5481

4052

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE FILOLOGIE ȘI LITERATURĂ

2022

LIMBA ROMÂNĂ

XLIII

DIN CUPRINS:

• MARINA RĂDULESCU, Categoria gramaticală a genului la numeralul cardinal • EMIL SUCIU, Note lexicale și etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (VI) • ANDREI AVRAM, Note etimologice • EMIL VRABIE, Contribuții etimologice • ION GHEȚIE, Rostirea românească la radio •

1—2/1994

50019

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. I. COTEANU — redactor-şef
MIOARA AVRAM — redactor şef-adjunct
GH. BOLOCAN
GR. BRÂNCUŞ
GH. CHIVU
ION GHEŢIE
VALERIA GUŢU ROMALO
THEODOR HRISTEA
MARIUS SALA
membru corespondent al Academiei Române
LAURA VASILIU
RODICA ZAFIU

Responsabil de număr : LAURA VASILIU

Apare de 12 ori pe an.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistelor, apelaţi la serviciile de abonamente prin oficiile poştale şi factorii poştali.

Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33—57, Bucureşti, România, şi la ORION SRL, Splaiul Independenţei nr. 202 A, Bucureşti, România, P. O. Box Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTxR, Fax (40)13122425. Vă puteţi adresa şi firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sect. 3, C.P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România (pentru cărţi şi reviste).

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se pot trimite pe adresa comitetului de redacţie al revistei „Limba română".

La revue „Limba română" paraît 12 fois par an.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Editions de l'Académie Roumaine sera addressée à : RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33—57, Bucureşti, România ; ORION SRL, Splaiul Independenţei nr. 202 A, Bucureşti, România, P. O. Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTxR, Fax (40)13122425 ; AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sect. 3, C. P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România.

Adresa redacţiei :
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76100 Bucureşti

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76117 Bucureşti

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECRETAR GENERAL

0 - OCT. 2014

București
Nr. 1514/31.III.1994

Către,
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

Vă facem cunoscut că, în şedinţa din 23 februarie 1994, Biroul Prezidiului Academiei Române, luând în discuţie modul în care se aplică hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, privind revenirea în grafia limbii române la *â* şi *sunt*, a constatat că nu toate institutele şi publicaţiile editate de Academie aplică această hotărâre.

Atragem atenţia că normele ortografice aprobate de Academia Română sunt obligatorii de la 1 ianuarie 1994 şi că ele trebuie aplicate cu stricteţe.

SECRETAR GENERAL,
(s.s.) Acad. Marius Peculea

71102 — Calea Victoriei, 125 — Tel. (90)50.76.80

LIMBA ROMÂNĂ

Anul XLIII 1994 Nr. 1—2
ianuarie — februarie

SUMAR

GRAMATICĂ

MARINA RĂDULESCU, Categoria gramaticală a genului la numeralul cardinal . . . 5

VIAȚA CUVINTELOR

EMIL SUCIU, Note lexicale și etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă (VI) 17
I. IONESCU, Doi termeni paleocreștini din epoca dacoromână 28
ANDREI AVRAM, Note etimologice 32
EMIL VRABIE, Contribuții etimologice 38
TEODOR OANCĂ, *Aramuc, rămuc* — atestare și origine 41
ION ȘTEFAN, Un calc lingvistic dispărut: *apatic* 43
MARIA NEGRARU, *A arunca* — unele observații etimologice 47

FILOLOGIE

MAGDALENA GEORGESCU, *Archirie și Anadan* în versiune engleză 51

CULTURĂ ȘI LIMBĂ

LUDMILA MODVAL, Aspecte statistice ale vocabularului liricii populare din două zone dialectale din Transilvania 57

CULTIVAREA LIMBII

ION GHEȚIE, Există un substantiv *vice* ? 63
ION GHEȚIE, Rostirea românească la radio 63

LR, XLIII, nr. 1—2, p. 1—84, București, 1994

DISCUȚII

MIHAI OPRESCU, Construcții pleonastice cu adjectivul *propriu* 65
THEODOR HRISTEA, Construcții pleonastice tolerabile 66

RECENZII

VASILE FRĂȚILĂ, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993 (Floarea Vîrban) 69
MOSES GASTER, *Chrestomație română*, vol. I—II, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1991 (Magdalena Georgescu) 70

NOTE BIBLIOGRAFICE

MARINA MARINESCU, *Mythologikon Syntipas, Bertoldo, Genovefa. Zur Geschichte der Volksbücher und ihrer Leserschaft in Südosteuropa*, Frankfurt am Main, R. G. Fischer Verlag, 1992, MONIKA SKOWRONSKI, MARINA MARINESCU, *Die „Volksbücher" Bertoldo und Syntipas in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturvermittlung in Griechenland und Bulgarien vom 17. bis 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Berlin, New York, Paris, Wien, Peter Lang Verlag, 1992 (Alexandra Moraru), p. 73; *Crestomația limbii române vechi. Volumul I (1521—1639)*, alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon. Coordonator: Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 1994 (autorii), p. 74.

REVISTA REVISTELOR

O revistă italiană de românistică: „Romănia Orientale" (Oana Chelaru-Murărușu), p. 77; Associazione Latina degli Studi Romeni. „Buletin", 1991, 1, 2; 1992, 3, 4, Milano (Andra Șerbănescu), p. 79.

CRONICĂ

GH. CHIVU, *Banca de date terminologice TermRom*. Colocviu inaugural (București, 2—3 noiembrie 1993). 81
EMIL VRABIE, Limba română la o conferință internațională de balcanistică din SUA (Bloomington, 7—9 aprilie 1994) 83

Marina Rădulescu

CATEGORIA GRAMATICALĂ A GENULUI LA NUMERALUL CARDINAL

0. În literatura românească de specialitate s-au purtat numeroase discuții în jurul numeralului. Unii autori i-au contestat — în termeni mai mult sau mai puțin fermi — calitatea de parte de vorbire autonomă[1], alții au propus o revizuire — mai mult sau mai puțin severă — a inventarului tradițional de termeni ai clasei[2]. Fără să intrăm în detaliile aces-

[1] Luiza Seche, *În jurul categoriei numeralului*, în LR, IX, 1960, nr. 3, p. 70: „[...] faptele de limbă ne îndreptățesc să considerăm că numeralul nu există ca parte de vorbire independentă. În realitate avem a face cu adjective (respectiv cu substantive, rar cu adverbe) de tip special, cu sens cantitativ sau ordinal, care trebuie repartizate la cele trei categorii morfologice, prin desființarea celei de-a patra, cu totul hibridă": B. B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române*, București, 1971, p. 155: „Numeralul nu este o parte de vorbire în sensul în care este adjectivul, substantivul sau pronumele. El nu are formă proprie, formele lui fiind fie de adjectiv, fie de substantiv, fie rezultate dintr-un amestec de forme adjectivale cu forme substantivale". Cf. și Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, 1945, p. 171: „Numeralul nu constituie o categorie în sine, întrucât e vorba de adjective, pronume, substantive, adverbe"; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 369: „[...] numeralul este, de fapt, un adjectiv, care, în loc să exprime însușiri propriu-zise (culoare, formă, dimensiune etc.), exprimă însușiri cantitative. De aceea el poate fi numit adjectiv cantitativ, spre deosebire de adjectivul obișnuit, care este, cum am văzut, un adjectiv «calitativ»". În *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968, Maria Manoliu Manea încadrează numeralele, alături de pronume și de unele adverbe, în clasa globală a substitutelor; cf. și Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române*, Iași, 1987, p. 188: „Caracterul de substitut al termenilor *trei, amândoi, câte doi* și variabilitatea sensului lor în funcție de situația de comunicare argumentează statutul de pronume (*spațierea ns.*, M.R.) al „numeralului". Ca și pronumele, apoi, „numeralul" intră în mod frecvent în conexiune anaforică cu un substantiv".

[2] În articolul *Delimitarea clasei numeralului* (din SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 383—390), Sanda Golopenția Eretescu stabilește contextul diagnostic al numeralului, delimitându-l de celelalte clase morfosintactice de cuvinte și identificând un inventar cu 2 serii de forme: o serie de bază (corespunzătoare numeralului cardinal propriu-zis din gramatica tradițională) și o serie derivată (corespunzătoare numeralului ordinal). Cu aceeași metodă, Viorica Florea ajunge la rezultate asemănătoare (în articolul *Numeralul. Analiză distributivă*, din LR, XIV, 1965, nr. 3, p. 335—343), considerând însă că din clasa numeralului fac parte și numeralele nehotărâte (*atâția, toți, câțiva* etc.), precum și numeralul colectiv (*amândoi* etc.). D. Irimia acceptă în clasa „numeralului" (devenit pronume) pronumele de cuantificare numerică simplă: *unu, doi, trei* etc., pronumele de cuantificare totalizatoare (colectivă): *amândoi, tustrei* etc., pronumele de cuantificare nedeterminată: *mulți, puțini, câțiva, câteva sute, toți* etc., pronumele de cuantificare distributivă: *câte doi, câte trei* etc. și pronumele ordinal: *primul, al doilea, ultimul* etc. (*op. cit.*, p. 154, 161 ș.u.). Mai aproape de poziția celor care apreciază că numeralul nu trebuie să fie considerat o parte de vorbire autonomă, autorii lucrării *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia* (sub coordonarea acad. Ion Coteanu), ediție revizuită și adăugită, București, 1985 (lucrare citată, în continuare, cu sigla LRC_2), nu discută numeralul într-un capitol aparte, ci în cadrul capitolului *Părți de vorbire*, unde au în vedere numai unele probleme legate de numeralul cardinal propriu-zis (*op. cit.*, p. 101—102).

LR, XLIII, nr. 1—2, p. 5—16, București, 1994

tor controverse, vom spune aici numai că, după părerea noastră, argumentele aduse în favoarea considerării numeralului drept o parte de vorbire de sine stătătoare, cu particularităţi morfosintactice şi semantice diferite de cele ale substantivului, pronumelui, adjectivului şi adverbului (în pofida unor asemănări funcţionale cu toate aceste clase de cuvinte), sunt suficiente şi convingătoare.

În cele ce urmează vom încerca să clarificăm o problemă tratată în termeni echivoci şi uneori chiar contradictorii în lucrările de gramatică descriptiv-tradiţională — problema genului numeralului cardinal propriu-zis (numit în continuare, pe scurt, numeral cardinal). Mai întâi, considerăm că este necesar să lămurim unele chestiuni de ordin terminologic: sensul opoziţiei flexibil / neflexibil în raport cu opoziţia variabil / invariabil, precum şi sensul unor formule ca gen fix (sau unic), gen mobil, gen comun.

1. În gramatici, numeralul cardinal figurează printre părţile de vorbire flexibile cu flexiune nominală, ceea ce înseamnă că i se atribuie categorii gramaticale precum genul, numărul[3] şi cazul.[4]

1.1. Având în vedere că numeralele cardinale sunt, în marea lor majoritate, cuvinte invariabile, unii cercetători sunt de părere că numeralul „se plasează între (*spaţierea ns.*, M.R.) părţile de vorbire flexibile şi cele neflexibile"[5]. Credem însă că nu trebuie să se confunde caracterul de parte de vorbire flexibilă al unei clase de cuvinte cu însuşirea unora dintre membrii clasei de a fi cuvinte variabile, deci cuvinte având 2 sau mai multe forme, care îşi pot schimba forma pentru a exprima opoziţiile dintre termenii categoriilor gramaticale specifice clasei. Şi alte părţi de vorbire flexibile (ca substantivul, adjectivul sau pronumele) conţin în inventarul lor atât cuvinte variabile, cât şi cuvinte invariabile; este adevărat că cele variabile sunt mai numeroase decât cele invariabile. Faptul că, în cazul numeralului, cuvintele invariabile constituie majoritatea nu trebuie să ne determine să apreciem că numeralul este o parte

[3] Problema categoriei gramaticale a numărului la numerale este, de asemenea, controversată şi, de aceea, merită o discuţie specială. Vom menţiona aici numai faptul că opinia cvasigenerală este aceea că au această categorie gramaticală numai unele numerale, şi anume cele care au 2 forme diferite pentru exprimarea opoziţiei singular/plural: numeralele cardinale *zece*, *sută*, *mie*, *milion* etc., numeralele fracţionare şi multiplicative, precum şi numeralele ordinale *primul* şi *întâiul*. S-a avansat însă şi părerea că numeralul cardinal, *unu*, *una* şi toate numeralele ordinale reprezintă singularul, în timp ce toate celelalte numerale cardinale reprezintă pluralul (S. Golopenţia Eretescu, *op. cit.*, p. 390), părere spre care înclinăm şi noi.

[4] Despre declinarea numeralului, în lucrările de gramatică se arată următoarele: dat fiind că toate numeralele cardinale începând cu *doi* şi toate numeralele ordinale (exceptând *primul* şi *întâiul*) sunt cuvinte invariabile în raport cu categoria gramaticală a cazului, numeralele pot apărea la toate cazurile dacă sunt precedate de articolul demonstrativ-adjectival (N.-A. **cei trei** *pomi*, **cel de-al treilea** *pom*; G.-D. **celor trei** *pomi*, **celui de-al treilea** *pom*) sau sensurile genitivului şi dativului se redau prin construcţii prepoziţionale cu acuzativul (*Frunzele* **a trei** *dintre pomi au îngălbenit* — construcţie echivalentă cu genitivul; **La trei** *dintre pomi li s-au îngălbenit frunzele* — construcţie echivalentă cu dativul). Au forme diferite de caz numai numeralele *unu (un) / una (o)*, *primul / prima / primii / primele* şi *întâiul / întâia / întâii / întâiele*, de exemplu: *Petalele* **unui (primului, întâiului)** *trandafir şi ale* **unei (primei, întâiei)** *garoafe din buchetul de pe masă s-au ofilit* — la genitiv sau **Unui (Primului, Întâiului)** *trandafir şi* **unei (primei, întâiei)** *garoafe din buchetul de pe masă li s-au ofilit petalele* — la dativ.

[5] Cf. LRC$_2$, p. 101.

de vorbire mai puțin flexibilă decât celelalte. Cuvintele invariabile pot fi, și ele, caracterizate din punctul de vedere al categoriilor gramaticale proprii părții de vorbire căreia îi aparțin, chiar dacă, pentru că au o singură formă, opozițiile dintre termeni nu se exprimă clar, prin forme distincte, ci valoarea lor se stabilește în funcție de context. Un exemplu elocvent, în acest sens, îl reprezintă adjectivele invariabile atât în raport cu genul, cât și cu numărul (*un individ* **atroce** — masculin singular, *niște indivizi* **atroce** — masculin plural; *un fapt* **atroce** — neutru singular, *niște fapte* **atroce** — neutru plural; *o crimă* **atroce** — feminin singular, *niște crime* **atroce** — feminin plural). Părțile de vorbire neflexibile (interjecția, prepoziția, conjuncția) nu au nici o categorie gramaticală și, prin urmare, t o a t e cuvintele din inventarul lor sunt invariabile.

Așadar, opoziția f l e x i b i l / n e f l e x i b i l caracterizează părțile de vorbire în ansamblu și se referă la prezența sau absența unor **categorii gramaticale** specifice clasei, în timp ce opoziția v a r i a b i l / i n v a r i a b i l caracterizează fiecare cuvânt din inventarul unei părți de vorbire și se referă la posibilitatea acestuia de a avea sau nu **forme distincte** pentru a exprima opozițiile dintre termenii categoriilor gramaticale specifice.

1.2. Genul — categorie gramaticală care are, în limba română, trei termeni : masculin, feminin și neutru — se manifestă în mod diferit la diversele părți de vorbire la care apare.

Astfel, despre s u b s t a n t i v se spune că are **gen fix** (sau **unic**), ceea ce înseamnă că orice cuvânt din inventarul acestei părți de vorbire are un singur gen și, de aceea, nu poate trece de la un gen la altul fără să-și schimbe sensul sau regimul stilistic, adică fără să devină alt cuvânt; de exemplu, substantivul *covrig* este de genul masculin, substantivul *câmpie* este de genul feminin, iar substantivul *animal* este neutru, în orice context ar apărea.

Orice a d j e c t i v însă poate trece de la un gen la altul (în funcție de substantivul pe care îl determină și cu care se acordă în gen), fie că este variabil și își schimbă și forma (*un băiat* **blond** — masculin / *o fată* **blondă** — feminin), fie că este invariabil și are o singură formă la ambele genuri (*un băiat* **perspicace** — masculin / *o fată* **perspicace** — feminin). Despre adjectivele v a r i a b i l e se poate spune că au **gen mobil**, iar despre cele i n v a r i a b i l e, că au **gen comun.**

Să examinăm acum situația numeralului cardinal din punctul de vedere al categoriei gramaticale a genului, în cele trei tipuri de contexte în care funcționează în limba română, și anume :

(1) când însoțește un substantiv exprimând determinarea numerică a obiectelor denumite de acel substantiv (*În buchet sunt* **trei** *garoafe albe și* **două** *garoafe galbene* sau *Buchetul conține* **douăzeci și una** *de garoafe*) — situația cea mai frecventă;

(2) când substituie un substantiv exprimând, în același timp, și determinarea numerică a obiectelor denumite de substantivul substituit (*În buchetul de garoafe,* **trei** *sunt albe și* **două** *sunt galbene*);

(3) când exprimă un număr abstract (**Trei** *minus* **doi** *fac* **unu**) — ceea ce se întâmplă rar[6].

2. Din toate lucrările consultate rezultă că numeralele cardinale nu au un comportament unitar (ca substantivele sau adjectivele) în ceea ce privește genul.

2.1. Astfel, se arată că f o r m e d i f e r i t e pentru exprimarea opozițiilor de gen au numai numeralele cardinale simple *unu* (*un*) — masculin și neutru / *una* (*o*) — feminin și *doi* — masculin / *două* — feminin și neutru, numeralul compus (sudat) *doisprezece* — masculin / *douăsprezece* — feminin și neutru, precum și numeralele compuse (nesudate) formate cu *unu*/*una* sau *doi*/*două* (în structura cărora aceste segmente ocupă ultimul loc), de exemplu: *douăzeci și unu* — masculin și neutru / *douăzeci și una* — feminin; *o sută doi* — masculin / *o sută două* — feminin și neutru etc.[7]. Trebuie să adăugăm că au 2 forme de gen și numeralele compuse (nesudate) formate cu *doisprezece* / *douăsprezece* (în structura cărora aceste segmente ocupă ultimul loc), de exemplu: *două sute doisprezece* (*băieți*) — masculin / *două sute douăsprezece* (*fete*/*tablouri*) — feminin și neutru; *o mie cinci sute doisprezece* (*lei*) — masculin / *o mie cinci sute douăsprezece* (*pagini*/*creioane*) — feminin și neutru etc. Prin urmare, numai numeralele cardinale menționate mai sus sunt cuvinte variabile în funcție de gen, au **gen mobil**, deci forme distincte pentru exprimarea opozițiilor de gen.

Despre celelalte numerale cardinale ni se furnizează următoarele informații: „De la *trei* înainte genul nu se poate distinge decât în compusele cu *unu* (afară de *unsprezece*) și *doi*"[8] sau „Clasa numeralelor denumite cardinale (propriu-zise) se definește, [...] începând de la *trei*, prin lipsa morfemelor de gen"[9]. Sensul acestor afirmații, după părerea noastră, este acela că numeralele cardinale începând cu *trei* (cu excepția celor menționate în alineatul precedent) sunt cuvinte i n v a r i a b i l e în funcție de gen, adică au (ca și adjectivele invariabile, amintite anterior) **gen comun**: *trei*, *unsprezece* etc. (*băieți*/*fete*), *douăzeci*, *o sută*, *trei mii*, *patru mii treizeci și cinci* etc. (*de băieți*/*fete*) etc.

Pe baza datelor de ordin strict formal de mai sus, suntem în măsură să stabilim genul numeralului cardinal în contexte ca cele de sub

[6] După părerea lui D. Irimia, aceste contexte nu trebuie să fie avute în vedere: „[...] într-un enunț ca *Doi ori doi fac patru*, termenii *doi* și *patru* nu înlocuiesc substantive, ci exprimă numere abstracte. [...] Dacă am considera acești termeni semne lingvistice, sunt singurii care ar putea reprezenta clasa lexico-gramaticală a numeralului, caracterizată prin grad maxim de abstractizare, invariabilitate absolută și neinscrierea în relații sintactice de tip lingvistic. Dar toate aceste caracteristici argumentează ideea că este vorba de expresia lingvistică accidentală a unor semne aparținând unui sistem nelingvistic" (*op. cit.*, p. 188). Dar, oricât de accidentale ar fi textele matematice, ele se realizează cu ajutorul unor cuvinte ale limbii române, care trebuie să fie încadrate la o parte de vorbire, pentru că s u n t semne lingvistice.

[7] Cf., de exemplu, *Gramatica limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966 (lucrare citată, în continuare, cu sigla GLR_2), vol. I, p. 183—184; Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 78; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979, p. 165; LRC_2, p. 101—102; Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1985, p. 99—100; D. Irimia, *op cit.*, p. 156.

[8] GLR_2, vol. I, p. 184.

[9] Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967 (lucrare citată, în continuare, cu sigla SMLRC), p. 157.

(3), deci atunci când numeralul exprimă un număr abstract. Pornind de la enunțuri în care sunt distribuite numerale variabile, de tipul : **Doi** *și cu* **doi** *fac patru*, **Douăzeci și doi** *fără* **doisprezece** *este egal cu zece* etc., putem spune că, în asemenea contexte, numeralul cardinal este de genul masculin. Tot masculine vor fi, așadar, și numeralele *unu* și compusele cu *unu* (care, după formă, puteau fi considerate fie masculine, fie neutre — după genul termenului generic : *un număr/două numere*), precum și toate numeralele invariabile, cu gen comun, dacă funcționează în contexte ca cel amintit : **Douăzeci și patru** *împărțit la* **trei** *fac* **opt** etc. Aceasta înseamnă că, atunci când exprimă un număr abstract, numeralele cardinale au **gen fix** — genul masculin —, comportându-se în raport cu categoria gramaticală a genului similar cu substantivele.

2.2. Din formulări ca cele citate în paragraful anterior, al doilea alineat, unii autori au tras concluzia — greșită, după părerea noastră — că numeralele cardinale de la *trei* înainte (cu excepțiile menționate) nu cunosc categoria genului, concluzie exprimată uneori explicit : „În ceea ce privește genul, constatăm că și această categorie gramaticală apare doar la câteva numerale cardinale”[10] (*spațierea ns.*, M.R.).

Aceeași interpretare se poate deduce, alteori, din modul de redactare a unor reguli cu caracter normativ, cum este următoarea regulă de acord referitoare la construcții mai ample în care, alături de numerale, figurează și cuvinte cu forme distincte de gen (articolul demonstrativ-adjectival *cei/cele* sau unele adjective) : „Când numeralele sunt mai mici decât *două sute*, acordul în gen [al articolului demonstrativ sau al adjectivului — *completarea ns.*, M.R.] se face exclusiv cu substantivul însoțit : *cele* (*aceste*, *alte*) *cincisprezece zile*, *cei* (*acești*, *alți*) *de 195 de lei*. Același fel de acord e valabil și cu numere mai mari, cu excepția numeralelor care exprimă cifre rotunde, începând cu *două sute* [...]. Deci : numai *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii*) *două sute trei lei*”[11]. Regula sugerează că articolul demonstrativ sau adjectivul se acordă numai cu substantivul din construcție fie pentru că numeralul cardinal din acest tip de enunț nu ar avea gen, fie, eventual, pentru că ar avea un gen diferit de cel al substantivului însoțit.

Nu credem însă că, în sintagme ca cele de mai sus, articolul demonstrativ sau adjectivul, așezate înaintea numeralului, se acordă „exclusiv cu substantivul însoțit” ; ele se acordă, de fapt, atât cu substantivul, cât și cu numeralul. Lucrurile devin clare, în acest sens, dacă în locul numeralelor invariabile *cincisprezece*, *o sută nouăzeci și cinci* și *două sute trei* în enunț sunt distribuite numerale variabile, care au 2 forme pentru exprimarea genului, de exemplu : *cele* (*aceste*, *alte*) **douăsprezece** *zile*, dar *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii*) **două sute treizeci și unu** *de lei*, pentru că „Numeralele care au formă de gen se acordă în gen cu substantivul însoțit atât atunci când sunt legate direct de acesta, cât și când legătura se face prin prepoziția *de* : *doi elevi*, *două eleve*, *douăzeci și doi de elevi*, *douăzeci și două de eleve*”[12]. În legătură cu ultima remarcă se cuvine o corecție : nu

[10] C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 165.
[11] M. Avram, *op. cit.*, p. 102.
[12] *Ibidem*. Cf. și GLR$_2$, vol. I, p. 185 ; Valeria Guțu Romalo, *Flexiunea numeralului*, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 149.

numai numeralele cu gen mobil, care au 2 forme de gen, se acordă cu substantivul însoțit, ci t o a t e numeralele cardinale care însoțesc un substantiv, exprimând determinarea numerică a obiectelor denumite de substantiv, se acordă în gen cu acesta; deosebirea dintre cele două tipuri morfologice de numerale constă doar în aceea că la unele, și anume la cele cu gen mobil, fenomenul de acord este evident datorită schimbării de formă (ele se comportă ca niște adjective variabile), pe când la numeralele invariabile, cu gen comun, fenomenul de acord nu este evident (ele se comportă ca adjectivele invariabile). Faptul că genul este prezent la toate numeralele cardinale (fie că sunt variabile, fie că sunt invariabile) este evidențiat cu claritate în contextele în care numeralul substituie un substantiv căruia îi preia genul, transmițându-l și adjectivului cu rol de nume predicativ, de exemplu: *În buchetul de garoafe*, **două** *sunt* **albe** *și* **trei** *sunt* **galbene** — ambele numerale sunt feminine (după cuvântul substituit, *garoafe*), dar *În buchetul de trandafiri*, **doi** *sunt* **albi** *și* **trei** *sunt* **galbeni** — ambele numerale sunt masculine (după cuvântul substituit, *trandafiri*).

În consecință, regula de acord discutată aici ar putea fi reformulată după cum urmează: în construcțiile alcătuite din articol demonstrativ (sau adjectiv) + numeral cardinal + (*de*)substantiv, dacă numeralul este invariabil, forma corectă de gen a articolului (sau a adjectivului) se alege după forma de gen a substantivului: *cele* (*aceste*, *alte*, *ultimele*) *cincisprezece zile*, dar *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii*) *cincisprezece lei*.

2.3. O altă regulă de acord aplicabilă la același tip de construcție precizează că, dacă numeralul exprimă numere rotunde începând cu *două sute*, acordul articolului demonstativ (sau al adjectivului) „se poate face fie cu substantivul, fie cu numeralul, în funcție de ceea ce vrea să reliefeze vorbitorul. Deci [...] atât *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii*) *două sute* (*mii*, *milioane*) *de lei*, cât și *cele* (*aceste*, *alte*, *ultimele*) *două sute* (*mii*, *milioane*) *de lei*; de respectat însă acordul consecvent în restul propoziției: se spune corect fie *cei două sute de lei au fost cheltuiți*; fie *cele două sute de lei au fost cheltuite* (nu *cele două sute de lei au fost cheltuiți*)"[13].

Din această regulă rezultă că, în viziunea autorilor menționați, numeralele cardinale aduse în discuție ar avea gen fix[14] care, în unele enunțuri, poate să nu coincidă cu genul substantivului însoțit. Ideea că numeralele compuse dintr-un numeral + cuvintele *sută*, *sute* sau *mie*, *mii* ar fi feminine[15], iar cele compuse dintr-un numeral+cuvintele *milion*, *milioane* sau *miliard*, *miliarde* ar fi neutre își are sursa în confuzia făcută între genul cuvintelor care intră în componența numeralelor res-

[13] M. Avram, *loc. cit.* Cf. și Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ediția a doua, București, 1948 (lucrare citată, în continuare, cu sigla LRA), p. 432; GLR$_2$, vol. I, p. 185; V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 151; G. Gruiță, *Acordul în limba română*, București, 1981, p. 146.

[14] V. Guțu Romalo, *loc. cit.*: „Termenul inductor al acordului poate fi reprezentat deci, în egală măsură, în funcție de accentul logic al mesajului, fie de substantivul care reprezintă elementul ultim al grupării, fie de elementul numeral caracterizat prin g e n f i x (*spațierea ns.*, M.R.).

[15] I. Iordan, LRA, p. 432: „Când un substantiv este precedat de un n u m e r a l f e m i n i n (*spațierea ns.*, M.R.), limba șovăie în ce privește acordul cu *cel* pus înaintea întregii formule. Astfel, se spune și *cele trei sute de oameni* și *cei trei sute de oameni*: *cel* își adaptează aspectul morfologic când la numeral, când la substantiv".

pective și genul cuvântului compus rezultat. Cuvintele *sută*, *sute* și *mie*, *mii* (ca și cuvântul *zeci*, de altfel) sunt, în mod evident, feminine și, de aceea, când se combină cu numerale care au forme diferite de gen selectează forma feminină a numeralelor, pentru a forma numerale compuse: **douăzeci**, **o** *sută*, **două** *sute*, **o** *mie*, **două** *mii*, **douăsprezece** *mii*, **douăzeci și una** *de mii*, **treizeci și două** *de mii*, **trei sute patruzeci și una** *de mii* etc., iar cuvintele *milion*, *milioane* și *miliard*, *miliarde*, fiind neutre, selectează forma de neutru a numeralelor cu care se combină spre a forma numerale compuse: **un** *milion*, **două** *milioane*, **douăsprezece** *milioane*, **douăzeci și unu** *de miliarde*, **treizeci și două** *de miliarde* etc.; dar, o dată ce au fost formate, aceste numerale compuse nu își însușesc genul elementelor lor componente ca gen fix. La fel cum numeralele compuse *douăzeci*, *o sută*, *o mie* (care, după formă, par a fi feminine[16]) se dovedesc a fi cuvinte invariabile în funcție de gen, cuvinte cu gen comun — și, de aceea, se pot asocia atât cu substantive feminine: *douăzeci/o sută/o mie de eleve*, cât și cu substantive masculine: *douăzeci/o sută/o mie de elevi* —, tot așa numeralele compuse ca *două sute*, *trei mii*, *patru milioane*, *nouă miliarde* etc. nu au gen fix (feminin sau neutru), ci au gen comun, fiind cuvinte invariabile[17] (vezi și *infra*, sub **3.4.**).

Pe de altă parte constatăm, în primul rând, că nu tuturor numeralelor care denumesc numere „rotunde" mai mari decât 200 li se poate aplica regula specială de acord citată mai sus; astfel, sunt corecte numai enunțuri ca **cei** *o mie* (*un milion*, *un miliard*) *de* **lei**, unde, ca să preluăm formularea din lucrarea citată, articolul demonstrativ se acordă exclusiv cu substantivul din construcție, nu și enunțurile de forma **cele* *o mie* (*un milion*, *un miliard*) *de lei* sau *cea o mie de lei*, **cel un milion* (*un miliard*) *de lei*, unde articolul s-ar acorda în gen (sau, în ultimele două enunțuri, în gen și în număr) cu numeralul, în discordanță cu genul (și numărul) substantivului. În al doilea rând, dacă ambele tipuri de acord par acceptabile în contextul substantivului *lei*, situația se schimbă dacă în enunț este distribuit un alt substantiv; nu pot fi considerate corecte enunțuri de tipul **cele două sute de oameni sunt entuziasmate*, *cele două mii de metri au fost parcurse*, **aceste trei sute de băieți sunt vesele*, **ultimele patru sute de trandafiri au fost culese* etc.

Așadar, după cum sunt acceptate drept corecte numai enunțurile de tipul *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii* etc.) *douăzeci* (*o sută*, *o mie*, *un milion*, *un miliard*) *de oameni* — unde genul articolului (sau al adjectivului) nu este influențat de forma numeralului —, tot așa normele limbii române literare ar trebui să recomande numai enunțurile de tipul *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii* etc.) *două sute* (*două mii*, *două milioane*, *două miliarde*) *de lei* (*dolari*, *șilingi*, *zloți*), dar *cele* (*aceste*, *alte*, *ultimele* etc.) *două sute* (*două mii*, *două milioane*, *două miliarde*) *de lire* (*ruble*), iar formulările de tipul

[16] O lipsă de concordanță similară între formă și conținut, în ceea ce privește genul, se întâlnește și la substantivele masculine de declinarea I *tată*, *papă*, *Toma* etc. care, după formă, par feminine și se pot declina ca femininele (*părerile tatei*, *i-am spus tatei* etc.).

[17] Cf. și V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 149: „[...] *doi* își pierde într-un fel capacitatea flexionară în *douăzeci*, *două sute*, *două mii*, *două milioane*, posibilitatea variației fiind eliminată prin prezența «substantivelor» feminine *zeci*, *sută*, *mie* sau neutre, *milion*, *miliard*: acordul se realizează în interiorul grupării numerale, iar aceasta, în ansamblul său, este indiferentă la genul substantivului pe care îl însoțește (*douăzeci de copii* (*de cărți*), *două sute de ziare*, *două mii de brazi* etc.)".

cele (*aceste*, *alte*, *ultimele* etc.) *două sute* (*două mii*, *două milioane*, *două miliarde*) *de lei* sau *cele trei sute de oameni*, reperate la unii vorbitori, ar trebui să fie sancționate ca incorecte. Acestea din urmă conțin un acord prin atracție[18], care nu poate fi tolerat pentru că, după părerea noastră, nu există argumente pentru disocierea numeralelor care exprimă unele numere „rotunde începând cu 200" de celelalte numerale cardinale din limba română literară[19]. De aceea, credem că se poate renunța la regula specială de acord citată la începutul acestui paragraf. Totuși, pentru că unii vorbitori greșesc în alegerea formei de gen a articolului *cei/cele* sau a adjectivelor situate înaintea numeralului, în construcția discutată, regula generală de acord formulată la sfârșitul paragrafului **2.2.** poate fi completată cu o precizare normativă care să sancționeze acordul prin atracție cu f o r m a numeralului, de exemplu : se spune corect numai *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii* etc.) *două* (*trei* etc.) *sute* (*mii*, *milioane*, *miliarde*) *de lei au fost cheltuiți*, nu și *cele* (*aceste*, *alte*, *ultimele* etc.) *două* (*trei* etc.) *sute* (*mii*, *milioane*, *miliarde*) *de lei au fost cheltuite*.

3. O discuție aparte merită cuvintele *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii*, *milion/milioane* și *miliard/miliarde*.

3.1. Unii cercetători au demonstrat că aceste cuvinte nu sunt numerale cardinale, ci substantive, datorită proprietăților lor distribuționale comune cu cele ale substantivului și diferite de cele ale numeralului, propunând, în consecință, redistribuirea lor în clasa substantivului[20]. Totuși, în lucrări ulterioare aparției acestor studii[21], cuvintele respective au fost menținute, probabil din rațiuni semantice, în inventarul părții de vorbire numite numeral cardinal[22], deși se recunoaște că „Numeralele *zece*, *sută*, *mie* se comportă ca niște substantive feminine [...]. Numeralele neologice simple *milion*, *miliard* și compusele de tipul *bilion*, *trilion*... se comportă, într-un mod similar, ca niște substantive neutre"[23]. Ca urmare, aceste cuvinte beneficiază și de o regulă specială de acord, în cadrul capitolului despre numeralul cardinal : „În construcția articol

[18] Cf. G. Gruiță, *op. cit.*, p. 145—156 : „Dacă numeralul e compus cu *sută*, *mie*, *milion*, *miliard*, caracterul substantival al acestora poate provoca un acord prin atracție la adjectivul antepus grupului numeral + substantiv : *ultimele 400—500 de ani*, *aceste 20.000 de spectatori*, *acele 4 milioane de bani lichizi*".

[19] Înregistrând faptul că unii vorbitori spun *cele trei sute de oameni*, iar alții spun *cei trei sute de oameni*, I. Iordan face următorul comentariu (în LRA, p. 432—433) : „Am impresia că v o r b i r e a p o p u l a r ă (*spațierea ns.*, M.R.) preferă pe *cele*. Eu însumi m ă l a s i n f l u e n ț a t d e u z u l d i n c o p i l ă r i e (*spațierea ns.*, M.R.), căci îl s i m t (*spațierea ns.*, M.R.) mai conform cu spiritul limbii noastre" ; cf. și GLR$_2$, vol. I, p. 185 : „Î n l i m b a c o n t e m p o r a n ă, în astfel de cazuri, s e d e z v o l t ă a c o r d u l c u s u b s t a n t i v u l (*spațierea ns.*, M.R.) determinat : *Cei peste 600 de milioane de locuitori*. Aceeași tendință apare și atunci când numeralul este precedat de un adjectiv pronominal : *Cele două războaie mondiale* [...] *au schilodit alți 16 milioane de bărbați și femei*".

[20] V. Florea, *op. cit.*, p. 337—338 ; S. Golopenția Eretescu, *op. cit.*, *passim*. Ideea a fost acceptată în SMLRC, p. 158.

[21] C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 163, 164 și 165 ; LRC$_2$, p. 101 și 102 ; V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 149 ; M. Avram, *op. cit.*, p. 99.

[22] Ca în lucrările anterioare, precum GLR$_2$, vol. I, p. 184 ; cf. și I. Iordan, LRA, p. 433.

[23] M. Avram, *op. cit.*, p. 100. La Al. Graur, *op. cit.*, p. 78, întâlnim o formulare de-a dreptul paradoxală : „[...] n u m e r a l e l e mai mari, *sută* etc., care s u n t s u b s t a n t i v e [...]" (*spațierile ns.*, M.R.).

demonstrativ sau/și adjectiv pronominal + pluralele *zeci*, *sute*, *mii*, *milioane*, în care sutele, miile etc. nu sunt „numărate" exact, nu e corectă însă decât forma de feminin [a articolului sau/și a adectivului — *completarea ns.*, M.R.], indiferent de genul substantivului următor, întrucât e vorba de o determinare directă a numeralului (*spațierea ns.*, M.R.) : *cele* (*aceste*, *alte*) *câteva zeci de metri*, nu *cei câțiva zeci de metri*"[24]. Dar și în enunțurile cu numerale cardinale incontestabile, discutate anterior, de tipul : *cei* (*acești*, *alți*) *195 de lei* sau *cei* (*acești*, *alți*, *ultimii*) *două sute* (*mii*, *milioane*, *miliarde*) *de lei*, articolul demonstrativ sau adjectivul reprezintă, după părerea noastră, tot „o determinare directă a numeralului", atât formal, cât și semantic. Singurul motiv pentru care, în acest caz, este corectă numai forma de feminin-neutru plural a articolului demonstrativ sau/și a adjectivului este tocmai faptul că pluralele *zeci*, *sute*, *mii*, *milioane* și *miliarde* sunt substantive și au gen fix (feminin sau neutru), și nu numerale cardinale, care preiau genul substantivului însoțit și îl transmit apoi articolului demonstrativ sau adjectivului precedent (vezi *supra*, sub **2.2.** și **2.3.**).

3.2. Vom enumera, în continuare, argumentele în virtutea cărora cuvintele *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii* etc. trebuie să fie scoase din inventarul numeralelor cardinale, argumente atât de natură morfosintactică (dintre care unele au fost deja semnalate), cât și de natură semantică.

3.2.1. Asemănările dintre cuvintele *zeci*, *sută/sute* etc. și substantive, precum și, implicit, deosebirile dintre ele și numeralele cardinale sunt numeroase, la nivel morfosintactic.

3.2.1.1. În ceea ce privește categoria gramaticală a genului, numeralele cardinale se acordă în gen cu substantivul însoțit sau substituit (și cele cu gen mobil, ca și cele cu gen comun — vezi *supra*, sub **2.2.** și **2.3.**). Cuvintele *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii*, *milion/milioane* etc. au însă gen fix (feminin sau neutru), ca și substantivele ; ele sunt indiferente la genul substantivului însoțit, dar impun genul lor adjectivului precedent, care le determină : **câteva zeci** (**sute**, **mii**, **milioane**, **miliarde**) *de lei* sau **această** **sută** (**mie**) *de lei*, **alt milion** (**miliard**) *de lire*, ca și **câteva grupuri** *de oameni* sau **această mulțime** *de oameni*.

3.2.1.2. Referitor la categoria gramaticală a numărului, despre numeralele cardinale se poate spune fie că sunt „indiferente [...] față de categoria numărului"[25], fie că au număr fix[26] (*unu* este singular defectiv de plural, iar toate celelalte sunt plurale defective de singular, dacă avem în vedere acordul în număr cu verbul cu rol de predicat : *Din cei trei frați ai săi*, **unu este** *acasă* **și doi sunt** *la teatru*). La cuvintele *sută/sute*, *mie/mii*, *milion/milioane*, *miliard/miliarde* însă, categoria gramaticală a numărului se organizează, ca la substantive, pe baza opoziției singular/plural.

3.2.1.3. Cuvintele *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii* etc. pot primi articol hotărât sau nehotărât[27], ca orice substantiv ; *zecile* (*sutele*, *miile* etc.) *de oameni*, *niște zeci* (*sute*, *mii* etc.) *de oameni* sau *suta aceasta de oameni*

[24] M. Avram, *op. cit.*, p. 102.
[25] LRC$_2$, p. 101.
[26] S. Golopenția Eretescu, *op. cit.*, p. 390.
[27] Cf., de exemplu, GLR$_2$, vol. I, p. 184 ; M. Avram, *op. cit.*, p.100.

(ca și *grupurile de oameni*, *niște grupuri de oameni* sau *grupul acesta de oameni*), comportament care nu îi este propriu nici numeralului, nici altei părți de vorbire; nu sunt reperate enunțuri ca **douăzecile* (*trei sutele*, *cinci miile* etc.) *de oameni*.

Orice numeral cardinal, începând cu *doi*, acceptă însă articolul demonstrativ imediat antepus : *cei douăzeci* (*o sută*, *trei mii* etc.) *de oameni*, combinație inacceptabilă pentru cuvintele *zeci*, *sute*, *mii* etc. sau pentru substantive : **cele zeci* (*sute*, *mii* etc.) *de oameni* (după cum nici **cele grupuri de oameni*[28]). Articolul demonstrativ poate apărea numai dacă între el și pluralele *zeci*, *sute* etc. se intercalează adjectivul *câteva*, ca și în cazul substantivelor : *cele câteva zeci* (*sute*, *mii* etc.) *de oameni*, ca și *cele câteva grupuri de oameni*.

3.2.1.4. Pluralele *zeci*, *sute* etc. pot fi determinate, ca și alte substantive la plural, de adjective cantitative antepuse : *câteva* (*câte*, *atâtea*, *multe* etc.) *zeci* (*sute*, *mii* etc.) *de oameni*, ca și *câteva* (*câte*, *atâtea*, *multe* etc.) *grupuri de oameni*, adjective care nu sunt admise de numeralele cardinale : **câteva* (*câte*, *atâtea*, *multe* etc.) *douăzeci* (*o sută*, *trei mii* etc.) *de mese*.

Numeralele cardinale pot fi însă determinate de adverbe de aproximare : *vreo* (*circa*, *aproape*) *douăzeci* (*o sută*, *trei mii* etc.) *de oameni* sau pot fi precedate de prepoziția *peste* : *peste douăzeci* (*o sută*, *trei mii* etc.) *de oameni*, vecinătăți în care cuvintele *zeci*, *sute* etc. nu pot apărea, după cum nu pot apărea nici substantivele : nici **vreo* (*circa*, *aproape*) *zeci* (*sute*, *mii* etc.) *de oameni*, nici **vreo* (*circa*, *aproape*) *grupuri de oameni*.

3.2.2. Vom adăuga și o observație de natură semantică.

Despre pluralele *zeci*, *sute*, *mii* etc. se spune că exprimă aproximația numerică[29] sau că, în cazul lor, „sutele, miile etc. nu sunt numărate exact"[30], spre deosebire de numeralele cardinale care exprimă numere numărate exact. Or, tocmai faptul că nu exprimă un „număr definit" a fost folosit ca motivație a scoaterii unor cuvinte ca *mulți*, *numeroși* etc.[31] dintre numeralele cardinale care „se recunosc după cum răspund la întrebări adresate cu pronumele și adjectivele pronominale *câți*, *câte* [...] (la aceste întrebări pot răspunde și cuvinte ca *mulți*, *numeroși* [...], care însă nu sunt numerale întrucât nu exprimă un număr definit și nu au nici structura formală a numeralelor)"[32]. Argumentul este valabil și pentru cuvintele *zeci*, *sute* etc.

În limba română, aproximarea numerică se realizează prin alte procedee, menționate în gramatici : prin alăturarea a două numerale (*trei-patru mere*) ; cu ajutorul adverbelor *vreo*, *aproape*, *circa* sau al pre-

[28] Formulări de tipul *cele zeci* (*sute*, *mii* etc.), *de oameni*, ca și *cele grupuri* (*mulțimi*) *de oameni*, pot apărea în vorbirea regională, dar, în aceste enunțuri, *cele* nu este articol, ci formă populară a adjectvului demonstrativ *acele*, care este acceptat ca determinant imediat antepus și de substantiv (*acele grupuri de oameni*, *acele mese de lemn*, *acele zeci de cărți*) și de numeral (*acele douăzeci / o sută / trei mii* etc. *de cărți*). De aceea, adjective precum *aceste*, *acele*, *alte*, *ultimele* etc. nu sunt relevante pentru distincția pe care vrem să o facem aici între substantiv și numeral.

[29] GLR$_2$, vol. I, p. 189 ; G. Gruiță, *op. cit.*, p. 146, le numește „numerale de aproximare".

[30] M. Avram, *op. cit.*, p. 102.

[31] Considerate de unii autori numerale nehotărâte sau nedeterminate, vezi nota 2.

[32] M. Avram, *op. cit.*, p. 98.

poziției *peste*, așezate înaintea unui numeral (*vreo/aproape/circa/peste treizeci de oameni*); cu ajutorul locuțiunilor adverbiale *și ceva*, *și mai bine*, *și mai mult* așezate după numeral (*e ora trei și ceva*) etc.[33].

3.3. Din toate motivele de ordin morfosintactic și semantic arătate mai sus, considerăm așadar că și în gramaticile descriptiv-tradiționale cuvintele *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii* etc. trebuie să fie excluse din inventarul numeralelor cardinale, unde au fost menținute datorită tradiției (ca să nu spunem în virtutea inerției), accentuând caracterul eterogen al clasei numeralului.

Cuvintele *sută/sute* și *mie/mii* sunt substantive feminine (*Această sută de lei nu mă face mai bogat*, *I-am dat ultimele mele sute de lei*, *Care mie de lei?*, *Câte mii ai cheltuit?*), *milion/milioane* și *miliard/miliarde* sunt substantive neutre (*A câștigat primul său milion*, *Va mai câștiga și alte milioane*, *Habar n-am despre ce milion e vorba*, *Pe piața mondială se rulează multe miliarde*), iar *zeci* este un substantiv plural, defectiv de singular (*A primit câteva/multe zeci de trandafiri*)[34].

3.4. Toate aceste substantive, precedate de numerale cardinale simple sau compuse, intră în componența unor numerale cardinale compuse. Dacă numeralele cu care se combină sunt cuvinte cu gen mobil (*un/o*, *doi/două*, *doisprezece/douăsprezece*, *treizeci și unu/treizeci și una*, *patruzeci și doi/patruzeci și două*, *cinci sute doisprezece/cinci sute douăsprezece*, *o mie* (*și*) *unu/o mie* (*și*) *una* etc.), substantivele feminine *zeci*, *sută/sute* și *mie/mii* selectează forma de feminin a numeralelor (**douăzeci**, **o** *sută*, **două** *sute*, **o** *mie*, **douăsprezece** *mii*, **treizeci și una** *de mii* etc.), iar substantivele neutre *milion/milioane* și *miliard/miliarde* selectează forma de neutru a numeralelor (**un** *milion*, **două** *milioane*, **douăsprezece** *milioane*, **treizeci și unu** *de miliarde*, **o sută unu** *miliarde* etc.). Numeralele compuse rezultate nu preiau însă genul lor (feminin sau neutru) ca gen fix, ci sunt cuvinte invariabile față de gen având, dacă se referă la un substantiv, gen comun (ca toate numeralele cardinale invariabile): (*cei*) *douăzeci / o sută / două sute / un milion* etc. (*de băieți*) — masculin, dar (*cele*) *douăzeci / o sută / două sute / un milion* etc. (*de fete/tablouri*) — feminin sau neutru, ca și (*cei*) *trei/unsprezece* etc. (*băieți*), dar (*cele*) *trei unsprezece* etc. (*fete/tablouri*).

Cuvintele *o* și *un* au mai multe valori morfologice și, de aceea, secvențele *o sută*, *o mie*, *un milion* și *un miliard* pot fi interpretate diferit, în funcție de context: sunt numerale cardinale compuse în enunțuri ca *Are o sută* (*o mie*, *un milion*, *un miliard*) *de lei*, sunt sintagme alcătuite dintr-un adjectiv nehotărât și un substantiv în enunțuri ca *O mie am pus-o în buzunar și altă mie am lăsat-o pe masă* și sunt substantive articulate cu articol nehotărât în enunțuri ca *Mi-a dat o mie mototolită* „o bancnotă de o mie".

4. Un comentariu asupra cuvântului *zero* se cuvine, de asemenea, să fie făcut aici. *Zero/zerouri* este substantiv neutru în enunțuri ca *Cifra 10 se scrie cu un zero*, *iar cifra 100*, *cu două zerouri*, dar este numeral cardinal în enunțuri ca *Apa îngheață la 0°*, *Am rămas cu zero lei în buzunar*

[33] Cf., de exemplu, GLR_2, vol. I, p. 188—189.

[34] Singularul *zece* este fie un alt substantiv (masculin, invariabil în raport cu numărul, cu sensul „nota 10": *A luat un zece la matematică și doi (de) zece la fizică*), fie numeral cardinal (*Am cumpărat zece cărți*).

(unde se dovedește a fi invariabil față de gen, deci un cuvânt cu gen comun — ca majoritatea numeralelor cardinale care însoțesc un substantiv — și unde poate fi substituit cu orice numeral cardinal : *Apa fierbe la 100°*, *Am rămas cu trei lei în buzunar*), precum și în enunțuri ca *Unu minus zero este egal cu unu* (unde exprimă un număr abstract și are gen fix : genul masculin — vezi *supra*, sub **2.1.**, p. 8—9)[35].

5. Din analiza critică a pasajelor referitoare la genul numeralului cardinal, în lucrările consultate, se desprind o serie de concluzii care vizează mai multe aspecte ale descrierii acestei părți de vorbire, într-o gramatică de tip descriptiv-tradițional.

5.1. Cuvintele *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii*, *milion/milioane* etc. sunt substantive și trebuie să fie excluse din inventarul numeralului cardinal. Oricare dintre aceste substantive poate constitui unul dintre elementele componente care apar în structura unor numerale compuse ca *douăzeci*, *o sută*, *treisprezece mii*, *o mie nouă sute nouăzeci și patru* etc.

5.2. După structură, numeralele cardinale sunt de 2 feluri : s i m p l e — numeralele de la *zero* până la *zece* inclusiv și c o m p u s e — toate celelalte (*unsprezece*, *douăzeci*, *o sută*, *o mie*, *un milion*, *trei sute doisprezece/trei sute douăsprezece*, *o mie unu/o mie una*, *un milion cinci sute de mii* etc.).

5.3. Numeralele cardinale constituie o parte de vorbire flexibilă, având categorii gramaticale precum genul și cazul (eventual și numărul — vezi nota 3 și sub **3.2.1.2.**), deși majoritatea cuvintelor din inventarul clasei sunt invariabile.

5.4. Toate numeralele cardinale au categoria genului.

5.4.1. Numeralele cardinale care se referă la un substantiv (fie că îl însoțesc, fie că îl substituie) se acordă în gen cu substantivul respectiv.

5.4.1.1. Numeralele cardinale *unu(un)/una(o)*, *doi/două* și *doisprezece/douăsprezece*, precum și toate numeralele compuse cu ele (în structura cărora acestea ocupă ultimul loc) : *douăzeci și unu/douăzeci și una*, *o sută doi/o sută două*, *trei sute doisprezece/trei sute douăsprezece* etc., au g e n m o b i l, adică au 2 forme pentru exprimarea opozițiilor de gen : *un* (*băiat/tablou*) — masculin sau neutru, *o* (*față*) — feminin ; *doi* (*băieți*) — masculin, *două* (*fete/tablouri*) — feminin sau neutru ; *treizeci și unu* (*de băieți/tablouri*) — masculin sau neutru, *treizeci și una* (*de fete*) — feminin ; *două sute doisprezece* (*băieți*) — masculin, *două sute douăsprezece* (*fete/tablouri*) — feminin sau neutru etc.

5.4.1.2. Toate celelalte numerale cardinale au g e n c o m u n, adică au o singură formă pentru exprimarea celor trei genuri : *trei* (*băieți/fete/tablouri*), *douăzeci* (*de băieți/fete/tablouri*), *o sută* (*de băieți/fete/tablouri*) etc.

5.4.2. Numeralele cardinale care exprimă un număr abstract au g e n f i x, și anume genul masculin : *unu și cu doi fac trei.*

Iunie 1994

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[35] Cf. și M. Avram, *op. cit.*, p. 100 : „Neologismul *zero* este substantiv neutru — articulabil, cu pluralul în *-uri* — ca nume al cifrei 0. Ca numeral, *zero* se folosește numai la singular, chiar dacă însoțește un plural : *zero grade*". În legătură cu ultima remarcă se cuvine o precizare : ca numeral, *zero* este invariabil, iar, din punctul de vedere al numărului, se combină n u m a i cu subatantivele la plural, ca orice numeral cardinal începând cu *doi*, spre deosebire de *unu(un) / una(o)*, care se combină numai cu (sau substituie numai) substantive la singular.

Emil Suciu

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE PRIVITOARE LA UNELE ÎMPRUMUTURI DIN LIMBA TURCĂ (VI)*

Omagiu mentorului meu, domnul Vladimir Drimba, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani

În continuarea seriei de articole în care ne-am ocupat de unele împrumuturi lexicale din limba turcă, aducem în discuție, în cele ce urmează, noi cuvinte care nu au fost explicate satisfăcător din punct de vedere etimologic sau care nu au fost înregistrate în dicționarele limbii române.

Alcalâc s. n., cu varianta *arcalâc*, este atestat din Munt., în LEXIC REG. II 67, cu sensul „fier-balot, oțel-balot (folosit pentru confecționarea cercurilor de butoaie, de putini etc.)". Provine din tc. dial. *alkalık* [*(demir* sau *çelik) şerit*] „idem" (tc. *halkalık*, dial. *alkalık* „necesar, destinat, bun pentru cercuri" <*halka*, dial. *alka* „cerc", *demir* „fier", *çelik* „oțel", *şerit* „bandă, fâșie"). Varianta *arcalâc* — poate prin etimologie populară, după *arc*.

Ambér s.n. „ambră (întrebuințată în parfumerie)" apare într-un document din 1772, în FURNICĂ, I.C. 31, și are ca etimon tc. *amber* „idem".

Balcán subst. este atestat ca termen entopic moldovenesc în PORUCIC 24, 27, cu sensurile „deal; șir de dealuri sau de munți, lanț muntos". Are la origine tc. *balkan* „lanț muntos"; cf. bg. *balkan* „munte".

Bar s.n. are, în Mold., mai multe înțelesuri speciale cu care este folosit în unele jocuri de copii: a) „spațiu, loc de odihnă și de refugiu dinainte stabilit de jucători (la «ulii și porumbeii», «leapșa» etc.)" (DEX); b) „linia de demarcație a terenului de joc al fiecăreia dintre cele două echipe (la jocurile sportive cu mingea); linia de demarcație de la care jucătorii aruncă pietrele sau ichiurile" (DA, care trimite la PAMFILE, J. II 295, 300); c) „numele unui joc de alergare în care se întrec

* Primele cinci părți ale acestor note au apărut după cum urmează: **I** în LR, XXIX, 1980, 5, p. 551—554; **II** în LR, XXX, 1981, 5, p. 547—549; **III** în LR, XXXIII, 1984, 1, p. 18—20; **IV** în SCL, XXXVIII, 1987, 2, p. 142—144; **V** în LR, XXXVIII, 1989, 2, p. 91—95. Semnificația siglelor și abrevierilor folosite mai jos este aceeași ca în DLR, cu excepția următoarelor: Der. S. = Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I—XII, Ankara, 1963—1979; IORGA, N.M. = N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906; PORUCIC=T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, Chișinău, 1931; REL. AGR. = *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, [București]. Vol. I.: *Țara Românească*, 1961; Vol. II: *Moldova*, 1966; ROTARU=Petre V. Rotaru, George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, București, 1943; Tar.S.=*XIII. Yüzyıldan Günümüze kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, I — IV, Istanbul — Ankara, 1943—1957; TS = *Türkçe Sözlük*, Gözden Geçirilmiş Altıncı Baskı, Ankara, 1981; Youssouf = R. Youssouf, *Dictionnaire turc-français*, Constantinopole, 1888.

LR, XLIII, nr. 1—2, p. 17—50, București, 1994

două echipe" (DA, atestare din 1905). Cuvântul a fost considerat neologism din franceză în DA și cu etimologia necunoscută în DEX. De fapt, fr. *barre* „jeu de course" nu explică decât sensul c), care pare a aparține unui alt termen decât cel cu sensurile a) și b); acestea provin, probabil, din tc. *bar* „fortăreață; țară; (dial.) linie de demarcație între două tarlale" (v. Youssouf, Der.S. II 523). Sensul b) se explică din accepțiunea dialectală a etimonului, iar sensul a) este rezultatul unei deplasări semantice întru totul plauzibile: ce „loc de odihnă și de refugiu" mai potrivit pot găsi copiii decât o „fortăreață"?

Basargíu s.m. „negustor, târgoveț" apare într-un document din 1821 (IORGA, N.M. 256) și are ca etimon tc. înv. și dial. *bazarcı* (lit. mod. *pazarcı)* „idem".

Basmagelâc s.n. „meșteșugul, ocupația basmangiului (= meșter care făcea imprimeuri colorate pe țesături)", atestat din 1823 (DOC. EC. I 284), provine din tc. *basmacılık* „idem".

Beigambér s.m. „profet, proroc; mesager (turc)" (document din 1829, IORGA, S.N. 197) <tc. *peygamber* „idem", poate prin etimologie populară, după *bei* „guvernator turc; prinț oriental", deși trecerea lui *p* la *b* este un fenomen dialectal obișnuit în turcă.

Bizireá s.f. (DDRF, BARCIANU, DA), cu variantele *bezír* (document din 1792, ȘIO II/2, p. 138) și *vizireá* (CONV. LIT. XXVI 461), a fost explicat din tc. *bezir* și glosat „sămânță de in" (ȘIO) sau „ulei de mac" (DDRF, DA). Sensul său real trebuie să fi fost însă „ulei de in", identic cu semnificația etimonului, tc. *bezir yağı* (pron. *bezir i̯aï*; >rom. *bizirea*, *vizirea)*, *bezir* (>rom. *bezir)* „idem" (v. TS, Youssouf).

Boi s.n., atestat din nordul Munteniei în DDRF, cu sensul „micsandră", este dat fără etimologie în DA. Provine, probabil, din tc. dial. *boy*, lit. *boy*[*otu*] „chimen; (dial.) numele unei plante din familia gramineelor, asemănătoare cu măzărichea, folosită ca plantă furajeră și aromatică" (v. TS, Der. S. II 744). Chiar dacă nu este vorba de o identificare greșită a plantei, deplasarea de sens nu ar fi uimitoare, de vreme ce *chimen* desemnează nu numai „Carum carvi", ci și mai multe alte plante erbacee, dintre care unele nu sunt aromatice (v. DA, PANȚU, PL., DSR), iar *micsandra* este o „plantă (...) cu flori plăcut mirositoare" (DEX). Nu este exclus însă ca termenul turcesc să aibă, dialectal, și alte sensuri, mai apropiate de cel românesc.

Bolozán s.n. (atestat din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, cu mai multe variante, dintre care unele au supraviețuit în literatura populară până în secolul nostru: *burazán*, *borozán*, *bolozál*, *balozál)* a fost întrebuințat cu sensul „navă fluvială și maritimă cu vele, uneori și cu vâsle, mai mică decât corabia, dar mai mare decât caicul, utilizată ca mijloc de transport". Este dat cu etimologia necunoscută în DA, cu precizarea: « după ȘIO din tc. *bolozan* „grand bateau", care lipsește însă în dicționarele turcești ». Precizarea este și nu este adevărată: cuvântul se găsește în dicționare, în formele *borozan*, *boruzan*, *borazan*, *boruzen*, dar cu alte sensuri: „trompetă; trompetist; (dial.) bărbătușul albinei, trântor". În astfel de cazuri, de mare utilitate pot fi comparațiile cu alte limbi sud-est-europene care au primit împrumuturi din turcă. Într-adevăr, cuvântul a fost preluat, cu sensuri asemănătoare celui din română, și de alte limbi: scr. *bolozan*, *bolozanka* „corabie", magh. *bo-*

rozán „luntre mare". Pe baza acestor date, credem că nu este deplasat ca etimonului tc. *borazan*, *borozan* să-i reconstruim o variantă **bolozan* și sensul *„ambarcație, un fel de luntre mare cu vele (și vâsle), folosită pentru transportul mărfurilor", care au stat la originea termenilor din română, sârbocroată și maghiară.

Caisíe s.f. „caisă, fructul caisului" (document din 1855, în FURNICĂ, I.C. 420) provine din tc. *kayısı*, *kaysı*, (înv.) *kayisi*, (dial.) *kaysi* „idem", fiind un dublet al lui *caísă* (< ngr. καϊσι), cu variantele regionale (Olt.) *cáisă* (<scr. *kàjsija*, magh. *kajszi*), (Ban.) *caisínă*, *căisínă*, (Olt.) *cáișînă* (<magh. *kajszin*) (v. DA, HRISTEA, P.E. 81, ALR SN I [204, 205], GL. OLT.).

Captán s.m. „căpitan" (1875, RUDOW XVII 396) < tc. *kaptan* „idem" (dublet al lui *căpitan*, cu etimologie multiplă : rus., magh., it.).

Carabatác s.m. „cormoran" < tc. *karabatak* „idem".

Caracartál s.m. „vultur-pleșuv" < tc. *kara kartal* „idem". Ambele aceste nume de păsări sunt atestate, din Dobr., în BĂCESCU, PĂS. 70, respectiv 238.

Casác s.n. denumea în Dobr. (GRAUR, AER 34), în Munt. și Olt. (DA, ap. H. XII 261, XIV 107) o „haină bărbătească lungă, de postav, fără mâneci, pe care o purtau bătrânii mai ales în zilele de sărbătoare". Este un dublet, provenind din tc. *kazak* „haină tricotată care se îmbracă peste cap" (TS), (dial., în forma *kazaki*) „palton ; scurteică de postav" (Der. S. VIII 2710), al lui *cazacă* „bluză cu mâneci lungi și largi ; haină (de uniformă) de o anumită culoare, purtată de jochei" (DA, DEX) < fr. *casaque*.

Catertái, minghinitái și **vitái** sunt trei cuvinte dintr-un pasaj destul de neclar (reprodus în ȘIO II/2, p. 117, s.v. *tai*) al unui document din 1761 : *taiurile cu lână cântarul 10 potronici... să dea câte 7 lei de vitai și câte 2 pol lei de catertai... de va fi minghinitai să plătească 14 lei*. Șăineanu evită să le definească și să le explice etimologic, deși unele dintre elementele lor componente sunt mai mult sau mai puțin recognoscibile : *-tai* („balot" < tc. *tay*), *cater-* (= *catâr* < tc. *katır*), *minghini-* (= *menghină* < tc. *mengene*). Este vorba, așadar, de trei tipuri de baloturi (= taiuri) de lână, care ar putea fi definite astfel : *catertai* „balot de dimensiuni mai mici, potrivit pentru a putea fi transportat pe spinarea unui catâr" (< tc. **katır tayı* „idem") ; *minghinitai* „balot presat, în care lâna a fost îndesată cu presa" (< tc. **mengene tayı* „idem" ; *mengene* înseamnă și „presă") ; *vitai* „un (singur) balot" (în opoziție cu celelalte, care erau legate, probabil, câte două)< tc. *bir tay*, dial. *bi tay* „idem" (*bir*, dial. *bi* „unul, unu"). Pentru *vitai*, cel mai puțin transparent dintre cele trei cuvinte, ar putea fi adus în discuție, eventual, și tc. înv. *fi* „pradă de război" (v. Youssouf), caz în care *vitai* ar însemna „balot provenind dintr-o pradă de război" < tc. **fi tayı* „idem" (ceea ce ar explica de ce acest balot era mai ieftin decât balotul presat numit *minghinitai*, dar mai scump decât balotul de mici dimensiuni, transportat de catâri, numit *catertai*).

Cazmír s.n. era, în prima jumătate a secolului al XIX-lea (document din 1826, în DOC. EC. I 372), denumirea țesăturii fine căreia mai târziu i s-a spus *caşmir* (< fr. *cachemire*). Etimonul formei mai vechi este tc. *kazmir*, având același sens (TS).

Cealí subst. este atestat în ziarul „Dobrogea nouă" din 9 apr. 1981, p. 3, cu sensul „soi de fasole cu talia înaltă și cu mulți cârcei (cultivat în Dobrogea)". Provine, prin condensare lexico-semantică, din tc. *çalı* [*fasulyesi*] „idem" (TS). Cuvântul tc. *çalı* înseamnă „tufiș" și fusese preluat în limba română, cu această accepțiune și în forma *cealău*, în secolul al XVIII-lea (v. DA).

Celbíș, chiurcbéș, chiurchi-calém, elí-calém și **otuzbéș-calém** sunt atestate într-un document din 1761, în următorul pasaj reprodus în ȘIO II/2, p. 141 : *fote chiurcbeș părechea 72 bani, fote ciurchi-calem 100 pentru 77 bani, fote celbiș părechea 30 bani, fote eli-calem părechea 88 bani* (...), *fote otuzbeș-calem părechea 60 bani.* Șăineanu definește toate aceste cuvinte prin „calitate de fote", precizând pentru fiecare, în paranteză, semnificația literală (cel puțin presupusă) : *celbiș* „în valoare de 45 bani" (ceea ce contrazice flagrant însuși textul : *fote celbiș părechea 30 bani*) < tc. *çihil beș* „patruzeci și cinci" ; *chiurcbeș* „patruzeci și cinci" < tc. *kırk beș* „idem" ; *chiurchi—calem* „patruzeci de calemuri" (*calem* „mănunchi, număr hotărât", v. ȘIO II/2, p. 26) < tc. *kırk kalem* „patruzeci de sorturi de..." ; *eli-calem* „cincizeci de calemuri" < tc. *elli kalem* „cincizeci de sorturi de..." ; *otuzbeș—calem* „treizeci și cinci de calemuri" < tc. *otuz beș kalem* „treizeci și cinci de sorturi de...". Deși etimoanele date în ȘIO nu sunt, în fond, greșite, explicația etimologică este pur formală și nu elucidează nici legătura rațională dintre etimoane și cuvintele preluate, nici sensurile exacte ale acestora.

În clarificarea originii și semantismului celor cinci termeni trebuie să pornim de la alte sensuri ale etimonului *kalem*, care însemna nu numai „unitate, bucată, piesă ; sort, fel", ci și „creion ; pensulă" și „dungă, vrâstă (pictată cu pensula pe o stofă)" (sens evident în sintagma *kalemli futa* „fotă cu vrâste, cu dungi", v. Tar.S. II 567), iar ca adjectiv, „(despre stofe) pictat cu pensula (într-o anumită culoare)" (de exemplu, *kara kalem* însemna „pictat în negru", v. Youssouf ; *kara* „negru"). Termenii românești aveau, așadar, valoare adjectivală, determinând cuvântul *fotă* și desemnând, împreună cu acesta, tipuri de fote care aveau pictate pe ele un anumit număr de dungi, de vrâste paralele, de diferite culori. Sensurile și etimologia termenilor trebuie completate, în consecință, după următoarele două modele : *elí-calém* adj. invar. „(despre fote) care are 50 de dungi, de vrâste (paralele, de diferite culori, pictate cu pensula)" < tc. *elli kalem(li)* „idem" ; *chiurcbéș* adj. invar. „despre fote) care are 45 de dungi, de vrâste (paralele, de diferite culori)" < tc. *kırk beș* [*kalem(li)*] „idem".

Chermeá s.f. apare într-un document din 1792 reprodus în ȘIO II/2, p. 37, și în DA : *chermele de postav de țară, ce merg la Țara turcească.* Șăineanu, DA, și SCRIBAN, D., definesc termenul prin „pachet, balot, teanc" și îl explică din tc. *kırma* (redat greșit în cele trei dicționare : *kerma*) „pliu, cută ; plisaj". Remarcând erorile survenite în explicarea cuvântului, Vladimir Drimba încearcă, în SCL, XLIV, 1993, 1, p. 64, următoarea interpretare : « *chermea* înseamnă nu „pachet, balot, teanc", ci „bucată mare de stofă făcută sul ; trâmbă, val", sens dezvoltat pe teren românesc din acela de „pliu ; plisaj" », iar fonetismul « s-a putut dezvolta printr-o formă inițială **cîrmea* (cu schimbarea vocalei finale a lui *kırma* ca și, de exemplu, la *malotea* < tc. *mallota*, *temenea* < tc. *te-*

menna etc.), din care a putut rezulta forma *chermea* printr-o asimilare vocalică regresivă ».

După părerea noastră, *chermea* este o variantă a lui *ghermea*, care provine, prin deglutinarea silabei *de-*, din *deghermea*, folosit, tot în secolul al XVIII-lea, cu sensul ,,broboadă, basma, șal'' și având ca etimon tc. *değirme* ,,idem''. Cuvântul românesc (pentru care v. ȘIO II/1, p. 157, TDRG, CADE, SCRIBAN, D. s.v. *dermea*) are numeroase variante (*dirmea*, *deirmea*, *deremea*, *dirimea*, *digrimea*, *grimea*, *dermea*, *durmea*, *delmea* etc.), explicabile (v. Vladimir Drimba, în SCL, XLIV, 1993, 2, p. 115) fie direct din variantele etimonului (tc. *değirme*, dial. *dĕrme*, *dŭrme*, *dirme*, *delme*), fie prin evoluții pe teren românesc, dintre care aceea care interesează aici este căderea silabei inițiale *de-*, *di-* (interpretată drept prepoziția *de*), evidentă în variantele *ghermea* <*deghermea* și *grimea*< *digrimea*. Evoluția fonetică (prin afonizarea consoanei inițiale) a lui *ghermea* la *chermea* nu pune, desigur, probleme, iar sensul ,,broboadă, basma'' este plauzibil în contextul dat.

Chimioníu, -íe adj. ,,de culoarea închisă a seminței de chimion, verde-măsliniu'', pe care DA îl consideră derivat românesc de la *chimion*, preferabil să fie explicat, așa cum s-a procedat în ȘIO II/1, p. 112, din tc. *kimyoni* ,,idem'' (TS).

Chizíl, -ă adj., cu varianta *chizél*, *-ă*, nu este inclus în dicționare, înseamnă ,,roșu închis'' și este atestat în literatura populară muntenească de la începutul acestui secol (PĂSCULESCU, L.P. 52), având încă două variante, *cazâl* și *cazúl*, care apar ca adj. invar. într-un document din 1821 (IORGA, N.M. 256, 257). Provine din tc. *kızıl*, (înv. și dial.) *kuzul*, *kızul* ,,idem''.

Cieúr s.n. este dat ca termen entopic, cu sensul ,,groapă'', în ROTARU 10. Etimonul său este tc. *çukur* ,,idem''.

Cidíu, -íe adj. apare, fără etimologie, în DA, după o sursă dialectală muntenească din anul 1910, cu sensul ,,prostănac, om de nimic, motolog (= prost, tont, greoi la minte)''. Probabil că provine din tc. *ciddi* ,,serios, sobru, grav'', printr-o evoluție semantică verosimilă.

Desligeá s.f. este atestat din Dobr., cu sensul ,,greblă'', în COMAN, GL. Este un împrumut regional având la bază tc. dial. *dişlice* ,,idem'' (Der.S. IV 1525).

Diunurlúc s.n. însemna, în Dobr., ,,cerere în căsătorie, peţit'' (H. II 245). Provine din tc. *dünürlük* ,,idem''.

Emén-cafè subst. sg., cu varianta *iemén-cafeà*, apare ca atare sau cu topică inversată în sintagmele *cafea imen*, *cafea emen* și *cafe emen*, în mai multe documente incluse în FURNICĂ, I.C. (p. XXVII, 10, 38, 121, 177, 212, 213), desemnând o ,,varietate de cafea-boabe de calitate superioară, provenind din Yemen (spre deosebire de *ghiaur-cafe*, v. mai jos); moca''. Formele *emen-cafe*, *iemen-cafea* reproduc sintagma tc. *Yemen kahvesi* ,,idem'' (literal: ,,cafea din Yemen''), în timp ce tipul *cafea emen* (în care *emen* are valoare atributivă) reprezintă preluarea prin calc, dar cu topică inversată, românească, a aceleiași construcții atributive turcești.

Fârângíu s.m. a fost atestat din Dobr., cu sensul ,,brutar'', în COMAN, GL. Etimonul său este tc. *fırıncı* ,,idem''.

Fuzalíe s.f., înregistrat în Olt. ca denumire a unui soi de struguri CV 7/1949, p. 32), este, fără îndoială, o variantă a lui *afuzalí* ,,soi de

viță de vie, respectiv de struguri de masă cu boabe mari, galbene-verzui, cu pielița groasă, cu ciorchini grei de până la 2 kg, originar din Asia Mică" < tc. *hafizali*, (înv. și dial.) *(h)afuzali* „idem".

Gebeá s.f. înseamnă, în Mold. și (în forma *geabea)* în nord-estul Olt., „mers special, legănat, fără salturi, al calului", poate *„buiestru" (v. PAMFILE, J. I 145, care îl glosează, probabil inexact, generalizator, „mers, umblet", dacă nu cumva *umblet* are aici accepțiunea înv. și reg. „buiestru"; CIAUȘANU, GL., SCRIBAN, D., LEXIC REG. I 80, DM). Nu s-a încercat explicarea etimologică a cuvântului decât în SCL, XLIII, 1992, 3, p. 559, unde Vladimir Drimba consideră că termenul provine din țig. *ğabé*, *ğapé* „plecare, mers, marș". Ni se pare totuși că este mai plauzibilă proveniența sa din tc. dial. *cebe* (pron. *ğebé)* „buiestru, mers special, în buiestru, al calului" (Der. S. III 871).

Ghezéc s.n. „rând, tur, tură, schimb (într-un serviciu de pază)" apare în loc. adv. *cu ghezecul* „cu rândul, alternativ, în schimburi", fiind înregistrat din Dobr. de COMAN, GL., care dă și un context ilustrativ: *a păzi vitele cu ghezecul*. Etimonul termenului este tc. dial. *gezek* „idem" (Der.S. VI 2021).

Ghiaúr-cafè subst. sg. apare într-un document din 1765 reprodus în FURNICĂ, I.C.. p. XXVII, în opoziție cu *emen-cafe* (v. mai sus); înseamnă, după cât se pare, „cafea-boabe provenind din țări de altă religie decât cea musulmană" și are la origine construcția atributivă tc. **gâvur kahvesi* „idem".

Ghioz s.n. figurează în SCRIBAN, D., fără etimologie, cu sensul (reg., Munt.) „colț întunecos" și este folosit de mai multe ori în romanul lui Paul Georgescu, *Siesta* (București, 1983, p. 37, 126 etc.); din contexte reiese că sensul termenului este aici „fundătură, magherniță, loc strâmt și imund (într-o localitate)". Etimonul său este, foarte probabil, cuvântul tc. *göz* „ochi; încăpere; despărțitură, compartiment", care nu este exclus să fie folosit cu accepțiunea figurată și în turcă (cf. rom *ochi* „porțiune de loc acoperită cu altceva decât mediul înconjurător"; semnificația lui *ghioz* corespunde sensului figurat al lui *gaură*, „fundătură, magherniță, bordei").

Hagemíș s.n. sg. apare în IORGA, C.I. I 128, în pasajul *pânzături de casă, covoare de Persia (de Agem) sau hagemiș se văd pretutindeni*, și este glosat în DA prin „covoare de Persia", cu etimologia: «derivat din *(h)agem* („Persia; persan; un fel de stofă persană"), prin suf. col. *-iș*». Mai plauzibilă ni se pare explicarea termenului din tc. *Acem iș(i)* „manufactură de Persia" *(Acem* „Persia; persan", *iș* „manufactură, lucru manual"), acest sens potrivindu-i-se și cuvântului românesc, eventual prin specializare numai pentru „covoare manufacturate în Persia".

Haşlamá s.f. denumește o „mâncare orientală preparată din carne fiartă cu legume" și a fost preluat recent, după Revoluția din decembrie 1989, prin comercianții turci veniți în România. Apare în revista „Expres Magazin", 1992, nr. 5, p. 13, printre alte denumiri de mâncăruri servite la un nou restaurant cu specific oriental (ceea ce nu înseamnă că termenul se va impune neapărat). Provine din tc. *haşlama* „idem" (v. Youssouf).

Hoșnișín, -ă adj., s.m. și f., nu este înregistrat în dicționare ; a fost folosit în secolul al XVIII-lea, cu sensul „(persoană) care s-a stabilit definitiv într-un loc, care stă într-un loc fără a fi nevoită să se mai mute, (locuitor, cetățean) cu domiciliu stabil", fiind atestat într-un document din 1799, în următorul pasaj : *lăcuitorii după împărătească și domnească măriii tale voințe sunt hoșnișini, adică unde lăcuiesc să-și aibă hrana și odihna* (REL. AGR. I 887). Etimonul este tc. *hoșnișin* „idem".

Ianâc, -ă adj. este un termen regional semnalat din nord-estul Munteniei, cu sensul „zăpăcit, amețit, năuc", în CV 9/1949, p. 33, și folosit, și cu sensul „scrântit, țicnit", de Fănuș Neagu (originar din aceeași zonă) în volumul său *Povestiri din drumul Brăilei*, București, 1989, p. 56. Provine din tc. *yanık* „necăjit, amărât, îndurerat, trist, nefericit", care, dialectal, ar putea avea și sensurile cu care este întrebuințat în română.

Iarmá s.f. sg. are, în Dobr., sensul „urluială (de cereale măcinate) întrebuințată ca hrană pentru animale" (COMAN, GL.). Etimonul său este tc. *yarma* „idem" (TS).

Ipnéu s.m., cu varianta *ibnéu*, este dat cu sensul „slugă" în DA, fiind atestat numai în GOLESCU, C., unde este glosat „slugă întrebuințată de stăpân". V. Bogrea, în DR. IV 818, îl explică, surprinzător de artificial, din tc. *ibn*, *ben* „fiu" (corect : „fiul, eu"). În realitate, cuvântul provine din tc. *ibne* „pederast, homosexual (pasiv), partener de pederastie" (TS) ; ceea ce vroia Golescu să exprime prin definiția sa este, de fapt, „servitor pe care stăpânul îl folosește ca partener de pederastie".

Mangealâc s.n. este înregistrat în DLR cu sensul înv. „balistă" și cu cel actual „pârghie folosită pentru ridicarea unei greutăți", precum și cu variantele *mangealíc* și *mângealíc*. Este explicat, relativ corect, din tc. *mancınık* (care are ambele aceste sensuri). Pentru a justifica evoluția etimonului la forma din română, GRAUR, ER 98, arată că « finala *-nık* a devenit *-lâc* sub influența sufixului binecunoscut, iar pentru păstrarea notei întunecate a vocalelor, *â* dinaintea sufixului s-a schimbat în *a*, întocmai ca în *hagealâc* ». Apoi, Al. Graur adaugă : « Scriban pornește de la tc. *mancılık*, *mancalık*, desigur inventate ».

Două precizări trebuie făcute față de cele arătate mai sus. Pe de o parte, cuvântul *mangealâc* mai are un sens, neînregistrat în dicționare, dar cu care l-am auzit folosit adesea, ca termen vulgar și argotic, la București, Brăila și Constanța, între anii 1971 și 1985 : „act sexual pervers între doi bărbați, pederastie", mai ales în loc. vb. *a face un mangealâc* „a practica pederastia". Evoluția semantică se datorește, probabil, întrebuințării figurate și analogiei dintre „pârghie" și „membrul sexual viril". Pe de altă parte, etimologia dată în SCRIBAN, D. nu este nicidecum inventată ; nu știm dacă tc. *mancalık* a fost găsit undeva de Scriban, dar forma *mancılık* există cu siguranță, fiind atestată atât în texte vechi (Tar.S.), cât și dialectal (Der.S. IX 3118). Din fraza lui Al. Graur citată mai sus rămâne deocamdată valabilă, așadar, numai explicația privitoare la trecerea lui *â* la *a*.

Mestegíu s.m. „pantofar de lux care confecționa meși (= un fel de încălțăminte fără toc, botine de marochin") nu este înregistrat în dicționare ; apare într-un document de la începutul secolului al XVII-lea, reprodus în revista de istorie „Studii", XII, 1959, 5, p. 85. Provine din

tc. *mestçi* „idem", adaptat după varianta *-egiu* a sufixului românesc *-giu*; cf. var. *mest* a cuvântului românesc *meși*.

Mosomúr, -ă adj. este atestat din sud-estul Banatului în ALR I [1049] și inclus în DLR, cu etimologia necunoscută și cu sensul „(despre păsări) cu penele pestrițe, nici alb, nici negru". Poate fi explicat etimologic din tc. *mosmor* „de culoare foarte închisă; violet închis, vânăt", prin anaptixă și printr-o ușoară modificare semantică.

Ová s.f. este dat în ȘIO II/2, p. 71, ca variantă a lui *iová* „dare personală impusă raielelor din Turcia", cuvântul fiind însoțit de precizarea: «n-am putut găsi originea vorbei». *Iova* nu apare însă ca atare decât într-un pasaj, reprodus în ȘIO, al unei traduceri din greacă, în care redă neogrecescul γιοβᾶς; de origine turcă nu poate fi considerat decât cuvântul compus *iova-haraci* (v. ȘIO II/2, p. 71, și DA s.v. *iova*), însemnând „impozit pe casă pe care îl plăteau locuitorii creștini din Imperiul Otoman" și provenind din tc. *yuva haracı* „idem" (*yuva* „cuib; locuință, sălaș", *haraç* „dare, bir, haraci"). Presupusa «variantă» *ova* constituie însă un alt cuvânt; el apare în pasajul *străinii care-și iernau vitele în Țara Românească plăteau văcăritul câte 22 parale de vită și li se dăruia numai 2 vite la cireadă care se numea de ova*. Termenul *ova* însemna, după toate probabilitățile, „pășune, câmp, câmpie" și are ca etimon tc. *ova* „câmpie, câmp, șes".

Perciuná vb., cu varianta *împerciuná*, este folosit în Mold., cu referire la cuie sau la vârful unui cui, cu sensul „a-l îndoi după ce a străpuns o scândură; a-l fixa, a-l asigura, a-i forma un al doilea cap, prin îndoirea și/sau lățirea vârfului cu ajutorul ciocanului, după ce scândura a fost străpunsă; a nitui". Este înregistrat de TDRG (*împerciuna*) și de SCRIBAN, D. (*perciuna*), fiind considerat, inclusiv în DA, respectiv în DLR, ca derivat românesc de la *perciune* „șuviță de păr, adesea lungă și răsucită, care se prelungește lateral pe obraz, de la tâmple în jos" (DA adaugă: «cu înțelesul primitiv „a îndoi ca un perciune"»). Cuvântul are însă o altă etimologie: tc. *perçin* „vârful îndoit și/sau lățit (cu ciocanul) al unui cui; cel de-al doilea cap al unui nit, format cu ajutorul ciocanului; nit; fixarea unui cui prin baterea vârfului său cu ajutorul ciocanului (după ce a străpuns scândura), nituire". Dacă nu va fi existat o bază substantivală rom. **percin* sau **perciun* „idem" de la care să fi fost format verbul, înseamnă că *(îm)perciuná* a fost derivat spontan, în momentul împrumutului, direct de la etimonul turcesc (probabil detașat din tc. *perçin etmek*, având același sens ca și verbul românesc; *etmek* „a face"), adaptat, prin etimologie populară, după rom. *perciune* (< tc. *perçem*).

Pirpirí-cosàc s.m. a fost folosit de Ispirescu, într-un basm și într-un proverb, cu sensul „om sărac, nevoiaș, prăpădit, calic, pirpiriu": *se dezmetici el și se văzu pirpiri-cosac, golănel și gonit; pirpiri-cosac, saxana briceag* (v. ȘIO II/1, p. 296, 316, și DLR, s.v. *pirpiriu, -ie*). Soluției etimologice date până acum (cuvânt compus sau sintagmă — cu topică străină? — formată pe teren românesc din *pirpiriu* și *cosac* „pește de apă dulce din familia crapului", v. ȘIO II/1, p. 316, s.v. *saxana*) îi este preferabilă reconstruirea unui sens *„idem" pentru sintagma tc. *pirpiri kozak* „gogoașă nedezvoltată, cocon mic; con de brad de mici dimensiuni; bilă mică".

Riál s.n. (pl. *rialuri*) este dat în DLR ca variantă învechită a lui *real* s.m. (pl. *reali*) „monedă spaniolă de argint" < fr. *réal*, sp. *real*. Mai probabil este că forma *rial*, întrebuinţată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, provine din tc. *riyal* „idem".

Safér subst. apare într-un pasaj de literatură beletristică reprodus în SCL, XXV, 1974, 4, p. 439 *(cât ţine saferul cântării lui)* şi este înregistrat în DLR «cu sens neprecizat, probabil „durată"» şi cu trimitere, pentru etimologie, la tc. *sefer* „dată, oară". Semnificaţia cuvântului românesc este, mai degrabă, „şuierat, sunet ascuţit", iar etimonul său este tc. înv. *safir* „idem" (Youssouf).

Sandalgealâc s.n., cu varianta *sandagelâc*, este glosat greşit în DLR: „numele unei ţesături de mătase (folosită în trecut pentru obiecte de îmbrăcăminte)", iar etimologia este stabilită cu mare aproximaţie: «cf. *sandal*[2] („numele unei ţesături din mătase")». Termenul este atestat în două documente din 1824 (DOC. EC. 321, 1054), în contexte în care este precedat de cuvântul *fabrică: fabrica aceasta a sandalgealâcului; fabrica de sandagelâc*. Sensul real este „mătăsărie, industrie de ţesături de mătase (de taftale, sandaluri etc.)", iar etimologia corectă este tc. *sandalcılık* „idem".

Seftenlíchi subst. sg. apare într-un pasaj din dramaturgia lui Vasile Alecsandri, în loc. vb. *a-i face cuiva seftenlichi* „a-i face cuiva saftea, a cumpăra prima marfă vândută în ziua respectivă de un negustor". Este, aşadar, sinonim cu *saftea* (care are şi varianta *seftea*), aşa cum indică, just, DLR. Mai puţin corectă este explicaţia etimologică dată în acest dicţionar: «cf. ngr. σεφτές». Dacă *saftea* provine din tc. (înv. şi dial.) *sefte* (lit. mod. *siftah*), pentru *seftenlichi* trebuie să presupunem un derivat tc. **seftelik* „marfă cumpărată, cumpărătură care constituie prima vânzare făcută de un negustor în ziua respectivă", format, absolut firesc, cu suf. *-lik* de la *sefte*. Forma din română redă pronunţia palatalizată a tc. *k*, într-un cuvânt cu vocale din clasa anterioară *(seftelik')*, precum şi adaptarea după varianta *-nlâc* a sufixului românesc *-lâc* (ca în *ulemanlâc* <tc. *ulemalık*, de exemplu).

Sovád, -ă adj. (pl. *sovazi*, *sovade*) nu este înregistrat în dicţionare; apare într-un document din 1731 redactat în Oltenia (FURNICĂ, I.C. 11), cu sensul probabil „negru, de culoare neagră". La originea sa stă, după cât se pare, tc. *sevad* „culoarea neagră" sau derivatul adjectival de la acesta, *sevadi* „negru, de culoare neagră". Trecerea lui *e* la *o* a putut avea loc prin asimilare la consoana labială *v*, dacă nu cumva este vorba de notarea greşită a cuvântului (în loc de **sevad*, pl. **sevazi*), de o variantă tc. **sövad* sau **sovad* ori de vreo formă intermediară din alte limbi balcanice.

Şupeá s.f. este un termen (neînregistrat în dicţionare) pe care l-am auzit în 1972 în comuna Rasova, jud. Constanţa, în locuţiunea verbală *a se şti cu şupeaua* „a se simţi vinovat, a se şti cu musca pe căciulă", în care *şupea* are, probabil, sensul originar „bănuială, suspiciune". Provine din tc. *şüphe* „idem".

Tabét s.n. este înregistrat în DLR ca variantă a lui *tabiet* „obicei, obişnuinţă, manie", în locuţiunea verbală (Mold.) *a-i fi cuiva la tabet* „a fi la porunca, la dispoziţia cuiva" (ŞEZ. V 161). Credem că este vorba aici de un cuvânt diferit de *tabiet*: acesta provine din tc. *tabiat*, ngr.

ταμπιέτι, în timp ce *tabet* din locuțiunea menționată are ca etimon tc. *tabiiyet* „dependență, subordonare" (TS); pentru locuțiune cf. tc. *(birinin) tabiiyetinde olmak* „a fi în subordonarea, la ordinele cuiva, a depinde de cineva" *(birinin* „al cuiva", *olmak* „a fi", *-de* — sufix locativ).

Tacóz s.n. „suport alcătuit din grinzi dispuse în formă de dreptunghi, pe care se așază, în șantierele navale, corpul unei nave în timpul construcției sau reparației", este înregistrat în DSR ca sinonim al lui *scareu*. Provine din tc. *takoz* „fiecare dintre grinzile care alcătuiesc un astfel de suport" (TS), probabil detașat prin condensare lexico-semantică din sintagma turcească *takoz kızağı (kızak* „scareu, cală, tacoz").

Tanéa s.f. avea în trecut sensul „bucată de blană sau de piele de animal", etimonul termenului fiind tc. *tane* (v. ȘIO II/2, p. 117, DA) „bucată, exemplar" (detașat din sintagme). Același cuvânt turcesc stă, probabil, la baza unui alt sens (neînregistrat în dicționare) al lui *tanea* : „dată, oară, rând". Cu această accepțiune abstractizată este folosit în Dobr., în limbajul pescarilor : *a tras cu năvodul o tanea* sau *două tanele* (Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964, p. 194).

Tarabuz subst. (cu accentul necunoscut) apare într-un document din 1765 (FURNICĂ, I.C. XXVI), în sintagma *sopon tarabuz* „săpun fabricat în orașul Trabzon". Nu este înregistrat în dicționare. Sintagma reprezintă un semicalc (cu topică inversată, adaptată la limba română) după tc. *Tarabuzan sabunu* „idem" *(Tarabuzan* „numele vechi al orașului Trabzon", *sabun* „săpun").

Taratlí adj. invar. este dat în ȘIO II/2, p. 612, s.v. *taracli* (formă inventată de Șăineanu), cu sensul „din orașul Tarakli" și cu etimologia : tc. «*taraklı* „stofă pentru saltele fabricată la Tarakli ; stofă reiată, cu vrâste în formă de dinți" *(tarak* „dinte de pieptene") ». Atestat din 1601 *(atlaz albastru taratli :* HEM 2066), cuvântul însemna, în realitate, „(despre stofe) brodat sau țesut în dungi, în vrâste ; dungat, vrâstat, reiat" și provine din tc. *taraklı* „idem" (TS), prin asimilarea $t - c > t - t$.

Tăcátă s. f. este dat printre denumirile unor jocuri de copii, din sud-estul Munteniei, în H. VII 487 și considerat în DLR cu « etimologia necunoscută ; cf. *tăcăi* ». Ar putea proveni din tc. *tokat* „palmă, lovitură cu palma" și, în acest caz, ar însemna „bâza, (de-a) leapșa".

Temél s.m. este un termen regional folosit în Olt. și Dobr., cu sensul „fundație (a unei construcții), temelie" (DLR trimite la ALRT II 283, la care adăugăm încă o atestare : AN. DOBR. V—VI 157), precum și în Munt., cu sensul „talpă a prispei" (v. DLR). La etimologia dată în DLR (scr. *temelj*, bg. *temel*) trebuie adăugat și tc. *temel* „fundație, temelie" și, în general, „bază, temelie, fundament" (TS).

Teré s.f., neînregistrat în dicționare, este (sau era) folosit de românii din Serbia cu sensul „fir gros de bumbac sau de lână" (ARH. FOLK. VI 83). Etimonul este tc. *tire* „idem".

Terpedín s.n., cu variantele *trepedín* și *trapedín*, apare, ca denumire a unei unelte, într-un document din 1847 redactat în Mold. (URICARIUL X 404), fără a fi înregistrat în dicționare. Sensul său probabil este „săpăligă" ; se explică etimologic din tc. *tirpidin* „idem" (TS).

Tipilíc s.n. este atestat din Dobr., cu sensul „ornament de metal (în formă de stea, de semilună etc.) care se fixa la tichia copiilor mici" (AN. DOBR. V—VI 186, cu precizarea «azi dispărut»). DLR nu îl include. Provine din tc. *tepelik* „idem" (TS).

Topleicúţă s.f. este trecut cu vederea de DLR, deşi apare în ALR SN II [523], din sudul Munteniei, cu sensul „ac cu gămălie". Etimonul său este tc. *topluiğne* „idem" (TS), cu omiterea părţii finale şi prin derivare cu suf. rom. *-eicuţă (-eică + -uţă)*.

Tuslós, -oásă adj. este atestat din nord-vestul Munteniei, cu sensul „(despre îmbrăcăminte) îmbâcsit de praf şi de grăsime, murdar, jegos", în LR, VIII, 1959, 3, p. 67; pentru etimologie, DLR trimite la *tusluc, tuzluc* „jambieră; papuc de casă; haină murdară, urâtă, veche" (<tc. *tozluk*). Termenul este, fără îndoială, înrudit cu *tuzluc*, dar provine, mai degrabă, din tc. *tozlu*, (dial.) *toslu* „plin de praf, prăfuit" + suf. rom. *-os*.

Urdu-bélea adv., s.f., accentuat şi *urdu-beleá* şi scris şi *urdubelea*, înseamnă, ca adv., „pe neaşteptate (şi nedorit), pe nepusă masă, nitamnisam, în mod inopinat (şi provocând neplăcere)", iar ca subst., „pacoste, năpastă, belea". ŞIO II/1, p. 373, îl tratează s.v. *urdie*, considerând, ca şi dicţionarele care i-au urmat şi care au înregistrat cuvântul, că acesta ar proveni din tc. *ordu* „oaste; tabără (militară)" + tc. *belâ* „belea, pacoste, necaz"; o astfel de combinaţie nu este însă atestată în turcă. Credem că alta este etimologia termenului: expresia exclamativă tc. pop. *urdú belâ* „a căzut beleaua" (literal: „a lovit beleaua"; *urdu* — trecutul determinat, la pers. a 3-a sg., al verbului *ur-*, lit. *vur-* „a lovi, a izbi, a atinge, a vătăma"; *belâ* „belea, necaz"). Expresia turcească a putut deveni cu uşurinţă, în română, prin simplă conversiune, adverb şi substantiv, cu accentul iniţial pe ultima sau pe antepenultima silabă, ca în turcă *(urdú belâ)*. Varianta *(h)urduz-belea* a rezultat, după toate probabilităţile, prin contaminare cu adverbul compus *hurduz-burduz* „hurducându-se, bălăbănindu-se".

Várdie s.f. este întrebuinţat în limbajul marinăresc, cu sensul „cart, serviciu la bordul unei nave comerciale (organizat pe timpul staţionării acesteia); marinar care efectuează acest serviciu" (D. MAR.). Provine din tc. *vardiya* (accentuat *várdiya*, v. TS) „idem". Este un dublet al termenilor (înv.) *gárdie, gvárdie, guárdie* „gardă, pază, strajă" (v. DA), (reg., Munt.) *várdie* „(serviciu de) poliţie a unui oraş" (UDRESCU, GL.) < rus. *гвáрдия*, it. *guardia*, (înv., Mold., Transilv.) *vártă, vart* „strajă, gardă" < ucr. *varta*, pol. *warta*, germ. *Wart*, (reg., Transilv.,) *várdă* „gardă, strajă" < magh. *várda*.

Zanaát s.n. (reg., Dobr.) „meserie, meşteşug, îndeletnicire, ocupaţie (practică, meşteşugărească)" (atestat în AN. DOBR. V—VI 157) < tc. *zanaat* „idem". Dubletul său bănăţean *zănat* „meserie; obicei" < scr. *zanat* (v. SCRIBAN, D.).

Zât subst. este un termen pe care l-am înregistrat în 1972, în vestul Dobrogei, în loc. vb. *a fi în zât (cu cineva)* „a sta învrăjbit (tot timpul), a nu se avea bine, a fi certat (cu cineva)". Se pare că nu are nici o legă-

tură cu interj. *zât*, folosită în Munt. pentru a alunga pisicile şi considerată de origine onomatopeică (v. DLR ms.), ci provine din tc. *zıt* „opus, advers, contrar; opoziţie, adversitate"; pentru locuţiune, cf. tc. *(biriyle) zıt olmak* „a fi în opoziţie, în adversitate (cu cineva), a se împotrivi (cuiva)" *(biriyle* „cu cineva", *olmak* „a fi"); cf. şi alb. *zët* „mânie".

Aprilie 1994 *Bucureşti, str. Estacadei nr. 12*

I. Ionescu

DOI TERMENI PALEOCREŞTINI DIN EPOCA DACOROMÂNĂ

1. Istoricul P. P. Panaitescu a afirmat despre cuvântul latin *episcopus* că „n-a dat nici un derivat în limba română, pentru că, în genere, poporul nostru a trăit un creştinism primitiv, fără episcopat, într-o ţară unde nu erau oraşe şi deci nu puteau fi episcopi"[1].

Gratuitatea afirmaţiei despre un creştinism românesc „primitiv" este infirmată de descoperirile arheologice a peste 33 de bazilici în Dobrogea din secolele III—VI, care rivalizau în epocă cu cele mai cunoscute bazilici din Imperiul roman[2]. În Dobrogea, la Tomis, sunt menţionaţi episcopi încă din secolul al III-lea, cum a fost episcopul Evangelicus, amintit în *Actul martiric* al Sfinţilor Epictet şi Astion din anul 290. Afirmaţia despre cuvântul latinesc *episcopus*, că n-a fost moştenit în limba română — de unde s-a tras concluzia că n-am putut avea episcopi în perioada migraţiilor popoarelor barbare, care au distrus viaţa orăşenească pe teritoriul fostei Dacii romane, şi deci n-am putut avea o organizare ecleziastică superioară, fiindcă n-am avut oraşe — este infirmată etimologic. Cuvântul latin *episcopus*, din grecescul ἐπίσκοπος (= supraveghetor, administrator), în slava bisericească *jepiskop*, *jepiskup*, a dat în română *piscup*, cu apocopa lui *e-* iniţial neaccentuat şi cu închiderea lui *-o-* neaccentuat în *-u-*; cuvântul nu ne-a venit, cum se afirmă[3], prin mijlocirea slavilor de la miazăzi, din bizantină. Prin mijlocirea slavilor de la miazăzi ne-au venit în limba română *vlădică* (sl. *vladika)* şi *popă* (sl. *popŭ)*. De la *piscup* s-a format, cu sufixul *-ie*, derivatul românesc *piscupie*.

[1] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 104.

[2] Adrian Rădulescu, *Bazilici şi monumente creştine în contextul etnogenezei româneşti din secolele III—VI în Dobrogea*, în „Monumente istorice şi izvoare creştine", Galaţi, 1987, p. 9—77.

[3] H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, p. 186.

Cuvintele *piscup* și *piscupie* le avem în limba română dinainte de influența slavă, din dacoromană. Le întâlnim în onomastică și în toponimie: *Piscupești*, *Piscupescu*, *Piscupeasca* etc.[4]. Cuvintele respective se întâlnesc în secolul al XVI-lea în *Cazania a II-a* a lui Coresi (1581) și în *Palia de la Orăștie* (1582)[5]. În *Cronica lui Radu Greceanu* se consemnează: „Iar domnul (= Constantin Brâncoveanu) mergând la Buzău, la ghenarie în 6 zile, au făcut Boboteaza acolo, și cu toată orânduiala ei făcând slujbă în piscupie..."[6].

Termenii *episcopie*, *episcop*, *mitropolie*, *mitropolit*, întâlniți în epoca feudală în acte oficiale de cancelarie în slavă, greacă sau latină, au caracter tehnic, oficial, și nu aparțin limbii vorbite. Termenii folosiți în vorbire până în secolul al XVIII-lea au fost *piscop/piscup* și *piscupie*, iar *episcop* și *episcopie* ne-au venit în limbă ca neologisme după Constantin Brâncoveanu, o dată cu influența bizantino-fanariotă.

În Italia meridională există forma *piskopo*, întâlnită și în neogreacă, πίσκοπος[7]. În portugheză se folosește forma *bispo*. Evoluția în română a lat. *episcopus* în *piscoppiscup* (și de aici *piscupie*) a avut loc pe teren romanic, de vreme ce în Italia meridională există *piskopo* și în portugheză *bispo*[8].

Între sosirea slavilor și creștinarea oficială a bulgarilor și a sârbilor au trecut aproape patru secole. Bulgarii au primit creștinismul în mod oficial în anul 864, sub țarul Boris-Mihail; sârbii s-au creștinat în anul 879, iar Rusia s-a convertit în anul 988, sub prințul Vladimir[9]. În acest răstimp, populația dacoromană, devenită românească începând cu secolul al VIII-lea[10], era creștină, cu *biserici* (lat. *basilica*), cu *preoți* (lat. *presbiterum*), cu *piscupi* și *piscupii* (lat. *episcopus*), ultimele cuvinte au fost înlocuite din secolul al XVIII-lea cu dubletele *episcopi* și *episcopii* din bizantină-fanariotă.

2. În Transilvania, în Maramureș și în Banat întâlnim un număr însemnat de toponime asemănătoare între ele, unele *Râmeț* sau *Rimeț(i)* și altele *Remetea*, *Rimetea*, *Remeț(i)*. Din primul grup fac parte: *Râmeț*, *Râmeț-Brădești*, transcris în maghiară *Remete-Bredesty*, *Râmeț-Cheia*, *Râmeț-Olteni*, *Râmeț-Poieni*, *Râmeț-Valea Izelului*, *Râmeț-Valea Mănăstirii*, *Râmeț-Valea Uzei* (toate în jud. Alba), *Râmeț-Sat* sau *Pleașa*, *Cheia Râmețului* și *Râpa Râmețului* sau *Mămăstirea* (tot în jud. Alba)[11].

Din al doilea grup: *Remetea* (în jud. Alba, Bihor, Harghita, Mureș), *Remetea Chioarului* (Maramureș), *Remetea Lungă* (Timiș), *Remetea Mare* (Timiș), *Remetea Mică* (Timiș), *Remetea Oașului* (Satu Mare), *Remetea Pogănici* (Caraș-Severin), *Pe Rimetea* sau *Gura Rimeții* (Bistrița-Năsăud), *Remeți* (Bihor, Maramureș), *Remeți pe Someș* (Maramureș). Toponimele

[4] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 360; idem, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 367; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 51.

[5] Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 202.

[6] *Cronicari munteni*, București, 1961, vol. II, p. 30—31.

[7] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 97.

[8] W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, p. 256.

[9] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 84.

[10] I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 210—211.

[11] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 245; *Codul poștal al localităților*, București, 1974.

respective au la bază magh. *remete* (= pustnic, sihastru)[12]. *Remeț*, *Remete(a)*, *Remeteanu* se întâlnesc și în onomastică, nume de familie[13].

Iorgu Iordan afirmă că toponimul *Râmeț* sau *Rimeț* vine din magh. *remete* (= pustnic, sihastru, călugăr) și citează pe Nicolae Drăganu[14], Gustav Kisch[15] și „Balkan-Archiv"[16].

Dicționarul limbii române (DLR) înregistrează numai apelativul *remeție*, s.f. (rar) „schit", după magh. *remete* (= pustnic).

Părerea generală acceptată până în prezent, admisă și de Iorgu. Iordan, pentru etimologia toponimului *Râmeț*, este că provine din magh. *remete*. Se impune o cercetare de arheologie lingvistică pentru a găsi primul strat lingvistic și a identifica sensul cuvântului discutat.

Reținem toponimele asociate: *Râmeț-Valea Mănăstirii*, *Râpa Râmețului* sau *Mănăstirea*, care ne indică vechi așezări monahale anterioare rămase în tradiția orală a poporului din aceste locuri.

În limba română, cuvântul **râmeț* (s.m.), pl *râmeți*, vine din latinul *eremitus*, din *eremita*, *-ae*, provenit din limba greacă: ὁ ερημίτης, -οῦ (= singuratic, eremit < ἐρημία, -ας (ἡ) = loc solitar, deșert). Prin afereza lui *e-* inițial neaccentuat, cu trecerea următorului *-e-* din *-η-* în *-â-*, provocată de *-r-* precedent, cu asibilarea lui *-t-* latin + *e*, *i* în *-ț(i)*, cuvântul vine în limba română din epoca dacoromană, secolele II—VI, VII. În italiană întâlnim *romito* din *eremita*. Cuvântul românesc **râmeț(i)* a fost împrumutat și în maghiară, *remete*, ca și *sembeta* din românescul *sâmbăta* (din lat. *sambatha*[17]). Procesul a fost deci invers, magh. *remete* provine din rom. **râmeț(i)*, și nu **râmeț(i)* din *remete*. De aici deducem concluzia că toate toponimele menționate: *Remetea*, *Remeți*, *Rimetea*, la început s-au numit și ele tot *Râmeț(i)* și cu timpul au fost maghiarizate. În Transilvania a existat un intens proces de maghiarizare a multor nume de familie și toponime românești.

Episcopul Teotim al Tomisului, pe la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, a elaborat o scrisoare specială adresată *eremiților* (singuraticilor) și *cenobiților* (cei care trăiau viața monahală în mânăstire, în comun) din Scythia Minor (Dobrogea)[18], dovadă a exis-

[12] *Ibidem*; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967, vol. II, p. 80.

[13] Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 392; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 139.

[14] Nicoale Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 113, nota 10, îl consideră pe *Râmeț*, *Rimeț* din magh. *remete*.

[15] Gustav Kisch, *Siebenburgen im Lichte der Sprache, Registerband*, Leipzig, 1934, p. 24, reține din maghiară numai *remete*, fără *râmeț(i)*.

[16] „Balkan-Archiv" Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache. Herausgegeben von Prof. Dr. Gustav Weigand, III Band, Leipzig, 1927, p. 63. Se reține numai *Remetea* din magh. *remete*, fără *Râmeț(i)*.

[17] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986, p. 386.

[18] Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979, p. 193—194.

tenței *eremiților* pe teritoriul țării noastre înaintea folosirii termenilor de *călugăr*, *monah*, *mânăstire*.

Cuvintele paleocreștine dacoromane **râmeț(i)*, **râmeție* au fost acoperite și înlocuite cu timpul de cuvintele venite prin filiera greco-slavă bisericească: *călugăr* (καλόγηρος, sl. *kalugerŭ*) și *mănăstire* (μοναστήριον, sl. *monastyrĭ*). Tot atunci ne-au venit în limbă și *schit* (σκήτης, σκήτη, σκήτος, sl. *skit* ѣ (= mănăstire mică și singuratică) și *schimnic*, din σῆμα (= haină monahală), cu sufixul slav *-nic*, ca și greco-slavele *sihastru* și *siihastră*, din ἡτιχαστής (= călugăr, solitar), ἡτικάστρα (= călugăriță singuratică), împreună cu *sihăstrie*, din ἡσμαλκτήριον, pl. ἡσικάττήρια [19].

În vechile noastre *râmeții* dacoromane, ridicate prin păduri și prin munți, pentru a fi ferite din calea năvălitorilor, au rezidat și *piscupii*, dacoromane, iar unele *râmeții* au fost și sedii episcopale, *piscupii*, cum o dovedește până astăzi mănăstirea *Râmeți*, din județul Alba, așezată într-un loc retras și pitoresc pe valea Geoagiului, unde, în 1978, pe cel de al doilea strat de pictură din biserică, ce datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea, a fost identificat și numele arhiepiscopului Ghelasie, anul 1376, și numele meșterului zugrav, Mihul de la Crișul Alb[20]. Arhiepiscopul Ghelasie a trăit în *Râmeți*, nume prin care se înțelege, în secolul al XIV-lea, atât locașul monahal, cât și trăitorii lui. *Râmeți* a devenit sediu arhiepiscopal pentru românii ortodocși din Transilvania, având în jurisdicție și alți ierarhi cu sediile episcopale în *râmeții* care nu ne mai sunt cunoscute în prezent.

Vechile *râmeții* românești au fost și centre de cultură, ca și centre de rezistență românească, și în ele s-au scris și s-au copiat numeroase manuscrise, care erau puse la îndemâna preoților de prin satele românești, ca și la îndemâna țăranilor, pentru învățatea scrisului și cititului românesc. Cunoaștem o asemenea *râmeție* între Feldru și Ilva Mică, jud. Bistrița-Năsăud, aproape de Gura Râmeții, în care, în secolele XVII și XVIII, s-au scris și copiat numeroase manuscrise. „Ea a dăinuit până în 24 ianuarie 1768, când locuitorii din Feldru, adunați la porunca vicecolonelului Enzenberg, au hotărât mutarea ei în sat, deoarece, ca toate mănăstirile din păduri, ajunsese un cuib de hoți"[21], adică un cuib de rezistență românească.

Martie 1994 *București, str. Parincea nr. 2*

[19] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 141.

[20] Mihai Manolache, *Mănăstirea Râmeț*, București, 1975; Cornel Boambeș, *Conservarea-restaurarea și punerea în valoare a picturilor murale de la biserica mănăstirii Râmeț*, jud. Alba, în „Revista monumentelor istorice", LIX, 1990, 1, p. 80—90.

[21] Z. Pîclișanu, în „Cultura creștină", XIII, 1919, nr. 7—8, p. 158, *cit.* de Nicolae Drăganu, *op. cit.*

Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

Toate cuvintele discutate în notele următoare figurează în DLR. Serie nouă. Tomul VI. Litera *M*, București, 1965—1968, cu mențiunea „etimologia necunoscută".

Momonete. A fost înregistrat, într-o localitate din apropiere de Pitești, cu sensul „om de zăpadă". Ni se pare evident că avem a face cu un cuvânt care provine din varianta *poponete* a lui *poponeț*. El se încadrează în categoria cuvintelor formate — în diverse limbi — prin substituirea cu [m] a unei consoane inițiale originare (cf. *mărac* din formula rimată *sărac-mărac* „foarte sărac"), fenomen pentru care numeroase exemple din română au dat Félicien Brînzeu, în „Garp filolojileri dergisi" (Istanbul Universitesi Edebiyat Fakultesi Yayınları), 1947, p. 35—58, și Al. Graur, *Etimologii românești*, [București], 1963, p. 18—23 (vezi și exemplele și observațiile noastre din SCL, XXXIV, 1983, 4, p. 321—329). De data aceasta însă substituirea s-a produs nu numai la începutul cuvântului, ci și la inițiala silabei următoare. Cf. *momondeț*, în expresia *a sta momondeț* „a sta proțăpit în calea altora" (alături de alte sensuri; D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967, s. v. *momondeț*), cu un substantiv (folosit adverbial) care provine din *poponde*ț, înregistrat în DLR ca variantă a lui *popândeț*.

În ce privește aspectul semantic al chestiunii, credem că explicația conform căreia *momonete* provine din *poponete* nu întâmpină dificultăți. De la înțelesul lui *poponeț* (un derivat din *pop*, printre ale cărui sensuri principale se numără cel de „stîlp") în expresii ca *a sta poponeț* „a sta ca un popândău, în picioare, drept (și nemișcat)", sinonimă cu *a sta popândău*, *a sta popândoc* (vezi DLR, s. v. *poponeț*[3], *popândău*, *popândoc*), s-a putut ușor ajunge la sensul corespunzător unui om de zăpadă, așa cum s-a ajuns la cel de „sperietoare (de păsări)" (vezi sensul 2 al lui *poponeț*, ilustrat cu un citat în care sperietoarea numită *poponete* este descrisă ca „un chip omenesc cu ciomag în mână").

Motoșană. Sensul acestui cuvânt, „mănunchi, șomoiog", se regăsește printre cele ale lui *motoașcă* (cu diverse variante, inclusiv *motoșcă*), provenit din ucr. *motoška* (Valentina Șerban, în CL, XXIV, 1979, 2, p. 202—203, înclină să creadă că *motoașcă* este o formație cu caracter expresiv apărută pe terenul limbii române): „mănunchi (de fân, de flori etc.); șomoiog" (DLR, s. v., sensul 1). Deși nu este atestat un cuvânt **motoș* sau **moto(a)șă*, *motoașcă* a fost interpretat ca derivat cu sufixul *-că*, așa încât, plecându-se de la cuvântul împrumutat din ucraineană, s-a putut crea, printr-o substituire de (aparent) sufix, forma din titlul acestei note. Considerăm deci că *motoșană* provine din *motoașcă* sau din *motoșcă* (nu este cazul să avem în vedere exclusiv varianta cu [ó]; și cea cu [o̯a] sub accent poate fi la baza lui *motoșană*, întrucât înlocuirea cu [o] a diftongului, ca urmare a schimbării locului accentului, este normală).

Motoşină. Este evidentă înrudirea acestui cuvânt cu cel discutat în nota precedentă şi, în consecinţă, şi cu *motoaşcă*. Unul dintre sensurile ultimului — cel înregistrat în DLR sub 1, „smoc (de lână, de păr)" — coincide cu sensul lui *motoşină*: „smoc (de fire de păr)". După părerea noastră, *motoşină*, ca şi *motoşană*, s-a format prin substituire de sufix, plecându-se de la *motoaşcă*.

Pe plan strict sincronic, raporturile formale dintre *motoaşcă*, *motoşană* şi *motoşină* sunt comparabile cu cele dintre numele de plante *păiuşcă*, *păiuşana* şi *păiuşină*. Deosebirea dintre cele două grupuri de cuvinte constă în faptul că, pe de o parte, numai cel de al doilea conţine exclusiv derivate create în română (în primul grup se află, după opinia noastră, şi un împrumut, *motoaşcă*), iar, pe de altă parte, sufixele *-că*, *-ană*, *-ină* din derivatele de la *pai* sunt precedate nu de un radical, ci de un derivat „primar": *păiuşcă*, *păiuşană*, *păiuşină* provin din *păiuş* (vezi DLR).

Mudiudioi. Înseamnă „om inactiv, trândav, leneş". În DLR este indicată o singură sursă: Lex. reg. [I] (este vorba despre un glosar de cuvinte culese în localitatea Suseni, din apropiere de Târgu Jiu). Într-o lucrare mai recentă, Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc*, Craiova, 1990, găsim substantivul *mudindioi* „om care este incapabil de ceva". Evident, avem a face cu unul şi acelaşi cuvânt, numai în aparenţă cu două variante, căci, după toate probabilităţile, *mudiudioi* se datorează unei greşeli de transcriere: *n*, scris de mână, a fost luat drept *u*. Dacă aşa stau lucrurile, cuvântul înregistrat în DLR trebuie citit *mudindioi* şi pus în legătură cu bg. *muden* „încet, lent, domol" (Gh. Bolocan, *Dicţionar bulgar-român*, Bucureşti, 1972), deşi unele detalii de ordin fonetic rămân neclare (cel de al doilea [d] ar putea fi explicat, eventual, prin propagare, dar derivatul de la **mudin* ar fi fost de aşteptat să se termine în *-oi*, nu în *-ioi*).

Muscană. Preluat în DLR dintr-un vechi dicţionar român-german (Alexi, W.), cuvântul este glosat „nucşoară (fructul aromatic al nucşorului)". Apropierea dintre *muscană* şi *muscat* „cu miros de tămâioasă, de nucşoară", termen la care se face o trimitere, este evidentă (etimologia acestuia din urmă este indicată astfel: „Din fr. *muscat*. Cf. pol. *muszkat*"), dar este tot atât de evident că *muscană* n-a putut fi format în româneşte plecându-se de la *muscat*. După părerea noastră, cuvântul din titlul notei de faţă provine din germ. *Muskatnuß* „nucşoară" (*Dicţionar german-român*. Ediţia a II-a, revăzută şi îmbogăţită. [Coordonare Mihai Isbăşescu şi Ruth Kisch, Bucureşti], 1989). Genul feminin al cuvântului german şi al echivalentului său românesc mai vechi, *nucşoară*, au putut juca un rol în încadrarea împrumutului în categoria substantivelor feminine de declinarea I.

Museur. Primul dintre sensurile acestui cuvânt — adjectiv, adesea substantivat (în DLR, *muscur*[1]) — cuprinde mai multe subsensuri, pe care, în vederea discuţiei de mai jos, considerăm necesar să le enumerăm: „(oaie sau capră) de culoare albă şi cu pete negre pe bot; (oaie sau capră) de culoare neagră şi cu pete albe la urechi şi pe bot; (despre cai) negru-alb, sur; (despre câini) vânăt înspicat, cu pete de culoare deschisă; oaie albă". Al doilea sens este „(despre culori) spălăcit" (singura sursă indicată: răspunsul obţinut, într-o localitate din Bihor, la întrebarea din chestionarul ALR referitoare la această noţiune). Dacă înţelesul de „oaie

albă" (înregistrat într-o localitate apropiată de Piatra Neamț) și cel de „spălăcit" (în general, nu numai cu privire la animale) sunt, într-adevăr, reale (și deci nu se datorează unor confuzii produse în cursul anchetelor dialectale), ele pot fi socotite derivate dintr-un sens fundamental care include ideea de contrast între o culoare închisă și una deschisă și care, fără îndoială, aparține sferei semantice a numelor de culori folosite cu referire la animale. În aceeași situație se află sensul „murdar (despre om)", neînregistrat în DLR (V. Bidian și D. Loșonți, în CL, XXX, 1985, 2, p. 119: „sens evoluat al lui *muscur*").

Cuvântul din titlul acestei note concordă, formal și parțial semantic, cu bg. dialectal *мускур*, glosat „черен с бели косми по ушите (за коза)" (Goro Gorov, în *Bălgarska dialektologija. Proučvanija i materiali.* Kniga I, Sofia, 1962, p. 112); mai exact spus, constatăm că, sub o formă identică, *muscur* există și în bulgară, unde are un sens asemănător cu cel de al doilea dintre subsensurile indicate în DLR sub 1. Nu poate fi vorba însă de un împrumut din bulgară în română: pe de o parte, cuvântul de care ne ocupăm este cunoscut și în graiurile din nordul domeniului dacoromân (inclusiv în Maramureș); pe de altă parte, din datele prezentate în DLR rezultă că *muscur* este un element din terminologia păstoritului, iar aceasta mai curând a furnizat cuvinte altor limbi decât s-a îmbogățit prin împrumuturi recente din limbi ca bulgara. Așadar avem motive să credem că bg. *мускур* provine din română, cum susține Th. Capidan, în DR, III, 1922—1923, p. 178 (autorul menționează numai sensurile „murdar la față" și „copil murdar", nu și pe acela, semnalat de G. Gorov, asemănător cu sensul principal al cuvântului românesc).

Nici una dintre etimologiile propuse până acum nu a fost reținută în DLR.

Într-o lucrare apărută în 1909 (reprodusă, relativ recent, în volumul *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie.* Ediție îngrijită, introducere, bibliografie, note și indice de Florența Sădeanu, București, 1983, p. 23—40), George Giuglea explică pe *muscur* în felul următor: „Originea acestui cuvânt trebuie studiată în legătură cu altă formă, analogă: *fumur, -ă, fumuriu, -ie.* În ambele forme avem de-a face cu substituirea sufixului *-ulus* lui *-idus. Muscula* ar arăta altfel diminutivul lui *musca.* Avem deci a face cu un derivat adjectival **musculus, -a, -um*" (p. 33—34 în volumul citat; cu alte cuvinte, după părerea autorului, trebuie să admitem că partea finală a lat. *muscula* este rezultatul unei substituții de sufix, căci nu poate fi vorba despre un diminutiv format de la *musca*).

Cu contraargumente de ordin formal — schimbarea de sufix prin care s-ar fi ajuns de la *muscidus* la *musculus* „ist nicht wahrscheinlich, da bei **fumulus* usw. das *-m-* mit im Spiele ist", iar absența sincopei este surprinzătoare —, W. Meyer-Lübke, REW³, nr. 5773a, respinge explicația dată de G. Giuglea, dar, în același articol de dicționar, cu titlul *mūsculus* „mäusefarbig", include formele dr. *muscur* și ar. *muscură.* În ce privește sincopa, am adăuga că, deși în românește avem forme ca *lingură, mascur* (< lat. *lingula*, respectiv, *masculus*, fără sincopă), ar fi fost de așteptat ca vocala din penultima silabă a cuvântului latinesc cu sensul „de culoarea șoarecelui" să aibă un tratament identic cu cel al aceleiași vocale din **mūscŭlus* „Moos" și din *mūscŭlus* „Muskel" (REW³, nr. 5771, respectiv, 5772), cuvinte devenite în română *mușchi.* Etimo-

logia propusă de G. Giuglea ni se pare nesatisfăcătoare și din punct de vedere semantic, căci înțelesurile lui *muscur* sunt destul de îndepărtate de cel al lat. *muscidus* (de la care s-ar fi ajuns la **musculus*) : „acoperit de mușchi (vegetație)" (G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983). Din același punct de vedere, este însă nesatisfăcătoare și explicația bazată pe admiterea, în REW[3], nr. 5773a, a unei legături între termenul latinesc din titlul articolului, *mūsculus* „mäusefarbig", și rom. *muscur*, căci acesta din urmă nu are sensuri care să evoce noțiunea de „șoarece".

În mod curios, în REW[3] *muscur* apare nu numai în articolul 5773a („Rum. *muscur* « Schaf mit dunklen Flecken am Maul », mazed. *capră mușcură* « Ziege mit weißen Ohren und weißer Nase»"), ci și sub nr. 5766, *mŭsca* „Fliege", ca derivat al lui *muscă* : „rum. *oaie muscură* «Schaf mit schwarzen Flecken am Maul »" (în ambele locuri se trimite la lucrarea citată a lui G. Giuglea). Ca derivat de la *muscă* este dat adjectivul *muscură* și de Al. Cicranescu, DER, nr. 5519.

După opinia noastră, dintre cuvintele latinești **musculus* (<*muscidus*), *musculus* „mäusefarbig" și *musca* numai ultimul poate fi luat în considerație în discuția asupra originii lui *muscur*. Întrucât însă, evident, acesta nu provine direct din lat. *musca*, prima întrebare care se pune este dacă *muscur* are la bază un derivat latinesc de la *musca* sau a fost format de la *muscă*, pe terenul limbii române. Înainte de a examina mai îndeaproape raportul dintre lat. *musca* și rom. *muscur* pe planul formei, socotim necesar să insistăm asupra unor chestiuni de semantică, aducând argumente în favoarea afirmației pe care am făcut-o la începutul acestui alineat.

În articolul *muscă* din DLR, sub II (cu precizarea „p[rin] anal[ogie]), sunt înregistrate, printre altele, următoarele sensuri : „smoc de păr lăsat să crească sub buza inferioară : (rar) buche, musculiță" ; „mustață mică" ; „vână neagră la rădăcina nasului, sub frunte (evidentă la unele persoane)" ; „cavitate pe care o prezintă dinții calului..., negreață, butură" ; „broderie cu floricele sau cu motive naționale (cusută cu arnici sau cu ață neagră" (se subînțelege, pe un material de culoare deschisă). Este ușor de observat că aceste sensuri posedă o trăsătură comună — ideea de contrast între două culori — pe care o găsim și în conținutul semantic al lui *muscur*. De adăugat că diminutivul *musculiță* înseamnă, printre altele, „mic semn negru (natural sau artificial), pe obraz sau pe corp ; (popular) benghi". În lumina acestor date, ni se pare neîndoielnică existența unei legături între unele sensuri ale lui *muscă* și sensul „(oaie sau capră) cu pete" al lui *muscur*. Este de mirare că, în căutarea etimologiei lui *muscur*, G. Giuglea n-a plecat de la această legătură, cu atât mai mult cu cât el cunoștea un sens al lui *muscă* (neînregistrat în DLR !) chiar mai apropiat decât cele deja amintite de sensul fundamental al lui *muscur* ; referindu-se la acest din urmă cuvânt, autorul scrie (la p. 33 a volumului citat) ; „E un termin păstoresc, prin care se designează oaia care are pe botul mai deschis pete negre, cărora li se zice muște. Oaia *muscură* sau *muscurie* e o oaie cu muște pe bot" (pentru *muscă* „pată" cf. fr. *mouche* „petite tache").

În ciuda celor arătate în alineatul precedent, considerăm improbabilă proveniența lui *muscur* din *muscă*. După G. Pascu, *Sufixele românești*, București/Leipzig/Viena, 1916, p. 56, cu ajutorul sufixului *-ur*

se formează diminutive (pentru această categorie se dau cele mai numeroase exemple, dar nu mai multe de nouă), abstracte (un singur exemplu: *batjocură*), nume de instrument și cuvinte în care sufixul are valoarea de indicator al „posesorului unei calități prin excelență" (*codobatură, capîntorturǎ*). Este ușor de constatat că un eventual derivat *muscur(ă)* de la *muscă* n-ar intra în nici una dintre aceste categorii, fie din motive care țin de natura morfologică a cuvântului (respectiv, a cuvintelor) de bază (vezi deosebirea dintre *muscur*, pe de o parte, și *batjocură, codobatură*, pe de altă parte), fie din motive de ordin semantic: *muscur* nu este nici diminutiv, nici abstract, nici nume de instrument. Așa stând lucrurile, *muscur* nu poate fi considerat un derivat de la *muscă*.

Ajunși în acest punct al discuției, s-ar părea că singura soluție pe care o putem accepta constă în a admite că *muscur* — respectiv, forma de feminin a acestui adjectiv — descinde din diminutivul latinesc *muscula* „musculiță". Trecând însă peste eventuala obiecție referitoare la absența sincopei, nu putem să neglijăm dificultățile pe care le implică presupunerea conform căreia s-ar fi produs o evoluție semantică de la „musculiță" la „(oaie sau capră) cu musculițe sau muște «pete»".

După opinia noastră, formele și sensurile lui *muscur* și ale cuvintelor din aceeași familie se explică satisfăcător, din punct de vedere semantic și fonetic, dacă pornim de la adjectivul **musculatus*, derivat de la lat. *muscula*, ca și *barbatus* de la *barba*. De remarcat că un cuvânt corespunzător acestui adjectiv este atestat în română — substantivul *muscurată* „oaie cu lâna albă și cu pete negre pe bot", sinonim cu *muscurină* — și că raportul semantic dintre *muscurat, -ă*, pe de o parte, și *muscă* „smoc de păr lăsat să crească sub buza inferioară" sau *musculiță* „idem", pe de altă parte, este identic cu cel dintre lat. *barbatus* și *barba* (ca să nu mai vorbim de asemănarea dintre sensul, apărut prin analogie, al lui *muscă* și cel al lat. *barba*: „smocul de păr..." este, de fapt, o „barbă mică"). Ținând seamă de cele arătate în paginile precedente, considerăm că *muscur, -ă* (adjectiv și substantiv) este o formație regresivă de la *muscurat, -ă* (la origine, adjectiv) < lat. **musculatus*. Așadar termenul de care ne-am ocupat nu este moștenit din latină, ci format în românește, dar nu de la *muscă*, ci de la un cuvânt care descinde, în ultimă instanță, din etimonul lui *muscă*: lat. *musca* > *muscula* > **musculatus, -a, -um* > rom. **muscurat, muscurată* > *muscur, -ă*.

Cu privire la varianta *muzgur* a lui *muscur* vezi nota următoare.

Muzgoare. A fost înregistrat în Bihor, cu sensul „murdărie". Pe baza exclusiv a formei cuvântului, este îndreptățită, de la bun început, presupunerea că ne aflăm în prezența unui derivat, fie de la un neatestat **muzgă*, fie de la *mâzgă* (cum credem că am reușit să arătăm, în SCL, XXXIX, 1988, 3, p. 256, acesta din urmă provine nu „din slavonul мъзга, bg. *мъзга, мезга*" — etimologia dată în DLR —, ci dintr-un cuvânt, vechi slav identic ca formă cu bg., scr. *mezga*). Conform celei de a doua ipoteze, vocala centrală, devenită neaccentuată în derivat, s-ar fi transformat în [u] sub influența consoanei labiale precedente. Existența unui substantiv *muzga* în bulgară, slavonă și rusă (vezi mai jos) ne determină însă să credem că vocala [u] este etimologică în română și că deci la baza lui *muzgoare* se află **muzgă*, cuvânt care, la rândul lui, provine din v. sl. **muzga*. Ne întemeiem aici pe câteva informații oferite de Ivan Duri-

danov, într-un articol conținând contribuții etimologice, publicat în „Bălgarski ezik", XVIII, 1968, 4—5, p. 401—406 : *muzga* denumește în bulgară un sol cu anumite proprietăți, inclusiv aceea că se îmbibă repede cu apă; în slovenă sunt atestate, printre altele, sensurile „noroi" și „sol gras, lipicios" (p. 402). Autorul socotește îndoielnică existența unei legături între *muzga* și bg. *măzga* (< *mezga*), scr. *mezga*, v. rus. *mězga* etc. „sevă" (vezi nota de la aceeași pagină).

Din punct de vedere semantic, este clar că *muzgoare* „murdărie" este mai apropiat de **muzgă*, care va fi avut sensurile „sol (cu anumite proprietăți)" și „noroi", decât de *mâzgă* „sevă". E de remarcat însă că ultimul are și sensuri care coincid cu cele pe care le atribuim lui **muzgă* (vezi mai ales, în DLR, s. v. *mâzgă*, punctul 5 : „noroi moale, lipicios și alunecos" și „murdărie, jeg"); pe de altă parte, derivatul *mâzgăli* al lui *mâzgă* este apropiat, din punct de vedere semantic, mai curând de *muzgoare* decât de *mâzgă* „sevă". Aceste fapte — în primul rând, polisemantismul lui *mâzgă* — justifică presupunerea potrivit căreia, indiferent dacă între prototipurile cuvintelor bulgărești *muzga* și *măzga* există sau nu o legătură, asupra conținutului semantic al termenilor din familia lui *mâzgă* s-a exercitat influența lui **muzgă* și a derivatelor acestuia, facilitată de asemănarea fonetică dintre cele două cuvinte. Dacă, așa cum avem motive să credem, primul sens al lui *mâzgă* consemnat în DLR, „sevă", este cel originar (cf. v. sl. *mězga* „succus"; Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865), influența în discuție pare a fi reflectată și de faptul că *mâzgoare* înseamnă și „murdărie, necurățenie; (în special) materie cleioasă, mucoasă". S-a arătat că *muzgoare*, fără etimologie în DLR, nu poate fi despărțit de *mâzgoare* (Mioara Avram, în SCL, XXII, 1971, 4, p. 387). Această constatare nu pledează însă în favoarea interpretării primului ca variantă a celui de al doilea (întrepretare sugerată, cu unele rezerve, de autoarea citată); avem a face doar cu o asemănare (pe plan semantic și din punct de vedere fonetic) între două cuvinte aparținând la două familii.

Familiei lui **muzgă* îi aparține, după părerea noastră, și *muscoare*, variantă nu a lui *mâzgoare* (cum este dată în DLR), ci a lui *muzgoare* (cf. Mioara Avram, *loc. cit.* : „varianta *muscoare*... ar fi trebuit legată mai curând de *muzgoare* decât de *mâzgoare*"). În aceeași familie intră adjectivul *muscuros* ; în partea etimologică a articolului din DLR cu acest titlu găsim trimiterea „cf. *muscur*", dar primul sens, „murdar", al lui *muscuros* se apropie mai mult de sensurile cuvintelor din familia lui **muzgă*, iar al doilea sens, „murdar de mâncare la gură" este atestat pentru varianta *muzguros*, care se aseamănă mai mult cu **muzgă* (și cu *muzgoare*) și pe plan fonetic, ceea ce ne face să credem că *muscuros* este un derivat de la *muscoare* = *muzgoare*, nu de la *muscur*.

Ținând seamă atât de forma cuvintelor *muscoare*, *muscuros* (mai precis, de faptul că elementele grupului consonantic sunt surde, nu sonore ca în *muzgoare*), cât și de o nuanță a sensului lui *muzguros* („murdar la gură"; cf. *muscur* „cu pete pe bot"), trebuie să admitem că familia de cuvinte a lui **muzgă*, care, cum am mai spus, a exercitat, pe plan semantic, o influență asupra familiei lui *mâzgă*, a fost, la rândul ei, influențată, pe plan semantic, dar și sub aspect formal, de familia lui *muscur*. În sfârșit, dată fiind existența lui *muzgur* „(mai ales despre oi) care are pete negre (picuri, pistrui) pe la bot", evident, o variantă — ab-

sentă din DLR, dar înregistrată în lucrarea lui D. Udrescu citată de noi s. v. *momonete* — a lui *muscur*, se poate spune că n-a lipsit nici influenţa (de data aceasta, numai pe planul formei) din direcţia lui **muzgă* (şi a familiei lui) spre *muscur* (o influenţă analoagă pe plan semantic este mai puţin probabilă; la sensul „murdar" al lui *muscur* — vezi nota precedentă — s-a putut ajunge şi fără influenţa cuvintelor din familia lui **muzgă*). Toate aceste fenomene de interferenţă îngreunează stabilirea etimologiilor cuvintelor în cauză (fluctuaţia „surde ~ sonore" din *muscuros ~ muzguros* o determină pe Mioara Avram, *loc. cit.*, să aibă în vedere eventualitatea unei legături între *muzgoare* şi *muscur* şi, în consecinţă, să nu se pronunţe categoric pentru identificarea lui *muzgoare* cu *mâzgoare*). Credem că din datele prezentate în discuţia asupra originii lui *muzgoare* rezultă, în linii generale, şi care sunt (şi cum au evoluat) raporturile dintre **muzgă*, *mâzgă* şi *muscur* şi dintre ceilalţi termeni ai familiilor acestor trei cuvinte.

Muzgureală. Este un sinonim al lui *muzgoare*, cu care coexistă în aceeaşi regiune. Considerăm că menţiunea „etimologia necunoscută" de la sfârşitul articolului *muzgoare* n-ar fi trebuit să se repete s. v. *muzgureală*, derivat, în mod evident, de la cel dintâi.

Muzgurit. Înţelesul de „murdărit" justifică oarecum trimiterea care se face în DLR — „cf. *mâzgălit*" —, căci unul dintre sensurile acestuia din urmă este identic cu cel al lui *muzgurit*. O legătură de ordin semantic există însă, evident, şi între *muzgurit*, pe de o parte, şi *muzgoare*, *muzgureală*, pe de altă parte, iar de data aceasta ea este dublată de o înrudire formală clară, aşa încât credem că ar fi fost cazul ca etimologia adjectivului în discuţie să fie indicată astfel: „De la **muzguri*; cf. *muzgoare*, *muzgureală*". De adăugat că în lucrarea lui D. Udrescu citată mai sus, s. v. *momonete*, apărută după redactarea volumului din DLR în care figurează cuvintele discutate în notele de faţă, verbul *a (se) muzguri* este atestat, cu sensurile „a (se) stropi, a (se) păta..., a (se) mînji".

Februarie 1994

Institutul de Fonetică
şi Dialectologie „Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Emil Vrabie

CONTRIBUŢII ETIMOLOGICE

1. De la a tăcea buştean la a tăcea chitic : Un caz de re-etimologizare

Dicţionarul explicativ al limbii române (sub CHITIC) şi *Dicţionarul limbii române* (sub PITIC şi TĂCEA) prezintă expresia *a tăcea chitic* ca şi cum ultimul ei component ar fi acelaşi cuvânt cu peştele numit *chitic*.

M-am adresat câtorva români (nelingviști) pentru a-i întreba ce înțeleg ei prin *chitíc* din această expresie. Toți mi-au spus același lucru, anume că chiticul este un fel de pește și că expresia înseamnă 'a tăcea ca peștele'. Răspunsul lor coincide, prin urmare, cu ceea ce spun DEX și DLR. La o analiză mai atentă, această etimologie nu dă însă deplină satisfacție și iată de ce. (1) Peștele numit popular *chitíc* are peste patruzeci de denumiri în popor (vezi Dr. George D. Vasiliu, *Peștii apelor noastre*, București, Asociația Generală a Vânătorilor și Pescarilor Sportivi din R.P.R., 1957, p. 135—137), dar nici una dintre ele nu o poate înlocui pe aceasta fără a prejudicia expresia, mai bine zis, fără a o desființa. (2) Peștele *Rhodeus sericeus amarus* (chiticul) nu are nici o însușire fizică sau de comportament care să-l facă să se potrivească mai bine pentru a exprima ideea de „a tăcea mâlc" decât oricare altă denumire de pește (și sunt sute și sute de denumiri în limbajul popular), fiindcă, cel puțin în apele de pe la noi, nu există unii pești mai tăcuți decât alții. (3) În mai multe limbi, inclusiv româna, există o expresie mai generală, deci mai adecvată, pentru a exprima ideea de 'a tăcea chitic', anume *a tăcea ca peștele* (vezi DLR, t. VIII, p. 495). De ce să mai fi fost atunci nevoie de restrângerea semantică *pește* > *chitic*? Din motive expresive? Prea puțin convingător, căci alte denumiri ale chiticului (și ale altor pești din apele noastre) sunt și ele destul de colorate fonetic și semantic. (4) Chiticul, ca și, în general, toți peștii mici care vor să se apere de cei mari, este un pește agil, precipitat și adesea imprevizibil în mișcări. Această însușire cinetică vine însă în contradicție cu ceea ce scrie DLR sub PITIC despre expresia *a sta chitic* sau *a rămâne chitic* 'a nu se mișca, a sta neclintit într-un loc'. Toate aceste patru mici obiecțiuni de mai sus dispar imediat dacă renunțăm la ideea că *chitíc* din expresia *a tăcea chitic* este un nume de pește.

În realitate, *chitíc* din expresia *a tăcea chitic* este vechiul cuvânt turcesc *kütük* 'trunchi', 'ciot', 'buștean' (vezi E. M. E. Mustafaev și V. G. Șcerbinin, *Russko-tureckij slovar'*, Moscova : Sov. Encicklopedija, 1972, p. 594 ; Nikola Vancev și alții, *Tursko-bălgarski rečnik*, Sofia : Nauka i izkustvo, 1962, p. 336). Cuvântul este atestat cu sensul 'butuc' în aromână (DDA, s. v. *chĭutíc)* și în alte limbi balcanice : maced. *k'utuk* (N. I. Tolstoj, *Makedonsko-russkij slovar'*, Moscova : Gos. izd. inostr. slovarej, 1963, p. 606), bulg. *kjutjúk* ori *kjutúk* (vezi *Rečnik na čuždite dumi v bălgarskija ezik*, Sofia : BAN, 1982, p. 466), scr. *ćutuk* (vezi I. I. Tolstoj, *Serbsko-xorvatsko-russkij slovar'*, Moscova : Gos. izd. inostr. slovarej, 1958, p. 967). Delabializarea *u* > *i* s-a produs și în alte cuvinte românești împrumutate, de diverse origini *(pire* din fr. *purée*, *blid* din slav. *bljudo*, arom. *bilbil'iŭ* 'privighetoare' din turc. *bülbül* etc.). În limbile balcanice există o expresie 'a tăcea ca un trunchi de copac', iar în bulgară e atestată chiar una în care 'trunchi de copac' are drept corespondent *kjutjuk*. Cf. *I prez vreme na dăržavnija ispit mălča kato kjutjuk* 'Iar în timpul examenului de stat tăcu chitic (literal : 'tăcu ca un buștean'), din N. Karalieva (vezi *Bălgarsko-ruski frazeologičeski rečnik*, Sofia-Moscova, 1974, p. 305). Tot aici găsim *Mălči kato kjutjuk*, glosat prin 'tace mâlc', cu un exemplu, la fel de concludent, din scriitorul G. Karaslavov : *Pri sledvaneto te mălčat kato kjutuci* 'La proces (ei) tac chitic'. Din graiurile bulgarilor, în trecut mai numeroși decât astăzi la nordul Dunării, expresia a pătruns în româna populară. Cum *chiutúc* (sau *chitíc)* nu a intrat adânc și nu s-a menținut bine în vocabularul românesc cu sensul

său inițial de 'trunchi de copac', curând expresia *a tăcea chitíc* (unde *chitíc* însemna 'buștean', 'trunchi de copac') a devenit opacă. Ceea ce a salvat-o de la dispariție a fost faptul, absolut întâmplător, că în terminologia populară românească a pescuitului existau n pește numit *chitíc*, variantă regională a cuvântului *pitíc*. Așadar, *chitíc* (sau *chiutíc*, *chiutiúc*) 'buștean' a fost reinterpretat ca *chitíc* 'boarță'. La această reinterpretare a contribuit, desigur, expresia mai veche, existentă în toate limbile balcanice, *a tăcea ca peștele* (cf. și arom. *táțe ca peáștile*, DDA, 996). Acceptarea acestei explicații clarifică și incongruența menționată în primul paragraf, sub (4): acolo *chitíc* s-a păstrat cu sensul său etimologic de 'butuc' și cred că acest *chitíc* putea fi chiar cuvânt-titlu în DLR, anume CHITIC 2. Dar, când toată lumea crede că *chitíc* din a *tăcea chitic* vine de la peștișorul *chitíc*, și aceasta este o etimologie și trebuie aceptată, însă cu mențiunea *popular*.

2. Noiță

Pentru Ileana

Sub acest cuvânt, *Dicționarul limbii române* (DLR) scrie: „Pată mică, de obicei ca o dungă albă, care apare pe unghiile degetelor de la mână". Ca etimologie se indică *nou* + suf. *-iță*. Știu acest cuvânt de mic și l-am asociat și eu, până nu demult, de adjectivul *nou*, fiindcă în sat exista superstiția că, dacă-ți apar *noițe*, ai să te înnoiești cu ceva (de obicei cu un obiect de îmbrăcăminte). Câțiva vorbitori nativi ai limbii române cărora m-am adresat recent în legătură cu acest cuvânt mi-au comunicat că îl înțeleg la fel cum îl înțelegeam până nu demult și eu, adică în sensul etimologiei din DLR. Două detalii creează însă anumite dificultăți în acceptarea acestei explicații. Primul este că sufixul *-iță* nu formează substantive de la teme adjectivale. Excepțiile, foarte puține, se referă la adjectivele care denumesc culori: *albăstriță* (de la *albastru*), o floare (DA, s. v.); *albiță* (de la *alb*), un pește și câteva plante (DA, s.v.); *beliță* (de la *bel* sau *băl* 'alb') 'oaie albă' (DA, s.v.); *murghiță* (de la *murg*), nume de vacă (DA, s.v.); *roșiță* (de la roșu), nume de vacă (DLR, s.v.). Alte două substantive în *-iță* (din DA) formate de la teme adjectivale sunt, de asemenea, nume de vaci (și de oi sau capre): *frumușiță* și *juniță*. Se vede, prin urmare, că formația *nou* + *-iță*, presupusă în DLR, e fără precedent și deci cam nesigură. La insuficiența motivării morfologice se adaugă și o dificultate semantică. Ceea ce ar vrea să însemne cuvântul presupus a proveni din *nou* este 'semn care prevestește înnoire'. În teorie, un asemenea semantem nu este, desigur, imposibil, dar nu prea pare a se verifica prin exemple analoage din limba română.

Noiță vine, de fapt, nu de la *nou* + *-iță*, ci de la *oiță*, ceea ce o dovedește existența unui sinonim regional *oiță* 'pată mică albă (rar neagră) care apare uneori pe unghiile degetelor de la mână' (DLR, s.v.). Și alte obiecte de dimensiuni mici și de același (sau cam de același) fel sunt asemănate de români cu oile (norii rotunzi și mărunți, literele cu care scriem, unele păsări, unele plante, cochiliile conice ale unor moluște acvatice). Superstiția despre înnoire trebuie să fi fost la început una legată de prosperitatea economică, iar aceasta se măsura la mulți români din trecut prin numărul de oi. (Cf. caracterizarea economică a păstorului moldovean din *Miorița: și-are oi mai multe/mândre și cornute.*) Metafora 'oiță'>

'noiță' e bine cunoscută și în bulgară : *ovca*, pronunțat [oftsa'], înseamnă 'oaie', iar *ovčica* (unde *-ica*, rostit [ítsa], este sufix diminutival) înseamnă a) 'oiță' și b) 'noiță' *(Gerov*, 1977, vol. 3, p. 326). Și cuprinzătorul dicționar român-bulgar alcătuit de I. Penakov, J. Rainov și G. Pauncev (Sofia, BAN, 1962) dă *ovčica* ca echivalent al rom. *noiță* (p. 758). Aceeași metaforă circulă și la aromâni. T. Papahagi o semnalează la *n'el* ('miel') 'tache blanche sur les ongles' (pată albă pe unghii), în *DDA*, p. 923—924).

Văd două căi de a-l explica pe *n* din *noiță*. Prima : *n* provine, prin contaminare bazată pe superstiția menționată la început, de la *nou*. A doua : *n* este vechiul articol nehotărât **una*, unde *ă* s-a elidat la întâlnirea cu vocala inițială din *oiță*. Asemenea cazuri de eliziune se întâlnesc destul de des în aromână, ca, de exemplu, în primul vers din poezia lui N. Baţaria *Ljartă-me, muljeare* (Iartă-mă, nevastă) din volumul *Părăvulii* (Syracuse, N. Y., Editura Cartea Aromână, 1989, p. 1) : *Un-oară-n atsea etă Armănlu lo n-Armănă / Shi s-featse nuntă mare sh-harei nă săptămănă* (Odată, pe acea vreme, un aromân luă [în căsătorie] o aromâncă / Și se făcu nuntă mare și petrecere [care ținură] o săptămână). În acest fel, *Mi-a ieșit *(u)nă oiță* 'Mi-a apărut o noiță' va fi devenit *Mi-a ieșit *nă oiță* și (probabil, în vorbirea allegro) * Mi-a ieșit *n-oiță*. Articolul proclitic *n* s-a aglutinat cu substantivul său, fenomen cunoscut și în alte limbi (cf. fr. *luette* 'omușor', în care *l* este fostul articol *la)*.

În graiurile românești în care acest fenomen s-a produs metafora pastorală a fost obliterată. Mai bine zis, slăbirea metaforei a condiționat semantic aglutinarea lui *n* și apoi expansiunea inovației *noiță*, bazată pe o nouă motivare semantică. În cele în care vechea metafora s-a păstrat, *noiță*, dacă cumva coexistă cu *oiță*, trebuie să fie un termen mai nou, nu intern, ci adus.

Până în prezent, presupunerea că voi mai găsi limbi sau idiomuri în care termenul pentru 'noiță' să provină de la un cuvânt care înseamnă (sau a însemnat) 'oaie' sau 'miel' a rămas neconfirmată.

Mai 1994

Fort Lauderdale
S.U.A.

Teodor Oancă

ARAMUC, RĂMUC — ATESTARE ȘI ORIGINE

În 1935[1], cu prilejul anchetei pentru *Atlasul lingvistic român II*, Emil Petrovici înregistra la Zimnicea (pct. 899), la chest. 5344 : „Cum îi ziceți unei grămezi de oi care este mai mică decât o turmă ?", răspunsul : „aramúc dă ɣoi". În nici o altă parte a teritoriului românesc n-a mai

[1] Cf. ALR II, s.n., vol. II, h. 390 ; Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, redactori : Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza ; coordonator : I. Mării, Cluj-Napoca, 1988, multigr.

fost notat termenul *aramuc*. Acesta nu figurează în nici un dicţionar sau glosar de termeni regionali.

NALR-Olt., vol. IV, h. 758, chest. 2304: „Cum îi ziceţi la 10—25 de oi strânse la un loc?", înregistrează în extremitatea sud-estică a Olteniei următoarele răspunsuri: pct. 996 (Orlea): „rămúc de ᵘoi; — múce", pct. 997 (Izbiceni; pct. 886 în ALR II, s. n.): „rămúc; — múce", pct. 998 (Izlaz): „rămúc dă ᵘoi"; — múce".

Termenul *rămuc* este sinonim cu *botei* şi are corespondenţi în Oltenia pe *ciopor*, *turmă*, *cârd*, *pâlc*, *bătărău*, *clănţău* etc.

De cele mai multe ori, *aramuc* sau *rămuc* este urmat de un determinant, „de oi", de unde deducem că termenul poate fi întrebuinţat la fel cu *cârd* (de oi, de capre, de gâşte) sau *turmă* (de oi, de capre, de vite).

Din ancheta pentru ALR II, s.n., rezultă că *aramuc* n-a fost înregistrat în Oltenia fie pentru că informatorul l-a apreciat ca nepotrivit pentru răspuns, din cauza unei mai slabe întrebuinţări, fie că termenul nu era cunoscut atunci în zona Corabiei.

Din punctul de vedere al originii, termenul *aramuc* poate fi pus în legătură cu tc. *ramak* „cantitate mică"[2]. În limba turcă există, pentru aprecierea cantităţii, un „prag", reprezentat de numeralul 40 *(kîrk)*. Orice cantitate aflată sub acest „prag" este exprimată prin cuvântul *ramak*. Tot aşa, o cantitate care depăşeşte numeralul 40 este echivalentă cu *kîrk*, în sensul de „mult". Apelativul *ramak* a intrat, ca supranume, în antroponimia turcă sub forma *Ramok*[3].

La întrebarea pusă de Emil Petrovici, care viza o cantitate mai mică de oi, în comparaţie cu o turmă (cantitate mai mare), informatorul a răspuns cu cuvântul adecvat sensului cerut de întrebare: *aramuc*. Din această cauză cuvântul a fost urmat de precizarea, simţită ca necesară, „de ᵘoi". Explicaţia este valabilă şi pentru răspunsurile date în sudul Olteniei pentru NALR-Olt., deoarece întrebarea se referea la o cantitate cuprinsă între 10—25 de oi.

Pentru *a-* protetic ar exista două explicaţii:

a) Înregistrarea termenului *aramuc* la Zimnicea, ca şi absenţa lui, la acea dată, în alte zone etnografice ale ţării, ne determină să credem că ne aflăm în faţa unui împrumut relativ recent, de provenienţă sud-dunăreană. Pe de altă parte, proteza lui *a-* ne conduce spre cei care îl vehiculau. Aceştia nu puteau fi decât români din dreapta Dunării[4], care s-au aflat în contact cu aromânii. Unii aromâni, practicând diferite forme de păstorit (transhumant, seminomad, nomad)[5], au primit în graiul lor şi cuvântul turcesc *ramak*, devenit, prin disimilare *(a — a > a — u)*, *ramuc*. Deoarece cuvântul începe cu consoana *r*[6], el a fost aromânizat cu uşurinţă prin proteza lui *a-*. Sub forma *aramuc*, termenul a trecut în graiul local de pe malul stâng al Dunării, fiind localizat pentru prima dată la Zimnicea. Faptul că Tache Papahagi n-a cunoscut termenul *aramuc* este

[2] Cf. *Турецко-русский словарь*, Москва, Издательство «Русский язык», 1977.

[3] Cf. *Istanbul telefon rehberi*, 1972—1973.

[4] Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 341: „În Sviştov este o mahala românească". Oraşul Sviştov se află pe malul drept al Dunării, în dreptul oraşului Zimnicea.

[5] Cf. Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975, p. 219.

[6] Ovid Densusianu, *Opere*. I. *Lingvistică*, Bucureşti, 1968, p. 197.

tot o dovadă că acesta reprezintă un împrumut relativ recent și are o prezență geografică periferică în dialectul aromân. Intrat în contact cu termeni care numeau același obiect, *ciopor*, *cârd*, în zona de-a lungul malului stâng al Dunării, unde circulația turmelor de oi pe vremea iernatului era intensă, *aramuc* l-a pierdut pe *a-* protetic, nespecific dialectului dacoromân, și a migrat spre vest, la vărsarea Oltului în Dunăre, loc terminus al unuia dintre principalele drumuri de transhumanță la români[7] și foarte aproape de Zimnicea. În circulația lui restrânsă în sudul țării, termenul a mai suferit o modificare fonetică, închiderea lui *a* neaccentuat la *ă*.

b) Termeni de origini diferite circulă atât cu *a-* protetic, cât și fără : *alămâie* și *lămâie*, *alăută* și *lăută*, *aluneca* și *luneca*, *amirosi* și *mirosi*[8]. Rezultă de aici că *ramuc* a putut primi proteza lui *a-* și la nord de Dunăre, acolo unde și alți termeni cunosc varianta cu *a-* protetic.

Februarie 1994 *Facultatea de Litere și Istorie*
Craiova, str. Al. I. Cuza nr. 13

Ion Ștefan

UN CALC LINGVISTIC DISPĂRUT: *APATIC*

Este cunoscut faptul că, în secolul trecut, de altfel ca și în veacurile precedente, în limba noastră au circulat, mai multă sau mai puțină vreme, numeroase calcuri lingvistice, dintre care multe nu s-au păstrat. În dese cazuri, ele au precedat împrumutarea în limbă a cuvintelor străine corespunzătoare, a căror structură o imitau. O bună parte din aceste calcuri dispărute au fost semnalate în lucrările de specialitate[1]. Unele din ele sunt cu totul efemere, având, poate, o singură atestare, ca de pildă, *împreună-legare*, folosit în 1883 într-un studiu despre biserica Trei Ierarhi din Iași: „întreagă această *împreună-legare* arhitecturală" (autor — Al. Gr. Șuțu)[2], compusul fiind un calc după germanul *Zusammefügung* „împreunare, îmbinare". De altfel, *împreună* este un element de compunere

[7] Cf. C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, București, 1976, p. 110, unde sunt trasate, pe hartă, atât drumurile de transhumanță care legau Carpații de Dunăre, cât și ramificațiile acestora la ambele capete. Vezi și harta reprezentând drumurile de transhumanță ale păstorilor dacoromâni, aromâni, meglenoromâni și istroromâni, după E. Petrovici, publicată de D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 58—59.

[8] Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 406.

[1] Cf. Ștefan Munteanu, V. D. Țâra, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 260, unde se dă o listă cu o serie de calcuri ce au circulat în secolul trecut; cf. și Th. Hristea, *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984, p. 116. Foarte multe calcuri folosite în secolul trecut s-au menținut însă în limba literară. Se apreciază că numărul lor ar fi de circa 3 000 (vezi Th. Hristea, *op. cit.*, p. 121).

[2] „Convorbiri literare", IV, 1883, nr. 1, p. 31.

des folosit pentru formarea calcurilor în trecut. Samuel Micu, de exemplu, scrie: „în lumea aceasta sunt lucruri *împreună-stătătoare*[3], adică „coexistente".

O serie de asemenea calcuri din secolul trecut, deşi nu s-au bucurat de o frecvenţă notabilă, s-au menţinut în limbă până în jurul anului 1900. Dintre acestea face parte şi calcul lingvistic *apatic* „apos, de apă", care a dispărut din uz, probabil, din cauza omonimiei cu neologismul *apatic*, dar şi pentru că există un cuvânt în limbă pentru noţiunea pe care o exprima. (Ne ocupăm aici de acest calc şi pentru motivul că, după părerea noastră, el a fost folosit şi de Eminescu într-o postumă, scrisă în tinereţe — este drept, într-un vers care poate da loc şi la altă interpretare a lui, ca neologism, cum consideră G. I. Tohăneanu[4] — , ceea ce vom încerca să demonstrăm într-un alt articol.)

Menţionăm că în DA nu este notat calcul *apatic*, ci numai neologismul omofon, provenit din fr. *apathique*, în legătură cu care se dau exemple începând din jurul anului 1840, primul fiind dintr-un text semnat de V. Alecsandri şi publicat în revista „Dacia literară": „în sânul unei lene *apatice*" (p. 281).

Calcul lingvistic *apatic*, după fr. *aquatique* (sau după lat. *aquaticus*), pare să fie atestat prima oară în 1837, în Moldova, într-o lucrare de ştiinţe naturale a lui J. Ch. Cihac: „Ele (păsările înotătoare) se hrănesc cu peşti, insecte, viermi şi seminţe de plânte *apatice*"[5]. O altă atestare datează din 1841, tot în Moldova şi tot într-o lucrare de ştiinţe naturale, al cărei autor este T. Stamati. Autorul citat, care este şi semnatarul unui dicţionar explicativ, tipărit ulterior, scrie: „Aşa au unele animale *apatice*, în loc de plămâni, urechele, nişte organe păturoase şi zimţoase, pline de vase, peste care trecând apa le spală, iară ele înlesnesc atingerea sângelui cu aerul din apă"[6]. Calcul *apatic* apare deci în limbă cam în aceeaşi vreme cu neologismul omonim.

Calcul lingvistic *apatic* este înregistrat şi în dicţionarul explicativ, publicat la Iaşi, în două ediţii, în 1851 şi 1856, şi semnat de acelaşi T. Stamati, cu titlul *Disionăraş românesc*, dându-i-se cuvântului, despre care se spune că este „vechi românesc", următoarea explicaţie: „de apă, trăitoriu în apă (pasere)". Adjectivul neologic *apatic* nu este notat în acest dicţionar, dar este înregistrat substantivul *apatie* „nesimţire, tâmpire trupească, indiferenţie, nesuferire".

Între anii 1841 şi 1846 a apărut la Iaşi o revistă periodică, denumită „Icoana lumii" sub redacţia lui G. Asachi, publicaţie care urmărea răspândirea cunoştinţelor de ştiinţe naturale şi geografie, şi avea o limbă

[3] S. Micu, *Scrieri filozofice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 128. Gh. Şincai. foloseşte calcul *împreună-sunătoare* cu sensul „consonantă", după lat. *consonantia* (FCLR, I, p. 127).

[4] G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965, p. 16.

[5] *Istoria naturală*, întâia oară în limba românească compusă, de doctorul meditinei Cihac, Iaşi, 1837, p. 118. Cf. şi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962, p. 35, care spune că între calcurile folosite de Cihac sunt unele care circulau deja în scrierile epocii, ca *apatic* „acvatic", *cătime* „cantitate", *desface* „dizolva". Alte calcuri apar însă numai în manualul său, mai ales cele formate după model german, ca, de exemplu, *varpământ* < germ. *Kalkerde*.

[6] T. Stamati, *Manual de istorie naturală*, Iaşi, 1841, p. 65. Autorul pare să aibă pasiunea calcurilor. În acelaşi manual el scrie, de pildă: „începe natura a căpăta *însomişare*" (p. 22).

bogată în calcuri. Din acest periodic reproduce Aron Pumnul în *Lepturariul* său (de unde, probabil, a preluat cuvântul Eminescu) un articol despre țânțar, unde citim că larva acestuia „se nutrește cu animălcuțe mice, *apatece*"[7], adică „de apă, trăitoare în apă".

Calcul lingvistic *apatic* îi era cunoscut și lui I. Codru Drăgușanu, care scrie în însemnările lui de călătorie : „De ambe părțile are în distanțe egale două fântâni cu bazine largi adornate cu tritoni, neiade, nereide și alte divinități fabuloase, ținând animale *apatice* de bronz, ce pururea aruncă apa în aer, care arcuri, arcuri recade în bazin"[8]. *Animale apatice* înseamnă și aici „animale care trăiesc în apă, acvatice". De altfel, într-o ediție din 1942 a *Peregrinului transilvan*, în care s-au operat, pentru a face cartea mai ușor accesibilă unui număr mai mare de cititori, unele substituiri de cuvinte, se zice : „și alte divinități fabuloase, ținând animale *acvatice*"[9].

De asemenea, A. T. Laurian și I. C. Massim, autorii latiniști ai *Dicționarului limbii române*, înregistrează și ei, în lucrarea lor, acest calc, pe care îl diferențiază, însă, din punct de vedere ortografic, de neologismul omonim, *apatic*. Astfel, ei scriu calcul lingvistic sub forma *apatic*, după lat. *aquaticus*, cum notează autorii, având sensul, se precizează, „de apă, apătos", iar neologismul este dat sub forma *apathic*, provenind, ni se spune, din lat. *apathicus* și însemnând „fără pasiune, indolent, insensibil". Se dau, pentru calc, și exemple ca : „locuri *apatice*, animale *apatice*".

Semnalăm faptul că din aceeași familie cu *apatic*, în dicționarul latinist al lui A. T. Laurian și I. C. Massim, sunt notate încă două calcuri : după lat. *aquatilis* apare un dublet al lui *apatic*, adjectivul *apatil* (scris *apatile*, fiindcă pentru latiniști această categorie de cuvinte are, cum se știe, o singură terminație la singular, în *-e*, și alta la plural, în *-i*) „care locuiește sau șade în apă" ; singurul exemplu dat este „păsări *apatile*" (scris *apatili*)[10]. Celălalt calc este *apariu*, corespunzător neologismului *acvariu*. În schimb, este notată numai forma *apeduct*, nu și *apeduc*.

Se pare că ultimele atestări ale calcului lingvistic *apatic* datează de pe la 1900. În acest an apare la Sibiu un dicționar român-german, în care găsim înregistrat și adjectivul *apatic*, tradus în limba germană prin „was in Wasser lebt, wässering", dar, pe de altă parte, și prin „gefälloss"[11]. Prin urmare, *apatic* este înțeles atât drept calc, cât și drept neologism, cele două cuvinte nefiind notate separat, deși au etimologii diferite. În

[7] A. Pumnul : *Lepturariu românesc*, tom. I, Viena, 1862, p. 51. În lucrarea citată, N. A. Ursu dă un alt exemplu din această revistă din 1841 (p. 94) : „paseri *apatice* (de apă)" (*op. cit.*, p. 35).

[8] I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, Sibiu, 1865, p. 86. În original, sintagma are forma latinistă : „animali *apateci*".

[9] *Peregrinul transilvan*, București, Editura Cugetarea, 1942, p. 91. În cazul lui *acvatic*, editorul, Șerban Cioculescu, nu dă în subsol cuvântul din original, *apatic*, așa cum procedează cu alți termeni substituiți, ca, de exemplu, *corabie*, pentru care se notează termenul din textul lui I. Codru Drăgușanu, *naie* (p. 54).

[10] Menționăm faptul că în dicționarul lui I. D. Negulici, *Vocabular român*, București, 1848, este notat un cuvânt *acuatilă* „plantă care se naște și trăiește în apă".

[11] Sab. Pop Barcianu, *Dicționar român-german* și *german român*, Sibiu, 1900, p. I—II. În partea a II-a a lucrării, care cuprinde dicționarul german-român, calcul nu mai apare ; la cuvântul *wässering* se dă echivalentul românesc „apătos, plin de apă, umed", iar la *wässerich* — „apos".

1903, în H. Tiktin, DRG, găsim numai neologismul *apatic*, nu și calcul, noțiunea lui fiind exprimată prin adj. *apătos*.

Deci existența calculului lingvistic *apatic* se situează cam în intervalul de timp 1837—1900, având puține atestări în literatură, probabil din cauza neologismului omonim, care l-a și eliminat din uz, dar poate și fiindcă pentru înțelesul calculului *apatic* existau în limbă derivatele *apos* și *apătos*, care și perifraza *trăitor în apă*. El se referă, după cum am văzut mai sus, la plante, animale sau păsări care trăiesc în apă.

Deși după DA neologismul *acvatic* ar avea primele atestări începând din anul 1898, an din care se dă singurul exemplu din dicționar: „plante *acvatice*", în realitate el a apărut în limbă cam în același timp cu calcul. N. A. Ursu dă, în lucrarea menționată, la indicele de cuvinte (la p. 141) un exemplu din anul 1836, din revista „Muzeul național", gazetă literală, și industrială, apărută la București, între anii 1836—1838: „păsările *acuatice* (de apă)". Tot acolo se aduce un exemplu din 1842, dintr-un manuscris al unor note de curs: „plânte acvatice"[12].

În 1856, tot într-o carte de științe naturale, se spune că „turba... provine și ea din materie vegetală. Se găsește prin bazine de ape stătătoare sau lângă bălți unde cresc niște plante *acuatice* (apoase) în mare cătime"[13]. După cum se vede, în timp ce calcul *apatic* este atestat prima oară în Moldova, neologismul *acvatic* apare mai întâi în Muntenia.

Înainte de a încheia, ținem să subliniem faptul că o formă ca *apatic* face parte din calcurile realizate prin procedeul „românizării", care era foarte frecvent în secolul trecut. Th. Hristea a arătat că îndeosebi calcurile după cuvinte derivate sunt mai frecvente în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și ele se reduc adesea la simpla românizare a modelelor franceze și, mai rar, italiene sau latine savante, cum ar fi, de exemplu, *simțământ*, derivat de la *a simți*, după fr. *sentiment*, sau *limbistică*, în loc de *lingvistică*, și altele. Sunt însă și formațiuni mai noi, apărute în secolul nostru, cum ar fi, de pildă, *crucișător*, după fr. *croiseur*"[14].

Mai 1994 *București, Piața Națiunilor Unite nr. 355*

[12] Notăm, după cartea citată a lui N. A. Ursu, titlul manuscrisului, aflat la Academia Română: *Caiet de istorie naturală și botanică*, care să paradosește de către D. D. Leon Filipescul, note de curs luate de Ioan Cernătescu și datate oct. 1842.

[13] *Istoria naturală* potrivită pe înțelegerea copiilor, de G. Beleze, tradusă din franțuzește cu adnotații de dr. Iuliu Barasch, București, 1856, p. 62.

[14] Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, Editura Științifică, 1968, p. 163—164, 210. În loc de „Europa *centrală*" s-a zis și „Europa *mijlocală*" (I. Genilie, *Prințipuri de geografie*, București, 1841, p. III), s-a scris „sunete *năsăști*", în loc de *nazale* (Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de geografie*, Blaj, 1841, vol. I, p. 122). Și sunt multe alte exemple de acest fel.

Maria Negraru

A ARUNCA — UNELE OBSERVAŢII ETIMOLOGICE

Cuvânt uzual în limba română, cu siguranţă vechi, prezent în dialecte sud-dunărene (ar. *arucu*, *arucare*, *arcare*, megl. *runc*), *a arunca* a suscitat în decursul timpului numeroase şi vii discuţii etimologice, fără a se putea ajunge la un punct de vedere unanim acceptat.

Dacă toţi cercetătorii sunt de acord cu originea latină a termenului românesc, părerile diferă, mai mult sau mai puţin, în ceea ce priveşte posibilul etimon. Dăm mai jos, în ordine cronologică, etimologiile emise până acum :

— lat. **averrunco, -āre** : LB, 33. — LM, I, 88. — Miklosich, *Rum. Untersuch.*, II, 12. — Philippide, *Principii*, 44. — PEW, 132. — DA, I. — Capidan, *Megl.* I, 77 ; III (Glosar). — Puşcariu, *ELR*, 35 (lista termenilor păstraţi numai în română). — Rosetti, ILR I, 162. — Puşcariu, LR I, 362. — Contestat de Meyer, *Alb. St.*, 4, 102 (apud CDER[1]). — Spitzer, *Jb.Ph.*, 1, 172 (apud. M. Iliescu, RFRG, 4. 140[1]).

— lat. ***abruncāre** : Cihac, I, 17. — Contestat de Tiktin, *C lit*, 13, 302, în favoarea lui *erunco*.

— lat. **erunco, -āre** : Cihac, I, 17 (alături de **abruncare*). — Tiktin, *C lit*, 13, 302. — Lambrior, *C lit*, 15, 137. — Şăineanu, *Semasiologia*, 159 ; *RIAF*, 6, 367, — TDRG [1-2]. — Şăineanu, DU. — REW[1-3], 2908. — Auerbach, *WJb*, 19—20, 212. — Domaschke, *WJb*, 21—25, 104. — DEMP, 162 (alături de *runcāre*, *roncāre*).—Philippide, OR II, 56. — CADE. — Scriban. — Lombard, *Verbe*, I, 357 (marcat cu ?), 368 (incertaine). — CDER (lături de *runcare*). — DLRM. — Nandris, *Phon*, 22, 121. — Papahagi, DDA [1-2]. — Coteanu, *SCL*, 16, 587 (listă, fond vechi aromân). —ILR II, 298 (listă). — Király, *SCL*, 21, 369. — DEX. — SDEM.

— lat. **ad-runco** : HEM, II.

— lat. **runcāre** : DEMP, 162 (alături de *eruncāre*, *roncāre*). — CDER (alături de *eruncāre*).

* NOTA REDACŢIEI. Cu acest articol deschidem o discuţie asupra cuvintelor româneşti pentru care s-au propus mai multe etimologii, dintre care cel puţin una latină. Este deci vorba de cuvinte a căror origine este disputată sau nesigură. Autorii articolelor prezintă, în ordine cronologică, toate soluţiile etimologice propuse până acum şi invită pe cititorii revistei noastre să participe la dezbaterile etimologice consacrate lexicului latin moştenit în limba română. Aceste discuţii pot folosi la clarificarea unor aspecte contradictorii sau obscure din istoria cuvintelor respective, operaţie necesară lucrării de sinteză *Lexicul latinesc moştenit în limba română*, în curs de elaborare la Sectorul de limbi romanice şi clasice al Institutului de Lingvistică din Bucureşti (pentru detalii despre acest proiect vezi Marius Sala, *Lexicul românesc moştenit din latină*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte", seria IV, tom VI, 1984, p. 137—141 ; *Din problematica etimologiei lexicului latin moştenit*, în *idem*, tom VIII, 1986, p. 121—125). Informaţiile bibliografice care stau la baza articolelor publicate în această rubrică provin din fişierul existent la sectorul menţionat ; acesta este rezultatul parcurgerii tuturor lucrărilor ce conţin informaţii etimologice (dicţionare, istorii ale limbii române, monografii dialectale), precum şi a revistelor de specialitate din ţară şi din străinătate.

[1] Revistele ne-au fost, din păcate, inaccesibile.

— lat. **arunco, -āre**: M. Iliescu, *RFRG*, 4, 140; *RL*, 5, 320.
— lat. ***erruncāre**: Sala, *Contrib.*, 77.
— lat. **ar(r)unco, -āre**: Ivănescu, ILR, 173.

Reexaminând etimologiile propuse până acum, observăm că primul în ordine cronologică, *averruncāre*, a fost susţinut cu tărie de S. Puşcariu, al cărui punct de vedere a fost detaliat, din perspectivă fonetică şi semantică, în DA: trecând prin fazele **aurunco* > *arunco*, termenul face parte din sfera cultului religios păgân, cu sensul originar „a îndepărta (de la cineva) un rău". Ni se pare, însă, că etimonul este contrazis de extrema izolare a termenului latin, lipsit de descendenţi în celelalte limbi romanice, de semantismul forţat, de raritatea termenilor păstraţi din această sferă semantică.

În general se situează la baza rom. *arunca* un compus al lui *runcare*[2]. Şi CDDE îl pune în legătură cu *runc*[3], dar întreruperea publicării dicţionarului nu ne permite cunoaşterea detaliată a acestui punct de vedere.

Etimonul *eruncare*, presupus de Cihac, a fost însuşit de prestigiosul REW (păstrat în toate ediţiile), fiind în cele din urmă acceptat de marea majoritate a specialiştilor. În favoarea lui s-au adus argumente fonetice (*e* iniţial>*a*, cf. *ericius*>*arici* — Tiktin, *C lit*, 13, 302) şi semantice (evoluţia: a plivi, a smulge buruienilor, a arunca — Şăineanu, *Semasiologia*, 159).

Atrag atenţia, însă, două observaţii făcute în contexte diferite, la mare distanţă în timp, şi care trimit la un etimon cu dublu *r*. Astfel, Ovid Densusianu semnala în *Histoire de la langue roumaine*, prezenţa, în textele vechi, a unor grafii cu *rr* în cuvinte româneşti de origine latină: *cărrare*, *cărruţe*, *curre*, *currundu*, *fierru*, *înterritare*, *ţarra*, *ţerrina*, *urri*, *urreciuni*, *arrăta*, *înderretu*, *urrâia*, **arrucat** (subl.n.), *ţărran*. Fără a face o discuţie etimologică propriu-zisă şi fără a opta pentru vreun etimon anume, Ov. Densusianu conchide: „prezenţa lui *rr* nu poate fi, se pare, un simplu fapt de grafie"[4].

Pe de altă parte, Marius Sala făcea observaţia pertinentă că tosc. *arroncare*, abruzz. *arronga* presupun şi pentru română un prototip cu dublu *r*, reconstruind deci un presupus lat. **erruncare*.

Faţă de dezavantajul pe care-l are o formă reconstruită în raport cu una atestată, ne permitem să atragem atenţia asupra unui etimon atestat, propus de Hasdeu (HEM, II, col. 1765—1774)[5] şi care a trecut neobservat mai bine de un secol: lat. *ad-runcare*. Pornind de aici, se poate reconstitui o formă intermediară cu dublu *r*, aşa cum presupuneau Ov. Densusianu şi M. Sala. Dublarea consoanei iniţiale a unui cuvânt-bază prin prefixarea cu *ad-* este un fenomen frecvent în latină: *ad-ferro*>*affero*, *ad-gredior*>*aggredior*, *ad-ligo*>*alligo*, *ad-necto*>*annecto*, *ad-porto*>*apporto*, *ad-ripio*>*arripio*, *ad-surgo*>*assurgo*, *ad-tendo*>*attendo*[6].

Sub aspect semantic, B. P. Hasdeu arăta că lat. *ad-runcare* avea sensul „everto, alieno" (cf. Du Cange), deci „a răsturna, a răscoli..., a

[2] DEMP şi CDER consideră posibilă chiar şi forma neprefixată: *runcare*.

[3] „(Prin Bucov., Maram. şi nordul Transilv.) Loc într-o pădure unde copacii au fost tăiaţi... sau doborâţi de vânt... întrebuinţat ca păşune sau ca ogor;... câmp unde pasc vitele; poiană în pădure sau pe o coastă de deal...< lat. *runcus*" (DLR IX).

[4] *Istoria limbii române*, vol. II, p. 82 (ediţia J. Byck).

[5] Atestat în Du Cange.

[6] Exemplele ne-au fost sugerate de colega Anca Calangiu.

nimici, a alunga" și, respectiv, „a înstrăina, a îndepărta" (cf. Gh. Guțu), sensuri destul de apropiate de *arunca*. În același timp, el făcea observația că sensul originar al cuvântului, „a plivi, a smulge buruienile ce cresc pe o arătură sau într-o grădină", se păstrează până astăzi în it. *arronco*.

Acestui etimon cu *rr* ar părea că i se opune forma *aruncare*, atestată de asemenea în Du Cange și semnalată de M. Iliescu, *op. cit.* Atestarea târzie — Papias, secolul al XI-lea — face însă din ea o posibilă formă intermediară între **arruncare* și rom. *arunca*. În felul acesta, formele pe care le presupune evoluția fonetică normală a cuvântului ar fi: *ad-runcare* > **arruncare* > *aruncare* > *arunca*.

ABREVIERI

CADE	I. A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat*, I, București, 1926.
CDER	Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, 1958.
Cihac I	A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, București, 1870.
C lit	„Convorbiri literare", Iași.
DA	Academia Română, *Dicționarul limbii române*, I, București, 1913.
DEMP	G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macedo-roumain*, Iași, 1925.
DLRM	*Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
HEM II	B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, București, 1887.
ILR II	Academia Română, *Istoria limbii române*, II, București, 1969.
Ivănescu, *ILR*	G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
LB	*Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc*, Buda, 1825.
L M I	A. T. Lauriann și I. C. Massim, *Dicționarul limbei române*, I, București, 1871.
Lombard, *Verbe* I—II	Alf Lombard, *Le verbe roumain*, I—II, Lund, 1954—1955.
Miklosich, *Rum. Untersuch*	Fr. Miklosich, *Rumänische Untersuchungen*, II, Wien, 1882.
Nandris, Phon. 1—2	O. Nandris, *Phonetique historique du roumain*, Paris, 1963.
Papahagi, DDA	Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963 (ed. I), 1974 (ed. II).
PEW	S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1905.
Philippide, OR II	Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927.
Philippide, *Principii*	Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.
Pușcariu, ELR	S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937.
Pușcariu, LR I	S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940.
REW[1-3]	W. Meyer Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911 (ed. I), 1924 (ed. II), 1935 (ed. III).
RFRG	„Revista de filologie romanică și germanică", București.
RIAF	„Revista de istorie, arheologie și filologie", București.

RL	„Revue de linguistique", București.
Rosetti, ILR I	Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, București, 1938.
Sala, *Contrib.*	M. Sala, *Contribution à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976.
Scriban	Aug. Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
Șăineanu, DV	L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. II, București, 1906.
Șăineanu, *Semasiologia*	L. Șăineanu, *Semasiologia limbii române*, 1887.
TDRG[1–2]	H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, I, București, 1903 (ed. I), 1986 (ed. II).
WJb	*Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache*, Leipzig.

Aprilie 1994

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Magdalena Georgescu

ARCHIRIE ŞI ANADAN ÎN VERSIUNE ENGLEZĂ

M. Gaster a fost unul dintre primii cercetători ai traiectoriei descrise în literatura română de cartea populară *Archirie şi Anadan*, cunoscută în Orient şi la unele popoare din sud-estul Europei. El este primul care îi consacră un studiu sistematic[1], la care se vor referi ulterior cercetătorii străini ai domeniului[2]. De-a lungul activităţii sale, M. Gaster a revenit asupra subiectului, făcând cunoscute rezultatele noi ale cercetărilor sale[3]. Astfel, încă din 1900, M. Gaster publică în traducere engleză o versiune românească a povestirii *Archirie şi Anadan*[4], care este republicată în anul 1925[5]. Prin aceasta, M. Gaster înlesnea cercetătorilor străini accesul la versiunile româneşti ale povestirii, întocmai aşa cum o făcuse pentru domeniul slav V. Jagić, care publicase cu câţiva ani înainte traducerea germană a unei versiuni slave a acestei cărţi[6].

Întrucât studiul din 1900 nu ne-a fost accesibil, analiza traducerii se va face pe baza textului republicat de M. Gaster în 1925[7]. În acest studiu, autorul mărturiseşte că pentru traducerea engleză a ales, în afara manuscriselor menţionate într-o lucrare anterioară[8], versiunea conţinută în manuscrisul său nr. 90, copiat în 1777[9]. Formularea, nu tocmai limpede, sugerează că pentru traducerea engleză M. Gaster nu a folosit un singur manuscris, ci mai multe, de fapt, pe toate cele de care dispunea în momentul respectiv, şi anume:

1. Codicele Voileanu III, din 1768, tipărit de un urmaş al copistului;
2. o copie a manuscrisului din 1768, executată în 1809 tot de un Voileanu, după care îşi făcuse o copie şi M. Gaster, inventariindu-o printre manuscrisele sale sub cota ms. Gaster 186;
3. ms. Gaster 90, datând din 1777;
4. ms. Gaster 94, copiat în 1784[10].

[1] M. Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1883, p. 104—113.

[2] Fr. Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, Paris, 1909, p. 106—109.

[3] M. Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literatures*, London, 1887, p. 112—115; idem, *Contributions to the History of Ahikar and Anadan*, în „Journal of the Royal Asiatic Society", aprilie, 1900, p. 301—319; idem, *Geschichte der rumänischen Literatur*, publicată de Gustav Gröber în „Grundriss der romanischen Philologie", Strasbourg, 1896 [1901 pe foaia de titlu], p. 313, 387 (citată în continuare sub sigla *Geschichte*); idem, *Roumanian Bird and Beast Stories*, London, 1912, p. 29—31, 355—356; cf. şi *Studies and Texts in Folklore*, tom. I, London, 1925, p. 239—257 (citată în continuare sub sigla *Studies*).

[4] În „Journal of the Royal Asiatic Society", aprilie, 1900, p. 301—319.

[5] *Studies*, p. 239—257.

[6] V. Jagić, *Der weise Akyrios*, în „Byzantinische Zeitschrift", I, 1892, p. 107—126.

[7] *Studies*, p. 240—247.

[8] *Geschichte*, p. 387.

[9] *Studies*, p. 239.

[10] Pentru toate cele patru manuscrise, vezi *Geschichte*, p. 387, şi *Studies*, p. 239.

Scopul intervenției noastre este acela de a verifica afirmația lui M. Gaster privitoare la modul în care a fost efectuată traducerea engleză și de a produce probe care să precizeze dacă aceasta urmează un manuscris anume din cele patru pe care le deținea el în 1900 sau dacă a pus la contribuție fie toate manuscrisele, fie doar o parte a lor. Ca urmare, ne-am propus să comparăm cele patru manuscrise Gaster enumerate mai sus cu traducerea engleză. Din păcate, nu am putut identifica manuscrisul 186. Nu deținem nici manuscrisul din 1768 al lui Matei Voileanu, dar în acest caz am folosit ediția publicată la Sibiu în 1891 de un urmaș al acestuia, numit tot Matei Voileanu[11]. Manuscrisele Gaster 90 și 94 fac parte acum din patrimoniul Bibliotecii Academiei Române și se păstrează sub cotele 1151[12], respectiv 1155[13].

Comparând traducerea engleză cu trei din cele patru texte la care face trimitere Gaster — ms. rom. B.A.R. 1151, 1155 și ediția Voileanu —, se constată că ea urmează într-o foarte mare măsură textul manuscrisului 1151, față de care prezintă, totuși, unele deosebiri. Astfel, se observă, în primul rând, că traducerea engleză are 36 de sentințe, în timp ce textul din ms. rom. 1151 are 38. Diferența se explică prin faptul că traducerea engleză contopește patru sentințe în două. Astfel, sentințele 17 și 18 din textul românesc devin în traducerea engleză sentința nr. 17, iar sentințele 33 și 34 din textul românesc devin sentința 32 în traducere. Iată textele:

Ms. rom. 1151, f. 150r/2—4	Gaster, *Studies*, p. 241
17. Mai bine este omul să bolească de o boală grea, decât <să> lăcuiască cu muierea rea.	17. It is better to lie on the gridiron than to live with a wicked wife, *and do not confide thy advice and thy faith to anyone.*
18. Fătul mieu Anadoane, tot să-ți dai muierii, iar sfatul și credința ta să nu ți le dai.	
F. 151r/6—9	P. 242
33. Și să nu pleci înainte fără soție la călătorie.	32. My son do not start alone on a journey, and on the way do not eat all thy food, relying upon thy companion, for when thy food comes to an end he will not give thee (for fruit in a stranger's sack get easily bad and rancid).
34. Și mergând pe cale să nu mănânci întâiu merindea ta, neștiind sama soției tale că, dacă vei sfârși merindea și cheltuiala, el nu-ți va da.	

Menționăm că atât ms. 1155, cât și manuscrisul publicat de Matei-Voileanu conțin, fiecare în parte, câte 31 de sentințe.

[11] *Codicele Matei Voileanu. Scrieri din prima jumătate a veacului trecut*, publicate de Matei Voileanu, Sibiu, 1891, p. 57—66.

[12] *Catalogul manuscriselor românești*, Vol. IV (1062—1380), întocmit de G. Strempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, București, 1967, p. 203; G. Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, [vol. I], București, 1978, p. 240.

[13] *Catalogul manuscriselor românești*. Vol. IV (1062—1380), întocmit de G. Strempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, București, 1967, p. 215; G. Strempel, *op.cit.*, p. 242.

De asemenea, compararea traducerii engleze cu ms. rom. 1151 atestă existența unor omisiuni, adaosuri, prelucrări, intervertiri de cuvinte și greșeli. În cele ce urmează, susținem cu exemple afirmațiile de mai sus:

Mr. rom. 1151	Gaster, *Studies*
I. Omisiuni	
1. F. 150r/3: *Fătul mieu Anadoane,...*	**1.** P. 241, sentința 17 — omis.
2. F. 150v/11—13: *Și fiind tu chemat, să nu mai chemi pre alții sau* să îndemnezi pre cineva la masa altuia.	**2.** P. 242, sentința 27: Nor shalt thou invite anyone to a stranger's table.
3. F. 152v/11: *Dar osândă nu-ți face.*	**3.** P. 244 — omis.
II. Adaosuri	
4. F. 152r/14—152v/1: Și să duse Anadon și zise: „Sănătate, părintele mieu, și bine ai venit sănătos!"	**4.** P. 243: And Anadan then went and said: „Greetings *to Arkirie*, to my father, welcome in health!"
5. F. 148v: omis	**5.** P. 240: *(for he had no children).*
6. F. 151r: omis	**6.** P. 242, sentința 32: *(for fruit in a stranger's sack get easily bad and rancid).*
7. F. 152v/10—14: omis	**7.** P. 244: *(My father and I have been kind to thee, and there was no more honoured in the kingdom, and now thou desirest to kill me, but instead of thathy punishment will overtake thee).*
III. Adaosuri și omisiuni	
8. F. 152r/13: De-l vei aduce, mai mare *cuvânt* altul. <...>.	**8.** P. 243: If thou bringest him, *there will be no one greater than thee in this realm.*
9. F. 154r/9—11: Împăratul zise: „Cine ar aduce *pre Archirie* mai mare decât acela n-ar fi altul *și el ar fi tot cum au fost*".	**9.** P. 245: And the king replied: „There shall be no greater man than him *in my whole kingdom*".
IV. Versiuni diferite	
10. F. 150v/14—151r/2: Iar de nu vei fi gata, să nu mergi. Mai bine să-i paie rău căci n-ai mersu decât să	**10.** P. 242, sentința 29: When thou are invited, come properly dressed, otherwise better stay at home and let

mergi negata și, el făcându-ți mare cinste cu pohtirea, să-i mulțumești.	them regret thy absence, instead of going unprepared, for he wishes to honour thee, and thou puttest him to shame.

V. Intervertiri de cuvinte

11. F. 156^{r}/5: ...la oi mari, la miei, la iezi și la capre.	**11.** P. 247: ... for the lambs, and for the sheep, and for the goats, and for the kids.

VI. Substituiri de cuvinte

12. F. 154^{r}/13—14: ...unghele ca nește *seceri*...	**12.** P. 245: ... his nails were like *scythes*...

VII. Greșeli de copist, neemendate de traducător

13. F. 151^{v}/9—10: Anadon ... să piiardă pe *nepotu-său* Archirie	**13.** F. 243: Anadan ... could destroy his *uncle* Archirie.

VIII. Greșeli comune, emendate de traducător

14. F. 148^{v}/9—10: ...în țara *Rodului* ...	**14.** P. 240: ... in the Land of *Rodu (Doru)*...

IX. Deținerea exclusivă a unor pasaje comune

15. F. 151^{r}/13: Cum ție nu place altuia nu face.	**15.** P. 242, sentința 35: What thou dost not like for thyself do it not unto others.

Analizând fiecare caz în parte, trebuie să subliniem că exemplele de sub nr. **2.** și **3.** nu au o putere probatorie prea mare, în ambele situații putând fi, eventual, vorba despre o opțiune a traducătorului. În primul caz (**2.**), Gaster nu a dorit să reproducă o repetiție, pe care a considerat-o superfluă, iar în al doilea caz (**3.**), marele savant a ignorat pur și simplu textul parazitar din ms. rom. 1151, pentru a face traducerea cât mai fluentă, motiv care poate justifica și renunțarea la cuvenita emendare. Celelalte exemple constituie însă argumente convingătoare pentru susținerea ideii unei reconstituiri a textului românesc.

Astfel, omisiunea de sub punctul **1.** nu se regăsește nici în ediția Voileanu (p. 59), nici în ms. rom. 1155 (f. 96^{v}/3). Ambele manuscrise conțin formula de adresare *fătul meu* (fără *Anadane*). Nu putem stabili dacă această omisiune se datorează lui Gaster însuși sau dacă provine din ms. Gaster 186, pe care nu-l cunoaștem.

Observația de mai sus este valabilă și pentru adaosul de sub punctul **4.**, care nu este consemnat nici în ediția Voileanu (p. 61), nici în ms. rom. 1155 (f. 98^{v}/18—99^{r}/1).

În schimb, plusurile consemnate de noi sub punctele **5.—7.** par a fi fost preluate de către traducător din una din cele două surse de referință, după cum urmează:

— pentru punctul **5.** : *Şi Dumnezeu nu-i dedese feciori să aibă* (Voileanu, p. 57) şi *Şi neavând ficiori din trupul lui au luat pe un copil mic şi era ficior di suflet, fiind nepot di soru* (ms. rom. 1155, f. 95r/8—9);

— pentru punctul **6.** : ... *poamele în sinul altuia putrezesc şi se zdrobesc şi fie ce cu soţie nu-i bine* (Voileanu, p. 59) şi... *poamile în sânul altuia putrezescu şi să zdrobăscu şi cu fieşteci soţii să mergi* (ms. 1155, f. 97v/1—2);

— pentru punctul **7.** : *Tu ai fost miluit de tată-meu şi de mine, şi decât tine la cinste nu mai era altul nime şi mai mare boieriu, iară acum tu ai vrut să-mi mănânci capul meu, ci-ţi vei mânca capul tău şi acum capul tău voiu să-ţi taiu* (Voileanu, p. 61), şi *Tu ai fost boieriu-mari la mini şi la tatăl meu la mai mari cinste decât toţi boierii mei la mini, iar tu acmu ai vrut să mănânci capul meu, iar vii mânca capul tău* (ms. rom. 1155, f. 99r/9—13).

Pentru completarea textului omis de copistul manuscrisului 1151 (sub punctul **8.**), Gaster recurge din nou la celelalte surse de care dispunea : *De-l vei aduce tu la mine, mai mare boieriu decât tine nu va fi altul nici unul la mine* (Voileanu, p. 61) şi *Anadami, mai mari cinste şi boieriu n-a fi dicât tine la mine altul* (ms. rom. 1155, f. 98v/15—17). După cum se poate uşor constata, aici traducerea engleză urmează cuvânt cu cuvânt textul din manuscrisul publicat de Matei Voileanu. Totodată, se observă că Gaster omite cuvântul *cuvânt*, devenit parazitar prin omiterea de către copist a textului următor, şi procedează la fel ca şi în alte situaţii similare (vezi, în acest sens, interpretarea dată omisiunii din traducerea engleză a pasajului parazitar din textul românesc discutat sub punctul **3.**).

Fraza de sub punctul **9.** nu apare în nici unul dintre textele noastre de referinţă : *Şi pe acela ce-l va aduce cu bun dar îl voi dărui* (Voileanu, p. 63) şi *Pe cel ci l-ar aduci cu mare dar l-aş dărui* (ms. rom. 1155, f. 101r/17—18). Nici în acest caz nu se poate stabili dacă traducerea engleză reflectă textul din ms. Gaster 186 sau este o prelucrare personală a traducătorului.

Versiunea publicată de Gaster sub punctul **10.** este complet diferită de tot ceea ce prezintă izvoarele luate în discuţie : *Fătul meu, când mergi la masa omului, să nu şezi mult, că apoi te vor urî. Mai bine să le pară rău că te duci, decât că şezi* (Voileanu, p. 59) şi *Când mergi la casa altuia, nu şide foarti mult. Să-i pai mai bine rău că ai şăzut puţinel decât că ai şăzutu multu. Şăzi* (scris *şăzu — n. aut.*) *puţin şi mergi cu cinste* (ms. rom. 1155, f. 97r/10—14).

În textele de referinţă, ordinea cuvintelor de sub punctul **11.** nu se regăseşte în forma existentă în traducere ; astfel, în ediţia Voileanu (p. 66), ordinea cuvintelor este următoarea : *miei, iezi, oi, capre*, În ms. rom. 1155, f. 103 r–v, acest pasaj este omis.

Este sigur că versiunile din ediţia Voileanu şi din ms. rom. 1155 nu au servit drept model traducerii engleze pentru porţiunea de text de sub punctul **12.**, pentru că în amândouă termenul de comparaţie este diferit : *unghile ca de vultur* (Voileanu, p. 63), şi *unghiile ca la vulturi* (ms. rom. 1155, f. 101v/1—2).

Greşeala de copist de sub punctul **13.** apare doar în ms. 1151. Absenţa ei din celelalte manuscrise este un lucru absolut firesc dacă ţinem seama de logica enunţului : *Anadan gândi rău asupra unchiu-său lui Ar-*

chirie și socotiia cum va face să-l piardă (Voileanu, p. 60), și *Într-o zi pusă gând rău la inima lui, mirându-să cum a faci să piiarză pi unchiu-său Archiri* (ms. rom. 1155), f. 98r/1—2). Dacă traducătorul ar fi făcut emendarea necesară (scris *nepot* în loc de *unchi*), am fi avut motive să credem că el s-a folosit cu precădere de ms. rom. 1151, dar așa cum se prezintă lucrurile suntem obligați să considerăm fie că Gaster a corectat în mod tacit greșeala copistului, fie că această greșeală nu figura în manuscrisul după care a fost realizată traducerea.

Greșeala comună de sub punctul **14.**, pe care Gaster o emendează tacit în paranteză, întemeindu-se, probabil, nu atât pe versiunile din alte manuscrise, unde greșeala nu este consemnată, cât pe colontitlul din ms. rom. 1151, unde apare *țara Dorului*, ne îndreptățește că credem că transpunerea engleză a textului românesc urmărește destul de fidel ms. rom. 1151 (fost ms. G_ster 90). Către aceeași concluzie ne îndreaptă și prezența sentinței de sub punctul **15.**, care este consemnată doar în ms. rom. 1151.

În absența manuscrisului Gaster 186, rezultatele cercetării de față nu sunt de necombătut în unele privințe. Totuși, pe baza lor se poate da un răspuns afirmativ cert la întrebarea dacă Gaster a folosit mai multe manuscrise la efectuarea traducerii engleze.

Examinarea probelor aduse în discuție duce la următoarele constatări:

1. În linii mari, traducerea engleză urmează textul din ms. rom. B.A.R. 1151, fost Gaster 90 (vezi punctele **14.—15.**).

2. Unele abateri ale versiunii engleze de la versiunea din ms. rom. 1151 pot fi atribuite fie lui Gaster însuși, fie punerii la contribuție a manuscrisului Gaster 186 (vezi punctele **1.—4.**, **9.**, **11.—13.**

3. Pentru completarea omisiunilor de sub punctele **5.—7.**, Gaster pune la contribuție versiuni proprii prelucrate după cele din manuscrisele Voileanu și 1155.

4. Omisiunea de sub punctul **8.** este completată de Gaster după versiunea din manuscrisul copiat de Matei Voileanu la 1768.

5. Versiunea de sub punctul **10.**, complet diferită nu numai de ms. rom. 1151, 1155 și Voileanu, ci și de alte manuscrise (de pildă, ms. rom. 577, 1739, 1867, 2088, 3518, 3391, 4104, 5319 și 5321), reprezintă, probabil, o prelucrare datorată traducătorului.

La capătul acestor considerații, singura concluzie care se impune în legătură cu traducerea engleză a povestirii românești despre *Archirie și Anadan* este aceea că transpunerea engleză reprezintă o versiune reconstituită pe baza a cel puțin trei manuscrise: 1151, 1155 și Voileanu. În plus, ea a suferit și unele prelucrări datorate traducătorului.

Martie 199

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ludmila Modval

ASPECTE STATISTICE ALE VOCABULARULUI LIRICII POPULARE DIN DOUĂ ZONE DIALECTALE DIN TRANSILVANIA

1. În limitele unui sondaj am încercat să analizăm, cu ajutorul metodei statistice, unele aspecte ale raportului dintre variantele regionale, populare și literare, fonetice[1] și lexicale[2] din punctul de vedere al frecvenței lor în vocabularul liricii populare din două zone dialectale din Transilvania. Am ales ca metodă de investigație metoda statistică deoarece considerăm că studiul statistic al unităților limbii și al relațiilor care se stabilesc între ele constituie una din modalitățile cele mai eficiente de relevare și caracterizare a structurilor lingvistice.

2. Studiul raportului procentual în care elementele comune și elementele specifice (regionale, populare și literare) apar în textele populare și literare (bineînțeles, considerând un număr mai mare de texte) este revelator pentru caracterizarea structurii și a dinamicii, din acest punct de vedere, a variantelor populare și literare. Credem că determinarea acestui raport poate contribui la precizarea și definirea sau redefinirea conceptelor de fenomen lingvistic popular și fenomen lingvistic literar.

Am urmărit totodată, diacronic, modul cum evoluează raporturile menționate în vocabularul liricii populare din zonele dialectale studiate, în decursul a trei faze succesive: prima jumătate a secolului al XIX-lea, a doua jumătate a secolului al XIX-lea și epoca actuală.

Am îmbinat deci analiza sincronică, în secțiune orizontală, pentru arii teritoriale diferite, cu analiza diacronică, în secțiune verticală, pentru perioadele menționate.

3. Alegerea materialului folcloric studiat s-a făcut din două zone dialectale relativ restrânse: Alba-Iulia — Blaj, în jurul comunei Roșia

[1] Am considerat variante fonetice regionale variantele de tipul: *răle, dulșe, merje, zâle, plășea, iarbî, ajunji* etc. față de formele considerate literare: *rele, dulce, merge, zile, plăcea, iarbă, ajunge* etc.

[2] Am considerat variante lexicale regionale variantele cu circulație redusă la anumite arii teritoriale, de exemplu: *celău* „înșelător", Tr. Carp, *culduș* „cerșetor", Trans., Maram., *duhan* „tutun", Trans., Ban. *făgădău* „cârciumă", Trans., Mold., *șohan* „niciodată", Trans., Maram. ș.a. (repartiție dialectală după CADE), variante lexicale populare — variantele extinse la mai multe arii teritoriale, de exemplu: *bade, boli* (vb), *fetie, jeli* (vb), *muiere, nădrag* ș.a., iar variante lexicale literare — variantele specifice limbii literare și cele comune limbii literare și limbii regiunii, de exmplu: *a asculta, a cânta, clasă, dans, deputat, a face, inimă, a juca, a merge, partid, pâine, plan, punct, viață* ș.a. Variantele comune ar putea constitui o categorie aparte.

LR, XLIII, nr. 1—2, p. 57—62, București, 1994

de Secaș, și Hunedoara — Hațeg, în jurul comunei Boșorod. Ne-am fixat la această parte a țării, deoarece ea reprezintă una dintre cele mai interesante zone lingvistice, fiind situată la convergența subdialectelor crișean, bănățean și muntean. În măsura în care a fost posibil, am urmărit alegerea unui material cât mai autentic, care să permită analiza și compararea pe baze obiective a celor trei faze menționate din istoria vocabularului liricii populare din zonele dialectale amintite. În acest scop ne-am oprit mai întâi (releveul I) la poeziile culese de N. Pauleti în anul 1838. Culegerea de poezii populare a lui N. Pauleti este considerată a fi una dintre cele mai vechi și mai originale culegeri de poezii populare. Deoarece ea cuprinde 9 300 cuvinte-text, excerptările pe care le-am făcut din celelalte texte alese le-am limitat la același număr de cuvinte-text, spre a putea opera cu mulțimi comparabile numeric. Textul următor excerptat (releveul II) este cunoscuta culegere de poezii populare a lui J. U.Jarník și A. Bârseanu apărută în anul 1885. Această culegere cuprinde poezii populare din aceeași arie lingvistică cu a lui Pauleti, însă mai extinsă. Pentru perioada actuală s-au utilizat texte de lirică populară și de basme din arhiva Institutului de Etnografie și Folclor din București, transcrise după înregistrări pe benzi de magnetofon și fonograme făcute în perioada 1951—1964 în comunele situate în cele două zone menționate: releveul III cuprinde lirică actuală din zona Roșia de Secaș, iar releveul IV cântece din zona Boșorod — Hațeg. Cercetarea noastră se referă așadar la un material de culegeri folclorice însumând patru releveuri de lirică populară a câte 9 300 de cuvinte. Releveurile respective totalizează 37 200 cuvinte-text.

Releveul V este un text de basme populare din Boșorod.

Atragem atenția că, dat fiind numărul mic de unități lexicale delimitate, rezultatele analizei de față au un caracter provizoriu, valabil pentru textele analizate.

Întrucât comparația cu limbajul literar evidențiază trăsăturile caracteristice limbajului popular și raporturile dintre cele două variante stilistice fundamentale ale limbii române: literară și populară[3], analiza statistică s-a aplicat și unui text de lirică cultă, 9 300 cuvinte-text din poeziile lui G. Coșbuc (releveul VI), pe care l-am comparat cu fiecare dintre cele cinci texte folclorice amintite.

4. Concluziile analizei statistice aplicate materialului lingvistic folcloric și celui literar ne par semnificative pentru precizarea raportului dintre limbajul poetic popular și limbajul poetic literar, sub aspectul relațiilor statistice dintre variantele regional-populare și literare, fonetice și lexicale, desigur, în limitele sondajului efectuat. Rezultatele analizei statistice efectuate sunt de asemenea edificatoare din punctul de vedere al tendințelor procesului evolutiv al variantelor din ariile dialectale menționate.

Pentru a stabili proporția în care releveurile noastre conțin variante regional-populare și variante literare, s-au extras din listele de frecvență

[3] I. Coteanu, *Caracterele generale ale limbajului popular*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 242—247; vezi și *Structura stilistică a limbii*, în LR, XI, 1962, nr. 4. p. 357—365, și *Considerații asupra structurii stilistice a limbii*, în PLG, IV, 1962, p. 59—83 ale aceluiași autor.

ale fiecărui releveu numărul de unități lexicale[4] și lungimea de text corespunzătoare variantelor literare, variantelor regional-populare și variantelor regional-populare și literare comune limbii regiunii și limbii literare. Datele obținute au fost trecute în tabelul (nr. 1) anexat.

Făcând deocamdată abstracție de diferențele relativ mici, însă semnificative, dintre releveuri, se constată că variante regional-populare apar la un număr redus de cuvinte, care nu depășesc 4,2% din text (variante lexicale) și 13,1% (variante fonetice). Această constatare statistică pledează cifric pentru caracterul unitar al limbi române, remarcat empiric în repetate rânduri.

5. Semnificative ne par diferențele dintre releveuri. Primele două texte (I și II), din secolul al XIX-lea conțin 326 și 384 variante lexicale regional-populare, respectiv 3,5% și 4,2%, dintr-un total de câte 9 300 cuvinte-text. Celelalte două texte de lirică populară (III—IV), din secolul al XX-lea, conțin numai 264 și 269 variante lexicale regional-populare, respectiv 2,9% la aceeași lungime de text. Reducerea este în medie cu 25% (de la 327 cuvinte la 267 cuvinte). Acest procent reflectă desigur transformările social-culturale, aportul școlii și al celorlalte mijloace de culturalizare, care contribuie în mod activ la procesul de unificare a limbii. Remarcăm de asemenea numărul redus de variante lexicale regional-populare din basme (V), 88 cuvinte sau 1,0% și în special din poeziile lui G. Coșbuc (VI), 31 cuvinte sau 0,3%.

Variantele fonetice regional-populare prezintă diferențe mai mari, fapt care impune discutarea lor separată. În culegerea lui Pauleti (releveul I) apar 621 cuvinte (6,7%) cu pronunțare diferită de cea din limba literară, procent care în aceeași regiune, după peste 100 de ani, s-a redus la 5,5% (releveul III), fenomen normal, având aceeași cauză ca și reducerea variantelor lexicale. Culegerea lui Jarník-Bârseanu (releveul II) conține în schimb doar 379 variante fonetice regionale, reprezentând 4,1% din întregul text. Rezultă că, față de culegerea lui Pauleti, variantele fonetice regionale s-au redus cu 39%, ceea ce nu ne pare verosimil. Înclinăm să credem că Jarník și Bârseanu au intervenit, într-o măsură mai mare decât Pauleti, înlăturând uneori variantele fonetice, care de altfel sunt și foarte greu de sesizat; în această privință înregistrările pe benzi de magnetofon sunt de un real folos. Cele două releveuri de lirică populară din perioada actuală, extrase din astfel de înregistrări, deci excluzând orice intervenție asupra textului, prezintă o diferență mare, în ce privește procentul variantelor fonetice, față de celelalte relveuri. În releveul din Roșia (III), după cum s-a mai spus, apar ca variante fonetice regional-populare 510 cuvinte, adică 5,5%, iar în cel din Boșorod (IV) 1206 cuvinte, adică 13%. Același procent de variante fonetice regional-populare (13,1%) se regăsește și în releveul de basme din Boșorod, ceea ce con-

[4] Inventarierea textelor, operație preliminară alcătuirii listelor de frecvență, se bazează pe două definiții ale cuvântului: unitate elementară a textului și unitate elementară a lexicului. Numărul total al cuvintelor unui text este egal cu lungimea textului, simbolizată, în general, prin simbolul N. Numănul cuvintelor diferite constituie vocabularul textului dat și e simbolizat prin V. Prin cuvânt diferit se înțelege unitatea lexicală tip, la care se grupează diferitele forme ale cuvântului care apar într-un text dat, de exemplu: *casa, case, casei, casele, caselor* se grupează la unitatea *casă* (cf. Ch. Müller, *Le mot unité de texte et unité de lexique en statistique lexicologique*, în „Travaux de linguistique et de littérature", publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Univeristé de Strasbourg, I, 1963, p. 155—158.

firmă faptul că acest procent reflectă o particularitate caracteristică a ariei respective. Remarcăm că variantele fonetice din poeziile lui G. Coşbuc afectează de asemenea un număr redus de cuvinte — 37 sau 0,4% — ca şi în cazul variantelor lexicale.

Urmărind fiecare releveu (vezi tabelul nr. 1), constatăm că, atât în cazul variantelor lexicale, cât şi în al celor fonetice, unităţile lexicale regional-populare nu reprezintă în general mai mult de 5% din totalul vocabularului. De asemenea, remarcăm faptul că variantele lexicale regional-populare sunt rar folosite, având în general frecvenţa medie sub 4%. Variantele literare lexicale reprezintă 96,5% şi 95,8% din text pentru releveurile I şi II din secolul al XIX-lea (8 974 şi 8 916 cuvinte-text) şi 97,1% pentru ambele releveuri de lirică actuală din secolul al XX-lea (releveurile III şi IV — 9 036 şi 9 031 cuvinte-text). Aceste valori sunt semnificative, ele indicând gradul ridicat de apropiere a limbajului liricii populare de limbajul poetic literar la nivelurile lexical şi fonetic ale releveurilor analizate. Aceasta se explică, desigur, şi prin faptul că poezia reprezintă un tip special de context, superior organizat, rezultat al unui proces de selecţie mai complex decât în cazul prozei. Ni s-a părut importantă de reţinut şi semnificativă pentru tendinţa de evoluţie a limbii populare în sensul apropierii de limba literară, la nivelul analizat şi în limitele textelor analizate, reducerea cu 25%, care se constată la variantele lexicale în releveurile din secolul al XX-lea (III — IV) faţă de cele din secolul al XIX-lea (I — II). O reducere cu mult mai mică s-a constatat şi pentru variantele fonetice, fapt explicabil, întrucât, după cum se ştie, sistemul fonetic are un caracter mai închis decât cel lexical.

Tabelul 1

Variante lexicale şi fonetice

Variante	Text	Forme exclusiv literare				Forme exclusiv regional-populare			
		Unităţi lexicale		Lungime text		Unităţi lexicale		Lungime text	
		Valori absol.	%	Valori absol.	%	Valori absol.	%	Valori absol.	%
Lexicale	I	1174	89,7	8852	95,2	83	6,3	245	2,6
	II	1214	88,6	8791	94,5	99	7,2	295	3,2
	III	1042	92,1	8971	96,5	54	4,8	204	2,2
	IV	1131	91,9	8877	95,4	54	4,4	196	2,1
	V	828	95,2	9065	97,5	15	1,7	56	0,6
	VI	1279	98,5	9238	99,4	7	0,5	8	0,1
Fonetice	I	1091	83,4	6273	67,4	150	11,4	381	4,1
	II	1276	92,2	7242	77,9	57	4,1	84	0,9
	III	986	87,2	5540	59,6	57	5,0	60	0,7
	IV	973	79,1	4665	50,2	127	10,3	179	1,9
	V	783	90,0	6235	67,1	21	2,4	22	0,2
	VI	1290	99,3	8932	96,0	1	0,1	2	0,02

Analiza statistică a variantelor literare și regional-populare lexicale și fonetice, deși aplicată unor zone dialectale restrânse, aduce, credem, un argument convingător în ce privește gradul de asemănare dintre limbajul poetic popular și limbajul poetic literar analizat, la nivelurile menționate. Analiza statistică aplicată textelor alese a relevat în același timp tendința de unificare a vocabularelor respective, sub aspectul raportului dintre variantele regional-populare și literare, fonetice și lexicale. Procesul de interdependență și influențare reciprocă dintre limbajele populare și cele literare, proces specific dezvoltării limbii române, explică dinamica lexicului limbii române în momentul de față, în care ambele sisteme lingvistice, literar și popular, au un rol deosebit de activ. Extinderea analizei statistice la alte arii dialectale, la alte opere literare și la alte niveluri ale structurii limbii ar putea completa rezultatele sondajului de față.

TEXTELE ANALIZATE

Releveul I N. Pauleti, *Cântări și strigături românești de cari cântă fetele și ficiorii jucând, scrise de Nicolaie Pauleti în Roșia, în anul 1838*, București, 1962, p. 51—139.

Releveul II J. U. Jarník și A. Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885, p. 359—472.

Releveul III *Arhiva Institutului de Folclor din București*, înregistrări de lirică populară (benzi de magnetofon) din localitățile *Ampoița* (Alba), mg. 2723 — I — j, k — culese de I. Șerb, 1964; 2723 — II — d, h, l, o, p — culese de O. Bârlea; 2724 — I — b, c, f — culese de Herțea și Șerb; 2724 — I — m, n, o, p, s, x, y — culese de O. Bârlea ș.a. în 1964;

Tabelul 1

Variante lexicale și fonetice

Variante	Text	Forme coexistente liter. și reg.-pop.						Total lungime text			
		Unități lexicale		Lungime text				Forme liter.		Forme reg.-pop.	
				Forme liter.		Formereg.-pop					
		Valori absol.	%	Val. absol.	%	Val. absol.	%	Val. absol.	%	Val. absol.	%
Lexicale	I	23+29	1,8+2,2	122	1,3	81	0,9	8974	96,5	326	3,5
	II	34+37	2,5+2,7	125	1,3	89	1,0	8916	95,8	384	4,2
	III	15+20	1,3+1,8	65	0,7	60	0,6	9036	97,1	264	2,9
	IV	20+26	1,6+2,1	154	1,7	73	0,8	9031	97,1	269	2,9
	V	13+14	1,5+1,6	147	1,6	32	0,3	9212	99,0	88	1,0
	VI	6+7	0,5+0,5	31	0,3	23	0,2	9269	99,7	31	0,3
Fonetice	I	68	5,2	2406	25,9	240	2,6	8679	93,3	621	6,7
	II	51	3,7	1679	18,0	295	3,2	8921	95,9	379	4,1
	III	88	7,8	3250	34,9	450	4,8	8790	94,5	510	5,5
	IV	131	10,6	3429	36,9	1027	11,0	8094	87,0	1206	13,0
	V	66	7,6	1849	19,9	1194	12,8	8084	86,9	1216	13,1
	VI	8	0,6	331	3,6	35	0,4	9263	99,6	37	0,4

Alaman (Sebeș), mg. 404 — b, c — culese de E. Moldoveanu în 1954;
Mihalți (Alba) mg. 51 — a, b, c — culese de M. Rabinovici în 1951;
Presaca (Alba) mg. 2724 — II — d, e — culese de O. Bârlea în 1964;
Roșia de Secaș (Blaj) mg. 1429 — e; 1431 — k, j, h, l — culese de E. Cernea și C. Prichici; V. Nicolescu în 1958;
Sebeș (Alba) mg. 240 — h, i — culese de Gh. Ciobanu ș.a. în 1953;
Seușa (Alba) mg. 1598 — a, b, c, d, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o — culese de G. Marcu în 1959;
Spring (Sebeș) mg. 333 — a, b, d, g, l & mg. c, e, h, i, k, m; mg. 404 — d, e, f, g, h, i, j, k; mg. 405 — b, c, e, h, i, j, k, l — culese de E. Moldoveanu ș.a. în 1954;
Vingard (Sebeș) mg. 333 — m — culese de E. Moldoveanu în 1954;
Vișlea de Jos mg. 404 — a — culese de E. Moldoveanu în 1954.
Dor de pe Târnave. Cântece din Comuna Valea Sasului, județul Târnava Mică, culese de Elena Râșniță, Blaj, 1936.

Releveul IV Gh. Ciobanu și V. Nicolescu, *200 cântece și doine*, București, 1954, p. 153—155 (Râu — Bărbat — Hațeg), și p. 154—156 (Clopotiva — Hațeg).
Arhiva Institutului de Folclor din București, înregistrări de lirică populară (benzi de magnetofon) din localitățile *Boșorod* (Hațeg) mg. 93 — b, c, d, h, i; 94 — c — culese de E. Comișel ș.a. în 1950—1951; mg. 93 — f; 94 — a — b; 96 — c — culese de O. Bârlea ș.a. în 1951.
Bunila (Hunedoara) mg. 1714 — m; 1715 — a, b, c, d, e, f — culese de E. Comișel ș.a. în 1960;
Cerișor (Hunedoara) mg. 67 — a, b, c, d, e, f; 68 — a, b, c, d; 69 — a, b, c, d; 70 — a, e, f, g; 112 — b, h, i, j, m, n, p, o, r, ș; 113 — a, b, d; 1711 — e, ș; 1712 — f, n, cd, e, m; 1713 — b, d, e — culese de E. Comișel ș.a. în 1951—1952, 1960;
Cerbăl (Hunedoara) mg. 1709 — z — culese de E. Comișel în 1960;
Cestău (Orăștie) mg. 1707 — o — culese de O. Bârlea în 1960;
Dobâca (Hunedoara) mg. 811 — a, e, j; 812 — k, j; 813 — b, c, d, — culese de E. Comișel în 1956;
Ghelar (Hunedoara) mg. 494 — r; 495 — e, g, h, i, j, k, l, m; 496 — a, b, c, d, e, h, i, l, m; 497 — a, b, c, d, e, f, g; 1715 — g, h, i, j, k — culese de M. Rabinovici ș.a. în 1955 și E. Comișel ș.a. în 1960;
Goleș (Hunedoara) mg. 502 — m, p; 503 — x, y — culese de M. Rabinovici ș.a. în 1955;
Lelese (Hunedoara) mg. 1710 — ș, t, ț, u; 1711 — c, m, n — culese de O. Bârlea ș.a. în 1960;
Ruda (Hunedoara) mg. 1713 — p, q, r, w, x; 1714 — a, b — culese de E. Comișel ș.a. în 1960;
Sohodol (Hunedoara) mg. 113 — s, t, v, x; 114 — b, i, l, m, n, o, p, r; 115 — a, b, c, i — culese de M. Rabinovici ș.a. în 1951;
Vaidei (Orăștie) mg. 1507 — a, b, c; 1508 — a, b, c, e, i, j, k, l, m, n, o, p, r; 1509 — h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u — culese de A. Fochi ș.a. în 1959.

Releveul V *Arhiva Institutului de folclor din București*. Înregistrări de basme populare (benzi de magnetofon) din comuna Boșorod (Hațeg) *Orașul din pădurea deasă*, mg. 130 — a, cules de O. Bârlea în 1951 și publicat în *Tinerețe fără bătrânețe*, Biblioteca pentru toți, 1961, nr. 100, p. 29—40.
Făt Frumos și Ileana Cosânzeana mg. 131 — a, cules de O. Bârlea în 1951 și publicat în *Tinerețe fără bătrânețe*, Biblioteca pentru toți, 1951, nr. 100, p. 178—196.
Săracul și bogatul mg. 134 — a, cules de T. Brill ș.a. în 1951.

Releveul VI G. Coșbuc, *Poezii*, vol. I, București, ESPLA, 1958, *Noapte de vară*, *Mănioasă*, *Nu te-ai priceput*, *Cântecul fusului*, *Rea de plată*, *Fata morarului*, *Vântul*, *Pe lângă boi*, *Rada*, *La oglindă*, *Calul dracului*, *De pe deal*, *Subțirica din vecini*, *Numai una*, *Brâul Cosânzenei*, *Dușmancele*, *Recrutul*, *Păstorița*, *La părău*, *Spinul*, *Cântec* (p. 271), *Cântec* (p. 272), *Seara*, *Bradul*, *Unul ca o sută*, *Noi vrem pământ*, *Doina*, *Seara*, *În miezul verii*, *Flăcări potolite*, *Cântec* (p. 335).

Martie 1994 *București, str. Sergent Nițu Vasile nr. 68*

Ion Gheție

EXISTĂ UN SUBSTANTIV *VICE* ?

Un cuvânt destul de des întâlnit în vorbirea curentă este *vicepreședinte*. Foarte adeseori el apare alături de termenul *președinte : președintele și vicepreședintele*. Întrucât al doilea cuvânt este destul de lung (nici primul nu e dintre cele mai scurte), a apărut în vorbire și, în ultimul timp și în scriere, varianta „scurtă" *vicele*, mai ales când urmează după termenul *președinte*, ca în exemplul următor : „PUNR a afișat întregul staff de conducere, inclusiv președintele și vicele" („România liberă", nr. 1259 din 20 mai 1994, p. 3).

Iată deci că elementul de compunere *vice-* s-a substantivat. Putem totuși vorbi de un substantiv *vice* ? După părerea mea, nu (încă). E posibil să nu treacă mult timp până la „nașterea" lui. Pentru aceasta va trebui ca *vice* să posede toate formele flexionare. Deși anumite persoane m-au asigurat că unele dintre acestea au și apărut[1], nu am auzit și cu atât mai puțin am văzut scris singularul nearticulat *vice* sau pluralele *vici* sau *vicii*. Ne vine greu să ne imaginăm (mai ales în scris) formulări de tipul „XY a fost ales *vice* al partidului Z" sau „cei doi *vici* (ori *vicii*) au răspuns întrebărilor presei" sau, în sfârșit, „declarațiile *viciilor* au stârnit senzație". Dar ce nu e posibil în limba română, vorbită și scrisă, din zilele noastre ?

Mai 1994

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ion Gheție

ROSTIREA ROMÂNEASCĂ LA RADIO

Se afirmă în mod curent că, de regulă, cea mai aleasă rostire românească se întâlnește (sau, mai bine zis, ar trebui să se întâlnească) pe scenele teatrelor și în emisiunile de radio și televiziune. Adeseori se întâmplă așa, dar, din păcate, nu întotdeauna. Când fac o asemenea afirmație, nu mă refer la accidentele și, în definitiv, omenești stâlciri ale unor cuvinte (numite de profesioniști „bâlbe") sau la rostirea aproximativă a unor termeni străini. Am în vedere abaterile de la rostirea literară întâlnite frecvent în lectura unor crainici de la posturile de radio și televiziune.

[1] Cf. Elena Carabulea, în SCL, XXXIV, 1983, p. 519, 520 ; Rodica Zafiu, în SCL, XLIII, 1992, nr. 1, p. 127.

Faptul dovedește că nu e vorba de cazuri izolate, întâmplătoare, ci de „vicii" curente în maniera de exprimare a crainicilor respectivi. O privire cât mai cuprinzătoare asupra problemei într-un articol mai amplu ar fi, desigur, necesară. Deocamdată ne mulțumim să semnalăm unele erori persistente de pronunțare ale unei crainice de la Radiodifuziunea română, care poate fi auzită de câteva ori pe săptămână, prezentând, pe programul I, radiojurnalul.

Mă refer la Florența Mihail. Posedând o voce cu timbru plăcut, o intonație și o accentuare corecte, precum și cursivitate în relatare, crainica pe care am amintit-o se remarcă, din păcate, printr-o serie de pronunțări greșite, observate nu numai de un lingvist, ci și de ascultătorul obișnuit, având un anumit nivel cultural.

Preiotarea lui *e* inițial în neologisme este, poate, cea mai izbitoare dintre păcatele crainicei noastre. Iată câteva exemple: *ieconomice* (13 mai)[1], *Iegipt* (9 mai), *ielectrice* (17 mai), *ieuropean* (9 mai), *ieuropene* (17 mai) etc. Pe cât se pare, crainica e conștientă de această greșeală (să fie vorba de o moldoveancă?), deoarece, în cursul aceleiași emisiuni (din 13 mai), d-sa pronunță, o dată, corect, *yemenit*, în schimb altă dată omite pe *i* inițial în numele propriu *Emen*, care e, evident, o rostire hipercorectă.

A doua constantă a prestației radiofonice a Florenței Mihail este tendința de a sonoriza surdele în grupurile de consoane în care celălalt sunet este o consoană sonoră (de regulă, o sonantă): *bangnotă* (17 mai), *Bozniei* (de trei ori; 5 mai), *iugozlavă* (5 mai), *iugozlavii* (17 mai), *jvabilor* (5 mai), *întogmindu-se* (19 mai)[2], *Ozlo* (27 mai), *reizbugnit* (19 mai) etc. Avem a face, cum ușor se observă, cu o acomodare consonantică.

O a treia particularitate a pronunțării crainicei o constituie simplificarea unor grupuri consonantice, din cauza dificultății de a le pronunța (în ciuda faptului că are în față, nu ne îndoim, un text corect dactilografiat). Astfel *administrația* devine întotdeauna *aministrația* (13 mai; cf. și, în aceeași emisiune, *aministrației*), *aministrație* (19 mai), *etnic* devine *enic*: *enice* (5 mai) etc.

În fine, spre a încheia, o ultimă observație în legătură cu omiterea sau, practic, imperceptibila rostire a ultimului sunet dintr-un cuvânt — întotdeauna o consoană, când termenul imediat următor începe tot cu o consoană: *absolu*[t] *necesară* (15 mai), *a informa*[t] *despre*... (19 mai), *au lua*[t] *cuvântul* (9 mai), *l-a primi*[t] *pe președintele*... (13 mai) etc.

Celelalte erori sunt izolate și nu au caracter de „lege", de aceea nu le mai menționăm. Suntem convinși că, avertizată, Florența Mihail ar evita rostirile defectuoase de mai sus. Întrucât nu e singurul dintre crainici care se abate uneori de la uzul literar, considerăm că ar fi binevenit controlul de către conducerea Radiofuziunii a corectitudinii pronunțării crainicilor.

Iunie 1994

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[1] Am dat în paranteză data emisiunii (e vorba de anul curent); am urmărit exclusiv radiojurnalul de la orele 16.

[2] Rostirea se întâlnește destul de des în vorbirea neîngrijită.

Mihai Opreșcu

CONSTRUCȚII PLEONASTICE CU ADJECTIVUL *PROPRIU*

Este cunoscut faptul că adjectivul *propriu* are la origine lat. *proprius*, respectiv fr. *propre*, însemnând „care aparține cuiva în mod exclusiv"[1]. Așadar este un adjectiv care exprimă posesia, deși nu este încadrat în categoria adjectivului posesiv. Se mai știe că, utilizat pe lângă adjective posesive, respectivul cuvânt intră în construcții pleonastice, care, deși sunt semnalate ca fenomene care reflectă lipsa de cultură lingvistică, se întâlnesc zi de zi pe calea undelor și a tiparului : *propria mea experiență*, *propriul său fiu*, *propriile mele explicații*, *propriile tale gânduri*, *propriii săi nepoți*, *propriile sale intenții* etc.

Încercăm să găsim unele explicații în legătură cu proliferarea acestor nedorite construcții pleonastice.

O cauză importantă este slaba ancorare a gramaticilor școlare în problemele practice ale exprimării, datorată unor programe șubrede ale învățământului, căci, deși greșelile de limbă din construcții de felul celor enumerate pot fi ușor sesizate și corectate de către elevi, cu prilejul studiului adjectivului posesiv, nici programele, nici manualele și, în consecință, nici profesorii nu se ocupă de problemele cultivării limbii prin evitarea construcțiilor pleonastice cu adjectivul *propriu* și adjective posesive.

O explicație a abuzului de pleonasme de acest tip constă în aceea că vorbitorul, neavertizat nici prin îndreptare, nici prin intermediul școlii, încearcă să rezolve, fără succes însă, unele ambiguități ale exprimării. Aflat, de pildă, în situația de a comunica propoziția *Am expus părerea proprie*, vorbitorul se vede nevoit să intervină, dându-și seama, în mod practic, de incapacitatea adjectivului *proprie* de a se referi și la persoană ; și atunci apelează la un adjectiv posesiv spre a preciza a cui anume a fost părerea expusă, ajungând astfel la construcțiile pleonastice *Am expus propria mea părere* sau *Am expus propria sa părere*. Lipsa îndreptarelor la care ne-am referit este categoric regretabilă, căci, dacă vorbitorul ar fi instruit, în situația exemplului propus, ar renunța la adjectivul *propriu*, servindu-se doar de adjective posesive : *Am expus părerea mea*, *Am expus părerea sa*.

În alte situații, corectarea construcției pleonastice se face prin renunțare la adjectivul posesiv ; de exemplu, construcția *Și-a croit propria sa cămașă* poate fi revizuită astfel : *Și-a croit propria cămașă*, pronumele reflexiv fiind suficient pentru a exprima a cui e cămașa croită. Este evident însă că și această construcție care diminuează încărcătura pleonastică are totuși o anumită tentă pleonastică, fiindcă, de fapt, atât adjectivul *propria*, cât și reflexivul *(î)și* au valori posesive. Considerăm totuși

[1] V. Breban, *Dicționarul general al limbii române*, București.

I R, XLIII, nr. 1–2, p. 65–67, București, 1994

că o asemenea construcție trebuie să fie acceptată, nuanța posesivă mai puțin sesizabilă a reflexivului fiind întărită de către adjectiv, care, prin natura sa lexicală, se referă la posesie.

Construcțiile în care adjectivul *propriu* este urmat de un pronume personal în genitiv sunt pleonasme din categoria celor care ar trebui să fie sancționate de îndreptare: *propria lui casă*, *propria ei mână*, *propriul lui fiu*, *propriii lor ochi* etc.

Necazul cel mare este că adesea cumulul de sensuri repetate este prea supărător. Deși vorbitorul pretinde că și-a asimilat o anumită cultură, devine, mai ales prin intermediul unor funcții politice sau administrative, un exemplu negativ de mânuitor al limbii. Am auzit oameni respectabili făcând „gafe" lingvistice de tipul *propriile-i lui impresii* sau *își asculta propriile-i sale bătăi de inimă* etc.

Mai 1994

Școala nr. 1 „I. L. Caragiale"
Râmnicu-Vâlcea

Theodor Hristea

CONSTRUCȚII PLEONASTICE TOLERABILE

Construcțiile aduse în discuție de prof. Mihai Oprescu sunt, într-adevăr, pleonastice (într-o măsură mai mică sau mai mare), însă mi se pare cel puțin exagerat să afirmăm că ele „reflectă lipsa de cultură lingvistică" a celor care le întrebuințează. O asemenea afirmație este valabilă cel mult pentru așa-zisele „gafe lingvistice", cum le numește autorul citat, de la care aflăm că unii vorbitori „respectabili" spun „*propriile-i lui* impresii" sau „*propriile-i sale* bătăi de inimă", marcând de trei ori ideea de posesiune. Celelalte construcții (adică: „*propriul său* fiu", „*propriile mele* explicații", „*propriile tale* gânduri" ș.a.m.d.) sunt atât de frecvente și chiar firești în limba română, încât nu avem nici un temei serios să le respingem într-un mod atât de categoric.

Ceea ce se pierde din vedere este că astfel de construcții pleonastice izvorăsc din necesitatea de a insista asupra ideii de apartenență sau din dorința de a scoate în evidență ceva. Numai așa se explică prezența lor chiar în opera unor scriitori de indiscutabil prestigiu (citați mai ales în DLR, tom. VIII, p. 1629, s. v. *propriu*). Eminescu însuși scrie undeva:

„De-*al meu propriu* vis, mistuit mă vaiet,
Pe-*al meu propriu* rug mă topesc în flăcări"[1].

Tot la el citim în *Scrisoarea I*:

„Și cînd *propria ta* viață singur n-o știi pe de rost,
O să-și bată alții capul s-o pătrundă cum a fost ?"

[1] Citat după *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, București, p. 436, col. 1.

Alte citate, pe care nu le mai dau, provin din scrisul lui Gheorghe Şincai, Ion Budai-Deleanu, Ion Heliade-Rădulescu, Ion Ghica, Al. Odobescu, Titu Maiorescu, I. L. Caragiale, B. Şt. Delavrancea, Liviu Rebreanu, G. Ibrăileanu, M. Sadoveanu etc.

În exprimarea unor scriitori şi vorbitori români cultivaţi prezenţa construcţiilor în discuţie poate fi explicată, măcar în parte, şi prin influenţa limbii franceze, ale cărei dicţionare uzuale (vezi *Petit Robert*, *Petit Larousse*, *Lexis* etc.) citează, fără să condamne sau să considere pleonastice, numeroase exprimări de felul celor ce urmează : „écrire de *sa propre main*", „par *sa propre faute*", „de *sa propre initiative*", „par *ses propres moyens*", „Ce sont *ses propres paroles*" etc. În primul dintre dicţionarele menţionate este citată chiar o frază întreagă din Anatole France, în care există două structuri pleonastice evidente, însă explicabile, într-un fel oarecare, şi deci scuzabile : „Voici ce que j'ai entendu de *mes propres oreilles* et vu de *ma propre vue*".

Este interesant de remarcat că nici lucrările normative ale limbii franceze (în care sunt citate şi condamnate zeci de pleonasme)[2] nu atrag atenţia asupra construcţiilor în discuţie, respingându-le sau măcar exprimând faţă de ele anumite rezerve. Este în aceasta o dovadă în plus că astfel de structuri pleonastice au o justificare de ordin semantic şi stilistic, ceea ce ne obligă ori măcar ne îndreptăţeşte să avem faţă de ele o atitudine permisivă. În fond, asemenea construcţii aparţin unei categorii mai largi şi foarte eterogene de pleonasme care n-au fost îndeajuns studiate şi pe care le putem numi t o l e r a b i l e sau a c c e p t a b i l e. Pe lângă o justificare semantico-stilistică, ele au şi o frecvenţă atât de mare în diverse variante funcţionale ale limbii, încât e absolut inutil să ne mai ridicăm împotriva lor. Printre faptele pe care le avem în vedere se numără, de pildă : *mujdei de ustoroi* (un pleonasm complet gramaticalizat), *nul şi neavenit* (care traduce fr. *nul et non avenu*), *a se sinucide* (calc după fr. *se suicider* ; cf. şi it. *suicidarsi*), *a intra înăuntru*, *a ieşi afară*, *a urca în sus*, *a coborî în jos*, *a se autocaracteriza* / *autopropune*, *pedeapsă penală* (cum spun în mod curent juriştii noştri) şi chiar „*continuitate neîntreruptă* a poporului român (la nord de Dunăre)", cum scriu numeroşi istorici şi lingvişti dintre cei mai reputaţi.

Iunie 1994

Facultatea de Litere
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5—7

[2] Vezi în acest sens : Maurice Grevisse, *Le français correct. Guide pratique*. Troisième édition, Paris, 1984 ; Adolphe V. Thomas, *Dictionnaire des difficultés de la langue française*, Paris, 1988 ; René Georgin, *Le code du bon langage. Le langage de l'administration et des affaires*. Nouvelle édition, Paris, 1979 ; Michel Massian, *Et si l'on écrivait correctement le français ?*, Paris, 1985 etc.

VASILE FRĂȚILĂ, **Contribuții lingvistice**, Timișoara, Editura de Vest, 1993, 426 p.

Reunind câteva dintre studiile și articolele sale publicate anterior în reviste sau lucrări colective, Vasile Frățilă își sistematizează volumul în patru mari părți, în funcție de orientarea cercetărilor sale spre un domeniu sau altul al lingvisticii: I. *Dialectologie* (p. 19—115), II. *Onomastică* (p. 116—117), III. *Lexicologie* (p. 178—273) și IV. *Istoria lingvisticii românești* (p. 274—351).

Într-un *Cuvânt înainte* (p. 5—6), autorul realizează o prezentare succintă a conținutului celor patru capitole, insistând asupra aspectelor mai interesante. Astfel, vorbind despre varietatea izvoarelor folosite în studiile de dialectologie — anchete de teren, atlase lingvistice, glosare, texte dialectale —, Vasile Frățilă ține să sublinieze: „Am utilizat, de asemenea, o sursă la care s-a apelat mai puțin în ultima vreme în studiile dialectale, și anume la colecțiile de folclor" (p. 5).

Ideea relației dintre folclor și dialectologie va fi dezvoltată chiar în primul capitol într-un articol având ca obiect morfologia subdialectului bănățean în colecții de folclor. Pornind de la premisa că folclorul reprezintă un depozitar al limbii populare" (p. 21), Vasile Frățilă reactualizează un imperativ mai vechi al cercetării lingvistice, dar oarecum uitat în ultimul timp, acela că lingvistul, în general, și dialectologul, în special, trebuie „să fie și un bun cunoscător al producțiilor populare, al obiceiurilor, al mentalității, într-un cuvânt, al vieții spirituale a zonei pe care o cercetează" (p. 21). În urma unei cercetări ample, dar și deosebit de minuțioase, autorul reușește să pună la dispoziția cititorului un material bogat și foarte bine structurat. Chiar dacă se simte lipsa unor observații finale, articolul rămâne totuși cel mai bun din întregul volum.

Se pare, de altfel, că înclinația autorului timișorean spre studiul limbii creațiilor populare nu este un fapt întâmplător. În partea a III-a a lucrării, sub titlul: *Elemente lexicale „întunecate" în poezia populară*, Vasile Frățilă încearcă *să lumineze* (cf. p. 182) câțiva termeni, inexplicabili în contextele în care apar, stabilindu-le, prin comparații succesive între variante și prin refacerea contextelor inițiale, sensul și forma de bază din care provin. Este interesant să descoperi, spre exemplu, că *borhot*, *bohor*, *boul*, *boar* înseamnă unul și același lucru: „bour", sau că între *cezărel*, *chezărel*, pe de o parte, și *iezerel*, pe de altă parte, există o legătură, primele două nefiind altceva decât rezultatul coruperii prin fonetică sintactică a diminutivului *iezerel* din alăturarea cu *lac* : *lac iezerel*. O investigație asemănătoare, dar având în vedere o mai mare varietate de texte (nu doar cele de tip popular), a întreprins și Jacques Byck în studiul *Între filologie și lingvistică* (Jacques Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 225—233).

Revenind la capitolul de dialectologie, semnalăm prezența a încă două articole: unul având ca subiect concordanțele lexicale dintre subdialectul bănățean și dialectul aromân, celălalt tratând despre graiurile din Transilvania de centru și de sud.

Partea a II-a, cuprinzând studii de onomastică, se oprește cu predilecție asupra toponimiei, cele mai multe articole având ca obiect nume de locuri din vestul României. Cercetarea are fie un caracter general, cum este cazul articolelor referitoare la rolul împrumuturilor în crearea toponimelor sau la toponimele provenite din hipocoristice, fie unul mai restrâns — studiul despre productivitatea sufixului de origine slavă *-ov* în formarea numelor de locuri în zona Banatului — sau chiar un caracter particular, lămurirea etimologiei toponimului *Sălbăgel*. Alături de considerațiile de ordin toponimic, mai apar, într-un singur articol, aprecieri cu privire la numele de familie sau la supranumele care au la bază hipocoristice.

Fără a nega importanța onomasticii (ca și a dialectologiei), considerăm totuși că primul studiu din acest capitol, *Importanța dialectologiei și a onomasticii în formarea profesorului de limba și literatura română*, are mai degrabă un caracter didactic decât unul științific.

Urmează o serie de articole de lexicologie, axate, cu excepția primului, de care am mai amintit, asupra unor termeni cărora li se stabilește etimologia sau, în alte cazuri, productivitatea și evoluția. În speță, este vorba de: cuvântul *agru*, descendenții latinescului *grumus* în limba română, menținerea lui **păcură* (pl. *păcure*, *pecori*) cu sensul „oaie" (pl. „oi"), situația substantivului *mărghilă*, verbul *răboli* și alte câteva cuvinte discutate într-o serie de *Note*.

Ultima parte a lucrării conține o sumă de articole dedicate de autor contribuțiilor aduse, în anumite ramuri ale lingvisticii, de câțiva mari lingviști (G. Weigand, Sextil Pușcariu, A. Philippide, O. Densusianu, V. Bogrea); ele au, în general, un caracter omagial, ultimul fiind chiar un necrolog închinat profesorului George Giuglea.

În afara celor patru capitole și a *Cuvântului înainte*, cartea mai cuprinde o listă de abrevieri (p. 7—18), iar la sfârșit, un indice de nume (352—360), un indice de cuvinte (361—421), o listă de lucrări ale autorului (p. 424), precum și o erată.

Înainte de a încheia, facem câteva observații de ordin formal cu referire la cei doi indici. Primul, *Indicele de nume*, reprezintă de fapt un indice de autori. În ceea ce privește indicele de cuvinte, ar fi trebuit poate precizat că este vorba de cuvintele, străine sau românești, folosite de autor în articolele sale, și nu de un indice general al cuvintelor, care nici nu și-ar fi avut rostul. Așa-numitul indice de cuvinte cuprinde nu doar cuvinte, ci și unități mai mici decât cuvântul, cu relevanță la nivel lexical sau morfologic: sufixe, prefixe, terminații, precum și unități mai mari decât cuvântul: *soră mai mare, vorbește aiurea* etc.

Dincolo de aceste mici observații critice, indicele de cuvinte are totuși un merit deosebit, demonstrând deschiderea autorului spre un studiu comparativ al limbii române (din perspectivă sincronică și diacronică) și, implicit, multitudinea raporturilor între limba română și alte limbi.

Deși multora actul editării unei astfel de lucrări li se pare redundant, atâta vreme cât articolele pot fi găsite în reviste, considerăm că în felul acesta ele devin mai ușor accesibile publicului larg și, totodată, sistematizarea lor permite cititorului să-și formeze o mai bună părere despre aportul autorului în studiul dialectologiei, lexicologiei sau onomasticii. Pe de altă parte, lectura articolelor astfel grupate oferă posibilitatea de a surprinde mai lesne metodele și maniera de lucru folosite de autor

Martie 1994

FLOAREA VÎRBAN
Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

MOSES GASTER, **Chrestomație română**, vol. I—II, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1991, 363 + 562 p.

În anul 1891, la editurile Brockhaus din Leipzig și Socec din București, vedea lumina tiparului o carte care avea să devină sursă de referință în filologia română: *Chrestomație română* de M. Gaster. Cercetători de primă mărime, ca Gustav Weigand (în „Zeitschrift für romanische Philologie", XVI, 1892, p. 165—168) și Émile Picot (în „Romania", XXI, 1892, p. 113), au recenzat-o, punându-i în lumină valoarea. De-a lungul timpului, crestomația lui Gaster a devenit un prețios instrument de lucru, fără de care cercetarea limbii și literaturii noastre vechi este de neconceput. Totodată, ea constituie unul din izvoarele de bază ale dicționarelor academice (DA și DLR), fapt care îi atestă însemnătatea nu numai pentru filologie și istoria limbii, ci și pentru lexicografie. De altminteri, meritele acestei lucrări au fost subliniate de Al. Mareș în *Introducere* la *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521—1639), p. 17 ș.u., apărută chiar în aceste zile la Editura Academiei Române prin străduințile unui grup de cercetători din cadrul colectivului de filologie de la Institutul de Lingvistică din București.

În 1991, cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la apariția ediției princeps, Hemult Buske Verlag din Hamburg oferă publicului interesat o reproducere anastatică a acestei lucrări reprezentative atât pentru istoria filologiei românești, cât și pentru istoria scrisului la români. Deși ar fi trebuit să fie întâmpinată ca un eveniment editorial de excepție, apariția cărții nu a stârnit ecoul meritat și a rămas, practic, necunoscută cercetătorilor români timp de trei ani. Abia în martie 1994, crestomația ajunge în România, la expoziția organizată de Centrul de carte germană din București. Prin urmare, însemnătatea momentului este diminuată de împrejurarea că difuzarea cărții în România va fi, probabil, extrem de limitată, fapt care va fi, eventual, compensat de o mai largă răspândire a ei printre româniștii din străinătate.

Fiind o reproducere anastatică, ediția din 1991 este absolut identică (în format, număr de pagini, corp de literă și, evident, greșeli de tipar) cu ediția din 1891. Ea se deosebește de aceasta din urmă doar prin faptul că este însoțită de câteva considerații asupra reeditării și de unele indicații bibliografice privind viața și opera lui M. Gaster. Atât cuvântul introductiv, cât și lista de lucrări sunt redactate de Johannes Kramer. În scurtele sale observații, intitulate *Moses Gaster și a sa „Chrestomatie română"*, autorul prezintă principalele momente ale vieții și activității lui M. Gaster, dovedindu-se, în general, un

bun cunoscător al bibliografiei, pe care însă o interpretează uneori unilateral și pătimaș. Cel mai recent volum apărut în țară și inclus de J. Kramer în lista de lucrări datează din 1985. Pentru bibliografia apărută în străinătate, cea mai recentă referință datează din anul 1987.

Aprilie 1994

Trecând peste tonul acestei compuneri, inadecvat unui demers științific, și neluând în seamă „notele" pe care J. K. le acordă cu „bunăvoință" filologiei române, nu putem să nu salutăm cu bucurie republicarea acestei excepționale antologii de texte vechi, înscrisă pentru totdeauna în patrimoniul valorilor științifice românești.

MAGDALENA GEORGESCU
Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

MARINA MARINESCU, **Mythologikon Syntipas, Bertoldo, Genoveva. Zur Geschichte der Volksbücher und ihrer Leserschaft in Südosteuropa**, Frankfurt am Main, R.G. Fischer Verlag, 1992, 210 p.

MONIKA SKOWRONSKI, MARINA MARINESCU, **Die „Volksbücher" Bertoldo und Syntipas in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturvermittlung in Griechenland und Bulgarien vom 17. bis 20. Jahrhundert**, Frankfurt am Main, Berlin, New York, Paris, Wien, Peter Lang Verlag, 1992, 511 p.

Cunoscut etnolog și sociolog, preocupată deopotrivă și de filologia clasică, Marina Marinescu a lucrat la Institutul de Istorie a Artei și la Institutul pentru Etnologie, Etnografie și Folclor din București, pentru ca ulterior să-și desfășoare activitatea de cercetare în domeniul artei populare grecești, germane și comparate, la Atena și München.

În cursul anului 1992 Domnia sa a publicat, în condiții grafice deosebite, două contribuții importante, dintre care una în colaborare cu Monika Skowronski, specialistă în slavistică și istorie. Ambele cărți cuprind materiale documentare interesante și utile referitoare la cunoscutele cărți populare *Sindipa*, *Bertoldo* și *Genoveva*, difuzate și în Balcani, ca și în alte zone ale Europei.

Volumele debutează printr-un capitol introductiv în care sunt abordate unele probleme referitoare la conceptul de literatură populară și la raportul dintre aceasta și cărțile populare.

În prima dintre contribuțiile de mai sus, Marina Marinescu consacră apoi câte un capitol fiecăreia dintre cărțile populare menționate în titlu. Secțiunea referitoare la *Sindipa* cuprinde informații despre traducătorii și copiștii versiunilor românești, proveniența regională a copiilor, posesori și lectori. Este prezentată, în continuare, o descriere detaliată a celor mai importante manuscrise românești ale *Sindipei*, insistându-se și asupra unor aspecte sociologice ridicate de difuzarea și receptarea operei, de nivelul de cultură sau de mediul social cărora le aparțineau scribii și lectorii.

Capitolul dedicat cărții populare *Bertoldo* conține o prezentare a surselor manuscrise sau tipărite prin care a fost preluată în limbile sud-est europene (croată, română, sârbă, bulgară), precum și o trecere în revistă a traducerilor din italiană și greacă realizate în decursul secolelor al XVII-lea — al XX-lea, fără a se omite nici traducerea românească din germană cuprinsă în ediția sibiană a lui Petru Barth. Experiența în cercetarea textologică, stăpânirea domeniului și, nu în ultimul rând, șansa au permis Marinei Marinescu să identifice în „Biblioteca dell'Archiginnasio" din Bologna o sursă tipărită greco-italiană necunoscută a lui *Bertoldo* (Turini, Brescia, 1637), al cărei text stă la baza primei traduceri grecești a acestei cărți populare.

Într-un alt compartiment al lucrării, depășind problematica cuprinsă în titlu, Marina Marinescu grupează cărțile populare românești și bulgare cu eroi comici (*Istoria lui Ahikar* [*Archirie și Anadan*], *Nastratin Hogea*, *Viața lui Esop*, *Fabulele lui Esop*, *Bertoldo*, *Păcală*, *Pepelea*, *Till Buhoglindă*), referindu-se în special la particularități ale receptării lor și la crearea unui public cititor al cărților de înțelepciune în aria sud-est europeană.

În următoarea secțiune, dedicată *Genovevei*, se urmărește, de asemenea, receptarea și difuzarea operei în sud-estul Europei, din secolul al XVII-lea și până în prima jumătate a secolului al XX-lea, cu atenție specială asupra domeniului grec și bulgar, fără a lăsa deoparte penetratea cărții la români, certificată încă din *Cheia înțelesului* și concretizată în redacții provenind din Muntenia, Banat și Moldova.

Pentru domeniul românesc al cărților populare, autoarea preia informațiile sintetizate în cele două volume apărute ale *Bibliografiei analitice a cărților populare laice* de Mihai Moraru și Cătălina Velculescu, București, 1976, 1987, completându-le cu bibliografia de referință la zi.

Volumul mai cuprinde un capitol de concluzii referitoare la unele aspecte ale istoriei literaturii populare și o bibliografie, însumând titlurile de bază în domeniu (pe teritoriul italian, românesc, bulgar, sârb, croat, albanez, turc). Iconografia anexată la sfârșitul cărții reunește 20 de frumoase reproduceri ale unor foi de titlu sau file din redacții manuscrise sau tipărituri, din care nu sunt omise mostre de scriere, tipar sau artă ornamentală culese din cărți românești vechi.

În cea de-a doua carte, elaborată de Monika Skowronski împreună cu Marina Marinescu și publicată în seria „Arbeiten und

Bibliographien zum Buch- und Bibliothekswesen", Band 10, îngrijită de Horst Röhling, atenția autoarelor se îndreaptă cu precădere asupra problematicii ridicate de cărțile populare *Bertoldo* și *Sindipa* în Grecia și Bulgaria, în cursul secolelor al XVII-lea — al XX-lea.

Precedat și acesta de o introducere în care se prezintă istoricul problemei și unele puncte de vedere critice, precum și o reluare a definiției conceptuale a cărții populare, volumul conține în continuare prelimi-narii, în care se fac referiri la motivele și sursele orientale, occidentale și bizantine care stau la baza operelor *Sindipa* și *Bertoldo*.

O altă secțiune cuprinde tradiția manuscrisă și tipăriturile grecești ale celor două cărți, începând cu prima ediție venețiană din 1646 a lui Giovanni Antonio Giuliani, precum și o analiză pertinentă a textelor grecești și a prefacerilor cunoscute de acestea în decursul celor mai bine de trei veacuri de existență. În continuare se discută distribuirea și receptarea lor în sud-estul european, realizarea traducerilor și a diverselor redacții în alte limbi balcanice, inclusiv în limba română (pentru care se preiau, de asemenea, datele cuprinse în sinteza privitoare la tradiția manuscrisă și cartea tipărită după bibliografia alcătuită de Mihai Moraru și Cătălina Velculescu, citată mai sus.).

Ponderea cea mai importantă în volumul elaborat de Monika Skowronski și Marina Marinescu o ocupă însă secțiunea dedicată operelor *Sindipa* și *Bertoldo* din tradiția bulgară (p. 143—360), unde se fac și referiri cu privire la alcătuirea traducerilor și la particularitățile acestora (începând cu cea mai veche, conservată în *Sbornicul* lui Sofronij Vračanski) și se urmăresc apoi prefacerile succesive intervenite în cadrul diferitelor redacții, până în 1926.

Volumul cuprinde și un capitol în care se discută dimensiunile spațiale, sociale, lingvistice și culturale ale celor două cărți de înțelepciune. El se încheie cu tabele ce conțin manuscrisele și tipăriturile grecești, românești, sârbești, croate, bulgare, reprezentări schematice ale filiației textelor, unele diferențe specifice între redacțiile din limbile respective, o iconografie care reunește mărci tipografice, ornamente, ilustrații, reproduceri din texte manuscrise sau tipărituri (inclusiv românești), precum și o bogată bibliografie.

Lucrarea își atinge pe deplin scopul, acela de a oferi un studiu monografic preliminar în cadrul unui ambițios proiect comparatist german care are ca temă literatura populară în spațiul sud-est european și pe care îl dorim realizat în cel mai scurt timp.

Ambele volume publicate în 1992 reprezintă instrumente de lucru necesare unui public specializat, alcătuit deopotrivă din istorici literari, filologi, sociologi sau etnologi. Concentrând o muncă dificilă datorită multitudinii și diversității surselor, aflate în biblioteci sau colecții răspândite în diferite colțuri ale Europei, cele două lucrări, scrise de Marina Marinescu, respectiv de Monika Skowronski și Marina Marinescu, oferă o orientare cuprinzătoare celor interesați de problematica literaturii culte și populare și mai ales specialiștilor care abordează domeniul cărților populare.

ALEXANDRA MORARU

Crestomația limbii române vechi. Volumul I (1521—1639), alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon. Coordonator Alexandru Mareș. București, Editura Academiei Române, 1994, 246 p.

— În loc de erată —

Elaborat în cadrul Sectorului de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică din București, primul volum al lucrării reunește 72 dintre cele mai reprezentative texte literare și neliterare din perioada 1521—1639 (41 reproduse integral, iar 31 fragmentar). Selecția întreprinsă permite contactul cu o mare varietate de scrieri (religioase, istorice, administrative, cu caracter particular, de literatură populară etc.), contribuind în mod nemijlocit la urmărirea principalelor modificări survenite în structura limbii române scrise în perioada indicată. Volumul I cuprinde, în comun cu volumele care îi vor urma (volumul al II-lea: 1640—1714 și volumul al III-lea: 1715—1780), trei secțiuni distincte: *introducerea*, destinată prezentării textelor scrise și tipărite din perioadele delimitate și felului în care a fost operată selecția acestora, *reproducerea propriu-zisă* a textelor în transcriere interpretativă, însoțită de rubrici cu informații bibliografice și *glosarul*, care înregistrează cuvinte și sensuri necunoscute sau mai puțin cunoscute astăzi. Primul volum conține în plus *nota asupra ediției*.

O serie de greșeli, intervenite, în mare parte, în procesul tipăririi, care în mod firesc ar fi trebuit să formeze obiectul unei erate, sunt semnalate mai jos. Menționăm că nu am înregistrat în rândul acestora literele și cifrele slab imprimate sau deplasate în plan vertical. Precizăm, de asemenea, că, dintre greșelile tipografice consemnate, câteva, puține la număr, nu apar în toate exemplarele ediției.

Pagina	*rândul*	*în loc de*	*se va citi*
25	4—5	Grigore	Grigorie
25	28	publicată.	publicată
25	31 (nota 46)	Grigore	Grigorie
48	36	н. ї	н, ї
49	15	*lege, putere*	*lege, putere*
55	3 jos (nota 12)	лѣгацъ	лѣгацъ
56	7	iaste	iaste?
56	14 jos	Histoririker	Historiker
58	17	înrimie imeale	înrimiei meale
59	3 jos (nota 2)	alta	altă
60	4 jos marg.	57	57r
61	15 jos	gotovniţele	gotovinţele
62	1 jos	(Cincizecimii	(= Cincizecimii
62	13 jos	aceste	acestei
62	17 jos	inter	inter-
63	8 jos (nota 14)	ѧнце ѣцѣ	ѧнцелѣцѣ
64	28	alt uvinte	alte cuvinte
66	9	*bglĭini*	*glĭbini*
66	12 jos	*Doamne*	*Doamne,*
67	25	*moli*	*moli.*
67	26	[8]Scris	[18]Scris
69	7	*Poto(m)*	*Po to(m)*
69	19	*s͡ta*	*S͡ta*
77	1 jos (nota 10)	ѡменескь	ѡмэнескь
78	5 jos marg.	166	116
79	3	Amin.	Amin".
82	1	LR,,	LR,
82	2	Zgraon	Zgraon,
85	12 jos (nota 17)	ст аньна	страньна
86	1 jos	почишж.	почишж
92	1 jos (nota 11)	дниниѡр	дниниѡрж
92	13 jos	fapte,	fapte
94	6	dinioară[10]	dinioară[11]
98	1 jos (nota 9)	с҃нтаа	с҃фнтаа
102	1—2 jos	*domnezeu*	*domnezeu*
102	14 jos	losafat crai	Iosafat-Crai
103	3	s-are	s-au
103	3 jos (nota 25)	Criştuş	Cristuş
105	4 jos (nota 14)	но рїи	нощрїи
105	16 jos	mai mulţi⟨i⟩	mai-mulţi⟨i⟩
106	8 jos	*Contri,*	*Contri-*
106	9 jos	Rosetti-	Rosetti,
106	14 jos	XXXII	XXXII,
107	3 jos (nota 4)	софле о	софлеѿо
112	4 jos	**Caz nici**	**Cazaniei**
114	2 jos (nota 1)	ѧкы	ѧкы
115	2 jos (nota 7)	Scri/s	Scris
117	18	Herce	Herce,
119	1 jos (nota 8)	ностсꙋ	ностсꙋ
120	21	era mai puţin,	era mai puţin
124	25	*Problemele*	*Problemele,*
128	1 jos (nota 11)	д е	де
128	8 jos	radicată	rădicată
129	1 jos (nota 13)	Tipărit ;	Tipărit :
130	20 jos	tot.".	tot".

132	10	Densuşianu	Densusianu
132	10	Drăgan	Drăganu
133	21 jos	,,Să mă parde(!)	,,Să mă parde(?)
133	17 jos	,,Să-m parde(!)	,,Să-m parde(?)
135	22	*istorice*	*istorice*,
137	2 jos (nota 5)	*nlciodată*	*niciodată*
143	7 jos	bine⟨-le⟩	bine⟨le⟩
		л̃ л̃	л̃ л̃
152	4 jos (nota 79)	сиинколѹи	сиинколѹи
154	8 jos	Teodorescu-Gheţie	Teodorescu-Gheţie,
154	10 jos	veac cu,	veac, cu
155	9	româna	română
157	21	egumenu *l*Teodor	egumenu*l* Teodor
157	29	Gavrii	Gavrii*l*
157	6 jos (nota 9	*părin i*	*părinţi*
158	8	păstreaza	păstrează
158	17 jos	pol tă	pohtă
160	7 jos	pentru care lucru,	pentru care lucru
165	10	ţerăle	ţerîle
166	9—10	*Mo(ldav)s͡koi*	*Mo(ldav͡)s͡koi*
167	20	ca să svătuiaşte	ce să svătuiaşte
169	2 jos (nota 15)	ѡтє	тотє
179	8 marg. dr.		1r
186	4 jos	*Oca*	*O͡ca*
187	1	*počivaęi*	*počivaęi*
187	2	*slavimaa*	*slavimaa*
188	10 jos	mănăstiri	mănăstiri,
188	11 jos	Dece[20]	Dece[20],
193	1 jos (nota 2)	S1.,	[2]S1.,
193	8 jos	cumeece,,	cumenece,
193	9 jos	despnrţi	despărţi,
200	1 jos (nota 3)	alta	altă
203	19 marg. stg.	*Raki*[55]	*Rakĭ*[55]
203	2 jos (nota 68)	лѣвъа	лѣвъ
228	3 jos	1r	1v

AUTORII

O revistă italiană de românistică: «România Orientale»

Apărută din inițiativa Departamentului de Studii Romanice al Universității „La Sapienza" din Roma, în anul 1988, revista „România Orientale" reînnoadă tradiția studiilor de românistică începute în Italia de C. Tagliavini la sfârșitul anilor '20 și materializate în paginile cunoscutelor „Studi Rumeni". „România Orientale" este actualmente unica revistă italiană consacrată ariei neolatine răsăritene. Ca atare, ea intenționează, după cum arată Luisa Valmarin (redactor responsabil) în prefața primului număr, să demonstreze vigoarea cercetării științifice a Departamentului de romanistică a universității menționate și să deschisă totodată posibilitatea unor colaborări străine în domenii variate ale culturii românești (critică și teorie literară, istoria literaturii și a limbii literare, poetică și stilistică, traduceri). Structurată așadar în cinci secțiuni („Contribuții"; „Propuneri de lectură"; „Note critice și discuții"; „Recenzii și note bibliografice"; „Cronică"), revista „România Orientale" a înregistrat până în prezent trei apariții (I, 1988; II, 1989, III, 1990) care suscită, în egală măsură, interesul istoricului literar și al lingvistului român.

Orientarea lingvistică a revistei se concretizează în două tipuri de cercetare: pe de o parte, studii de istorie a limbii române literare aplicate, potrivit tradiției filologice italiene, mai cu seamă perioadei vechi și, pe de altă parte, studii de poetică și stilistică, unele cu deschidere spre teoria textului.

În prima categorie s-ar include studiile Angelei Tarantino (Universitatea „La Sapienza" Roma). În numărul I (1988) autoarea publică „Manuscrisele rotacizante: aspecte problematice și valori exemplare", în care se oprește cu precădere asupra Psaltirii Scheiene. După o informată sinteză a materialului bibliografic care trece în revistă principalele puncte de vedere mai vechi și mai noi asupra apariției și structurii lingvistice a textelor maramureșene, autoarea propune o analiză filologică comparativă de text, pornind de la două elemente lexicale prezente în Psaltirea Scheiană: verbul *a intra* (cu sensuri multiple pe lângă cel de bază, ca „a întârzia", „a locui", „a se stabili") și substantivul *izvor* (cu sensurile „curs mic de apă" și „origine"). Cu minuție și finețe disociativă autoarea urmărește comparativ ocurențele acestor termeni în cele mai importante traduceri românești ale Psaltirii (Psaltirea Hurmuzaki, Psaltirea bilingvă slavo-română din 1577 a lui Coresi, Psaltirea în proză a lui Dosoftei, 1680) și în originalul grecesc și slavonesc, ajungând, ca și Ion Gheție, la concluzia că traducerile românești ale Psaltirii din secolele al XVI-lea — al XVII-lea ar putea descinde din două tradiții independente, fondate probabil pe un unic arhetip. Modelele care stau la baza Psaltirii Scheiene (var. C și C') au fost, cu mare probabilitate, redactate de persoane cu cunoștințe de slavonă mai profunde decât acelea posedate de traducătorii modelului Psaltirii Hurmuzaki sau Psaltirii în proză a lui Dosoftei. Studiul Angelei Tarantino demonstrează cât de profitabilă ar fi și în viitor cercetarea lexicului textelor vechi comparativ cu modelele lor slavone.

În numărul II (1989) Angela Tarantino se ocupă de „O pronunție regională în două manuscrise ale secolului al XVII-lea (*Istoria Troadei* și *Istoria lui Filerot cu Anthusa*"), și anume de trecerea lui *ă* > *e* (cf. *fepturi, pertași, au chezut* ș.a.), înregistrată de Ion Gheție în dialectul bănățean (cf. Paul Iorgovici, *Observații de limba română*), dar prezentă și în cele două traduceri menționate ale romanului medieval *Historia Destructionis Trojae*, localizabile, după autoare, într-o zonă sud-transilvăneană, permeabilă la influența muntenească, unde deci fenomenul, sporadic de altfel, ar fi o hipercorectitudine de dată mai recentă. A. Tarantino emite ipoteza, mai mult sau mai puțin convingătoare în absența unui material lingvistic bogat, că cele două fenomene s-ar fi putut interfera și suprapune.

Doru Mihăescu (Institutul de Fonetică și Dialectologie, București) ne propune în numărul III (1990) un amplu studiu despre „Cronica istorică a lui Matheas Tzigalas din Cipru — în versiunea română de mitropolitul Dosoftei". Lucrarea este, după cum demonstrează autorul, nu o traducere ad litteram a originalului, ci o selecție a unor părți ce răspundeau intenției lui Dosoftei de a compara religia ebraică, greco-romană și islamică cu creștinismul pentru a susține superioritatea ortodoxiei. Prin comparația cu originalul și prin analiza lingvistică a textului, Doru Mihăescu confirmă paternitatea lui Dosoftei asupra acestui manuscris

și îi luminează originalitatea, vizibilă în digresiuni, comentarii, selecția materialului, considerând că el reprezintă „o mică enciclopedie, mărturie a experienței de viață, de lectură, de concepție, de sentimente a autorului" (p. 79).

Cercetările de poetică, teorie a textului și stilistică, se înscriu în direcția studiului genezei interne, pe linia deschisă în Italia de Contini.

În articolul „Un traseu al liricii eminesciene (De la *Tristeță* la *Melancolie*") din numărul I (1988) Luisa Valmarin urmărește avatarurile cunoscutului poem eminescian *Melancolie* pentru a pune în lumină reelaborările formale atestate de variante (ms. 2254, 2259, 2290, 2276 bis) și evoluția structurii profunde a textului. Ca și în cazul altor cercetări ale variantelor eminesciene (cf. L. Galdi, D. Popovici, M. Cvasnii, Șt. Badea ș.a.), autoarea evidențiază un proces de condensare și sublimare la nivel formal, suport al unui itinerar spiritual ce stă sub semnul romantic al complexului melancolic. Concepută inițial ca poezie erotică, *Melancolie* ajunge, din variantă în variantă, la o lirică a disperării și absenței (iubirii, iluziilor, elanului vital). Metoda Luisei Valmarin poate fi circumscrisă investigației tematice a textului literar, izolând acele „invariante semantice" ce pot da seamă de traseul genetic al poemului (titlul, luna — regina moartă, cerul-mausoleu, cimitirul, iubita defunctă etc.), dar propunând totodată și o grilă de interpretare psihanalitică a înstrăinării de sine și a mortificării „eului" poetic.

Poezia eminesciană face și obiectul articolului „În laboratorul Luceafărului: finalul", semnat de Marco Cugno (Universitatea Torino) în numărul II (1989). Așa cum sugerează titlul, interesul autorului merge spre investigarea unor variante anterioare și chiar posterioare formei „definitive" a *Luceafărului* (1883) (cf. var. A 2277, B, C 2257, D — text definitiv, E 2266). Variantele nr. 2257 și 2266 atestă contaminarea *Luceafărului* cu versuri din poemul *La steaua*, integrate în monologul final al Cătălinei, ceea ce demonstrează că poetul a continuat să elaboreze textul și după publicarea lui, regândind poate, într-o sinteză superioară, un final decantat de orice resentiment.

Studiul „avantextului", înțeles nu numai ca inventar de variante, bruioane etc., ci și ca descoperire a logicii interne a actului creator prin demersul critic interpretativ, constituie obiectul articolului „*Peste codri sta cetatea* și geneza *Luceafărului*" publicat de Gisèle Vanhese (Școala Normală Superioară, Pisa) în numărul III (1990). Cercetătoarea face aici un act de restituție, propunând integrarea în „avantextul" *Luceafărului* a unui poem folcloric eminescian, neglijat de critica literară și considerat un „divertisment minor". Relația dintre *Fata în grădina de aur*, variantele A, B, C (1880, 1881, 1882) ale *Luceafărului* și poemul *Peste codri sta cetatea* se stabilește prin urmărirea metamorfozelor portretului masculin de la ipostaza mitico-folclorică a zmeului și până la cea angelică / demonică a personajului romantic. Gisèle Vanhese demonstrează convingător că în poemul amintit descrierea metamorfozelor zmeului prezent în *Fata în grădina de aur* suferă mutații semnificative prin detalii portretistice (culoarea ochilor, a giulgiului, cununa de stele, „pragul" ferestrei etc.) care unifică tradiția folclorică cu prototipul demonului / îngerului romantic și pregătesc evoluția textului spre variantele *Luceafărului* în care se va produce și inversarea semnificativă a ipostazelor „înger / demon" în raport cu povestea lui Kunisch. Fuziunea dintre demonismul erotic de tip folcloric (zburătorul) și reprezentările mitologice ale eroului romantic s-ar fi produs, după G. Vanhese, într-o etapă anterioară primei variante (A) a *Luceafărului*, deci în textul *Peste codri sta cetatea*, databil cu probabilitate între 1875—1880. Cercetarea variantelor din perspectiva poeticii genetice și totodată dintr-un unghi literar-comparativ ni se pare, în cazul Gisèlei Vanhese, deosebit de convingătoare și fructuoasă nu numai pentru stabilirea filiației motivelor, ci și pentru trasarea unor repere de ordin istorico-literar.

Gisèle Vanhese este și autoarea unui studiu intitulat *Veronica Micle — între poezie și adevăr*, nr. II (1989), ce etalează pe un număr mare de pagini un aparat teoretic bogat — cu referințe de la teoria enunțării și până la elemente de critică arhetipală —, minat însă, după părerea noastră, de un eclectism ce amenință să transforme textele analizate în pretext. Preocupată să circumscrie specificitatea discursului autobiografic, autoarea are în vedere coordonate ca: identitatea autor / narator, narator / protagonist, caracterul retrospectiv al povestirii, pactul autor / lector, raportul dintre eul enunțiator și cel enunțat, modalitățile enunțării autobiografice ș.a. Dacă în ansamblu studiul lasă o impresie de indecizie metodologică, în detaliu el este presărat cu numeroase sugestii interesante, cum ar fi aceea a intertextualității operei eminesciene cu poezia Veronicăi Micle, primul epigon autentic al marelui poet (Tudor Vianu).

Un incitant studiu de stilistică literară găsim în numărul II (1989) sub semnătura Mihaelei Mancaș (Universitatea București): *Interferența codurilor stilistice în poezia română contemporană*. Autoarea își propune să investigheze dintr-o perspectivă lingvistică specificitatea stilistică a poeziei generației '80, „o poezie antiretorică și de-con-

structivă", atât din punct de vedere sintactic, cât și lexical. „Interferența registrelor diverselor stiluri funcționale", prezentă deja în poezia lui Nichita Stănescu, caracterizează poetica ludică a anilor '80, mai cu seamă la nivel lexical. Structurate pe principiul antifrazei, al asociațiilor șocante de limbaj, textele devin permeabile la terminologia științifică savantă, strict specializată, la clișeele publicitare sau la șabloanele împrumutate limbajului administrativ, obiect al parodiei și uneori suport al unor metafore inedite. O modalitate interesantă de amalgamare a registrelor funcționale, relevată de autoare, este „tehnica citatului", practicată pe scară largă de poeții generației '80 într-un tip sui-generis de intertextualitate. În sfârșit, „construcția figurii poetice" ar constitui, după Mihaela Mancaș, domeniul cel mai interesant al interferenței sus-menționate, cu efecte inedite de resemantizare și chiar de semantizare a cuvintelor. Autoarea conchide că esența acestei „poetici nonconformiste și agresive" constă în introducerea în text a „categoriilor nonpoetice" și în utilizarea lor ca elemente constitutive ale figurii, într-o vizibilă încercare de lărgire a spațiului lexical și sintactic în raport cu poezia modernistă și avangardistă anterioară.

Lectura revistei „România Orientale" incită și creează un spațiu de așteptare a numărului următor, după o regretabilă pauză de trei ani.

OANA CHELARU-MURĂRUȘ

Associazione Latina degli Studi Romeni. „**Buletin**", 1991, 1, 2; 1992, 3, 4, Milano

Din inițiativa celor care astăzi alcătuiesc consiliul director — Bianca Valota Cavallotti, profesor la Universitatea de Studii din Milano, Secretar General al Centrului de Studii despre Europa Orientală, Mihai Drăgănescu, profesor la Universitatea Politehnică din București, Președintele Academiei Române între 1990 și 1994, Philippe Rosillon, Secretar General al Uniunii Latine —, la Milano, apare în română, în două numere pe an, începând cu 1991, un buletin informativ adresat celor interesați de limba și literatura română ca și de istoria românilor. Conceput ca un instrument de lucru, Buletinul și-a propus să dea o imagine de ansamblu a studiilor în domeniu, contribuind la integrarea valorilor românești în circuitul european și înlesnind contactele dintre specialiștii în românistică. În strângerea materialului, selectarea și publicarea lui, un merit aparte revine celor care au îngrijit cele patru numere pe care le prezentăm aici: conf. dr. Doina Condrea Derer, dr. Giulia Lami, Alexandra Nicolescu. În numerele apărute se observă o evoluție pozitivă sub aspectul calității informației, o dată cu lărgirea cercului de colaboratori. De altfel, buletinul are caracter deschis, invitând pe toți cei interesați să adere la asociație și să contribuie cu materiale informative, pentru a avea, pe cât posibil, un tablou complet și complex al activității în domeniu.

Un prim tip de materiale îl constituie bibliografiile. În nr. 1 apar bibliografii selective ale apariților recente din literatura română clasică, din categoria memoriilor, a monografiilor, a eseurilor și a studiilor de literatură și din categoria materialelor de etnografie și folclor. În numerele 1, 2, 4 apare câte o listă a lucrărilor de licență susținute în anii 1991 și 1992 la Facultatea de Litere și Facultățile de Istorie din București și Iași.

Bibliografiilor li se adaugă treceri în revistă, priviri sintetice asupra activității desfășurate în ultima vreme în România în domeniul folcloristicii (Marco Cugno în nr. 1), al literaturii comparate (Mișco Pop în nr. 4) și al istoriei limbii române. Acest din urmă domeniu este prezentat de Lorenzo Renzi (nr. 3) într-o foarte bună sinteză critică, în care cunoscutul romanist italian discută trei lucrări fundamentale: Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iancu Fischer, *Latina dunăreană*, comparându-le și punctând contribuția originală a autorilor. Cuvintelor laudative la adresa celor trei cărți („capodopera lui Rosetti", respectiv „sugestii geniale" și „una dintre cele mai bune sinteze despre latina vulgară") li se alătură lucide comentarii critice și sugestii pentru ce ar mai trebui făcut în domeniu.

Un articol de sinteză semnat de Andreia Roman, *Câteva repere pentru o preistorie a poporanismului românesc* (nr. 3), pornește de la premisa că acest curent a avut „unele antecedente în solul românesc", pe lângă influența exercitată de socialiștii francezi. Urmărirea acestei ideologii politice și sociale prilejuiește o trecere în revistă a gândirii românești din secolele XVII—XIX.

Fișele de lectură și recenziile prezintă cărți dintre cele mai diverse, de la lucrări de lingvistică (*Tezaurul toponimic al României. Moldova* (vol. I), Giovan Battista Pellegrini, *Cercetări lingvistice balcanico-danubiene*), literatură și critică literare (C. Stere, *În preajma re-*

voluției; Mihai Eminescu, *Floare albastră*; George Uscatescu, *Ontologia culturii*; N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*) și de istorie — mai veche sau mai nouă — (Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei românești*) la studii cu implicații politice și sociale (Bianca Valota Cavallotti, *Destalinizarea și România lui Ceaușescu*, *Raport asupra evenimentelor din 13—15 iunie 1990*). Simpla enumerare a titlurilor ilustrează larga deschidere pe care o oferă Buletinul.

Sunt, de asemenea, inserate cronici ale diferitelor manifestări dedicate limbii și culturii române: *Al 16-lea Congres al Academiei Româno-Americane*, *Conferința Națională de Filologie „Limba română azi"*, *Congresul al IV-lea al Filologilor Români*, *Colocviul „Cioran"*, *Simpozionul „Italienistica și literatura italiană în țările Europei Centrale"*, *Al IV-lea Colocviu internațional de analiză a dialogului*.

Sunt omagiate persoanlități ale culturii italiene legate, prin activitatea lor, de România: Gianfranco Folena, specialist în filologie romanică, Silvio Guarnieri, istoric, critic și prozator italian, sau personalități românești care au contribuit la promovarea culturii italiene în România: Ov. Densusianu, în calitate de comentator al operei lui Dante.

Una dintre preocupările constante este aceea de a reliefa legăturile dintre cele două culturi, evidentă în unele studii apărute în ultima vreme și recenzate aici, precum volumul editat de Giulia Lami, *Risorgimento, Italia e Romania 1859—1879. Esperienze a confronto*, sau în comunicările prezentate la diferite întâlniri științifice, ca, de pildă, cele grupate în volumul colectiv *La Romania nella conscienza intellettuale italiana, XIX—XX secolo*.

Materializare a unei lăudabile inițiative, Buletinul vine în întâmpinarea dorinței cercetătorilor români de a-și face cunoscută activitatea științifică și dincolo de granițele țării și, totodată, poate trezi interesul cercetătorilor străini pentru cultura română.

ANDRA ȘERBĂNESCU

BANCA DE DATE TERMINOLOGICE TERMROM

Colocviul inaugural

(București, 2—3 noiembrie 1993)

1. *Asociația Română de Terminologie* (TermRom) a fost înființată în anul 1990, la inițiativa acad. Ion Coteanu, pentru a dezvolta cercetările românești asupra terminologiilor științifice și tehnice, pentru a înregistra și populariza resursele terminologice, pentru a crea cadrul necesar uniformizării și normării terminologiilor, pentru a facilita conlucrarea între grupurile de terminologi români, precum și între acestea și asociațiile de terminologie străine.

Obiectivele programatice ale TermRom corespund uneia dintre necesitățile fundamentale ale societății contemporane: circulația corectă, rapidă și eficientă a informației tehnico-științifice.

Ele continuă preocupări mai vechi ale Institutului de Lingvistică din București, care, în urmă cu un deceniu, inițiia o bancă de date fono-morfo-semantice a limbii române[1]. Mijloacele financiare precare și dotarea tehnică total insuficientă nu au permis atunci finalizarea acestui proiect[2]. Situația părea să se repete, *Asociația Română de Terminologie* neavând nici ea finanțarea și aparatura necesare ducerii la bun sfârșit a programului înscris în statut.

Uniunea Latină, dispunând de o bogată experiență în domeniu și dorind să sprijine promovarea contactelor cultural-științifice între țările de limbă romanică, și-a oferit însă cu generozitate sprijinul. În urma demersurilor domnului Philippe Rossillon, secretar general, și ale domnului Daniel Prado, director al Programului II al Uniunii Latine, *Asociația Română de Terminologie* are, din luna octombrie 1993, primele dotări din componența baze tehnice absolut necesare pentru constituirea unei bănci românești de date terminologice.

2. Reuniunea științifică organizată, în zilele de 2 și 3 noiembrie 1993, la București, de *Asociația Română de Terminologie* și Uniunea Latină, cu sprijinul Academiei Române, a marcat în mod festiv inaugurarea acestei bănci de date terminologice.

La lucrări au luat parte, în afara membrilor Asociației, domnul Daniel Prado, domnu Marius Sala, directorul biroului Uniunii Latine din București, acad. Nicolae Cajal și acad. Radu Grigorovici, vicepreședinți ai Academiei Române, acad. N. N. Constantinescu, secretar general al Academiei Române, președinți și membri ai secțiilor și comisiilor de specialitate ale Academiei, reprezentanți ai unor importante instituții guvernamentale, precum Departamentul pentru Integrare Europeană și Ministerul Învățământului, ai unor instituții de învățământ superior universitar și politehnic, lexicologi și lexicografi din Institutul de Lingvistică din București, informaticieni și specialiști în informare și documentare științifică din Institutul de Cercetări în Informatică și Institutul Național de Informare și Documentare. Au fost, de asemenea, prezenți invitați din Republica Moldova: Centrul Național pentru Standarde de Limbă a fost reprezentat de domnul Constantin Tănase, director, de doamna Tamara Chitoroagă, șef de sector, și de domnul Valeriu Culea, secretar științific, Departamentul de Stat al Limbilor — de domnul Alexandru Bantoș, director general adjunct, iar Universitatea Politehnică din Chișinău — de domnul Teodor Stanciu, profesor, șef de catedră.

3. În prima zi a reuniunii, în Aula Academiei Române, au fost dezbătute chestiunile teoretice referitoare la vocabularele tehnice și științifice românești contemporane.

Ședința, cu un pronunțat caracter festiv, a fost deschisă de acad. Ion Coteanu, președintele TermRom. Au rostit apoi cuvinte de salut domnul Marius Sala, acad. N. N. Constantinescu, domnul Gheorghe Corbu, reprezentant al domnului Liviu Maior, ministru al

[1] Vezi Ion Dănăilă și Radu Michăescu, *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române (BANDASEM)*, în LR, XXIX, 1980, nr. 5, p. 471—475.

[2] Din BANDASEM, Institutul de Lingvistică din București a întocmit programele pentru secțiunea de fonetică și pentru *Dicționarul confruntativ de sinonime, de analogii și de asociații al limbii române*, iar Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj a terminat inputul pentru secțiunea de fonetică.

LR, XLIII, nr. 1—2, p. 81—83, București, 1994

învățământului, și domnul Gheorghe Anghel, director general al Institutului Național de Informare și Documentare. Trei comunicări, susținute de domnul Daniel Prado *(Posibilități de acțiune internațională pentru TermRom)*, dr. Sanda Arsene, reprezentantă a Departamentului pentru Integrare Europeană *(Integrarea României în comunitatea europeană și cooperarea în domeniul cercetării terminologice*, și domnul Marius Guran, consilier prezidențial *(Posibilități de conectare a României la rețelele de informații și la băncile de date externe)*, au scos în evidență multiple posibilități de acțiune pentru TermRom în contextul integrării României în structurile europene și al racordării cercetării românești la rețelele și la băncile terminologice romanice. O a patra comunicare *(Banca de terminologie a Centrului Național pentru Standarde de Limbă — instrument de standardizare și de promovare a terminologiilor naționale în Republica Moldova)*, prezentată, în numele Centrului Național pentru Standarde de Limbă din Chișinău, de dr. Valeriu Culea, a făcut cunoscute auditoriului experiența și dificultățile cu care se confruntă specialiștii basarabeni în standardizarea terminologiei.

În după amiaza zilei de 2 noiembrie, la sediul TermRom, aflat în incinta Institutului de Lingvistică, conducerea Asociației și reprezentanții Uniunii Latine s-au întâlnit cu oaspeții sosiți de la Chișinău. Au fost prezentate în detaliu obiectivele Programului II al Uniunii Latine și cele ale *Asociației Române de Terminologie* și au fost trecute în revistă dificultățile întâmpinate de specialiștii din România și Republica Moldova în procesul de uniformizare și normalizare a terminologiilor tehnice și științifice. Pentru o mai bună coordonare a activității în domeniu s-a convenit să se înființeze, în Republica Moldova, cu același sprijin binevoitor al Uniunii Latine, o asociație similară TermRom[3]. Cele două asociații, având același obiect de studiu — terminologiile tehnice și științifice utilizate în limba română —urmează să-și coreleze și să-și coordoneze acțiunile.

În dimineața zilei de 3 noiembrie, în unul din saloanele Casei Oamenilor de Știință, pus cu amabilitate la dispoziție de Academia Română, au continuat dezbaterile asupra unor chestiuni practice legate de activitatea viitoarei *Bănci de date terminologice :* personalul, finanțarea, structura băncii, obiectivele imediate și de perspectvă, prioritățile de acțiune, modalitățile de distribuire a viitoarelor produse terminologice, posibilitățile de co aborare cu bănci de date similare. Punctul de referință l-au constituit cele patru referate, susținute de Ion Dănăilă, Institutul de Lingvistică din București *(Pentru un inventar general al lexicului limbii române)*[4], de Dan Matei, Centrul de Calcul al Ministerului Culturii, și Bogdan Teodorescu, InforceRom *(Alternative privind structurarea Băncii de date terminologice TermRom)*, de Doina Rogobete, Universitatea Politehnică București, Colectivul „Thesaurus CEI" *(Multilingvism și tezaure de concepte)*, și de Iuliu Bara, Institutul de Cercetări în Informatică *(Strategia de promovare a produselor terminologice)*.

4. Din discuții a ieșit în evidență interesul participanților la reuniune față de inițiativa *Asociației Române de Terminologie* de a constitui o bancă de date terminologice și convingerea că, o dată constituită, această bancă va avea utilitate culturală, științifică, dar și economică, ea facilitând circulația corectă, rapidă a informației și îmbunătățind comunicarea științifică, tehnică și profesională între specialiștii vorbitorii ai limbilor romanice.

Date fiind posibilitățile actuale, activitatea Băncii va trebui să înceapă cu întocmirea unei bibliografii a lucrărilor lexicografice și a resurselor terminologice și cu realizarea unui corpus terminologic de referință. Pe baza acestuia, viitorii terminologi, specialiști competenți în lexicologie, cât și în informatică, vor putea elabora lucrări de terminologie propriu-zisă.

Iunie 1994

GH. CHIVU
Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[3] În 25 ianuarie 1994 s-a și înființat la Chișinău *Asociația Națională de Terminologie TermRom — Moldova.*

[4] Comunicarea a fost tipărită în LR, XLII, 1993, nr. 2, p. 61—68.

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

LIMBA ROMÂNĂ LA O CONFERINȚĂ INTERNAȚIONALĂ DE BALCANISTICĂ DIN SUA
(Bloomington, 7—9 aprilie 1994)

Sub egida universității din orașul Bloomington (statul Indiana) s-a ținut recent „Cea de a 9-a Conferință de studii balcanice și sud-slave de lingvistică, literatură și folclor (7—9 aprilie 1994)", la care s-au prezentat circa șaptezeci de comunicări ale unor specialiști din zece țări (inclusiv România și Republica Moldova). Conferința a fost închinată memoriei învățaților Blaže Koneski (de la Skopje) și Zbigniew Gołąb (de la Chicago), dispăruți recent. Câteva comunicări s-au referit la limba română. Le menționăm aici, în ordinea din broșura de rezumate publicată înainte de Conferință.

ERIC P. HAMP (Chicago) a prezentat comunicarea „Prepozițiile albaneze și românești", în care a încercat să arate că unele prepoziții din limba română nu sunt altceva decât cuvinte albaneze cu înțeles spațial sau relațional îmbrăcate latinește. Cu toată puținătatea materialului concret adus în discuție (între care prepoziția *dedesubtul*) și cu tot caracterul preponderent speculativ al interpretării, comunicarea a stârnit mult interes.

MARK J. ELSON (Charlottesville) a prezentat comunicarea „Influența slavă asupra organizării sistemului de conjugare românesc". Punctul central asupra căruia s-a oprit Elson a fost raportul dintre timpurile trecute și participiul trecut. Tratatele de română, spune autorul, afirmă că relația actuală dintre participiul trecut și timpurile trecute ar fi pur și simplu rezultatul unor procese interne, moștenite. Admițând și el că analogia (cu conjugarea I și IV) a reprezentat un fapt real, Elson crede însă că punctul inițial al modelului a fost în esență slav, mai precis bulgar. (Această comunicare amintește de unele contribuții ale lui E. Seidel, fără să rezulte însă că autorul le-ar fi citit.)

RONALD FELDSTEIN (Bloomington) a prezentat comunicarea „Desinențele verbale românești de timp, număr și persoană", în care și-a propus să facă o segmentare într-u câtva neortodoxă a acestor desinențe, cu scopul de a dovedi că anumite categorii verbale pot fi tratate ca fiind discrete mai curând decât sincretice și neanalizabile. Am fost surprins de ușurința cu care autorul vehiculează, fără text scris în față, noianul de fapte concrete românești cu care și-a susținut comunicarea.

EMIL VRABIE (Fort Lauderdale) a prezentat comunicarea „Un dicționar englez-aromân ; mostre și comentarii". Datele aromânei, crede Vrabie, nu sunt valorificate suficient în studiile actuale de romanistică și balcanistică, mai cu seamă în cele cu caracter lexico-semantic, din cauza lipsei unui dicționar străin-aromân. Fără un asemenea instrument de lucru, abordarea semasiologică a aromânei rămâne extrem de dificilă. Autorul a prezentat scrupulele de metodă și documentare pe care și le-a impus în alcătuirea dicționarului și și-a ilustrat expunerea cu exemplificări din mai toate unghiurile importante ale cerințelor lexicografice. (În broșura de rezumate menționată mai sus se prezintă următorul eșantion provizoriu : *LIFE* n. *ba'nă ; trea'că* and *trec ; vea'ță ; zu'ie*. As for life, I had a princely life ! *Am ba'na! Țe lai ba'nă di beă* ! What kind of life does he have at home? *Țe trec a're n ca'să*? The smoke that was coming out of the chimneys was the only sign of life. *Mași fu'mlu ți insea' pri tu uĝea'țe era' un se'mnu di ʏea'ță.*)

În comunicarea sa „Atlasele dialectale ale Romaniei de est", RUBIN UDLER (Pittsburg) a făcut o expunere clară și adecvată pentru participanți, în marea lor majoritate balcanologi. Autorul și-a susținut prezentarea și cu hărți, pe care era evident că mulți din cei de față le vedeau pentru prima oară.

În sfârșit, trebuie menționată comunicarea lui VICTOR A. FRIEDMAN (Chicago), intitulată „Admirativul în aromână : un nou balcanism". Bazat pe date recente (1992), culese personal la Ohrid, unde a lucrat cu aromâni originari din Belița, Friedman prezintă și interpretează cazuri clare de pătrundere a admirativului (din albaneză) în aromână, ca următorul : *Un a meu oaspit băneadză tu Bitul'i, ma di multu oară nu nă avem vadzută. Aseră vini năs la mini cu Mercedes. Mi l'oi di minti : Abe tora tini ʃuskă avut om* („Un prieten de-al meu trăiește la Bitolia și nu ne văzuserăm de mult timp. Aseară vine el la mine cu un Mercedes. M-am mirat <și-i zic> : Ia te uită, mă, acum ești om bogat"). Elementul-cheie al construcției este *-kă*, luat din albaneză și folosit ca în albaneză (cf. alb. *paska punuar* și arom. subiectului anchetat, *avuskă lucrată*). Friedman crede că acest fenomen, observat, din câte am înțeles, doar la un singur subiect trilingv (aromân/albanez/macedonean), constituie un nou balcanism, în faza sa incipientă.

Mai 1994

EMIL VRABIE
Fort Lauderdale
S.U.A.

L I M B A R O M Â N Ă

Calea 13 Septembrie nr. 13
RO—76100 Bucureşti 5
ROMÂNIA

Founded in 1952
12 issues every year

Editor in Chief : I. Coteanu

Assistant Editor : Mioara Avram

Associate Editors :
Gh. Bolocan, Gr. Brâncuş, Gh. Chivu, Ion Gheţie, Valeria Guţu Romalo, Theodor Hristea, Marius Sala, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language : grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews, chronicles. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address : Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică, Calea 13 Septembrie nr. 13, RO—76100, Bucureşti 5, ROMÂNIA.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to : RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33—57, Bucureşti, România ; ORION SRL, Splaiul Independenţei 202 A, Bucureşti 6, România, P.O. Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425 ; AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu, nr. 29 A, ap. 66, sect. 3, C. P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România.

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesați de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române: gramatică, vocabular, limbă literară și stilistică, istoria lingvisticii românești, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică și filologie.

Revista publică (nr. 7—8) bibliografia anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în țara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultații și recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile în două exemplare, dactilografiate la două rânduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hârtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe, figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, în tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul consiliului de conducere cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R—76117 București, Calea 13 Septembrie nr. 13

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Sub redacția IORGU IORDAN, ALEXANDRU GRAUR, ION COTEANU, **Dicționarul limbii române** (DLR), serie nouă, tom XI, partea a 2-a, litera **T (t— toeăliță)**, 1982, 380 p., 75 lei; tom XI, partea a 3-a, litera **T (tocăna — twist)**, 1983, p. 377—764, 77 lei; tom VIII, partea a 5-a, litera **P (presin — puzzolană)**, 1984, p. 1343—1866, 105 lei; tom X, partea 1, litera **S (s — selabue)**, 1986, 400 p., 79 lei; tom X, partea a 2-a, litera **S (seladă — semințărie)**, 1987, 304 p., 64 lei; tom X, partea a 3-a, litera **S (semn — siveică)**, 1990, 1042 p., 130 lei; tom X, partea a 4-a, litera **S (slab — spongios)**, 1992, 1412 p., 143 lei.

* * * **Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte**, seria IV, tom VIII (1986), 1987, 262 p., 21 lei; tom IX (1987), 1989, 196 p., 16,50 lei; tom X (1988), 1990, 232 p., 25 lei; tom XI (1989), 1993, 258 p., 65 lei.

* * * **Studii clasice**, tom XXIII, 1986, 160 p., 15,50 lei; tom XXIV, 1987, 186 p., 17 lei; tom XXV, 1988, 176 p., 17,50 lei; tom XXVI, 1989, 169 p., 17,50 lei; tom XXVII, 1991, 156 p., 119 lei.

* * * **Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV+286 p. + 420 p. (broșură), 382 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, vol. I, 1987, LVIII + 476 p., 53 lei; vol. II, 1992, XLVII + 534 p., 300 lei.

* * * **Dicționar german-român**, ediția a II-a, 1989, XLVIII + 1182 p., 400 lei.

* * * **Formarea cuvintelor în limba română.** Vol. III. **Sufixele.** 1. **Derivarea verbală**, de LAURA VASILIU, 1989, 190 p., 18,50 lei.

MIOARA AVRAM, **Ortografie pentru toți. 30 de dificultăți**, 1990, 168 p., 19 lei.

ANDREI AVRAM, **Nazalitatea și rotacismul în limba română**, 1990, 248 p., 45 lei.

LILIANA IONESCU RUXĂNDOIU, **Narațiune și dialog în proza românească**, 1990, 184 p., 30 lei.

EMANUEL VASILIU, **Introducere în teoria limbii**, 1992, 114 p., 70 lei.

* * * **Noul Atlas lingvistic al României. Transilvania**, vol. I, 1992, XXIV+356 p. + 250 p. (broșura), 550 lei.

Codex Sturdzanus. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de GHEORGHE CHIVU, 1993, 522 p., 980 lei.

H. MIHĂESCU, **La romanité dans le Sud-Est de l'Europe**, 1993, 600 p., 1000 lei.

ISSN — 0025 — 3523

LR, XLIII, 1—2, p. 1—84, București, 1994

Lei 400

5482

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE FILOLOGIE ȘI LITERATURĂ

2022

LIMBA ROMÂNĂ

XLIII

APARE LUNAR

DIN CUPRINS:

• ELENA DRAGOȘ și G. G. NEAMȚU, Observații asupra adjectivelor pronominale de întărire • LAURA VASILIU, Noi derivate sufixale • ALEXANDRU MAREȘ, Din vechea terminologie criptografică românească: *filtă* (*hiltă*) „denumire a cheii grecești; scrierea secretă (?)" • FLOAREA VÎRBAN, Observații cu privire la adaptarea neologismelor în unele graiuri muntenești • ANDREI AVRAM, Titu Maiorescu și „restrângerea" principiului fonetic în ortografie •

3-4/1994

50640

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. I. COTEANU — redactor-şef
MIOARA AVRAM — redactor-şef adjunct
GH. BOLOCAN
GR. BRÂNCUŞ
GH. CHIVU
ION GHEŢIE
VALERIA GUŢU ROMALO
THEODOR HRISTEA
MARIUS SALA
Membru corespondent al Academiei Române
LAURA VASILIU
RODICA ZAFIU

Responsabil de număr : ION GHEŢIE

Apare de 12 ori pe an.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistelor, apelaţi la serviciile de abonamente prin oficiile poştale şi factorii poştali.

Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33—57, Bucureşti, România, şi la ORION SRL, Splaiul Independenţei nr. 202 A, Bucureşti, România, P.O. Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425. Vă puteţi adresa şi firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sector 3, C.P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România (pentru cărţi şi reviste).

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se pot trimite pe adresa comitetului de redacţie al revistei ,,Limba română''.

La revue ,,Limba română'' paraît 12 fois par an.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Editions de l'Académie Roumaine sera addressée à : RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33—57, Bucureşti, România ; ORION SRL, Splaiul Independenţei nr. 202 A, Bucureşti, România, P.O. Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425 ; AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sector 3, C.P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România.

Adresa redacţiei :
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76100 Bucureşti
telefon : 6 31 74 00, 6 31 44 60
int. 2311

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76117 Bucureşti
telefon : 6 31 74 00, 6 31 44 60
int. 2119

LIMBA ROMÂNĂ

0 - ULU 2014

Anul XLIII 1994 Nr. 3—4
martie—aprilie

SUMAR

GRAMATICĂ

ELENA DRAGOŞ şi G. G. NEAMŢU, Observaţii asupra adjectivelor pronominale de întărire 89
ŞTEFAN GĂITĂNARU, Predicatul verbal absolut şi subiectul nedeterminat în limba română 99
Discuţii
MIHAIL OPRESCU, Acordul gramatical în structura adjectivului posesiv 102

VIAŢA CUVINTELOR

LAURA VASILIU, Noi derivate sufixale 105
ION ŞTEFAN, Adjectivul *apatic* la Eminescu 109
MAGDALENA GEORGESCU, *Camătă cu aslam = dobândă cu asupreală = camete asuprite ?* 113
VASILE C. IONIŢĂ, Contribuţii etimologice: *urlă*[1], *urlă*[2], *urloi* 117

FILOLOGIE

ALEXANDRU MAREŞ, Din vechea terminologie criptografică românească: *filtă (hiltă)* „denumire a cheii greceşti; scriere secretă (?)" 125
Discuţii
ION GHEŢIE, Filologia românească în viziunea unui savant german 134

CULTURĂ ŞI LIMBĂ

FLOAREA VÎRBAN, Observaţii cu privire la adaptarea neologismelor în unele graiuri munteneşti 137

ORTOGRAFIE

ANDREI AVRAM, Titu Maiorescu şi „restrângerea" principiului fonetic în ortografie . 151

VERSIFICAŢIE

ADRIAN VOICA, Virtuţile rimei interioare 157

LR, XLIII, nr. 3—4, p. 85—176, Bucureşti, 1994

50640.
BIBLIOTECA „ASTRA" SIBIU

RECENZII

ION DIACONESCU, *Sintaxa limbii române*. [Vol.] I. *Unitățile sintactice*. [Vol.] II. *Relațiile sintactice*, București, TUB, I : 1992 ; II : 1993 (Mihaela Marin) 165

ALEXANDRU METEA (coordonator), *Limba română pentru elevi*. Vocabular, morfologie, sintaxă. Sinteze, scheme, exerciții, ediția a III-a, Timișoara, S. C. Helicon Banat S.A., 1994 (Vera Năstase) 166

BABAK PARSA MOTLAGH, *Dicționar român-persan*, Teheran, [f. edit.], 1994 (Mihaela Marin) 169

NOTE BIBLIOGRAFICE

STELIAN DUMISTRĂCEL, DOINA HREAPCĂ, ION-HORIA BÎRLEANU, *Noul Atlas Lingvistic Român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol.I, partea 1, Iași, Editura Academiei Române, 1993 (Floarea Vîrban), p. 171 ; ALAIN RUZÉ, *Ces Latins des Carpathes. Preuves de la continuité roumaine au nord du Danube*, avec une préface de M. G.-A. Chevallaz, Ancien Conseiller Fédéral, Ancien Président de la Confédération Helvétique, Berne — Francfort s. Main — New York — Paris, Ediztions Peter Lang, 1989 (Magdalena Georgescu), p. 172.

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECRETAR GENERAL

Nr. 1514/31.III.1994
București

Către,
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

Vă facem cunoscut că, în ședința din 23 februarie 1994, Biroul Prezidiului Academiei Române, luând în discuție modul în care se aplică hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, privind revenirea în grafia limbii române la *â* și *sunt*, a constatat că nu toate institutele și publicațiile editate de Academie aplică această hotărâre.

Atragem atenția că normele ortografice aprobate de Academia Română sunt obligatorii de la 1 ianuarie 1994 și că ele trebuie aplicate cu strictețe.

SECRETAR GENERAL,
(s.s.) Acad. Marius Peculea

71102 — Calea Victoriei, 125 — Tel. (90)50.76.80

Elena Dragoș și G. G. Neamțu

OBSERVAȚII ASUPRA ADJECTIVELOR PRONOMINALE DE ÎNTĂRIRE

0. În varianta literară a limbii române actuale, sistemul p r o n u m e l u i (adjectivului pronominal) d e î n t ă r i r e are un număr finit de unități, cu o distribuție precis delimitată : NAc—*însumi (însămi)*, *însuți (însăți)*, *însuși (însăși)* ; *înșine (însene)*, *înșivă (însevă)*, *înșiși (înșeși, însele)*/ GD — *însumi (însemi)*, *însuți (înseți)*, *însuși (înșeși)* ; *înșine (însene)*, *înșivă (însevă)*, *înșiși (înșeși, însele)* (*Gramatica limbii române* 1963 : 154 ; Mioara Avram 1986 : 130).

Rezultat al unui proces diacronic de sintagmatizare, unitățile date apar numai ca termeni s u b o r d o n a ț i unui nume (p r o n u m e sau s u b s t a n t i v), în prezența nemijlocită a acestuia : *eu însumi (însămi)*, *dumneavoastră înșivă (însevă)*, *el (profesorul) însuși* etc. (Mirela Teodorescu 1979 : 392 ; Elena Berea-Găgeanu 1980 : 183 ; Mioara Avram 1986 : 150).

0. 1. Pornind de la caracterul c o m p l i c a t al paradigmei[1], combinație insolită de categorii gramaticale actualizate și implicate în a c o r d, trăsăturile morfologice, distribuționale și semantice atât de d i f e r i t e în limba veche față de cea actuală, e v o l u ț i a s i n u o a s ă a formelor, în a căror direcționare nu este de subestimat i n t e r v e n ț i a gramaticilor, încercăm în cele de mai jos formularea unei ipoteze logico-gramaticale privind :

(a) i e r a r h i z a r e a d i a c r o n i c ă a acestor forme, implicit a fazelor în care presupunem că s-a elaborat sistemul ;

(b) i n t e r p r e t a r e a m o r f o s i n t a c t i c ă la nivelul limbii române contemporane.

1. Comparativ cu situația actuală, pronumele (adjectivul pronominal) de întărire în limba textelor din secolul al XVI-lea se prezintă ca un conglomerat de forme eterogene, fără o distribuție clară și unitară, făcând cu greu previzibilă evoluția ulterioară a sistemului.

Plecând de la premisa că secolul al XVI-lea, de când datează primele texte scrise, constituie doar un segment din evoluția limbii, precedat diacronic de altele, această diversitate de forme se justifică înainte de toate prin c o e x i s t e n ț a unor elemente cu statut cronologic diferit în limbă,

[1] Sursă a numeroase „greșeli" în raport cu exprimarea corectă (Valeria Guțu Romalo 1972 : 50—51).

unele mai vechi, în regres sau pe cale de dispariție, altele în uz curent, constituind un fel de „normă", iar altele mai noi, în expansiune, schițând fața viitorului sistem, deocamdată în construcție.

1. 1. Din punct de vedere etimologic se consideră originare (= primare) formele compuse de persoana a III-a, provenite din demonstrativul latin popular *ipsus, -a, -um* (<lat. cl. *ipse, ipsa, ipsud*) și segmentul *-și*, la rându-i, provenit din pronumele reflexiv de dativ *sibi*, segment deja existent în română. Pronumele reflexiv *sibi* > rom. *șie* circula în secolul al XVI-lea și al XVII-lea fără *-și* : „Nu adunareți *șie* vistére pre pământă" (Varlaam, *Cazania*, 26) ; „Altora nu strică, *șie* fac scădere" (Dosoftei, PV, 75)[2].

În legătură cu etimologia acestor forme ar fi de remarcat :

(1) Formarea pronumelui de întărire trebuie să fie considerată în sincronie în ciuda elementelor componente eterogene, deoarece este urmașul pronumelui *îns(ul)*, existent în română, pronume care circulă și astăzi fie ca pronume de sine stătător[3] în câteva construcții prepoziționale *(într-însul, dintr-însul* etc.)[4], fie ca element integrat în structura pronumelui personal (de politețe medie — Alexandru Niculescu 1965 : 41—47) *dânsul* (< *de* + *însul*), *dânsa* (< *de* + *însa*) etc.

În acest fel procesul de constituire are ca punct de plecare elemente coexistente sincronic în sistem.

(2) Cât privește segmentul terminal *-și*, acesta, deși coincident ca expresie cu reflexivul *-și* (< lat. *sibi*), este o simplă particulă de întărire, cu sensul „chiar", fără valoare reflexivă și fără trimitere explicită la persoana a III-a (= apersonală)[5], având drept element etimologic lat.

[2] H. Tiktin, în *Gramatica românească. Etimologie și sintaxă*, ediția a III-a, București, Editura Tempo, 1947 : 71, remarcă faptul că *șie* și *sine* se pot întări prin *-și : Cine face* **sieși** *face. Lauda de* **sineși**.

[3] În limba veche *însu/înșii* circulau și singure : „Domnul va rîde de *înșii*" (Dosoftei, PV, 33). Aceleași forme apar și la Ion Budai-Deleanu, în *Țiganiada* : „Căci *înșii* vedeți" (169).

[4] În limba veche, formațiile cu diverse prepoziții și *ins-* sunt mult mai diverse decât azi :
către-ins : „Postîmpiți *către-ins* și luminați-vă" (Coresi, P s-r, 147) ;
d-ins : „ascunde-mă vrea *d-ins*" (Coresi, P s-r, 234) ;
într-ins : „pacele meale *într-îns* upovăiiu" (Coresi, P s-r, 185) ;
priⁿsⁿ : „și-l brăcați *priⁿsⁿ* și-i dați ineleⁿ" (Varlaam, *Cazania*, 12) ;
spr-insu : „upovăindu *spr-insu*" (PS, 49) ;
spr-inse : „și urdziturile păduriloru smentiră-se și se rădicară, că mănie-se *spr-inse* Dumnedzeu" (PS, 45) ;
spr-ins : „întării-mă *spr-ins*" (Coresi, P s-r, 70) ;
spr-înșii : „Varsă *spr-înșii* mînia ta" (Coresi, P s-r, 287) ;
spr-înși : „căzu foc *spr-înși*" (Coresi, P s-r, 245).

[5] Tratatul de istorie a limbii române (ILR), vol. I : 286, arată că *sic* întărește pe *et*, e frecvent corelativ în propozițiile comparative (p. 246) sau corespunde rom. *așa* (p. 352). Conform ILR II : 288, *sic* > rom. *și* e încă din latină un întăritor al adițiunii, cu sensul „așa", apoi „la fel ca", exprimând ideea de adăugare. Al. Rosetti (1966 : 297) afirmă că în *ăcieși (ăcie+ și) -și* e particulă întăritoare, dar nu mai face aceeași observație la p. 283, în cazul pronumelui *cuișî* (H, S, CP, p. 61, 13) sau *ciⁿrescu-(și)* „fiecare" (CV, 22, 7—8 ; 29, 6 ; 32, 5 ; 112 ; 9—10), despre care arată că „Pornind de la *cineșcui* (format din *cine* + *și* + *cui*), s-a refăcut un nominativ-acuzativ *cineșcu*". La p. 282, când dă formele pronumelui posesiv, atrage atenția că „mai ales la Coresi [apare] în compoziție cu pronumele reflexiv *-și : ai meiș* (CC_2, 502, 28)".

Faptul că *-și* e particulă întăritoare e probat de aglutinarea cu adverbe, atât în limba veche (vezi *infra*, p. 91), cât și în limba română populară de azi : *coloșa* (< *colo* + *și* + *a*), *acoleașa* (< *acolea* + *și* + *a*) ; *icișa* (< *ici* + *și* + *a*) etc.

sic (Mirela Teodorescu 1979 : 392). Numai așa se poate explica atașarea lui *-și* la orice fel de pronume, atât personale (la diferite persoane), cât și apersonale, precum și la diverse adverbe. De exemplu, în limba veche, pronumele (personale, posesive, demonstrative, relative sau nehotărâte), atât la cazurile drepte, cât și la cele oblice, dispun de particula întăritoare *-și* :

mineș(i) : (CT, Ioan, 16, 30, 32, 37), cu sensul „pe mine însumi" (apud Dimitrescu, Pamfil 1978 : 272);

noiș(i) : (CT, Marcu, 28; CC_2 19, 76, 215), cu sensul „pe noi înșine" (apud Dimitrescu, Pamfil 1978 : 272);

eluș : „întru *eluș* să se roage" (Coresi, *Liturghier*, 139);

luiș : „Alease noao destoinicie *luiș*" (Coresi, P s-r, 207);

ѧși : „Toată ⁘părăția če se ⁘parte de *ѧși* pustiaște" (Coresi, Tetraevanghel, 54);

eiș (cu varianta *eișe)* : „grăind adins *eiș*" (Coresi, *Liturghier*, 139);

loruș : „Învîrtoșară *loruș* cuvânt rău" (Coresi, P s-r, 262);
„Împărțiră cămășile meale *loruș*" (Coresi, P s-r, 105).

Și pronumele posesive sunt întărite cu particula *-și* : *ai meiși* (CC_2, 502, 28), *al tăuș* (CC_2, 222, 13), *al nostruș* (CC_2, 320, 26), *vostruș* (C Pr Iac IV, 1), *al săiși* (CV, 26, 7), *saleși* (CC_2, 261, 4) (apud Rosetti 1966 : 282).

De asemenea, pronumele demonstrative apar întărite în limba veche românească, din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea : *aceiași* (cu varianta *aciași*) : „Popa *aceiași* zică" (Coresi, *Liturghier*, 136); Ion Neculce (în ILRL 1971 : 282); *acestași* (cu varianta *acestaș*) : „că iarăși *acestași* proroc" (Ivireanul, în ILRL 1971 : 186); Gr. Ureche (în ILRL 1971 : 247).

Pronumele relative : *cineș* (cu varianta *cine-șĸ* și *ciniș*) : „să-și închine capul său *cineș*" (Coresi, *Liturghier*, 128); *Cine-șĸ* va lăsa" (Coresi, *Tetraevanghel*, 44); *careși* (Gr. Ureche, în ILRL 1971 : 247); *cuiș* : „Că tu dai *cuiș* după deala lui" (Coresi, P s-r, 258); *căruași* : „D-dzău plăti amândurôr cumu să cade câte unu *căruași* di⁘nși (Varlaam, *Cazania*, 11).

Pronumele nehotărâte : *cevași* : „ca să descoperim *cevași* cât de puțin" (Ivireanul, 86, în ILRL 1971 : 186; *Cronicari munteni*, 11, în ILRL 1971 : 328); *altcevaș* (*Cronicari munteni*, în ILRL 1971 : 328), cu varianta *oarece-și* (Iancu Văcărescu, în ILRL 1971 : 524); *fieș-ce* „fiecare" (idem, *ibidem*).

Adverbele : *acasăși* (Gr. Ureche, 74/4, în ILRL 1971 : 247); *acieși* (Gr. Ureche, 40/1, în ILRL 1971 : 247); *cumuși* (Coresi, *Liturghier*, 139); Gr. Ureche, 40/1 (în ILRL 1971 : 247); *iarăși* (cu varianta *iarâși*): „zise domnul *iarâși*" (Coresi, *Tetraevanghel*, 45); „Că *iarăși acestași* proroc zise" (Ivireanul, 125, în ILRL 1971 : 186); *încăși* : „iar *încăși* luînd seama vorbei și pohtei lui Petru, o aflăm să fie supusă voiei dumnezeești" (Ivireanul, 7, în ILRL 1971 : 186); *undeși* (Gr. Ureche, 74/16, în ILRL 1971 : 247); *undevași* : „ca să meargă *undevași*" (Ivireanul, 111, în ILRL 1971 : 186).

1. 2. O dată ce *-și* este nereflexiv și apersonal (= „neutral" ca persoană), rolul de indicator al persoanei revine segmentului inițial (pronumelui personal).

Atâta timp cât *însu- (însă- . . .)*, asemenea sau același cu *însul (însa, înșii, însele)* este simțit ca pronume personal de persoana a III-a

Mirela Teodorescu 1979 : 393), la fel ca *el (ea, ei, ele)*, formațiile compuse[6] *(însuși, însăși, înșiși, înseși* au autonomie pronominală, își sunt autosuficiente, cumulând sensul personal de persoana a III-a și întărirea prin *-și*). Indicator al persoanei, unicul, este segmentul inițial.

În fapt, ele sunt mai degrabă pronume „întărite" decât pronume de „întărire" (din moment ce nu „întăresc" alte pronume sau substantive) și constituie una din caracteristicile limbii române din această perioadă.

1.3. Pe măsură ce *el (ea, ei, ele)* îl elimină pe *însul (însa, înșii, însele)*, se poate presupune că segmentul *însu- (-ă, -i, -e)* pierde caracterul de pronume personal de persoana a III-a, devenind apersonal, ceea ce explică expansiunea lui *-și* pe pozițiile celorlalte pronume (= de pers. I și a II-a), adică o formă precum *însuși* poate fi utilizată pe poziția oricărei persoane (vezi *infra*, nota 11).

Dispărând semnificația de persoană, sistemul paradigmatic al opozițiilor de persoană se dezorganizează, dând câmp liber ambiguităților. Refacerea opozițiilor de persoană apelează, în mod firesc, la unități ce marchează lexical (= prin rădăcini) această categorie, și anume la pronumele personale *(eu, tu, el* etc.), care se atașează lui *însuși (însăși* etc.). Apar astfel combinațiile obligatorii *eu însuși, tu însuși, noi înșiși (noi înșiși)* etc., în care elementul al doilea înîntregime (= *însuși)* exprimă doar întărirea. Fostul pronume personal *însu- (însă-* etc.) devine un simplu suport material al particulei întăritoare *-și (noișI = noi înșiși)*. Rolul de expresie a persoanei revine exclusiv primei componente a sintagmei, adică pronumelui personal.

În același timp, segmentele *însu-, însă-, înși-, înse-*, lipsite propriuzis de o informație semantică proprie, continuând formele de gen și număr ale pronumelui de origine, își consolidează, prin regularizare, o paradigmă cu patru forme flexionare *(-u, -ă, -i, -e)*, după model pronominal sau adjectival. (Vezi *acest, această, acești, aceste*; *acru, acră, acri, acre*. Vezi, în același sens, substantivele cu același etimon *ins, insă, înși, inse.)*

În acest stadiu, punct de răscruce în evoluția lor morfosintactică, *însuși, însăși, înșiși, înseși* încep să funcționeze sintactic pe lângă pronume personale pe poziția adjectivelor, din pronume „independente" devenind adjective „dependente" formal, cu acord marcat prin desinențe *(-u, -ă, -i, -e)*, chiar dacă nu de la început supus unor reguli stricte.

1.4. Bazele construcției actualului sistem, în cadrul căruia poziția particulei întăritoare este ocupată nu numai de *-și*, ci și de *-mi, -ți, -ne, -vă*, încep să se pună în momentul în care, datorită coincidenței formale, se confundă particula întăritoare *-și* cu pronumele reflexiv de persoana a III-a *(î)și*.

Întrucât *-și* din pronumele (adjectivul pronominal) de întărire n-a avut niciodată sens reflexiv și nici nu avea cum să-l dobândească, este foarte pro-

[6] În *Gramatica românească*, Ion Heliade Rădulescu consideră pronume compuse formele ce însoțesc pronumele personale de tipul: *eu-însumi*. Prezentându-i paradigma, la persoana a III-a singular și plural se dau formele: GD *lui'și; loru'și; ei'și; loru'și*. E de notat că, atunci când vorbește de adjectivul demonstrativ, remarcă faptul: „de multe ori pentru mai multă întărire iau după dînsele, în toate cazurile și numerile, pe pronumele de a treia persoană de la cazul Dativ, și zicem *acesta'și, acela'și*". (S-a utilizat ediția I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*. Ediția Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980, p. 20–21.)

babil ca asimilarea acestuia cu reflexivul *(î)și* să se datoreze nu atât unei evoluții interne a sistemului[7], cât falsei analize din partea gramaticilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul celui următor, adică din perioada când încep să se prezinte în gramatici paradigmele complete ale diferitelor părți de vorbire. O dată interpretat ca reflexiv de persoana a III-a, între *-și* din *însuși (însăși* etc.) și pronumele personal de persoana a III-a *(el, ea, ei, ele)* se profilează stabilirea unui raport în forma identității de persoană (și număr), după modelul structurilor verbale cu pronume reflexive în dativ, a căror persoană este aceeași cu a subiectului : *el și-a amintit (el* = persoana a III-a, *și-* = persoana a III-a). În acest fel, categoria persoanei ajunge să fie de două ori marcată *(el* **însuși**, **ea** *însăși* etc.), iar concordanța, asimilată obligativității, se extinde și la pers. I și a II-a, singular *(eu, tu)* și plural *(noi, voi)*.

În mod firesc, pentru marcarea acestor persoane se utilizează inventarul de unități specializate (pe persoane) din paradigma reflexivului în dativ : ***eu*** **— mi**, *tu* **— ți**, *noi* **— ne**, *voi* **— vă**.

Ca urmare a acestei reorganizări, *-și* este eliminat de pe pozițiile pers. I și a II-a : *eu însumi* (nu : *eu însuși*), *tu însuți* (nu : *tu însuși*), *noi înșine* (nu : *noi însuși, înșiși*), *voi înșivă* (nu : *voi însuși, înșiși*).

Astfel sistemul este integral construit, iar, prin gramatici, manuale și alte materiale de uz didactic, „impus" încetul cu încetul în conștiința vorbitorilor instruiți și, finalmente, prin școală, însușit ca atare[8].

La nivelul limbii române actuale, varianta literară, avem punctul „terminus" de organizare, rafinare și „complicare" a sistemului[9].

1.5. În concluzie, potrivit ipotezei mai sus prezentate, în evoluția și elaborarea sistemului pronumelui (adjectivului pronominal) de întărire putem identifica diacronic următoarele trei stadii[10] succesive :

I. Exclusiv pronume (de întărire), în a cărui structură binară intră particula *-și* (marcă a întăririi) și un pronume (personal sau apersonal, inclusiv *âns, -ă, -i, -e)* : *mineși, noiși, loruși, însuși, aceleași, careși* etc.

II. Adjectiv pronominal (de întărire), exclusiv cu particula întăritoare *-și* combinată cu pronumele *âns (-ă, -i, -e)*. Marcarea persoanei în sintagmă revine pronumelui personal regent : *eu însumi, tu însuți, noi înșine, voi înșivă* etc.[11].

[7] Până în secolul al XVIII-lea alte forme decât cele cu *-și* sunt atât de rare, încât e foarte probabil ca apariția lor în scris să fie mai degrabă o greșeală de scriere decât consemnarea unui fapt real de limbă.

[8] H. Tiktin (1934 : 73) atrage atenția că „De regulă, mai ales în graiul familiar, forma *însuși* se întrebuințează în locul celorlalte : *O știți voi* **însuși**. **Însuși** *elementele se luptau*. Aceste forme greșite trebuie evitate în scris".

[9] Evoluția ulterioară nu poate fi decât în direcția simplificării, a reducerii de forme, a „economisirii" materialului lingvistic. Vezi, pentru unele considerații în acest sens, G. Gruiță 1980 : 69—70 ; G. Gruiță 1981 : 147—149.

[10] În limba textelor vechi coexistă forme aparținând tuturor celor trei stadii. Mirela Teodorescu (1979 : 393) remarcă faptul că în limba veche este folosit frecvent pronumele de întărire independent : *„înșivă* vă duceți" (Varlaam) etc.

[11] Așa apare în *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu : „eu *însuș*" (183) ; el *însuș*" (197) ; *„însuș* a ta" (217) (în ILRL 1971 : 489), dar și la C. Conachi ca formă unică pentru toate persoanele și numerele : *„însuși* tu" (27) ; *„însuși* voi" (57) ; *„însuși* viața" (100) (în ILRL 1971 : 568).

III. Adjectiv pronominal de întărire cu indicator propriu de persoană (= reflexivele *-mi*, *-ți*, *-și* etc.), dublând persoana pronumelui regent *(eu, tu, el* etc.) : *eu însumi (însămi), tu însuți (însăți), el însuși (ea însăși)* (Arcadie Evdoșenco 1992 : 491—494).

2. Comparativ cu restul adjectivelor pronominale (= provenite din pronume), cele de întărire se caracterizează în plan sincronic prin câteva trăsături importante :

2.1. Au statut formal adjectival, fapt suficient pus în evidență prin acordul sintagmatic[12] în gen, număr și caz cu un pronume personal sau un substantiv : *eleva însăși* (nu : *eleva însuși*), *noi înșine* (nu : *noi însuși*), *elevei înseși* (nu : *elevei însăși*).

Întrucât morfemul sincretic (= desinența) prin care se realizează acordul în gen, număr și caz *(-u, -ă, -i, -e)* apare în interiorul adjectivului pronominal *(însumi/însămi, înșine/însene)*, spunem că este un caz de flexiune internă[13].

Deși facem distincție, la nivelul conținutului, între „flexiune" (= domeniul cazurilor$_1$) și „acord" (= domeniul cazurilor$_2$)[14], preferăm termenul „flexiune" (internă) în locul celui de „acord" (intern), întrucât în cazul acestuia din urmă, al acordului intern, relația de subordonare se consumă intralexematic, în interiorul cuvântului compus, partenerii de relație fiind subunități ale unuia și aceluiași cuvânt[15]. Or, în cazul adjectivelor pronominale de întărire, acordul marcat prin desinențe la segmentul inițial *(însu-, însă-, înși-, înse-)* și contând pentru cuvânt în întregime *(însumi, însămi, înșine, însene)* are ca partener de relație (= regent) un alt cuvânt *(eu, tu, noi, voi* etc.).

2.2. Adjectivul pronominal de întărire mai pune în evidență, la nivelul limbii literare („corecte"), încă o identitate obligatorie de categorii gramaticale în raport cu regentul — persoana și numărul : *eu* (persoana I, singular) *însumi* (persoana I, singular), *tu* (persoana a II-a, singular) *însuți* (persoana a II-a, singular), *el* (persoana a III-a, singular) *însuși* (persoana a III-a, singular), *noi* (persoana I, plural) *înșine* (persoana I, plural) etc.[16].

Această identitate de persoană (și număr) la un adjectiv în raport cu termenul său regent este un fapt singular în gramatica limbii noastre.

Problema care se pune este (a) dacă această concordanță de persoană și număr, categorii marcate prin reflexivele *-mi, -ți, -și, -ne, -vă, -și* din partea finală a adjectivelor pronominale de întărire, constituie, prin obligativitatea ei, un fapt asimilabil acordului sintagmatic și (b) dacă acest „acord" (în persoană și număr) devine un al doilea mijloc de subordonare a

[12] Vezi, pentru distincția „acord sintagmatic/acord paradigmatic", G. Gruiță (1981 : 18—24).

[13] Fenomenul se întâlnește și la alte pronume : *aceluiași/aceleiași/aceleași; celuilalt/celeilalte/celorlalți, celorlalte; căruiva/căreiva* etc.

[14] Vezi, pentru distincția „caz$_1$/caz$_2$" (= caz substantival (pronominal) fără prepoziție/caz adjectival, rezultat al acordului), D. D. Drașoveanu (1969 : 77—81).

[15] De un acord intern putem vorbi, de exemplu, între componentele unor substantive compuse *(bunăstare)* sau între articolul hotărât enclitic și substantivul determinat *(cartea, fetei)*. Vezi, pentru acord intern, G. Gruiță (1981 : 32).

[16] Dacă pe poziția pronumelui de persoana a III-a apare un substantiv, adjectivul pronominal de întărire este, firește, la persoana a III-a; *profesorul însuși/profesorii înșiși.*

adjectivului pronominal față de pronume (substantiv), alcătuind împreună cu primul (cel de gen, număr și caz) un dublu acord[17] sintagmatic.

În vederea unei decizii în acest sens, sunt de remarcat următoarele :

(1) Acordul (sintagmatic) în număr și persoană, categorii manifestate a doua oară sau anaforice[18], apare ca mijloc de relaționare (=de subordonare) numai la predicatul exprimat prin verb la mod personal, acord al cărui suport la nivelul expresiei îl constituie desinențele verbale : *(eu) intru, (tu) intri* etc.

(2) În cazul adjectivului pronominal de întărire, categoriile de număr și persoană sunt marcate prin segmentele *-mi, -ți, -și, -ne, -vă, -și*[19], asimilate și, ca atare, interpretate din punct de vedere gramatical ca pronume reflexive atone, aceleași, cel puțin formal și etimologic, cu reflexivele în dativ grupate cu un verb : **mi**-*am amintit*, **ți**-*ai amintit*, **și**-*a amintit* etc. Or, lucru bine știut, pronumele reflexive, asemenea celor personale (propriu-cise), posesive și de politețe, au persoană deictică, primară, motivată prin conținutul referențial. (Este o persoană dată, manifestată prima oară, precum, de exemplu, genul la substantiv.) Realizarea, în planul expresiei, a unuia sau altuia dintre membrii categoriei persoanei la pronume (pers. I, a II-a, a III-a) nu are la bază flexiunea, ca variație formală terminală, ci selecția, în funcție de o anumită semnificație, a unuia sau altuia dintre radicale, constituind astfel lexeme diferite [20].

Spunem de aceea că pronumele aparținând acestui grup au persoană (= persoană „dată" prin radical), dar nu se schimbă (= nu flexionează) după persoană[21].

Cu atât mai puțin ar putea fi vorba, în cazul reflexivelor, de un acord sintagmatic, de neconceput în afara unei disponibilități flexionare proprii.

Generalizând, putem spune că nici unul din pronumele date nu poate dobândi calități adjectivale datorate acordului în persoană (și număr), adică nu se poate acorda.

(3) Limitând discuția la pronumele reflexive adverbale, identitatea de persoană (și număr) a reflexivului cu numele-subiect *(***eu îmi** *amintesc*, **tu îți** *amintești* etc.) este rezultatul coreferențialității celor două unități : reflexivul reprezintă numele-**subiect** în ipostază de **obiect**, repetându-l referențial și, în mod firesc, „acordându-se" cu el **paradigmatic.**

[17] În gramatici, această concordanță este tratată la **acord**, parte, în cazul de față, a unui acord complex, realizat în două seturi de categorii gramaticale — (a) gen, număr, caz și (b) număr + persoană (G. Gruiță 1981 : 147 ; Mioara Avram 1986 : 131).

[18] Vezi, pentru distincția **categorii deictice / categorii anaforice** și deosebirile de semnificație la una și aceeași categorie gramaticală, în funcție de ipostaza ei deictică sau anaforică, G. Gruiță (1981 : 13—15).

[19] Apariția la persoana a III-a, plural, feminin pe poziția lui *-și* a personalului neaccentuat *-le (însele)* nu schimbă cu nimic datele problemei.

[20] Unitățile *eu, tu, el* sau *meu, tău, său* etc. nu aparțin unuia și aceluiași cuvânt, ca eventuale forme supletive. (În cazul supletivismului, specie extremă a flexiunii neregulate, semnificația lexicală este constantă.) (Vezi pentru „supletivism", Valeria Guțu Romalo 1968 : 252 și urm.)

[21] În aceeași situație se află și genul la substantive.

Suntem astfel obligați să afirmăm că, alături de acordul paradigmatic p r o p r i u-z i s, *in absentia*, existent între s u b s t i t u t (pronume) și s u b s t i t u i t (substantiv sau alt pronume), mai există un acord paradigmatic, pe care îl numim d u b l a n t.

După cum dublarea este totală, integrală (= categorii gramaticale și poziție sintactică) sau parțială (= anumite categorii gramaticale), vorbim de un acord paradigmatic dublant t o t a l (**Pe Ion** *îl doare capul*; **Copilului îi** *plac dulciurile*; **Pe tine te-***am mai văzut undeva*; „**Pe-al** *nostru steag e scris unire*"; *Cel dintâi prieten al omului a fost câinele*)[22] și un acord paradigmatic dublant p a r ț i a l. Acesta din urmă caracterizează structurile cu reflexive[23]: **El (elevul)** *nu-și amintește un exemplu*; **Voi vă** *dați seama de greșeală*?; **Noi ne-***am fi dus cu plăcere în excursie*[24].

Prin urmare, într-o structură de tipul *Tu îți mai amintești de seara aceea*?, categorie persoanei apare de trei ori exprimată:

(a) categorie$_1$, realizată lexical în pronumele personal *tu*;

(b) categorie$_1$, prin acord paradigmatic dublant parțial, realizată lexical în pronumele reflexiv *îți*;

(c) categorie$_2$, prin acord sintagmatic, realizată flexionar (= prin desinență) în verbul *amintești*.

Se vede astfel că între persoana verbului și cea a reflexivului nu se poate motiva nici un raport direct, concordanța (obligatorie) de persoană a celor două clase de cuvinte[25] fiind rezultatul raportării separate a fiecăreia la numele-subiect (persoană$_1$), una prin acord sintagmatic (persoană$_2$ — verb), cealaltă prin acord paradigmatic (persoană$_1$ — pronume reflexiv). (Altfel spus, nici una nu se acordă cu cealaltă în persoană, nici sintagmatic și nici paradigmatic[26].)

Într-o reprezentare grafică, am avea:

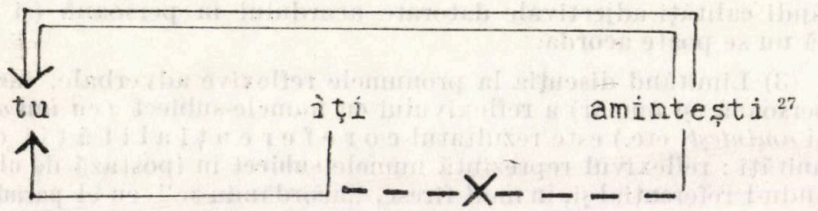

[27]

[22] Pentru discuția de față prezintă mai mică importanță poziția, în linearitatea enunțului, a dublantului față de dublat (proclitică sau enclitică).

[23] Deopotrivă reflexivele în dativ și cele în acuzativ (**Ion se** *laudă mereu*).

[24] Faptul că reflexivul dublează nu numai un substantiv, ci și un pronume nu schimbă esențial situația, întrucât, referențial, „în spatele" pronumelui se află tot un substantiv.

[25] Concordanță utilizată în practica didactică pentru a deosebi pronumele reflexive de cele personale (atone) în situațiile în care formele lor coincid. (Este vorba de pers. I și a II-a, singular și plural, ambele cazuri: **îmi** *amintesc*/**îmi** *amintești*; **te** *duci*/**te** *duce* etc. Vezi G. G. Neamțu 1989: 85—88.)

[26] Formularea „acordul pronumelui reflexiv (în persoană și număr) cu verbul", destul de frecventă în analizele gramaticale școlare, conține o i m p r o p r i e t a t e.

[27] În care: ═══ = acord sintagmatic; ——— = acord paradigmatic; X = lipsa raportului.

2.3. În examinarea segmentelor *-mi*, *-ți*, *-și* etc. pornim de la premisa că, prin integrarea lor ca subunități în structura adjectivelor pronominale de întărire, intervin sau pot interveni anumite modificări formale și semantice[28], prin care se îndepărtează de statutul lor originar și nu mai pot fi interpretate ca și cum ar fi unități independente.

Comparându-le cu reflexivele propriu-zise (adverbale), constatăm următoarele :

(1) La nivelul expresiei nu există nici o deosebire între ele ca unități și subunități.

(2) În conținut, lucrurile par a fi destul de complicate :

(a) Sensul morfologic „reflexiv" nu poate fi dovedit în nici un fel. În ciuda diversificării formale pe persoane, asemenea reflexivului propriu-zis, singura semnificație, nelegată de o categorie gramaticală anume, este cea de întărire, realizată de compus în ansamblu *(însumi, însuți* etc.), perpetuând în cadrul întregului semnificația originarului adverb *-și*. Ca atare, denumirea de reflexive se motivează aici exclusiv formal.

(b) Legată de lipsa sensului reflexiv este suspendarea integrală a oricărei semnificații cazuale, inclusiv a celei originare de dativ, realizate prin segmentele înseși, indiferent dacă această semnificație cazuală are în vedere compusul în întregime sau se consumă intralexematic[29]. Cu alte cuvinte, o dată integrate ca subunități, aceste segmente, formal în dativ, nu mai materializează nici o semnificație cazuală.

(c) Singura semnificație gramaticală manifestă, explicit realizată prin *-mi*, *-ți*, *-și*, *-ne*, *-vă*, *-și*, contând pentru compus în întregime, este cea de persoană[30].

Din acest punct de vedere nu există nici o deosebire față de reflexivele propriu-zise nici în privința numărului de membri ai categoriei (pers. I, a II-a, a III-a, singular și plural) și nici ca tip de semnificație (= persoană deictică, tipic pronominală, realizată prin radical[31], nu consecință a acordului). Spunem de aceea că persoana (+ numărul) adjectivelor pronominale de întărire nu constituie un al doilea mijloc de subordonare a acestora și nici nu dublează acordul sintagmatic (în gen, număr, caz).

2.4. Sintetizând, în chip de concluzii, cele de mai sus, reținem :

(1) Datorită structurii sale morfematice și categoriilor gramaticale realizate, adjectivul pronominal de întărire are față de termenul regent un statut special :

(a) Se acordă sintagmatic (= adjectival) în gen, număr și caz, acord marcat prin flexiune internă la componenta inițială apersonală *(însumi, însăți* etc.).

[28] Se știe că un compus, cel puțin din punct de vedere semantic, nu este o simplă sumă mecanică a sensurilor componentelor, ci, în general, o combinație, o nouă unitate semantică, în care poate transpărea sau nu sensul unităților inițiale.

[29] Se deosebesc astfel chiar de pronumele personale în genitiv *lui, ei, lor* din structura pronumelor de politețe *dumnealui, dumneaei, dumnealor*, a căror semnificație cazuală este anulată doar interlexematic, nu și intralexematic. (În interiorul compuselor *dumnealui, dumneaei, dumnealor*, raportul de determinare realizat prin genitivul pronumelui personal este indiscutabil.)

[30] Care și-o asociază întotdeauna pe cea de număr.

[31] Semnificația personală este în fapt singurul element ce justifică încadrarea acestor segmente la pronume (reflexive), în calitatea lor de subunități cu sens exclusiv gramatical fiind apropiate de morfeme (în accepțiunea restrânsă, gramaticală a termenului).

(b) Manifestă identitate de persoană (și număr) cu pronumele (substantivul) regent, rezultat al unui acord p a r a d i g m a t i c d u b l a n t parțial, acord marcat la componenta terminală *(însu***mi**, *însu***ți**, *însu***și** etc.).

Identitatea de persoană (și număr) nu se constituie într-un mijloc (al doilea) de subordonare.

(2) Prin faptul de a avea p e r s o a n ă (și număr), toate unitățile discutate au și caracter p r o n o m i n a l, fiind similare, din acest punct de vedere, posesivelor *(meu, tău, său* etc.).

Spunem de aceea că în formularea „adjectiv pronominal de întărire" calificativul „pronominal" înseamnă nu atât „provenit din pronume", cât „are și valoare pronominală".

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara, 1986, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei R.S.R.

Berea-Găgeanu, Elena, 1980, *„Pronumele de întărire" în româna contemporană*, în LR, XXIX, 3 : 183—187.

Dimitrescu, Florica, Pamfil, Viorica și alții, 1978, *Istoria limbii române*, București, E.D.P.

Drașoveanu, D. D., *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în CL, XIV, 1 : 78—81.

Evdoșenco, Arcadie, 1992, *Pronumele de întărire : pronume sau adjectiv ?*, în LR, XLI, 9 : 491—494.

* * * 1963, *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, București, Editura Academiei R.S.R.

Gruiță, Gligor, 1980, *Două aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, în „Studii", Dej, II : 69—74.

Gruiță, G., 1981, *Acordul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Guțu Romalo, Valeria, 1968, *Morfologie structurală a limbii române*, București, Editura Academiei, R.S.R.

Guțu Romalo, Valeria, 1972, *Corectitudine și greșeală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Heliade Rădulescu, Ion, 1980, *Gramatica românească*, Ediție de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Minerva.

* * * *Istoria limbii române*, vol. I și II, București, Editura Academiei R.S.R., 1965, 1969.

Neamțu, G. G., 1989, *Elemente de analiză gramaticală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Niculescu, Alexandru, 1965, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Rosetti, Alexandru, 1966, *Istoria limbii române*, vol. IV, V, VI, București, Editura Academiei R.S.R.

Teodorescu, Mirela, 1979, *Pronumele de întărire*, în LL, 3 : 392—393.

Tiktin, H., 1947, *Gramatica română. Etimologie și sintaxă*, Ediția a III-a, București, Editura „Tempo".

IZVOARE

Coresi, 1969, *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, Editura Academiei R.S.R.

Coresi, 1976, *Psaltirea slavo-română* (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei R.S.R.

Coresi, 1963, *Tetraevanghelul lui Coresi* (Brașov 1560—1561). Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei R.P.R.

Dosoftei, 1974, *Psaltirea în versuri*, 1673. Ediție critică de N. A. Ursu. Cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași.

* * * 1889, *Psaltirea Scheiană*, I. Textul. Publicată de prof. I. Bianu, București.

Varlaam, 1966, *Cazania*, 1643. Ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Academiei R.S.R.

SIGLE

PS *Psaltirea Scheiană*, I. Textul. Publicată de prof. I. Bianu, Bucuresci, 1889.
P s-r Coresi, *Psaltirea slavo-română* (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589. Text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R.

Octombrie 1994

Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

Ştefan Găitănaru

PREDICATUL VERBAL ABSOLUT ŞI SUBIECTUL NEDETERMINAT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Atunci când nu includ în categoria subiectului nedeterminat „exprimarea" poziţiei subiect a verbelor impersonale (Ionescu Ruxăndoiu, 1967, p. 433; Pană Dindelegan, 1974, p. 65), studiile de gramatică o denumesc în diferite feluri: „lipsa subiectului" *(Gramatica*, II, 1966, p. 94), „subiect inexistent" (Avram, 1986, p. 260), „subiect inexprimabil" (Şerban, 1970, p. 126), „subiect zero" (Draşoveanu, 1974, p. 8; Neamţu, 1986, p. 23), „subiect vid" (Pană Dindelegan, 1992, p. 64).

Plasarea acestei realizări la subiect — şi încă sub denumiri atât de variate — a generat dificultăţi în tehnicile de analiză. Descrierea unei unităţi sintactice care nu există, sub aspectele ei pozitive, a condus pe unii gramaticieni la decizii în consecinţă: „Chiar şi verbele care exprimă fenomene atmosferice ca *plouă*, *ninge* (...) au subiect, căci ele altfel n-ar mai fi verbe (...) Acţiunile acestor verbe pot fi oricând atribuite unui autor, fie el şi închipuit" (Anghelescu Temelie, Popescu, 1976, p. 92). S-a apelat în argumentaţie la mentalitatea folclorică, la noţiunea de subiect intern şi la enunţuri cu conotaţii stilistice.

Problema în esenţă presupune un paralelism, evidenţiat de studiile care au realizat clasificarea sintagmatică a verbelor. Astfel, dacă un verb intranzitiv este definit prin absenţa „capacităţii de a guverna un morfem în acuzativ" (Guţu Romalo, 1967, p. 292), tot astfel „verbele impersonale sunt verbele care nu guvernează nominativul" *(idem*, p. 305). Se înţelege că lipsa subiectului este o trăsătură sintactică a verbului (ca şi intranzitivitatea) şi nu poate fi descrisă în termeni pozitivi decât cu referire la predicat.

2. Studiul de faţă îşi propune să analizeze abordarea acestei probleme în lucrările de gramatică, argumentând instituirea unei subclase noi

(predicatul verbal absolut), ce exclude, pentru enunţurile în care apare, necesitatea referirii la subiect; delimitarea de subiectul nedeterminat este, inevitabil, implicată.

2.1. Unele studii tradiţionaliste consideră subiectul zero un tip de subiect datorat unei situaţii accidentale specifice limbii române: „Dacă şi în română ar fi obligatorie folosirea pronumelui personal, am avea şi noi *el plouă*, ca în franceză *il pleut*" (Drăşoveanu, 1974, p. 8).

S-a observat că aceste verbe nu participă, în absenţa celui de-al II-lea termen, la relaţia de interdependenţă (Rădulescu, 1980, p. 18). Obiecţia a fost că subiectul zero nu înseamnă lipsa subiectului; aspectul lui pozitiv ţine de posibilitatea limbii române de a reprezenta suficient categoria persoanei prin desinenţa verbului (Neamţu, 1986, p. 183). Trebuie însă precizat că această posibilitate, derivată din modalitatea flexionară a verbului, generează două tipuri de contexte: *Citeşte*, care presupune un enunţ *El citeşte*, şi *Plouă*, care nu presupune în română * *El plouă*.

2.2. Studiile de orientare transformaţională au descris această poziţie ca rezultat al unei transformări din structura de adâncime în cea de suprafaţă (Vasiliu, Golopenţia Eretescu, 1969, p. 77; Pană Dindelegan, 1974, p. 62). În prima structură este ocurent simbolul *Subiect*, realizat ca *Nedef* şi caracterizat prin trăsătura *Indef* (Pană Dindelegan, *ibidem*). În urma transformării, „sub dominaţia subiectului rămâne exclusiv simbolul *Nedef*, fără corespondent fonologic" *(ibidem)*.

Ulterior, încercându-se demonstraţia că subiectul este subordonat predicatului, depinzând de existenţa unei valenţe corespunzătoare a verbului, nu s-a mai apelat la structura de adâncime, ci s-a subliniat că: „verbele impersonale de tipul: *ninge*, *plouă* (...) se caracterizează sintactic prin absenţa în româna actuală a subiectului din construcţia lor normală. Este o particularitate a limbii române existenţa unor construcţii cu subiect vid" (Pană Dindelegan, 1992, p. 64). Ceea ce înseamnă că s-a produs „absorbţia poziţiei sintactice a subiectului, verbele devenind inapte sintactic de a se combina cu subiectul" *(idem*, p. 68).

3. Varietatea mare a verbelor impersonale (Pană Dindelegan, 1987, p. 3—6; 1992, p. 63—70) nu a fost grupată în funcţie de distribuţia valenţei sintactice ± *subiect*. În situaţia de faţă interesează distincţia dintre verbele absolute (lipsite de poziţia subiect) şi cele cu subiect nedeterminat, întrucât există posibilitatea confundării lor. Subcategorizarea nu corespunde celor două modalităţi de descriere adoptate: verbe şi expresii intrinsec impersonale; verbe şi construcţii impersonale derivate, fiecare conţinând şi elemente cu subiect determinat sau subiectivă (Pană Dindelegan, 1992, p. 64, 67).

3.1. Conform descrierilor anterioare (cf. şi Guţu Romalo, 1973, p. 116—118), de predicat verbal absolut se poate vorbi prin referire la enunţuri ce conţin verbe: impersonale prin natura lor *(plouă, ninge, tună ...; se înnoreacă, se înserează ...)*; intranzitive reflexivizate *(se merge, se pleacă, se călătoreşte ...)*; tranzitive reflexivizate *(Mi se zice Ion; Mi se spune Ion)*; verbe şi expresii cu regim prepoziţional obligatoriu *(Îmi pasă de ...; I s-a urât de ...; Îmi pare bine de ...; Îi arde de ...)*; verbe şi expresii cu regim prepoziţional facultativ *(Îmi place de Maria; Miroase a pâine; Îi şade bine cu haina; A trecut de miezul mopţii ...)*.

Toate aceste enunțuri, la care, probabil, s-ar mai putea adăuga și altele, ar putea fi numite „construcții cu subiect vid", cum s-a văzut, sau „propoziții impersonale" (Hristea, 1984, p. 300); denumirea trebuie să vizeze însă celălalt element al sintagmei, întrucât presupune cunoașterea subclaselor de verbe care, fiind lipsite de poziția subiect, nu realizează relația de interdependență. Prin acestea se exprimă predicatul verbal absolut. Identificarea lui anulează necesitatea utilizării denumirilor de „subiect vid", „subiect zero" etc., imprecise nu numai prin varietatea lor.

3.2. Distincția dintre predicatele verbale absolute și cele cu subiect nedeterminat se face astfel : primele se află în enunțuri în care nu există și nici nu poate fi inserat un nominal subiect *(Plouă — *El plouă)*; celelalte presupun inserarea acestuia *(Bate la ușă — El bate la ușă)*.

Se înțelege că, pentru verbele impersonale prin natura lor, exemplele cu subiect intern, întrucât „reprezintă comunicări foarte rare, de obicei scontând efecte stilistice printr-o figură etimologică" (Guțu Romalo, 1973, p. 117), sunt excluse dintr-o demonstrație riguroasă.

Regula subiectului nedeterminat presupune transformarea simbolului *Indef* (Ionescu Ruxăndoiu, 1967, p. 423), însă sfera acestuia este prea largă dacă nu se impune o condiție transformării, și anume eterogenitatea ei : *Indef — zero ; Indef — def.*

Astfel : *Cineva bate la ușă — Bate la ușă ;*
Unul scrie în ziar — Scrie în ziar ;
Oricine are carte, are parte — Ai carte, ai parte ;
De-ar ști oricine ce-ar păți — De-ar ști omul ce-ar păți ;
De e rău și de e bine, oricine se-ntreabă — De e rău și de e bine, tu te-ntreabă . . . .

În delimitarea construcțiilor reflexive cu subiect nedeterminat se întâlnesc două situații :

În urma unei transformări de tipul *Cineva merge cu trenul — Se merge cu trenul* nu avem de-a face cu subiect nedeterminat, pentru că nu se respectă eterogenitatea simbolurilor : *cineva* este *Indef*, iar *se* (cf. fr. *on*, germ. *man*), fiindcă nu acceptă poziția unui nominal subiect *(* El se merge cu trenul)*, este tot *Indef ;* prin urmare, *se merge* este predicat verbal absolut. La fel se întâmplă și cu transformarea *Cineva merge cu trenul — Cine vrea merge cu trenul*, unde subiectiva aparține tot *Indef ;* subiectul ei, *cine*, are prin natura abstractă a pronumelui aparența unui sens indefinit, dar, oricum, el singur nu este rezultatul unei transformări.

Nu același lucru se poate constata despre enunțurile *Cineva citește — Se citește — Se citește ziarul ;* în enunțul al doilea, întrucât construcția presupune prezența unui nominal subiect (cum se vede din ultimul enunț ; *ziarul)*, avem de-a face cu un subiect nedeterminat : *se* iese din sfera simbolului *Indef*, trecând în cea a pasivului *(Este citit ziarul)*.

4. Adoptarea conceptului de predicat verbal absolut și a modalităților de delimitare a lui de enunțurile cu subiect nedeterminat corespunde criteriului simplității care validează soluțiile descriptive ; ajută, de asemenea, la găsirea unor tehnici analitice în conformitate cu realitatea limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Anghelescu Temelie, Popescu, 1976 : N. Anghelescu Temelie, A. Gh. Popescu, *Dificultăți ale analizei gramaticale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976;
Avram, 1986 : Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei, 1986;
Drașoveanu, 1974 : D. D. Drașoveanu, *Sensul relațional și expresia lui în limba română*. Rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca, 1974;
Gramatica, II, 1966 : Al. Graur, M. Avram, L. Vasiliu (coordonatori) : *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, București, Editura Academiei, 1966;
Guțu Romalo, 1967 : V. Guțu Romalo, *În problema clasificării verbelor (încercare de clasificare sintagmatică)*, în *Elemente de lingvistică structurală* (coordonator : I. Coteanu), București, Editura Științifică, 1967;
Guțu Romalo, 1973 : V. Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973;
Hristea, 1984 : M. Avram, Gr. Brâncuș, Gh. Bulgăr, G. Ciompec, I. Diaconescu, Th. Hristea (coordonator), R. Bogza-Irimie, Fl. Șuteu, *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984;
Ionescu Ruxăndoiu, 1967 : L. Ionescu Ruxăndoiu, *Generarea construcțiilor cu subiect nedeterminat*, în SCL, XVIII, 1967, 4, p. 413—435;
Neamțu, 1986 : G. G. Neamțu, *Predicatul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986;
Pană Dindelegan, 1974 : G. Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei, 1974;
Pană Dindelegan, 1987 : G. Pană Dindelegan, *Verbe impersonale și construcția lor*, în LLR, XVI, 1987, 2, p. 3—6;
Pană Dindelegan, 1992 : G. Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi, 1992;
Rădulescu, 1980 : Marina Rădulescu, *Relația sintactică dintre subiect și predicat*, în LR, XXIX, 1980, 1, p. 11—27;
Șerban, 1970 : V. Șerban, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980;
Vasiliu, Golopenția Eretescu, 1969 : Em. Vasiliu, S. Golopenția Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, Editura Academiei, 1969.

Septembrie 1994

Universitatea din Pitești
strada Gh. Doja nr. 41

DISCUȚII

Mihail Oprescu

ACORDUL GRAMATICAL ÎN STRUCTURA ADJECTIVULUI POSESIV

În situația de determinant acordat al unui substantiv, pronumele posesiv are, în limba română, statutul de adjectiv posesiv :

1. *Părerea sa este foarte interesantă.*
2. *Această încercare a sa a fost izbutită.*

Remarcăm, potrivit celui de al doilea exemplu, că, în situația în care substantivul determinat de adjectivul posesiv nu are articol hotărât, este obligatoriu și articolul posesiv în structura adjectivului posesiv, îmbi-

narea : **Această încercare sa a fost izbutită* nefiind acceptată. Regula obligativității articolului posesiv în structura adjectivului posesiv se impune și atunci când substantivul determinat are articol nehotărât : *M-am întâlnit cu o prietenă a mea*, nefiind acceptată construcția **M-am întâlnit cu o prietenă mea.*

În structura adjectivului posesiv cu formă de pronume posesiv, deci în formele cu articol posesiv, s-a consolidat un acord gramatical interior în gen și număr între articolul posesiv și marca finală a adjectivului. Acest acord se face chiar și în situația unei discordanțe pe plan lexical. Astfel, în propoziția *Această intervenție a noastră era bine venită*, în ciuda faptului că *a* se referă la un singur obiect posedat, iar *noastră* la mai mulți posesori, există totuși un acord gramatical perfect în gen și număr între feminin-singularul articolului *a* și feminin-singularul desinenței *-ă*. Tot astfel, în situația altor adjective posesive, cum ar fi : *ai mei, ai tăi, ai săi, ale mele, ale tale, ale sale, al nostru, a noastră, al vostru, a voastră* etc., deși numărul real al posesorilor și al obiectelor posedate diferă, este evident totuși acordul gramatical în gen și număr al adjectivului.

Aceeași regulă este valabilă și în situația pronumelui posesiv.

Regula acordului gramatical interior se păstrează și în formele de genitiv-dativ ale adjectivului posesiv, forme care se supun unei norme mult mai generale, potrivit căreia genitiv-dativul singular al unui adjectiv feminin este identic ca formă cu nominativ-acuzativul plural al aceluiași adjectiv. Potrivit acestei norme generale, în propoziția *Preocupările fetiței harnice sunt serioase*, forma adjectivului propriu-zis *harnice* în genitiv singular este perfect identică cu forma de nominativ plural a aceluiași adjectiv din propoziția *Fetițele harnice se cunosc după scris.* Tot astfel, în propoziția *I-am povestit și prietenei mele*, forma *mele* a adjectivului posesiv feminin în dativ singular este identică cu forma de plural-acuzativ a aceluiași adjectiv din exemplul *M-am întâlnit cu colegele mele.*

Dacă în situația adjectivului posesiv fără articol posesiv în genitiv-dativ singular feminin utilizarea formelor corecte nu ridică probleme, formele de genitiv sau dativ singular ale adjectivului posesiv cu articol posesiv nu și-au dobândit pe deplin stabilitatea, existând forme paralele, din care cele incorecte sunt datorate insuficientei culturi lingvistice ori, în ultimă instanță, unor opinii contradictorii ale specialiștilor.

Supunem atenției, în acest scop, problema propusă pentru examenul de admitere la Facultatea de Drept în anul 1993, având drept cerință alegerea formei corecte din cele două variante ale adjectivului posesiv în dativ în propoziția *I-am telefonat unei prietene a mele/ ale mele.* Opinia noastră este că, deși comisia de examinare a depunctat soluția *I-am telefonat unei prietene ale mele*, tocmai această variantă se încadrează în exigențele impuse de normele lingvistice. Pentru a ne argumenta afirmația noastră, vom porni de la următoarele variante paralele :

1. *I-am telefonat unei prietene a mea.*
2. *I-am telefonat unei prietene a mele.*
3. *I-am telefonat unei prietene ale mele.*

Prima variantă, *I-am telefonat unei prietene a mea*, este incorectă prin nerespectarea identității de formă a genitiv-dativului singular cu nominativ-acuzativul plural.

Nici a doua variantă, *I-am telefonat unei prietene a mele*, cea impusă arbitrar la examenul menționat, nu este corectă. Respingem, în acest sens, mai întâi argumentul că forma *a mele* din exemplul de mai sus ar diferenția singularul de pluralul *ale mele*. Respectivul hibrid *a mele* nu este însă viabil, pentru următoarele considerente :

a) Forma de singular a articolului posesiv *a* intră în dezacord cu forma de plural evidențiată prin marca *-le*, încălcându-se astfel regula cerută de practica vorbirii în ceea ce privește acordul gramatical intern, asupra căruia am insistat în acest articol.

b) Regula generală a acordului adjectivului cu substantivul exclude diferențierea formei de genitiv-dativ singular a adjectivelor feminine de nominativ-acuzativul plural al aceloraşi adjective. Aşadar argumentul potrivit căruia forma *a mele* ar diferenția dativul singular în exemplul discutat este contrazis de normele limbii.

c) Construcția de genitiv-dativ singular cu forma *a mele*, întrebuințată și în nominativ-acuzativ plural, cu articolul posesiv invariabil, în unele zone lingvistice, este regională și neadmisă de limba literară, care dispune de articolele *al*, *a*, *ai*, *ale*, utile diferențierilor pentru exprimarea exactă.

Aşadar, din cele trei variante de la care am pornit încercarea noastră de a demonstra valoarea practică a acordului gramatical din structura adjectivului posesiv, ultima variantă, și anume *I-am telefonat unei prietene ale mele*, este cea corectă, deoarece corespunde următoarelor exigențe :

a) Păstrează acordul gramatical intern în gen și număr între marca articolului posesiv și a adjectivului posesiv : *ale ... le*.

b) Marca gramaticală de gen și număr identică cu pluralul devine semn al genitiv-dativului singular al adjectivului posesiv de genul feminin, după modelul *I-am telefonat unei prietene apropiate*, căci nu este corectă îmbinarea *I-am telefonat unei prietene apropiată*.

c) Conținutul lexical de singular este asigurat și de unele elemente din structura adjectivului : *a-* din corpul articolului ; *me-* din corpul adjectivului.

Nu avem pretenția că am definitivat studiul acordului intern din structura adjectivului posesiv și nici că am adus toate argumentele în susținerea variantei corecte cu forma de genitiv-dativ singular-feminin *ale mele* din sintagme de tipul *unei colege ale mele* sau *acelei păreri ale mele* și aşteptăm cercetarea științifică să-și spună cuvântul. Un singur aspect legat de cele expuse de noi rămâne însă pe deplin știut, fără a solicita argumente : procedeul impunerii arbitrare, cu prilejul examenelor de admitere în facultăți, a unor soluții discutabile, care ridică probleme controversate la nivelul specialiștilor, este nepedagogic, defavorizând pe nedrept pe acei candidați capabili a-și argumenta soluțiile pentru care au optat.

Mai 1994

Școala nr. 1 „I. L. Caragiale"
Râmnicu-Vâlcea

Laura Vasiliu

NOI DERIVATE SUFIXALE

0. „Una dintre caracteristicile cele mai izbitoare ale limbii actuale este tendința, teoretic nelimitată, de a forma cuvinte noi, ori de câte ori se simte nevoia". Această observație este făcută de Iorgu Iordan în 1947 [1], dar ea este valabilă și pentru perioada actuală.

Tendința menționată continuă să se manifeste în limba literară în general, dar este mai evidentă în presa orală (radio și televiziune) : în interviuri, în declarații de presă și chiar în intervenții sau discursuri parlamentare (transmise prin mediile audiovizuale). E vorba deci de acte de comunicare cu caracter mai mult sau mai puțin efemer și care, în mare parte, nu beneficiază de filtrul folosit în mod obișnuit pentru textele sortite publicării. Dar, tocmai din cauza acestor caracteristici, ele constituie eșantioane mai autentice ale limbii actuale (bineînțeles, ale acelei limbi practicate de grupurile de vorbitori — adesea cu o poziție mai mult sau mai puțin proeminentă în societate — care au acces la mediile audiovizuale). Și, totodată, datorită prestigiului acestor medii, ele exercită o influență puternică mai ales asupra ascultătorilor care au o cultură (lingvistică) medie sau chiar submedie.

Tendința, relevată mai sus, de a forma cuvinte noi se ilustrează în mare măsură prin apariția a numeroase derivate, care se situează pe poziții diferite în ierarhia inventarului derivațional, de la nivelul formațiior corecte, dar adesea inutile, până la nivelul formațiilor incorecte.

În rândurile următoare vom prezenta câteva exemple înregistrate, în mod întâmplător, în ultimii ani, dar care, în general, reprezintă tipuri de derivare foarte productive cel puțin de pe la mijlocul secolului.

1. Nu vom stărui asupra derivatelor în *-iza* deoarece procedeul care le generează a fost deja calificat drept „sistem deschis" datorită faptului că „în mod permanent apar noi formații, adesea ocazionale, efemere" [2]. Ne vom limita la menționarea a patru derivate, foarte recent înregistrate, care ilustrează tocmai caracteristicile semnalate :

pentru **disciplinizarea** *participanților la trafic* „Post meridian", 20 apr. 1994 (pentru redarea acțiunii respective, verbul întrebuințat în mod tradițional este *disciplina*) ;

potabilizarea *apei* emisiune economică la TV, 14 iul. 1994 (formația pare să fi apărut cu ocazia mediatizării puternice a unor lucrări hidrologice — v. și, mai jos, *potabilitate*) ;

[1] *Limba română actuală*, [Ediția a doua], București, Socec & Co., p. 156. [Ediția întâi, 1943.]

[2] V. *Formarea cuvintelor în limba română*, III, EA, 1989 (= FC), p. 80. V. și Dorin N. Uritescu (*De la chioșcari la vesternizare*, București, Humanitas, 1993), unde sunt prezentate, adesea cu aprecieri asupra șanselor lor de supraviețuire, derivate foarte noi în *-iza* din texte scrise : *ambasadorizare, convenționaliza, criminaliza, manageriza* etc.

jurizarea *trofeelor prezentate de concurenți* „Ceaiul de la ora 5", 1 sept. 1994 (sensul formației pare a fi : „acțiunea juriului de a nota participarea la un concurs și de a stabili clasificarea") ;

cele două modele sunt **accesorizate** „Ceaiul de la ora 5", 15 sept. 1994 („prevăzute cu accesorii").

Și marea productivitate a sufixului *-itate*, sesizată de mult de Iorgu Iordan („un sufix care se răspândește vertiginos, cel puțin la unii dintre reprezentanții scrisului nostru actual" [3]), se menține în limba actuală. Reținem doar câteva formații care par a fi foarte recente [4] :

asigurarea **confidențialității** „Actualități" TV, 8 iul. 1994 ;

apa îndeplinește condițiile de **potabilitate** Radiojurnal, 21 iul. 1994 ;

manipulabilitate Rom. lit., nr. 19, 18—24 mai 1944 ;

criteriul **profitabilității** *întreprinderilor* „Post meridian", 2 sept. 1994 ;

organicul, **imediatitatea**, *viața în ce are ea spontan* „22", 1994, nr. 20, p. 1/1 [5].

Un tip de formații care par a avea mare vogă acum sunt verbele în *-ona*. Împrumutate sau formate în românește fie cu sufixul menționat, fie prin derivare regresivă de la nume (împrumutate) în *-onal*, *-onism*, *-onist*, verbele de tipul *concluziona*, *atenționa*, considerate ca „trecătoare" [6] sau cu „o aură periferică supărătoare" [7], s-au înmulțit în ultimii ani sau, cele ceva mai vechi, au devenit mult mai frecvente.

Verbe precum *concluziona*, *inscripționa*, *previziona*, *restricționa*, înregistrate în FC [8] cu atestări din anii '60, '70, pot fi întâlnite acum foarte frecvent :

să-i **inscripționeze** *vechimea în cartea de muncă* „Studio deschis", 9 mart. 1992 ; *pe fanioane sunt* **inscripționate** *o coroană și două frunze* „Veniți cu noi ...", 9 mart. 1992 ;

a previziona *în ceea ce privește procesul de pace* ... „Punți hertziene", 5 mai 1994 ;

această lege nu vine să dea libertate sponsorului ; ea vine să **restricționeze** „Jurnal vorbit", 28 dec. 1993.

Pentru *concluziona* e inutil să dăm atestări noi, pentru că apare zilnic, atât în presa scrisă, cât și în cea vorbită, în locul verbului *a concluziona* și al expresiei *a trage concluzia/-i*, care nu se mai întrebuințează aproape deloc.

Iată și câteva formații neînregistrate în FC, în general cu atestări din ultimii 2—3 ani :

[3] V. *lucr. cit.*, p. 184.

[4] V. și *capabilitate*, înregistrat de Iorgu Iordan *(lucr. cit.*, p. 185) cu o atestare din 1940, nereținut în DEX și reapărut foarte recent, cu sensul „capacitate" : *există o* **capabilitate** *a fiecăruia de a face* ... „Studio economic", 16 dec. 1993.

[5] Observând că sufixul *-itate* e „unul din cele mai răspândite mijloace de formare a substantivelor abstracte", Teodor Cotelnic *(Derivarea și norma*, în RLȘL, 1994, nr. 2, p. 53) apreciază drept „nejustificate" formațiile ca : *afectuozitate*, *atractivitate*, *calmitate*, *categoritate*, deoarece sunt „acoperite complet de sensurile cuvintelor *afectivitate*, *atracție*, *calm*, *categorie*.

[6] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [București], Editura Ministerului Învățământului, 1956, p. 478.

[7] Vezi Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, București, EȘ, 1972, p. 231.

[8] P. 98.

nu va veni să mă **agresioneze** *cu stăruințele lui* G. Adamești-eanu, *Dimineață pierdută*, 1983, 212 ; și într-un raport ministerial transmis la radio la 28 sept. 1991 [9] ;

mă voi **confesiona** *și voi aștepta iertarea* Colleen mcCullough, *Pasărea spin* [traducere], 1992, 18 ;

informaționarea *parlamentului* Radiojurnal, 4 iun. 1993 („informarea") ;

simt nevoia să se joace, să se **interrelaționeze** *cu ceilalți copii* radio, 18 apr. 1984.

Verbele înșirate aici sunt corect formate, de la baze în *-ie* sau *-iune (agresiune, confesiune, informație, relație)*, după modelele împrumutate analizabile în românește ca : *ambiționa (ambiție), concesiona (concesiune)*.

Observăm însă că toate au corespondente sinonime, verbe sau expresii verbale (care conțin elementele de bază — mai apropiate sau mai depărtate — ale structurii verbelor în *-ona) : inscripționa — înscrie, previziona — a face previziuni, restricționa — a face restricții, agresiona — agresa, confesiona — confesa, informaționa — informa, interrelaționa — a intra în relație*. Deci se poate spune că verbele *inscripționa* etc. sunt inutile. În același timp însă, despre cele cu sinonime expresii se poate spune că sunt mai economice decât corespondentele lor [10]. Toate însă ne par pretențioase și, de aceea, considerăm că, într-un stil decent, trebuie evitate.

Doar pretențios pare la prima vedere și *recepționa* (împrumut ceva mai vechi) din exemplul următor : *traumatisme au* **recepționat** *toți* [e vorba despre o echipă de fotbal] radio, 18 apr. 1992. În realitate însă, avem a face cu o întrebuințare greșită din punct de vedere semantic și, implicit, stilistic a verbului *recepționa*, care are sensurile : 1. „a lua în primire o lucrare tehnică, un material etc., verificându-le calitatea" ; 2. (în radiodifuziune) „a recepta" [11].

În mod evident, verbul cerut aici de context este *a suferi (au suferit traumatisme)*. Vorbitorul însă pare să-l fi avut în minte pe *a căpăta*, care i s-a părut prea banal, și l-a înlocuit cu mai tehnicul *a recepționa*, pe care însă nu-l cunoaște destul de bine.

2. Preferința pentru derivate unită cu o cunoaștere vagă a sensului lor duce uneori la întrebuințări total greșite ale unor derivate în locul bazelor lor :

O nouă u n i t a t e **bibliotecară** [= bibliotecă] *s-a deschis în județul Iași* „Post meridian", 16 dec. 1991 *(bibliotecar* nu funcționează ca adjectiv, ci doar ca substantiv : „persoană care se ocupă cu administrarea și cu funcționarea unei biblioteci" [12] ; vorbitorul și-a închipuit, probabil, că a creat un derivat adjectival nou de tipul lui *bancar* din *unitate bancară)* ;

S-a solicitat **intervenționismul** [= intervenția] *guvernului în problema* ... interviu la radio, 25 oct. 1993 (intervenționismul — „amestec al

[9] Verbul a fost înregistrat și de Irina Preda (LR, XXXVIII, 1989, nr. 5, p. 476, și XLI, 1992, nr. 10, p. 489, 544) cu exemple din 1988 și, respectiv, 1991.

[10] Vezi Theodor Hristea, *Derivarea postlocuțională în stilul publicistic*, în Rom. lit., 16 sept. 1976, p. 8/4.

[11] Vezi DEX, s.v.

[12] Vezi DEX, s.v.

unui stat în afacerile interne ale altui stat (cu scopul de a-l subordona sau de a schimba orânduirea)" [13] — este un act politic, iar aici este vorba de o simplă intervenţie);

Comisia va stabili **cauzalitatea** *exploziei* „Actualităţi" TV, 1 oct. 1994 (cauzalitatea este o categorie filozofică — „raportul obiectiv, necesar, între cauză şi efect" [14] —, iar aici este vorba, pur şi simplu, de cauza exploziei).

Dacă pentru ultimele trei situaţii avem câte un singur exemplu, deci putem presupune că sunt apariţii întâmplătoare, pentru întrebuinţarea derivatului *cazuistică* cu sensul de „cazuri", eventual, „diversitate de cazuri", avem mai multe : *dezvăluirile se vor face pe* **cazuistică**, *bineînţeles, pe fiecare caz în parte* parlamentar, „Post meridian", 12 mai 1994 ; *n-am fost atent la* **cazuistica** *ridicată de colegii mei* personaj din presă, „Post meridian", 17 iun. 1994 ; *iată deci, dragi ascultători,* **cazuistica** *cu care se confruntă lucrătorii de poliţie* reporter radio, „Post meridian", 21 dec. 1993. Deşi avem convingerea că cititorii revistei noastre cunosc sensul cuvântului *cazuistică*, îl reproducem aici [15] pentru a face mai clară enormitatea greşelii : „parte a teoriei scolastice medievale care încearcă să rezolve cazurile de conştiinţă şi să justifice unele practici imorale printr-un sistem de norme etice abstracte şi prin subtilităţi logice, devenite cu vremea pură sofistică ; p. ext. argumentare subtilă, abilă, sofistică a unor teze false sau îndoielnice".

3. Dorinţa de a forma derivate noi neasociată cu buna cunoaştere a valorii sufixelor folosite duce la derivate greşit construite sau incompatibile cu contextele în care apar.

Câteva derivate formate cu sufixul *-bil* (urmat sau nu de sufixul pentru abstracte *-itate*), care formează derivate de la verbe şi exprimă „posibilitatea pasivă" [16] :

piesa ... mai are şi alte **funcţionabilităţi** [= funcţii] „Magazin duminical", 22 oct. 1989 ;

s-au transformat în organisme birocratice şi **nefuncţionabile** [= nefuncţionale] transmisie de la Parlament, radio, 30 iun. 1994 ;

— Ce-aşteaptă medicul de la pacienţi ? — Medicul aşteaptă de la pacienţi mai multă **adresabilitate** „Azi în ţară şi în lume", 5 mai 1994 [17].

De la *funcţiona*, care este intranzitiv, nu se pot forma derivate în *-bil*, iar în ultima situaţie vorbitorul vrea să spună, pur şi simplu, că medicul aşteaptă ca pacienţii să i se adreseze mai mult.

Derivatul *profesionalist*, cu valoare substantivală, din contextul următor, poate fi explicat prin contaminare din *profesional* + *profesionist* sau prin derivare din *profesional* + *-ist* : *oamenii noştri vor fi autentici* **profesionalişti** „Ora armatei", 10 nov. 1990.

[13] Vezi DEX, s.v.

[14] Vezi DEX, s.v.

[15] După DEX, s.v.

[16] Vezi Maria Iliescu, *Sufixul adjectival* **-bil** *în limba română*, în SMFC, I, 1959, p. 97.

[17] Cp. cu formula p r o c e n t u l d e p r o m o v a b i l i t a t e discutată de Ion Coteanu în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 10—11.

Înclinăm să credem că prima explicaţie e cea mai plauzibilă, deci că am avea a face, mai de grabă, cu o greşeală. În acelaşi timp, trebuie să observăm că : apariţia formaţiei a putut să fie influenţată de împrumutul ceva mai vechi [18], care acum e folosit frecvent, *profesionalism : Doriţi tipărirea de acţiuni ? Fabrica de timbre le execută cu* **profesionalism** reclamă la radio, sept. 1994. De asemenea, că : această eventuală greşeală n-ar fi o greşeală izolată, ci una facilitată de preferinţa unor vorbitori pentru derivatele cu cât mai multe sufixe (v. mai sus derivatele în *-at -itate, -(i)--al-itate, -abil-itate* şi *-on-abil-itate)*.

4. Derivatele discutate mai sus se încadrează în t e n d i n ţ a amintită la începutul acestei note (vezi **0.**). De aceea, fie că sunt, fie că nu sunt corect formate, fie că sunt sau nu sunt utile (de fapt, criteriul utilităţii e foarte relativ), cel puţin unele dintre ele vor fi, poate, reţinute în limbă. Deci judecăţile de valoare formulate asupra lor se vor dovedi hazardate. Cu toate acestea, considerăm de datoria noastră să le înregistrăm şi să încercăm să le analizăm pentru a le stabili locul în sistemul actual al cuvintelor derivate.

Septembrie 1994 *Bucureşti, intrarea Lucaci nr. 3*

Ion Ştefan

ADJECTIVUL *APATIC* LA EMINESCU

Lexicul poeziilor lui Eminescu nu conteneşte să ridice întrebări cu privire la interpretarea, la descifrarea sensului cu care sunt folosite diferite cuvinte de autorul poemului *Luceafărul*. Fără îndoială, *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* este un foarte bun instrument de lucru, dar el se limitează la scrierile antume. Dificultăţi deosebite creează interpretarea corectă a sensului cuvintelor omonime, mai ales când contextul nu exclude ambiguitatea. De pildă, Eminescu a folosit într-un vers din poemul postum *Mureşanu* sintagma *regia gândirii* [1], căreia G. I. Tohăneanu i-a dat înţelesul de „palatul gândirii", echivalând deci pe *regia* cu *palat* [2], în timp ce Ştefan Munteanu consideră că *regia* din sintagma citată este un heliadism şi înseamnă „ţară", „ţinut" [3], ceea ce a susţinut şi semnatarul acestor rânduri într-un articol [4]. Intenţia noastră este, de astă dată, să dăm, în

[18] Vezi DLR s.v. *profesionalism* (prima atestare : 1948) şi DEX. În ambele locuri e marcat prin menţiunea : rar.

[1] Citâm versurile cu sintagma menţionată : *Şi somnul, frate-al morţii, cu ochii plini d-eres/ Prin regia gândirii nenfiinţate trece* (O, IV, 298). În continuare, vom nota cu *O* ediţia de *Opere* publicată de Perpessicius şi cu *OA* ediţia *Opere alese*, Minerva, 1973.

[2] G. I. Tohăneanu, *Eminesciene*, Timişoara, Editura Facla, 1989, p. 99—105. Cf. şi LR, XXXIV, 1985, nr. 2, p. 124—129.

[3] Ştefan Munteanu, *Limba română artistică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 35, 70.

[4] LR, XXXV, 1986, nr. 5, p. 407—412.

rândurile de mai jos, o altă interpretare decât cea oferită de G. I. Tohăneanu adjectivului *apatic*, folosit de Eminescu într-o poezie postumă din tinereţe [5].

În prima sa carte de stilistică eminesciană, G. I. Tohăneanu consacră un capitol neologismelor întrebuinţate în poeziile din tinereţe ale lui Eminescu, capitol care începe astfel : „Ceea ce frapează — în domeniul lexical — pe cercetătorul poeziilor din tinereţe ale lui Eminescu este, înainte de toate, marele număr de neologisme. Poetul se lasă mai cu seamă ispitit de strălucirea şi sonoritatea termenilor de origine romanică, pe care îi risipeşte cu dărnicie în primele sale creaţii. Frecvenţa lor — notabilă în antume — sporeşte considerabil în postume şi în variantele tuturor poeziilor aparţinând acestei perioade" [6]. Afirmaţia este, fără nici un dubiu, întemeiată. În lista, selectivă, a acestor neologisme, care dispar „aproape toate", în poeziile maturităţii, cum declară autorul lucrării citate, este înregistrat şi adjectivul *apatic, -ă*, însoţit de următorul comentariu : „Într-o variantă a *Ondinei*, este notabil mai cu seamă datorită sintagmei în care este prins : *Când ese stelele din ceţi apatece/Pe codrii sfinţi* ... (V, 40). Merită a fi menţionată — zice autorul — poziţia cuvântului în final de vers, la rimă. Întrebuinţat la feminin plural, adjectivul dobândeşte structura metrică următoare : ⏑/⏑⏑, prilejuindu-i poetului rima dactilică, atât de frecventă în *Ondina*" [7]. Am adăuga că rima dactilică alternează cu cea masculină, aceasta fiind însă impură, căci vocalele accentuate sunt *î-i*, după cum se vede reproducând întreaga strofă din care au fost desprinse cele două versuri : *Spune-ne aria ce-n nopţi lunatece/ Ades o cânţi,/ Când ese stelele din ceţi apatece/ Pe codrii sfinţi* (*O*, V, 40).

Am menţiona, mai întâi, că adjectivul *apatic* nu a dispărut în poezia de maturitate a poetului ; el apare. în aceeaşi sintagmă, dar într-un vers uşor modificat, în care stelele au fost înlocuite cu luna, în ultima versiune, din 1876, a poemului *Mureşanu*, care aparţine deci fazei maturităţii poetului. Se observă că singurele modificări operate de poet privesc schimbarea cuvântului *arie* cu *cântec*, în primul vers, şi a propoziţiei *ese stelele*, în versul al treilea, cu *luna tremură : Spune-ne cântecul ce-n nopţi lunatice/ Adese îl cânţi/ Când luna tremură prin ceţi apatice/ Prin codrii sfinţi* (*O*, V, 309).

Poezia *Ondina* datează din toamna anului 1866. G. Călinescu socoteşte că este un poem lateral, introdus mai apoi în *Mureşanu*, sau „scos din el" [8].

În interpretarea noastră, însă, adjectivul *apatic* din varianta *Ondinei* (scris de poet sub forma *apatec*), în versurile citate, nu este neologismul provenit din fr. *apathique* „indiferent, absent, rece", ci un omonim, calc lingvistic după fr. *aquatique* (sau după lat. *aquaticus*) „de apă, apos, cu

[5] Poetul aşează uneori chiar în rimă cuvinte omofone, dar cu sens diferit : *Când îşi pun copilu-n leagăn/ C-un picior încet îl leagăn* (*O*, VI, 66). Sau : *Minciuni şi fraze-i totul ce statele susţine,/ Nu-i ordine firească ce ei a fi susţin* (*OA*, I, 64).

[6] G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965, p. 14.

[7] *Op. cit.*, p. 16.

[8] G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 18. Perpessicius afirmă că în *Ondina* se manifestă primele influenţe ale lui I. Heliade Rădulescu asupra tânărului Eminescu (*O*, V, 27).

apă", folosit sporadic în secolul trecut [9]. Argumentele pe care le aducem în sprijinul interpretării noastre își au sursa, pe de o parte, în modul de formare a cuvintelor prin derivarea cu sufixe, iar pe de altă parte, în stilistică.

În *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* nu este notat cuvântul *apatic*, pentru că el nu apare în antume. Dacă nu ne înșelăm, neologismul *apatic* este folosit de Eminescu o singură dată, în proza literară, în romanul postum *Geniu pustiu*, scris în perioada 1868—1869, deci cam în aceeași vreme cu *Ondina*. Bătrânul tribun, dând peste Toma la căpătâiul lui Ioan, muribund, îl întreabă: „Ce face?"—„Moare, zisei eu *apatic* și rece" [10]. De asemenea, are o atestare substantivul *apatie*, tot în proza literară; „Orbit și dus cu sila în *apatia* lui, nu se mai uitase înapoi" [11]. Menționăm că nu am avut în vedere, pentru atestarea neologismului *apatic* la Eminescu, publicistica lui.

În formarea cuvintelor prin derivare cu sufixul *-atic*, Eminescu face distincție, cel puțin în perioada 1866—1870 și chiar și după aceea, între derivatele de la cuvintele aflate în fondul vechi al limbii și derivatele neologice. Într-adevăr, să se observe cum apar în scrierile lui Eminescu, mai ales în cele din tinerețe, derivatele din prima categorie. Poetul scrie: „Cum veni toamna, zburai și eu din câmpiile cele friguroase, *brumatece* și întinse în camera din București" (p. 144); deci, de la *brumă*, derivatul *brumatec*. Sau: „aerul era blond și *văratec*" (p. 140); „*tomnatecele* sale raze" (p. 203); „părea că geniul divinului brit Shakespeare expirase asupra pământului un nou înger *lunatec*" (p. 140). Poetul are un fel de predilecție pentru cuvântul *molatec*, care se repetă de mai multe ori. Astfel, el scrie: „slăbiciune *molatecă*" (p. 167); „ea se așează *molatecă*" (p. 174); „mâna sa *molatecă*" (p. 175); „melodie *molatecă*" (p. 180); „corpul *molatec*" (p. 206). Prin urmare, de la cuvântul *apă*, derivatul cu sufix este *apatec*, așa cum apare, la feminin plural, în *Ondina*, de unde G. I. Tohăneanu îl extrage însă în lista sa sub forma *apatic*. În schimb, în neologisme, Eminescu păstrează terminația *-tic*, pentru că ele au această terminație și în limba de unde au fost împrumutate. Am văzut într-un citat de mai sus că poetul scrie *apatic*, derivatul de la *apatie*. De asemenea, zice: „raze lungi și *diamantice*" (p. 201); „viață *practică*" (p. 160); „eleganță fină și *artistică*" (p. 175). În primul vers din poezia *O călărire în zori*, datând din 1866, poetul scrie: *A nopții gigantică umbră ușoară* (OA, I, 7). De asemenea, în poezia *Din străinătate*, tot din 1866, citim într-un vers: *Visări misterioase, poetice șoptiri* (OA, I, 11). *Scrisoarea I* a fost publicată de poet în „Convorbiri literare" din 1881, dar ea are primele variante din 1872—1873, când Eminescu scrie: „Și *prostatecele nări/Și le înflă fiecare c-o familiară mină/ Când de tine se vorbește ...*", dar *Ci vor încerca să-și râdă de ne-*

[9] Ion Ștefan, *Un calc lingvistic dispărut*: **apatie**, în LR, XLIII, 1994, nr. 1—2, p. 44—47.

[10] Citatele din proza literară a lui Eminescu se dau după ediția: *Geniu pustiu. Proză literară*, București, Editura Minerva, 1966. Cuvântul *apatic* se află la p. 215.

[11] *Op. cit.*, p. 156. **În continuare, vom nota pagina în text.**

practica ta fire (OA, I, 327—328) [12]. Prin urmare, există la Eminescu opoziţia terminaţiei *-tec* cu *-tic* dintre derivatele cu sufix de la cuvintele din fondul vechi al limbii şi cele neologice. Pentru Eminescu deci calcul *apatec* nu este omonim cu neologismul *apatic*. De altfel, aşa cum vom vedea, şi Aron Pumnul, de la care presupunem că Eminescu a preluat calcul lingvistic, scrie cuvântul tot sub forma *apatec*. În schimb, ceilalţi autori, la care este atestat acest calc, J. Ch. Cihac, T. Stamati, Aug. Treb. Laurian, îl scriu sub forma *apatic*.

Se pare însă că după 1870, mai ales, Eminescu nu a mai respectat cu stricteţe această distincţie între derivatele de la cuvinte aflate în circulaţie şi cele neologice. De exemplu, poemul *Călin* a apărut în „Convorbiri literare" din 1876, dar variantele lui încep încă din perioada studiilor berlineze. Şi dacă în prima variantă găsim rime ca *jeratec-singuratec* (*OA*, I, 298), într-o variantă ulterioară întâlnim şi rime ca *molatic-prăvălatic* [13]. Am văzut mai sus că şi în poemul *Mureşanu* sunt rime ca *lunatic-apatic*.

Al doilea argument pe care îl invocăm este de natură stilistică. Sintagma *ceţi apatece* din *Ondina* face parte dintr-o structură şi, deci, nu poate fi interpretată, credem, corect fără ajutorul celorlalte elemente ale structurii. În poezie, formele ce apar în poziţii echivalente din punct de vedere metric sau sintactic, presupunem că sunt echivalente şi sub aspect semantic. Rima sudează şi din punct de vedere semantic sintagmele *nopţi lunatece* şi *ceţi apatece*, atrăgându-le în acelaşi câmp vizual. Versul *Când ese stelele din ceţi apatece* se înscrie într-un perfect paralelism cu primul vers al strofei : *Spune-ne aria ce-n nopţi lunatece*. De aceea, considerăm că este necesar să fie lămurit şi sensul lui *lunatec* din sintagma *nopţi lunatece*, cu care face pereche cealaltă sintagmă, *ceţi apatece*. Adjectivul *lunatec* are mai multe atestări în opera lui Eminescu (îl întâlnim şi în versuri, de pildă în *Strigoii*, dar mai ales în proza literară), fiind notat şi în *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* [14]. Cuvântul are mai multe înţelesuri. Sensul care ne interesează aici apare în următorul citat din *Geniu pustiu* : „albastrele mele mări şi înstelatele mele ceruri şi văile mele cele verzi, nopţile mele cele *lunatece* şi zilele mele cele de foc" (p. 169). Se vede că „nopţile mele cele *lunatece*" este o expresie cu accepţie vizuală, însemnând „nopţi cu lună". Credem că acelaşi este şi înţelesul sintagmei *nopţi lunatece* din *Ondina*, de altfel ca şi din poemul *Mureşanu*, deci „nopţi cu lună". G. I. Tohăneanu spune că *lunatec* (sub forma literară *lunatic*") nu apare decât la Eminescu, în proza lui literară, atestat cu sensul „fantastic" şi

[12] Gh. Bulgăr reproşează editorilor, Eugen Simion şi Flora Şuteu, că în ediţia lor din 1964, cuprinzând *Proza literară* a lui Eminescu, au transcris cu fidelitate forme ca *lunatec*, *sălbatec* (Gh. Bulgăr, *M. Eminescu. Coordonate istorice şi stilistice ale creaţiei*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 171). Reproşul este, fără îndoială, neîntemeiat. În poezia *Dorinţă*, apărută în „Convorbiri literare" din 1876, poetul zice, în penultima strofă : *Îngâna-ne-vor c-un cânt/ Singuratece izvoare* (*OA*, I, 82). Forma *lunatec* se găseşte şi în *Strigoii*, în versul : *În negrul zid s-arată/ Venind ca-n somn lunatec* (*OA*, I, 98). Deci, asemenea forme apar şi în versuri, fiind păstrate de editor, de Perpessicius.

[13] L. Gáldi, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1964, p. 150.

Dicţionarul dă, de pildă, un citat din *Făt-Frumos din lacrimă*, basm publicat de poet în 1870 : „palatele înmărmurite ale cetăţii din lună, prin a căror ferești se auzea o muzică *lunatecă* ... o muzică de vis" (În ediţia de proză literară folosită de noi, citatul este la p. 24).

dă ca exemplu sintagma citată de noi (la nota 13) „muzică *lunatecă*". Menționează însă că l-a găsit și într-o variantă a *Ondinei*, în versurile : *Spune-ne aria ce-n nopți lunatece/Adesi o cânți*, adăugând că „sensul exact este aici mai complex, pendulând între acela concret de „cu lună" și acela de „fantastic", „ireal" [15]. Versul *Când ese stelele din ceți apatece*, fiind în perfect paralelism cu cel care conține sintagma *nopți lunatece*, credem că și expresia *ceți apatece* se înscrie în aceeași sferă vizuală, însemnând „ceți apoase, cu apă". Prin urmare, după părerea noastră, adjectivul *apatec* din *Ondina* nu este neologism, ci calc lingvistic. Înșeși numele folosite de poet în această poezie din 1866, ca Ondina, Delfin, Sirene, ne orientează spre un mediu impregnat de apă, spre ceți apoase.

De altfel, în poezia lui Eminescu, elementele naturii nu sunt, în general, inerte, indiferente, ci însuflețite, ele tremură, sunt în continuă mișcare, nu sunt „apatice". Cu atât mai mult, în cazul versurilor citate, ele nu puteau să rămână indiferente, „apatice", sub vraja cântecului.

Sigur, o expresie cum este „ceți *apatece*", adică cețuri apoase, pare pleonastică [16], dar asemenea licențe sunt admise în poezie și chiar și în alte specii literare [17]. Cert este că Eminescu a dat o nouă utilizare adjectivului *apatec*, încadrându-l într-o combinație textuală inedită, abătându-se de la cele întâlnite în literatura din secolul trecut, ca păsări, animale sau plante *apatice*.

Eminescu a preluat, credem, cuvântul de la Aron Pumnul, care scrie în *Lepturariu* că larva țânțarului se nutrește cu „animălcuțe mici, *apatece*" [18], deci și Pumnul scrie tot *apatece*.

În concluzie, considerăm că autorilor care au folosit calcul lingvistic *apatic* trebuie adăugat și Eminescu.

Septembrie 1994 *București, Piața Națiunile Unite nr. 3—5*

Magdalena Georgescu

CAMĂTĂ CU ASLAM = DOBÂNDĂ CU ASUPREALĂ = CAMETE ASUPRITE ?

Într-o cercetare întreprinsă cu mai mulți ani în urmă, C. Ciuchindel remarca sintagma *camătă cu aslam*, notată în ms. rom. BAR 577 (f. 62^{r}/13, 14), și își exprima convingerea că în acest loc cuvântul *aslam* este folosit

[15] G. I. Tohăneanu, *Studii de poetică eminesciană, ed. cit.*, p. 40. Alci autorul respectă forma din original, *lunatec*, în schimb, deși citează versurile corect, în listă apare forma *apatic*.

[16] În DA, la cuvântul *ceață* se spune : „aburi de apă necomplet condensați care plutesc în aer aproape de suprafața pământului".

[17] Am amintit că, în decembrie 1889, G. Sion primea de la Paris o scrisoare, în care se spune : „trăim de două luni într-o negură păclișă foarte tristă" („Viața românească", 1928, nr. 5, p. 202). *Negură* și *păclă* spun cam același lucru.

[18] A. Pumnul, *Leptarariu românesc*, tom I, Viena, 1862, p. 51. I. Codru-Drăgușanu, latinist, scrie „animali *apateci*" (*Peregrinul transilvan*, Sibiu, 1865, p. 86). Eminescu folosește în proză și adjectivul *apos*. *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* dă un exemplu din basmul *Făt-Frumos din lacrimă* : „Din ochii ei albaștri și mari curgeau șiroaie de *mărgăritare apoase* pe o față mai albă ca argintul crinului". Deci, *apos* face parte din metafora *mărgăritare apoase*, adică „lacrimi".

impropriu, considerând că cel care l-a întrebuințat, în speță copistul manuscrisului, „nu cunoștea sensul semantic (sic !) al cuvântului" [1]. În recenzia consacrată studiului amintit, Al. Mareș [2] exprimă dubii în legătură cu caracterul impropriu al folosirii cuvântului *aslam* în acest context și face o apropiere între sintagmele *cămătă cu aslam* din ms. rom. 577 și *dobândă cu asupreală*, prin care se explică în *Șapte taine* sensul cuvântului *cămătă* [3].

Cea mai veche atestare a cuvântului *aslam* a fost notată de B. P. Hasdeu în *Psaltirea Scheiană* (psalmul XIV) [4]. Învățatul român arată că *aslam* cu sensul „cămătă, dobândă" este un „arhaism moldovenesc dispărut din grai, dar prețios din punct de vedere istoric" [5], consemnând și alte atestări la Varlaam, Dosoftei, Arsenie din Bisericani (=ms. rom. BAR 540, anterior anului 1668 [6]) și într-un document moldovenesc din 20 mai 1721 [7].

DA reia atestările din HEM și adaugă la sensurile date de Hasdeu și sensul „înșelăciune", pe care îl ilustrează cu un citat din Varlaam și cu un altul dintr-o psaltire copiată în 1709 de Ion din Vaslui (= ms. rom. BAR 2382 [8]).

TDRG înregistrează cuvântul *aslam* (cu atestarea din PS) cu sensurile „Wucher, Wucherzinsen", adică 1. „cămătă, uzură, profit", 2. „cămătărie, speculă", 3. „dobândă" (pentru „Wucher") și „dobânzi cămătărești" (pentru „Wucherzinsen") [9]. După cum se poate observa, TDRG consideră că sensurile „dobândă" și „cămătă" nu sunt sinonime perfecte. Faptul acesta este elocvent ilustrat de vechile noastre lexicoane slavo-române manuscrise, în care rom. *dobândă (dobânzi, dobândiri, câștiguri)* traduce sl. *pribytki* (v. ms. rom. BAR **450**, f. 156^{r}, **3473**, f. 206^{r}, **1348**, f. 49^{r}, **312**, f. 122^{v}), în timp ce rom. *cămătă* traduce invariabil sl. *lihva* (v. ms. rom. BAR **450**, f. 113^{r}, **3473**, f. 125^{r}, **1348**, 30^{r} și **312**, f. 122^{v}). Excepție face lexiconul slavo-român conținut în ms. rom. BAR 2252, datând din 1778, care traduce sl. *lihva* prin rom. *cămătă*, *dobândă* și sl. *pribylŭ*, *pribytokŭ* prin rom. *venitul*, *dobânda*, *câștigul*, *interesul*, *agonisita*. Trei dintre lexicoanele amintite traduc sl. *pribytie* cu rom. *dobândă* (ms. rom. **450**, f. 156^{r} și **3473**, f. 206^{r}) și *dobândire* (ms. rom. **312**, f. 122^{v}). De altminteri, și Fr. Miklosich face deosebiri între sl. *pribylŭ*, *pribytŭkŭ*, pe de o parte, pe care le traduce prin lat. *lucrum* [10] (= rom. 1. „câștig, profit", 2. „poftă de câștig", 3. „avere, bogăție" [11]), și sl. *lihva*, pe de altă parte, pe care îl traduce prin lat. *usura* [12] (1. „folosință", 2. „folosire a unui capi-

[1] C. Ciuchindel, *Povestea lui Archirie filosoful*, București, 1976, p. 106.
[2] Al. Mareș, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 215.
[3] V. și *Șapte taine*, p. 154, apud HEM; cf. DA, s.v. *asupreală*.
[4] Apud HEM, 1864.
[5] *Ibidem*.
[6] Cf. G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 10.
[7] Apud HEM, 1864—1865.
[8] Cf. Magdalena Georgescu, *O copie moldovenească a psaltirilor coresiene ?*, în LR, XLII, 1993, nr. 6, p. 309—313.
[9] *Dicționar german-român*, București, 1989, s.v.
[10] Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862, s.v. *pribylŭ*, *pribytŭkŭ*.
[11] G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, s.v. *lucrum*; cf. și L. Quicherat, *Thesaurus poeticus linguae latinae*, Paris, 1863, s.v. *lucrum*.
[12] Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v. *lihva*.

tal fără dobândă", 3. „dobândă a unei sume împrumutate" [13]). Totodată, consemnăm și faptul că Fr. Miklosich traduce sl. *pribytie* prin lat. *accessio* [14], care are și sensul „sporire, adaos, supliment" [15].

Printre atestările vechi ale cuvântului *aslam*, neînregistrate în dicționarele amintite, le menționăm și pe acelea consemnate în două documente emise la 20 septembrie 1626 în cancelaria voievodului Miron Barnovski. Cele două înscrisuri conțin reguli ale vieții monahale stabilite de domnitor și destinate călugărilor de la mănăstirile Dragomirna, respectiv Sucevița [16].

Mai aproape de zilele noastre, CADE înregistrează cuvântul *aslam* cu sensul „camătă, dobândă" și cu atestarea cunoscută din PS. În acest dicționar, *camătă* este explicat prin 1. „dobândă" și 2. „dobândă peste măsură de mare, neomenoasă", iar *dobândă* este definit prin 1. „câștig, folos, profit", 2. „pradă, jaf" și 3. „folos ce trage cineva din banii dați cu împrumut".

Fiind un cuvânt ieșit din uz, *aslam* nu este înregistrat în DEX, unde *dobândă* este definit prin 1. „sumă de bani care se plătește (de obicei în procente) pentru un împrumut bănesc", 2. „câștig, folos, profit" și 3. „pradă de război", iar *camătă* este explicat prin dobândă (excesivă) pe care o ia cămătarul pentru sumele date cu împrumut. În schimb, *aslam* figurează în DSLR cu trimiteri s.v. *camată*, *dobândă*, *procent*.

După cum se poate observa, izvoarele — de la cele mai vechi, până la cele mai recente — fac deosebire între *dobândă*, pe care îl consideră a fi sinonim cu *folos*, *câștig*, *venit* (lat. *accessio*, *lucrum* și sl. *pribytie*, *pribylŭ*, *pridatokŭ*, *pribytki*) și *camătă* (lat. *usura*, sl. *lihva*). *Camătă* este o „dobândă excesivă" sau o „dobândă cu asupreală", cum îl glosează textele vechi în care nu am întâlnit sintagma *camătă cu asupreală*, deși nu excludem posibilitatea existenței ei, atâta vreme cât am notat sintagme ca *a asupri cu camătă* și *camete asuprite* [17]. Nu insistăm asupra cuvintelor din familia *asupră*, *asupreală*, *asupri* etc., care exprimă și ideea de „excesiv", întrucât asupra sensurilor lor nu s-au formulat obiecții, acestea — ca, de altfel, și *aslam* — fiind corect explicate și bogat ilustrate cu citate revelatorii în toate marile dicționare ale limbii române [18]. Acestora li se adaugă și contri-

[13] G. Guțu, *op. cit.*, s.v. *usura*; cf. L. Quicherat, *op. cit.*, s.v. *usura*.

[14] Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v. *pribytie*.

[15] G. Guțu, *op. cit.*, s.v. *accessio*; cf. L. Quicherat, *op. cit.*, s.v. *accessio*.

[16] Dintre documentele originale, cel referitor la mănăstirea Dragomirna se păstrează la Arhivele Statului din București, fondul *Documente istorice*, I.LXXXVI/14, iar celălalt — la mănăstirea Sucevița, sub dată; fotocopii ale acestuia din urmă se găsesc la BAR, cota Foto IV/22, și la BAR — Filiala Iași, sub cota II/62. Ambele documente au fost publicate în DRH A, XIX, p. 144—153; cf. și Th. Codrescu, în *Uricariul*, vol. XIV, Iași, 1889, p. 172—179, V. A. Urechia, *Document referitor la limba românească*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii istorice, seria II, tomul X, 1887—1888, p. 259—263; I. Bianu, *Documente românești*, partea I, tom. I, fasc. 1, 1576—1632, București, 1907, p. 129—133, nr. 146; *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521—1639), București, 1994, p. 186—190.

[17] DA, s.v. *camătă*; cf. *Pravila lui Vasile Lupu*, Iași, 1646, p. 165, și DRH B, XXIII, doc. 255 din 15 iulie 1631, p. 406.

[18] V. HEM, DA, TDRG, CADE, DSLR, s.v.

buția lui J. Byck [19], importantă prin interpretarea nuanțată a sensurilor cuvintelor din familia amintită mai sus, prin invocarea unor atestări mai puțin cunoscute și prin numărul mare de sinonime la care face trimitere.

Revenind la *aslam*, menționăm că el este înregistrat în DLRLV cu sensurile și atestările cunoscute din DA. Pentru înțelegerea mai exactă a sensurilor acestui cuvânt sunt interesante sinonimele la care face trimitere DLRLV. Pentru sensul de bază „camătă, dobândă", sinonimele sunt următoarele : *ademană*, *mâzdă*, *ujurie ;* pentru sensul secundar „înșelăciune" sinonimele sunt mai numeroase : *alnicie*, *celărnicie*, *celșag*, *celuitură*, *geambașie*, *hămișag*, *hâtrie* (2), *marghiolie*, *meteahnă*, *tălpijic*, *tălpizie*. Coroborarea sensurilor acestor cuvinte — pe de o parte, „cămătă" și, pe de altă parte, „înșelăciune" — aduce lumină în problema pe care o discutăm aici : corectitudinea folosirii cuvântului *aslam* în sintagma *camătă cu aslam*.

În stabilirea sensului sintagmei *camătă cu aslam* revelatoare este și glosa interlineară pe care o mână necunoscută o face în dreptul cuvintelor *cu aslam* (ms. rom. BAR 577, f. 62^r/13, 14), pe care le explică prin *peste leage*. Menționăm că particularitățile de grafie și starea de conservare a gloselor făcute de adnotatorul anonim al ms. rom. 577 atestă vechimea acestora și îndreptățesc presupunerea că ele aparțin secolului al XVIII-lea.

Luând în considerație sensurile cuvântului *aslam*, contextele în care apare, sinonimele, glosele și corespondentele latine din psalmi *(avaritia, dolus, usura)* [20], putem afirma că el este folosit corect în sintagma *camătă cu aslam* din ms. rom. 577, înțelesul acesteia fiind acela de „camătă cu înșelăciune" sau „dobândă excesivă", „dobândă la dobândă" (cf. *camătă spre camătă* din *Lexiconul lui Mardarie Cozianul* din 1649 [21] și *camătă peste camătă* din *Mărgăritare*, 1746 [22]). În concluzie, considerăm că sintagma *camătă cu aslam* se înscrie în sfera semantică a sintagmelor *dobândă cu asupreală* și *camete asuprite*, chiar dacă nu se suprapune întru totul peste sensul acestora.

ABREVIERI

DLRLV	Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640—1780). Termeni regionali*, București, 1987.
DSLR	Luiza și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.
PS	*Psaltirea Scheiană*, ms. rom. BAR 449.

Iulie 1994

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[19] J. Byck, *Asuprire*, în CV, I, 1949, nr. 5, p. 22—25.

[20] Apud HEM, 1864—1865.

[21] În DA, s.v. *camătă*.

[22] *Ibidem*.

Vasile C. Ioniță

CONTRIBUȚII ETIMOLOGICE: *URLĂ*[1], *URLĂ*[2], *URLOI*

DEX glosează cuvântul *urloi* succint: „s.n. (Pop.) Burlan. — Et. nec. Cf. u r l a", în schimb DLR(m) menționează cuvântul cu numeroase atestări și exemplificări[1]. Întrucât materialul se găsește în manuscris și nu poate fi consultat cu ușurință de cei interesați, prezentăm în întregime conținutul articolului respectiv:

„URLOI s.n. **1.** (Prin Transilv.) Coș prin care iese fumul. Cf. KLEIN, D. 489. *La 23 apr. s-au spart altă corabie de abur, anume. . ., din pricină că nu s-au închis bine urloiul (hornul) pe care iese fumul.* GT (1838), 52[2]/43, cf. ISER. [Pe vreme de furtună] *e rău să stăm sub urloi și în genere în curent.* F (1881), 119. *Pe la mine trece urloiul sobelor de jos.* SĂM. I, 233. *Să suim pe mortul în pod și să-l aruncăm în urloiul vecinului nostru.* ap. TDRG. *Văzu fumul întunecat și gros, care se înălța în columne lungi din multele urloaie ale fabricilor.* AGÎRBICEANU, A. 46, cf. DR. V, 403, CADE, SCRIBAN, D., CHEST. II 342/18, ib. 345/278, ALR I 684/158, 164, 166, ALR II/I h 278, ALRM II/I h 387. ✦ (Prin Munt. și Olt.) Burlan (la sobă). *Alege mai bine sobele de pământ ars. . . cu urloaie de pământ ars.* MAN. SĂNĂT. 28/6, cf. CADE, SCRIBAN, D. *Să iei vreo două urloaie pentru soba din odaia mare.* BOCEANU, GL., cf. GR.S. V, 124. CHEST. II 342/25. *Soba . . . are într-unul din urloaie (crac) o firidă în care de obicei se pune vasul cu mîncare care să stea caldă.* CHEST. II 311/18, LEXIC REG. II, 71. ✦ (Prin Munt.) Fiecare dintre deschizăturile practicate în coșul sobei prin care acesta se poate curăți și care, pentru a opri fumul, este lipită cu lut. *Am ridicat dușamelele, am destupat urloaiele sobii, am scobit crăpăturile zidului: peste putință să dau de scrisoare.* CARAGIALE, O. VI, 108, com. din TROIANUL — ROȘIORI DE VEDE. ✦ (Prin Olt.) Bucată de tablă cu care se astupă gura cuptorului (CHEST. II 323/27) sau cu care se astupă orificiul prin care iese fumul din sobă, după ce nu se mai face foc, (regional) a s t u p o i (L. ROM. 1959, nr. 6, 54). **2.** (Prin Munt. și Olt.) Tub sau jgheab pentru conducerea apei; conductă. *Pe acolo* [apa] *este adusă pe urloaie de se împarte prin cetate* (a.1715). ARHIVA R. II, 42/17. *Au poruncit de au făcut 7 300 urloaie pentru aducerea apei dup*[ă] *socoteala ce au făcut* (a. 1797). ARH. OLT. I, 380, cf. PONTBRIANT, D. *Urloaiele ce parcurează sera pentru a o încălzi.* ap. TDRG. *Fântână care cură pe urloi.* ALR I 792/940 ✦ (Regional) Uluc **(3)** (la streașina casei). Cf. SCRIBAN, D., ALR II/I h 233/886. **3.** (Prin Transilv. și nord-vestul Munt.) Buștean găunos. Cf. UDRESCU, GL. ✦ Vas făcut dintr-un buștean scobit în care se păstrează unele lucruri; (regional) ulei[3]. *Ian' caută după ușori, Că am niște ghisăciori;*

[1] Mulțumesc, pe această cale, colectivului de redactori, îndeosebi doamnei Ioana Anghel, din cadrul sectorului de lexicologie și lexicografie al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca, care mi-au pus la dispoziție copia parțială a manuscrisului *Dicționarului limbii române:* DLR(m). De asemenea, le mulțumesc colegilor Eugen Beltechi și Simion Dănilă, care mi-au extras unele date bibliografice din sursele necesare.

Ian' caută după căloni, Că mai am într-un urloni. DENSUSIANU, Ț. H. 292, cf. UDRESCU, GL. ✦ (Prin nordul Munt.) Stup. SCRIBAN, D. 4. (Învechit, prin sud-vestul Transilv.) Tun primitiv. *Tunuri de ale lui Iancu (urloanie).* DENSUSIANU, Ț. H. 240.—Pl. : *urloaie.* Și : (regional) **hurlói** (CADE, SCRIBAN, D., ALR I 684/186, 190, ALR II/I h 278, ALRM II/I h 387), **orlói** (ALR II/I h 278/833) s.n., **hurloáie** (ALR II/I MN 129, 3 866/574) s.f. — Etimologia necunoscută"[2].

După apariția DA (Tomul II. Partea 1), unde *urloi* și variantele sale sunt tratate sub articolul *horn*, Sextil Pușcariu revine asupra lui *urloi* și insistă, dând explicații suplimentare potrivit cărora *urloi* ar proveni din *horn*, prin intermediul lui *hornoi* : „Este cazul lui *urloi*, întrebuințat în Brașov în înțelesul de « *horn* ». În alte regiuni locuite de români întâlnim toate formele intermediare (cf. Dicționarul Academiei, sub *horn*), care ne dau putința să constatăm că *urloi* derivă din *hornoń*, augmentativul lui *horn*. În Brașov orice *h* inițial amuțește (cf. *oț* = *hoț*, *aină* = *haină* etc.), iar prefacerea lui *o* neaccentuat în *u* era explicabilă „ din momentul ce se pierduse conștiința legăturii etimologice cu *horn*" (DR, I, 324). În continuare, Sextil Pușcariu adaugă diferite exemple de prefacere a nazalei *n* în *l*, sub influența altei nazale (p. 325).

Peste trei ani, același autor reia chestiunea înrudirii lui *urloi* cu *horn*, într-o recenzie la un articol al lui H. Jarnik, și nu este de acord cu opinia acestuia potrivit căreia *urloi* ar proveni din lat. *ollula* : „Pe *urloi* 'horn' [H. Jarnik] îl crede metatezat din **ulroi* și-l derivă din *ollula* [. . .]. Precum am arătat însă în Dicționarul Academiei (sub cuvântul *horn*), acest *urloi* are, în românește, variantele *horloi* și chiar *hornoi*, care dovedesc că avem a face cu un derivat în *-oi* din *horn*" (DR, III, 850).

DA dă următoarele exemple ale cuvântului, cu *-l-* în loc de *-n-* : „*horloi* s.a. H. XI 365. *Cade din coș sau horloiu funingină.* CALENDARIU (1814) 87/3, (Ban., Munt., Transilv. de sud) *hurloiu* (Ban. *hurlońu*)=țeava, tubul de la cuptor, care duce fumul în pod. . . "; apoi, *urloi* „coș, horn"; „burlan (de tinichea) prin care se conduce fumul în coș s. de fontă, olane, beton etc., prin care se conduce apa"; „s p e c. (Ban. sub formele *(h)urloń*) o firidă la casele vechi, cam de 60 cm de înaltă, din lăuntru în părete, cu o singură gaură de 30 cm, care duce până afară și prin care iese fumul. . . ". După ce sunt citate și alte atestări ale lui *urloi*, în parte existente și în DLR(m), se menționează și numele de agent *urloier*, *urlăier* „coșar, hornar".

Într-o scurtă intervenție, C. Lacea întărește opinia lui Sextil Pușcariu, exprimată în cele două articole menționate mai sus : „Contribuția mea de față vine în sprijinul derivării făcute de Pușcariu. Anume, e adevărat — continua C. Lacea — că la Brașov nu mai avem cuvântul *horn* care se află la baza lui *urloi*, dar avem diminutivul *orneață* care corespunde unei forme *horneață*, cu căderea regulată a lui *h* în dialectul brașovenesc, și care înseamnă, 'burlan prin care trece fumul din sobă în coș'. Singularul *orneață* este rar întrebuințat și credem că este o formă refăcută din pluralul *ornețe* care a trebuit să aibă, la început, un singular *horneț*" (DR, V, 403—404).

[2] Notă marginală : „Pentru comisie : În DEX s-a dat : Et. nec. Cf. *urla*. În DA : de la *horn*".

Din DLR(m) nu se poate deduce cu claritate spre care dintre soluții se înclină : spre vb. *a urla*, cum sugerează DEX, spre soluția propusă de Sextil Pușcariu, adică înrudirea lui *urloi* cu *horn*, așa cum este sintetizată de DA, sau spre o „soluție" în suspensie, respectiv „etimologia necunoscută". Oricum, nu se face nici o legătură între *urloi* și *urlă*, cuvânt absent din dicționarele curente (DLRM și DEX) ; cf. însă SCRIBAN, D.

DLR(m) glosează pe *urlă*[1] și *urlă*[2], cuvinte cu origine diferită, dintre care numai *urlă*[2] interesează în cazul de față, adică în eventualitatea înrudirii cu *urloi*.

Redăm, în continuare, cele două cuvinte, așa cum sunt cuprinse în DLR(m) :

„URLĂ[1] s.f. 1. (Prin Ban. ; mai ales la pl.) Opercul. Cf. ANON. CAR. *Pre valea Ilișava se află. . . vîrlugi. . . mușcătoare, cari la urle (branchii) de ambele părți ale corpului au cîte un ac cu care le împung.* LIUBA — IANA, M. 129, cf. SCRIBAN, D. 2. (Regional) Bărbie (la cocoș sau la găină). Cf. ALR II 5725/29, 76, com. din Poiana Sibiului — Sibiu. 3. (Regional) Amigdală (Glimboca — Caransebeș). ALR II 2 150/27. — Pl. : *urle*. — Din lat. *orula* „extremitate"[3]. Sub titlul „Bărbie", la Lugojel (Timiș) s-a notat *bărbie, bărbiri*, dar și (figurat) *urlă* (NALR—Banat h 76/81). La Glimboca — Caransebeș, unde ALR II nota pentru „Amigdale" *urle*, nu s-a mai răspuns cu acest cuvânt, ci cu *gîlci* și *mandule* sau cu *amigdalite*, confuzie între organul afectat și inflamarea acestuia (NALR—Banat h. 86/73). În privința originii, mențiunea marginală făcută în DLR(m) este îndreptățită, căci la originea sa se află lat. **orlulare* „saumen (= a mărgini)", de unde provine o serie de cuvinte în idiomurile romanice vestice, care au păstrat sensul etimonului latin : it. *orlo*, v. fr. și prov. *orle*, sp. *orlo* „Saum (= margine)" (REW, 6108), căruia i se adaugă și rom. *urlă*[1], dată fiind dispunerea branhiilor, la extremitatea superioară a corpului. Transferul de sens de la „branhii" la „amigdale" este ușor de înțeles. Din care s-a putut naște un derivat ca *urlat* (despre oameni) „gras la obraz", „umflat în buci", apoi (figurat) „îmbufnat" (comunicat de Simion Dănilă, din Belinț).

Cât despre URLĂ[2], acesta este glosat în DLR(m) astfel : „s.f. (Prin sudul Transilv.) Tub gros care se întrebuințează la hornuri ; burlan, olan (2). Cf. SCRIBAN, D. — Pl. : *urle*. — Și : *hurlă* s.f. ALR II/I MN 129, 3 866/192. — Din scr. *urla*"[4].

Urlă[2] apare în scrierile cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg, într-o relatare despre înălțarea unei biserici în Mehadia, lângă Băile Herculane : „Săpîndu-să fundamentu biseărici, pietri, rîjnițe de-a măcina, feăluri de cărămizi, lună pline (= întregi, *n.n.*, *V.C.I.*) și jumătăți scotea și bani romanesci, urle de-a aduce apa. . ." (CB, 82—83). În continuare, inventariind vestigiile arheologice ieșite la lumină în urma săpăturilor făcute la sud de Băile Herculane, cronicarul notează iarăși : „Părău morii e mic, dar urlă ieșind dintr-o gaură, și-i în dreptul satului nostru Ogradenia" *(ibidem*, p. 84). Aceste *urle* scoase la iveală, împreună cu resturi de zidire, cu

[3] Notă marginală : „Pt. comisie : nu figurează în dicț. lat. Vezi la PIANIGIANI, s.v. *orlo*".

[4] Notă marginală : „Pt. comisie : În Rječnik nu este, decât la P. Skok. Același cuv. cu precedentul ?"

monezi de pe vremea romanilor, cu rămășițe ale unor instalații de măcinat etc., erau în fapt *urloaie* „tuburi de aducțiune a apei". Băile Herculane și împrejurimile dețin importante vestigii arheologice de pe timpul romanilor. Sintetizând rezultatele unor scrieri arheologice, se concluzionează că săpăturile făcute în zona Băilor Herculane „au scos la suprafață numeroase inscripții, bazine, *tuburi pentru aducția apei sulfuroase*" *(subl. n., V.C.I.)* (DIVR, 85). Este firesc ca tot ce se găsea în urma săpăturilor, într-o vreme când acestea nu erau controlate, să fi fost folosit ca material de construcție sau sub altă formă, cum mărturisește același cronicar în legătură cu întrebuințarea unei pietre mari inscripționate, pe care o găsise aruncată la marginea băilor : „. . . cu cociia mea la Fîntîna Mare aducînd-o, masă ne-am făcut-o, pe careă vreo zeăce ani prînzuri, gustări și cine am ținut" *(ibidem*, p. 82). Nu de puține ori, asemenea vestigii au constituit modele, cum se va fi întâmplat și cu aceste urle, după a căror înfățișare țăranii și-au făcut tuburi de aducțiune a apei, olane, în general, pentru a dirija fumul sobelor.

Materialul cel mai la îndemână pentru confecționarea urlelor era argila, lutul ars, lemnul scobit și, mult mai târziu, fonta și tabla. Urlele din pământ deveneau, cu vremea, ca orice vas din argilă, hârburi, țărână, în ultimă instanță. Acest fapt banal explică expresia folosită ca imprecație în satele din jurul Reșiței (foarte probabil și în alte localități) : *„urla să se aleagă* (de cineva sau ceva)", care amintește de bine cunoscuta expresie *oale și ulcele* ; cf. *sună a oală* „se zice despre cineva care e grav bolnav, pe moarte" ; *„a se face* (sau *a fi) oale și ulcele* (sau *ulcioare)* sau *a se face pământ* (sau *lut) de oale* = a fi mort de mult ; (În imprecații) *Facete-ai oale și ulcioare*".

Din cele spuse până aici nu vedem de ce *urlă* „tub de aducțiune a apei" ; „burlan", „olan" nu ar fi putut sta la baza derivării lui *urloi*, cu varianta sa bănățeană *urloń*. Nimic nu ne împiedică să derivăm pe *urloi* din *urlă*[2]. Faptul că radicalul este de genul feminin, iar derivatul de genul neutru nu constituie o excepție, căci *butoi* provine din *bute*, *duduloi* „dudă, țeavă, tub" din *dudă* etc.[5].

Admițând această ipoteză, problema este doar parțial rezolvată, în sensul că, în mod firesc, rămâne neclară originea lui *urlă*[2], deoarece eventualitatea unui etimon scr. *urla* este puțin probabilă (vezi supra nota 4). Scr. *urlati*, cu varianta *urlikati*, din care provin diverse derivate, multe dintre ele devenite nume proprii, în speță nume topice, au aceeași origine ca și rom. *a urla*, cu derivatele acestuia (vezi infra).

În consecință, se impune analiza altor două ipoteze : a) *urlă* ca postverbal al vb. *a urla* ; b) *urlă*[2] provenit dintr-un cuvânt latin, cu sensuri apropiate de cele ale cuvântului românesc.

În limba română există destule exemple de substantive rezultate prin derivare regresivă, cum sunt : *tăgadă* (< *a tăgădui*), *tragă* (< *a trage*), denumire a unor obiecte concrete, instrumente, care implică în conținutul lor semantic ideea exprimată de vb. *a trage* etc.

[5] Cf. Elena Carabulea, *Interfixul [vocală +] -l- în derivarea non-verbală din limba română*, în SMFC, VI, p. 123. De altfel, după ce unei teme i se adaugă sufixul augmentativ *-oi*, nu totdeauna derivatele obținute își mai păstrează nuanța augmentativă. Probabil însă că și *urloi* redă ideea unor obiecte mai mari decât *urlele* obișnuite.

O analiză a evoluției semantice a lat. *ŭlŭlāre (* ŭrŭlāre)*, măcar și parțială, precum și a rom. *a urla* susțin posibilitatea unei derivări regresive a lui *urlă*. Lat. *ŭlŭlāre (*ŭrŭlāre)* „heulen (= a urla)" s-a păstrat în diverse idiomuri romanice cu sensul său originar : it. *urlare*, log. *orulare*, eng. *ūrler*, fr. *hurler*, rom. *urla*. O formă franceză veche *huler* stă la baza derivării numelui păsării de noapte, al bufniței *(Bubo bubo)*, *hulotte* ; cf. val. *hulot*, cu același sens (REW, 9039). De altfel, chiar și în latină exista un derivat, *ŭlŭccus* „cucuvea" ; cf. *ulucus* (DLtR). În schimb, *ulula* „huhurez, buhă (pasăre de rău augur)" *(ibidem)* este un postverbal al lui *ululare*. Tot un postverbal este și germ. *Eule* „bufniță" din vb. *eulen* „a urla", de origine latină, provenit din același *ŭlŭlāre*.

Indiferent însă de natura derivării — postverbală (verb → nume) sau progresivă (nume → verb) —, originea onomatopeică a celor două serii de cuvinte este evidentă. Oricum, ideea de zgomot, redată prin verb, a putut să se transfere cu ușurință asupra unor obiecte, în sens larg, cărora le era caracteristic zgomotul respectiv. Nu există însă nici o dovadă că lat. *ulula* a putut însemna și altceva decât „huhurez, buhă", în sensul că ar fi putut semnifica și „tub de aducțiune", încât, în evoluția sa spre limba română, adică spre *urlă*, să fi păstrat și perpetuat sensul originar.

Sextil Pușcariu, discutând pe rom. *a tuli* (cf. *a o tuli la vale)*, arată, mai întâi, că originea acestuia este scr. *tuliti* „a urla". El socotea că evoluția semantică „de la « a produce un zgomot » la « a coborî » e explicabilă la strămoșii noștri care locuiau în munți, unde adesea pietrele dislocate de pasul celui ce se lăsa repede la vale produceau un zgomot mare și unde turmele ce coborau se auzeau de departe vuind". Apoi, Sextil Pușcariu dezvoltă ideea demonstrând că astfel de transfer semantic s-a petrecut și în cazul lui *a urla*, căci, în unele regiuni, *a urla* înseamnă „a coborî". Sensul este atestat în Lexiconul Budan (cf. „a urla de undeva în jos, adecă mă cobor"). Barcianu îl notează cu sensul „nieder —, herunterstürzen (= a coborî cu mare iuțeală în jos"), iar Damé cu înțelesul „descendre (= a coborî)". Sextil Pușcariu adaugă și alte exemple : *Cînd urli de la munte* ? înseamnă *Cînd cobori de la munte* ? ; *Spune-le să urle mai iute* (Francu — Candrea) ; apoi expresia auzită de el însuși : *Îi urlă nădragii la vale*, adică „îi cad". Lexiconul Budan dă și derivatele *urlătură* „ruină, surpătură" ; *urlat* „surpat (despre o casă, un grajd)", dar și „rupt, coios", ceea ce se exprimă prin lat. *herniosus* (despre om) ; cf. *coborît*, la Pădureni (Timiș) pentru noțiunea de *vătămat* „hernieux" (NALR—Banat h 151/47). În demonstrația sa, Sextil Pușcariu arată că „Originea acestei treceri semantice trebuie căutată tot la munte, unde avem pâraiele repezi, care curg producînd un zgomot mare : *a urla* se zice (în Biharia) despre apă cînd vine mare [...]. Astfel se explică derivatul *urlătoare*, înregistrat și de Tiktin și tradus prin « Giessbach, Sturzbach », răspândit în multe părți în toponimia noastră" (DR, V, 423—424). Sensul topic este prezent într-o serie de nume de locuri, în special ale unor pâraie repezi, căderi de apă etc., pe care Iorgu Iordan le-a grupat la un loc cu altele care exprimă aceeași idee (T, 58)[6].

[6] Rom. *a urla* „herabsteigen (= a coborî)" ; „herunterstürzen (= a se coborî cu mare iuțeală)" este considerat, cu prudență însă, dintr-un lat. ** orŭlare*, exemplul românesc fiind singular, fără vreun corespondent în alte idiomuri romanice (REW, 6107).

Cât despre prezența în graiurile sârbocroate a verbului *urlati (urlikati)*, acesta a intrat foarte probabil din limba română și s-a dovedit, în interiorul limbii sârbocroate, la fel de productiv ca și în română : *Urlačina*, *Urlan*, nume proprii de animale ; *Urlaj*, *Urlaja*, *Urlače*, nume topice : apoi derivate ca : *urlakaňe*, *urlaňe*, *urlataňa*, *urlava* (Rječnik, s.v.).

Revenind la *a urla*, cu diversele sale sensuri, nu numai „a țipa ; a răcni" etc., ci și „a scoate diferite zgomote", în general (cf. titlul „Chiorăie (mațele)", pentru care s-a răspuns cu *urlă* (mațele) (NALR—Banat h 115/41, 45, 63), putem spune că între zgomotul produs de trecerea apei prin tuburile de aducțiune sau a aerului prin burlane, prin horn, și denumirile acestor obiecte s-a putut naște o legătură semantică absolut logică, încât *urlă* să se fi produs în interiorul limbii române, ca rezultat al derivării regresive, așa cum din *a tuna* s-a creat *tun*[1] „s.n. 1. (Învechit și popular) Tunet" și „gură de foc" (DLR) ; din *a trage tragă*[1] „s.f. **1.** (Olt.) Sanie . . . pentru transportat lemnele [. . .] ». **2.** (Prin Olt. și Dobr.) Unealtă formată dintr-o scândură [. . .] acționată manual, sau care este trasă de un cal . . .", precum și ca denumiri ale altor obiecte, a căror folosință implică ideea exprimată de vb. *a trage* ; cf. „**5.**(Regional) Cărăruie făcută de vite sau de sălbăticiuni în pădure (Șugag — Sebeș). A II 10. *Tragă — că pe acolo trag vitele și sălbăticiunile*" (DLR). Mai apropiat de sfera semantică a lui *a urla* este *a hurui* „**1.** A face un zgomot ca acela ce se aude când umblă o căruță . . .", dar și „**3.** (Despre curcan) A bolborosi, a chiorăi" (DA, s.v.). Un derivat postverbal este, foarte probabil, *hură* „**1.** (Muscel) Ceartă, dușmănie, cicăleală și gură multă", menționat de DA fără vreo explicație etimologică. *A hurui* s-a putut spune și despre zgomotul (gălăgia) făcut(ă) de un grup de oameni aflați în neînțelegere (ceartă) ; cf. *a (se) hârâi* „a se certa, a se ciondăni" (DEX), din care, prin derivare regresivă, a rezultat *hâră* „s.f. (Reg.) Ceartă, neînțelegere, zâzanie . . ." (DEX).

În concluzie, dacă nu putem afirma cu toată certitudinea că în latină a existat un *ulula* cu sensul „tub de aducțiune" (dar a existat *ulula* „bufniță"), în limba română s-a dezvoltat cu ușurință un nume *urlă* din *a urla*, prin asocierea zgomotului produs de apă sau de curentul de aer cu obiectul care participa, de asemenea, la producerea zgomotului. Faptul că *urlă* s-a păstrat sporadic, cedând locul derivatului său *urloi (urloń)*, se datorează fie scurtimii cuvântului, fie omonimiei (false de altfel, fiind vorba de o dezvoltare polisemantică, oricum cauzatoare de confuzii).

Pe de altă parte, *horn* și derivatele sale *(horneț, hornoi* etc.) se af'ă în situația de sinonimie cu *urloi* doar în ceea ce privește sensul „coș pentru fum", nu însă și „tub de aducțiune". Fiecare dintre cele două cuvinte are o altă origine : *horn* < rut. *horn*, iar *urloi* este un derivat al lui *urlă*, care, la rândul său, este foarte probabil un postverbal al lui *a urla* vb. și puțin probabil un descendent direct din lat. *ulula*, existent ca formă, dar neatestat cu sensul „tub de aducțiune" sau „coș de fum". De altfel, proveniența lui *urloi (urloń)*, cu sau fără *h-* inițial, din *hornoi (hornoń)*, ca urmare a asimilării și a disimilării, nu poate fi susținută pe întreg teritoriul limbii române, mai cu seamă pentru partea vestică și sud-vestică (Crișana, Banat, Oltenia și vestul Munteniei).

BIBLIOGRAFIE

CB — Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*. Studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc. Ediția a II-a revăzută, București, Editura Facla, 1981.

DIRV — D. M. Pippidi (sub conducerea), *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

DLtR — G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Rječnik — *Rječnik hrvatskogo ili srpskogo jezika*. Tom I—XVIII, Zagreb, 1880—1960.

T — Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.

Septembrie 1994 *Reșița, Piața 1 Decembrie 1918 nr. 9*

Alexandru Mareș

DIN VECHEA TERMINOLOGIE CRIPTOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ: *FILTĂ (HILTĂ)* „DENUMIRE A CHEII GRECEȘTI; SCRIERE SECRETĂ (?)"

Domnului I. Fischer la 70 de ani

1. Cunoscut de puțini cercetători care s-au ocupat de domeniul criptografiei practicate de români în evul mediu, termenul *filtă* (variantă *hiltă*, cu *f* palatalizat) nu figurează în dicționarele limbii române. E drept, acestea înregistrează un cuvânt *hiltă*, căruia lexicografii și unii editori de texte vechi îi atribuie semnificații deosebite de cele consemnate în titlul notei de față. În schimb, din excelentul dicționar bibliologic realizat de V. Oltean aflăm că „Scrierea criptată chirilică s-a numit *filtă* în Țara Românească și *hiltă* în Moldova" [1]. O explicație lapidară și, parțial, inexactă, care nu lasă să se întrevadă principalele piese, nu întotdeauna corect interpretate, din dosarul cuvântului *filtă*.

2. În mediile cărturărești din țările române, sistemul criptografic care a cunoscut cea mai mare audiență în epoca veche a fost *cheia grecească* (prima atestare provine dintr-un document slavon emis la Târgoviște în 1499) [2]. După cum rezultă din exemplele reproduse, acest sistem a fost cunoscut românilor sub denumirile *filtă* și *hiltă*:

a) Pe prima pagină a unui *Triod* manuscris de la Arhivele Statului din Iași (ms. nr. 144) întâlnim o însemnare criptografiată în cheia grecească care se descifrează: „Precum au sc<r>is Gheorghe Talpeș ca s<ă> s<ă> știe" (ultimul cuvânt este necriptografiat). În continuare, același adnotator menționează în clar: „Și am scris în *hiltă* eu, Ghiorghe Talpeș. Și cine n-a ști, n-a citi. *Vă lĕ(t)* 7216 (= 1708; *n.n.*) *ma(rt) 7 dn(i)*" [3].

b) Într-un alt manuscris provenind din aceeași arhivă (ms. nr. 1709, f. 79^{v}—80^{r}), o însemnare în cheia grecească se decriptează astfel: „Aicea am scris eu Machidon săn (cf. sl. сънъ = fiu; *n.n.*) călugărul". Mai departe scribul consemnează în clar: „*le(t)* 7237 (= 1728; *n.n.*) sept. 1. Să s<ă> știe că am scris eu, popa Machidon, în *filtă* 27(?)" [4].

c) Pe fila 151^{v} a unei *Alexandrii* transcrise în anii 1788—1789 (B.A.R., ms. rom. 4646), o însemnare a copistului, de asemenea reprodusă în cheia grecească, menționează: „Eu smeritul am scris această Alixandrie,

[1] *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, București, 1992, p. 102, s.v. *criptografie*.

[2] E. Virtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii teologice", XVIII, 1966, nr. 5—6, p. 274, sub nr. 2.

[3] C. Turcu, *Criptografia din manuscrisele românești ale secolului al XVIII-lea studiată la Institutul de Romanistică din Berlin*, în „Iașul literar", XV, 1964, nr. 3, p. 78 (autorul rezumă comunicarea profesorului W. Draeger ținută la 19 septembrie 1963 la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași); E. Virtosu, *op. cit.*, p. 294, nr. 56.

[4] C. Turcu, *op. cit.*, p. 78; cf. E. Virtosu, *op. cit.*, p. 295, nr. 60, care omite reproducerea cifrei 27 din finalul însemnării.

LR, XLIII, nr. 3—4, p. 125—134, București, 1994

eu, Enachii *ot Igeștii*" [5] (cuvintele redate cursiv sunt decriptate de noi; Igești, localitate din j. Vaslui sau din j. Vrancea) [6]. La sfârșitul criptogramei, copistul precizează în scriere obișnuită: „Aice s-au scriis tâlcu în *filtă;* aceste slove ce-s scriisă mai sus filosofește-i a ceti" [7].

d) În ms. rom. 3014 (B.A.R.), datând din al doilea sfert al secolului trecut, copistul, un călugăr de la mănăstirea Pângărați (j. Neamț), s-a iscălit în josul filei 84r în cheia grecească: чсѳнвпче ѯлнѳѹ. Deasupra criptogramei, același călugăr a scris descifrarea „Io<a>nichie monah", iar dedesupt a adăugat explicația „în filtă" [8].

3. În însemnarea popii Machidon, reprodusă mai sus, cuvântul *filtă* este urmat de numărul 27, căruia până în prezent nu i s-a putut stabili semnificația. Or, cheia grecească, în forma ei de bază, se întemeiază pe substituirea a 27 de slove, și anume a celor care în alfabetul chirilic primesc valori cifrice. „Scriind în filtă 27", copistul a intenționat să sublinieze că a respectat forma originală a cheii grecești, nealterată de numeroasele inovații pe care aceasta le-a cunoscut de-a lungul timpului [9].

4. În seria exemplelor reproduse nu am inclus termenul *filtele*, atestat în *Cartea de cântece* scrisă la mănăstirea Putna de protopsaltul Evstatie în anul 1511, pentru care vezi mai jos, p. 129. De asemenea, am renunțat la lecțiunea *Filtă* dată de E. Vîrtosu unei criptograme dintr-un document slavon emis la Greaca (j. Ilfov) în 16 august 1532: аз тсддїеїетъ еже въ мали дияцеѵ написал „Eu, Filtă, care este între diecii cei mici, am scris". În exemplul citat, *Filtă* este scris potrivit cheii aritmetice (тсддїеїетъ), decriptarea făcându-se în felul următor: т(300) + с(200) = 500, adică ф; д(4) + д(4) = 8, adică н; їе(15) + їе(15) = 30, adică л, finalul cuvântului fiind necriptat [10]. Consemnând că „în text cei doi д sunt corectați", E. Vîrtosu afirma: „Dacă descifrarea de față este corectă, înseamnă că grămăticul a vrut să rămână anonim, semnând cu denumirea sistemului (cu criptogramă!)" [11]. Pentru segmentul de cuvânt criptografiat decriptarea propusă este exactă, dar lecțiunea rezultată este greșită, întrucât ultima silabă (reprodusă în clar) nu este тъ, ci ча [12]. Criptograma trebuie citită *Filcea*, fiind vorba de numele unui grămătic de cancelarie care a activat în intervalul 1532—1543 [13].

[5] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 306, nr. 88.

[6] Vezi articolul nostru *Observații pe marginea aplicării cheii grecești în textele slavo-române și românești din secolele al XV-lea — al XVIII-lea*, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 205.

[7] Cf. E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 306, nr. 88: „... aceste slove ce să<nt> scriisă mai sus filosofești". Lecțiunea *a ceti* este nesigură.

[8] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 316, nr. 131.

[9] Vezi *supra*, nota 6.

[10] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 275, nr. 7; cf. și p. 270.

[11] *Ibidem*, p. 275, nr. 7.

[12] *Documenta Romaniae historica. B. Țara Românească*, vol. III (1526—1535), p. 209 (nr. 133): тсниїеїеча. Reproducerea este greșită; cf. microfilmul executat după original (B.A.R., MD, XX/15): тсддїеїеча, cu cei doi д scriși de diac peste slovele-cifre їеїе (inițial criptonimul fusese scris тсїеїеїеїеча).

[13] *Documenta Romaniae historica. B. Țara Românească*, vol. III, p. 274 (nr. 169), 279 (nr. 171), 280 (nr. 172), 282 (nr. 173), 350 (nr. 209); vol. IV (1536—1550), p. 21 (nr. 17), 42 nr. 31), 113 (nr. 87), 184 (nr. 149).

5. Încercările lui R. Pava și W. Draeger de a stabili originea cuvântului românesc s-au soldat cu propunerea unor etimologii [14] considerate nesatisfăcătoare de E. Vîrtosu [15], punct de vedere împărtășit și de P. Ș. Năsturel [16]. Ultimului cercetător îi revine meritul incontestabil de a fi pus în relație pe *filtă* cu gr. ὑφειλτόν „scriere cifrată". Domnia sa constata cu acest prilej : „Le phonétisme même du mot roumain montre que l'on n'a pas à faire à un emprunt direct à la langue grecque, car le terme ne pouvant pas être populaire en roumaine vu l'emploi restreint de cette pratique, on comprend mal l'aphérèse de la voyelle initiale grecque de ὑφειλτόν (prononcé ifilton), même en supposant que le neutre pluriel ὑφειλτά ait pu être senti par les Roumains comme un mot féminin suivi de l'article. Par ailleurs le terme est accentué en roumain sur la première syllabe, alors qu'en grec il est oxyton : ceci encore dénote un emprunt indirect. Dans ces conditions il nous paraît plus sage et plus probable d'avancer que le mot roumain *filtă* (en moldave *hiltă)* est d'origine grecque mais a été emprunté par le canal du slave" [17].

Ipoteza pătrunderii cuvântului grecesc în limba română printr-o filieră slavă pare să se confirme. În manuscrisul slavon de redacție sârbă păstrat până la 6 aprilie 1941 în fondul Bibliotecii Naționale din Belgrad (nr. 491 din secolul al XVII-lea) a fost înregistrată o variantă a cheii grecești intitulată фиѡѳь. O altă variantă a aceluiași sistem criptografic este denumită фїиѡти într-un manuscris slavon datând tot din secolul al XVII-lea (Biblioteca Națională din Sofia, ms. nr. 80) [18]. Pentru ambele variante fonetice se poate reconstitui un etimon slavon фильтъ (<gr. ὑφειλτόν), cunoscând faptul că în limba sârbă, la finală de silabă, [l]> [o] : анъгель > *anǧeo*, аньгельскїи > *anǧeoski*, аръханъгель > *arhanǧeo*. Cât privește afereza vocalei inițiale în împrumuturile din limba greacă vulgară, a se vedea exemple ca гемонъ „guvernator al unei provincii" (< gr. ἡγεμών), матизмъ „veșmânt" (< gr. ἱματισμός) ; cf. și пископоу „episcopului" (< gr. ἐπίσκοπος) [19].

6. După cum a arătat P. Ș. Năsturel, ὑφειλτόν nu a fost atestat decât în *Memoriile* scrise în secolul al XV-lea de Georgios Sphrantzés, unde apare în trei exemple : χαρτὶ τὸ ὑφειλτόν, πιττάκιον ὑφειλτὸν și ὑφειλτά, traduse de V. Grecu, editorul textului, „scrisoare cifrată", „bilet cifrat" și „cifru" [20]. Etimologia cuvântului nu este cunoscută, ὑφειλτόν nefiind înregistrat de dicționarele limbii grecești [21]. Având

[14] „O metateză populară a cuvântului grecesc τύφλα « orbire »" (R. Pava, *Cartea de cântece a lui Evstatie de la Putna*, în „Studii și materiale de istorie veche", V, 1962, p. 339) și, respectiv, v. sl. *hyla* „răutate", care ar putea fi pus în legătură și cu germ. *schelten* „a ocări" (apud C. Turcu, *op. cit.*, p. 78).

[15] *Op. cit.*, p. 262.

[16] *Slavo-roumain filtă grec byzantin* ὑφειλτόν *„ecriture ciffrée"*, în „Revue des études sud-est européennes", V, 1967, nr. 3—4, p. 563—564 ; cf. Anne E. Pennington, care, necunoscând studiul lui P. Ș. Năsturel, considera că *filtă* ar putea reprezenta „o derivare din φιλοσοφία (*Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea*. Cu un eseu de D. Conomos. Ediție îngrijită de T. Moisescu. Traducere din limba engleză de C. Stihi-Boos, București, 1985, p. 153).

[17] *Op. cit.*, p. 565.

[18] M. N. Speranski, *Таинопись в юго-славянскихъ и русских памятниках письма*, în *Энциклопедия славянской филологии*, выпуск 4.3, Sankt-Petersburg, 1929, p. 30.

[19] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1964, p. 52.

[20] *Op. cit.*, p. 562.

[21] *Ibidem*, p. 562 și nota 7.

Fig 1.

Fig. 2

în vedere semnificaţia comună a românescului *filtă* şi a variantelor sârbeşti фиѡѳь şi фїиѡти, este posibil ca mesajul transmis de Ioan al VIII-lea Paleologul tatălui său (la care se referă cele trei exemple citate din *Memorii*) să fi fost scris potrivit sistemului cheii greceşti. Ceea ce astăzi specialiştii în criptografie veche numesc c h e i e g r e c e a s c ă a putut fi cunoscut grecilor bizantini prin termenul ὑφειλτόν. Nu ar fi deci exclusă posibilitatea ca, o dată cu sistemul criptografic respectiv, slavii să fi împrumutat de la greci şi denumirea acestuia.

7. O discuţie aparte necesită termenul *filtele* din amintita *Carte de cântece* a protopsaltului Evstatie. Pe fila 140ᵛ a manuscrisului putnean este reprodus un „tabel" împărţit în patru câmpuri (vezi fig. 1) [22]. Cu litere glagolitice, scrise cu miniu pe laturile şi pe liniile de intersecţie ale „tabelului", s-a notat de opt ori enunţul сїꙗ творенїꙗ Євстатїева „Acestea <sunt> creaţiile lui Evstatie". În interiorul celor patru câmpuri sunt scrise cu cerneală neagră cuvintele : граматикїѧ (criptografiat după sistemul pseudoglagolitic 2), и сиѧ вѣтїѧ (criptografiat după sistemul pseudoglagolitic 1), сиѧ риториѧ (criptografiat după sistemul cheii taraberice) şi и фильтеле (criptografiat după sistemul cheii greceşti). R. Pava a acordat celor patru termeni următoarele semnificaţii : граматикїѧ „teoria muzicii psaltice", вѣтїѧ „arta interpretării muzicale", риториѧ „meşteşugul de a rosti cazanii la diferite praznice" şi фильтеле „scriere secretă" [23]

Anne E. Pennington nu a acceptat aceste explicaţii, considerând. mai plauzibilă interpretarea celor patru termeni ca desemnând principalele sisteme de scriere secretă întrebuinţate în *Cartea de cântece* : граматикїѧ pentru sistemul pseudoglagolitic 2, вѣтїѧ pentru sistemul pseudoglagolitic 1, риториѧ pentru sistemul cheii taraberice şi фильтеле pentru sistemul cheii greceşti [24]. Primele două sisteme criptografice par a fi creaţiile lui Evstatie, ceea ce dă „temei pretenţiei sale de paternitate «сиѣ твореннѣ Євстатиева»" [25]. Referitor la întrebuinţarea de către Evstatie a acestor termeni, cercetătoarea engleză preciza : 1) cuvântul *gramatikia*, „în înţelesul său literal grecesc «litere mici», este cât se poate de corespunzător pentru un alfabet" [26] ; 2) *ritorija* a mai fost înregistrat în paleografia slavă pentru desemnarea cheii taraberice ; 3) *vĕtija* cunoaşte în limbile slave şi semnificaţia cuvântului *ritorija* „şi pare a fi o expresie improvizată în mod adecvat pentru o nouă formă de criptogramă" [27] ; 4) *filtele* corespunde sistemului criptografic denumit de unii *litoreja mudraja*, adică cheii greceşti. Totodată, Anne E. Pennington a atras atenţia că pe fila 25ᵛ a *Cărţii de cântece*, la sfârşitul unui heruvic reprodus în pseudoglagoliticul 2, Evstatie a ţinut să furnizeze următoarea explicaţie, scrisă cu miniu în forma unei cruci : сѣи Херꙋвикь есть тоносомь грьчьскымь ѧзикомь быльгарьскымь словомь граматикїѧ „Acest imn heruvic este într-un eh grecesc, în limba bulgară, în litere /de tip/ Gramatikia" [28].

[22] Reproducere după exemplarul fotocopiat (B.A.R., F. ms. 101).
[23] *Op. cit.*, p. 337—338.
[24] *Op. cit.*, p. 151.
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem*, p. 151 şi 153.
[28] *Ibidem*, p. 153.

Să examinăm argumentele pe care se întemeiază cele două ipoteze. Desigur că nu Evstatie este cel care a creat teoria muzicii psaltice, arta interpretării muzicale, oratoria şi scrierea secretă. Astfel abordată, ipoteza lui R. Pava pare definitiv compromisă. Ea poate fi însă reformulată. Faptul că Evstatie a fost autorul mai multor compoziţii muzicale este bine cunoscut [29]. El ar fi putut, prin urmare, să revendice, pentru producţiile sale, crearea cântărilor (melodiilor) — căci acesta este sensul de bază al termenului вѣтїѧ [30]— şi a textelor ce urmau să fie cântate, deci expuse liber (сиѧ риториѧ „Acestea <sunt> compunerile retorice") sau, într-o altă explicaţie, „rostite frumos" (cf. риторіка glosat de P. Berînda лѣпоглаго̂наа) [31]. Menţinându-ne în cadrul acestei ipoteze, forma de plural *filtele* ar trebui echivalată „scrierile secrete" [32], la care călugărul putnean recurge adeseori în manuscrisele sale. Un semn de întrebare ridică însă interpretarea dată termenului граматикїѧ. Atribuind cuvântului semnificaţia „teoria muzicii psaltice", R. Pava l-a urmat pe E. Kałužniacki, care constatase că în secolul trecut călugării români întrebuinţau termenul *gramatică* cu sensul „die Anleitung zum Gesange" [33]. Din informaţiile cunoscute [34], rezultă că *gramatică*, în înţelesul „introducere în studiul muzicii psaltice", apare la începutul secolului al XIX-lea, înlocuindu-l pe *propedie* „idem" din *Psaltichiile* româneşti traduse un veac mai devreme" [35]. Primele atestări ale termenului *gramatică*, cu noul sens, le aflăm în două scrisori din 1821 şi 1822 ale ieromonahului Macarie, precum şi în prefaţa *Teoriticonului* său tipărit la Viena în 1823 [36]. Nu ştim, în schimb, dacă în greacă sau în limbile slave termenii γραμματική, respectiv граматика şi граматикїѧ se întrebuinţau în epoca veche, mai exact spus în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, şi cu referire la domeniul artei muzicale. Dicţionarele consultate nu înregistrează pentru aceste cuvinte semnificaţia pe care a căpătat-o termenul *gramatică* la ieromonahul Macarie şi, ulterior, şi la autorii altor tratate de muzică bisericească : Anton Pann, Neagu Ionescu etc. [37]. Chiar dacă informaţiile noastre în acest domeniu se vor dovedi lacunare, un fapt reiese cu uşurinţă : Evstatie nu avea nici un motiv real să includă în rândul creaţiilor sale „ABC-ul muzicii psaltice". Opinia avansată de Cr. C. Ghenea, potrivit căreia protopsaltul putnean ar fi vrut

[29] *Ibidem*, p. 49, 51 şi 53.

[30] Fr. von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Neudruck der Ausgabe Wien, 1862—65, 1963, s.v. вѣтїѥ.

[31] *Лексикон словеноросьский Памви Беринди*. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука, Kiev, 1961, p. 229 ; cf. „grăitoare frumos" (Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Gr. Creţu, Bucureşti, 1990, p. 229).

[32] Vezi în acest sens şi P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 563, nota 15.

[33] *Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven*, Viena, 1883, p. 20.

[34] *Antologhionul lui Evstatie protopsaltul de la Putna*. Ediţie îngrijită şi adnotată de Gh. Ciobanu şi M. Ionescu. Prefaţă şi studiu introductiv de Gh. Ciobanu, Bucureşti, 1983, p. 109—110.

[35] Pentru termenul din urmă, vezi B.A.R., ms. rom. 61 (transcris în 1713), f. 4r şi ms. rom. 4305 (copiat în 1751), f. 1r.

[36] Macarie Ieromonahul, *Opere*. I. *Theoriticon*. Ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv şi transliterare de T. Moisescu, Bucureşti, 1976, p. 10, 11 şi prima pagină nenumerotată a prefeţei respective.

[37] R. Pava, *op. cit.*, p. 337 şi nota 1.

să consemneze în acest „tabel" că este autorul unor tratate intitulate *Gramatikia* și, respectiv, *Ritoria* [38], rămâne o simplă speculație.

Ipoteza construită de Anne E. Pennington este mult mai bine argumentată. În favoarea ei pledează indiscutabil câteva fapte. În primul rând, cuvintele *ritoria* și *filtele* sunt scrise potrivit sistemelor criptografice pe care de fapt le și denumesc, ceea ce nu poate fi o simplă coincidență. Primele două sisteme (pseudoglagoliticul 1 și pseudoglagoliticul 2) sunt în mod sigur creațiile lui Evstatie, confirmând parțial paternitatea pe care acesta o revendică prin enunțul precitat. Interpretarea oferită de cercetătoarea engleză însemnării de pe fila 25ᵛ este plauzibilă, oricum de preferat traducerii lui E. Kałužniacki : „Dieser Gesang heisst in griechischer Sprache τόνος ; nach bulgarischer Ausdrucksweise : Grammatik" [39]. Echivalând pe τόνος (în acest context, „notație muzicală") cu граматикїѧ, autorul nu a ținut seama de faptul că termenii puși în relație definesc în concepția lui Evstatie două realități distincte : cele două „părți din care este adunat (constituit) acest heruvic" ; cf. сън кръ сказѹетсѧ ѿтъ колико чѧ е сьбра сън Херѹвик (vezi fig. 2) [40]. Cum imnul respectiv prezintă notația muzicală grecească, iar textul slavon este scris în pseudoglagoliticul 2, termenul граматикїѧ pare să se refere la felul scrierii, și nu la un presupus echivalent slavon al grecescului τόνος. În sfârșit, semnificația acordată de Anne E. Pennington termenului *filtele* se confirmă, având în vedere că *filtă* din însemnările românești și variantele sârbești amintite denumesc deopotrivă sistemul cheii grecești. Singura obiecție în calea acceptării acestei ipoteze o reprezintă forma de plural sub care apare înregistrat cuvântul *filtă*. S-ar putea ca aceasta să-și datoreze prezența faptului că și alți doi termeni din cadrul „tabelului" sunt reproduși sub forme de plural (и сиѧ вѣтїѧ ; сиѧ риториѧ). Prin adoptarea acestor forme se realiza o anumită simetrie grafică, cuvintele reunite în „tabel" având 10 slove (primul și al treilea câmp) și, respectiv, 9 slove (al doilea și al patrulea câmp). Preocuparea pentru asemenea simetrii grafice se poate constata și în cazul altor inscripții ale lui Evstatie cu un evident caracter ornamental [41].

Nu vom încheia această discuție înainte de a ne referi la un aspect care nu a fost sesizat până în prezent. Evstatie știa grecește și, în consecință, termenul ὑφειλτόν i-ar fi putut fi cunoscut direct din textele acestei limbi. Criptograma в̓фвоеѱтеое, descifrată până acum и фильтеле „și filtele", poate fi citită, în cazul în care acceptăm un împrumut din greacă, ифильтеле cu [i] inițial aparținând rădăcinii etimonului citat. O asemenea interpretare, teoretic perfect posibilă, nu este, credem, de preferat din două motive : и inițial (criptografiat в̊) este surmontat de spiritul lin (cf. и̓ си́ѧ вѣ́тїѧ), și nu de spiritul aspru, iar accentuarea cuvântulu românesc nu o urmează pe a celui grecesc (vezi fig. 1).

[38] *Din trecutul culturii muzicale românești*, [București, 1965], p. 91 și 126.

[39] *Op. cit.*, p. 20.

[40] Această însemnare este scrisă cu litere negre în jurul însemnării amintite (reproduse sub forma unei cruci) ; cf. B.A.R., F. ms. 101.

[41] E. Kałužniacki, *op. cit.*, p. 17, 19, 21 și 23.

8. Considerăm momentul potrivit pentru a aduce în discuţie cuvântul *hiltă*, atestat o singură dată în *Psaltirea* versificată a lui Dosoftei (psalmul 41) :

,,Că ei, toţi pizmaşii, stau de mi se strâmbă,
Zua păn-în sară, şi-m fac multă scârbă.
« Unde-ţ este Domnul? », mă iau în prohită,
Pre tot ceas mă-ntrebă şi grăiesc în hiltă''[42].

În DA, s.v. *hiltă*, cuvântul este glosat ,,răutate'' şi explicat prin v.sl. *hyla* ,,idem''. Pentru acelaşi cuvânt A. Scriban indică compararea cu germ. *schelten* ,,a ocărî''[43]. W. Draeger, pornind probabil de la ultima indicaţie, considera că Dosoftei l-a folosit ,,cu sensul de batjocură''. Autorul invoca în acest sens şi însemnarea lui Gheorghe Talpeş (vezi mai sus, p. 125) : ,,« Şi am scris în hiltă ... şi cine n-a şti, n-a citi ! ». Parcă ar vrea să spună diacul că nu-i nici o pagubă altfel, căci nici criptograma nu spune mai mult decât o simplă banalitate''[44]. Sensul ,,batjocură'' îl atribuie termenului *hiltă* şi N. A. Ursu[45].

Considerăm că semnificaţia ,,răutate'' atribuită cuvântului *hiltă* (cf. v.sl. *hyla*) trebuie definitiv abandonată. Etimonul propus nu explică inserţia lui *t*, iar pentru înţelesul cuvântului românesc nu are în vedere modificarea operată de Dosoftei în textul definitiv al ediţiei : ,,şi grăiesc *în* hiltă'' ; cf. ,,şi grăiesc *cu* hiltă'' (DA), după manuscrisul autograf al mitropolitului moldovean *(subl. n.)*. Din considerente de natură fonetică, nu ni se pare acceptabilă nici apropierea cuvântului de germ. *schelten*. În plus, se interpretează greşit spusele lui Gheorghe Talpeş (,,şi cine n-a şti, n-a citi''). Aici răzbate o anumită satisfacţie a copistului care, scriind ,,în hiltă'', avea convingerea că ,,ştie ceva ce numai puţini ştiu şi această « ştiinţă » i se părea că-l ridică în stima tuturor''[46]. Iată câteva exemple în care transpare o asemenea mentalitate, proprie celor care deprinseseră un sistem de scriere tainică, inaccesibil profanilor : ,,Cine va citi aicia, dascal va fi'' (1677)[47] ; ,,Cine po<a>te să cetas<că> să şi gâcea <s>că'' (circa 1760—1765)[48] ; ,,Aice s-au scriis tâlcu în filtă ; aceste slove ce-s scriisă mai sus filosofeşte-i a ceti (?)'' (1788—1789)[49] ; cf. şi o însemnare criptografiată de pe un manuscris slavon care se decriptează astfel : **Пише Иωанъ сиꙗ слова кои Ѹмеѥ да χи чате а кои не Ѹмеѥ да се чѸдн**[50] ,,A scris Ioan aceste litere. Cine ştie să le citească, iar cine nu ştie să se mire''.

În *Psaltirea* versificată, cele patru stihuri constituie o amplificare a conţinutului versetelor 14—15 (ps. 41), aşa cum ne este cunoscut acesta din *Psaltirea* tipărită la Iaşi în 1680 : ,,ponosluia mie pizmaşii miei, când dzâcea ei mie în toate dzâle : « Unde-i Dumnădzăul tău ? »'' (cf. în textul

[42] Dosoftei, *Opere*. 1. *Versuri*. Ediţie critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, Bucureşti, 1978, p. 95.
[43] *Dicţionarul limbii româneşti*, Bucureşti, 1939, s.v. *hiltă*.
[44] Apud C. Turcu, *op. cit.*, p. 79.
[45] Dosoftei, *Opere*. 1. *Versuri*, p. 521.
[46] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 270.
[47] *Ibidem*, p. 287, nr. 39.
[48] *Ibidem*, p. 299, nr. 73.
[49] Vezi *supra*, nota 7.
[50] Iordan Ivanov, *Български старини из Македония* [Sofia], 1970, p. 253, nota 59.

slavon alăturat al ediţiei ieşene : поношахѫ ми врѧѕи мои вънегда глаголати имъ мнѣ на въсѣкъ днь, где есть бг҃ь твои ;) [51]. Raportarea la textul *Vulgatei* [52], consultat uneori de mitropolitul moldovean, sau la cel al *Psaltirii* versificate de Jan Kochanowski, care i-a servit ca model [53], nu explică această amplificare şi, cu atât mai puţin, finalul versului patru : „şi grăiesc în hiltă". În acest vers numai „mă-ntreabă" se justifică contextual (cf. „dzâcea ei mie" în *Psaltirea* din 1680), celelalte cuvinte din componenţa versului neaducând nimic nou în planul comunicării. „Pre tot ceas" repetă ceea ce s-a exprimat deja în versul al doilea prin „Zua păn-în sară", iar „şi grăiesc în hiltă", dacă acceptăm interpretarea curentă („batjocură"), reia pentru a treia oară ideea insultei exprimată în primul şi al treilea vers prin „stau de mi să strâmbă" şi „mă iau în prohită". Nu este mai puţin adevărat că la asemenea amplificări, în raport cu textul canonic, a recurs Dosoftei şi în alte locuri ale *Psaltirii* versificate. În psalmul 41, prezenţa termenului *hiltă* s-a datorat negreşit faptului că rima cu *prohită*. Or, paralelismul „scriu în filtă (hiltă)" — „grăiesc în hiltă" ne face să credem că *hiltă* din *Psaltirea* în versuri este acelaşi cuvânt cu *hiltă* din însemnările criptografiate precitate. Într-o accepţie figurată, „grăiesc în hiltă" ar putea însemna la Dosoftei „grăiesc vorbe de neînţeles" sau, poate, „grăiesc cu superioritate, cu dispreţ" (având mentalitatea celor care făceau caz de cunoaşterea sistemului cheii greceşti ; cf. pentru această interpretare şi redactarea din manuscrisul autograf : „grăiesc cu hiltă"). Înţelesul „grăiesc în ascuns, în taină", care ar putea, de asemenea, să fie invocat, ni se pare mai puţin potrivit în acest context ; probabil Dosoftei va fi avut în vedere faptul că, în versetele pe care le prelucra, jignirile aduse psalmistului erau exprimate făţiş, în mod netăinuit.

9. Trecerea în revistă a atestărilor cuvântului *filtă* (variantă *hiltă*) dovedeşte că, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, acesta denumea sistemul cheii greceşti. Posibilitatea ca *filtă* să fi fost un termen generic pentru „scrierea criptată în general", cum susţinea E. Vîrtosu cu referire la acele sisteme de scriere tainică pe care le considera a aparţine c r i p t o g r a f i e i m i s t i c e sau c r i p t o g r a f i e i m o n a s t i c e [54], este incertă. *Filtele* din *Cartea de cântece*, căci interpretarea *ifiltele* ca un împrumut din greacă pare improbabilă, se pretează la două interpretări — „scrieri secrete" şi, respectiv, „denumire a cheii greceşti" —, ultima dintre ele mult mai bine argumentată.

În română, *filtă* a intrat din slavonă, variantele sârbeşti фиѡѳь şi фїиѡти, care denumesc de asemenea sistemul cheii greceşti, permiţând reconstituirea unui etimon фильтъ (< gr. ὑφειλτόν).

[51] B.A.R., CRV I 70, f. 52r–v.

[52] *Biblia Sacra vulgatae éditionis Sixti V. et Clementis VIII, Pont. Max. Auctoritate recognita*. Editio nova, Viena, 1863, p. 499.

[53] *Psalters Dawidów*, Cracovia, 1883, p. 61.

[54] *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, p. 163 ; idem, *Din criptografia românească*, p. 262 şi 273.

Diferenţierea geografică operată de E. Vîrtosu între *filtă*, întrebuinţat în Ţara Românească, şi *hiltă*, în Moldova [55], nu se justifică. Exemplele citate, singurele cunoscute, aparţin în exclusivitate unor scribi şi cărturari moldoveni. Până la înregistrarea unor exemple datorate copiştilor munteni sau transilvăneni, se poate afirma că *filtă* şi *hiltă* au fost cunoscuţi numai în mediile cărturăreşti din Moldova. Varianta *hiltă* a fost întrebuinţată de Dosoftei cu un sens figurat.

Iunie 1994

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

DISCUŢII

Ion Gheţie

FILOLOGIA ROMÂNEASCĂ ÎN VIZIUNEA UNUI SAVANT GERMAN

În 1991, la o sută de ani de la apariţie, a văzut lumina tiparului, la Leipzig, sub îngrijirea lui Johannes Kramer, în reproducere anastatică, *Chrestomatia română* a lui Mozes Gaster [1]. Întrucât contribuţia ştiinţifică a lui J. Kramer la reeditarea operei lui Gaster a fost, prin forţa împrejurărilor, redusă, d-sa a ţinut să preceadă ediţia de un studiu introductiv, bine informat şi corect în aprecieri, asupra vieţii şi activităţii filologului român. N-am fi avut decât cuvinte de laudă cu privire la ediţie, a cărei oportunitate e indiscutabilă, dacă în studiul introductiv J. Kramer n-ar fi emis unele aprecieri mai mult decât discutabile asupra stadiului atins în prezent de filologia românească [2]. După opinia d-sale, filologii români din zilele noastre săvârşesc eroarea de a reproduce vechile texte româneşti în grafie latină şi transcriere interpretativă. Oricât ar părea de curios, J. Kramer împărtăşeşte opinia că scrierile chirilice româneşti ar trebui editate în alfabetul originar, cu respectarea până şi a accentelor şi a spiritelor. Apelul la alfabetul latin, oficial de aproape o sută patruzeci de ani în cultura românească, se întâlneşte, observă autorul, nu numai în „ediţiile de masă", ci şi în cele având caracter ştiinţific. „Există diferite sisteme de transcriere care îşi propun să respecte fie pronunţia, fie scrierea" [3]. Or, plecând de la o ediţie modernă românească, nu se poate

[55] *Din criptografia românească*, p. 262.

[1] Moses Gaster, *Chrestomatie română*, vol. I—II, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1991.

[2] *Op. cit.*, p. 11—12.

[3] *Ibidem*, p. 11.

reconstitui foarte exact configuraţia grafică a originalului (e vorba, cum spuneam mai sus, nu numai de slove, ci şi de accente sau spirite). Maniera în care sunt realizate ediţiile noastre de texte vechi îi prilejuieşte autorului o comparaţie nu prea fericită : „Să ne închipuim că ar trebui să-l citim pe Tucidide într-o scriere latină [adică într-o reproducere cu alfabetul latin], iar pe Shakespeare într-o transcriere conformă cu normele asociaţiei internaţionale de fonetică" [4]. Lăsând la o parte faptul că analogiile sunt forţate (în special cea cu editarea lui Shakespeare), prin ele se reproşează filologilor români că nu s-au rezumat să reproducă întocmai textul românesc avut în vedere, cu redarea tuturor particularităţilor de grafie, inclusiv a accentelor şi a spiritelor. Întrucât a optat pentru editarea vechilor monumente literare cu alfabetul latin şi, ceea ce pare a fi şi mai grav, în transcriere interpretativă, filologia românească de azi s-ar afla într-o situaţie „tristă" trăind o „dramă întunecată" [5]. „Standardul metodic" ales de români s-ar situa mai jos decât acela pe care l-au avut alte filologii „în jurul anului 1800" (!)[6].

Încheiem seria observaţiilor de-a dreptul ofensatoare, debitate de la o mare înălţime, ale filologului german, pentru a expune, în mod critic, vederile noastre asupra problemei.

Este limpede că din cauza situaţiei specifice a scrisului românesc de-a lungul timpului, sarcinile filologiei noastre sunt mai numeroase şi mai complexe decât ale altor filologii. De aceea şi demersurile specialiştilor români sunt mai complicate şi mai dificile. Evident, nu putem îmbrăţişa idealul filologului-fotograf, susţinut de J. Kramer. Realizarea unei reproduceri anastatice este o problemă de tipo-fotografie, înainte de a fi una de filologie propriu-zisă. De asemenea, nu concepem, acum, în preajma anilor 2000, să ne declarăm partizanii reproducerii *tale-quale* a unui text vechi, indiferent în ce formă se va realiza ea. În viziunea noastră, o ediţie critică a unui text vechi românesc trebuie să cuprindă mai multe secţiuni. În cazul că dispunem de mijloacele materiale necesare, prima operaţie va fi aceea a reproducerii fotocopiilor versiunii originale, pe care o poate consulta oricine ar dori să cunoască integral, sub raport grafic, textul în cauză. În lipsa mijloacelor materiale de reproducere a fotocopiilor, se poate apela la o transliteraţie foarte riguroasă (mai riguroasă decât au realizat la vremea lor Al. Rosetti şi J. Byck). În orice împrejurare, cu sau fără fotocopii, ar fi foarte util un indice exhaustiv de cuvinte, reproduse în grafia originală (chirilică).

Odată redat textul în grafia originală (prin mijloace tipo-fotografice), se pune problema transcrierii lui în alfabetul latin, general folosit în cultura română de aproximativ 140 de ani. A apela la transliteraţie ar însemna un lux şi în fond o inutilitate, pe care şi le-a permis totuşi Florica Dimitrescu în ediţia din 1963 a *Tetraevanghelului* coresian. Singura indicată în această situaţie este, după părerea noastră, transcrierea interpretativă, combinată în două-trei cazuri cu transliteraţia. Ne vom face astfel o idee, pe cât posibil corectă, asupra veşmântului fonetic ce acoperă grafia tex-

[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*

tului. Un studiu filologic şi altul lingvistic, plasate în fruntea ediţiei, vor avea menirea să ofere o imagine cuprinzătoare şi multilaterală a problemelor specifice ridicate în textul pe care îl edităm.

Aşa a privit şi a realizat sectorul de limbă literară şi filologie al Institutului de Lingvistică din Bucureşti editarea textelor vechi româneşti de douăzeci şi cinci de ani încoace. Avem speranţa ca punctul nostru de vedere să fie împărtăşit şi de alţi filologi. Aceasta este situaţia reală a editării textelor vechi în pragul anilor 2000 într-o ţară „balcanică" [7], cum categoriseşte Johannes Kramer România. Nu-i putem pretinde autorului să ne urmeze. Ceea ce îi cerem însă este să cunoască în întreaga ei complexitate situaţia actuală a filologiei româneşti şi, înainte de a se pronunţa, să se ferească a da *ex cathedra* lecţii de (falsă) competenţă ştiinţifică, de care nimeni nu are nevoie.

Iunie 1994

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[7] *Ibidem*, p. 9. România nu face parte din Peninsula Balcanică. ci este situată la nord de ea, fiind o ţară central-sud-est-europeană.

Floarea Vîrban

OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA ADAPTAREA NEOLOGISMELOR ÎN UNELE GRAIURI MUNTENEŞTI

1. Pătrunderea neologismelor în graiurile populare reprezintă unul dintre cele mai interesante fenomene din dinamica unei limbi. Felul în care un termen nou este acceptat în vechile structuri ale limbii, modificările fonetice şi semantice la care este supus, utilizarea lui în contexte mai mult sau mai puţin adecvate reprezintă doar câteva din problemele ridicate de receptarea şi adaptarea neologismelor. Natura şi cauzele diverselor transformări suferite de elementele neologice au suscitat interesul multor cercetări. Contribuţii remarcabile şi-au adus în acest sens Valeriu Rusu [1], Ion Ionică, Paul Lăzărescu şi Magdalena Vulpe [2], Victorela Neagoe [3], Stelian Dumistrăcel [4], Gheorghe Pop [5].

2. Pornind de la culegerea de texte dialectale *Muntenia*, III [6], în speţă de la o serie de texte aparţinând unor informatori din judeţul Ialomiţa [7] — înainte de noua repartiţie teritorială din anul 1981 [8] — şi de la câteva (mult mai puţine) din judeţul Ilfov [9] (cu acelaşi amendament), am încercat să surprindem particularităţile definitorii ale tratamentului cuvintelor şi expresiilor noi prezente în textele amintite.

Demersul întreprins de noi are în vedere mai multe aspecte. Un prim ţel vizează raportul între frecvenţa neologismelor şi sexul, vârsta, ocupaţia, pregătirea profesională sau alte date personale ale informatorilor.

[1] Valeriu Rusu, *Observaţii asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiţei*, în „Fonetică şi dialectologie", III, 1961.

[2] Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, *Cu privire la raporturile dintre limba literară şi graiuri*, în „Fonetică şi Dialectologie", VIII, 1973.

[3] Victorela Neagoe, *Aspecte ale pătrunderii neologismelor în vorbirea populară actuală*, în LL, 1974, nr. 3.

[4] Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor daco-române*, Bucureşti, 1978.

[5] Gheorghe Pop, *Elemente neologice în graiul maramureşan*, Cluj, 1971.

[6] *Texte dialectale*, Muntenia, III, Bucureşti, 1976.

[7] Este vorba despre următoarele localităţi: *Albeşti* — Al, *Amara* — A, *Borcea* — Br, *Bucu* — B, *Căzăneşti* — C, *Dor Mărunt* — DM, *Făcăieni* — F, *Frăţileşti* — Fr (com. *Săveni*), *Grădiştea* — G, *Poiana* — P (com. *Ciulniţa*), *Roseţi* — Rs, *Ulmu* — U, *Unirea* — Un, *Vilcelele* — V. În imediata vecinătate a localităţilor am notat siglele acestora, stabilite de noi, pe care le vom utiliza în lucrare.

[8] Prin decretul-lege din anul 1981 privind repartiţia teritorială, o parte din localităţile din fostele judeţe Ialomiţa şi Ilfov au format teritoriul noului judeţ (înfiinţat atunci) Călăraşi, iar restul localităţilor din judeţul Ilfov au fost transferate în Sectorul Agricol Ilfov.

[9] Mai exact, comunele: *Baloteşti* — Bl, *Drăgoeşti* — Dr, *Gurbăneşti* — Gb, *Mânăstirea* — M, *Podu Pitarului* — PP, *Radovanu* — R, *Sohatu* — S, *Ulmeni* — Ul; este valabilă observaţia de sub nota 7.

LR, XLIII, nr. 3—4, p. 137—149, Bucureşti, 1994

Am încercat totodată să ținem cont de influența unor factori precum : subiectul (tema) relatării, mărimea acesteia și, nu în ultimul rând, de atitudinea informatorului față de actul anchetării în sine.

Finalul lucrării l-am dedicat descrierii eventualelor modificări fonetice, morfologice și sintactice la care sunt supuse neologismele.

3. O primă corelație o putem stabili între frecvența neologismelor și sexul subiecților. Pe baza datelor analizei putem afirma că numărul termenilor noi este cu mult mai mare în vorbirea bărbaților decât în cea a femeilor. Dacă am corela opoziția între sexe cu structurarea pe generații și am elimina contextul social (datele personale care generează de cele mai multe ori excepții), constatarea noastră aproape că ar deveni regulă generală. În realitate, lucrurile sunt mult mai complicate și necesită precizări pe care le vom face la momentul oportun. O clasificare este totuși posibilă. Pentru simplificarea prezentării vom recurge la combinarea factorului s e x cu factorul v â r s t ă. Astfel, putem împărți vorbitorii în cinci grupe [10].

I. Cele mai multe neologisme le întâlnim în relatările vorbitorilor bărbați până la 45 de ani (Bălan Marin, 37 de ani, U [11], 34 de termeni; Colease D. Gheorghe, 40 de ani, Rs, 28 de termeni; Olteanu Alexandru, 40 de ani, P, 25 de termeni; Matei Marin, 44 de ani, Bl, 20 de termeni; Stanciu Constantin, 39 de ani, Bl, 20 de termeni; Baraitaru Ion, 39 de ani, G, 17 termeni; Toader Mihalache, 44 de ani, Ul, 13 termeni; Bratu Ion, 37 de ani, F, 12 termeni; Țugui Dumitru, 46 de ani, Gb, 11 termeni).

II. A doua categorie o formează femeile între 18 și 40 de ani (Ana Porumbel, 40 de ani, Ul, 17 termeni; Fătu Tudorița, 18 ani, S, 16 termeni; Trandafir Verginia, 41 de ani, B, 16 termeni; Soare Vasilica, 18 ani, A, 15 termeni).

III. Grupa a treia cuprinde bărbații între 45 și 70 de ani și femeile a căror vârstă variază între 40 și 50 de ani (Cotea Sică, 47 de ani, PP, 9 termeni; Giagiac Ioana, 40 de ani, Un, 7 termeni; Vasile N. Ganea, 69 de ani, M, 6 termeni; Stan Șișma, 64 de ani, Rs, 5 termeni; Balaciu V. Anica, 41 de ani, V, 5 termeni).

IV. Categoria următoare include bărbații a căror vârstă depășește 70 de ani, precum și copiii (Luiceanu Ion, 74 de ani, P, 5 termeni; Păun Ioan, 80 de ani, U, 3 termeni; Răducanu Gh. Nicolae 78 de ani, PP, 3 termeni; respectiv Andron Viorel, 12 ani, F, 5 termeni; Pădurar Ștefan, 13 ani, U, 2 termeni; Stancu Sorica, 13 ani, G, 2 termeni).

V. Ultima grupă este constituită din femeile bătrâne (peste 60 de ani), la care numărul neologismelor variază între zero și maximum 2—3 ocurențe (Vlad A. Maria, 67 de ani, Br, 2 termeni; Tinca Lazăr, 61 de ani, M, un termen; Colease Dobrița, 69 de ani, Rs, nici un termen; Păun Tudora, 75 de ani, Ul, nici un termen); la cele care folosesc mai multe neologisme, prezența acestora este justificată de datele biografice.

[10] Tot o clasificare în cinci grupe întâlnim și la Gheorghe Pop, în *op. cit.*, p. 110—112, dar mai generală: I, II — bărbații și, respectiv, femeile sub 30 de ani; III, IV — bărbații și, respectiv, femeile între 30 și 50 de ani; V — persoanele (indiferent de sex) peste 50 de ani.

[11] Vezi nota 7.

Dincolo de această clasificare, mai mult sau mai puțin relativă, se poate observa că, exceptând primele grupe (cu precădere grupa I), în celelalte pot apărea excepții. Din motive asemănătoare, Victorela Neagoe, în studiul *Aspecte ale pătrunderii neologismelor în vorbirea populară actuală* [12], s-a oprit doar la vorbitorii din generația medie.

Prezentăm în continuare câteva abateri de la regulă: Ștefan Munteanu, 61 de ani, B, 30 de termeni; Gh. Bratu, 70 de ani, F, 22 de termeni; Petcu Viorel, 13 ani, Al, 20 de termeni; Petcu Ana, 70 de ani, Al, 18 termeni; Furnică Zamfira, 72 de ani, A, 8 termeni; Panait Ioana, 60 de ani, G, 8 termeni. Analizând mai atent datele personale ale acestor informatori, constatăm că ele justifică în cea mai mare parte prezența oarecum neașteptată a neologismelor.

Despre Ștefan Munteanu, de exemplu, ni se spune: „4 clase; deplasări în timpul războiului în Dobrogea și, ocazional, la Hunedoara și Drobeta-Turnu Severin; dintre cei cinci copii, o fată este stabilită la Slobozia. Informator NALR" [13]. Iată, deci, cum faptul că a făcut războiul își pune amprenta asupra stilului în care relatează anumite întâmplări; căutarea, într-o noapte, a cailor seamănă cu o misiune a unei patrule de cercetași: « ia hai să mergem // hai să mergem // da plecăm dî trei în trei pîărți / și unu să stea aici"/ ieram patru inși/ tuovarăși// „mă unu să stea aiji la bagaj// tu ți [...] legătura cu nuoi cîn strigăm// tu răspunzi/ că să știm în ce direcție suntiem"// » [14].

Citind datele personale ale informatoarei Furnică Zamfira, aflăm că are 5 clase, este foarte degajată, volubilă, spontană, bună povestitoare, are 5 copii, dintre care o fată locuiește la Gura Ocniții [15]. În plus, Amara (localitatea în care s-a născut și trăiește în prezent) este o stațiune balneoclimaterică în apropierea orașului Slobozia.

Prezența neologismelor în relatările informatoarei Petcu Ana sur. prinde chiar și pe anchetatori, care constată: „Excelentă povestitoare Datorită faptului că-i place să citească, în povestire inserează adesea elemente neologice" [16].

În acest caz este cu atât mai justificată prezența neologismelor în povestirile nepotului său, Petcu Viorel (13 ani); toate legate însă de o situație concretă: o microcooperativă agricolă înființată la nivel de școală. Faptul că el este, pe rând, președinte, inginer șef demonstrează că era un elev foarte bun.

4. Dar în felul acesta a atins deja un alt aspect al problemei: legătura între prezența neologismelor și ocupația, pregătirea profesională, precum și alte date personale ale subiecților.

[12] Victorela Neagoe, *op. cit.*, p. 463.

[13] *Texte dialectale, vol. cit.*, p. 84.

[14] *Ibidem*, p. 972. Menționăm că în transcrierea exemplelor din textele dialectale am recurs, pentru simplificare, la înlăturarea semnelor diacritice inutile, menționându-le doar acolo unde prezența lor era necesară: în exemplificarea fenomenelor de natură fonetică. Am păstrat de asemenea semnele: „/" și „//", prin care autorii culegerii notează pauza (mai mică și, respectiv, mai mare) din vorbirea subiecților.

[15] *Ibidem*, p. 81—82.

[16] *Ibidem*, p. 87.

În aceeași ordine de idei, Stelian Dumistrăcel vorbea despre „valoarea lui [a neologismului] de a caracteriza anumite categorii sociale sau persoane aparținând unor anumite vârste, sex sau profesii" [17].

Dincolo de datele personale ale informatorilor care, după cum s-a văzut, justifică într-un fel sau altul excepțiile, în analiza comportamentului neologismelor trebuie avute în vedere și alte aspecte, pe care le vom numi generic d a t e s o c i a l e și care se referă la contextul socioistoric, precum și la felul în care acesta influențează enunțurile în funcție de v â r s t ă și s e x.

Prima grupă, din clasificarea operată de noi, cuprindea bărbații a căror vârstă era în jur de 40 de ani; lucru explicabil de altfel, având în vedere faptul că majoritatea au cel puțin patru clase elementare și au efectuat serviciul militar. Urmărindu-le datele personale, constatăm că, aproape fără excepție, toți au ieșit din mediul de origine, fie cu serviciul, fie în alte împrejurări (spre exemplu, Bălan Marin din comuna Ulmu, județul Ialomița, în vârstă de 37 de ani, a efectuat deplasări de scurtă durată, ca muncitor, la Câmpulung, Stoenești, Oradea, Dr. Petru Groza și are 5 clase) [18]. În plus, fiind relativ tineri, s-au format într-o realitate cu totul nouă (cooperativizarea agriculturii, înființarea școlilor de meserii, obligativitatea învățământului primar, apariția „navetismului" pe măsura creșterii numărului de muncitori care locuiau la sate și lucrau la orașe), care atrage după sine în mod implicit și o terminologie corespunzătoare, la care aveau acces în primul rând cei ce veneau în contact direct cu aceste fenomene (Stanciu Constantin are 5 clase, a urmat, timp de șase luni, o școală profesională, locuiește în comuna Balotești, județul Ilfov, dar lucrează la Otopeni și face naveta) [19].

Bătrânii, care n-au prea părăsit satul, sunt evident mai conservatori; contactul cu noul se realizează mai mult indirect, prin intermediul celor tineri. Într-o situație asemănătoare se află și femeile. Și într-un caz, și-n celălalt ocupația de bază este agricultura: bătrânii — pentru că ar fi fost prea greu și prea târziu să-și mai schimbe ocupația; femeile — fiindcă nu aveau la dispoziție altă soluție.

Afluența neologismelor în textele aparținând tinerelor fete (cele de 18—20 de ani) se explică în primul rând prin generalizarea învățământului gimnazial, justificând astfel prezența unor neologisme precum: *concurs*, *diriginte*, *echipă*, *handbal*, *pauză*, *sportiv*, *școală*, *volei* etc. (în relatarea informatoarei Soare Vasilica, A, 18 ani, p. 933).

Copiii, educați în general de mame sau bunici, asimilează mai greu, ei aflându-se de fapt într-o perioadă de trecere, de acomodare.

În urma celor prezentate mai sus, putem afirma, fără să exagerăm, că rolul hotărâtor revine factorului social. Dăm în acest sens un exemplu revelator: Toruman Ion (39 de ani, M), cioban de mic copil, nu folosește în povestire nici un neologism [20].

5. Un ultim aspect pe care îl vom lua în discuție are în vedere actul propriu-zis al anchetării, mai exact felul în care situația concretă de anchetare influențează frecvența neologismelor în textele relatate de informa-

[17] Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 40—41.
[18] Vezi *Texte dialectale, vol. cit.*, p. 93.
[19] *Ibidem*, p. 83.
[20] *Ibidem*, p. 1190—1192.

tori. Numărul neologismelor, dar și natura acestora pot fi corelate, din acest punct de vedere, cu trei factori : a) s u b i e c t u l (tema) relatării, b) m ă r i m e a relatării, c) a t i t u d i n e a informatorului față de anchetatori (și/sau de actul anchetării în sine).

a) Relatările, prin însuși conținutul lor, permit utilizarea unui număr mai mare sau mai mic de neologisme. Femeile, în general, sunt chestionate în legătură cu anumite îndeletniciri casnice sau despre obiceiurile tradiționale : *cum se face pâinea, cum se prepară diverse mâncăruri din carne de porc, ceremonialul de nuntă sau de înmormântare.* În acest sens, Gheorghe Pop nota : „Este slab reprezentat lexicul neológic care denumește diverse ceremonii familiale sau însușiri, acțiuni și stări strâns legate de viața intimă și familială a omului" [21].

Bărbații, în schimb, beneficiază de o tematică mai generoasă, ei relatând despre felul cum se desfășoară diferitele munci agricole sau cum funcționează noile mașini folosite în agricultură sau povestind întâmplări din timpul efectuării stagiului militar ori din timpul războiului. În toate aceste cazuri ei au avantajul de a utiliza în relatările lor termenii din limbajele specializate ale domeniului de care ține subiectul respectiv.

b) Mărimea textelor, ca și numărul acestora reprezintă un alt factor ce influențează prezența neologismelor.

Aminteam mai înainte situația deosebită în care se află informatoarea Furnică Zamfira, 72 de ani, la care întâlnim 8 neologisme, față de alte femei apropiate ca vârstă : Coleașe Dobrița (Rs, 69 de ani) sau Păun Tudora (U, 75 de ani), în textele cărora nu apare nici un neologism. Răsfoind culegerea de texte dialectale, constatăm, într-adevăr, că prima are 4 relatări, iar celelalte 3 și, respectiv, 2 ; chiar mai mult decât atât, textele primei informatoare sunt foarte întinse (p. 915—928), iar ale celorlalte — mult mai restrânse (p. 1215—1217 și, respectiv, p. 1158—1161). Dacă numărul textelor pare să constituie un argument în favoarea prezenței neologismelor, întinderea acestora este un criteriu relativ, deoarece ea ține de cele mai multe ori de talentul de povestitor al subiectului și, implicit, de capacitatea lui de a întrebuința limbajul, în genere (acesta este și motivul pentru care am folosit spre ilustrare subiecți din aceeași categorie de sex și vârstă).

Dacă avem în vedere legătura între dimensiunea textului și situația psihologică aparte a subiectului, în speță posibilitatea inhibării, a intimidării, frecventă mai ales la femei, întinderea relatării devine un factor relativ, insuficient de relevant.

c) Am amintit deja mai sus de o posibilă influență negativă a anchetei asupra subiectului, având ca efect intimidarea acestuia. Pe de altă parte, conștientizarea de către informator a importanței anchetării poate să ducă și la stimularea acestuia, la intervenția unor factori de ordin pragmatic, care îl determină pe subiect să se autocenzureze și să-și selecteze cu atenție cuvintele. Citățm în acest sens dintr-un text al Caterinei Răducanu (PP, 76 de ani) : „domnișoară/ că ie duoftori/ *a cău*[k] *a consultat-o*" [22], care era tentată să spună *a căutat-o* (utilizând vechiul sens al verbului *a căuta*), dar care se controlează imediat și folosește expresia nouă : *a consultat-o.*

[21] Gheorghe Pop, *op. cit.*, p. 107.
[22] *Texte dialectale, vol. cit.*, p. 1128.

Atitudinea pragmatică a persoanelor anchetate este uneori declarată, mai mult sau mai puțin explicit. Despre informatoarea Panait Ioana (G, 60 de ani) se spune : „Comunicativă și binevoitoare ; nu pierde din vedere faptul că este anchetată" [23], fapt ce explică de altfel și finalul povestirii sale : „da acuma/ mulțumim partidului că ne-a făcut oamini dă treabă// da/ în toate pîrțile numa doctori/ și numa surori/ și numa ... salvare pă toate direcții" [24].

La fel în cazul informatoarei Vlad A. Maria (Br, 67 de ani), care afirmă chiar în cursul anchetei : „io știu io ce spui, c-acolo să registrează/ ce spui io dîn gură// [25]. Și, fiindcă tot să „registrează", oamenii renunță la modul lor natural de a vorbi, folosind deseori neadecvat și artificial termeni care nu le sunt familiari.

6. Folosirea elementelor neologice este totuși, în linii mari, destul de corectă, în sensul că nu apar abateri esențiale de la normă sub raport semantic, iar accentul este, aproape fără excepție, corect.

Pentru o parte din subiecții selectați de noi folosirea neologismelor este naturală, pentru alții (în special pentru femei, la care sentimentul de jenă este mai puternic, dar și dorința de a demonstra că nu sunt chiar atât de inculte) utilizarea lor este oarecum artificială. Vom încerca să ilustrăm acest lucru prezentând o serie de contexte, grupate în funcție de niște parametri oarecum arbitrari, impuși de situațiile întâlnite.

I. Într-o primă categorie am inclus situațiile de nepotrivire relativă în context a unor neologisme (expresii sau cuvinte), nepotrivire datorată lărgirii sferei de folosire a termenilor respectivi :

1) „*baba mă consulta*" (Un, V, p. 1174) [26] ; în mod natural, ar fi trebuit să spună *baba mă căuta* în opoziție cu *doctorul mă consulta ;*

2) „bucătăreasa [femeia, de obicei în vârstă, care supraveghea pregătirea mâncărurilor la nuntă] ca să și-aibă răspunderea ia *ș-ea angajamentu* acuolo" (Bl, III f, p. 964) ;

3) „băieți mîine dă dimineață la ora opt [...] *vă prezentaz*[*i*] *la datorie* fiecare" (Dr, III b, p. 1009) ; este vorba tot despre o nuntă ; în legătură cu informatorul, se precizează că a făcut războiul ;

4) „și p-ormă-ncepeai să cuosești// în *stilu* cum ... (se ridică și schițează mișcările cosașului)" (PP, III b, p. 1129) ;

5) „acu să pune porumbu/ știț[i] în ce *regulă :* cu tractoru" (S, III b, p. 1144) ;

6) „întrebuința fel dă fel dă *metuode* și ii/nu iera chiar pruoști așa/și lupi" (F, II b, p. 990) ;

7) „curăța terenu dă buruienili *respective*" (Rs, I, p. 1218), „cîn[d] trecea el [calul] pă cărarea *respectivă*" (F, I, p. 1004).

[23] *Ibidem*, p. 95.
[24] *Ibidem*, p. 1203.
[25] *Ibidem*, p. 1134.
[26] Am notat în paranteză, în ordine : sigla localității, grupa din care face parte informatorul — când este cazul și sexul, bărbătesc (b) sau femeiesc (f) — și pagina la care se află citatul sau cuvântul.

II. Asimilarea aproximativă a sensului neologismelor a generat contexte în care prezența termenilor noi se justifică prin asemănările de formă sau de conținut, fără să se țină cont de specializarea cuvântului într-un anumit domeniu :

1) „da an[m] colindat pînă cîn[d] s-a luminat/ așa iera *modelu* atunci" (S, III b, p. 1147) ; subiectul vrea să spună *așa era moda*, dar greșește folosind particularul pentru general ;

2) [cânepa] „erea can[m] *durabilă* dă ger" (PP, V, p. 1124) ; aici *durabil* este folosit de informator cu sensul de „rezistent".

III. A treia grupă cuprinde contextele de tip pleonastic în care prezența neologismului are un caracter oarecum redundant :

1) „cu sapa *manuoală*" (B1, I, p. 958) ;

2) „s-a-ntîmpla *cazuri*" (PP, V, p. 1126), „s-a-ntîmpla *cazu*" (B, II, p. 982) ;

3) „îi venea timpu la *sezonu* lui dă ... cuopili[t]" (Dr, I, p. 1017) ;

4) „mașîna aia dă-*mpachetad*[*t*] *baloți*" (R, III b, p. 656) ; (mașina *împachetează* paie ; *balotul* este deja un pachet).

IV. Grupa a patra include tot contexte de tip pleonastic, doar că în acest caz redundanța este conștientă și motivată de nevoia subiectului de a explica termenul neologic. Explicația poate fi a) clară sau b) ambiguă ; în cel de-al doilea caz suntem puși în situația de a deduce ce vrea să spună informatorul, ceea ce dovedește că acesta nu stăpânește foarte bine sensul cuvântului folosit.

a) 1. „s-a *civiliza*[*t*] lumea/s-a deșteptat" (U, IV b, p. 1157) ;

2. „seceram cu mîna/*manual*" (M, III b, p. 1186) ; în acest caz o expresie din fondul vechi este glosată printr-un termen neologic ;

3. „*cuonic*/ adică culcat așa într-o parte" (B, III b, p. 969) ;

4. „*să trata*/ i făcea un tratament" (Dr, I, p. 1018).

b) 1. „grîu mergea cel mai bine [...] *premergător* iera-n ... după mazăre/ și fasole" (P, I, p. 1030) ; aici subiectul încearcă să explice, prin acest termen, fenomenul de rotație a culturilor : în speță, grâul trebuie să se semene pe un teren pe care anterior a fost mazăre sau fasole.

2. „*Devine* și iese prin aburi iei/ prin fierbere/ *devine* și iese ... țuică" (Gb, III, p. 1103) ; informatorul dorește să explice procesul de fabricare a țuicii din fructe, bazat pe fenomenul de distilare a alcoolului.

7. O perspectivă interesantă asupra lexicului neologic ne-o oferă și clasificarea onomasiologică. Gruparea neologismelor în clase omogene și foarte bine diferențiate este totuși dificilă, datorită, pe de o parte, eterogenității termenilor, iar, pe de altă parte, datorită faptului că în cercetarea noastră am avut în vedere doar o parte a textelor din culegerea amintită. În plus, o ilustrare exhaustivă ar fi mai mult decât imposibil de realizat în limitele articolului de față. Vom aborda, prin urmare, o clasificare impusă în primul rând de frecvența și de sferele semantice mari cărora le aparțin aceste cuvinte.

Pe baza materialului oferit de textele analizate de noi putem grupa termenii neologici în cinci mari clase sau domenii onomasiologice. I. Prima grupă include noțiunile legate de inovațiile din sfera agriculturii (cuvinte

care denumesc ocupații sau funcții, nume de mașini sau unelte, terminologia privind agrotehnica și organizarea muncii); II. A doua categorie semantică o constituie termenii care reflectă procesul la nivelul civilizației materiale și spirituale a omului (în speță, domeniile: medical, sportiv, școlar, mass-media, alimentar și casnic); III. Cea de-a treia clasă vizează terminologia socio-politică și juridică; IV. În cea de-a patra grupă intră cuvinte (în general abstracte) care reflectă raporturile interumane; V. Ultima clasă este reprezentată de cuvinte sau grupuri de cuvinte devenite automatisme verbale.

I. DOMENIUL AGRICOL

a) **ocupații și funcții:** *brigadier* (Al, IV c, p. 1056), *contabil (ib.)*, *inginer șef (ib.)*, *președinte* (B, III b, p. 971), *zootehnie* (Ul, II, p. 1226);

b) **mașini și unelte:** *atelaje* (P, I, p. 1033), *batoză* (Fr, III b, p. 937), *combină* (R, IV b, p. 656), *discuri* (P, I, p. 103), *marcatoare* (Dr, I, p. 1018), *mașină* (Fr, III b, p. 937), *tractor* (S, III b, p. 1144);

c) **agrotehnica și organizarea muncii:** *baloți* (R, III b, p. 656), *densitatea plantelor* (Rs, I, p. 1218), *formă de muncă (ib.)*, *ierbicide* (P, I, p. 1032), *îngrășăminte chimice* (Al, IV c, p. 1056), *hibrid* (A, I, p. 929), *manual* (B, III b, p. 968), *mecanic* (G, I, 1205), *plan* (Al, IV c, p. 1056), *plante la hectar* (Rs, I, p. 1218), *pregătirea terenului* (Dr, I, p. 1018), *sezon (ib.*, p. 1017), *teren arabil* (Al, IV c, p. 1056).

II. CIVILIZAȚIE MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ

a) **domeniul medical:** *analize* (Al, V, p. 1052), *asfixiat (ib.*, p. 1051), *(a) consulta* (Un, V, p. 1174), *diaree* (G, V, p. 1202), *doctor* (Al, V, p. 1051), *farmacie* (B, V, p. 975), *frecție* (G, V, p. 1202), *(a) interna* (B, III b, p. 982), *mușchi costali* (Al, V, p. 1051), *nervul mușchiului deplasat* (Al, V, p. 1053), *soră* (medicală) (G, V, p. 1203), *spital* (Ul, II, p. 1228), *tetanos* (Al, V, p. 1051), *(a) vomita* (B, III f, p. 982);

b) **domeniul sportiv:** *concurs* (A, II, p. 933), *handbal (ib.)*, *hochei* (F, IV c, p. 1006), *repriză (ib.)*, *sportiv* (A, II, p. 933), *volei (ib.)*;

c) **mass-media:** *presă* (G, II, p. 1201), *radio* (Bl, III f, p. 966), *televizor* (S, II, p. 1140) [cf. și *magnetofon* (Bl, III f, p. 966)];

d) **domeniul școlar:** *clasă* (A, II, p. 933), *director (ib.)*, *diriginte (ib.)*;

e) **domeniul alimentar:** *chec* (A, IV c, p. 935), *coniac* (C, V, p. 900), *conservă* (Al, I, p. 1054), *conservant* (F, III b, p. 988), *esență* (C, V, p. 900), *limonadă* (Br, III f, p. 1137), *sirop* (A, IV c, p. 935);

f) **obiecte de uz casnic și mobilier:** *aragaz* (DM, V, p. 1074), *mașină de tricotat* (A, V, p. 925), *mobilă* (A, V, p. 922);

g) **mijloace de transport și comunicație:** *bara* (mașinii) (Ul, II, p. 1227), *bicicletă* (Ul, II, p. 1228), *cale ferată* (C, I, p. 909), *distanță* (C, III b, p. 897), *frână* (Ul, II, p. 1226), *kilometru* (Un, III b, p. 1182), *străduță* (B, III f, p. 984), *(a) transporta* (B, I, p. 978), *(a) traversa* (Ul, II, p. 1227), *tren* (A, II, p. 933), *telefon* (B, III f, p. 983).

III. TERMINOLOGIE SOCIO-POLITICĂ ȘI JURIDICĂ

adunare generală (Al, IV c, p. 1056), *consiliu* (Al, IV c, p. 1056), *miliție* (G, V, p. 1200), *partid* (Un, V, p. 1203), *poliție* (P, IV, c, p. 1035), *ședință* (Al, IV c, p. 1056) și, respectiv, *citație* (P, IV c, p. 1035), *proces (ib.)*, *procuratură* (B, III f, p. 983).

IV. RELAȚII INTERUMANE

aglomerație (Bl, III f, p. 965), *(a) decide* (Fr, III b, p. 939), *despăgubire* (C, II, p. 912), *(a) discuta* (B, III b, p. 971), *(a) invita* (Bl, III f, p. 965), *(a) presupune* (DM, IV b, p. 1071), *pretenții* (C, V, p. 904), *(a) propune (cuiva) prietenie* (G, II, p. 1209), *(a) proteja* (Bl, V, p. 956), *(a) trimite complimente* (S, II, p. 1153).

V. AUTOMATISME LINGVISTICE

chestii socoteli (C, I, p. 909), *circa* (Rs, I, p. 1218), *de exemplu* (B, III b, p. 967), *indiferent* (Dr, I, p. 1017), *în fine* (A, V, p. 919), *în special* (F, I, p. 1003).

8. În *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiței*, Valeriu Rusu nota : „Am restrâns sfera observațiilor noastre la lexic, partea în care se reflectă în modul cel mai rapid și mai palpabil orice transformare de limbă" [27].

O abordare care se rezumă doar la analiza nivelului lexical nu poate însă oferi decât o imagine parțială a comportamentului neologismelor, imagine care trebuie întregită prin aducerea în discuție a aspectelor de ordin fonetico-fonologic și morfologico-sintactic. Un argument în plus îl constituie și rezultatele deosebite obținute în cercetările întreprinse de Stelian Dumistrăcel [28] și Gheorghe Pop [29].

Observațiile noastre vor fi însă mai restrânse datorită materialului, mult mai limitat, de la care am pornit. Trebuie remarcat totodată, și observația nu este lipsită de importanță, că textele asupra cărora ne-am îndreptat atenția aparțin subdialectului muntean, subdialect care a stat la baza formării limbii române literare.

FONETICĂ

În ceea ce privește analiza fonetico-fonologică, ne vom opri asupra următoarelor probleme : 1) diftongarea vocalelor, 2) modificări în fonetica sintactică ; 3) accidente fonetice, 4) evitarea hiatului, 5) prezența consoanelor dure, 6) situația grupurilor consonantice.

[27] Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 191.
[28] Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 65.
[29] Gheorghe Pop, *op. cit.*, p. 121.

1. Diftongarea vocalelor :

a) Diftongarea lui [e] în [i̯e] : *i̯ermetic* (Ul, I, p. 1223), *i̯esență* (C, V, p. 900), *i̯ezistă* (Rs, I, p. 1218), *pri̯ese* (C, III b, p. 897), *pri̯esam* (C, II f, p. 910).

b) Diftongarea lui [o] în [u̯o] : *cu̯oncediu* (F, III b, p. 990), *cu̯oniac* (C, V, p. 900), *fu̯ormatu* (B, III b, p. 969), *fu̯ormă* (U, I, p. 1162), *impu̯osibil* (F, III b, p. 990), *mu̯obile* (A, V, p. 922), *su̯oluții -(a u̯a)* (PP, IV b, p. 1116), *(a) vu̯omitat* (B, III f, p. 982).

Încadrăm tot aici și trecerea diftongului [o̯a] la [u̯a] : *lucsu̯asă* (F, V, p. 999), *sifu̯ane* (P, II, 1032). *tractu̯are* (P, I, p. 1033), *batu̯ază* (Fr, III b, p. 937), ultimul explicându-se prin modificările succesive : *batoză* > *batoa̯ză* > *batu̯ază*.

2. Modificări în fonetica sintactică :

a) Căderea consoanei finale : *aten*[*t*]‿*la* (U, I, p. 1164), *cor*[*p*]‿*comun cu* (*ib.*, p. 1162), *i̯ezac*[*t*]‿*să* (*ib.*), *imedia*[*t*]‿*s-a* (Un, V, p. 1175), *(la) puntu*[*l*]‿*ficsa*[*t*] (B, III b, p. 971), *rapor*[*t*]‿*dă* (U, I, p. 1163), *s-a civiliza*[*t*]‿*lumea* (U, IV b, p. 1157).

b) Afonizarea finalei cuvântului : *în font* (U, I, p. 1162), *șurup* (U, I, p. 1165).

3. Accidente fonetice :

a) Disimilare : *d . . .d* > *t . . .d* : *tepinde* (G, I, p. 1204),
n . . .n > *n . . .l* : *momental* (B, III b, p. 973),
n . . .n > *l . . .n* : *ilundație* (B, III b, p. 971),
pr . . .pr > *pr . . .p* : *propietaru* (Dr, I, p. 1019),
propiu-zis (U, I, p. 1161),
r . . .r > *ø . . .r* : *filturâle* (Ul, I, p. 1223) ;
în ultimele două cazuri avem exemple de disimilare totală ;
z . . .z > *z . . .s* : (nu mă) *bazes* (Ul, II, p. 1225).

b) Asimilare vocalică : *e . . .o* > *o . . .o* : *ôlofan* (Br, V, p. 1135),
o . . .e > *o . . .o* : *polonizare* — „polenizare" (Dr, III b, p. 1074),
Asimilare consonantică : *f . . .v* > *f . . .f* : *dăfinitif* (Rs, III b, p. 1213).

c) Sincoparea lui *i* în *mezelurli* (P, IV b, p. 1029).

d) Metateza lui *r* cu *l* în *levorveru* (Bl, V, p. 954).

e) Sub acest punct am grupat situațiile în care accidentele fonetice sunt favorizate și de contextul sintactic :

— *macsin‿cinzej* (M, III b, p. 1186) ; avem, pe de o parte, disimilarea *m . . .m* > *m . . .n*, iar, pe de altă parte, acomodarea *m . . .c* > *n . . .c*.

— ia *silos*[*z*]‿*și* (PP, III b, p. 1129) ; prezența lui *s* poate fi explicată fie prin asimilarea *s . . .z* > *s . . .s*, fie prin acomodarea *z . . .s* > *s . . .s*.

4. Evitarea hiatului (în trei situații) :

a) Transformarea grupului de două vocale (în hiat) în diftong (V-V > V̯-V [30]), ca în : *imedi̯at* (U, I, p. 1164), *materi̯alu* (Br, I, p. 1138), *speci̯al* (U, I, p. 1164).

[30] V reprezintă notația generică pentru vocală, iar V̯ pentru semivocală.

b) Diftongarea celei de-a doua vocale (V-V > V-V̂V) : *conștiiențî* (F, I, p. 1104), *frecțiie (ib.)*, *propriietatea* (B, III b, p. 973), *speciial (ib.* 969).

c) Reducerea grupului de două vocale la una singură (V-V > V) : *propităreasa* (Br, V, p. 1135), *zotehnie* (Ul, II, p. 1226).

5. Situația grupurilor consonantice (reducerea sau modificarea acestora) :

a) [cs] > [s] : *espre* (Un, V, p. 1174), *lus* (Un, V, p. 1175).

b) [gz] > [z] (> [s]) : *d-ezemplu* (DM, III b, p. 1082), *(orce-ar) ezista* (PP, III b, p. 1129), respectiv, *d'ăsemplu* (B, III b, p. 968).

c) Căderea lui [n] când ocupă primul loc într-un grup consonantic :

[nst] > [st] : *(a) cuostatat* (C, II, p. 912), *istrumente* (F, V, p. 999),

[nj] > [j] : *ijecți[i]* (G, V, p. 1202).

d) [ct] > [t] : *puntu* (B, III b, p. 971),

e) [sp] > [șp] : *șpalieri* (F, V, p. 993),

f) [st] > [șt] : *știofă* (C, V, p. 903),

g) [tf] > [f] : *plaforma* (DM, IV b, p. 1071),

h) [tr] > [tl] : *contlea* — „contra" (G, V, p. 1199),

i) [ts](> [s]) > [z] : *(vă) încolonazi* (Gb, III b, p. 1101), *(vă) prezentaz[i]* (Dr, III b, p. 1011).

6. Consoane dure :

Dintre consoanele dure specifice Munteniei, apare în mod frecvent [d] : *dăfinitif* (C, V, p. 901), *d'ăsemplu* (B, III b, p. 968), *dăsigur (ib.)*, *depandă* (Bl, I, p. 959).

Înainte de a trece la prezentarea modificărilor de ordin sintactico-morfologic, vom mai face câteva observații privind cele prezentate mai sus. În primul rând trebuie menționat faptul că toate modificările ce apar la nivelul neologismelor sunt întâlnite, fără excepție și în comportamentul termenilor din fondul vechi ; prin urmare, putem vorbi de o anumită acomodare a cuvintelor noi la statutul celor vechi, de ceea ce, în mod obișnuit, cercetătorii numesc : a d a p t a r e a n e o l o g i s m u l u i l a s i s t e m u l g r a i u r i l o r. Diftongarea lui [o] în [u̯o] sau trecerea diftongului [u̯a] la [u̯a], spre exemplu, sunt foarte frecvente și în cazul cuvintelor din fondul vechi : *huoții* (B, III b, p. 973), *nuoduri* (C, III b, p. 896), *puorcu (ib.*, p. 899), *răzbuoi* (C, V, p. 903), *znuop* (C, III b, p. 896) și, respectiv, *(să) cuacă* (Fr, V, p. 943), *sfuar(-așa)* (Gb, III b, p. 1102), *suacrî-mea* (C, II, p. 911). Nu lipsesc nici exemplele de cădere a consoanei finale (în fonetică sintactică) : *su[b]_formă dă* (U, I, p. 1162), *cîn[d]_să-mpreună (ib.*, p. 1163), *a pleca[t]_-ș-am* (S, II, p. 1153), *a pleca[t]_tăticu (ib.)* etc. Asemănarea de comportament între termenii noi și cei vechi arată că, cel puțin la acest nivel, fonetico-fonologic, se poate vorbi de o integrare aproape perfectă a elementelor neologice în vechile tipare ale limbii.

MORFOLOGIE

I. Modificări la nivelul verbului :

1. Apariţia prezentului slab *să-l cultiveze* (PP, IV b, p. 1116) de la verbul *(a) cultiva*, verb cu prezent tare ; forma slabă a prezentului s-ar putea explica, probabil, şi prin influenţa altor verbe de conjugarea I, dar care au prezent slab (spre exemplu, *(a) lucra)*.

2. Utilizarea greşită sau absenţa unor prefixe (combinate, eventual, cu etimologii populare) a dus la apariţia unor verbe precum :

a) *prepuneam :* „dacă nu ieşea [grâul]-l mai *prepuneam*" (A, III b, p. 914), unde se confundă prefixul *pre* cu *re : repuneam ;*

b) *(să) registrează* (Br, V, p. 1134), fără prefix, pentru *(se) înregistrează*, probabil şi sub influenţa mai cunoscutului *registru ;*

c) *a-mbombardat* (Bl, V, p. 970) pentru *(a) bombarda*, deşi în acest caz e posibilă şi o anticipare a nazalităţii.

II. Substantive a căror formă se poate explica mai mult sau mai puţin uşor :

a) *condiţiuni* (R, III b, p. 655), explicabil prin presupunerea că termenul ar fi pătruns în limbă în perioada latinizantă ;

b) *cuonced* (C, III b, p. 902), formă care s-ar putea datora unui fenomen mai vechi : căderea lui pseudo-*u* final (şi, ulterior, căderea lui *i*, care ar fi putut fi resimţit ca o marcă a pluralului) ;

c) *circonferinţă* (M, III b, p. 1187) şi chiar *conferinţă* (Fr, III b, p. 936) în loc de *circumferinţă*, probabil sub influenţa cuvântului *conferinţă* (mult mai frecvent).

III. Adjectivul *respectiv* capătă valoare demonstrativă : „aducea batoza pă comuna *respectivă*" (Bl, I, 958), „lu cetăţeanu *respectiv*" (F, I, p. 1003), „uiumu *respectiv* al maşini" (Dr, I, p. 1019).

Este uşor de constatat că majoritatea modificărilor morfologice ale neologismelor au un caracter accidental şi izolat, excepţie făcând doar ultimul aspect, valoarea demonstrativă a lui *respectiv*. Considerăm că datele ilustrate mai sus sunt insuficiente pentru a putea vorbi despre un comportament aparte al neologismelor faţă de termenii vechi şi că, prin urmare, se poate constata o bună adaptare a elementelor noi şi la acest nivel. În ceea ce priveşte factorul sintactic, modificările sunt, la acest nivel, aproape inexistente, ele fiind prezente cel mult la nivelul foneticii sintactice, aşa cum s-a văzut ceva mai înainte.

O situaţie aparte o constituie expresiile (clişeele) devenite tic verbal, expresii greu de încadrat la un nivel sau altul al gramaticii, ele ţinând mai degrabă de aspectul pragmatic. Ilustrăm în continuare acest lucru prin câteva exemple :

1. *de-exemplu* apare ca tic verbal în relatările informatorului Olteanu Alexandru (40 de ani) din comuna Poiana, judeţul Ialomiţa :

„*d-egzemplu* nu ierau discuri" (p. 1031), „*d-egzemplu* după ce s-a semănat" (p. 1032), „*d-ezemplu* pînă primăvara" (p. 1032), „*d-ezemplu* cu zăpada" (p. 1032), „băgam paie *d-ezemplu*" (p. 1033).

2. Un alt tic verbal este *indiferent (de)*, prezent la Matei Marin (44 de ani, Dr) :

„înainte vreme porumbu să făcea ụogor// *indiferent/ de* primăvară/ *indiferend de* tụamă// *indiferend* erẹa ogoru" (p. 1017), „ș[i] să-nsămînța/ *indiferen*[*t*] cu mărcătoarea/ *indiferen*[*t*] cu mîna//" (p. 1018).

3. Ultimul tic verbal ilustrat de noi apare în cazul informatoarei Furnică Zamfira (72 de ani, A) și este reprezentat prin expresia *în fine* (uneori împreună cu un alt tic verbal : *nu știu ce . . ./în fine) :*

„ș-a stad de vorbă cu părinți mei/ *în fine*" (p. 921), „ca să viie să-nțeleagă/ pă urmă/ *în fine*" (p. 921), „am vorbit amîndoi/acolo// dîn joc/ dîn *nu știu ce n-fine*" (p. 920), „să te faș cuscru cu Stan Furnică/ *nu știu ce// în fine*" (p. 920).

Prin cercetarea de față, concretizată în observațiile prezentate mai sus, am încercat să demonstrăm că adaptarea elementelor neologice la sistemul graiurilor populare presupune transformări succesive (de la forma corectă la forme modificate și, eventual, din nou la forma corectă). Am văzut mai înainte că uneori, ca în cazul modificărilor de ordin fonetic, tocmai alterarea neologismelor demonstrează că ele s-au adaptat foarte bine la sistemul graiurilor, în speță, al subdialectului muntean, având un comportament asemănător cu termenii vechi.

Dincolo însă de aceste fapte, neologismele, în formele lor modificate, mai mult sau mai puțin adaptate la vechea structură lingvistică, se constituie într-un strat lingvistic situat la limita dintre dialectal și literar, acest strat purtând amprenta unei arii mai mici sau mai mari sau chiar a unui singur vorbitor. Unii cercetători exagerau vorbind chiar despre prezența unui sistem lingvistic intermediar între aspectul standard și cel regional. Este cazul lui Ion Ionică, Paul Lăzărescu și Magdalena Vulpe, care afirmă : „Majoritatea vorbitorilor dispun, azi, de cel puțin două sisteme lingvistice : unul al graiului local și altul mai mult sau mai puțin apropiat de acela al limbii literare" [31].

În realitate nu putem vorbi chiar despre un sistem, date fiind caracterul foarte variabil de la o zonă la alta sau de la un vorbitor la altul și, în același timp, rapida evoluție în timp a acestui strat lingvistic.

Indiferent dacă termenii neologici se constituie sau nu într-un astfel de sistem, nu este mai puțin adevărat că în procesul de adaptare a neologismelor există modificări la nivelul formei sau al conținutului, după cum fiecare vorbitor încearcă să le adapteze la propriul său sistem lingvistic, care este de cele mai multe ori vizibil influențat de norma dialectală căreia îi este tributar vorbitorul.

Septembrie 1994

Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[31] Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 29.

Andrei Avram

TITU MAIORESCU ȘI „RESTRÂNGEREA" PRINCIPIULUI FONETIC ÎN ORTOGRAFIE

În recentul volum de *Eseuri* al academicianului Mihai Drăgănescu [1] este reprodus textul raportului prezentat de autor în Adunarea Generală a Academiei Române din 17 februarie 1993, în calitatea pe care Domnia Sa o avea atunci de președinte al înaltului for de cultură. Raportul, intitulat *Ortografia limbii române : cu Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti* [2], urmărea, printre altele, să insufle auditorilor convingerea că modificarea ortografiei — în primul rând prin extinderea utilizării lui *â* — este nu numai un act patriotic [3], ci și o măsură prin care actuala Academie Română își însușește și aplică recomandările unor iluștri învățați din trecut.

Un capitol al raportului, devenit acum un așa-zis eseu, conține referiri la celebrul studiu *Despre scrierea limbei române* [4] al lui Titu Maiorescu. Părerile acestuia asupra ortografiei limbii române sunt invocate în sprijinul propunerii de a se adopta regula care prevede extinderea folosirii literei *â* (din 1965 încoace, admisă numai pentru familia cuvântului *român* și pentru numele de persoane) : *în*, *hotărî* etc., dar *când*, *hotărât* etc. [5].

[1] București, Editura Academiei Române, 1993.

[2] Publicat întâi în „Academica", III, 1993, nr. 4(28), p. 16—19; în volumul citat, p. 171—194.

[3] Vezi, de exemplu, p. 182—183 : „Academia Română are datoria să scoată din limba română un cap de pod străin ... În 1953 limba română a fost poluată, iar noi avem astăzi capacitatea să înlăturăm această poluare printr-un act de cea mai mare importanță națională". Un ton la fel de „patriotic" caracterizează cele mai multe dintre contribuțiile la discuția asupra ortografiei ale susținătorilor lui *â*. Iată, de exemplu, ce putem citi în articolul *Câteva motivații lingvistice pentru scrierea cu â*, publicat de Matilda Caragiu Marioțeanu în „România literară", XXVI, 1993, nr. 13, p. 14 : „scrierea noastră ... este o scriere căreia n i m e n i, în 1953, când totul este [sic] așezat în tiparele potrivite moștenirii noastre fonetico-gramaticale, nu avea dreptul să-i ia atributele ei specifice, de limbă romanică, de continuatoare a latinității în această parte a sud-estului european". După părerea autoarei, la originea nedreptății comise în 1953 s-ar afla, printre altele, concepția fonologică a lui E. Petrovici, savant care avea „prezente în mintea sa sistemele de funcționare [?] la nivel fonologic din limbile slave"; Matilda Caragiu Marioțeanu scrie, totuși, ceva mai departe : „Ca lingvist, nu aș putea spune că, prin generalizarea lui *î* (cu excepția menționată [*român* și cuvintele din familia lui — *n.n.*]), limba română a fost « slavizată » sau că a « părut » a fi astfel".

[4] Iași, 1866. În cele ce urmează vom trimite la versiunea remaniată intitulată *Scrierea limbei române* din : Titu Maiorescu, *Critice 1866—1907*. Ediție completă (publicată prin îngrijirea d-lui I. Rădulescu-Pogoneanu). Volumul II, București, Socec, 1928, p. 13—138.

[5] Lista lingviștilor români citați în „eseu" — lăudați sau criticați în funcție de părerile lor asupra rostului literei *â* — este destul de lungă. Pe doi dintre cei mai mari, alături de, S. Pușcariu, acad. M. Drăgănescu nu-i pomenește însă, cum făcea, în 1908, T. Maiorescu (*Critice* ediția citată, III, p. 48) : „atât în d. Sextil Pușcariu, cât și în d-nii Al. Philippide și Ovid Densușeanu [sic] filologia română are reprezentanți de o competență evidentă"; competența lor neputând fi contestată, acad. M. Drăgănescu sancționează prin ignorare pe doi dintre adversarii ortografiei din 1932.

LR, XLIII, nr. 3—4, p. 151—156, București, 1994

Vom încerca să stabilim, în însemnările de față, dacă regula în discuție se încadrează într-adevăr într-o concepție asupra ortografiei prin acceptarea căreia forul academic se situează pe aceeași poziție „cu Maiorescu".

Esența poziției lui T. Maiorescu în materie de ortografie este prezentată de acad. M. Drăgănescu mai întâi printr-o afirmație cu caracter general : criticul consideră că „pentru limba română se impune un principiu fonetico-etimologic, în care accentul să fie pus pe aspectul fonetic, dar un fonetism atenuat de situația obiectivă a limbii române" [6]. Nu se înțelege în ce ar consta „situația obiectivă" și cum ar putea fi un principiu fonetic și etimologic în același timp, dar lucrurile se clarifică întru câtva în pasajele următoare, de la aceeași pagină : „Titu Maiorescu respinge *sistemul pur etimologic* ... și se pronunță pentru adoptarea în esență a principiului fonetic[,] care cere ca fiecărui sunet să-i corespundă o singură literă și, în general, fiecare cuvânt să se scrie astfel cum se pronunță. Având însă în vedere natura limbii române, asupra principiului fonetic, [7] Maiorescu afirmă în mod documentat : « el nu este un principiu general și absolut al scrierii române, ci trebuie restrâns în mod esențial »" [8]. Ideea restrângerii principiului fonetic apare și într-un citat [9] din care reținem următoarele afirmații ale lui T. Maiorescu : „fonetismul nu este un normativ absolut al scrierii" ; „sântem siliți a căuta acum ideea superioară, care, determinând marginile fonetismului, să ne arate câte litere trebuie să aibă un alfabet, fiindcă nu le poate avea toate" [10]. Aceste păreri ale mentorului Junimii sunt bine cunoscute ; ele au fost prezentate (mai exact și mai amănunțit decât în volumul semnat de acad. M. Drăgănescu) și au fost analizate în literatura de specialitate [11].

Principiul prin a cărui aplicare trebuie să se ajungă la o limitare a fonetismului este numit de T. Maiorescu i n t e l e c t u a l : „punctul principal, asupra căruia insistăm, este numai principiul intelectual al scrierii în genere și urmarea că orice nouă stabilire de alfabet în limbile indo-europene să-l păzească" [12] ; „fonetismul nu este un *principiu fundamental* al scrierii, ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care este intelectual" [13].

[6] M. Drăgănescu, *op. cit.*, p. 177.

[7] Aici nu trebuia să se pună virgulă. Stângăciile și greșelile de exprimare nu sunt puține în volum : iată câteva exemple : „carte al cărui conținut" (p. 11) ; „o informație profundă, al cărui singur model" (p. 22) ; „ar putea apare" (p. 24 ; vezi și p. 66, 67, 73) ; „în ceea ce privesc viața sa mentală și viața sa socială" (p. 39) ; „aniversarea a 125 de ani" (p. 95 ; aceeași formulă se întâlnește — din păcate — pe placa montată, în 1991, pe fațada clădirii Academiei Române).

[8] Se trimite la p. 97 a lucrării din 1866 a lui T. Maiorescu (vezi *Critice*, II, p. 61).

[9] M. Drăgănescu, *op. cit.*, p. 177—178.

[10] Prima parte a ultimului pasaj apare sub o formă ușor diferită în ediția pe care o folosim : „sântem siliți să căutăm acum ideea superioară, care, hotărând ..." (*Critice*, II, p. 65).

[11] Vezi, de exemplu, D. Macrea, *Titu Maiorescu și problemele limbii române*, în „Cercetări de lingvistică", IX, 1964, 1, p. 5—34 ; Gr. Brâncuș, *Titu Maiorescu și problemele limbii*, în LR, XIII, 1964, 5, p. 483—493 ; Petru E. Zugun, *Din istoria ortografiei românești. O sută de ani de la apariția lucrării* **Despre scrierea limbii române** *de Titu Maiorescu*, în „Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași (serie nouă). Secțiunea III (Științe sociale). c. Limbă și literatură, XIV, 1968, 1, p. 43—60 ; Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, [București], 1976, în special p. 51—58, 71.

[12] *Critice*, II, p. 81.

[13] *Ibidem*, p. 82.

Din contextul în care este citat T. Maiorescu în „eseul" avut în vedere cititorul neavizat ar putea să tragă concluzia că, din anumite motive legate de „natura limbii române" (?), principiul intelectual justifică, după părerea criticului, utilizarea a două (sau, eventual, mai multe) litere pentru notarea unui sunet și, în consecință, regula ortografică potrivit căreia lui [i] (respectiv, fonemului /i/) îi corespund două litere, *î* și *â*. În realitate acest principiu a fost invocat ca argument pentru o restrângere a principiului fonetic n u în s e n s u l s p o r i r i i n u m ă r u l u i d e l i t e r e d i n a l f a b e t, prin admiterea unei pluralități grafice asociate unei singure valori fonetice, c i e x a c t în s e n s u l o p u s: reducerea inventarului grafic, prin admiterea corespondenței „o literă : două valori fonetice (fonologice)". Chestiunea asupra căreia stăruie T. Maiorescu nu este „o literă sau două pentru notarea lui [î]?", ci „două litere sau una singură pentru notarea vocalelor [ă] și [î]?".

S-a arătat că principiul „intelectual" și argumentele „logice" la care se face apel în *Despre scrierea limbei române* sunt în fond ceea ce numim astăzi principiul f o n o l o g i c, respectiv, argumentele de ordin fonologic [14] și principiul m o r f o l o g i c, cu argumentele de aceeași natură [15].

Plecând de la constatarea că „nuanțele tuturor sonurilor unei limbi sânt așa de numeroase, încât folosul ce s-ar naște din completa lor scriere ar dispărea în comparare cu greutatea de a ceti aceste semne", T. Maiorescu afirmă, cu dreptate, că „fonetismul nu se poate aplica ca principiu general sau ca regulativ absolut al scrierii unei limbi, ci ne silește îndată să-l restrângem" [16]. Prin restrângerea fonetismului se înțelege însă aici nu o concesie făcută etimologismului (care impune adesea notarea în mai multe feluri a unei realități fonologice, în funcție de originea fonemelor în cauză), ci renunțarea la redarea în scris a fonetismelor dialectale [17] și la distincțiile de ordin grafic care, deși ar corespunde unor deosebiri pe plan fonetic, nu reflectă opoziții existente la nivelul, mai profund, al unităților capabile să diferențieze sensuri (lexicale sau gramaticale), adică la nivelul fonologic.

Soluția propusă de T. Maiorescu în ce privește literele destinate notării unor „sonuri nouă românești, pentru care alfabetul latin nu are litere aparte" este aceasta: „Ne vom întreba la fiecare [son], dacă are importanță logică sau gramaticală. Dacă o are, sonul se va însemna. Dacă nu

[14] D. Macrea, *op. cit.*, p. 14; Gr. Brâncuș, *op. cit.*, p. 484—487; P. E. Zugun, *op. cit*, p. 50—53; Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 51—53, 56, 58. Cu privire la prezența unor elemente de teorie fonologică în scrierile lui T. Maiorescu vezi și Mioara Avram, *Titu Maiorescu și ortografia românească*, în „Revista noastră" (serie nouă), XVII, 1988, nr. 137—139, p. 2605—2606.

[15] Pentru echivalența „intelectual" (la T. Maiorescu) = m o r f o l o g i c (în terminologia lingvisticii actuale) a se vedea ultimul dintre articolele citate în nota precedentă: printre componentele concepției expuse în *Despre scrierea limbei române* sunt menționate „necesitatea și justețea principiului morfologic, pe care Titu Maiorescu îl numește intelectual, logic sau psihologic, și a combinării lui cu principiul fonetic" (p. 2605). După părerea noastră, argumentele la care recurge T. Maiorescu pentru a-și susține răspunsul dat de el la întrebarea dacă este sau nu necesar ca [i] să fie notat altfel decât [ă] se situează pe terenul fonologiei; fonologia se îmbină însă cu morfologia (și cu m o r f o n o l o g i a !) în discuția asupra chestiunilor ortografice legate de raportul dintre [a] și [ă], iar importanța acordată principiului morfologic rezultă din faptul că (așa cum se observă în articolul precitat, la aceeași pagină) criticul are în vedere raportul menționat în flexiune și în derivare, cu referire la alternanța [a] ~ [ă].

[16] *Critice*, II, p. 64.

[17] *Ibidem*, p. 64—65.

o are, sonul nu se va însemna" [18]. Este pus, apoi, în evidenţă faptul că sunetele româneşti care nu existau şi în latină nu au o situaţie identică din punctul de vedere al „importanţei logice sau gramaticale". Un loc central în demonstraţia care urmează — ce e drept, nu integral valabilă, dar de o remarcabilă modernitate — este rezervat problemei raportului dintre sunetele [ă] şi [î].

Mai întâi, cu referire (subînţeleasă) la soluţia care ar consta în notarea lui [ă] cu ajutorul literei *a*, T. Maiorescu arată că vocala semideschisă are o „misiune logică" [19], în sensul că deosebirea dintre [a] şi [ă] serveşte la realizarea unei distincţii între cuvinte sau între forme gramaticale ale aceluiaşi cuvânt. Sunt date câteva exemple de „perechi minimale" (în terminologia actuală) — *muta*, imperf. şi *mută*, perf.; *luna* şi *lună; cai* şi *căi* — şi nu este pierdută din vedere funcţia lui [ă] de a fi termen al unui „morfonem auxiliar" (în terminologia lui Sextil Puşcariu [20]): *laudă* — *lăuda* [21].

În continuare găsim afirmaţia conform căreia „*î* nu are importanţă gramaticală în limba română, el este numai o nuanţă de umbrire mai adâncă decât ъ" [22] şi care, ceva mai departe, este atenuată prin recunoaşterea faptului că prezenţa lui [î] în formele de gerunziu *(aflând, zicând* etc.) este un „argument serios în favoarea însemnării deosebite a lui *î*" (criticul adaugă, totuşi, că „aici tocmai este o chestie de controversă": se pune întrebarea dacă [î] din aceste forme este „un son propriu şi caracteristic" sau „numai o nuanţă de umbrire a lui ъ") [23].

Criticând părerea lui T. Maiorescu asupra situaţiei lui [î] sub aspectul „importanţei gramaticale", P. E. Zugun [24] citează perechi minimale de tipul *urî — ura*, care, desigur, dovedesc că [î] nu este fonologic identic cu [a]; în această critică pare însă a fi neglijat faptul că în pasajele incriminate din *Despre scrierea limbei române* nu este contestată existenţa în limba română a ceea ce numim astăzi opoziţia /i/ : /a/, ci este pus în discuţie raportul dintre [î] şi [ă], cu atenţia îndreptată spre problema posibilităţii de a se utiliza cu funcţie distinctivă gramaticală deosebirea dintre cele două vocale de timbru neutru, deosebire care constă în gradul de închidere („umbrire"), mai mare la prima decât la cealaltă [25].

[18] *Ibidem*, p. 77.
[19] *Ibidem*.
[20] *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 259, 268, 271.
[21] *Critice*, II, p. 77—78.
[22] *Ibidem*, p. 78.
[23] *Ibidem*, p. 81.
[24] *Op. cit.*, p. 52 (la p. 53 se menţionează că, mai târziu, „Maiorescu a renunţat la punctul său de vedere din 1866"). În legătură cu problema lui [î] şi cu critica formulată de P. E. Zugun (vezi şi D. Macrea, *op. cit.*, p. 12—14), Flora Şuteu, *op. cit.*, p. 149, scrie: „Faptul că astăzi i se mai reproşează criticului literar de a nu fi înţeles valoarea fonematică a sunetului fiindcă nu a ţinut seama de perechi ca *ura* : *urî* ... nu arată decât că poziţia sa nu este încă privită cu destulă atenţie".
[25] Cum am încercat să demonstrăm cu alte ocazii, apariţia lui [i], prin închiderea lui [ă], este un fenomen pur românesc, nu rezultatul unei influenţe externe; nu credem deci că „p r e s i u n e a slavă, lingvistică, dar şi de altă natură (probabil) [,] a d e p o s e d a t limba română de una din trăsăturile ei moştenite din latină, prin închiderea timbrelor vocalice, ceea ce a dus la crearea unei serii centrale cu trei termeni" (Matilda Caragiu Marioţeanu, *loc. cit.*). Notăm, în treacăt, că între pretinsa „deposedare" a l i m b i i române de pe vremea influenţei slave şi ceea ce nimeni n-avea dreptul „să-i ia" a l f a b e t u l u i românesc în 1953 (vezi mai sus, nota 3) nu există nici o legătură.

Existența unor perechi de cuvinte (deci nu forme ale aceluiași cuvânt) diferențiate exclusiv prin opoziția dintre fonemele /ă/ și /î/ nu i-a scăpat lui T. Maiorescu. Valoarea probantă a unor perechi minimale de tipul *mănos* (de la *mană*) — *mânos* „mit grossen Händen versehen", citate de Aron Pumnul [26], este, pe bună dreptate, pusă la îndoială, întrucât „câteva sânt așa de rare, încât pentru ele nu se va ivi niciodată ocazia de a fi confundate" [27]. Admițând, în același timp, că sunt și exemple „mai serioase", criticul consideră, totuși, că acestea nu îndreptățesc includerea în alfabet a unei litere corespunzătoare lui [î], alta decât cea cu care urma să fie notată vocala [ă]: „*Rîu* și *rъu*, *vîr* și *vъr* se deosebesc în adevăr numai prin *ъ* și *î*. Aici răspundem că numai două, trei cazuri nu probează nimic pentru stabilirea unui alfabet; asemenea confundări sânt neapărate în orice scriere și nu au mult neajuns practic, pe cât timp sânt mărginite la cazuri izolate" [28]. Constatăm deci că, în *Despre scrierea limbei române*, T. Maiorescu pledează pentru notarea cu o singură literă a vocalelor /ă/ și /î/ [29]. Așa stând lucrurile, este cel puțin curios faptul că, trimițând la aceeași lucrare, acad. M. Drăgănescu se socotește a fi „cu Maiorescu" atunci când propune ca pentru notarea celor două foneme să se folosească t r e i litere, acordându-i-se lui /î/ privilegiul de a fi notat și *î*, și *â* [30].

În terminologia lingvisticii actuale, poziția lui T. Maiorescu în problema discutată aici poate fi prezentată, pe scurt, astfel: dat fiind că randamentul funcțional al opoziției /ă/ : /î/ este foarte mic, distincția dintre sunetele corespunzătoare este, practic, susceptibilă de a fi încadrată în categoria celor care nu reclamă reflectarea lor în scris, o dată ce se acceptă aplicarea în ortografie a principiului fonetic numai cu corectura (restrângerea) impusă de principiul fonologic [31].

Fără îndoială, randamentul funcțional scăzut al opoziției /ă/ : /î/ (în comparație cu cel al opoziției /ă/ : /a/) nu justifică (sau, eventual, justifică doar până la un punct) neglijarea în scris a deosebirii dintre *rău* și *râu*, de exemplu, așa încât în cazul în speță nu putem fi de acord cu părerea lui T. Maiorescu exprimată acum aproape 130 de ani. Important de subliniat este însă faptul că în *Despre scrierea limbei române* critica fone-

[26] *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Viena, 1864, p. 26—27.

[27] T. Maiorescu, *Critice*, II, p. 80.

[28] *Ibidem*, p. 81.

[29] Cf. M. Drăgănescu, *op. cit.*, p. 178: „Maiorescu [în lucrarea sa din 1866 — *n.n.*] pentru sunetul *â (î)* prefera scrierea prin *ă*" (de remarcat eleganța exprimării!). Într-un amplu și foarte documentat articol, intitulat *Pe marginea unui raport academic sau Ce nu știe domnul președinte al Academiei Române* („Cronica", XXVIII, 1993, nr. 7, p. 12—13), Carmen-Gabriela Pamfil menționează că în perioada 1890—1904 „Maiorescu a scris curent numai cu *î* în corpul cuvintelor" (p. 13; printre exemplele date figurează și *Rominia*!).

[30] Este de mirare că, dispunând de o bază ca *Ortofizica* (titlul unui volum apărut în 1985) și considerându-se mai îndreptățit decât lingviștii să decidă în materie de o r t o g r a f i e, acad. M. Drăgănescu s-a mulțumit, dincolo de acest domeniu, cu excomunicarea formelor *sânt, sântem, sânteți*; ne-am fi așteptat la mai mult din partea unui savant despre care un fizician scrie următoarele: „avem în mod clar un titan renascentist pe Dâmbovița cimentată, rivalul lui Pico della Mirandola de pe malurile fluviului Arno, știutori amândoi a ceea ce există și a ceea ce nu există (încă) ... O examinare, fie și sumară, a listei cărților scrise de Acad. Prof. Dr. Ing. Mihai Drăgănescu taie pur și simplu răsuflarea oricărui om cumsecade care se ține toată viața de o singură meserie" (Gheorghe Stratan, *Țara bazaconiilor. False valori în știința românească*, [București], Logos, [1993], p. 79).

[31] Cf. Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 149.

tismului exagerat se face cu argumente derivate din principiul „intelectual", iar aplicarea acestuia nu conduce nicidecum la folosirea a două litere, *î* și *â*, pentru notarea unui singur fonem, /î/.

Este cât se poate de clar că — deși nu are în întregime dreptate —, pledând pentru restrângerea principiului fonetic în sensul arătat mai sus, T. Maiorescu adoptă un criteriu ştiinţific de stabilire a inventarului de litere și a regulilor ortografice. Notarea într-un singur fel a fonemului /î/ este în deplină concordanţă cu acest criteriu. Pentru admiterea excepţiilor cunoscute (*român*, *România* etc.) pot fi invocate argumente valabile, asupra cărora nu este nevoie să insistăm, dar extinderea folosirii lui *â* în conformitate cu regula impusă de Academia Română nu poate fi argumentată nici din punct de vedere ştiinţific, nici luându-se în consideraţie realităţi de ordin istoric și cultural și (lucru deloc neglijabil) ea prezintă inconveniente de ordin practic; trebuie să recunoaștem însă „originalitatea" modificării recent operate: altfel decât în istoria de până acum a ortografiilor, caracterizată prin reforme în direcţia simplificării, Academia Română decide, în 1993, să se treacă de la simplu la mai puţin simplu [32].

Departe de a fi „cu Maiorescu", respectiv, în acord cu opiniile marelui critic, raportul prezentat de acad. M. Drăgănescu și hotărârea din 17 februarie 1993 a Academiei Române cu privire la notarea fonemului /î/ se dovedesc a fi împotriva lui Maiorescu [33].

August 1994

Institutul de Fonetică și Dialectologie
„Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[32] Vezi, printre altele, Carmen-Gabriela Pamfil, *op. cit.*; Gheorghe Chivu, *Pe marginea propunerilor de modificare a ortografiei*, în LR, XLII, 1993, 5, p. 207—230.

[33] Același lucru se poate spune despre modul în care a fost adoptată noua regulă ortografică (după cum se știe, dintre cei doi lingviști membri ai Academiei Române unul s-a abținut de la vot, iar celălalt a votat împotrivă). Ar fi fost într-adevăr „cu Maiorescu" cineva care, în ședința din 17 februarie 1993, ar fi amintit ceea ce scria criticul, în 1872, despre Societatea Academică: „Întrebările limbistice și ortografice se hotărăsc în acel areopag al ştiinţei prin votare: se ridică mâna pentru sau contra unei propuneri, și majoritatea părerilor hotărăște. E dar lucru firesc să ne întrebăm dacă majoritatea e competentă pentru această hotărâre. Toţi membrii votanţi ai Academiei s-au pus oare să studieze limbistica? ... O minoritate de specialiști se află acolo, marea majoritate votează fără a-și da osteneala ca să-și dobândească ştiinţa trebuincioasă pentru votul ce-l dau și pentru locul ce-l ocupă" (T. Maiorescu, *Critice*, ediţia citată, I, 1926, p. 203—204). Vezi și Carmen-Gabriela Pamfil, *op. cit.* (autoarea arată că, sub diverse aspecte — dintre care unul singur a fost examinat amănunţit în paginile precedente —, acad. M. Drăgănescu nu este, prin afirmaţiile sale, nici „cu Maiorescu", nici „cu" ceilalţi savanţi numiţi în titlul raportului). În ședința menţionată, acad. I. Coteanu a făcut propunerea de a se constitui o comisie (compusă din lingviști și reprezentanţi ai tuturor secţiilor Academiei Române) care să efectueze o analiză aprofundată a problemei ortografiei. Această propunere — susţinută de Em. Vasiliu, celălalt lingvist membru al Secţiei de Filologie — a fost respinsă, dovedindu-se decisiv nu punctul de vedere al specialiștilor, ci votul celor lipsiţi de „ştiinţa trebuincioasă".

Adrian Voica

VIRTUȚILE RIMEI INTERIOARE

S-a observat că, în raport cu rima versului, unele cuvinte din structura acestuia prezintă fenomenul de o m o f o n i e. Altfel spus, ele rimează. Poziția ocupată în vers de aceste cuvinte poate fi diferită, dar ele atrag atenția mai ales atunci când se află în dreptul cezurii. În acest caz, rima se numește e x t r a v a g a n t ă sau f u n a m b u l e s c ă. Termenii, folosiți de Pierre Guiraud în *Langage et versification d'après l'oeuvre de Paul Valéry* (Paris, Klincksieck, 1953), au fost îmbogățiți tot de un cercetător francez, Henri Morier, care le mai numește r i m e i n t e r n e sau r u p t e [1].

Procedeul ca atare poate fi depistat încă în poezia greco-latină, opera lui Ovidiu oferindu-ne exemple notabile. De altfel, rimele i n t e r i o a r e [2] există și în poezia latină din evul mediu, dar și în lirica franceză de dinaintea lui Ronsard, Henri Morier citează un exemplu în care nu numai identitatea sunetelor (omofonia) contează în cele două versuri, ci și gruparea lor, astfel încât, deși versurile respective cuprind aceleași sunete, sensul cuvintelor este altul. Se ajunge în felul acesta la c a l a m b u r și la plăcerea pură dată de sonoritățile verbale :

„Gall, amant de la reine alla, tour magnanime,
Galament de l'arène à la toure Magne, à Nimes" [3].

În poezia italiană există de asemenea acest tip de rimă, care poartă numele de *rimalmezzo* ; așadar, tot despre rima de la jumătatea versului e vorba. Exemplul citat de Mihai Bordeianu după studiul *La rime. Ballata* de G. Cavalcanti o conține :

„In un boschetto trovai pastorella
Piu che la *stella* — *bella* al mio parere" [4].

Fără să excludem posibilitatea ca și alte cuvinte din vers să prezinte omofonia cerută de rimă (în acest sens metricienii francezi recurg la numeroase denumiri), vom avansa ideea că rima de la mijlocul versului este cea mai de efect. Lucrul este explicabil întrucât — mai ales în versurile lungi — cuvintele se grupează în emistihuri. Iar atunci când acestea sunt bine demarcate de cezură, rima interioară iese și mai mult în relief.

[1] Vezi Henri Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, P.U.F., 1989, p. 1012.

[2] Preferăm această denumire în locul rimelor i n t e r n e, deoarece ea subliniază mai bine (și mai clar) poziția (uneori și opoziția) cu cele aflate la sfârșitul versurilor.

[3] Henri Morier, *op. cit.*, p. 1011.

[4] Apud Mihai Bordeianu, *Versificație românească*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 239.

LR, XLIII, nr. 3—4, p. 157—164, București, 1994

Forme rudimentare de rime interioare se întâlnesc și în folclorul românesc. Ele se produc fie prin repetarea unui cuvânt :

„*Lume*, *lume* și iar *lume*,
Când m-oi sătura de tine ?"

fie prin repetarea aceleiași vocale, în versuri succesive, aparținând cuvântului aflat înaintea unei cezuri mobile :

„Dar o dá/ și Dumnezeu
De-o umblá/ și plugul meu".

Plasarea rimei interioare la mijlocul versului are ca scop obținerea unei simetrii generatoare de muzicalitate. Așa procedează Ion Budai-Deleanu în *Țiganiada* :

„Ah, surioáră,/ dragă fecioáră (5A + 5B)

ca și Anton Pann în *Povestea vorbei* :

„Nu da ciomág/ cui nu ești drág". (4A + 4B)

Dar aceste exemple urmăresc mai puțin un sens estetic. Nici Eminescu, în perioada de început, recurgând la rimele r u p t e — după terminologia franceză — nu vizează altceva decât muzicalitatea versurilor. Astfel, în ultima strofă a poeziei *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* (1867), din care transcriem un fragment, ele sunt prezente în serie :

„Viața în veci*e*, glorii, bucuri*e*, A/A
Arme cu tări*e*, suflet românesc. A/B
Vis de viteji*e*, fală și mândri*e*, A/A
Dulce Români*e*, asta ți-o doresc !" A/B

În schimb, în *Cugetările sărmanului Dionis*, ultimul vers conține o rimă interioară, dar ambele cuvinte ce determină această rimă sunt în emistihul B. Atât prin caracterul lor conclusiv, cât și prin sinonimia propusă de Eminescu pentru cei doi termeni, este clar că aici muzicalitatea se află pe un plan secund, mult mai importantă fiind încărcătura estetică a rimei respective :

„Ori de nu — cui ce-i aduce ? Poezi*e* — sărăci*e*".

Adesea, rimele interioare contribuie la contrabalansarea ritmică. Dacă și cezura delimitează ferm emistihurile, sonoritățile sunt și mai bine reținute. Iată cum procedează T. Arghezi în *Horă de ucenici* :

„Un căț*él* ?/ E un purc*él*. A/A
Ce-i altf*él* ?/ Tot ce-i la *fél*". A/A

Structurarea versurilor în același mod (A + B = 3 + 4 silabe) permite celor două cupluri lingvistice *(căț*el*/purc*el și *altf*el*/*fel)* să aibă o valoare accentuală egală.

Și în bine cunoscuta poezie *Zdreanță* se întâlnește o situație similară :

„E un câine zdrențur*ós* A
De floc*ós*,/ dar e frum*ós*". A/A (3A + 4B)

Dacă ne referim la începuturile simbolismului românesc, cel mai elocvent exemplu de utilizare a rimelor interioare ni-l oferă poezia lui Al. Macedonski *Rimele cântă pe harpă*. Așa cum indică și titlul, prezența lor poate fi semnalată în toate strofele, dar l o c u l pe care-l ocupă nu este mereu același. În opoziție cu cele exterioare, a căror poziție este aprioric determinată, cele interioare pot flota, aflându-se în același emistih sau în ambele, adesea în apropierea cezurii, formând nu o dată perechi care contrastează sonor :

„Rimele cântă pe harpă : -*uș́or* un *zbór* se zvonește
De paseri albe ce freamătă, — și dimineața domnește.
Ulmul, salcâmul și plopul se aur*ésc* ... își șopt*ésc*, — se iub*ésc*

Rimele cântă pe harpă : limpede curge izvorul,
Blondă e toată idila, blond e pe vale păstorul ...
O ! dimine*áță*! O ! vi*áță*! Sufletul ce se av*ântă*, *cântă*.

Sufletul ce se *avântă*, *cântă* cu frunză, cu apă
Și cu parfumul din *floáre* de închis*oáre* se scapă
Urcă, esență div*ină* depl*ină*, și *púr* s-absoarbe-n *azúr*".

Un tablou al rimelor interioare și al celor exterioare — ținându-se cont de silaba cu ictus forte — ar putea arăta astfel [5] :

	04/05/06/07/08/09/10/11/12/13/14/15/16/17/18/19	
I.	1 1 A	(16)
II.	A	(17)
III.	B B B	(18)
IV.	C	(16)
V.	C	(16)
VI.	2 2 D D	
VII.	D D E	(16)
VIII.	3 3 E	(16)
IX.	4 4 F F	(18)
	04/05/06/07/08/09/10/11/12/13/14/15/16/17/18/19	

În versul care încheie primul terțet, cele trei rime (două interioare și una exterioară), având aceeași clausulă, formează o serie expresivă pe care metricienii francezi o cunosc sub numele de „les rime semperières" [6].

[5] În principiu, rimele exterioare sunt notate cu litere, iar cele interioare cu cifre. Totuși, când rimele interioare au aceeași clausulă cu cea exterioară, se înțelege că ele vor fi notate cu o literă comună.

[6] Cf. Henri Morier, *op. cit.*, p. 1014.

De asemenea, rima exterioară din versul VI — notată D și ocupând spațiul a două silabe, deoarece este paroxitonă (feminină) — devine rimă interioară în versul imediat următor.

Poziționarea rimelor interioare, ca și a celor exterioare nu se face după o anumită regulă — căci și metrul versurilor este diferit. Cu toate acestea, poezia are o muzicalitate aparte, mai ales că vocalele atlate sub ictus, aparținând aceluiași vers, sunt contrastante : *a/î* și *i/u*.

Virtuozitatea lui Macendoski în plasarea rimelor interioare, ca și muzicalitatea lor studiată, amintesc de poetul „instrumentalist" prin vocație, pentru care sonoritatea versului era o componentă de bază a poeziei. Și nu putem încheia aceste observații fără să amintim că Macedonski a teoretizat îndelung asupra rimei în articole memorabile, publicate în „Literatorul" anilor 1880 și 1881 [7].

Mai rar, rimele interioare se organizează în vers, fragmentându-l în trei segmente egale, datorită cezurilor mobile. În acest caz, valoarea rimelor „emperières" iese și mai mult în evidență, iar muzicalitatea versului crește ca urmare a faptului că diviziunile ritmice au un număr identic de silabe. Ion Pillat, în poezia căruia rimele interioare apar frecvent, ne oferă un asemenea exemplu în *Ochelarii bunicii* din volumul *Pe Argeș în sus* (1923) :

„Nu vreau să-l știu ... nu pot să-l știu ... E prea târziu !"
-vv-/ -vv-/ v- v-
4 4 4

Firește, rimele interioare nu au totdeauna motivația expresivității, ele putând fi și rodul hazardului creator.

În *Viața alături* din volumul *Visuri în vuietul vremii*, (1939), Al. Philippide recurge la rima interioară chiar în primul vers, situând-o în imediata vecinătate a cezurii mobile :

„Zilele méle, rupte drapéle,
-vv -v/ -v v-v
Smulse se duc în vântul mare-al vremii".
-vv-/ v-v -v -v

Totuși, primele versuri nu au rimă și nici o disciplinare metrică nu se produce. Cultivând v e r s u l l i b e r, la începutul poeziei menționate, Al. Philippide se manifestă numai aparent ca un poet care nu ține cont de normele prozodice specifice poeziei clasice. Fiindcă, în nona finală, disciplinarea metrică e strictă — toate versurile având nouă silabe și rimă paroxitonă (feminină) !

Dar prezența rimei interioare în primul vers al poeziei *Viața alături*, ambiguă din punctul de vedere al structurii prozodice, determină întrebarea referitoare la comportarea acestui tip rimic în lirica actuală.

Dacă o analizăm pe cea scrisă de Nichita Stănescu, constatăm plasarea în același vers a unor cuvinte omofone în ultima lor parte, fie provenind din mai multe clase morfologice, fie dintr-una singură.

[7] Vezi Olimpia Berca, *Poetici românești*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 123—133.

Pentru prima situație am ales următorul exemplu, desprins din poezia *Deci voi sta* din volumul *Necuvintele* (1969) :

„Deci voi sta cu bótul, cótul, tótul — A/A/A
prins într-un cârlig de cerul gurii — B
smuls din aerul infect, pilotul — A
vidului și al făpturii." — B

Pentru a doua situație am preferat acest fragment din *Izgonirea din rai*, aparținând volumului *În dulcele stil clasic* (1970). Citându-l, facem totodată mențiunea că rimele exterioare lipsesc :

„El,
planând spre greutatea pământului,
spre greutatea sferei noastre,
plângând, blestemând, aiurând, — A/A/A
coborând a venit." — A

În *Cântec* — integrat aceluiași volum — rima interioară (concepută ca joc) se poate obține prin renunțarea la primele foneme ale unui cuvânt și apoi prin îndepărtarea progresivă a celor rămase. Se înțelege, în acest caz, ultima parte a cuvântului supus destrămării sonore este omofonă cu formele nou create :

„Rupe-mi tu ce este rupt — A
Curcubéul, béul, éul — B/B/B
Doamnă veșnic dedesubt — A
Îți sărută talpa zeul." — B

O realizare prozodică superioară legată de utilizarea rimei interioare întâlnim în poezia *Artemis* din volumul *Clar de inimă* (1973). Ictusul forte din clausula unui vers *(-eá)* definind o rimă oxitonă, își găsește corespondența fidelă chiar la începutul versului respectiv. Situația se repetă două versuri mai încolo, iar în cel intermediar, același grup vocalic se află la sfârșitul unui cuvânt plasat exact la jumătatea sa, înaintea cezurii mobile. Este clar că Nichita Stănescu a mizat pe acest paralelism expresiv și muzical totodată. Reproducem versurile respective nu înainte de a menționa că ele constituie, de fapt, un fragment din poezia *Artemis*, și nicidecum un modul strofic bine delimitat :

„*Eá* e Artemis ! Vorbește când *vreá*. — A/A
Tace când *vreá*, ca delfinii. — A/B
Eá vede zigzaguri numai de *steá* — A/A
Și gândește ca iarba, în linii !" — B

Într-un mod asemănător procedează un alt poet vizionar, sortit de destin și istorie să trăiască de cealaltă parte a Prutului. Numele său e Dumitru Matcovschi. Acesta, în poezia *Lebăda*, inclusă în volumul *Imne și blesteme* (1991), apelează frecvent la rimele oxitone (masculine) având ca ictus forte vocala *á* sau diftongul *eá*. Luminozitatea vocalei amintite, precum și a diftongului care o conține contrastează — după o tehnică romantică venită prin filieră eminesciană — cu tabloul nocturn descris. *Marea*, *luna*, *steaua* și *noaptea* sunt elemente tipic eminesciene. Câteva

verbe, mai ales, se repetă cu insistență. Dar ocurența lor — dincolo de muzicalitatea potențială — are darul de a sugera m i ș c a r e a, atât de specifică respectivului tablou. Mulțimea rimelor interioare, apărute ca efect al însușirii concepției eminesciene privind expresivitatea vocalică, impresionează :

„Marea mare fremătá, fremătá, fremătá, A/A/A
Luna-n ceruri răsăreá, iar lângă eá B/B
Răsăreá, un pui de steá, pui de steá, B/B/B
Noaptea-ncet se așterneá, așterneá B/B
Și lebăda ascundeá, o furá, o ascundeá, B/A/B
Marea însă fremătá, fremătá, fremătá." A/A/A

Într-o măsură mult mai mare decât alți confrați de generație, Leonid Dimov manifestă un interes constant față de problemele versificației. În lirica sa întâlnim mai multe varietăți de rimă interioară, începând cu cea aflată la jumătatea versului (deci înaintea cezurii) :

„Prietenul îmbrăcat în frác
Cu pantofi de lác/ și, pe cap, cu clác" (5A + 5B)

și continuând cu rimele care ocupă în vers alte poziții decât cea mediană. Citatul anterior provine din *Vis vesperal cu un vârf de cărămidă*, inclus în sumarul volumului *Carte de vise* (1969). În *Vis de carne*, din același volum, rimele interioare și cele exterioare se grupează diferit. Uneori ele se află în apropiere, deci în același emistih, alteori cezura mobilă evidențiază poziția lor asimetrică :

„Spre turle bavaréze cu meteréze,
Spre iúrte/ pline la uși cu túrte."

Cultivând cu obstinație refrenul, rima identică și rima interioară Cezar Ivănescu imprimă liricii sale o linie melodică evidentă, care constituie marca unei originalități indubitabile.

În poezia *Nadia* — cu care se deschide volumul *Muzeon* (1979) —, autorul recurge la tonul encomiastic susținut nu o dată de rimele interioare. Ele sunt plasate în primele versuri ale câtorva strofe, despărțindu-le în emistihuri egale (6A + 6B). Numai că rima interioară din primul emistih nu-și găsește perechea în emistihul B al versului respectiv, ci tot în emistihul A — dar al versului următor. Sunt create astfel două perechi rimice (una interioară, alta exterioară) — pe verticală, deci —, atât la jumătatea, cât și la sfârșitul primelor două versuri. Chiar dacă ele nu se află în același vers, ci în versuri diferite (dar apropiate poziționa), rimele acestea sunt, după locul pe care îl ocupă, interioare :

„! de frunză ascultánd, de iarbă și de néa A_1/A
v-v vv-// v-v vv- (6A + 6B)
ca cerbii mari purtánd coroana cea mai greá" A_1/A
v-v- v-// v-v -v- (6A + 6B)
(. . . . . .)
„! ca pasărea tu ésti, care se mai vedeá
v-vv v-// vvvvv- (6A + 6B) B_1/B

în vremile cerești pe capiști ca o steá". B_1/A
v-vv v-// v-v vv- (6A+6B)

Pentru versurile având rime interioare este preferată (în acest caz) forma alexandrinilor francezi, cu unele amendamente însă. Căci, în versul astfel conceput, cezura mediană desparte ferm emistihurile încheiate cu un cuvânt care-și găsește corespondentul sonor în versul următor.

Dintre poeții actuali care cultivă rima interioară, dar și paradoxul, ar mai trebui citat Șerban Foarță. El manifestă plăcerea unui calofil înzestrat, convins că în poezie nu contează nimic altceva decât jocul pur al sunetelor. De obicei, acestea sunt dispuse într-o ordine identică în versurile 1—4 și 2—3 ale poeziei respective, dar cristalizarea lor în jurul unui sens diferă. Astfel ia naștere c a l a m b u r u l, mult apreciat în lirica medievală și renascentistă (îndeosebi în cea franceză).

Calamburul începe uneori de la titlul volumului. *Șalul, eșarpele Isadorei* (1978) apare transcris în ultima pagină a cărții *Șalul e șarpele Isadorei* — aluzie la Isadora Duncan, celebra dansatoare (venerată, printre alții, și de Esenin) care a murit sugrumată de propria-i eșarfă prinsă de roata mașinii în care se afla.

Versurile cuprinse în acest volum — printre care și această primă parte din *Șase (spre șapte) tautofonii sau tentativa de-a suprima (nepedepsit) aerul dintre cuvinte* — fac din calambur punctul său forte:

„1) Doamne! Cu Pan, glicine, galeși
rup și serafii (nea zăcând),
rup și se rafinează când
doamne, cu panglici inegale, -și

descoperă un ser afin
la maladie. Azaleea
la mal adie. Az', aleea
descoperă un serafin"

dar și o limită peste care nu se poate trece. Astfel încât s t r o f a devine la Șerban Foarță a n t i s t r o f ă, intitulând ca atare ultima poezie a cărții:

„Rozine, Edith, Alice: adore-i
șalul, eșarpele de lux ...
... Șalul e șarpele de lux,
roz, inedit, al Isadorei!"

Influențat deopotrivă de sonoritățile din *Uvedenrode* — ca urmare a influenței esteticii barbiene — și de subtilitățile tehnice ale poeziei franceze, Șerban Foarță rămâne, printre creatorii actuali, un caz aparte. Fără să excludă gratuitatea demersului său, pentru el poezia înseamnă, înainte de toate, joc pur și inteligent al sunetelor în căutarea unui sens.

* * *

După cum s-a putut constata, rimele interioare sunt specifice atât liricii clasice cât și celei moderne. În mod aproape paradoxal, versul alb

nu este străin nici de rima interioară, nici de cea identică — acceptând prezenţa lor fără nici o constrângere venită din partea ritmului sau metrului.

Totuşi, deşi se disting prin anumite particularităţi (legate de poziţia lor în vers), aceste rime nu poartă la noi, ca în versificaţia franceză, denumiri care să le diferenţieze. Singurul studiu care pune această problemă rămâne, deocamdată, cel scris de Mihai Bordeianu [8]. El nu observă însă, adoptând terminologia franceză, decât rima internă, deşi exemplele alese pentru studiul de faţă fac dovada marii lor diversităţi.

Vom încerca, de aceea, să îmbogăţim terminologia de specialitate, propunând câteva denumiri noi. Astfel, r i m ă m e d i a n ă se va numi rima interioară delimitată de cezura fixă, după cum r i m e l e a l ă t u r a t e se vor afla, după cum o indică şi numele, în imediată vecinătate. Când în acelaşi vers se găsesc cuvinte care formează două rime distincte, atunci putem vorbi despre r i m e m i x t e, făcând de fiecare dată menţiunea că ele sunt i n t e r i o a r e.

Septembrie 1994

Facultatea de Litere
Iaşi, B-dul Copou nr. 11

[8] Mihai Bordeianu, *op. cit.*, p. 238—243.

ION DIACONESCU, **Sintaxa limbii române.** [Vol.] I. **Unităţile sintactice.** [Vol.] II. **Relaţiile sintactice**, Bucureşti, TUB, I: 1992, 215 p.; II: 1993, 162 p. (Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere)

Cartea **Sintaxa limbii române**, destinată studenţilor de la facultăţile filologice şi profesorilor din învăţământul gimnazial cuprinşi în sistemul de perfecţionare a personalului didactic, îşi propune să abordeze „sintaxa limbii române din perspectiva totalităţii variantelor şi a aspectelor sale funcţionale, în scopul relevării sistematice a mecanismelor de organizare şi de funcţionare a structurii sintactice" (vol. I, p. 29).

În primul volum sunt prezentate, pe larg, obiectul şi metodele sintaxei, raportul dintre sintaxă şi celelalte componente ale limbii, unităţile sintactice (partea de propoziţie, sintagma, propoziţia şi fraza), corespondenţa dintre unităţile sintactice, textul, iar cel de-al doilea volum are ca obiect de studiu relaţiile sintactice din limba română.

Studierea sintaxei din dublă perspectivă, relaţională şi funcţională, pune în evidenţă elementele de expresie şi pe cele de conţinut, mijloacele de expresie distribuindu-se în raport cu trăsăturile structurale ale fiecărei unităţi.

Autorul foloseşte ca metode de cercetare a obiectului sintaxei analiza, pentru descrierea structurii sintactice, şi sinteza, pentru generalizarea datelor şi a observaţiilor rezultate din analiză.

Deşi nu ne-am propus să prezentăm pe larg întregul material cuprins în cele două volume ale cărţii, credem că este necesar să ne oprim asupra modului în care este discutat predicatul nominal.

Autorul consideră că interpretarea predicatului nominal (alcătuit dintr-un verb copulativ şi un nume predicativ) ca unitate sintactică unifuncţională ar fi motivată doar de un criteriu semantic (şi anume de asemantismul total sau parţial al verbului *a fi*, în cazul celorlalte verbe incluse în categoria copulativelor) şi recunoaşte, pe baza criteriilor de ordin structural, bifuncţionalitatea sintactică a acestor unităţi.

Este acceptată ideea că verbele angajate la nivel sintactic în actul predicativ sunt singurele purtătoare ale indiciilor de predicaţie. Calitatea predicativă a verbului *a fi* este relevată în procesul generativ al propoziţiei, în care joacă rolul de predicat: *Elev silitor — Elevul este silitor.* Prin inserarea verbului *a fi*, propoziţia devine unitate constitutivă a frazei: *Omul harnic are de toate — Omul care este harnic are de toate.* Operaţia inversă predicativizării întăreşte observaţiile de mai sus: *Pădurea este verde — Pădure verde.* Verbul *a fi* asigură calitatea afirmativă sau negativă a unei propoziţii: *El este acasă — El nu este acasă.*

Cei doi constituenţi au caracter neunitar, verbul *a fi* putând să guverneze relaţii cu determinanţii proprii. În propoziţia *Voi îmi sunteţi azi prieteni adevăraţi*, verbul *a fi* regizează relaţii de determinare cu subiectul *voi*, cu complementul indirect *îmi* şi cu circumstanţialul de timp *azi*, iar substantivul *prieteni*, cu atributul *adevăraţi*.

Bifuncţionalismul celor două unităţi este atestat şi prin recunoaşterea numelui predicativ ca funcţie sintactică asemănătoare cu cea de atribut. Numele predicativ poate fi amplificat, antrenat în procese de expansiune şi contragere. Spre deosebire de verb, care are o poziţie constantă, numele predicativ poate fi permutat: *Munca este izvorul fericirii — Izvorul fericirii este munca.*

Argumentele prezentate îl îndreptăţesc pe autor să creadă că predicatul nominal nu-şi motivează existenţa.

Suntem de părere însă că existenţa predicatului nominal se justifică dacă ţinem seama de o serie de trăsături pe care le au componentele acestei unităţi sintactice. Cele trei valori gramaticale ale verbului *a fi* (predicativă, copulativă şi auxiliară) sunt actualizate în situaţii precise şi presupun un anume tip de relaţie sintactică. Deşi se comportă ca o unitate sintactică dependentă, cu un statut comparabil cu cel al atributului sau al complementului circumstanţial, prezenţa numelui predicativ presupune o relaţie de dublă dependenţă atât la nivelul sintagmatic, cât şi la cel frastic, în timp ce, în cazul atributului şi al complementului circumstanţial, se manifestă o relaţie de dependenţă unilaterală.

Dubla dependenţă se realizează între trei termeni, un determinant şi doi determinaţi cu funcţii sintactice diferite (un nume şi un verb), toţi cei trei termeni fiind obligatorii; determinantul aparţine direct contextului verbal. În urma acestei duble dependenţe se manifestă recţiunea, în relaţia dominată de verb, şi acordul, în cea dominată de nume. Astfel, spunem *Elevul este harnic*, dar *Eleva este harnică*.

Prin ceea ce am afirmat mai sus am dorit să demonstrăm faptul că predicatul nominal își motivează existența ca unitate sintactică unifuncțională.

Scopul analizei sintactice a frazei este punerea în evidență a modelului care stă la baza construcției dispozitivului structural al acestei unități sintactice. Utilitatea modelelor de generare a frazei se observă în procesul de sinteză, atunci când se construiesc fraze noi pornind de la unul dintre modelele existente.

Relația de supraordonare se manifestă între două planuri distincte: al comunicării *(dictum)* și al interpretării *(modus)*; cele două planuri sunt relativ autonome din punct de vedere sintactic.

Unitățile supraordonate sunt unități neintegrate, dar integrabile prin transformarea planului supraordonator într-unul subordonator: *Plec la munte, a zis el — El a zis că pleacă la munte*; această relație este reversibilă.

Pe baza acestui proces se stabilește o corelație între planul supraordonării și cel subordonator și se atribuie supraordonării calitatea de relație sintactică.

În încheiere, am putea menționa faptul că importanța cărții pe care am prezentat-o este conferită atât de caracterul său didactic, cât și de varietatea problemelor abordate de autor.

August 1994

MIHAELA MARIN
Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

ALEXANDRU METEA (coordonator) *, **Limba română pentru elevi.** Vocabular, morfologie, sintaxă. Sinteze, scheme, exerciții **, ediția a III-a, Timișoara, S.C. Helicon Banat S.A., 1994, 228 p.

Lucrarea se adresează elevilor din clasele V—VIII, celor din clasele de liceu, precum și candidaților la diferite examene de limba română, alăturându-se numeroaselor culegeri și îndrumare apărute în ultima vreme. Ea este avizată de Comisia de limba și literatura română a Ministerului Învățământului. Se urmărește transmiterea de noțiuni (cu definiții și exemple), dar și activarea cunoștințelor printr-un set de exerciții anexat la fiecare capitol de explicații teoretice.

Primul capitol, dedicat vocabularului, oferă informații sintetice despre structura acestuia, mijloacele de îmbogățire, familia de cuvinte, sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie și polisemie. Descrierea structurii vocabularului respectă principiile de expunere a acestui compartiment al limbii [1].

În capitolul dedicat morfologiei, se oferă, de asemenea, o sinteză informativă pentru cele zece părți de vorbire. Se remarcă structura consecventă în tratarea acestora: definiție, clasificare, funcții sintactice, observații și exerciții. Morfologia este astfel tratată pe treizeci de pagini (p. 37—73), fiind de fapt un fel de capitol de concluzii. De aceea, lipsa explicațiilor amănunțite trebuie suplinită cu o pregătire anterioară în acest domeniu.

Sintaxa este tratată pe un număr aproape dublu de pagini (p. 75—139), completând cunoștințele deja transmise, necesare ultimului capitol, *Analiza sintactică a propoziției și a frazei*. Sunt trecute în revistă părțile de propoziție corelate cu propozițiile corespunzătoare, după sistemul folosit în manualul de gramatică al clasei a VIII-a [2]: subiectul, propoziția subordonată subiectivă; predicatul, propoziția subordonată predicativă etc. Nu sunt luate în discuție părțile de propoziție și subordonatele corespunzătoare care nu figurează în programa școlară: elementul predicativ suplimentar, complementul circumstanțial instrumental, sociativ, de relație, opozițional, cumulativ și de excepție.

În expunerea părților de propoziție se remarcă, de asemenea, consecvența structurii: definiție, clasificare, prin ce părți de vorbire pot fi exprimate, topica, punctuația, unde este cazul — cuvântul determinat, observații și exerciții. Același lucru se observă în prezentarea subordonatelor: rolul în frază, cu-

* Lucrarea este alcătuită de un colectiv de autori: Ileana Alexeev, Adriana Balea, Constanța Deatc, Eugenia Felicia Gligor, Virginia Macovei, Elena Marinescu, dr. Alexandru Metea, Margareta Ocolișan, Florica Petreanu, Florica Popa, Florica Maria Pușcaș, dr. Silvia Rogobete, Constantin Vintilescu, care semnează capitolele redactate.

** Acesta este titlul scris pe coperta exterioară a volumului.

[1] Cf. Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, București, Editura Albatros, 1984.

[2] Ion Popescu, *Limba română. Gramatică*. Manual pentru clasa a VIII-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981.

vântul determinat din propoziția regentă, elemente joncționale, topica, punctuația, observații și exerciții.

Urmează un capitol de analiză, organizat în trei secțiuni: analiza sintactică a propoziției, analiza sintactică a frazei și texte propuse pentru analiză.

În primele două subcapitole sunt indicate modalitățile de abordare a analizei sintactice a propoziției printr-o procedură de tip algoritmic:

„Etapele analizei sintactice a propoziției sunt următoarele:

1. se precizează predicatul;

2. cu ajutorul predicatului se stabilește subiectul, care poate fi exprimat, subînțeles, inclus în forma verbului sau poate lipsi;

3. se delimitează părțile de propoziție care determină subiectul (grupul sintactic al subiectului);

4. se delimitează părțile de propoziție care determină predicatul (grupul sintactic al predicatului)" (p. 140).

Se aplică aceeași metodă pentru analiza sintactică a frazei:

„1. identificarea propoziției (propozițiilor) principale;

2. precizarea felului propoziției (propozițiilor) secundare și stabilirea propozițiilor de care depind acestea;

3. alcătuirea schemei" (p. 147).

În acest subcapitol se propune și o modalitate de verificare a analizei sintactice corecte a frazei, cu o demonstrație practică (p. 147).

Textele propuse spre analiză sunt în număr de 40, iar cerințele acestora vizează sintaxa, morfologia și vocabularul. Gradul de complexitate a textelor nu este foarte ridicat; se păstrează un indice aproape constant al dificultății de la primul text până la ultimul, menținându-se sistemul de cerințe de tipul examenului de admitere la liceu.

Ultima secțiune a volumului, *Cheia exercițiilor*, oferă rezolvările integrale ale exercițiilor și textelor propuse pentru verificarea cunoștințelor.

Lucrarea elaborată de acest colectiv de autori vine deci în sprijinul preparării diverselor probe de limba română, fiind utilă mai ales celor care au deja cunoștințe în domeniu.

Sunt folositoare indicațiile de utilizare a dicționarelor (p. 12, 28, 32, 34) și observațiile care se fac la sfârșitul fiecărui subiect tratat pentru evitarea confuziilor și a greșelilor.

Cu un caracter de noutate față de manualele școlare apar informațiile privind tipurile de sufixe (p. 18—19), existența modului prezumtiv (p. 56) și modalitățile expresive de realizare a superlativului absolut (p. 45).

De asemenea, este justă și folositoare observația privind caracterul circumstanțial al atributului: „*Accidental* în meciul anterior, el nu a putut juca azi" (p. 92).

Nu lipsită de interes este sesizarea atributului pronominal exprimat prin pronume personal în cazul dativ posesiv[3], dar această problemă este tratată incomplet în condițiile impuse de programa școlară. Astfel, o serie de culegeri[4] venite în sprijinul elevilor propun ca funcție sintactică atributul pronominal, dar la examenul de admitere la liceu organizat în București în sesiunea iulie 1994 s-a cerut „un exemplu de pronume personal în cazul dativ posesiv care să îndeplinească funcția de complement"[5].

Utilă este și corelarea părților de vorbire cu figurile de stil, oferindu-se o parte aplicativă, și nu una teoretică (p. 41, 46, 63).

Lucrarea este concepută ca o sinteză a cunoștințelor, dar schematizarea este uneori în detrimentul informației, determinând **greșeli prin omisiune.** Acestea sunt de câteva tipuri:

1. Autorul nu precizează strict aria de delimitare în cazul informațiilor privind vocabularul:

„Cuvintele din fondul de bază denumesc:
— acțiuni, stări: *a alerga, a avea, a bea, a cădea* etc.
— animale și păsări: *berbec, bou, broască, viței* etc.
— arbori și fructe: *alună, brad, cireș* etc.
— culori: *alb, albastru, galben, negru, roșu, verde.*
— alimente, băuturi: *apă, brânză, carne* etc." (p. 13—14).

Cuvintele enumerate fac parte, fără îndoială din nucleu, dar trebuia precizat că e vorba de **acțiuni și stări foarte importante** (nu verbe cum ar fi *a aseleniza, a ameriza, a sucomba*), **animale și păsări cunoscute** (nu *muflon, ornitorinc* sau *struț*), **arbori și fructe cunoscute** (nu *palmier* sau *arborele de cauciuc*), **culori de**

[3] Vezi *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei R.S.R., ed. a II-a, 1966, p. 141—142; Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei R.S.R., 1986, p. 123.

[4] Vezi Rodica Bogza-Irimie, *Gramatică practică în texte literare românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 194; Cristina Ionescu, Matei Cerkez, *Exerciții de gramatică a limbii române*, București, Editura Coresi, 1992, p. 33; Eleonora Zamșa, *Limba română — recapitulări și exerciții*, București, Editura Științifică, 1991, p. 97.

[5] Conform opiniei contestate a *Gramaticii limbii române*, care, în anumite contexte, rezolvă problema funcției sintactice în favoarea formei (*ed. cit.*, p. 143—144).

bază (nu *mov, lila, indigo*) și **alimente, băuturi de primă necesitate** (nu *whisky* sau *hamburger*) [6]. Trebuie spus că exemplele date de noi nu sunt enumerate de autor, dar necircumscrierea teoretică exactă poate determina receptarea incorectă a caracteristicilor acelor cuvinte care fac parte din nucleul vocabularului.

2. Tot incompletă este și observația că „substantivele care denumesc momentele zilei, zilele săptămânii și anotimpurile, prin articulare devin adverbe" (p. 21). Ele însă pot rămâne substantive articulate în anumite contexte [7]: *Vara este călduroasă.*

3. Formularea incompletă poate determina perceperea eronată a informației și poate conduce la greșeli.

Se spune astfel că apoziția stă în cazul nominativ (p. 39), dar nu se precizează că este vorba de apoziția neacordată.

Nu se ridică deloc problema tipurilor de apoziție, justificarea putând fi însă programa școlară.

4. Pe de altă parte, în contextul în care se amintesc tipurile mai rare de funcții sintactice specifice unui caz, ar fi interesant să se completeze noțiunile teoretice. În această situație sunt substantivele în cazul dativ cu funcție de complement circumstanțial de loc („Stai *locului!*" p. 39) și atribut („E frate *prietenului* meu" p. 39), care ar facilita completarea schemei de valori a dativului (respectiv, cu dativul locativ și dativul adnominal).

5. Deși se analizează la adjectivul pronominal posesiv și categorii specifice (numărul posesorilor, numărul obiectelor posedate și persoana) (p. 170), nu se menționează nimic în acest sens în schema de analiză a adjectivelor determinative:

„OBSERVAȚIE: La adjectivul pronominal se precizează următoarele:
1°. felul (de întărire, posesiv, demonstrativ, nehotărât, interogativ, relativ, negativ)
2°. genul (masculin, feminin sau neutru)
3°. numărul (singular sau plural)
4°. cazul (nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ)".

6. Alteori se omite precizarea formei accentuate sau neaccentuate la pronumele personale în cazul acuzativ (p. 171).

7. În condițiile în care autorul a considerat necesară folosirea termenului **subiect gramatical** (p. 55) s-ar fi impus analiza dihotomiei subiect gramatical/subiect logic.

8. La nivelul prezentării sintaxei, deși se precizează că subordonatele corespund părților respective de propoziție (p. 78, 86, 93, 100, 105, 109, 114, 119, 123, 126, 129, 133, 136), nu se aduce în discuție mai detaliat un proces esențial pentru sintaxa propoziției și a frazei: **contragerea și expansiunea** [8].

Există însă în lucrarea analizată și unele **informații inexacte**, necorectate prin erată. Acestea apar mai ales la capitolul *Cheia exercițiilor*.

Astfel, la p. 171 se face o confuzie de funcție și de caz în interpretarea lui *ne* din „Viața însăși cere, la toți *ne* dă poruncă", despre care se spune că ar fi „pronume personal, persoana I, plural, **acuzativ**, formă neaccentuată, **complement direct**". Greșeala se poate explica prin omonimia formei clitice *ne* a pronumelui personal în cazurile dativ și acuzativ. Corect e vorba de cazul dativ și funcția sintactică de complement indirect.

O altă eroare întâlnită în lucrare constă în contradicția dintre explicațiile corecte referitoare la analiza sintactică detaliată a frazei și schema acesteia, care surprinde incorect mijloacele de coordonare. De exemplu, la p. 215 relația de coordonare dintre propozițiile 1 și 2 din textul 30, exprimată prin *dar*, este specificată în schemă drept „cop[ulativă]", după ce ambele propoziții fuseseră calificate, bine, drept „adv[ersative]"; situații similare se găsesc la p. 202, 210 și 214 (textele 28 și 29).

În erată nu se precizează nimic în acest sens, dar credem că problema va fi corectată la o viitoare ediție.

Pe de altă parte, considerăm că în schemă ar fi fost util să se precizeze și elementele de subordonare.

Volumul **Limba română pentru elevi**, avându-l coordonator pe Alexandru Metea, este un prețios ajutor pentru candidații la diverse examene și concursuri, precum și pentru doritorii de a cunoaște sintetic limba română.

Lucrarea corespunde scopului propus, oferind sinteze, scheme și exerciții, dar necesită receptori avizați, care au cunoscut anterior o serie de explicații privind problemele discutate.

Menționăm faptul că, aflată în circuitul concurențial, culegerea are și un mesaj publicitar: „Reușită garantată! Editura restituie costul cărții celor ce nu au reușit la examene, dar fac dovada că au asimilat corect și complet materialul prezentat în acest volum". Socotim conținutul acestuia neadecvat pentru ținuta unei lucrări de specialitate.

Septembrie 1994

VERA NĂSTASE

[6] Cf. Theodor Hristea, *op. cit.*, p. 14.
[7] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 200.
[8] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 365–372.

BABAK PARSA MOTLAGH, **Dicţionar român-persan**, Teheran, [f. edit.], 1994, XIII + 419 p.

Dicţionarul român-persan pe care-l prezentăm a fost conceput ca instrument de lucru util iranienilor care studiază în România.

Lucrarea este alcătuită din trei părţi. Prima, care este şi cea mai întinsă, cuprinde un număr de aproximativ 2 000 de cuvinte selectate atât din lexicul uzual al limbii române, cât şi din terminologia disciplinelor umaniste, tehnice şi economice. Tratarea materialului lexical este foarte sumară, din structura articolului de dicţionar făcând parte cuvântul-titlu, câteva informaţii cu caracter morfologic şi unul sau mai multe echivalente persane ale cuvântului românesc.

În cazul cuvintelor polisemantice, autorul nu desparte sensurile între ele şi nu traduce fiecare sens prin echivalentul său persan. La articolele mai mari (verbe, adjective cu valoare substantivală sau adverbială, pronume cu valoare adjectivală), sensurile nu sunt grupate potrivit valorii gramaticale pe care o au, ci fiecare valoare gramaticală a unui cuvânt face obiectul altui articol de dicţionar, creându-se astfel impresia că nu e vorba de un cuvânt, ci de mai multe.

Informaţia gramaticală este şi ea extrem de redusă, autorul indicând clasa morfologică din care face parte, cuvântul, forma de plural la substantive, cele de masculin şi feminin corespunzătoare singularului şi pluralului la adjective şi pronume, precum şi pe cele de indicativ prezent persoana întâi singular şi de participiu în cazul verbelor.

Apariţia acestor informaţii morfologice în dicţionar se justifică prin faptul că, în persană, flexiunea şi conjugarea au trăsături diferite de cele din limba română: părţile de vorbire nominale nu au forme flexionare în funcţie de gen, număr şi caz, iar verbele se grupează într-o singură conjugare. Autorul a considerat că este necesar să indice şi participiul verbelor, ştiut fiind că, în română, nu există o regulă de formare a acestui mod.

Partea a doua a dicţionarului este constituită dintr-o anexă conţinând cele mai importante verbe româneşti care lipsesc din prima secţiune. Aceste verbe sunt prezentate într-o manieră similară celei din dicţionarul propriu-zis, singura deosebire fiind că aici n-au fost menţionate formele de participiu.

Cea de-a treia secţiune a dicţionarului, consacrată gramaticii limbii române, este alcătuită din şapte tabele în care sunt prezentate formele accentuate şi cele neaccentuate ale pronumelui personal şi ale celui reflexiv la cazurile nominativ, dativ şi acuzativ (în primele cinci tabele), precum şi desinenţele corespunzătoare indicativului prezent, persoanele 1—6 pentru fiecare dintre cele patru conjugări.

Finalul lucrării cuprinde alfabetul limbii române, lista de abrevieri şi un cuvânt al autorului, în care sunt expuse idei legate de originea şi evoluţia limbii române şi a poporului român, scopul urmărit aici şi modul de elaborare al acesteia.

Ceea ce se poate observa este lipsa accentului de intensitate la cuvintele româneşti, autorul considerând că notarea acestuia nu dă prea multe informaţii despre modul în care se pronunţă, deoarece în persană funcţionează opoziţia de cantitate în cazul vocalelor, iar rostirea cuvintelor este dictată de această opoziţie. Raportarea la situaţia din persană nu este suficientă, având în vedere faptul că în română accentul de intensitate are un rol foarte important, iar neluarea sa în seamă conduce la neînţelegerea anumitor cuvinte. Este cazul cuvintelor cu acelaşi aspect grafic, între care diferenţele semantice şi morfologice sunt puse în evidenţă doar de accentuarea lor diferită (de exemplu *ácele — acéle ; roi — roi* etc.).

Valoarea lucrării este mult diminuată de lipsa de sistematizare a informaţiei lexicale şi gramaticale în cadrul articolelor de dicţionar. Nu se face diferenţa între sensurile proprii şi cele figurate ale cuvintelor, iar în ceea ce priveşte compusele, locuţiunile şi expresiile, autorul a notat numai corespondentele persane ale acestora, fără să le precizeze nici natura şi nici valoarea morfologică.

Informaţia morfologică ar mai fi trebuit să includă şi formele duble de plural ale substantivelor (atunci când între ele există diferenţe de sens) ; formele de indicativ prezent ale verbelor la persoana întâi singular au desinenţa zero.

În dicţionar nu figurează indicaţii referitoare la domeniul circulaţiei cuvintelor şi la valoarea lor stilistică şi nici nu sunt consemnate variantele cuvintelor incluse în listă, acolo unde este cazul.

Considerăm că erau necesare unele precizări privind normele ortografice, ortoepice şi de punctuaţie din limba română, ştiut fiind că, în persană, apar doar semnul întrebării, punctul, virgula şi linia de dialog, iar în scris se întrebuinţează numai caracterele minuscule, al căror aspect grafic se modifică în funcţie de poziţia lor în cuvânt.

Deşi cuprinde un număr mic de cuvinte, iar acestea sunt tratate destul de sumar, dicţionarul român-persan pe care l-am prezentat are meritul de a fi îmbogăţit lexicografia româno-persană, fiind, totodată, şi prima lucrare de acest fel realizată de un autor iranian.

Septembrie 1994

MIHAELA MARIN
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

STELIAN DUMISTRĂCEL, DOINA HREAPCĂ, ION-HORIA BÎRLEANU, **Noul Atlas Lingvistic Român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale,** vol. I, partea 1, Iaşi, Editura Academiei Române, 1993, 347 p.

Pe baza materialului adunat de Stelian Dumistrăcel în vederea alcătuirii *Noului Atlas Lingvistic Român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, cercetători (ca şi Stelian Dumistrăcel) la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi, au alcătuit şi publicat culegerea de texte dialectale din Moldova şi Bucovina (vol. I, partea 1).

În afara textelor propriu-zise, volumul conţine o serie de informaţii fără de care culegerea n-ar fi utilizabilă.

Lucrarea se deschide cu un cuvânt înainte semnat de Stelian Dumistrăcel şi intitulat sugestiv: *Probleme ale publicării şi ipostaze ale utilizării textelor dialectale ca instrumente de cercetare* (p. VII—XXXI).

După lista abrevierilor bibliografice şi cea a siglelor (p. XXXIII—XXXV şi, respectiv, p. XXXVII), urmează un inventar complet al localităţilor anchetate pentru *NALR — Moldova, Bucovina. Texte dialectale* I, partea 1 şi partea a 2-a (p. XXXIX—XL), dar şi lista localităţilor pentru care au fost deja publicate texte dialectale (sau folclorice) (p. XL—XLII).

O primă hartă, reprodusă la pagina XLIII, ilustrează cele cinci zone de anchetă din Moldova şi Bucovina, specificându-se totodată şi anchetatorii care au efectuat investigaţiile: Adrian Turculeţ, Ion-Horia Bîrleanu, Ion Nuţă, Ion A. Florea şi Stelian Dumistrăcel.

Pe pagina următoare (p. XLIV) se află o altă hartă, mai detaliată, a zonei din care au fost culese textele pentru acest volum.

Transcrierea fonetică a textelor este făcută în conformitate cu normele generale, folosite şi pentru NALR, cu unele completări sau modificări, precizate foarte exact de către autori (p. XLV—LVIII).

În continuare sunt consemnaţi informatorii, grupaţi pe localităţi şi în ordinea (convenţională) descrescătoare a vârstei (p. LIX—XCI). Pentru fiecare informator în parte se fac, pe lângă observaţiile generale cu privire la vârstă, sex, profesie, şi câteva referiri ce vizează comportamentul fiecăruia faţă de actul anchetării. În acest sens autorii notează: „scurtele prezentări ce urmează au în vedere comportamentul acestor informatori [...], în situaţia de comunicare specială pe care o reprezintă înregistrarea" (p. LIX).

Din volum nu lipsesc nici informaţiile cu privire la tematica textelor dialectale cuprinse în lucrarea de faţă (p. XCV—CI). Toate aceste date preliminare amintite mai sus transformă de fapt cartea, dintr-o simplă culegere de texte, într-o operă ce răspunde, până în cele mai mici amănunte, numeroaselor rigori impuse de cercetarea ştiinţifică actuală de specialitate.

Partea cea mai amplă o constituie, după cum era de aşteptat, textele propriu-zise. Mai exact, este vorba de 307 texte dialectale aparţinând informatorilor din 28 de localităţi din judeţele Bacău, Vaslui şi Galaţi.

În partea finală a lucrării se reproduc o serie de ilustraţii reprezentând fie informatori (planşele A_1—A_3), fie elemente ale habitatului rural tradiţional (planşele B_1—B_3) sau, în ordine: obiecte şi unelte din gospodăria ţărănească, mijloace de transport (C_1—C_5), imagini cu privire la utilizarea stufului în gospodăria ţărănească (D_1—D_3), unelte de pescuit (E) sau unelte utilizate la prelucrarea cânepei (F_1—F_{10}). Detaliile în legătură cu aceste imagini sunt prezentate între paginile 337 şi 340.

Volumul se încheie cu un dublu indice: de autori şi de subiecţi sau colaboratori pentru anchete. Felul în care autorii îşi alcătuiesc şi îşi structurează lucrarea reliefează faptul că s-a avut în tot timpul în vedere redarea cât mai exactă a particularităţilor lingvistice locale, fără a se neglija însă alte aspecte ale zonelor anchetate, ce pot oferi o imagine integrală a mediului rural luat în consideraţie.

FLOAREA VÎRBAN

ALAIN RUZÉ, **Ces Latins des Carpathes. Preuves de la continuité roumaine au nord du Danube**, avec une préface de M. G.-A. Chevallaz, Ancien Conseiller Fédéral, Ancien Président de la Confédération Helvétique, Berne — Francfort s. Main — New York — Paris, Editions Peter Lang, 1989, 154 p.

Cartea are drept moto un citat din Mircea Eliade (*Le peuple roumain fut engendré sous le signe du loup, c'est à-dire prédestiné aux guerres, aux invasions*) și un altul din Jean d'Ormesson (*Rien n'est plus près de l'homme que la langue qui est sienne*).

Din prefața semnată de fostul președinte al Confederației Elvetice, G.-A. Chevallaz, reținem următoarea frază semnificativă: *L'histoire de la Roumanie est le témoignage frappant d'un peuple qui a su, dans les conditions les plus difficiles, dans un pays perméable aux invasions et aux migrations, convoité par les conquerants voisin pour sa situation et pour les richesses de son sol, conserver son identité daco-roumaine et sa fidélité chretienne, maintenir sa latinité dans un isolement total, au milieu des langues slaves, hongroise, grecque et turque* (p. 9).

În „Introducere" (p. 11—16), Alain Ruzé punctează câteva momente principale din istoria poporului român, insistând asupra originilor sale romanice și subliniind că, până în secolul al XVIII-lea, nimeni nu a pus la îndoială descendența daco-romană a românilor și prezența lor permanentă la nordul Dunării și în arcul intracarpatic. Tot aici (p. 15) autorul indică și scopul cercetării sale, și anume acela de a-i face să ajungă la o înțelegere a realității nord-dunărene, detașați de orice spirit polemic și dominați doar de rigoarea demersului științific, pe toți cei care doresc să știe cine sunt românii, acești „latini aparținând romanității orientale".

Prima parte a studiului „Dacia romană. Mărturii ale scriitorilor antichității" (p. 17—34), conține două capitole intitulate „Au dispărut dacii ?" (p. 19—27) și „Retragerea legiunilor romane" (p. 29—34). Răspunsul la întrebarea formulată în titlul primului capitol se bazează pe surse istorice autorizate și este negativ. În capitolul al doilea, Alain Ruzé arată că cercetătorii români au supus unui examen critic izvoarele istorice privitoare la cucerirea Daciei, la transformarea ei în provincie romană și la retragerea armatei și administrației romane la sud de Dunăre. Mergând pe urmele cercetătorilor români, Alain Ruzé constată că nu există nici un document demn de crezut care să probeze că românii nu sunt descendenții dacilor romanizați.

Partea a II-a cuprinde „Argumente lingvistice" (p. 35—64) în sprijinul tezei formulate în prima parte. Detalierea argumentelor lingvistice se face în capitolele intitulate: 1. „Româna și celelalte limbi romanice" (p. 37—41), 2. „Raporturile dintre română și albaneză" (p. 43—49), 3. „Raporturile dintre română și limbile slave" (p. 51—52), 4. „Absența elementelor germanice din limba română" (p. 53—55), 5. „Vocabularul agricol și pastoral" (p. 57—61), 6. „Vocabularul religios" (p. 63—64). Bazându-se pe o solidă bibliografie românească și străină, autorul combate teza formării poporului român la sud de Dunăre și a migrării sale ulterioare la nordul fluviului.

Partea a III-a aduce în discuție *Argumente toponimice* (p. 65—75). Invocând și de această dată o temeinică bibliografie, din care nu lipsesc N. Iorga, Iorgu Iordan și Em. Petrovici, autorul demonstrează că teza conform căreia nu ar exista toponime dacoromâne la nord de Dunăre este „abuzivă". El observă, de asemenea, că „repartiția numelor românești în Transilvania este generală și uniformă, în timp ce numele germanice, flamande sau chiar maghiare apar în mod sistematic sub forma unor enclave" (p. 73), fapt semnificativ pentru reflectarea modului în care s-a derulat colonizarea organizată a maghiarilor, saxonilor și a șvabilor în acest teritoriu dacoromân.

În partea a IV-a, „Argumente arheologice" (p. 77—114), sunt inserate capitolele „Dacogeții înainte de cucerirea romană" (p. 77—81), „Un caz specific: Dobrogea" (p. 83—87), „Probe ale continuității dacice (după ocuparea Daciei de către romani)" (p. 89—93), „Probe ale continuității dacoromâne (după retragerea legiunilor romane)" (p. 95—101), „Creștinarea Daciei" (p. 103—107), „De la romanizare la românizare (secolele al VI-lea — al XI-lea)" (p. 109—114). Sprijinindu-se pe rezultatele cercetărilor arheologice, Alain Ruzé pune în evidență câteva idei fundamentale, dintre care amintim: omogenitatea culturii dacice, explicabilă prin geneză și prin identitatea evoluției istorice; prezența activă și neîntreruptă a autorității imperiale și, implicit, a civilizației romane la Dunărea de Jos, ca fundament al continuității daco-romane pe totalitatea ariei carpato-istro-pontice; continuarea activă a romanizării provinciei și după retragerea trupelor de către împăratul Aurelian și cristalizarea definitivă a romanității orientale din punct de vedere etnic, lingvistic și cultural până în secolul al V-lea, fapt care va permite asimilarea slavilor în acest ținut devenit în întregime roman. Aici este locul în care ar fi meritat să se menționeze contribuția lui V. Pârvan la elucidarea problemelor puse în discuție. Din păcate, excelenta lucrare a istoricului român *Începuturile vieții*

romane la gurile Dunării, apărută la București în 1923 și reeditată în 1974, nu este amintită nici în cadrul acestui capitol, și nici la bibliografia generală de la sfârșitul cărții.

Partea a V-a a cărții este consacrată studierii „Continuității instituțiilor socio-politice" (p. 115—124). Principalele idei care se desprind din această parte subliniază faptul că „pe toată durata migrațiilor, comunitățile rurale au avut o structură interioară coerentă și de tradiție latină" (p. 118) și că la începutul evului mediu populația era structurată în formațiuni specifice, consolidate de-a lungul unei transformări multiseculare.

Ultima parte, a VI-a, se referă la „Izvoarele medievale ale continuității române" (p. 125—136). Acestea, fie că sunt latine, fie că sunt general occidentale, bizantine sau orientale, oferă probe numeroase și incontestabile care atestă prezența masivă a românilor constituiți în spațiul lor multisecular carpato-danubiano-pontic în formațiuni politico-militare independente.

Volumul se încheie cu o bogată „Bibliografie" (p. 137—154) română și străină, din care nu lipsesc numele unor reputați lingviști români ca I. Coteanu, O. Densusianu, I. Fischer, Al. Graur, Iorgu Iordan, D. Macrea, H. Mihăescu, C. Poghirc, S. Pușcariu, Al. Rosetti, I. I. Russu ș.a.

Scrisă într-un limbaj accesibil și într-o limbă de largă circulație, lucrarea lui Alain Ruzé, întemeiată pe surse credibile și corect interpretate, este o contribuție mai mult decât meritorie la demistificarea unui capitol fundamental din istoria poporului român și a limbii sale. Gestul autorului devine și mai semnificativ dacă menționăm în mod special informația potrivit căreia un antecesor al său, Martin le Fumée, a vorbit despre romanitatea românilor în cartea sa *Histoire générale des troubles de Hongrie et Transylvanie*, publicată în 1595.

MAGDALENA GEORGESCU

RECTIFICARE

În nr. 1—2 din acest an există câteva greșeli de tipar pe care cititorii sunt rugați să le corecteze:

pagina, rândul:	în loc de:	se va citi:
p. 28, titlul articolului	epoca dacoromână	epoca dacoromană
p. 31, r. 9	*siihastră*	*sihastră*
p. 31, r. 9	ἡτιχαστής	ἡσιχαστής
p. 31, r. 9	ἡτικάστρα	ἡσιχάστρα
p. 31, r. 10	ἡσμαλκτήριον	ἡσιχαστήριον
p. 31, r. 11	ἡσικάττηρια	ἡσιχαστήρια

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
RO—76100 Bucureşti 5
ROMÂNIA

Founded in 1952
12 issues every year

Editor in Chief : I. Coteanu

Assistant Editor : Mioara Avram

Associate Editors :
Gh. Bolocan, Gr. Brâncuş, Gh. Chivu, Ion Gheţie, Valeria Guţu Romalo, Theodor Hristea, Marius Sala, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language : grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes review articles, bibliographical notes, chronicles. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address : Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Calea 13 Septembrie nr. 13, RO—76100, Bucureşti 5, ROMÂNIA.
Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.
Subscriptions should be sent to : RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33—57, Bucureşti, România ; ORION SRL, Splaiul Independenţei 202 A, Bucureşti 6, România, P.O. Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425 ; AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu, nr. 29 A, ap. 66, sector 3, C.P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România.

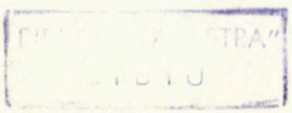

LIMBA ROMÂNĂ

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesați de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române: gramatică, vocabular, limbă literară și stilistică, istoria lingvisticii românești, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică și filologie.

Revista publică în nr. 7—8 bibliografia anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în țara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultații și recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile în două exemplare dactilografiate la două rânduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hârtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe, figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, în tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul consiliului de conducere cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R—76117 București, Calea 13 Septembrie nr. 13

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Sub redacția IORGU IORDAN, ALEXANDRU GRAUR, ION COTEANU, **Dicționarul limbii române** (DLR), serie nouă, tom XI, partea a 2-a, litera **T (t — tocăliță)**, 1982, 380 p., 75 lei; tom XI, partea a 3-a, litera **T (tocăna — twist)**, 1983, p. 377—764, 77 lei; tom VIII, partea a 5-a, litera **P (presin — puzzolană)**, 1984, p. 1343—1866, 105 lei; tom X, partea 1, litera **S (s — sclăbuc)**, 1986, 400 p., 79 lei; tom X, partea a 2-a, litera **S (scladă — semințărie)**, 1987, 304 p., 64 lei; tom X, partea a 3-a, litera **S (semn — sîveică)**, 1990, 1042 p., 130 lei; tom X, partea a 4-a, litera **S (slab — sponghios)**, 1992, 1412 p., 143 lei.

* * * **Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte**, seria IV, tom VIII (1986), 1987, 262 p., 21 lei; tom IX (1987), 1989, 196 p., 16,50 lei; tom X (1988), 1990, 232 p., 25 lei; tom XI (1989), 1993, 258 p., 65 lei.

* * * **Studii clasice**, tom XXIII, 1986, 160 p., 15,50 lei; tom XXIV, 1987, 186 p., 17 lei; tom XXV, 1988, 176 p., 17,50 lei; tom XXVI, 1989, 168 p., 17,50 lei; tom XXVII, 1991, 156 p., 119 lei.

* * * **Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV + 296 p. + 420 p. (broșură), 382 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, vol. I, 1987, LVIII + 476 p., 53 lei; vol. II, 1992, XLVII + 534 p., 300 lei.

* * * **Dicționar german-român**, ediția a II-a, 1989, XLVIII + 1182 p., 400 lei.

* * * **Formarea cuvintelor în limba română.** Vol. III. **Sufixele. 1. Derivarea verbală**, de LAURA VASILIU, 1989, 190 p., 18,50 lei.

MIOARA AVRAM, **Ortografia pentru toți, 30 de dificultăți**, 1990, 168 p., 19 lei.

ANDREI AVRAM, **Nazalitatea și rotacismul în limba română**, 1990, 248 p., 45 lei.

LILIANA IONESCU RUXĂNDOIU, **Narațiune și dialog în proza românească**, 1990, 184 p., 30 lei.

EMANUEL VASILIU, **Introducere în teoria limbii**, 1992, 114 p., 70 lei.

* * * **Noul Atlas lingvistic al României. Transilvania**, vol. I, 1992, XXIV + 356 p. + 250 p. (broșura), 550 lei.

Codex Sturdzanus. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de GHEORGHE CHIVU, 1993, 522 p., 980 lei.

H. MIHĂESCU, **La romanité dans le Sud-Est de l'Europe**, 1993, 600 p., 1000 lei.

ISSN — 0024 — 3523

LR, XLIII, nr. 3—4, p. 85—176, București, 1994

Lei 400

5483

BIBLIOTECA SIBIU

2022

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE FILOLOGIE ȘI LITERATURĂ

LIMBA ROMÂNĂ

I - IIII

XLIII

DIN CUPRINS:

• OTILIA DRAGOMIR, Observații asupra lexicului cronicii lui Zilot Românul • ECATERINA TEODORESCU, Categoriile gramaticale • FLOAREA VÎRBAN, Împrumuturi rusești în graiul românilor basarabeni din satul Izvoare • MIHAELA POPESCU, Decodări ale unui tip special de comparație • ION ȘTEFAN, Metafora în concepția lui Lucian Blaga • ION CALOTĂ, Ortoepia antroponimelor în *-iu* • ALEXANDRU MAREȘ, Două lecțiuni din *Codex Stürdzanus* • N. A. URSU, Și totuși cine este traducătorul *Foletului novel* ? (I) •

5-6/1994

50747

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. ION COTEANU — redactor-șef
MIOARA AVRAM — redactor-șef adjunct
GH. BOLOCAN
GR. BRÂNCUȘ
GH. CHIVU
ION GHEȚIE
VALERIA GUȚU ROMALO
THEODOR HRISTEA
MARIUS SALA
membru corespondent al Academiei Române
LAURA VASILIU
RODICA ZAFIU

Responsabil de număr : MIOARA AVRAM

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, apelați la serviciile de abonamente prin oficiile poștale și factorii poștali.

Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33—57, București, România, și la ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, București 6, România, P. O. Box 74—19, București, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425. Vă puteți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sector 3, București, C.P. 57—88, Fax 3124569, România (atât pentru reviste, cât și pentru cărți).

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se pot trimite pe adresa colegiului de redacție al revistei ,,Limba română".

La revue ,,Limba română" paraît 12 fois par an.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Editions de l'Académie Roumaine sera adressée à : RODIPET S.A. Piața Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33—57, București, România ; ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, București 6, România, PO Box 74—19, București, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425 ; AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sector 3, București, C.P. 57—88, Fax 3124569, România.

Adresa redacției :
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76100 București
Tel. : 4103200, 4103846, int. 2311

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76117 București
Tel. : 4103200, 4103846, int. 2119

0 - ULL. 2014

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECRETAR GENERAL

București,
Nr. 1514/31.III. 1994

Către,
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

Vă facem cunoscut că, în ședința din 23 februarie 1994, Biroul Prezidiului Academiei Române, luând în discuție modul în care se aplică hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, privind revenirea în grafia limbii române la *â* și *sunt*, a constatat că nu toate institutele și publicațiile editate de Academie aplică această hotărâre.

Atragem atenția că normele ortografice aprobate de Academia Română sunt obligatorii de la 1 ianuarie 1994 și că ele trebuie aplicate cu stricteţe.

SECRETAR GENERAL,

(s.s.) Acad. Marius Peculea

71102 — Calea Victoriei, 125— Tel. (01)650.76.80

LIMBA ROMÂNĂ

Anul XLIII 1994 Nr. 5 — 6
mai — iunie

SUMAR

ISTORIA LIMBII ROMÂNE

MARIA PURDELA SITARU, Ioan Tomici şi istoria lexicului limbii române literare 181
OTILIA DRAGOMIR, Observaţii asupra lexicului cronicii lui Zilot Românul 193

GRAMATICĂ

ECATERINA TEODORESCU, Categoriile gramaticale 197
ŞTEFAN GĂITĂNARU, Clasificarea flexionară a pronumelor în limba română 200
MIHAIL OPRESCU, Categoria gramaticală a numărului la numeral 204

VIAŢA CUVINTELOR

FLOAREA VÎRBAN, Împrumuturi ruseşti în graiul românilor basarabeni din satul Izvoare 211
ION ŞTEFAN, „Stam în fereasta *susă*" 222
ANDREI AVRAM, Note etimologice 224
VIRGIL NESTORESCU, Note etimologice 229
ION ROBCIUC, Note etimologice 232

STILISTICĂ

MIHAELA POPESCU, Decodări ale unui tip special de comparaţie 235
ION ŞTEFAN, Metafora în concepţia lui Lucian Blaga 241

CULTIVAREA LIMBII

ION CALOTĂ, Ortoepia antroponimelor în *-iu* 245

FILOLOGIE

ALEXANDRU MAREŞ, Două lecţiuni din *Codex Sturdzanus* 251
N. A. URSU, Şi totuşi cine este traducătorul *Foletului novel* ? (I) 257

LR, XLIII, nr. 5 — 6, p. 177—272, Bucureşti, 1994

RECENZII

FLORA ŞUTEU, ELISABETA ŞOŞA, *Dicţionar ortografic al limbii române*, Bucureşti, Editura Vestala — Editura Atos, 1993 (Otilia Dragomir) 265
TOMA GRIGORIE, *Verbe româneşti*, Craiova, Editura Universitaria, 1994 (Florin-Lazăr Ionilă) 267
MIOARA CĂLUŞIŢĂ-ALECU, *Limba românilor*, Bucureşti, Editura Miracol, 1994 (colecţia „Tezaurul românilor") (Vera Năstase) 268

Maria Purdela Sitaru

IOAN TOMICI ȘI ISTORIA LEXICULUI LIMBII ROMÂNE LITERARE

Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de viața și activitatea lui Ioan Tomici (1772—1839), reprezentant al Epocii Luminilor în Banat[1], au scos în evidență contribuția lui la răspândirea cunoștințelor referitoare la apicultură și sericicultură[2] prin traducerea și prelucrarea a două cărți pe care le publică în Tipografia Crăiești Universități din Pesta, ambele în 1823[3]. Prima se intitulează *Cultura albinelor sau învățătura stupilor în magaținuri. Pentru toate părțile, după care de la 25 de matche bune, într-un timp de mijloc, bun pentru albini o sută : iară întru unul bun și mănos de miare, doo sute de florinți, în bani de Convenție se poate căpăta și toate matchele iarăși întregi și în bunăstare rămânea. Tradusă și din iscusința de mai mulți ani cercată, și pentru folosul de comun întocmită prin Ioan Tomici, protopresviterul Caransebeșului și al C(institei) Consistorii al Versețului Assésor* ..., iar cea de a doua *Cultura bombițelor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor, sau goangelor de mătasă, ca o adeogare, mult folositoare, lângă ținerea stupilor în magaținuri, tradusă după manipulația cea mai noao și îndreptată a domn(ului) Iosif Blașcovici*[4]*, al cultivirei mătasei Director; și pentru lucrătorii din Crăiunea Ungurească și pentru Școalele Românești din ținutul ei întocmită prin Ioan Tomici* ...

Autorii *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900*, București, EA, 1979, p. 857, subliniază contribuția pe care Ioan Tomici a

[1] Cf. I. Vuia, *Contribuție la istoria școalelor bănățene. Activitatea culturală a protopresviterului Ioan Tomici*, Caransebeș, 1923; N. Cornea, *Două veacuri de la nașterea protopopului Ioan Tomici*, în „Mitropolia Banatului", 1972, nr. 1—3, p. 79—82; Alexandru Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, Editura Academiei, 1978; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 179 et passim.

[2] Cf. și C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura Transilvaniei din anii 1780 — 1830*, în „Studii", IX, 1956, nr. 1, p. 86—106; Nicolae Edroiu, *Începuturile literaturii economice românești (1780—1880)*, Cluj-Napoca, 1978.

[3] Cf. *Bibliografia românească veche 1508—1830*, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tomul IV, București, 1903—1944, p. 429; Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea"*, București, 1940, p. 856; Elena Borugă, *Ioan Tomici — 220 de ani de la naștere*, în „Renașterea bănățeană", Timișoara, 3 decembrie 1991, p. 4; V. Umbreș, *Ioan Tomici. Dicționar de cultură bănățeană*, în „Renașterea bănățeană" (Paralela 45 — Supliment), Timișoara, 14 iunie 1993, p. 4.

[4] Autor a două cărți referitoare la producerea mătăsii, scrise în limba germană : *Grundsätze zur Leitung der Seidenkultur im Königreiche Ungarn*, Buda, 1795, și *Vollständiges Unterricht über die vorteilhafteste und leichteste Art des Seidenbaues für das Königreich Ungarn*, in drei Abteilungen, Buda, 1802, cf. *Révai Nagy Lexikona az izmeretek enciklopédiája*, Kötet, Béke-Brutto, Budapest. Révai testvérek irodálmi intézet Részvétnytársaság, 1911, p. 404. După cum Tomici însuși mărturisește în *Înainte cuvântare* la *Cultura bombițelor*..., aceasta reprezintă o carte scrisă „după *Cultura bombițelor cea mai noao* (*s.n.*) și îndreptată a domnului Iosif Blașcovici, după care cărticica această *pre scurt* (*s.n.*) și chiar s-au întocmit" (*loc. cit.*, p. VI).

avut-o la formarea și dezvoltarea limbii române literare, fără a oferi însă date concrete sau referințe critice.

După cunoștința noastră, limba scrierilor lui Ioan Tomici a format obiectul de cercetare al unor studii separate numai în ceea ce privește terminologia stupăritului[5]. Această terminologie are avantajul de a nu fi fost dublată ulterior de o terminologie științifică și, ca atare, cu unele excepții, este valabilă și azi.

Pe de altă parte însă, cele două traduceri ale lui Ioan Tomici au fost incluse ca surse de cunoaștere a lexicului românesc la diferite nivele de către N.A. Ursu, în cunoscuta sa lucrare despre *Formarea terminologiei științifice românești*, București, EȘ, 1962 (= Ursu, T.), p. 137, și de către autorii *Dicționarului limbii române*, tomul VI, litera M, București, EA, 1965—1968, p. XCIII. Fiind lucrări de amploare, bazate pe material lexicografic adunat în decursul anilor, ultima de un număr mare de cercetători, autorii nu exploatează suficient lexicul lui Tomici, în interpretare strecurându-se inexactități sau chiar omisiuni. De aceea am considerat că este necesară o investigare aprofundată asupra lexicului limbii române literare din traducerile (mai exact spus, din compilațiile) lui Ioan Tomici.

Cărturarul bănățean a trăit și a scris într-o epocă de maximă importanță pentru istoria limbii române literare : este perioada în care vechea română literară cedează locul unui proces amplu de dezvoltare a românei moderne[6], altfel spus, este perioada de început a formării terminologiei științifice românești[7]. Întreagă această frământare lingvistică specifică anilor 1780—1840 se reflectă firesc în traducerile lui Ioan Tomici. Găsim în ele, pe de o parte, lexic ce corespunde normelor vechii române literare, iar, pe de altă parte, lexic ce se instituie ca normă în epoca în care el a trăit.

Laturii tradiționale a vocabularului scrierilor sale îi aparțin două categorii de termeni : 1. prima este alcătuită din o sumă de cuvinte specifice vechii române literare care au dobândit însă ulterior statut de elemente lexicale vechi și dialectale, 2. iar cea de a doua cuprinde termeni care, la Tomici, prezintă sensuri specifice aceluiași stadiu de limbă ; ulterior acești termeni au fost păstrați de româna modernă, cu sens schimbat însă.

Identificarea celor două categorii de termeni am efectuat-o pe baza comparației dintre lexicul scrierilor lui I. Tomici cu materialul existent în *Dicționarul limbii române literare vechi* al Marianei Constantinescu, Magdalenei Georgescu și Florentinei Zgraon, București, EȘE, 1987 (= DLV).

Din prima categorie fac parte termenii : *ai* 'usturoi' („pisază-o [rădăcina de cicoare — *n.n.*] cu *aiul* într-un blidișel" TCA 99 ; „mirosul cepei și a *aiului*" TCB 69) ; *amirosi* 'a mirosi' („să nu *amirosească* miiarea" TCA 173) ; *astruca* 'a acoperi' („[stupii — *n.n.*] *să fie astrucați* cu măsae rare" TCA 71) ; *asuda* 'a transpira' („ci numai prin ciurul acela să poată întra ceva aer curat la albini, ca *să nu asude* tare" TCA 152) ; *beteag* 'bolnav' („fră-

[5] Vezi E. Precup, *O carte veche : Cultura albinelor...*, în „Anuarul liceului « Petru Maior » din Gherla pe anul jubiliar 1928—1929", Gherla, 1929, p. 121—127. Vezi și V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc în Banat (1780—1918)*, București, EDP, 1970, p. 37 ș.u.

[6] Cf., între altele, G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 595 ș.u.

[7] Cf. N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 7 ș.u.

garii sunt *betegi*" TCB 22); *beteşug* 'boală' („despre *beteşugurile* albinelor şi leacul împotriva acestora" TCA 156; *beteşugurile* frăgarilor" TCB 24, dar *betejuguri* în TCB 22); *(în) biu* 'din plin, din destul' („să se audă sunet mare *în biu* îndelung ţiind" TCA 70); *boltă* 'prăvălie' dugheană' („iară de va fi silit a o cumpăra de la *boalte* [mierea — *n.n.*], să o caute a fi curată şi bună" TCA 77); *brabeţi/brebeţi* 'vrăbii' (*„brabeţii* sunt cei mai eftaţi, şi mai domestici vrăjmaşi a lor" TCA 100; „iară vrăjmaşii lor sunt ... hoarele şi *brebeţii*" TCB 69); *ciubăr* 'vas mare făcut din doage de lemn' („un *ciubăr* sau ori ce vas, să stea îndemână cu apă în stupină" TCA 63); *foale* 'stomac' (*„foalele* [bombiţelor — *n.n.*] se arată oarecum strălucitoriu" TCB 60); *frăgar* 'dud' („creşterea *frăgarilor*" TCB V et passim); *golumb* 'porumbel' („ca ouşoarele de *golumb*" TCB VI); *(în)greoiatele (muerunşchi)* 'femelele însărcinate ale viermilor de mătase' (cf. *greoaie* 'însărcinată' din DLV); *hasnă* 'folos' („dacă voim a avea *hasnă* de la ţinerea lor [a stupilor de albine — *n.n.*]" TCA 85; „puţină *hasnă* de la ei va fi " TCA 144); *hârte* 'şoarece' („ ... cât nici un *hîrte* sau şoarec la ele poate întra. . ." TCA 46; „spre seama *hârţilor* a le lăsa" TCA V, cf. *herţ*, idem, din DLV); *lipsă* 'nevoie' („iaste de *lipsă*. . ." TCA VI); *lubeniţă* 'pepene verde' („dintră alte creşteri în grădini: ... crastaveţii, *lubeniţele*, pepenii, ceapa, pătrunjelul ... " TCA 33); *măsai* 'faţă de masă' („ ... a se acoperi patul cu *măsae* sau cu ponevi" TCB 63); *micutel* 'mititel' („un vermuţ *micutel* de 3—4 zile înviiat" TCA 14); *mâţă* 'pisică': (*mâţă* şi câne în stupină nu trebue suferit" TCA 152); *(ne)nădăit* 'pe neaşteptate, pe nebănuite' („să-i cadă taerul *nenădăit* în spate" TCA 154, cf. *nădăi* 'a presimţi, a bănui' în DLV); *nea* 'zăpadă' („după ce se va fi luat *neaoa* de pe câmp" TCA 72; „albă ca *neaoa*" TCA 175); *pleh/pleu* 'tablă, tinichea': („fieştecare clămfer sau lucrătoriu în *pleh*" TCA 63; „un *pleu* ... ca ciurul îngăurit" TCA 151, cf. *pleh* în DLV); *şupi* 'a se repezi, a se năpusti" („altele [= alte albine — *n.n.*] pre fund *se şupesc* în toate laturile" TCA 87; „acuşi la o matcă, acuşi la alta cearcă şi *se şupesc* a întra după miiare" TCA 92).

Este uşor de observat că toţi aceşti termeni au astăzi statut de elemente lexicale vechi şi dialectale. Această evoluţie a lor poate fi motivată, în unele cazuri, prin omonimia (uneori intolerabilă) pe care o creau: *ai* 'usturoi', omonim cu *ai*, persoana a II-a singular a formei de indicativ prezent a verbului *a avea*; *foale* 'stomac', omonim cu *foalele* fierarului; *frăgar* 'dud', derivat de la *frag (fragă)*, nume dat atât fragilor de pământ, cât şi celor de pom (= dudelor). Este, de asemenea, interesant de observat că, în unele situaţii, termenilor respectivi le-au fost preferaţi alţii de aceeaşi origine *(astruca*, moştenit din latină, a fost înlocuit de *acoperi)* sau termeni uşor analizabili pe termen românesc *(usturoi* < *a ustura*, în locul lui *ai)*. În ultimă instanţă, se pare că la distrugerea normei lexicale s-a ajuns, de cele mai multe ori, datorită uzului lingvistic care le-a respins.

Din cea de a doua categorie a lexicului normat tradiţional la Tomici fac parte termenii: *căştiga* 'a se îngriji' („Deci cel ce vrea a ţinea stupi, *să se căştige* din vreme cu ceară curată" TCA 75; „cu albină noao *a să căştiga*" TCA 107); *căştigată* 'prevăzută' („Ţiitorul de bombiţe ... are a se griji pentru o sobă [= cameră — *n.n.*] ... cu cuptoriu pentru

încălzit *căştigată*" TCB 24—25); *cercată* 'căutată, experimentată' („prin iscusinţa de mai mulţi ani *cercată*" TCA f.t. *(supra)*, cf. *cerca* 'a căuta' în DLV); *gătate* 'pregătite' („prinde roiul cel dintâiu şi după ce-l vei băga în magaţinurile pentru dânsul *gătate*, nu-i da alt loc necunoscut în stupină" TCA 111, cf. *a găta* 'a pregăti' în DLV); *lumină* 'lumânare' („După carea poţi face *lumini*, sau o poţi preface [ceara — *n.n.*] iarăşi în turte, şi o poţi cum vrei întrebuinţa" TCA 175); *mârşav* 'slab, sărac' („Iară frunza frăgarilor din pământul cel mai *mârşav* iaste mai mică şi mai tare: din care mătasa cea mai subţire, tare şi frumoasă se agoniseşte" TCB 11).

În ceea ce priveşte termenii de proveniență c u l t ă întâlniţi în lucrările lui Ioan Tomici, aceştia caracterizează dialectul literar ardelenesc-bănăţenesc[8] din perioada de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor şi fac parte, de obicei, din categoria neologismelor cu „etimologie" multiplă, inclusiv germană. Datorită atestării lor în traducerile (prelucrările) din germană[9] ale cărturarului bănăţean, ne-am permis să completăm lucrările lexicografice româneşti existente, acolo unde acestea nu au făcut-o, şi cu etimonul german. Este vorba, în majoritatea cazurilor, despre elemente latineşti savante sau latino-romanice ajunse în româna de peste munţi p r i n f i l i e r ă sau ş i p r i n f i l i e r ă g e r m a n ă. Dacă în unele situaţii este dificil de precizat această filieră, în altele există însă posibilitatea identificării ei prin intermediul aspectului fonetic[10] sau semantic al cuvintelor.

Şi în ceea ce priveşte latura n e t r a d i ţ i o n a l ă, inovatoare, a lexicului din lucrările lui Tomici distingem două categorii.

Prima este alcătuită din termeni instituiţi deja ca normă lexicală în epocă (Tomici, preluându-i, contribuie numai la răspândirea lor). Fac parte din această categorie termenii: *apotecă* 'farmacie' („se poate cumpăra [rădăcina de cicoare — *n.n.*] în *Apotecă* de vreo doi sau trei groşiţi" TCA 98. Cf. lat. *apotheca*, germ. *Apotheke*: Ursu, T. 205 s.v. *farmacie)*; *cauză* („ ... din *cauza* aceasta — [pierderea poftei de mâncare a „bombiţelor" — *n.n.*], în fieştecare a 6 zi nu de trei, ci numai de doao ori bombiţele au a se hrăni" TCB 44. Cf. lat., it. *causa*, fr. *cause*: Ursu, T. 165; DN); *cultivi (re)* (TCB f.t. *(supra)*. Atât verbul *cultivi*, cât şi substantivul *cultivire* sunt dominante în epocă. Pentru atestări, vezi Ursu, T. 181 s.v. *cultiva* şi *cultivare*. Pentru etimologie, cercetătorul ieşean trimite numai la fr. *cultiver*, lat. *cultivare*. Trebuie adăugat însă, dat fiind aspectul fonetic care încadrează verbul la conjugarea a IV-a, şi cf. germ. *kultivieren*, idem); *domesteci* 'aproape de casă' („Lângă alte multe paseri zburătoare, care ... înghit bietele albini, rândunelele şi brabeţii sunt cei mai eftaţi, şi mai *domesteci* vrăjmaşi a lor" TCA 100. Atât Ursu, T. 192 s.v. *domestic*, cât şi DN trimit pentru etimologie la lat. *domesticus*, fr. *domestique*)); *figură* („Făptura unor albini lucrătoare se poate vedea la marginea cărţii la *figuri* în nro. 3" TCA 29. Ursu, T. 206, pentru proveniență indică lat., it. *figura*, fr. *figure*, DN, numai it., lat. *figura*. La Tomici, termenul e posibil să re-

[8] Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 574—576.

[9] Argumente în favoarea acestei ipoteze, la Maria Purdela Sitaru, *Ioan Tomici şi istoria lexicului românesc*, în „Banatul". Revistă culturală fondată în 1926, serie nouă, anul I, nr. 1, 1994, p. 14.

[10] Cf. id., *ibid.*

prezinte reflexul românesc al germ. *Figure)*; *gheometrie* („ . . . fie lăcașul lor mare sau strâmt, în muchii sau rotund, știu iale [albinele — *n.n.*] cu cea mai mare păstrare de loc, și de ceară, și cu cea mai dreaptă regulă a *gheometriei* să-l plinească și să-l întrebuințeze", TCA 22. La multiplele posibilități de proveniență a termenului în română — din neogreacă, rusă, latină și franceză, cf. Ursu, T. 213 s.v. *geometrie* —, ar trebui adăugată și posibilitatea provenienței lui din germ. *Geometrie)*; *insecturi* (pl. lui *insect* s.n., frecvent în scrierile epocii, cf. Ursu, T. 223 s.v. *insectă*; „Cu un cuvânt: albinele sunt cu adevărat bune și folositoare *insecturi* și măcar că au ac de împuns, totuși sunt vrednice de căutarea și ținerea noastră" TCA 180. Pentru etimologii, Ursu, *loc. cit.*, trimite la lat. *insectum*, germ. *Insekt*, fr. *insecte*, în timp ce DN omite, nejustificat, posibilitatea provenienței termenului românesc și din germană); *magațin* 'stup sistematic' (TCA f.t., definiția la p. 47—48. Singura lucrare lexicografică în care apare *magațin* ca variantă învechită și rară, cu atestări chiar din Tomici, este DLR. La etimologie însă, acest dicționar, ca și DEX și DN, indică numai fr. *magasin*. Forma fonetică a cuvântului înregistrat la Tomici arată însă că etimologia lui *magațin* este germ. *Magazin)*; *manipulație*, 'mânuire, manipulare' („Ca *manipulația* albinelor la mai bună stare să se poată aduce, iaste de lipsă a se scoate albinile din coșnițe, și a se da lor alte lăcașuri. . ." TCA VI. Atestările din Ursu, T. 233 s.v. *manipulare*, printre care și atestarea din Tomici, le devansează pe cele din DLR s. v. *manipulație*, care propune cuvântului un singur etimon, fr. *manipulation*. DN adaugă la etimologie și lat. *manipulatio*. Ambele fuseseră deja indicate și de Ursu, *loc.cit.*, la care găsim însă, corect, și trimiterea la germ. *Manipulation*; *mașină* 'dispozitiv, instrument, aparat' („Toate trei acestea vase așa să se tocmească, ca, când va veni ciurul în tigae, și acoperișul preste ciur, să fie *mașina* aceasta așa de mare, ca lungimea ei să aibă 1 1/2 șuh, înălțimea un șuh, și 10 țoli. . ." TCA 162. La Ursu, T.233, o singură atestare o precede pe cea din Tomici. Termenul e frecvent deja în epocă. Imaginea oferită de DLR este incompletă, înregistrările date de dicționar fiind toate ulterioare anului 1859. De asemenea, în timp ce Ursu, *loc. cit.*, admite multiple posibilități de proveniență a termenului (din rusă, latină, italiană, germană și franceză), DLR le indică doar pe ultimele două: din fr. *machine*, germ. *Maschine)*; *medițină* 'medicament' („Deci să se tămăduiască [albinele — *n.n.*] și din acea lungoare să se deștepte, și la lucru să se îmbărbătează, foarte bine ajută lor *mediținа* aceasta. . ." TCA 81. DLR prezintă o atestare anterioară, din CALENDARIU, 1814. Ursu, T. 235 s.v. *medicament* include, alături de înregistrarea din TCA, și varianta *medețină*, care apare într-o traducere din germană, MCF 60, apărută în același an, 1823. Tomici a contribuit la răspândirea termenului în graiurile de peste munți, mai ales în cele din Banat unde dezvoltă un mare număr de variante fonetice); *metod* („De la bombițele unui lot de semință, după *metodul* acesta, fără sminteală crescute și căutate, 60 de fonți de galete sau coconi de întâia clasă se poate căpăta" TCB VI. Termenul apare frecvent în scrierile epocii (vezi, pentru atestări, Ursu, T. 237, și DLR). Ambele lucrări, alături de posibilitatea provenienței termenului din neogreacă sau latină, din fr. *méthode*, admit și germ. *Methode* ca etimon. DN îl indică pe acesta din urmă pe primul loc, făcând apoi trimiterea și la gr.-lat. *methodos*); *miliție* '(în armata austro-ungară) serviciu

militar; militărie', sens devenit popular, cf. DLR („Iară plante crescute, şi îndată pentru sădirile la locul lor, bune se pot acuma dela stăpâniri cu rugăciune fără plată în toate părţile în *miliţie* căpăta" TCB 10—11. Termenul apare frecvent la reprezentanţii Şcolii Ardelene, cf. atestările din DLR. În paragraful destinat etimologiei, dicţionarul face trimiterea numai la lat. *militia* şi la rus. *milicija*. Cf. însă şi germ. *Miliz*) ; *period* („pentru aceia întru acest *period* al tinerelor bombiţe, pre vremea bună, să poate şi mai multă frunză culege..." TCB 42. Termenul e frecvent în epocă; pentru atestări, vezi Ursu, T. 253, şi DLR, ambele s.v. *perioadă*. Pentru etimologie se face trimiterea la formele corespunzătoare din greacă, latină şi franceză în DLR şi DN, la Ursu, *loc. cit.*, şi din italiană şi rusă. De adăugat însă şi cf. germ. *Periode); soţietate* („Spre ce sfârşit [= scop — *n.n.*] se află trântorii în cele 5 sau 6 luni de veară în poporul unii *soţietăţi* de albini, până acuma de plin însă nu se ştie" TCA 19. Ursu, T. 269 s.v. *regulă (de asociaţie)* oferă o atestare anterioară a lui *soţietate*, la G. Şincai, iar DLR mai multe asemenea atestări înregistrate în lucrările altor reprezentanţi ai Şcolii Ardelene. În paragraful etimologic, DLR înregistrează varianta, face trimiterea la lat. *societas*, *-atis*, fr. *société*, it. *società* (preluate şi de DN s.v. *societate*). Forma fonetică *soţietate* înregistrată în scrierile ardelenilor indică însă şi posibilitatea provenienţei acestuia din germ. *Sozietät*) ; *termometru* („După măsura *termometrului* să poate lua al 16 până la al 18 grad" TCB 34. La multiplele căi pe care ne-a parvenit termenul în română (pentru care vezi Ursu, T. 289, şi DN), singur DLR o adaugă şi pe cea din germ. *Thermometer*. De altfel, rom. *termometer*, reflex direct al formei germane, e înregistrat chiar în TCB 52: „după *termometer*").

Dintre toţi aceşti termeni de care ne-am ocupat mai sus, rămân nemodificaţi fonetic, în n o r m a limbii române moderne, următorii: *cauză*, *figură*, *manipulaţie* (evoluează în sens abstract), *miliţie* (înregistrează modificări semantice) şi *termometru*.

Devin î n v e c h i t e, înlocuite adeseori cu fonetisme sau cu termeni latino-romanici, cuvintele: *apotecă* (înlocuit cu *farmacie*), *gheometrie* (înlocuit cu *geometrie*), *magaţin* (înlocuit cu *magazin*), *mediţină* (înlocuit cu *medicină*, dar mai ales cu *medicament*), *soţietate* (înlocuit cu *societate*) ş.a. Unele din aceste cuvinte (*apotecă*, *mediţină* ş.a.) s-au bucurat de circulaţie în româna de peste munţi, în care se păstrează şi azi, dialectal, dezvoltând o multitudine de variante fonetice[11].

Cea de a doua categorie e reprezentată de termeni care sunt i n t r o d u ş i de Ioan Tomici. E mai potrivit, de fapt, să spunem că atestarea acestor termeni în lucrările cărturarului bănăţean reprezintă o d e v a n s a r e a atestărilor existente până acum în lucrările de lexicografie românească şi, nu întâmplător, unele dintre ele sunt prezentate de Tomici într-un şir sinonimic. Fac parte din această categorie termenii:

[11] Pentru răspândirea dialectală ulterioară a unora dintre aceşti termeni, vezi în special Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978. Vezi şi Maria Purdela Sitaru, *Neologismul în terminologia medicală populară, pe baza ALR şi NALR. Fonetica neologismului*, în „Anuar de etnologie-artă-istorie-lingvistică" V (1985—1986), Timişoara, Editura „Amphora", 1994, p. 141—163. Cf. şi id., *Deutsche Lehnwörter im Fachwortschatz der Heilkunde und Arzneimittelkunde in den rumänischen Mundarten des Banats*, sub tipar în „Materialien", Heft 4/1994, Tübingen.

comod („ ... această poliță iaste umblătoare și deschizătoare și ține 8 așternuturi, pre care bombițele unui lot de semință *comod* se pot ținea și crește " TCB 28. Ursu, T. nu-l înregistrează. DEX propune ca etimoane fr. *commode*, lat. *commodus*, în timp ce DN indică numai forma din franceză. Cf. însă și germ. *kommod)*; *cultură* 'creștere, îngrijire, cultivare' (TCA f.t. și TCB f.t. *supra*; „Frăgarii cresc în tot locul, și în fiește care plasă de pământ; însă nu pretutindenea asemenea buni pentru *cultura* mătasei" TCB 11. Atât termenul, cât și atestările lipsesc din Ursu, T. Pentru etimologie DEX trimite la fr. *culture*, lat. *cultura*, DN adaugă și it. *cultura*. Cf. însă și germ. *Kultur* „(agrn., biol., forest. ...) cultură"); *datum* dată (calendaristică)' („Bombițele ... cu număru și *datumul* eșirii din semință, să se pună pre osebit așternut și poliță" TCB 54. Termenul nu este înregistrat de lucrările noastre lexicografice. Provine din germ. *Datum*, idem); *galete* (*„galete** sau coconi ... (*). Așa se numesc bombițele după ce se învălesc ca oușoarele de golumb în mătasă" TCB VI; „în *galete* sau coconi prefăcute..." TCB 64. Termenul este înregistrat cu alte sensuri atât de DEX, s.v. *galete* s.f. pl., cât și de DN, s.v. *galetă* s.f., și explicat din fr. *galette*. Cf. însă și germ. *Galette)*; *inspector* („Semință bună se poate căpăta de la *inspectorii* cei anume rânduiți pentru cultura bombițelor de mătasă, prin orașele cele mai mari" TCB 32. Dicționarele noastre înregistrează numai forma azi literară *inspector*, pe care o explică din lat. *inspector*, fr. *inspecteur* (DEX, DN). Forma fonetică atestată la Tomici arată că trebuie să avem în vedere și posibilitatea proveniență lui *inspector* din germ. *Inspekteur); maiestaticesc*, *-ească* 'maiestuos, măreț, grandios' („umblarea ei [a „crăiței" = regina roiului de albine — *n.n.*] oarecum *maiestaticească*" TCA 11 (cf. și DLR); „... și când va ia să iasă, deodată se prerupe eșirea albinelor, și iacăt-o singură iasă cu un pas gingaș și *maiestaticesc*" TCA 118. DLR îl consideră derivat pe teren românesc de la *maiestate* + suf. *-icesc*. De adăugat însă și cf. ferm. *majestätisch)*; *model* 'matrice, mulaj' („Pentru facerea magaținurilor de paie, după forma și măsura celor de scânduri, trebuiaște să se facă un *model* sau *călup* din trupina unui pom sau arbore gros, și în muchii atâta de gros cioplit, cât de toate patru părțile să aibă câte 10 țoli în grosime" TCA 55. Ursu, T. nu înregistrează termenul, iar DLR oferă numai atestări ulterioare celei din Tomici. Pentru rom. *model* DLR propune ca etimon fr. *modèle*, la care DN adaugă și it. *modello*. Atestarea termenului la Tomici și, mai ales, sensul acestuia arată că rom. *model* a putut intra în română și din germană: este vorba de forma masculină *(der) Model* 'model, mulaj', cf. DGR); *oculație* 'altoire' („Nu s-ar putea și prin *oltănire* a se înmulți și îmbuni frăgarii? Se poate și aceia încă mai vârtos prin *oculație* în al 3-lea sau al 5-lea an, după ce s-au î(m)plântat la locul lor, și fiindcă cu *oculație cu mugure*, sau *oltuirea* pomilor cu plante, toți pământenii sunt cunoscuți, deci aici nu aflu lipsă a da osăbită învățătură" TCA 21. Ursu, T. nu-l înregistrează, iar DLR, care-i dă și etimologia (germ. *Okulation)*, oferă o atestare din același an, 1823, într-o traducere din limba germană a cunoscutei lucrări despre creșterea stupilor aparținând lui J. Mitterpacher; traducătorul lucrării e neidentificat); *porțion* 'porție, doză' („Întru acea dimineață, când vreai să muți bombițele pre așternut curat ... dă lor *porționul* de frunze după obiceai ..." TCB 55. Printre multiplele căi de pătrundere a ter-

menului în limba română, DLR, singurul care-l înregistrează, admite și proveniența din germ. *Portion*, însă atestarea din Tomici, care le devansează pe cele din dicționar, este omisă); *șpalir* 'șir de plante sau arbori cu ramurile tunse care alcătuiesc un perete de verdeață de-a lungul unei alei' („Cum se pot crește frăgarii pre șanțuri în loc de gard, sau în *șpalire*?" TCB 21; „Plantele în strat ... crescute, nu se mută în răstaniță, ci îndată, în breazda gardului, sau a *șpalirului*, unde de-a pururea au a sta, se sădesc ..." TCB 21. Termenul *șpalir* este înregistrat numai în DLR, cu alte sensuri însă, și considerat cu etimologie necunoscută. DEX și DN atestă pe *șpalier*, cu același înțeles, iar etimonul acestuia este germ. *Spalier*, DN adaugă: cf. fr. *espalier*. Forma fonetică atestată la Tomici reproduce întocmai *pronunțarea* germ. *Spalier)*; *ștructură* (nu *structură*, cum o înregistrează Ursu, T. 283; „Vezi și *ștructura* ei [a reginei albinelor — *n.n.*] la marginea cărții nro. 1" TCA 12. Deși forma înregistrată la Ursu, *loc.cit.*, este greșită, autorul ieșean este singurul care, alături de posibilitatea provenienței rom. *structură* din lat. *structura* sau fr. *structure*, admite și pe aceea a provenienței posibile din germ. *Struktur)*; *țircumștanție* (nu *țircumstanție*, cum o redă Ursu, T. 169) 'împrejurare' („ ... și preste veară alt loc pentru intrare și eșire nu au, fără numai urdinișul lor, și acela după voe și după *țircumstanție* se poate mai lărgi sau mai strâmtora" TCA 46. Sursele termenului rom. *circumstanță* (și *țircumstanție)*, din lat. *circumstantia* (Ursu, T. 169; DN), la care cel dintâi adaugă și it. *circonstanza* și fr. *circonstance*, trebuie completate, pe baza fonetismului din atestarea lui Tomici, cu germ. *Zirkumstanz)*.

Consacrați prin uz, devin normă în româna modernă, dintre termenii introduși de Ioan Tomici, următorii: *comod*, *cultură*, *galete*, *model*, *oculație*. Alte asemenea atestări devansate aparțin unor termeni care adeseori denumesc obiecte sau noțiuni noi, dar forma lor fonetică e azi învechită, ieșită din uz. Este situația cuvintelor: *cultivire*, *inșpector*, *șpalir*, *ștructură*, *țircumștanție*.

Nici latinismele folosite de Tomici nu au rezistat timpului. Este vorba de termeni ca *bombiță*, *răcomânda* și *vită*: *bombiță* 'vierme de mătase' („cultura *bombițelor*" TCB f.t. *(supra)*, cf. lat. *bombix*, *-icis*, idem. Omonim în română cu formația diminutivală de la *bombă* 'bob, boabă', se pare că Tomici însuși îl simte ca atare, din moment ce, la un moment dat, ajunge să folosească formularea pleonastică: *bombițe de mătasă*: „Cultura *bombițelor de mătasă*" TCB 32); *(a se) răcomânda* 'a se recomanda' („deci țiitorilor de stupi sădirea acestora *se răcomândă*" TCA 125. Lat. *recommendare* este supus transformărilor fonetice caracteristice elementelor latinești moștenite în română. Româna modernă acceptă numai forma de proveniență cultă, *recomanda*, din lat. *recommendare*, fr. *recommander*, cf. DLR; DN o admite numai pe aceasta din urmă); *vită* 'viață' („să fie bogat de *vită*, adecă poporul albinelor stupului să fie mare, ca să acopere fagurii preste tot, și când vei bate cu degetul deasupra coșniței să se audă sunet mare în biu îndelung țiind" TCA 70; „cu o trochiță de acestea plină se pot hrăni albinele unui stup, ca să aibă și pentru hrănirea plămăditei *vite* de ajuns" TCA 77, cf. lat. *vita* „viață". Omonimia cu rom. *vită* „animal", moștenit din latină, nu a făcut posibilă încetățenirea formei latinizante *vită* „viață").

În concluzie, putem afirma că cele două lucrări ale lui Ioan Tomici constituie lucrări de referinţă şi documente lingvistice autentice pentru cunoaşterea aspectului normat al românei vechi şi moderne, aceasta din urmă în sensul identificării şi al filiaţiei germane prin care au ajuns la noi unii termeni ştiinţifici caracteristici scrierilor din Europa Luminilor în Transilvania şi Banat, filiaţie indiscutabilă la cărturarul bănăţean. De asemenea, se dovedeşte o dată în plus că norma (aici, cea lexicală) este o categorie istoric constituită care poate reprezenta alegere sau abatere consfinţită prin uz, dar care, în acelaşi timp, poate fi distrusă, înlăturată tocmai datorită absenţei sau încetării — din diverse motive — a unui anumit uz.

SIGLE

TCA Ioan Tomici, *Cultura albinelor sau învăţătura despre ţinerea stupilor în magaţinuri*, Buda, 1823.

TCB Ioan Tomici, *Cultura bombiţelor sau învăţătura despre ţinerea şi creşterea omidelor sau goangelor de mătasă*, Buda, 1823.

Institutul de Cercetări Socio-Umane
Timişoara, Bd. Mihai Viteazul nr. 24

Otilia Dragomir

OBSERVAŢII ASUPRA LEXICULUI CRONICII LUI ZILOT ROMÂNUL

Textul ales spre cercetare a apărut într-o ediţie postumă îngrijită de B.P. Hasdeu, cu titlul : *Înainte de Tudor Vladimirescu 1800—1821. Ultima cronică română din epoca fanarioţilor*[1]. Editarea târzie, precum şi faptul că nu a apărut nici o ediţie critică a acestei cronici au îngreunat receptarea ei ; în consecinţă, limba textului a constituit doar accidental obiectul de studiu al lingviştilor.

Caracterul inedit al materialului studiat a constituit una din premisele alegerii unui astfel de subiect.

Zilot este un personaj foarte puţin cunoscut în istoria noastră literară[2]. Pseudonimul pe care şi l-a ales (din gr. ζηλος cu sensul „harnic, zelos" [3]) a constituit o continuă provocare pentru filologii şi istoricii literari. Prima ipoteză, aceea că în spatele acestui nume stă Ştefan Ioan Mora (sau Moru) emisă de Grigore Tocilescu într-o şedinţă a Academiei Române în 1881, pare a întruni cele mai multe adeziuni (deşi Tocilescu însuşi renunţă

[1] *Înainte de Tudor Vladimirescu 1800—1821. Ultima cronică română din epoca fanarioţilor* reprodusă după manuscriptul din Arhiva Statului din Bucureşti, cu o introducere de B. P. Haşdeu, Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1884.

[2] *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 935—936.

[3] L. Gáldi, *Les mots d'origine neo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, p. 265.

la ea în 1882)[4]. Urmărind drumul manuscriselor autorului, N.A. Ursu preia această afirmaţie, aducând totodată argumente suplimentare[5]. Astfel, manuscrisele lui Zilot ar fi fost date în păstrare lui I. Văcărescu, iar de aici ele ajung, o dată cu manuscrisele poetului, la Alexandru Odobescu, care, la rândul lui, le va dona mai târziu Bibliotecii Academiei Române. Coroborând descifrarea unui acrostih dintr-o poezie a lui Zilot cu o notă explicativă dintr-un manuscris al lui Odobescu (notă scrisă cu caractere latine), N.A. Ursu dă ca sigură paternitatea acestui text : e vorba de Ştefan (Fănuţă) Mora.

Autor de cronici (rimate sau în proză), Zilot nu s-a remarcat în mod deosebit nici ca istoric, nici ca om de litere, conţinutul acestor lucrări fiind adesea catalogat drept mediocru. Principalele scrieri ale autorului sunt : *Domnia lui Constantin Vodă Hangerliul. Mazâlia şi pierderea sa* (cronică în versuri) şi *Jalnica cântare a lui Zilot între care să cuprind revoluţia românilor supt Tudor slugerul Vladimirescu, i zavera supt Alec Beizadea Ipsilant* (o diatribă împotriva revoluţiei lui T. Vladimirescu)[6].

Istoricii literari îi acordă o atenţie redusă. O. Densusianu îl încadrează în tendinţa conservatoare a culturii româneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul secolului următor, precum şi în curentul influenţelor neogreceşti, unde cronica versificată se bucura de o atenţie aparte[7]. N. Iorga îl caracterizează mai dur, afirmând despre el că e „unul din cei mai vorbăreţi şi mai difuzi dintre autorii de memorii, veşnic preocupat de persoana sa neînsemnată, de sentimentele sale cu totul banale" [8]. Iar G. Călinescu îl declară drept un „cronicar de felul Pitarului Hristache, însă întârziat cu mult peste veacul lui" [9].

Cea mai cunoscută lucrare a lui Zilot — în sensul că e singura care a văzut lumina tiparului — este această *Ultimă cronică din epoca fanarioţilor* (după cum a intitulat-o primul ei editor).

Amestecând relatarea istorică de tip cronică în proză cu versuri în româneşte şi în greceşte (unele rămase netraduse în ediţia din 1884), Zilot reuşeşte să acopere istoria mai multor domnitori munteni : Alexandru Ipsilanti, Constantin Hangerliul, Alexandru Moruzi, Mihai Şuţu, Alexandru Şuţu şi Constantin Ipsilanti.

Deşi lipsită de valoare istorică şi literară, relatarea faptelor fiind deseori subiectivă, confuză şi chiar inexactă, textul cronicii poate fi abordat din perspectiva istoriei limbii române literare. Puţini specialişti au acordat atenţie acestui aspect. O. Densusianu a afirmat numai că limba în care scrie „e mai puţin schilodită de năvala grecismelor şi turcismelor[10], iar P.V. Haneş[11] s-a rezumat la enumerarea amalgamată a

[4] Gr. Tocilescu, *Scrierile inedite ale lui Zilot Românul*, RIAF, III, 1885, vol. V.

[5] N. A. Ursu, *Adevăratul nume al lui Zilot Românul*, în LR, XVIII, 1969, nr. 4, p. 305—313.

[6] Manuscrisele autorului sunt păstrate la BAR, sub cotele ms. 2702, 5149, 5193 şi 5802.

[7] O. Densusianu, *Literatura română modernă*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1934, p. 114.

[8] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII lea (1688—1821)*, vol. II, Bucureşti, ed. a IV-a, 1969, p. 185.

[9] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, 1980, Bucureşti, p. 197.

[10] Densusianu, *op. cit.*, p. 126.

[11] Petre V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1926, p. 79.

unor fapte morfologice și lexicale, și acelea insuficiente pentru a ne forma o idee clară asupra limbii literare la începutul secolului al XIX-lea.

În stadiul de față ne-am oprit numai asupra câtorva fapte semnificative : ponderea împrumuturilor din neogreacă și turcă, raportul între fondul vechi lexical și unele neologisme, precum și la semnalarea unor cuvinte sau variante absente din dicționarele limbii române.

Turcisme

Lexicul privitor la domeniile administrativ și militar este tributar, într-o măsură destul de mare încă, limbii turcești, conform tendințelor generale din secolul al XVIII-lea. Au fost înregistrați termeni cum ar fi : *agă*[12] < *ağa* (17), *arnăut* < *arnavud* (79), *arz* „pâră, jalbă" (81) < *arz*, *ăian* „comandant" < *ayan* (81), *bairac* „steag turcesc" < *bâirak* (99), *baș* „staroste, căpetenie" < *baš* (96), *beizadea* < *beyzade* (84), *bimbaș* „colonel turc" < *bimbaşy* (63), *caimacam* „locțiitor domnesc" < *kaymakam* (19), *calengiu* „funcționar de cancelarie" < *kalenği* (109), *capuchehaie* „ambasador" < *kapu-kehaiasy* (71), *cauc* „căciulă înaltă" < *kauk*, *ceflac* „moșie mică" < *čiflik* (28), *cephana* „muniție" < *čephané* (19), *cirak* < *çirak* (118), *cârjaliu* „tâlhar" < *kyrğali* (81), *elciu* „ambasador" < *elč* (83), *ferman* „ordin emis de sultan" < *ferman* (84), *hain* „trădător" < *hain* (18), *hatâr* „favoare" < *hatir* (84), *hatihumaium* „ordin scris" < *haty-humayum* (83), *Işala !* „Dea Domnul !" < *Iuş Allah* (37), *lichea* „cusur" < *leke* (25), *manah* „tâlhar" < *manah* (59), *mansup* „funcție înaltă" < *mansup* (88), *marifet* „moft" < *marifet* (109), *meterez* < *meteriz* (72), *muhaserea* „dare în bani" < *muhasere* (116), *muşteriu* < *müşteri* (94), *nazâr* „comandant al unei cetăți" < *nazir* (34), *nefer* „soldat turc" < *nefer* (33), *nizam* „ordin" < *nizam* (71), *pașă* < *paşa* (96), *peșin* „imediat" < *pešin* (33), *raia* „district" < *raya* (10), *selamet* „salvare" < *selamet* (67), *serashar* „comandant suprem al armatei turcești" < *serasker* (27), *tacâm* „ham" < *takym* (63), *tui* „steag turcesc" < *tuy* (19), *vezir* < *vezir* (98).

Grecisme

Fiind încă în plină epocă fanariotă, influența grecească a fost foarte puternică și la nivelul limbii literare. Termenii întâlniți provin atât din mediogreacă (relativ puțini), cât și din neogreacă (majoritatea lor).

Din prima categorie fac parte : *acatastasie* „dezordine" (45) < ἀκαταστασία *angara* „corvoadă, bir" (6) < ἀγγαρεία, *aspidă* (54) < ἀσπίδα, *chivernisi* „guverna" (15) < κυβερνῶ, *hărăzi* „ierta" (23) < καριξα, *pizmă* „necaz" (14) < πετσμα. O parte dintre aceștia au pătruns la noi prin filieră slavonă.

Împrumuturile neogrecești acoperă mai ales noțiuni administrative. Am selectat îndeosebi termenii cei mai reprezentativi : *afierosi* „dedica, închina" (3) < αφιερώνω, *anapoda* (34) < ἀναποδα, *asidosie* „scutire de impozit" (108) < ἀσιδωσία, *catagraf* „recensământ" (8) < καταγραφή, *catastih* (8) < κατάστιχο(ν), *cataun* „soldat grec" (89) < κατισα, *dia-*

[12] Numerele dintre paranteze reprezintă pagina la care a fost întâlnit termenul în ediția Hasdeu.

doh „succesor" (102 < διάδοχον, *diafendisi* „apără" (38) < διαφηνδισω, *diastimă* „interval de timp" (22) < διάστημα, *eparhie* (105) < ἐπαρχία, *exarh* (89) < ἔξαρχος, *halt* „vorbă goală" (9) < χαλτι, *hrisov* (83) < χρυσοβουλλον *iconomisi* (64) < σκονομισα, *lehusie* (57) < derivat din) λεχουσα, *organ* „instrument, mijloc" (22) < ὄργανον), *organisi* (22) < ὀργανίζω, *patimă* „întâmplare, pățanie" (22) < πάθημα, *perierghie* „curiozitate" (21) < περιεργία, *pliroforie* „informație" (16) < πληροφορία *polilog* „flecar" (55) < πολύλογος, *poliloghie* „expunere" (55) < πολυλογία, *politie* „așezare cetate" (88) < πολιτεία, *prosfora* „dare în bani" (87) < προσφορά, *scopos* (37) < σκοπός, *siguripsi* (33) < σιγουρεψα, *splahnă* „inimă" (43) < σπλάχνο, *tiran* (46) < τύραννος.

Fiind conștient de dificultatea receptării unor cuvinte neogrecești, autorul ne oferă explicații semantice la unele dintre acestea, fie prin alăturarea unor sinonime, fie printr-o simplă glosare. Astfel, pentru adverbul *anapoda*, atestat pentru prima dată în limbă în această cronică, Zilot adaugă : „Și așa judeca lucrul *anapoda*, sau pe dos" (34). Pentru termenii mai specializați, explicațiile sunt mai ample : „Dumnealor boierii mari începură a vâna visteria, nu numai cu dare de bani — care o porăclise *prosfora*, iar adevărul era că se da la comandiri prezedenți și cei din preajma lor" (87).

Împrumuturi directe sau indirecte din limbile romanice

armadie (92) „trupe armate însoțite de artilerie" : „Feldmareșalul Petru Prozofski, carele veni cu grab, și, după ce se preumblă pe la toate *armadiile*, (. . .), se întoarse la *armadia* cea mare din Moldova", neologism de origine spaniolă, dar care la Zilot provine din neogr. ἀρμάδα.

batarie (99) „baterie, subunitate de artilerie" : „Și să facă zapt și *batariile* din malul Dunării care ocrotiia trecerea turcilor în ostrov". Termenul ar putea proveni atât din fr. *batterie*, cât și din it. *batteria*. DA îl consideră derivat românesc din fr. *battre*, iar DEX, împrumutat din franceză. DA îl înregistrează prima dată la Maiorescu, deși cuvântul, fie împrumutat direct din franceză, fie din italiană, era pus în circulație cu aproape jumătate de veac înainte. Dar la începutul secolului al XIX-lea s-ar putea ca termenul, în cazul lui Zilot, să fi intrat în circulație prin filieră rusească : *батерия*.

caravenir (52) „carabinier" : „O nenorociri / La ceas așa de moarte / Să n-avem măcar parte / De buni *caraveniri* / Ca să se-mpotrivească/ Acestei furtuni mari!". Această variantă nu e înregistrată în DA. Termenul provine din fr. *carabinier*, pătruns poate prin filieră neogreacă. În forma *carabinier*, DA îl atestă prima dată la Costache Stamati, deci mai târziu decât începutul secolului al XIX-lea.

comité (86) „comitet" : „Și așa rămaseră țările amândouă supt otcârmuirea boierilor celor mai mari, numindu-se *comité*". Cuvântul poate proveni direct din fr. *comité*, căci forma *comitet* a pătruns prin filieră rusească. DA îl înregistrează prima dată la Negruzzi.

compatriot (3) : „Și spre multa deșteptare a dumneavoastră fraților *compatrioți* am făcut". Cuvântul provine din fr. *compatriote*. Cea mai veche atestare figurează în DA la Dinicu Golescu.

consul (103) ,,agent diplomatic sau comercial" : ,,Venise *consulului* poruncă dojenitoare..." . Filiera e multiplă pentru acest cuvânt : fie lat. *consul*, fie germ. *Consul*, ngr. κωνσουλ, fr. *consul*.

corespundenţie (22) ,,schimb de scrisori sau mesaje" : ,,Ar fi aruncat şi asupra Hangerliului învinovăţiri cum că au avut *corespundenţii* cu Pazvantoglu". Termenul apare cu acelaşi sens şi la Cantemir. Provine din latina medievală şi a pătruns la noi prin germ. *Korrespondenz* sau prin magh. *corespondencia*.

feld-mareşal (92) ,,cel mai înalt grad în ierarhia militară" : ,,Se orândui comandir prea învechitul în zile *feld-mareşalul* Petru Prozorofschi...". Provine din germ. *Feldmarschall*, pătruns la noi prin filieră rusească *фелд-маршал*.

fleac (7) ,,lucru fără importanţă, vorbă goală" : ,,Iar el mult l-au înfruntat zicându-i cuvinte proaste şi că toate *fleacuri* sunt şi minciuni". Provine din germ. *Fleck*. DA îl înregistrează prima dată în 1844.

gheneral-anşef (93) : ,,În locul lui se orândui comandirul cneaz Pagration *gheneral-anşef*". Cuvântul, de origine franceză a pătruns la noi prin filieră rusească : *генерал-аншеф*.

gheneral-leitinant (85) ,,general locotenent" : ,,Iar ruşii, supt *gheneral-leitinant* Milaradovici (...), intrară în Bucureşti". Provine din rusă, din termenul compus *генерал-лейтинант*. Această formă nu apare nici în DA, nici în CADE, ci numai în *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice*[13].

gheneral-maior (102) : ,,Şi i se dete şi din cin rosesc de *gheneral-maior*...". Termenul a pătruns la noi din limba rusă : *генерал-майор*.

interes (28) ,,scop" : ,,Vezi, Moruz, ca să nu dea câte 75 de pungi de bani pe lună lui Pazvantoglu (...) şi ca să-şi poată săvârşi alte *interesuri*, în ce foc a băgat ţara !" Provine, poate, din germ. *Interesse*, deşi ar putea fi vorba şi de it. *interesse*.

materie (114) ,,material, substanţă" :,,Basarabeştii (...) nu cu alt fel de *materie*, ci cu scump sângele lor (...) trăgea scaunul la dânşii". Cu sensul acesta termenul e înregistrat la noi la 1700 şi are o etimologie multiplă : lat. *materia*, it. *materia*, germ. *Materie*, rus. *материя*, vsl. **матєрнꙗ**.

prezedent (86) ,,preşedinte" : ,,Fiind şi câte un ghenerar orânduit, care se numia însă cel de la Iaşi *Prezedent*, iar cel de aici Viţe *Prezedent*". Termenul ar putea avea la bază un etimon fie german : *Präsident*, fie francez : *président*, însă în perioada în care scria Zilot el a pătruns în limba română din rus. *президент*.

Deşi numărul împrumuturilor recente din limbile romanice este foarte redus în limba cronicii, semnalarea lor ne-a permis în primul rând să constatăm că termeni cum ar fi : *batarie*, *comite*, *compatriot* circulau cel puţin în limba literară de la începutul secolului al XIX-lea. DA ne oferă atestări mai târzii la multe dintre asemenea cuvinte. Variante lingvistice cum ar fi *batarie* şi *caravenir* nu sunt înregistrate deloc nici chiar mai târziu.

[13] Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, Gh. Chivu, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice*, Bucureşti, 1992, s.v. *general*.

Cuvinte și expresii cu sens diferit de cel actual

În ansamblu, termenii din neogreacă și turcă au o frecvență relativ redusă, limba în care a scris autorul muntean amintind prin lexicul și structurile folosite mai mult de secolul al XVIII-lea.

Multe cuvinte folosite de Zilot au dispărut ulterior din circulație sau au suferit o evoluție semantică care le-a îndepărtat de sensul lor originar. Amintim doar câteva : *bântui* ,,jefui" (66), *chibzui* ,,conduce" (47), *ciocmăni* ,,certa" (19), *ciudat* ,,extraordinar" (39), *clăti* ,,ciunti" (80), *închipuire* ,,simulacru" (20), *îngrecată* ,,însărcinată" (57), *împlini* ,,aduna" (25), *legătură* ,,înțelegere" (7), *mădular* ,,membru" (65), *mojicește* ,,simplu" (39), *nedorire* ,,ură" (42), *neunire* ,,discordie" (56), *olecăitură* ,,plângere, vaiet" (29), *părere* ,,aparență" (93), *pipăi* ,,ghici" (18), *poetic* ,,poezie" (87), *pohfală* ,,elogiu" (5), *prăpastie* ,,necaz" (34), *preascurt* ,,rezumat" (21), *privighetor* ,,paznic" (68), *privitor* ,,martor" (93), *scară* ,,cuprins" (13), *scrisă* ,,act" (50), *spânzura* ,,depinde" (86), *sumă* ,,grup" (59), *ticălos* ,,sărac" (93), *tragere* ,,origine" (14), *văzător* ,,martor" (34).

Se poate constata, de asemenea, o preferință vădită pentru expresii și sintagme curente în limba veche, mai explicite, folosite în locul unora mai noi, mai sintetice. Această tendință e în fond specifică scriitorilor de la începutul secolului al XIX-lea. Au o frecvență mare expresii cum ar fi : *a se afla privitor* ,,a fi martor" (40), a *se afla domn* ,,a domni" (18), *a avea în știre* ,,a ști, a afla" (36), *a avea înțelegere* ,,a însemna, a avea sensul" (107), *a curge treaba* ,,a se întâmpla" (39), *a face lenevire* ,,a lenevi" (62), *a face întrebare* ,,a întreba" (61), *a face pornire* ,,a începe" (79), *iubitor de dobândire* ,,lacom" (43), *încremenire a minții* ,,prostie" (34), *a lua știință* ,,a afla" (33), *mergere în vârstă* ,,îmbătrânire" (15), *a petrece cu mintea* ,,a imagina" (21), *a rezima drept în țara morților* ,,a muri" (58), *a sta biruitor* ,,a învinge" (56), *a sta domn* ,,a domni" (79), *a se urma treaba* ,,a se întâmpla" (64).

Cuvinte neînregistrate în dicționare[14]

acatastasie (45), din ngr. ἀκαταστσία ,,dezordine" : ,,Așa *acatastasie* / Așa scârnavă domnie / 'npotrivă celor dintâiu". Deși cuvântul apare la B.P. Hasdeu[15], lipsește din DA, dar apare în ILRL[16].

asidosie (108), din ngr. ἀσιδωσία ,,scutire de impozite" : ,,Încă și *sidosia*, adică iertarea dajdiei de către Poartă...". Termenul a fost înregistrat de L. Gáldi[17] și, ulterior, în ILRL[18].

împârleja (64), derivat parasintetic de la *prilej* ,,a se prilejui, a se ivi o ocazie favorabilă" : ,,S-au îngrozit destul și păziia noapte / A se *împârleja* de acolo ca să fugă". Cf. *împrileji* (DA) și *prileji*, cu varianta *pârleji* (DLR).

[14] Au fost consultate DA, DLR, CADE, TDRG, HEM.

[15] HEM, tom I, p. 45.

[16] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, ILRL, p. 336.

[17] L. Gáldi, *op. cit.*, p. 154.

[18] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, ILRL, p. 542.

ministrat (45), derivat din *ministru* „sfetnic", cu sensul „sfătuire". „În a treia Domnie, neavând miniștri ca aceia, fărădecât tot *ministratul* său se încheia în fiiu-seu cel mare".

schilăvitură (82), derivat din *schilăvi* „surpătură" : „Când s-au întâmplat și groaznicul cutremur din care s-au dărâmat multe ziduri vechi(...) și alte *schilăvituri* ale pământului s-au făcut".

splahnă (43), din ngr. σπλάχνο 1. „viscere", 2. „inimă", „suflet ca loc al afecțiunii". La Zilot termenul apare cu sensul 2, deci „inimă, suflet" (fig.). „Nădăjduind că vom câștiga alt Domn cu *splahnă* și cu dorire". *Splahno-* ca prim element în termeni compuși apare explicat în DN ca element de compunere savantă care exprimă referirea la viscere, din fr. *splanchno* < gr. *splanchon*[19].

Variante neînregistrate în dicționare

ghebhana (63), din tc. *ğeb-hané* „muniție, depozit de praf de pușcă" : „Văzând hoții că într-alt chip nu pot războ au dat foc bisericei, și așa de groaza focului, isprăvind și *ghebhaneaoa* au fost silit de s-au dat în mâna manahului". Termenul mai apare și în forma *cephanea* (19), cu același sens : „Au început a se căra și cephanele destule, atât de la Țarigrad cât și de la alte cetăți". DA înregistrează următoarele forme : *cephana*, *gebhanaoa*, *gebhană*, *gebhanea*, *gefănea*, *zaphăna*.

serashar (27), din tc. *serasker* „comandantul suprem al armatei turcești" : „Fiind că i s-au dat voie de către Poartă a strejui țeara precum au cerut, orânduindu-l încă și *serashar* asupra oștilor ce s-au trimis supt Nazârul Brăilei...". În DA s.v. *seraschier* apar alte variante : *seraschir*, *serascher*, *serascheriu*, *seraschier*, *seraschieriu* etc.

șeinlik (41), din tc. *senlik* „petrecere, veselie, sărbătoare" : „De care acestea înștiințându-se vodă (...) nu puțină bucurie au luoat, și îndată făcu *șeinlik*". În DLR există numai în forma *șenlik*.

Tot în această categorie trebuie menționate și variantele : *batarie*, *caravenir* și *comité*, discutate la p. 192.

Lexic administrativ

Fiind o cronică istorică, lucrarea lui Zilot ne oferă o imagine elocventă asupra organizării administrative a Țării Românești la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, lexicul administrativ este bogat reprezentat. Atragem în mod deosebit atenția asupra următorilor termeni, care au fost incluși în *Dicționarul de instituții feudale din Țările Române*[20] :

asidosie (108), din ngr. ἀσιδωσία „scutire de impozit" ;

ceflac (28), din tc. *ciftlik* „moșie mică" ;

elciu (83), din tc. *elciu* „ambasador, trimis special" ;

[19] F. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, 1978, s.v. *splanhno-*.

[20] *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988.

mansup (88), din tc. *mansup* „slujbă înaltă" ;
ministru (45), din lat. *minister*, „dregător, sfetnic"[24];
Termenul a fost atestat pentru prima dată în *Foletul Novel*, în 1694.
nizam (21), din tc. *nizam* „ordin al unei autorități".

★

Acestea sunt numai câteva aspecte ale lexicului ultimei noastre cronici istorice. Textul este semnificativ pentru limba literară a primelor decenii ale secolului trecut.

Sfârșitul epocii fanariote (din punct de vedere cronologic) nu înseamnă în plan lingvistic și epurarea vocabularului de elemente neogrecești, la fel cum începutul influenței limbii ruse nu va marca imediat prezențe semnificative în limba română. Lexicul administrativ de origine turcească este însă bogat reprezentat. Puținele neologisme romanice întâlnite sunt accidentale, ele pătrunzând în limbă de cele mai multe ori prin intermediar. Reorientarea limbii române către modelele neolatine este încă departe.

Numărul mare de termeni și variante neînregistrate în dicționare, precum și savoarea limbii vechi românești ar putea constitui argumente serioase pentru elaborarea unei ediții critice a acestei cronici, chiar dacă valoarea ei istorică e relativă.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

[21] *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice*, s.v. *ministru*.

Ecaterina Teodorescu

CATEGORIILE GRAMATICALE

Categoriile gramaticale sunt definite adesea, cum bine este știut, ca noțiuni, concepte, sensuri sau valori logico-gramaticale fundamentale exprimate prin forme concrete de limbă.

Nu toți specialiștii însă folosesc termenul de categorie gramaticală în același fel.

John Lyons remarcă astfel că : „Ce terme est souvent employé, de de même que *classe* ou *ensemble*, pour désigner un quelconque groupe d'éléments reconnus dans la description des langues. Certains auteurs l'emploient pour designer les parties du discours ; d'autres, suivant un usage plus traditionnel, ne l'emploient que pour les traits qui sont associés aux parties du discours dans les langues classiques, personne, temps, etc. Et il y a d'autres sens techniques — plus larges ou plus étroits sinon tout à fait différents de ce terme"[1].

Fără să încerce o definire „precisă și tehnică", după cum ne spune el însuși, Lyons delimitează trei tipuri de categorii gramaticale : 1. p r i m a r e (părțile de vorbire), 2. s e c u n d a r e (noțiunile de mod, timp, persoană etc.) și 3. f u n c ț i o n a l e (noțiunile sintactice de subiect, predicat etc.).

Plecând de la aceste disocieri, considerăm însă că, potrivit principiului stratificării sau al rangurilor, înțeles ca o relație de includere sau :„ [...] de composition, une unité de *rang supérieur* étant composée d'unités de *rang inférieur*" [2], și așa-numitele categorii funcționale[3] se dovedesc a fi secundare, dat fiind faptul că și ele, la fel cu categoriile de mod, timp etc., sunt subsumate unei categorii primare, în speță structurii cu organizare propozițională.

[1] John Lyons, *Linguistique générale*, Paris, 1970, p. 209.

[2] Idem, *ibidem*, p. 159.

[3] De fapt nu numai categoriile sintactice de subiect, predicat etc. sunt funcționale, ci și cele de mod, timp etc., deoarece și ele au o funcție, deci o semnificație, în cadrul structurii morfologice a cuvântului.

LR, XLIII, nr. 5—6, p. 197—209, București, 1994

Pe baza principiului amintit și a nivelelor limbii, socotim necesară o clasificare mai amplă a categoriilor gramaticale. Aceasta ar fi următoarea :

Categorii gramaticale
- A. primare de rang superior
  - a) morfologice (părțile de vorbire)
  - b) sintactice (propoziția și fraza)
- B. secundare de rang inferior
  - a) morfologice (genul, numărul, modul, timpul etc.)
  - b) sintactice (subiectul, predicatul etc.)

Conceptele gramaticale de „gen", „număr", „caz", „determinare minimă", „diateză", „mod", „timp", „persoană", „intensitate", „comparație" sunt reprezentate prin semne care aparțin structurii interne a părților de vorbire, iar conceptele sintactice de „subiect", „predicat", „atribut", „complement", prin semne care corespund termenilor propoziției, funcțiilor sintactice deci.

Semnele care ilustrează conceptele gramaticale menționate sunt așadar componente ale sintagmelor[4], ale sintagmei „interne" sau „minimale" cele dintâi, ale sintagmei „externe" cele de-al doilea. Altfel spus, contextul lingvistic al categoriilor morfologice secundare este cuvântul morfologic, iar cel al categoriilor sintactice de același gen, structurile cu organizare propozițională. În afara acestui context funcția semnelor respective se suspendă.

Categoriile morfologice secundare sunt materializate, precum se știe, prin articole, desinențe, sufixe gramaticale, auxiliare de conjugare, adverbe și locuțiuni adverbiale (ca mărci ale intensității și comparației), deci prin morfeme de „actualizare" [5], iar categoriile sintactice similare, prin cuvinte autonome sau prin grupuri de cuvinte fără sau cu organizare propozițională marcate cu prepoziții, respectiv cu conjuncții subordonatoare, pronume și adverbe relative, numite „morfeme de articulare" [6] sau „indicatori de funcție" [7].

Recunoașterea grupurilor de cuvinte cu organizare propozițională, mai precis, a propozițiilor dependente ca una dintre modalitățile de con-

[4] Folosim termenul de sintagmă cu accepția dată de H. Bonnard, în „Journal de Psychologie", janvier — mars 1964, p. 54 : „On appelle syntagme tout enchaînement ininterrompu d'élements significatifs".

[5] Vezi Maurice Dessaintes, *Recherche linguistique et enseignement*, Gemblaux, Editions J. Duculot, S.A., 1971, p. 44.

[6] Id., *ibid.*

[7] Vezi André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*. Traducere și adaptare la limba română de Paul Miclău, București, 1970, p. 187.

cretizare a conceptelor sintactice de „subiect", „atribut", „complement", impune concluzia că acestea nu sunt, din punct de vedere funcţional, propoziţii „aparte" [8].

Referindu-se la mărcile propoziţiilor dependente, E. Coşeriu pune în evidenţă faptul că rolul acestora este de a semnala : „qu'une structure propositionnelle à verbe conjugué *fonctionne comme membre d'une proposition et non pas comme proposition* (subl. ns. — E.T.)[9].

Când e „transpusă" ca funcţie sintactică sau ca element component al unei funcţii de acest gen (cazul numelui predicativ din structura predicatului nominal), propoziţia suferă „un transfer". „Le changement de niveau syntaxique qui intervient dans la translation du second degré est donc une descente dans la hiérarchie structurale, puisqu'il *dégrade* le noeud verbal pour le ramener à un degré inférieur en lui assignant le même rôle subordonné qu'à un des autres éléments de la phrase simple" [10].

Structuri de tipul :

I	*El* *Hoţul* *Cine a furat*	*va mai fura*
II	*Fetiţa*	*e isteaţă* *e cum o ştii*
III	*Vin*	*cu voi* *cu colegii* *cu cine îmi convine*
IV	*N-am venit*	*din cauza ploii* *fiindcă plouă*
V	*Cu toate că e frig* *Cu tot frigul*	*voi veni*

actualizează indubitabil modele propoziţionale[11] : I — II : S + P ; III — IV — V : S + P + C.

Justificate formal ca propoziţii, propoziţiile dependente sunt, din punct de vedere funcţional, termeni ai unei propoziţii „complexe".

O propoziţie rămâne ceea ce este şi funcţional numai dacă îşi exercită necondiţionat funcţia esenţială, aceea de a comunica. Este cazul propoziţiilor independente şi nondependente coordonate. Propoziţiile dependente, în schimb, pot spune ceva numai fiindcă apar într-o structură în care există un verb finit nondependent sau un echivalent funcţional al acestuia, deci un predicat şi/sau intonaţia predicativă.

Din acest considerent fraza trebuie definită ca un ansamblu de propoziţii nondependente, cum de altfel s-a şi propus în literatura noastră de specialitate de către G. Ivănescu[12].

[8] Vezi Ecaterina Teodorescu, *Sunt propoziţiile subordonate propoziţii autentice?*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 231—236.

[9] Eugenio Coseriu, *Principes de syntaxe fonctionnelle*, în „Travaux de linguistique et de philologie", Strasbourg — Nancy, 1989, p. 31.

[10] Lucien Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, p. 386.

[11] De fapt, orice structură cu propoziţii dependente, oricât de complexă ar fi ea, reprezintă un atare model.

[12] Vezi AUT II, 1964, p. 193—214.

* * *

Revenind la inventarul şi clasificarea categoriilor gramaticale, ţinem să facem o subliniere.

Dacă schema propusă este inacceptabilă pentru cei care se declară în favoarea definiţiei conform căreia categoriile gramaticale sunt sensuri logico-gramaticale realizate prin morfeme, în sensul tradiţional al termenului, ea este pe deplin justificată dacă optăm pentru definiţia menţionată la începutul acestei discuţii. Se impune însă să evidenţiem faptul că formele concrete de limbă prin care sunt materializate categoriile gramaticale nu sunt numai morfemele sau orice semn lingvistic sau ansamblu de semne marcat cu morfeme, în accepţia contemporană a termenului, ci orice semn lingvistic care poartă sau reprezintă indicele specific al unui concept gramatical.

Părţile de vorbire (= cuvintele morfologice), prin structura lor internă, propoziţia, prin semnul ei distinctiv (predicatul şi/sau intonaţia predicativă), şi fraza, prin modul ei de structurare (ansamblu propoziţional), sunt astfel îndreptăţite de a fi înscrise printre categoriile gramaticale[13]. Topica, în schimb, deşi reprezintă şi ea un concept gramatical, neavând un semn propriu, caracteristic, nu poate fi trecută în rândul acestora.

În consecinţă, considerăm drept categorii gramaticale conceptele logico-gramaticale esenţiale concretizate prin fapte de limbă bine determinate.

După modul lor de organizare, categoriile gramaticale pot fi clasificate în : a) categorii structurate (= categoriile primare : părţile de vorbire, propoziţia şi fraza) şi b) categorii structurale (= categoriile secundare : componentele funcţionale ale sintagmelor, deci ale structurii morfologice a cuvântului şi, respectiv, ale structurii propoziţionale).

Iaşi, str. Al. Vlahuţă nr. 7 A

Ştefan Găitănaru

CLASIFICAREA FLEXIONARĂ A PRONUMELOR ÎN LIMBA ROMANĂ

1. Deşi este o clasă morfologică suficient individualizată, pronumele nu are în gramaticile româneşti o clasificare flexionară. S-a specificat chiar că : „Spre deosebire de flexiunea nominală şi de cea verbală care permit gruparea substantivelor şi verbelor în clase, de obicei destul de numeroase,

[13] Pentru un inventar analog, să se vadă şi Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 333 şi 347.

caracterizate prin prezenţa unor particularităţi flexionare (omonimii, afixe specifice), flexiunea pronominală este reprezentată de cele mai multe ori prin paradigme individuale, specifice unui singur element lexical, unui singur pronume" (Guţu Romalo, 1985, p. 220).

2. În realizarea clasificării flexionare trebuie să se ţină cont de faptul că pronumele iniţiază în sistemul morfologic categoria persoanei, care-i este specifică, lucru ce-a fost, uneori, subliniat : „Se caracterizează printr-o categorie gramaticală specifică, persoana, cu paradigmă completă însă numai la unele subclase de pronume" (Irimia, 1987, p. 114). Are în acelaşi timp şi categoriile gramaticale ce-l integrează în grupul numelui : genul, numărul şi cazul.

Dacă se stabileşte corelaţia firească între categoria persoanei, pe de o parte, şi cele de gen, număr şi caz, pe de alta, se obţin trei subclase de pronume :

a. Pronume p e r s o n a l e n e d e t e r m i n a t i v e (personale şi reflexive, în clasificarea semantică ; formele de politeţe ale pronumelui personal prezintă diferite grade, de la familiarisme la reverenţă). Acestea au următoarele trăsături :

— prezintă opoziţii de persoană (reflexivele, datorită faptului că marchează coincidenţa cu obiectul, nu au forme proprii decât pentru persoana a III-a, care-l poate substitui ; au adoptat totuşi, pentru celelalte persoane, formele neemfatice ale pronumelui personal) ;

— au flexiune supletivă (cu lexem variabil) şi în trecerea de la un caz la altul, şi de la o persoană la alta : *eu—mie—mine* ; *eu—tu—el...* ;

— nu pot determina prin acord un substantiv (nu pot funcţiona ca adjective pronominale) ;

b. Pronume n e p e r s o n a l e d e t e r m i n a t i v e (demonstrative, interogative, relativ-interogative, relative, nehotărâte şi negative). Şi în denumire, şi în trăsături, această clasă este inversul celeilalte, astfel :

— nu prezintă opoziţii de persoană ;

— au flexiune (cele variabile) tipică numelui, cu lexem fix (uneori cu alternanţe) şi flective variabile : *acest, această, aceşti, aceste...* ;

— pot determina prin acord un substantiv, devenind adjective pronominale ;

c. Pronume p e r s o n a l e d e t e r m i n a t i v e (posesive şi de întărire). Acestea, şi ca denumire, şi ca trăsături, sunt o combinaţie a claselor anterioare, astfel :

— prezintă opoziţii de persoană (trăsătură preluată de la *a.*) ;

— pot determina prin acord un substantiv, devenind adjective pronominale (trăsătură preluată de la *b.*). Pronumele de întărire este, în limba română actuală, numai adjectiv pronominal ;

— au şi flexiune supletivă (între persoane : *meu—tău—său* ; *mi—ţi—şi*), şi sintetică (de gen, număr şi caz : *al—a—ai—ale* ; *meu—mea—mei—mele* ; *însu-,însă-,înşi-,înse-*). Această trăsătură, după cum se observă, este preluată, deopotrivă, de la *a.* şi *b.*, ceea ce este posibil, deoarece ambele pronume sunt compuse (o parte este supusă flexiunii sintetice, cealaltă supletivismului).

3. Clasificarea flexionară a pronumelui se susține în primul rând prin simetria ei. Ea ajută la reorganizarea acestei clase morfologice, dar și la reconsiderarea unor probleme aflate în dispută.

3.1. Astfel, referitor la existența subclasei pronumelor semiindependente, se poate afirma :

— Pronumele semiindependent *al* (Manoliu Manea, 1968, p. 65—73 ; Guțu Romalo, 1985, p. 99 ; Bejan, 1990 : „normal că este greu de precizat ce fel de pronume este", p. 9), dacă s-ar încadra la nepersonale determinative, cum ar fi normal, ar trebui să aibă realizarea adjectiv pronominal, întrucât se acordă („*Al* meu vine" ; „Acest băiat *al* meu vine").

Oportunitatea delimitării sale de articol trebuie regândită, orice articol fiind, nu numai etimologic, un semipronume.

— Pronumele semiindependente *cel*, *cea*, *cei*, *cele* se încadrează la nepersonale determinative ca pronume demonstrativ de depărtare cu formă redusă („*Acela* care — *cel* care ; *ăla* care — *ăl* care"). Reducerea formelor se face mai ales în vecinătatea relativelor *care* și *ce* (cf. Pană Dindelegan, 1994, p. 44—48, cu observația că, în cazul lui *cel ce*, demonstrația nu se face prin analogie, ci prin proba alăturării și a substituției cu un substantiv, care-l scoate pe *cel* din clasa articolului).

3.2. Problema majoră este dacă „Există pronume posesive în limba română?" (Manoliu Manea, *op.cit.*, p. 48—63) sau dacă formele respective trebuie considerate în dreptul cazului genitiv, la pronumele personal. Obiecția care se opune acestei încadrări este că pronumele personale nu au realizarea adjectivală, în timp ce posesivele sunt de trecut, datorită acordului, la determinative. Argumentul care să o preîntâmpine este multiplicat în mai multe feluri : posesivele nu pot fi împărțite la adjective și pronume, deoarece „forma simplă apare și fără substantiv *(contra mea)*" ; „posesivele nu pot fi considerate adjective (determinative) deoarece diferă ca distribuție de acestea" (p. 63) ; „posesivele variază și în funcție de natura prepoziției regente" ; „considerarea pronumelor personale posesive ca o parte de vorbire distinctă de cea a pronumelor personale nu se justifică nici din punct de vedere semantic, deoarece în lanțuri ca *împotriva mea*, *dedesubtul meu* posesivele încetează să mai funcționeze ca indici ai posesiei" (p. 64).

Insistența se bazează pe o intuiție exactă : acesta era argumentul forte ; celelalte, descrise în amănunțime (segmentare morfematică, distribuție similară cu pronumele personal), sunt lucruri firești. Dacă posesivele sunt personale, e normal să conserve și segmente morfematice, și distribuție de la pronumele care au inițiat opoziția de persoană. Ele însă au condiția unui dublu substitut (al obiectului posedat și al posesorului) și asta le separă decisiv și de pronumele-ambreiori (de persoana I și a II-a), care nu sunt substitute, și de pronumele de referință (de persoana a III-a), care este monosubstitut.

Demonstrarea inexistenței adjectivelor pronominale posesive a fost exemplificată numai cu expresii de tipul p r e p o z i ț i e + p r o n u m e *(contra mea ; împotriva mea, dedesubtul meu)*, nu și prin exemple cu locuțiuni prepoziționale *(în fața mea, în spatele meu)*, unde caracterul adjectival este impus de acordul cu substantivul aflat în structura internă a lo-

cuțiunii. Până la urmă (pentru a nu se recurge la analogie), trebuie observat acordul (pronumele personale nu au capacitatea de acord) chiar în exemple din primul tip (*deasupra* **mea**; *dedesubtul* **meu**). Obiectul posedat, absent, este reprezentat, în ceea ce privește mărcile de gen, număr și caz, de articolul hotărât enclitic din componența prepoziției.

A considera că, în expresiile *în fața mea*, *în spatele meu*, formele *mea*, *meu* sunt în genitiv este o greșeală, deoarece și prin demonstrația formală (*mea*, de exemplu, nu se regăsește în inventarul complet al formelor, regresive de altfel, de genitiv-dativ : *alui meu*, *alei mele*, *alor mei/mele*; cf. și Neamțu, 1989, p. 103—108), și prin demonstrația prin acord (dacă *mea* din *în fața mea* se acordă cu *fața*, atunci are și cazul acestuia), se ajunge la acuzativ.

Trebuie considerat că nu există forme de genitiv pentru pronumele de persoana I și a II-a și că subclasa persoanelor determinative se susține prin cele două elemente ale sale. (În limba latină se întâlneau în construcții speciale, *memor mei*, de exemplu, și au dispărut o dată cu ele. Oricum, *mei*, invariabil, ca formă de genitiv a pronumelui personal, în latină, nu se confunda cu posesivele *meus*, *-a*, *-um*, conservate în română.)

Prin urmare, nu este de acceptat soluția acelor gramaticieni care au preluat ca atare inovația (Toșa, 1983, p. 69—70), nici a celor care au optat pentru situația de compromis : considerarea formelor precedate de prepoziții și locuțiuni prepoziționale ca aparținând genitivului, iar în alte contexte ca fiind pronume și adjective pronominale posesive (Irimia, 1987, p. 123, respectiv 140).

3.3. Lipsa clasificării flexionare a pronumelui a avut și alte consecințe : tratarea pronumelui posesiv în același capitol cu cel personal, fără a se considera ca aparținând genitivului (după o demonstrație cu bune argumente), în timp ce pronumelui de întărire (și el personal) i se rezerva un capitol aparte (Guțu Romalo, 1985, p. 124—125). Gruparea lor laolaltă era și justificată, și necesară.

BIBLIOGRAFIE

Bejan, 1990 Al. Bejan, *Articolul genitival „al, a, ai, ale"*, în LLR, XIX, 1990, nr. 3, p. 7—11.

Guțu Romalo, 1985 I. Coteanu (coordonator), G. Ciompec, C. Dominte, N. Forăscu, V. Guțu Romalo, E. Vasiliu, *Limba română contemporană, Fonetica. Fonologia. Morfologia*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.

Irimia, 1987 D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1987.

Manoliu Manea, 1968 M. Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor în româna contemporană standard*, București, Editura Academiei, 1968.

Pană Dindelegan, 1994 G. Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, ediția a II-a, București, Editura Coresi, 1994.

Universitatea din Pitești
Str. Gh. Doja nr. 41

Mihail Opreseu

CATEGORIA GRAMATICALĂ A NUMĂRULUI LA NUMERAL

0. Categoria gramaticală a numărului la numeral a fost interpretată de specialiști în moduri diferite. Vom utiliza, ca prezentare succintă a opiniilor privind numărul numeralului, următoarea sinteză, formulată de Marina Rădulescu[1] : „Opinia cvasigenerală este aceea că au această categorie gramaticală numai unele numerale, și anume cele care au 2 forme diferite pentru exprimarea opoziției singular/plural : numeralele cardinale *zece*, *sută*, *mie*, *milion* etc., numeralele fracționare și multiplicative, precum și numeralele ordinale *primul* și *întâiul*. S-a avansat însă și părerea că numeralul cardinal *unu*, *una* și toate numeralele ordinale reprezintă singularul, în timp ce toate celelalte numerale cardinale reprezintă pluralul".

1. Concepția că n u m e r a l e l e c a r d i n a l e ar fi lipsite de categoria gramaticală a numărului este admisibilă în măsura în care susținătorii se referă doar la mărcile gramaticale ale numărului. Într-adevăr, numeralul cardinal, cu excepțiile citate, nu are marca gramaticală a numărului : nici desinență de singular, nici de plural, nici desinență zero raportată la cea de plural.

1.1. Concepția că anumite numerale cardinale ar reprezenta singularul *(unu, una)*, iar celelalte, pluralul, nu poate fi fundamentată pe existența unor semne prin intermediul cărora să se exprime sensul de singular ori de plural al unui numeral cardinal.

1.2. Numeralul fiind o parte de vorbire anume specializată pentru a exprima numărul, spre deosebire de alte părți de vorbire, care se definesc cu totul altfel, este și explicabil de ce nu s-a mai simțit nevoia unor mărci gramaticale pentru a exprima această categorie gramaticală. Așadar ne aflăm în fața unei proceduri speciale de exprimare a singularului și pluralului, aceea impusă de conținutul lexical al cuvântului, nu de mărcile gramaticale.

1.3. Acest conținut cunoaște două componente, una dominantă determinantă, care individualizează fiecare numeral cardinal în parte, și alta determinată, care exprimă numărul singular sau numărul plural. De exemplu, numeralul *trei* are un conținut lexical individual, care-l diferențiază de alte numerale, *trei* însemnând : „unu plus unu, plus unu" sau „unu plus doi". În numeralul *trei* se include, ca o consecință, și semnificația de plural. Tot astfel, numeralul *unu* include în sens și valoarea de singular, căci o unitate înseamnă ceva singur.

Așadar putem vorbi de categoria numărului inclus lexical la numeralul cardinal. Prin această interpretare ne apropiem de concepția Sandei Golopenția[2], potrivit căreia numeralele cardinale *unu*, *una* reprezintă sin-

[1] Marina Rădulescu, *Categoria gramaticală a genului la numeralul cardinal*, în LR, XLIII, 1994, nr. 1—2, p. 6, nota 3.

[2] Vezi Marina Rădulescu, *loc. cit.*

gularul, iar celelalte pluralul, precizând totuși că numeralul nu exprimă categoria numărului prin mărci gramaticale, ci are singular și plural incluse lexical.

1.4. În ceea ce privește afirmația Marinei Rădulescu, cum că „*unu* este singular defectiv de plural, iar toate celelalte numerale cardinale sunt plurale defective de singular" [3], precizăm că nu este vorba de ceva similar cu substantivele defective de număr, căci substantivele defective au mărci gramaticale specifice unui număr (de exemplu, substantivul *pantaloni* are marcă doar pentru numărul plural, desinența *-i*, iar substantivul *mazăre* are doar desinență de singular), în vreme ce un numeral cu sens de plural, de exemplu *opt*, nu are o desinență de plural, fiind defectiv de singularul inclus lexical, iar un numeral cu sens de singular este defectiv de pluralul inclus.

Pe de altă parte, spre deosebire de numeralul cardinal, substantivul defectiv de număr este capabil a exprima atât singularul, cât și pluralul, în ciuda unei singure mărci gramaticale : de exemplu, în propoziția *Am cumpărat o pereche de ochelari*, substantivul *ochelari*, defectiv de singular, se referă totuși la un singur obiect, însă unul în care distingem părți componente.

Preluând termenul d e f e c t i v, am putea spune că, spre deosebire de substantiv, numeralul cardinal este total defectiv de unul din cele două numere. Astfel, numeralul *unu* nu poate fi folosit decât cu sens de singular, iar numeralul *cinci* numai cu sens de plural, această golire totală de sensul numărului opus fiind valabilă însă doar în situația numeralelor care nu au în componență un substantiv sau au în structură un substantiv contopit cu un numeral : *nouă*, *cinsprezece* etc.

2. Numeralele cardinale care au în structură un substantiv la numărul plural pot fi considerate numerale cu mărci gramaticale preluate din structurile elementelor componente. Astfel, numeralele *douăzeci*, *treizeci*, *patruzeci* ... *nouăzeci* sunt la numărul plural nu numai datorită includerii, ci și datorită desinenței *-i*.

Substantivul din structura numeralelor compuse prin contopire schimbă raporturile numeralului cardinal față de substantivul alăturat. Spre deosebire, de exemplu, de sintagma *patru elevi*, în cadrul căreia numeralul este determinat, în sintagma *patruzeci de elevi* numeralul tinde a se comporta ca regent determinat de un atribut. Această inversare se datorează substantivului din structura numeralului cardinal compus. Se vede deci că numai numeralul cardinal simplu își exercită funcția de atribut adjectival, aceasta fiind valabilă chiar și în interiorul numeralului compus : *douăzeci* = *două* + *zeci*. Așadar, substantivul din *patruzeci de elevi* este un regent al numeralului simplu din acea structură, dar și al substantivului care exprimă obiecte numărate :

patru ↓ *zeci* ↓ *de elevi*

[3] *Art. cit.*, p. 13.

De aceea, la analiza propoziției *Acolo erau patruzeci de elevi*, este de preferat interpretarea : *patruzeci* = subiect ; *de elevi* = atribut substantival, căci subiectul nu stă în acuzativ.

2.1. Numeralele cardinale compuse cu elementele necontopite : *o sută, două sute; o mie, două mii; un milion, două milioane* etc. au mărci gramaticale pentru a exprima categoria numărului. Numărul singular exprimat gramatical prin aceste numerale, de exemplu *o sută*, nu exclude înțelesul de pluralitate referitor la unitățile din care este alcătuit. Capacitatea exprimării pluralității de unități numerice printr-o formă de singular este o realitate matematică. De exemplu, dacă răspundem prin numeralul *o sută* la întrebarea *Câți pomi ai sădit ?*, se are în considerație că *o sută* reprezintă o clasă numerică alcătuită din zece zeci sau zece zeci de unități. Am afirma chiar că în asemenea situații avem de-a face cu o categorie specială de numerale colective, care, spre deosebire de alte numerale colective, cum ar fi *amândoi* sau *tustrei*, se apropie mai mult de substantivele colective, în sensul că, deși au forme de singular, exprimă o pluralitate de unități din componență, în vreme ce numeralele din categoria *amândoi, tustrei* au forme de plural ce exprimă o grupare a elementelor singulare. Valoarea colectivă a numeralelor *o sută, o mie* etc. influențează acordul logic : *Mulți au primit premii, iar o sută au primit mențiuni.*

3. Numeralul cardinal *zero* nu are nici mărci gramaticale de număr, nici categoria de număr inclus lexical a celorlalte numerale cardinale, ci doar sensul de „nimic" pe scara numerică, mărci gramaticale de singular și de plural având doar substantivul *zero*. De aceea îl considerăm a fi un numeral vid de număr singular și, în același timp, vid de numărul plural.

3.1. În calitate de determinant, numeralul *zero* este un atribut care preferă un regent la numărul plural : *zero grade, zero lei* etc. Rar poate fi folosit însă chiar pe lângă un regent la singular : *zero iubire, zero câștig.*

4. După cum am arătat la începutul articolului, cei mai mulți cercetători au ajuns la părerea că, dintre n u m e r a l e l e o r d i n a l e, doar *primul* și *întâiul* au categoria gramaticală a numărului, deoarece „au două forme diferite pentru exprimarea opoziției singular/plural"[4]. Dicționarele lexicale înregistrează aceste numerale, de origine latină, în formele *prim* și *întâi*, așa cum este și firesc, deoarece formele *întâiul, întâia, întâii, întâile* primesc, asemenea adjectivului, articolul hotărât al substantivului.

O analiză mai atentă a mărcilor gramaticale arată că, din cele două numerale considerate că au categoria gramaticală a numărului, doar numeralul *prim* are mărci de singular și plural : la masculin singular desinența zero *(prim)*, la masculin plural desinența *-i (primi)*, la feminin singular desinența *-ă (primă)*, iar la feminin plural desinența *-e (prime)*. Numeralul *întâi* este invariabil, deci nu se diferențiază ca formă în ceea ce privește numărul singular sau plural decât cu ajutorul articolului hotărât, care poate fi considerat un suplinitor al desinenței de număr : *întâiul, întâii.*

Așadar numeralul *întâi* nu cunoaște „exprimarea opoziției singular/plural" cu mijloace proprii, așa cum afirmă Marina Rădulescu[5], această

[4] Marina Rădulescu, *art. cit.*, p. 6.

[5] *Ibidem.*

diferențiere fiind posibilă numai prin mijloace externe, cu ajutorul articolului substantivului; fenomenul este datorat și asemănării respectivului numeral cu un adjectiv :

întâiul și bunul ei fiu
↑ ↑
numeral adjectiv

5. Sanda Golopenția Eretescu și Marina Rădulescu consideră că toate celelalte numerlale ordinale, în afară de *prim* și *întâi*, „reprezintă singularul"[6]. Această opinie are o anumită tentă de imprecizie, deoarece respectivele numerale sunt lipsite, în cea mai mare parte, de desinențe specifice numărului, iar afirmația că ar reprezenta doar singularul este infirmată de structura acestor cuvinte compuse, așa cum vom constata în cele ce urmează.

5.1. Numeralele ordinale, începând cu *al doilea*, au în structură trei componente care își imprimă amprenta asupra numărului : articolul genitival-posesiv *al*, respectiv *a;* numeralul cardinal : *doi*, *trei*, *patru* etc. și un component final : *-lea*, respectiv *-a*.

5.2. Articolul *al* pentru genul masculin și articolul *a* pentru feminin se referă la ordinea obiectului, de aceea le vom numi articole o r d i n a l e, renunțând, în situația articolului, la termenul g e n i t i v-p o s e s i v. Articolul ordinal este marca ordinii într-o grupare numerică și, în același timp, semnul gramatical al numărului singular, limba necunoscând forme ale numeralului ordinal cu articolul ordinal la numărul plural ; această situație poate fi justificată pe plan gramatical prin solicitarea numeralului de către un regent la numărul singular : *locul al doilea*, *banca a patra*.

Articolul ordinal este așadar suplinitorul desinenței de singular. Acest articol nu reprezintă însă singularul întregului ansamblu din care face parte, deci nu trebuie să ducă la concluzia că numeralele ordinale începând cu *al doilea* ar reprezenta singularul ori ar fi în exclusivitate la numărul singular, așa cum se exprimă nejustificat Marina Rădulescu[7].

5.3. Numeralul cardinal din structura numeralului ordinal este acel component care răspunde relației dintre ordine și număr, fiind caracterizat prin lipsa desinenței de număr la numeralele de la *doi* la *nouă*, *nouăsprezece* și prin existența desinenței de plural la numeralele din categoria *doisprezece*, *treisprezece* etc., *douăzeci*, *treizeci* etc., a desinențelor de singular și plural în cadrul numeralelor *o sută*, *două sute* etc., *o mie*, *două mii* etc.

Indiferent dacă au sau nu desinențe de singular sau de plural, numeralele cardinale din structura numeralelor ordinale își păstrează valoarea de pluralitate. Astfel, în structura numeralului ordinal *al douăzecilea*, deși articolul ordinal *al* este la numărul singular, componentul *douăzeci* este la plural, această nepotrivire nefiind rezultatul unei imperfecțiuni lingvistice, ci o necesitate a prezentării locului sau ordinii într-o grupare numerică.

Așadar, dacă locul într-o grupare numerică este singular, gruparea trebuie să aibă în vedere toate obiectele precedente ; de exemplu, în îmbinarea *banca a treia* se arată un singur loc al băncii, dar într-o grupare de

[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*

mai multe bănci, toate cele trei bănci fiind luate în considerație spre a se preciza ordinea uneia din ele.

5.4. Al treilea component din structura numeralului ordinal este elementul *-lea* pentru genul masculin, a cărui componență pare să fie articolul *-le* și *-a*, care-și pierd valorile propriu-zise, devenind o marcă unică finală a numeralului ordinal. Tot marcă finală, însă pentru genul feminin, poate fi considerată și terminația *-a (a șasea)*, provenită dintr-un articol.

5.5. Având în considerație structura numeralelor ordinale formate cu ajutorul articolului ordinal, constatăm că numeralele respective au capacitatea de a exprima concomitent singularul și pluralul. În virtutea acestei opinii, numeralele ordinale se pot clasifica în :

a. numerale cardinale cu marcă gramaticală a singularului exprimată prin articol ordinal *(al, a)*, dar cu sens lexical intern de plural : *al doilea, al treilea ... al nouălea* ;

b. numerale ordinale cu marcă gramaticală de singular exprimată prin articol ordinal, dar marcă gramaticală internă de plural exprimată prin desinență de plural : *al douăzecilea, al treizecilea* etc., *al două sutelea, al două miilea* etc. ;

c. numerale ordinale cu marcă gramaticală de singular exprimată prin articol ordinal și marcă gramaticală interioară de singular, fără pierderea sensului de pluralitate : *al o sutălea, al o mielea* etc.

6. Considerăm că respectarea formei numeralului cardinal care intră în structura numeralului ordinal este cerută de regula acordului. Astfel, dacă este corectă forma *douăzeci*, ca expresie a acordului în număr dintre *două* și *zeci*, forma *douăzece* este incorectă și nu poate fi acceptată ca atare nici în structura numeralului ordinal *a douăzecea*, deși îndreptarele în vigoare recomandă această grafie sub influența unor numerale compuse cu substantivul la singular ca *douăsprezece — a douăsprezecea*. Propunerea noastră de a se scrie *a douăzecia, a treizecia, a patruzecia* etc. nu modifică pronunțarea, căci ambele variante se rostesc identic : *a douăzecea, a douăzecia* = *a douăze*[*č*]*a*.

7. Din studiul nostru referitor la categoria gramaticală a numărului la numeral se desprind câteva c o n c l u z i i care pot constitui, prin noutatea opiniilor, idei ce perfecționează descrierea numeralului sau puncte de plecare pentru cercetări care să stabilească mai complet adevărul. Aceste concluzii sunt următoarele :

7.1. Numeralul c a r d i n a l :

a. Numeralele de la *unu* la *nouăsprezece*, inclusiv, sunt lipsite de mărci gramaticale care să exprime numărul.

b. Sensul de singular al numeralelor *unu, una* este inclus în conținutul lexical, iar sensul de plural al numeralelor de la *trei* la *nouăsprezece* este inclus tot în semnificația lexicală. Putem vorbi deci de singularul inclus și de pluralul inclus, aceste includeri fiind lexicale.

c. Numeralele *douăzeci, treizeci* ... până la *nouăzeci*, inclusiv, au desinențe de plural, dar și pluralul inclus lexical.

d. Numeralele *o sută*, *o mie*, *un milion* etc. au forme de singular, care totalizează o pluralitate de subunități ce determină acordul logic al subiectului la singular cu predicatul la plural.

e. Numeralul *zero* este lipsit atât de mărci gramaticale ale numărului, cât și de includerea singularului ori pluralului în conținutul lexical, fiind un numeral total vid de categoriile numărului.

7.2. Numeralul ordinal:

a. Numeralul *prim* este singurul numeral ordinal cu forme diferite de singular și plural marcate cu ajutorul desinențelor.

b. Concepția potrivit căreia numeralul *întâi* ar avea forme diferite de singular și plural este eronată deoarece acest numeral nu are nici o desinență, deosebirea realizându-se cu mijloace din exteriorul numeralului, adică cu ajutorul articolului hotărât al substantivului.

c. Numeralele care s-au format cu ajutorul articolului ordinal exprimă concomitent singularul și pluralul, expresie a prezentării locului singular într-o pluralitate de obiecte.

d. Numeralele care au în structură substantivele cu desinențe de plural *zeci*, *sute*, *mii*, *milioane* adoptă desinențele de plural ale substantivelor respective, chiar dacă articolul ordinal e la singular.

e. Numeralele care au în structură substantivele cu formele *zece*, *sută*, *mie*, *milion* adoptă mărcile de singular ale acestora, fără a-și pierde sensul de pluralitate pe plan lexical.

f. Toate numeralele care au în structură articole ordinale păstrează aceste articole numai la singular.

g. Formele de tipul *a douăzecea*, recomandate de îndreptarele în vigoare, nu respectă regula acordului în număr dintre numeral și substantivul determinat, fiind deci necesare intervenții de modificare la noile ediții ale îndreptarelor ortografice.

Școala „I. L. Caragiale"
Râmnicu-Vâlcea

Floarea Vîrban

ÎMPRUMUTURI RUSEȘTI ÎN GRAIUL ROMÂNILOR BASARABENI DIN SATUL IZVOARE

1. Într-un articol publicat în „Secolul XX", Constantin Noica[1] observa că unitatea imanentă a unui popor este dată, înainte de toate, de unitatea de limbă „fiindcă limba este ființa oamenilor și patria lor"[2]. Prin urmare, un popor există, ca entitate în sine, atâta vreme cât limba lui continuă să fie vie, indiferent de timp și de spațiu, și piere atunci când își pierde această limbă. Conform teoriei sale, popoarele nomade, chiar dacă își schimbă mereu patria limbii, continuă să ființeze atâta vreme cât „nu-și schimbă și patria cealaltă, interioară, care e limba însăși. Sau dacă și-o schimbă, ca Slavii și atâtea alte seminții la noi, atunci pier, topindu-se în ființa noastră, pentru că și-au trecut pe a lor într-o altă limbă"[3]. Nu același lucru se întâmplă, însă, în cazul popoarelor nemigratoare a căror limbă rămâne neschimbată: „În neamurile așezate însă nimeni nu poate domni peste limbă, căci oamenii, cu sultani[4] cu tot, sunt sub domnia ei"[5].

Asupra unității de neam și limbă, având în vedere chiar cazul concret al Basarabiei, s-au oprit lingviștii în repetate rânduri. Amintim părerea lui Ștefan Munteanu[6], pentru care limba „a fost și va continua să fie liantul cel mai rezistent de la temelia ființei noastre etnice", și observația Mioarei Avram[7] cu privire la „rolul limbii în istoria unei comunități, în existența și în rezistența unui neam, în păstrarea conștiinței de sine a ființei naționale".

În virtutea ideilor evocate în rândurile de mai sus, a răspunde la întrebarea: Ce s-a întâmplat cu populația românească de dincolo de Prut în timpul ocupației rusești? înseamnă, de fapt, a da un răspuns întrebării: Care a fost și este limba basarabenilor? Răspunsul este unul singur, cum una singură este și limba acestor oameni — limba română, aceeași căreia mai de curând i-au zis și moldovenească, aceeași căreia într-o vreme nu-i mai ziceau nicicum.

Cert este doar un singur lucru, acela că, oricum ar numi-o unii sau alții, în Basarabia se vorbește o limbă românească autentică, o lim-

[1] Constantin Noica, *Repede aruncătură de privire asupra limbii*, în „Secolul XX", București, 1988, nr. 1—2—3, p. 9—20.

[2] *Ibidem*, p. 9.

[3] *Ibidem*.

[4] Aici Noica face o referire la Eminescu, *Scrisoarea III* (primul vers).

[5] Constantin Noica, *loc. cit.*

[6] Ștefan Munteanu, *Unitatea de neam și unitatea de limbă*, în LR (Chișinău), IV, 1994, nr. 3(15), p. 28.

[7] Mioara Avram, *Considerații asupra situației limbii române* în *Republica Moldova*, în LR (București), XLI, 1992, nr. 5, p. 249.

LR, LXIII, nr. 5—6, p. 211—234, București, 1994

bă ce nu se deosebește cu nimic — în esențialitatea ei sau, cum ar fi zis Noica, în ființa ei — de limba vorbită de noi și care seamănă foarte mult cu graiul moldovenilor de dincoace de Prut. Unica deosebire o constituie arhaicitatea n e v o i t ă a limbii vorbite aici, explicabilă însă prin ruperea, timp de aproape jumătate de secol, de centrul literar al limbii române, o dată cu mutarea granițelor naționale de la Nistru la Prut.

Bilingvismul generat de ocupația rusească are, în cazul de față, un caracter aparte, căci coexistă aici (în Basarabia) două limbi cu statuturi diferite : una maternă, venită din interior, alta străină, impusă din afară prin forța împrejurărilor și a împrejmuitorilor. Pe prima oamenii au vorbit-o de voie, pe cealaltă de nevoie. Ei cunosc ambele limbi, dar numai una este limba lor, cea românească.

Cu prilejul celui de-al V-lea Congres al Filologilor din România (Iași — Chișinău, 4—9 iunie 1994), Silviu Berejan[8] sublinia că bilingvismul, în situații precum este cea din Republica Moldova, se manifestă numai la nivelul populației dominate, în timp ce populația dominatoare (dar nu și dominantă) continuă să rămână monolingvă. Din aceleași considerente Mioara Avram vorbește despre caracterul univoc al bilingvismului din Basarabia[9].

Impactul influenței rusești asupra limbii vorbite în Republica Moldova a fost luat în discuție de numeroși cercetători. Considerațiile lor au avut însă, cel mai adesea, un caracter teoretic sau general, urmărindu-se rezolvarea unor probleme de principiu, dintre care cea mai importantă a fost lămurirea statutului de „limbă" al variantei lingvistice din Basarabia. Astfel, Ioana Vintilă-Rădulescu[10], în articolul *Lingviștii și „limba" moldovenească*, întreprinde un amplu demers pentru a demonstra inadecvarea termenului de *limbă moldovenească* și implicațiile sale politice. Ideea se regăsește și în preocupările Mioarei Avram[11], care semnează studiul *Română; daco-român; moldovean* din *Enciclopedia limbilor romanice*, precum și într-un articol al lui Ioan Lobciuc[12], intitulat retoric *Au putut „crea" influențele o nouă limbă est-romanică („moldovenească")?*

În *Tradiție și inovație în graiurile din nord-estul Moldovei*, Ion Nuță[13] se oprește asupra împrumutului lexical din limba rusă, distingând între termenii rusești care au pătruns și dincoace de Prut și cei atestați numai în Basarabia.

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria[14], apărut la Chișinău, în 1993, ilustrează, cartografic, prezența termenilor rusești în graiurile din Basarabia. Menționăm că printre lo-

[8] Silviu Berejan, *Aspecte ale studierii limbii române în Republica Moldova*, în LR(Chișinău), IV, 1994, nr. 3(15), p. 29.

[9] Mioara Avram, *op. cit.*, p. 252.

[10] Ioana Vintilă-Rădulescu, *Lingviștii și „limba" moldovenească*, în LR (București), XLI, 1992, nr. 5, p. 261—277.

[11] Mioara Avram, *Română; dacoromân; moldovean*, în *Enciclopedia limbilor romanice*, București, 1989.

[12] Ioan Lobciuc, *Au putut „crea" influențele o nouă limbă est-romanică („moldovenească")*, în LR (Chișinău), IV, 1994, nr. 3(15), p. 90—99.

[13] Ion Nuță, *Tradiție și inovație în graiurile din nord-estul Moldovei*, în LR (București), XLI, 1992, nr. 5, p. 282.

[14] *Atlasul lingvistic pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. 1 (autor Vasile Pavel), Chișinău, 1993, 239 p.

calităţile anchetate se află şi trei comune din raionul Floreşti, în speţă Coşerniţa, Gura Căinarului şi Frumuşica, ultima fiind chiar limitrofă satului Izvoare (în care, cum se va vedea, am întreprins şi noi o anchetă).

Înainte de a prezenta şi comenta datele anchetei, ne simţim datori să mai facem o precizare. Totalitatea observaţiilor noastre au în vedere varianta orală (vorbită) a limbii din satul Izvoare. Orice generalizare nu numai că nu e îndreptăţită, dar ar aduce în discuţie problema mult prea delicată a relaţiei dintre limba română din Basarabia şi limba română din România şi, implicit, a complexelor raporturi ce se stabilesc între limba vorbită şi limba scrisă, între uz şi normă[15].

2. O anchetă lingvistică[16] efectuată de noi în vara anului 1991 (luna august) în Basarabia, în speţă în comuna Izvoare din raionul Floreşti (localitate situată în apropierea oraşului Bălţi, nu departe de Soroca — vechea cetate construită în urmă cu sute de ani de Ştefan cel Mare pe malul românesc al Nistrului), ne-a dovedit încă o dată, dacă mai era nevoie, cât de bine s-a conservat limba română în această regiune.

Dintre persoanele anchetate am selectat 20 de informatori pe care i-am considerat reprezentativi. Redăm în continuare lista acestora (în ordine alfabetică), menţionându-le de cele mai multe ori[17], pe lângă nume[18], anul naşterii şi câteva date personale[19].

I[20] BACALU Cristina Davîdovna*[21]
II BAGRIN Alina Alexei (n. 1975 ; este elevă în clasa a IX-a)
III BAGRIN Chiril F(t)eofanovici (n. 1919 ; are patru clase primare în limba română : a făcut armata la Rîmnicu Sărat ; între 1943 şi 1947 a fost prizonier la ruşi ; este pensionar de colhoz de 12 ani)
IV BALTAGA Moisei Ivanovici (n. 1914 ; are patru clase primare în limba română ; a fost prizonier la ruşi un an şi opt luni)
V CAPCELEA Gladelchina Efimia Grigorievna (n. 1929 ; a fost deportată 11 ani în Siberia şi este pensionară din 1980)
VI CAPCELEA Ion Ştefan (n. 28 martie 1970 ; are zece clase şi şcoala tehnică şi lucrează la colhoz ca montor electric)
VII CAPTARENCU Alexandru Ivanovici (n. 1907, a efectuat serviciul militar în localităţile Bîrlad, Ploieşti, Tecuci, Bucureşti)
VIII CHIHAI Stela Isidor (n. 1975 ; este elevă în clasa a XI-a la Frumuşica[22])

[15] Vezi şi Constantin Tănase, *Limba naţională a Republicii Moldova şi corelaţia dintre limba literară şi limba vorbită*, în LR (Chişinău), IV, 1994, nr. 3 (15), p. 101—107.

[16] Ancheta a fost efectuată în scurtul răstimp prilejuit de o tabără de folclor organizată de Ministerul Învăţământului în Basarabia, în august 1991. Ancheta am realizat-o împreună cu doi foşti colegi de facultate : Cristian Mujdei şi Otilia Dragomir. Menţionăm, însă, că în lucrarea de faţă ne-am bazat numai pe propriile noastre însemnări.

[17] În unele cazuri lipsesc datele personale, anul naşterii sau chiar numele complet, datorită faptului că am omis în timpul anchetei să notăm cu exactitate aceste lucruri ; în lista noastră vom marca situaţiile de acest gen printr-o steluţă (*).

[18] Numele informatorilor, de cele mai multe ori româneşti, sunt alcătuite din trei componente : nume, prenume şi patronimic (notate în această ordine).

[19] Menţionăm că datele personale notate aici erau valabile în momentul anchetării (adică în august 1991).

[20] Pentru a indica numărul de ordine al informatorilor am apelat la cifrele romane de la I la XX ; toate trimiterile ulterioare se vor face prin intermediul acestor cifre.

[21] În cazul acestei informatoare ne lipsesc toate datele personale.

[22] Frumuşica este numele unei comune învecinate cu localitatea Izvoare.

IX CIOMÎRTAN Efimia Grigorievna (n. 1923 ; are cinci clase în limba română ; este văduvă din 1959)

X CIUBOTAR Victor Sergheevici (n. 6 februarie 1969 ; a făcut zece clase în Izvoare și „Școala de luminare culturală"[23] la Soroca ; a efectuat serviciul militar în cadrul Armatei Roșii, în Turkmenia ; este conducător artistic la Casa de Cultură din Izvoare)

XI DONOSE Dionis (n. 1922, în satul Cureșnița, județul Soroca ; a făcut școala primară și școala de dascăli (ambele în limba română) ; a stat 12 ani la mănăstire la Drochia ca frate de mănăstire și este dascăl la Izvoare)

XII GHEDELCHINA[24] (n. 1924 ; are șapte clase primare în limba română ; a fost deportată din 1941 până în 1962 împreună cu părinții și două surori — tatăl îi moare în lagăr, mama și una din surori mor în Siberia ; în 1955 se căsătorește cu un bielorus deportat din 1931 (în Siberia) ; lucrează ca bibliotecară la Casa de Cultură cu jumătate de salariu)

XIII GUȘAN Gheorghe (n. 1905 ; are două clase în limba română ; a făcut armata românească la Roman 2 ani)

XVI IGNATIUC Maria Alexandrovna (fostă Rubliovscaia) (n. 1933 ; a fost deportată între 1941 și 1957 ; tatăl ei a fost primar în timpul Partidului Cuzist la români)

XV ONILOV Ion Stepanovici (n. 1913 ; a făcut școala în limba română ; a efectuat armata românească la transmisiuni și a luptat cinci ani în război)

XVI ORISTOV(A) Eudochia Victorovna (n. 1982 ; este elevă în clasa a IV-a la Izvoare)

XVII PAVEL Mihail Pînzari (n. 11 decembrie 1969 ; are unsprezece clase : opt în Izvoare și trei în Drochia ; lucrează la Soroca, unde este șoferul directorului de șantier)

XVIII RUBLIOVSCHI Larisa*[25] (a fost deportată împreună cu o soră și un unchi ; a fost închisă nouă luni la Tomsk)

XIX SOCHIRCĂ Parascovia Maximovna (n. 1941 în Scăieni ; este soră medicală la Florești[26])

XX ȘLEPUHIN Alexei Anatolievici (n. 27 ianuarie 1971 ; are zece clase și școala de șoferi (de trei luni) ; a efectuat serviciul militar în Turkmenia în armata rusească)

Pe baza listei de mai sus se poate lesne constata că am avut în vedere atât persoane foarte în vârstă (IV, VII, XIII, XV), cât și informatori tineri (și chiar copii) (VIII, X, XVII, XX și, respectiv, XIV). Am apelat la categorii diferențiate de vârstă și în special la aceste extreme (bătrâni și tineri), pentru a vedea dacă există deosebiri majore în limba întrebuințată de ei. Rezultatele anchetei au demonstrat că limba lor are — fie că sunt bătrâni și au fost sau nu deportați sau prizonieri de război, fie că sunt tineri și s-au născut, au crescut și au fost educați în timpul ocupației sovietice — un caracter unitar.

[23] Un fel de școală populară de artă.

[24] Numele informatoarei este incomplet ; în însemnările noastre am notat numai numele soțului (bielorus) : Ghedelchin.

[25] Am omis să notăm anul nașterii.

[26] Localitate urbană în apropiere de Izvoare, reședința raionului cu același nume.

În cele ce urmează nu ne vom opri asupra acestui aspect, pe care am considerat totuși că este necesar să-l precizăm, ci vom încerca să vedem în ce măsură limba română, în varianta ei din comuna Izvoare, a rămas o limbă vie, dinamică. Mai exact, ne propunem să arătăm ce se întâmplă cu termenii ruși utilizați de informatori în vorbire, dacă au fost sau nu asimilați în structura limbii române și dacă, pe baza acestei analize, vom putea vorbi de o influență substanțială a limbii ruse asupra limbii române [27].

3. O cercetare minuțioasă a termenilor ruși ne arată că prezența acestora, deși restrânsă, nu poate fi totuși neglijată. Nu ne interesează însă ponderea cuvintelor rusești (uniformă, de altfel, la toți vorbitorii), ci statutul acestor cuvinte în cadrul sistemului limbii române.

Distingem în primul rând două mari grupe de termeni, după cum aceștia s-au menținut neschimbați (A) sau au suferit modificări (B). În cazul celei de a doua clase vom încerca să surprindem și natura acestor transformări (fonetice, morfologice sau de alt gen), dând, când este cazul, și explicațiile necesare.

În afara acestor două clase, o categorie aparte (C) o reprezintă cuvintele care nu au corespondent rusesc imediat, dar cărora li se poate motiva sensul și forma printr-o serie de termeni ruși pe baza cărora au fost probabil derivate pe teren românesc (la nivelul graiului românesc) aceste cuvinte.

A. La nivelul primei grupe (în care am inclus termenii nemodificați) distingem două subcategorii de cuvinte : 1) cele care respectă norma ortografică, fiind pronunțate de informatori exact așa cum sunt scrise în limba rusă și așa cum sunt obișnuiți să pronunțe cuvintele în limba română, și 2) cele care respectă norma fonetică a limbii ruse (modul în care sunt pronunțate). Vom ilustra acest lucru prin două serii succesive de exemple :

1) *colhoz* (*колхоз*) [28] „colhoz, gospodărie colectivă" (III, V, VI, VII, X) [29]; *comnata* (*комната*) „cameră, încăpere" (XII); *cuhnea* (*кухня*) „bucătărie" (VII); *cvartirant* (*квартирант*) „chiriaș, locatar" (XIX); *electric* (*электрик*) „electrician" (VI); *futbol* (*футбол*) „fotbal" (XVI); *marșal* (*маршал*) „mareșal" (XI); *pistolet* (*пистолет*) „pistol, revolver") (XI); *pricaz* (*приказ*) „poruncă, ordin" (XV); *rasceot* (*расчёт*) „socoteală" (I); *seiceas* (*сейчас*) „acum" (XVIII); *serviz* (*сервиз*) „serviciu (de masă sau de ceai)" (XVI); *sclad* (*склад*) „magazie, depozit" (I, V); *tehnicum* (*техникум*) „școală medie tehnică" (VI); *țepca* (*цепка*) „lănțișor (lănțujel)" (XVI); *voleibaol* (*волейбол*) „volei" (II); *vseo* (*всё*) „gata", „(asta-i) tot"; *zapas* (*запас*) „rezervă" (XVI);

2) *maladeț* (*молодец*) „bravo" (XV); *palcovnic* (*полко́вник*) „polcovnic, colonel" (XIII); *pasuda* (*посуда*) „veselă" (XIV); *prostă* (*про́сто*) „simplu, pur și simplu" (XII).

[27] Avem în vedere cazul particular al graiului românesc din comuna Izvoare.

[28] În limba rusă *колхоз* este o prescurtare pentru *колективное хозяйство* „gospodărie colectivă"; vezi *Dicționarul rus-român*, București, 1985 (autori Gheorghe Bolocan, Tatiana Vorontova, Elena Sodolescu-Silvestru). Pentru a evita încărcarea inutilă a lucrării cu un număr foarte mare de note, menționăm că toate trimiterile pentru cuvintele ruși se vor face la acest dicționar.

[29] În exemplificări am dat în ordine : termenul rusesc în ortografie românească (așa cum l-am înregistrat), același termen în ortografie rusească (în paranteză), sensul cuvântului și, la sfârșit, contextele minimale în care apare, indicate prin numărul de ordine al informatorului.

Faptul că numărul cuvintelor care respectă normele de pronunţare ale limbii ruse este mult mai mic decât acela al termenilor grupaţi sub 1) reprezintă o primă dovadă a viabilităţii limbii române în această localitate.

B. În ceea ce priveşte termenii care au suferit modificări, o primă distincţie vizează natura fonetică sau morfologică a acestor transformări.

Fonetică

Schimbările de ordin fonetic sunt, la rândul lor, de două feluri: 1) nesemnificative, explicabile prin accidente fonetice sau alte modificări; şi 2) schimbarea desinenţei substantivelor feminine la nominativ singular prin înlocuirea vocalei [a], desinenţă rusească, prin desinenţa românească [ă].

1) *cladovcic* (*кладовщик*) „şef de depozit" (V), unde *щ* [ştş] se reduce prin disimulare la [tş] *-č; persiţchii* (*персидский*) „persan" (XIX); aici consoana *ţ* [ts] apare ca urmare a acomodării de sonoritate *d... s>t... ...s; sotci* (*сотки*) „lot de pământ egal cu un hectar" (XVIII), unde prezenţa consoanei *č* în forma românească, faţă de *k* în cea rusească, se explică prin refacerea pluralului pe teren românesc de la *sotcă* (*сотка*) [30]. Într-o situaţie similară se află şi alte substantive ruseşti care au pătruns în română, ca spre exemplu *votcă, votci* (cf. rus. *водка, водки*) sau *lotcă, lotci* (cf. rus. *лодка, лодки*); *vinogret* (*винегрет*) „vinegretă (un fel de salată)" (VIII, XIX), unde diferenţa dintre cele două forme se explică probabil prin disimilarea vocalică: *e...o> o...e*. Forma cu *o* în loc de *e* s-ar putea explica şi prin analogie cu *вино* „vin" şi/sau *виноград* „viţă de vie".

2) *barjă* (*баржа*) „şlep" (XIV); *carzină* (*корзина*) „coş împletit, paner" (XVI); *doiarcă* (*доярка*) „mulgătoare" (XIV); *maşincă* (*машинка*) „maşină (aici de tocat) [31] (IX); *salfetcă* (*салфетка*) „şervet de masă, şerveţel" (XIX); *setcă* (*сетка*) „plasă rară", „reţea" (IX); *taceancă* (*тачанка*) „căruţă uşoară (întrebuinţată la transportul mitralierelor)", „şaretă" (VII).

Uneori modificarea desinenţei este însoţită de alte schimbări fonetice auxiliare (de tipul celor discutate la punctul 1) sau de alt gen), pe care nu le discutăm însă aici, ele putând fi sesizate cu uşurinţă prin compararea celor două forme:

cantoră (*контора*) „oficiu, birou, sediu" (XIV); *craşcă* (*краска*) „vopsea" (XVII); *hlăpuşcă* (*хлопушка*) „apărătoare de muşte" (I); *nachitcă* (*накидка*) „mileu" (XIX); *ploşatcă* (*площадка*) „teren (sportiv)" (XVI); *saihă* (*сайка*) „chiflă" (XVIII); *zărplată* (*зарплата*) „salariu, retribuţie" (XII).

Un caz particular îl constituie substantivul *stipenie*, unde trecerea s-a făcut de la *я* [ia] la *e: stipenie* (*стипендия*) „bursă şcolară" (VI, XIX) [32].

[30] Vezi *Словарь современного русского языка*, том XIV, *Москва*, 1963, s. v. *сотка*.

[31] Limba rusă distinge *машинка* „maşină" (aparat, instrument) de *машина* „maşină" (automobil, autovehicul). Vezi *op. cit.*, s.v. *машинка* şi, respectiv, *машина*, cf. şi *Atlasul lingvistic*, Chişinău, 1993, harta 16, p. 67, unde *maşinca* (pl. *maşinci*) „maşină de filetat" este înregistrat în com. Frumuşica.

[32] Opoziţia *я — e* apare şi în alte cuvinte: *химия — chimie, фамилия — familie, линия — linie*, neînregistrate aici, dar prezente în limba română literară.

Morfologie

1. Modificări la nivelul genului (schimbarea genului) :

a) Trecerea de la neutru (în rusă) la feminin (în română) : *покрывало* (n) [33] > *pocrâvală* (f) „cuvertură" (V, XIV) ;

b) Trecerea de la masculin la feminin :

анцефалит (m) > *anţefalită* (f) „encefalită" (XII) ;
менингит (m) > *men<in>ghită* (f) „meningită" (XII) ;
мотоцикл (m) *motoţâcă* (f) „motocicletă" (XIX).

Un caz destul de frecvent îl reprezintă termenii la care modificarea de gen este presupusă prin apariţia unor desinenţe specifice la plural.

Astfel, apariţia desinenţei *-uri* poate fi şi o urmare a trecerii unor substantive de la masculin la feminin, de la feminin la neutru sau de la masculin la neutru : *бант* (m) > (bantă) [34] *banturi* (n) „fundiţe" (XIX) ; *карниз* (m) > (carniză) *carnizuri* (f) „galerii" [35] (XIX) — în cazul acestui exemplu a fost înregistrată şi forma de singular ; *пирог* (m) > (pirog) *piroguri* (n) „tort, prăjitură" ; *скирд* (m) > (schi<r>d) *schi<r>duri* (n) „stog, claie".

În situaţii similare se află şi substantivele *sobranii* „adunări" şi *zavoadi (e)* [36] „uzine", unde trecerea de la neutru la feminin şi, respectiv, de la masculin la neutru este marcată prin desinenţele de plural *i* şi, respectiv, *e*.

2. Modificări legate de categoria numărului :

a) Apariţia unor desinenţe de plural specifice limbii române, dintre care cea mai frecventă este desinenţa *e* (la feminine), uneori închis la *i* : *cleioance* (*клеёнки*) [37] „muşamale" (IV, XIX) ; *cotleti(e)* (*котлеты*) „pârjoale" (VIII, IX, XIX) ; *gazeti(e)* (*газеты*) „ziare, gazete" (XVII) ; *părtiere* (*портьеры*) „draperii" (XIV, XIX).

b) O modificare deosebită la nivelul numărului o reprezintă exemple de singular refăcut de la forma de plural (rusească). În speţă, este vorba de următoarele substantive :

— *podarc* (*подарок*) „dar" (VII) — un singular refăcut de la forma de plural *подарки* ;

— *pareadca* (*порядок*) „ordine" (XVI), forma refăcută din pluralul *парядки*. În acest ultim caz apare şi modificarea de gen de la masculin la feminin.

3. Un comportament interesant au şi verbele ruseşti folosite de românii basarabeni în context românesc. Principala lor caracteristică

[33] În cazul acestor exemple am notat în ordine : cuvântul rusesc original, forma în care este folosit, sensul şi locul apariţiei, în plus am notat în paranteză prin prescurtări (*f*— feminin, *m* — masculin şi *n* — neutru) genul termenilor pentru a evidenţia modificările de gen.

[34] Am notat în paranteză forma de singular refăcută de noi după cea de plural.

[35] Substantivul rus. *карниз* este înregistrat de *Atlasul lingvistic* apărut la Chişinău, în 1993, în localitatea Frumuşica (vecină cu Izvoare), dar cu forma de sg. *carniz* şi cu sensul „rîndea (de făcut jgheaburi la galerii de perdele)" ; v. harta 74, p. 183.

[36] Cf. rus. *собрание* (n) şi, respectiv, *завод* (m).

[37] Cuvântul din paranteză prezintă forma de plural din limba rusă.

este dată de adaptarea la sistemul flexionar al limbii române, în speţă, preluarea modelului românesc de conjugare :

— *(a) biduit* „(s-a) chinuit" (XVII), care presupune o formă de infinitiv provenită din rus. *беднеть* „(a) sărăci" (cf. şi *бедный* (adj.) „sărac, biet, sărman") ;

— *(mă) cătăi* „(mă) plimb" (XVII), cu un corespondent rusesc în *кататься* „(a) (se) plimba" ;

— *(i-o) nistojit* „(i-a) distrus" (XIV), al cărui etimon îl reprezintă verbul rusesc *уничтожить* „(a) distruge, (a) nimici" ;

— *remontăm* „reparăm" (XVII), din rus. *ремонтировать* „a repara" (e posibil să fie şi un derivat românesc de la *ремонт* „reparaţie ; reparare") ;

— *schirduim* „facem clăi, stoguri" (I), de la rus. *скирдовать* „(a) face clăi" ;

— *(ni) uvăjesc* „ne respectă" (I), formă care trimite la verbul *уважать* „a respecta, a stima".

★

Foarte rar apar structuri ruseşti mai mari decât cuvântul, aşa cum este cazul sintagmelor : *dom culturî* (*дом культуры*) „casă de cultură" (XII) şi *trudavoie spravca* (*трудовая справка*) „carte de muncă" (XII). În cazul acestui ultim exemplu, în afara dezacordului dintre forma de neutru a adjectivului şi genul feminin al substantivului, remarcăm faptul că sensul exact al cuvântului *справка* este acela de „adeverinţă", în limba rusă folosindu-se pentru *carte de muncă* sintagma *трудовая книжка.*

Mai frecvent este cazul cuvintelor ruseşti care apar în cadrul unor sintagme sau expresii româneşti, vorbitorul nemaisimţind elementul rusesc drept străin :

— substantivul *paz* (m) „dată, oară", în expresia *un* **raz** *când am fost* (II), cu precizarea că se păstrează **genul** masculin al substantivului, indicat de articolul nehotărât *un ;*

— cuvântul *счёт* (m) „calcul, socoteală", dar şi figurat „tact, timp, măsură", în : *o bătut* **şciotu**<*l*>, cu sensul de „a bătut ceasul (din urmă), a venit timpul (vremea) socotelilor" (XIII) ; observăm că substantivul este folosit cu articolul hotărât <*l*>, a cărui prezenţă este sugerată de vocala *u* (amintim că limba rusă nu cunoaşte categoria gramaticală a articolului) ;

— adverbul *скоро* „iute, rapid", în supranumele *(Moş Ion)* **Scoro** *cârje* „cârjă iute" (I) ; adverbul *скоро* este folosit aici într-un context care cere o ocurenţă adjectivală, lucru explicabil probabil prin extinderea omonimiei dintre forma de masculin a adjectivului şi adverbul corespunzător (omonimie proprie limbii române, dar nu şi limbii ruse) [38] şi la celelalte genuri (aici la feminin) ;

— adverbul *так* „aşa, astfel", în expresia **tac** *vă-ţi duşi* „aşa, <dacă> vă veţi duce" (VII).

C. În graiul basarabenilor anchetaţi apar uneori cuvinte pe care noi le simţim ca străine, dar care, spre deosebire de cele prezentate anterior,

[38] Limba rusă distinge clar adverbul *скоро* de seria adjectivală corespunzătoare : *скорый, -ая, -ое, -ые.*

nu mai au un corespondent strict în limba rusă, putând fi însă explicate prin derivări (presupuse) de la alte cuvinte, înrudite ca sens şi formă.

1. O primă subclasă o formează aici diminutivele formate în română, care nu sunt înregistrate ca atare în limba rusă (ci doar forma nediminutivată) :

— *băntuşuri* „fundiţe, bentiţe" (XIX) ; diminutiv românesc având la bază cuvântul rusesc *бант* „fundă" ;

— *stăcănel* „păhărel" (XVII), derivat diminutival de la substantivul rusesc *стакан* „pahar" ;

2. În alte cazuri, distanţa dintre termenul nou şi un posibil etimon rusesc este mult mai mare şi, ca urmare, corelaţiile făcute de noi au un caracter relativ :

— *furtolnic* „coş pentru fructe, fructieră" (XIX), cuvânt format în română pe baza substantivului *фрукт* „fruct" (sau a unui alt derivat înrudit cu el) [39] ;

— *indinalişti* „ţărani liberi, răzeşi" (XV), formă provenită eventual din adjectivul rusesc *индивидуальный* „individual", „particular, specific, propriu" ;

— *lipeoşcă (de muşte)* „obiect lipicios menit să atragă muştele cu scopul de a le distruge" (I), care semantic trimite la limba română *(a) (se) lipi* (cf. şi verbul rus. *липнуть* „(a) (se) lipi, (a) (se) încleia"), iar formal se poate explica prin etimologie populară pe baza substantivului rusesc *липёшка* „lipie, turtiţă (pâine)" ;

— *nări* (de paturi) „rânduri" (de paturi) (III), termen a cărui formă şi sens trimit eventual la adverbul *наряду* „alături, paralel cu, în acelaşi fel" ;

— *pionierbol* „volei, joc cu mingea jucat de pionieri" (II), după modelul *волейбол, футбол*, format pe teren românesc din *пионер* + *-бол*.

— *podnaveţ* „şopron" (V, XIX), compus românesc de la substantivul *навес* „şopron" ;

— *stencă* „mobilă de perete" (pe tot peretele) (XIX), care se explică pornind de la cuvântul rusesc *стена* „perete" (există şi diminutivul *стенка*) şi, ulterior, printr-o mutaţie de tip metonimic între determinat *(mobilă)* şi determinant *(de perete, pentru perete)* [40].

În sfârşit, un ultim aspect al influenţei limbii ruse asupra acestui grai îl reprezintă cele câteva exemple de calc lingvistic [41] (lexical sau frazeologic) descoperite în timpul anchetei.

1. Calcul lexical este ilustrat printr-un exemplu de calc semantic :

— substantivul *frunză* cu sensul de „foaie (de plăcintă)" (IX), după omonimia rusească, la singular, între *лист* (pl. *листя*) „frunză" şi *лист* (pl. *листы*) „foaie".

[39] Corespondentul rusesc pentru *fructieră* este *ваза для фруктов* ; vezi *Dicţionarul român-rus*, Bucureşti, 1980 (autori Gheorghe Bolocan, Tatiana Medvedev, Tatiana Voronţova), s. v. *fructieră*.

[40] În limba rusă întâlnim o construcţie cu genitivul : *мебель для стенок* (mobilă pentru perete) şi prin metonimie s-a ajuns la * *стенок* şi apoi la **стенка*. E posibilă aceeaşi substituţie ca în cazul (mai cunoscut în limba română) al folosirii termenului *păretar* pentru *carpetă de perete*.

[41] Pentru încadrarea acestor calcuri am apelat la clasificarea operată de Theodor Hristea în vol. *Sinteze de limbă română*, cap. IV : *Calcul lingvistic ca procedeu de îmbogăţire a vocabularului* (p. 100—120), Bucureşti, 1984.

2. Alături de calcul lexical, întâlnim și câteva exemple de calc frazeologic:

— *agitație ilustrativă* „propagandă vizuală", după rus. *иллюстративная агитация*[42];

— *citiri în glas* „lecturi în public (în plen)", după corespondentul rusesc *гласное чтение*;

— *mergi filmu* „rulează filmul" (X), după modelul rusesc *идёт фильм* (cf. *идти* „(a) merge");

— *muzică dă piște graniță* „muzică străină", după rus. *заграничная музыка*;

— *nu trebuie* „nu e nevoie, nu e necesar" (XIV), după rusescul *не надо*.

4. Dincolo de grupările efectuate de noi, menite să surprindă natura modificărilor suferite de termenii ruși în context românesc sau orice altă influență a limbii ruse asupra limbii românilor din Izvoare, în prezentarea acestor transformări am avut în vedere și o ordine care să reflecte gradul de asimilare a cuvintelor ruși în structura limbii române. Dacă în cazul primelor exemplificări avem de-a face cu termeni ruși nemodificați, pe măsură ce ne apropiem de finalul acestor exemple, ne este din ce în ce mai greu să stabilim originalul rusesc.

În altă ordine de idei, succesiunea de transformări analizate mai sus reflectă într-un fel și evoluția în timp a cuvintelor ruși și, mai mult decât atât, chiar situația oricărui cuvânt străin pătruns într-o limbă anume, căci acesta începe prin a-și schimba corpul fonetic, continuă prin a se adapta morfologic și sfârșește prin a se integra definitiv în sistemul noii limbi. Cu cât se adaptează mai bine, cu atât el are șanse să reziste mai mult.

Revenind la situația concretă a graiului din localitatea Izvoare, putem afirma că singura influență, vizibilă de altfel și în exemplele noastre, este una de natură lexicală, dar împrumutarea unor cuvinte noi nu modifică în nici un fel structura unei limbi, ființa ei. Cu atât mai mult cu cât aproape toți termenii ruși au fost glosați chiar de informatori, ca dovadă că ei cunoșteau și corespondentul românesc, dar îl foloseau mai frecvent pe cel rusesc. Alături de cuvintele ruși: *comnata*, *cotleți*, *cuhnea*, *părtiere*, *șifăr* etc., apar și termenii românești: *cameră (odaie)*, *pârjoali*, *bucătărie (bâcătărie)*, *ștoruri* și, respectiv, *ardezie*.

Se explică astfel și trecerile de la un gen la altul: *карниз* (m)> *carniză* (f), *пирог* (m)> *pirog* (n) (v. pl. *piroguri*), *покрывало* (n)> *pocrâvală* (f), *скирд* (m)> *schi<r>d* (n) (pl. *schirduri*), toate aceste substantive căpătând genul substantivelor românești corespunzătoare: *galerie* (f), *tort* (n), *cuvertură* (f) și, respectiv, *stog* (n)[43].

Pe de altă parte, absența contactului cu limba literară a creat un gol neologic pe care, în momentul revenirii, în 1989, la limba română ca limbă oficială[44], moldovenii basarabeni au fost nevoiți să-l umple apelând la

[42] Exemplul acesta și următorul le-am înregistrat în vorbirea instructorului cultural Toma Vintilă (din Izvoare).

[43] Pentru toate aceste exemple s-au făcut deja trimiteri.

[44] Este posibil ca expresiile și sintagmele prezentate sub I și II să se fi folosit și înainte de 1989, în paralel cu cele ruși corespunzătoare ca sens.

mijloace interne, creând uneori sintagme şi sensuri resimţite ca artificiale sau cel puţin arhaice, din perspectiva unui vorbitor al limbii române actuale.

I. SINTAGME:

1) *convorbire la chimie* „examen oral (la chimie)" (II);
2) *fabrica de cusut* „fabrica de confecţii" (X);
3) *muzică dă pişte graniţă* „muzică străină" (X);
4) *ora de muncă* „ora de lucru manual" (XVI);
5) *praf de sahăr* „zahăr vanilat" (XIV);
6) *sodă de mâncare* „bicarbonat de sodiu alimentar", „sare de amoniu" (XIX);

II. SENSURI:

1) *aiesta-i<cutare>* „aici e <cutare>" expresie folosită de cineva care răspunde la telefon [45];
2) *n-am bagaj dă cuvinte* „îmi lipsesc termenii (româneşti) specializaţi";
3) *mă încordez* „mă concentrez";
4) *s-o legat cu aşe ceva* „a avut relaţii" (II);
5) *sunt precis* „sunt sigur" [46];
6) *mă unisem eu* „eram de acord" (XIV).

5. În final vom face câteva consideraţii de natură onomastică, menite să arate cât de bine s-a conservat limba română şi din acest punct de vedere.

În ceea ce priveşte numele de persoane, se poate constata (parcurgând lista informatorilor) că, excepţie făcând câteva *(Onilov, Oristov, Rubliovschi, Şlepuhin)*, restul sunt româneşti *(Baltaga, Capcelea, Ciubotar* etc.). Prezenţa celui de-al treilea element în componenţa numelor, patronimicul, nu reflectă decât necesitatea alinierii la sistemul onomastic rusesc oficial.

Influenţa limbii ruse se face mai degrabă simţită în cazul h i p o c o r i s t i c e l o r, printre care sunt foarte frecvente exemple precum : *Grişa* — de la Grigore (XVIII), *Michea (Mitea)* — de la Dumitru (I), *Pechea (Petea)* — de la *Petre* (I), *Vichea (Vitea)* de la *Victor* (I, XVIII) etc.

În cazul supranumelor remarcăm însă preponderenţa celor româneşti în detrimentul celor ruseşti, lucru care se poate observa şi în exemplele de mai jos :

Grişa Colţunaş, Ionică Ghimpu<l>, Moş Ion Broscoi, Moş Ionică Cheagu<l>, Moş Ion **Scoro** [47] *Cârje* („cârjă iute"), **Serâi** („Surul)", *Teofan Bostan, Vichea Jenunchi* („chel ca genunchiul").

Amintim, de asemenea, că au rămas neschimbate numele locurilor. Întâlnim toponime precum : *Drumu<l> Etapului* (drum ferit de ochii lumii, pe unde treceau cândva condamnaţii), *Floreşti* (numele raionului),

[45] Exemple de sub 1), 2), 3) aparţin primarului Biţa.
[46] Acest exemplu aparţine preşedintelui de colhoz Grăpilă.
[47] Am dat cu caractere aldine termenii ruseşti *scoro* (*скоро*) „iute" şi *serîi* (*серый*) „sur".

Hârtopul lui Isac, *Hârtopul cel Mare*, *Izvoare* (numele satului), *Planu<l>* [48] *popi<i>*, *Planu<l>* „*La Duduca*", *Satu<l> nou*, *Valea Mălaiului* [49]. Importanţa sistemului antroponimic şi toponimic în conservarea unei limbi a fost remarcată şi de Domniţa Tomescu în articolul *Lucrări de onomastică românească din Republica Moldova* [50].

Totalitatea observaţiilor prezentate mai sus constituie un argument destul de convingător pentru a demonstra că, în ciuda condiţiilor favorabile (izolarea basarabenilor de restul poporului român ; obligativitatea limbii ruse, impusă ca limbă de stat ; colonizarea cu populaţie de origine rusească etc.), nu se poate vorbi totuşi de o influenţă majoră a limbii ruse asupra limbii izvorenilor.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ion Ştefan

„STAM ÎN FEREASTA SUSĂ"

Între clasele de cuvinte nu există o delimitare tranşantă, limitele dintre ele putând fi frecvent depăşite. Conversiunea morfologică e un proces momentan, aparţinând sincroniei, nu e vorba deci de o gramaticalizare, care e un proces diacronic [1]. Deplasarea morfologică a unui cuvânt, transferul lui în altă categorie gramaticală reţine atenţia prin originalitatea procedeului. De pildă, Marin Preda foloseşte în ultimul său roman adverbul *adineauri* ca substantiv. El scrie : „« La ce te gândeai adineauri ? » — zise Matilda cu o veselie care-i sticlea în priviri. « Poţi să-mi spui şi mie ? » « Mă gândeam la tine şi mi-am adus aminte de o poezie din Baudelaire ». Şi îi arătai volumul. « No, no, no, zise ea, nu *adineaurea* asta, *adineaurea* dinainte ! » Ştiam la ce *adineaure* se gândea ea, dar ridicai dintr-un umăr mirat" [2]. Se observă satisfacţia scriitorului că a putut da o nouă valoare morfologică adverbului *adineauri*, el repetând substantivul creat, folosit de trei ori succesiv. Adverbul îşi schimbă des valoarea morfologică. În rândurile de mai jos ne propunem să ne ocupăm de conversiunea adverbului *sus* în adjectiv.

[48] Aici cuvântul *plan* are sensul de „câmp (loc plan)".

[49] Toate exemplele de supranume, ca şi toponimele, ne-au fost furnizate de o singură informatoare, Larisa Rubliovschi (XVIII).

[50] Domniţa Tomescu, *Lucrări de onomastică românească din Republica Moldova*, în LR, (Bucureşti), XLI, 1992, nr. 5, p. 283—286.

[1] Gh. Constantinescu, *Conversiunea la adverb, prepoziţie şi conjuncţie*, în AUB — Limba şi literatura română, 1970, nr. 2, p. 116.

[2] Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I, Bucureşti, Cartea Românească, 1984, p. 221.

Este cunoscut faptul că Eminescu a recurs la forma *susă* într-o postumă, unde scrie : „Stam în fereasta *susă* / Și izvorau în taină / Cu-a lor de aur haină, / A nopții stele mari" [3]. Perpessicius consideră că aceste versuri ar data din 1873. Numai H. Tiktin dă un exemplu în DRG, pentru *sus* ca adjectiv, un citat care ar fi, zice autorul, dintr-un fragment de cronică atribuit spătarului Milescu în *Letopiseți* de M. Kogălniceanu, ediția din 1872 [4]; Perpessicius notează acest amănunt, fără alt comentariu [5]. Dar, în realitate, textul citat de Tiktin nu-i aparține spătarului Milescu, ci stolnicului Constantin Cantacuzino, apărând în cronica sa, *Istoria Țării Românești*, deci pe la începutul secolului al XVIII-lea. Cităm textul, așa cum apare în cronica stolnicului : „de vreme ce de oștile ce în mai *susii* ai sorbită și stânsă au fost, mulțime de oameni den toate părțile romane, acela împărat ca să lăcuiască și să sălășluiască pământurile acestea și cetățile au adus" [6].

Dacă Eminescu ar fi folosit adjectivul *susă* numai în postuma din 1873, puteam presupune că el l-a preluat din letopisețiii publicați de Kogălniceanu. Dar, după cum a arătat Perpessicius [7], forma apare identică și în romanul postum *Geniu pustiu*, care a fost scris în 1866—1869, deci înainte de publicarea cronicilor de către Kogălniceanu, în 1872 (în prima ediție nu figurează fragmentul atribuit spătarului Milescu). Reproducem textul din roman : „Când mă deșteptai din reveria mea, fereastra *susă* a palatului era închisă, în salon întuneric și sticlele ferestrei străluceau ca argintul în alba lumină a lunei" [8].

Probabil, deci, că Eminescu l-a putut folosi pe *sus* ca adjectiv, în *Geniu pustiu*, prin analogie cu antonimul său *jos*, care are o derivație mai bogată, fiind cunoscut și ca adjectiv [9].

Și mai este o atestare a lui *sus* ca adjectiv la Eminescu, în traducerea, publicată postum, după Goethe, *Cântec de nuntă* : „De pe cal când se dete întors înapoi, / Găsi cetățuia lui *susă* — / Dar slugile, averile dusă" [10].

Indiscutabil, însă, că Nichita Stănescu a preluat inovația morfologică de la Eminescu. Reproducem aici câteva exemple, după *Album memorial*, editat în 1984 [11]. Începem cu versurile următoare, în care cuvântul *lună* e substituit de o frumoasă metaforă, *melancolie* : „Melancolia apunea atât de *susă*, / Încât lovea șeaua Carpaților" (p. 34). Continuăm cu alte exemple : „Pe duminica lui / cu țintirimuri *suse* / pe care noi urcam/ privindu-le cu lacrimi / trenuri, după geam" (p. 259). Sau : „Cum se pot ele iubi / cu atâta intensitate / pe *susele* acoperișuri de tablă" (p.264). Și un ultim exemplu : „Cum pusese verighetă / în jurul de părul meu /

[3] M. Eminescu, *Opere*, vol. IV, ediția Perpessicius, București, 1952, p. 193.

[4] E vorba de *Cronicile românilor sau Letopisețile Moldaviei și Valahiei*, vol. I, p. 99. Ediția are trei volume și a apărut în 1872 la București.

[5] M. Eminescu, *Opere*, vol. V, ediția Perpessicius, București, 1958, p. 265.

[6] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, București, Editura Minerva, 1984, p. 30. Sintagma *mai susii ai* se repetă la p. 31.

[7] *Loc. cit.*, în nota 5.

[8] M. Eminescu, *Geniu pustiu*, Proză literară, București, Editura Minerva, 1966, p. 140.

[9] G. I. Tohăneanu (*Eminesciene*, Timișoara, 1989, p. 127—128) explică astfel și pe *susă* din *Stam în fereasta susă*.

[10] *Opere*, vol. IV, p. 491 ; cf. V, p. 265.

[11] Editarea a fost făcută de „Viața românească".

un orizont de ape / și un pământ mereu / cu o plesnire *susă* / și nevăzută însă / de alte lumi ce uită / viața mea apusă" (p. 260) [12].

Se observă că, folosit ca adjectiv, *sus* contribuie la concentrarea expresiei, la o exprimare mai concisă. De asemenea, se observă că la Eminescu adjectivul *sus* apare numai la feminin singular (*susă*), iar la Nichita Stănescu la feminin singular, dar și la (feminin-)neutru plural (*suse*, *susele*).

Nu am întâlnit nici un caz de masculin singular, probabil pentru a nu se suprapune perfect cu adverbul. La stolnic apare genul masculin, dar la plural. Dacă la Eminescu *susă* apare numai la sfârșit de vers, în rimă, la Nichita Stănescu forma este inserată și la începutul stihului, luând uneori forma de plural articulat, devenind, deci, din troheu, dactil. La Nichita Stănescu întâlnim și o variație a substantivelor cărora li se atașează adjectivul *sus*, Eminescu folosind de două ori *fereastră* și o dată *cetățuie*. În orice caz, la Eminescu *sus* ca adverb e frecvent în poezie, în timp ce la Nichita Stănescu nu este.

După câte știm, acestea ar fi singurele exemple ale lui *sus* ca adjectiv în literatură noastră.

București, Piața Națiunile Unite nr. 3—5

Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

Toate cuvintele discutate în notele care urmează figurează în DLR. Serie nouă. Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, București, 1971, cu mențiunea „etimologia necunoscută".

Nastochiță. A fost comunicat din Soveja — Panciu, cu sensul de „pâinișoară făcută din aluatul pregătit pentru prescură". Provine, după părerea noastră, din *mustopită* „preparat alimentar dulce de consistența unei paste și în formă de sul, făcut din făină, must, nuci și zahăr" (< ngr. μουστόπηττα; DLR).

Credem că la [a] din prima silabă s-a ajuns printr-o asimilare urmată de o disimilare: [u]...[o]>[o]...[o]> [a]...[o] (prin asimilare se explică și partea inițială a variantei *mostochină*, absentă din DLR, dar înregistrată, ca titlu de articol, în SDLR, unde finala *-ină* este considerată ca fiind datorată influenței lui *smochină*, iar, alături de cuvântul grecesc citat, figurează, în partea etimologică a articolului, și it. *mistocchino*; în DLR *mostochină* apare numai cu sensurile „fructul mostochinului; moșmoană" și „epitet dat unui om lipsit de inițiativă sau prost").

[12] Vezi alt exemplu la D. Bejan, *Conversiunea părților de vorbire în opera lui Nichita Stănescu*, în LL, 1987, 3, p. 319: *spre deltele mai suse*.

Dacă prima consoană este, într-adevăr, [n] (şi deci nu avem a face cu o eroare de transcriere), *nastochiţă* şi *mustopită* se încadrează în seria de perechi de variante ale aceluiaşi cuvânt formate din termeni diferenţiaţi prin localizarea nazalei iniţiale; cf. *măclăi*, variantă a lui *năclăi* (vezi şi *nătrăpas* = *matrapaz*, *nărădi* = *mărădui* etc.). Palatalizării lui [p] i se datorează [ķ] din penultima silabă a lui *nastochiţă*. În sfârşit, prin apropiere de derivatele cu sufixul *-iţă* s-a produs înlocuirea lui [t] originar cu africata pe care o prezintă forma din titlul acestei note.

Nata-plata. Este un adverb, înregistrat, prin vestul Munteniei, în expresia *a merge nata-plata* „a merge lipăind şi cu paşi mari". Împotriva a ceea ce s-ar putea crede la prima vedere, nu ne găsim în prezenţa unui caz de tipul *hâr-mâr*, *trosc-pleosc*, ci a unei formaţii — cu caracter expresiv evident — care îşi are originea într-un substantiv. Este vorba despre *năplat* (<bg. *наплам*; DLR). Conform dicţionarului la care ne referim, acest cuvânt are două sensuri — „obadă (la roata căruţei)" şi (la plural) „tălpile de la sanie" — , dar, cum va reieşi din cele arătate mai jos, este de presupus că, în realitate, el are (sau, cel puţin, a avut), ca şi *obadă*, şi înţelesul de „instrument alcătuit din două bucăţi de lemn având fiecare câte o scobitură în formă de semicerc şi care, închizându-se, imobilizau mâinile sau picioarele osândiţilor sau ale robilor" (DLR, s.v. *obadă*, sensul I).

După părerea noastră, de la *năplat* s-a format adjectivul şi adverbul * *năplătat*, devenit, apoi, prin metateză, * *nătăplat*, iar de la această formă s-a ajuns la *nata-plata*.

Din punctul de vedere al formei, există o oarecare asemănare între perechea * *nătăplat* (adjectiv şi adverb; eventual, şi participiu al unui verb neatestat) — *nata-plata* (adverb) şi perechea formată, în franceză, din verbul *clopiner* „marcher avec peine, en traînant le pied" şi locuţiunea adverbială *clopin-clopant* „en clopinant" (<v. fr. *clopin* „boiteux" + *clopant*, participiu prezent al v. fr. *cloper* „boiter"; vezi, pentru toate aceste cuvinte, *Le Petit Robert*, ed. 1984).

În ce priveşte sensul, etimologia propusă aici este sprijinită de constatarea că un derivat de la *obadă* a fost înregistrat, în nord-estul Olteniei, cu un sens care se apropie de cel al lui *nata-plata*: la întrebarea pentru „schilod" s-a obţinut răspunsul *obădat la picioare* (NALR *Oltenia*, I, harta 143, punctul 908). Fără îndoială, *obădat* are aici un sens legat nu de cel de „parte componentă a roţii", ci de sensul, „instrument cu care se imobilizau mâinile sau picioarele"; cu acest *obădat* va fi fost sinonim * *năplătat* (>**nătăplat*).

Plecându-se de la înţelesul consemnat în DLR, pot fi uşor explicate cele înregistrate de D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967: „fără rost, aiurea", în *a umbla nata-plata*; „alandala, într-o doară, anapoda", în *a lucra nata-plata*; în aceeaşi lucrare, s.v. *nata-plata*, cuvântul figurează şi ca substantiv şi adjectiv invariabil, cu sensurile „derbedeu, haimana, lichea, pierde-vară, zăpăcit".

Natoagă. După DLR are sensul „viscol" într-o localitate apropiată de Cîmpulung Moldovenesc. S-a făcut observaţia (com. Mioara Avram) că forma este suspectă şi că, probabil, aceasta a apărut, din greşeală, în scris, în locul unei forme cu *l*, cum este *năloagă*, care, prin Moldova şi Bucovina, înseamnă „zăpadă mare" (în Bucovina şi „vreme rea cu lapoviţă").

Suntem în măsură să citățm un caz similar de „creare" a unui cuvânt inexistent prin simpla deplasare a unui element din componența unei litere. În LR, XXI, 1972, 5, p. 425, am arătat că *pălăcică* (fără etimologie în DLR) este, de fapt, *pătacică* (variantă a lui *patașcă* „veche monedă de argint" și „bancnotă") : în cuvântul scris de mână, liniuța care ar fi trebuit să aparțină lui *t* a fost trasată mai la dreapta, așa încât *t* a devenit *l*, iar *a* a devenit *ă (ta > lă)*. Știind că *natoagă* apare numai ca răspuns la o anchetă prin corespondență, putem fi siguri că această formă se explică printr-o neglijență asemănătoare cu cea căreia i se datorează transformarea lui *pătacică* în *pălăcică* : persoana care a furnizat răspunsul sau cineva care l-a transcris a plasat mai la dreapta decât trebuia semnul diacritic al literei *ă* (în scrisul de mână, foarte adesea, o liniuță orizontală) ; în felul acesta, *ă* s-a transformat în *a*, iar *l* în *t* (*ăl > at*).

Dacă lucrurile s-au petrecut în felul arătat mai sus, originea lui *natoagă* nu mai constituie o problemă. Mai curând ultimul, nu primul, dintre cele două cuvinte slave menționate în partea etimologică a articolului *năloagă* („Din scr. *naloga*. Cf. ucr. *налога*") este etimonul lui *năloagă* din Moldova și Bucovina, iar cuvântul *natoagă* nu există.

Năsăvăi. În unica sursă citată în DLR (A. Viciu, *Glosar...*, București, 1906) acest verb este înregistrat ca sinonim al lui *vergela* : „se zice prin Veresmort [recte : Vereșmort], M. Uioara, ce pre aiuri se zice *vergela* s. *vergelat*, ca pre Jiu". Nu este clar dacă *vergela* este aici sinonimul lui *nuiela* „a bate, a fixa nuiele pe pereții de lemn, ca să țină tencuiala" (DLR), dacă înseamnă „a introduce vergele printre firele urzelii înfășurate pe sulul dinapoi al războiului de țesut" sau are amândouă aceste sensuri. Având în vedere mai ales al doilea sens, credem că *năsăvăi* provine din ucr. *насувати* „a îndesa, a ticsi, a băga, a face doldora" *(Dicționar ucrainean-român.* [Redactor Gheorghe Cocotailo], București, 1964) ; această etimologie este, după părerea noastră, compatibilă și cu ipoteza potrivit căreia cuvântul în discuție ar avea numai sensul menționat mai sus al lui *nuiela.*

Născoci. Dacă am ține seamă numai de formă, ar trebui să fim de acord cu etimologia pe care o găsim, de exemplu, în SDLR : „vsl. *naskočiti* « a sări deasupra »" (aceeași etimologie în CADE). Credem însă că autorii DLR au avut dreptate când n-au acceptat-o, căci din punct de vedere semantic ea este nesatisfăcătoare, chiar dacă se ia în considerație ipoteza formulată în TDRG, unde originea slavă a cuvântului românesc este socotită numai probabilă : „Wahrsch. slav. *naskočiti* « auf etw. losspringen », dann etwa « darauf kommen »". Nu se poate stabili nici o legătură clară între sensul verbului vechi slav și sensurile lui *născoci :* 1° „a face, a crea ceva (ce n-a mai existat până atunci) ; a inventa" ; 2° „a scorni, a plăsmui (lucruri închipuite, neexistente, neadevărate)" ; 3° (reflexiv) „a se naște, a se isca, a se ivi ; a se întâmpla". Pe de altă parte, întrucât pe plan semantic există deosebiri apreciabile între *născoci*, *născocire* și fr. *saillir*, *saillie*, sensul „trait brillant et inattendu (dans la conversation, le style)" al ultimului dintre cuvintele citate (pentru care vezi *Le Petit Robert*, ediția 1984, s. v. *saillie*, I, 3°) nu poate fi invocat în sprijinul paralelei stabilite de L. Șăineanu, DU, s. v. *născoci*, bazată pe ideea că sensul verbului vechi slav ar fi fost nu „a sări d e a s u p r a , a sări p e ceva", ci

„a sări în ceva" : „Slav. *nascočiti* [sic], a sări în (cap ceva neașteptat) : cf. fr. *saillie*, săritură și scânteie de spirit". În sfârșit, explicația la care aderă A. Cioranescu, DER, nr. 5616 (cu trimiteri la A. de Cihac și la B. Conev), și potrivit căreia am avea a face cu un împrumut din bulgară — „bg. *naskačam* « hallar », del esl. *naskočiti* « saltar »" — nu poate fi acceptată, deoarece *născoci* și cuvintele din familia lui circulă și în graiurile nordice (cum rezultă din citatele date în DLR, s.v. *născoci*, *născocire*, *născocit*, *născocitor*).

După ce am trecut în revistă explicațiile conform cărora *născoci* a fost împrumutat din slavă, vom examina alte două explicații, foarte diferite între ele, dar având ca trăsătură comună faptul că verbul în discuție este considerat moștenit din latină.

În *Dicționarul limbei române* al lui A. T. Laurian și I. C. Massim, s.v. *nascocire* (cu variantele — după toate probabilitățile, inexistente în realitate — *nascucire*, și *nascutire*, respectiv, în ortografia actuală, *născucire* și *născutire* sau, mai curând, *născuțire*), primul dintre echivalentele latinești ale cuvântului din titlul articolului este *excogitare*. Dată fiind tehnica folosită în acest dicționar pentru indicarea etimologiilor (în prezența unei identități sau asemănări formale și semantice, termenul latinesc dat ca traducere a celui românesc este totodată etimonul celui din urmă ; vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*. Vol. I. *De la origini până la 1880*, București, 1966, p. 161—162 ; cf. p. 172), putem deduce, că, după părerea autorilor, *născocire* descinde din lat. *excogitare*. Din punctul de vedere al sensului lucrurile ar fi simple (vezi G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, unde *excogito* este tradus „a închipui, a născoci, a descoperi"). Din evidente motive de ordin fonetic, această etimologie nu poate fi însă acceptată ; dacă ar fi fost moștenit în română, *excogitare* ar fi devenit * *scugeta* (cf. lat. **excambiare* > rom. *schimba*).

De adăugat că în dicționarul lui A. T. Laurian și I. C. Massim figurează și următorul articol : „*nascociu*, *-a*, adj., aptus excogitando, etc., care pote nasce cu mentea, etc., vedi nascocitoriu". Cuvântul din titlu — *[năskoĉíu] sau, mai curând, *[năskóĉ(u)]? (accentul nu este indicat) — pare a fi inventat de autori, deci nu un derivat comparabil, eventual, cu *lungoci*, *pungoci* (care însă nu provin din verbe). Până la proba contrară, nu este așadar cazul să avem în vedere posibilitatea ca verbul *născoci* să provină din adjectivul **născoci* (de altfel, din cuprinsul articolului la care ne referim rezultă doar că acest adjectiv ar fi sinonim cu *născocitor*, nu și că, pentru întreaga familie, s-ar admite un punct de plecare altul decât cel indicat s. v. *nascocire*, adică lat. *excogitare*).

Cea de a doua explicație în care se trimite la un prototip latinesc se găsește la Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române...*, Craiova, 1924 : „*născoci (a)* v. (lat., din *nasco* + *cieo*, *nascociere*, *nasco-citum* [tipărit, greșit, *nacco-citum*], a pricinui (a pune în mișcare), a naște sau a se produce). A inventa, a crea, a imagina ceva". Dat fiind că lat. *cieo* înseamnă, printre altele, „a provoca, a face să se nască, a stârni, a scoate" (vezi G. Guțu, *op. cit.*, s. v., sensul 3°), s-ar părea, la prima vedere, că explicația reprodusă în rândurile precedente este plauzibilă sub aspect semantic. Din natura complementelor care însoțesc, în exemplele din dicționarul latin-român citat (sub 3°), verbul *cieo* (anume, *bellum*, *seditiones*, *gemitus*, *mugitus*, *lacrimas*, *fletus*) reiese însă că există

o deosebire destul de mare între sensul la care ne referim al acestui verb (ca să nu mai vorbim de celelalte sensuri ; primul este „a pune în mișcare, a mișca") și sensurile lui *născoci*. Trecând peste unele detalii privitoare la forma cuvântului românesc (infinitivul lui *cieo* este *ciĕre*, așa încât din **nascociĕre* ar fi rezultat **născocia* sau **născocea*, nu *născoci*), vom spune doar că etimologia din dicționarul lui Al. Resmeriță, nesatisfăcătoare sub aspect semantic, este inacceptabilă mai ales din cauză că face apel la un cuvânt latinesc compus inventat de autor. De menționat, totuși, că legătura dintre primul element al acestui compus și rom. *născoci* este reală, cum vom încerca să arătăm în continuare.

După opinia noastră, *născoci* — conform informațiilor de care dispunem, inexistent în dialectele sud-dunărene și atestat în dacoromână abia începând cu secolul al XIX-lea — nu este nici moștenit din latină, nici împrumutat din vechea slavă (sau din bulgară), ci a fost creat în românește, prin derivare de la *naște*.

Etimologia pe care o propunem se întemeiază mai întâi pe faptul că în conținutul semantic al lui *născoci* se regăsesc note prezente în unele dintre sensurile lui *a (se) naște*. Făcând o comparație între definițiile din DLR ale celor două verbe, observăm, pe de o parte, că s. v. *născoci* pentru sensul 3° (propriu verbului la diateza reflexivă) se dă o definiție în care primul echivalent este *a se naște* și, pe de altă parte, că *a crea* și *a plăsmui* apar în definiții atât s.v. *născoci* (sensurile 1°, respectiv, 2°), cât și s. v. *naște* (sensul II, 1°, figurat : „a crea, a plăsmui, a produce ; a scoate la iveală, a face să apară ; a provoca, a stârni").

În ce privește forma, *născoci* poate fi explicat fără dificultate, ca derivat de la *naște*, cu sufixul *-oci* (pentru care vezi *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul al III-lea. *Sufixele*. 1. *Derivarea verbală*, de Laura Vasiliu, [București], 1989, p. 49—54). Alomorful *născ-* al morfemului radical este cel care apare și în derivatele *născare*, *născător*, *născătură*, *născut*. Din punct de vedere formal, perechea *naște* — *născoci* este paralelă cu *scoate* — *scotoci*. În raport cu *naște*, verbul derivat are, în unele contexte, o valoare peiorativă (cf. *spăla* și *spălăci ;* pentru această din urmă pereche vezi lucrarea precitată, p. 51).

Nătămet. Înseamnă „grămadă, mulțime de..." și a fost înregistrat într-o localitate apropiată de Râmnicu Vâlcea. Trimiterea la *nămete*, care se adaugă, în DLR, după mențiunea „etimologia necunoscută", pare a fi justificată de faptul că acest cuvânt are și sensul „cantitate mare din ceva ; grămadă, morman" (printre citate găsim *Nămete de lemne*). Constatăm însă că, pe plan semantic, există și o legătură între *nătămet* și *natimă* — cu varianta *natemă* — , care înseamnă, printre altele, „morman de pietre așezat la hotarul unui loc, simbolizând mormântul celui pe care îl vrăjește cineva și căruia dorește să-i facă rău". Toate cele trei cuvinte circulă în Oltenia.

Natimă este fără etimologie în DLR ; se face, totuși, trimiterea „cf. *anatemă*". Maxim Sl. Mladenov a arătat, în LR, XXII, 1973, 2, p. 122, că „această indicație este întemeiată" (întrucât *natimă* și *natemă* sunt variante ale cuvântului *anatemă*) și că termenul bulgăresc corespunzător, *анатема* (cu variantele *натема*, *натемия*), înseamnă, printre altele, „grămadă de pietre, care se formează prin [sic] « anatemizarea » cuiva".

Din punctul de vedere al formei, *nătămet* se explică uşor ca derivat din *natemă*, cu ajutorul sufixului *-et;* [ă] din silaba a doua se datorează, evident, unei asimilări.

Neteplii. Apare în textul unei ghicitori: „Patru neteplii Duc patru sute de mii Şi le duc la împăratul Şi le taie-ndată capul Şi le schimbă numele Şi rămâne albele" (= Boii, carul, sacii cu grâu). Precedată de menţiunea „cu sens neprecizat (probabil)", glosarea este „fiinţe".

După părerea noastră, primul numeral din text nu se referă la animalele de tracţiune — de ce acestea ar fi neapărat patru ? — , ci la roţile carului. Dacă aşa stau lucrurile, rezultă că substantivul din titlul acestei note are un sens, „roţi", legat de cele ale lui *năplat;* „obadă (la roata căruţei)" şi „talpă la sanie" (din bg. *наплат;* DLR); după Mile Tomici, în LR, XV, 1966, 1, p. 100, varianta *năplad* (<scr. *naplat*, în unele graiuri din Banat) ar însemna şi „roată de lemn descompusă în piese", dar acest sens nu reiese din citatul dat ca exemplu (care, preluat dintr-o sursă diferită, figurează şi în DLR, s.v. *năplat*, în forma următoare: „Buciumeii de la roţi, Tot mâni de hoţi, Dar năplazii de la roţi, Talpe de voinici").

Ţinând seamă de cele arătate în rândurile precedente, credem că la *neteplii* (sg. **neteplie*) s-a ajuns printr-o metateză consonantică produsă în **năplătii*, derivat de la *năplat* (cf. *nata-plata*, discutat mai sus) şi printr-o asimilare vocalică parţială (acomodare); cf. *neteflete*, variantă a lui *nătăfleţ*.

Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Virgil Nestoreseu

NOTE ETIMOLOGICE

Canava s.f. „ţesătură rară din fire groase de bumbac tari şi duble" are în majoritatea lucrărilor lexicografice origine franceză (fr. *canevas*), dar în DEX explicaţia aceasta este trecută pe plan secundar, preferându-se, în mod inexplicabil, bg. *канава*.

Două sunt obiecţiile ce pot fi aduse soluţiei etimologice din DEX. Prima are în vedere vechimea celor două cuvinte în propria limbă; în româneşte *canava* este înregistrat încă din prima jumătate a secolului trecut în dicţionarul lui VAILLANT (1839), în timp ce corespondentul său bulgar *канава* apare doar în dicţionarele moderne, ca achiziţie târzie din limba franceză.

Cealaltă obiecţie se întemeiază pe faptul că nu se cunosc împrumuturi bulgăreşti în limba română în sfera terminologiei moderne a meseriilor şi, mai ales, în limbajul profesional al croitorilor.

Reiese deci, după părerea noastră, că trimiterea din DEX la bg. *канава* nu are justificare.

Călifar s.m., numele a două specii de păsări acvatice (*Tadorna tadorna* și *Tadorna casarca*) și al unei specii de porumbel domestic, este cunoscut în Muntenia și Dobrogea (cf. DA). Privitor la etimologie, în afară de cea fantezistă aparținând lui Cihac (magh. *karloy feher*), se remarcă două explicații : bg. *kalefar* (CADE, DM, DEX) și ngr. καλλιφαρος (SCRIBAN, CIORĂNESCU, TDRG[2]). Nu credem că etimonul bulgar poate fi reținut, împotriva sa pledând următoarele fapte :

a) cuvântul *kalefar*, indicat consecvent în dicționarele citate, nu există în această formă ;

b) bulgara cunoaște numai forma *келефар* (sau *килифар*), înregistrată strict local la Ruse (cf. BER II), care poate fi considerată un împrumut din română ;

c) pentru ceea ce înseamnă în românește *călifar* limba bulgară dispune de o altă denumire, cuvântul compus *дива гъска* (cf. RBR).

În concluzie, pentru explicarea rom. *călifar* trebuie acceptată soluția propusă de SCRIBAN, CIORĂNESCU, TDRG[2], anume ngr. καλλιφαρος.

Chicinetă s.f. „încăpere anexă de dimensiuni reduse (în apartamentele mici din blocuri), care servește de obicei ca bucătărie" apare în DEX, de unde am luat și definiția, cu o explicație etimologică nesigură : cf. engl. *kitchen* „bucătărie". Cuvântul este împrumutat în mod cert din engleză, dar nu pe calea indicată în DEX și DM, după care s-ar presupune o eventuală formare a sa în limba română (de la o bază pe care nu o avem), ci direct din diminutivul *kitchenette* „bucătărioară ; firidă în bucătărie ; încăpere mică într-un apartament", care poate fi găsit în orice dicționar explicativ modern al limbii engleze.

Cirimnă s. f. cu sensul de „țest fix" este înregistrat în DGO fără accent și fără localizare. Cuvântul nu apare în alte lucrări lexicografice, dar se găsește pe o arie destul de largă în graiurile românești din Valea Timocului (regiunea Vidin — Bulgaria), sub forma *cirémnă*, pe care am consemnat-o în cursul unor anchete făcute în această zonă. Un subiect din com. Drujba din zona amintită, relatând despre prepararea pâinii de casă, spune următoarele : *...pîinea o coci în tobă* (= cuptorul sobei de gătit), *or dacă nu în ciremnă*. La întrebarea noastră referitoare la înțelesul acestui cuvânt, continuă : *noi ciremnă zîcem la țăst*.

Coexistența lui *țăst* și *ciremnă* am remarcat-o și în altă localitate (com. Rachitnița), de unde avem următoarea definiție a lui *ciremnă* : *Este o tipsîie de pămînt, în care să punea țăstu, iar di disupra la țăst să punea spuză*.

Atât *cirimnă* în graiurile oltenești (presupunem sudice), cât și *ciremnă* în cele românești din Bulgaria reprezintă un împrumut al bg. dial. *черепня*, care, potrivit datelor furnizate de ADDB, cunoaște sensurile următoare : *1.* „Vas de lut pentru copt pâinea" (în regiunile Debărsko, Kostursko, Gabrovsko)". *2.* „Placă rotundă pe care se coc preparate din aluat ; tavă (vas) de pământ" (în munții Rodope, în regiunile Vidinsko și Belogradcișko). Cuvântul este un derivat al dial. *чепен (цепен)* „vas de pământ ; ciob". Formele românești sunt rezultatul unei acomodări fonetice, explicabile prin faptul că grupul consonantic originar *-pn-* nu este obiș-

nuit în limba română. Puținele cuvinte în care acesta apare sunt împrumuturi, de exemplu : *pneu*, *casapniță*, *șrapnel* (cu varianta populară *șrapnea)* ; ultimul are dialectal și forma *șramnea* (cf. DLR, tomul XI, partea 1, litera Ș), cu aceeași schimbare fonetică de care am vorbit mai sus (*-pn-* > *-mn-*).

Cută s.f. „îndoitură într-un obiect de îmbrăcăminte ; urmă, dungă" are diverse explicații etimologice : bg. *kuta* (DA, TDRG, DM, DEX) ; sb. *skut* (DU) ; Pușcariu (Conv. lit. XXXIX, 61—63) crede că poate proveni din lat. *cūtem* „piele" (cf. sard. *kude*, piem. *ku*, sic. *kuti)*, părere pe care o au de asemenea SCRIBAN și CIORĂNESCU, ultimul subliniind că există dificultăți pe plan semantic în acceptarea etimonului latinesc.

Este de presupus că neconcordanța semantică dintre rom. *cută* și lat. *cutis* a determinat preferința pentru bg. *kuta*, atrăgător formal și semantic. Dar, ca și în alte situații în care cercetarea etimonului nu a mers până la capăt, s-a neglijat și aici un criteriu de bază, anume cel având în vedere cunoașterea istoriei și originii cuvântului în limba considerată ca sursă. Din păcate, bg. *куma*, limitat dialectal, este de fapt un împrumut din limba română și se întâlnește la Gerov (Supliment), cu localizare în regiunea Vrața, apropiată de zona de contact dintre graiurile bulgare cu cele românești sudice. Cu excepția BER II, care reia informațiile cuprinse în Gerov, dicționarele bulgărești nu înregistrează cuvântul *куma*. Cu sensul „cută" sunt folosite în bulgară alte cuvinte : *гънка* (autohton) și *дипла* (din ngr.).

Interesant de notat este că la Gerov figurează și forma *кутли* „urme lăsate pe stofă după ce se bate la piuă", cu indice morfologic de plural impropriu limbii bulgare și care, evident, redă forma articulată de plural *cutele* a rom. *cută*. Acest fapt, adăugat celor menționate, justifică afirmația autorilor dicționarului etimologic al limbii bulgare că bg. *куma* este „foarte probabil împrumut din rom. *cută*" (BER II).

Precizările noastre au doar scopul de a elimina din discuția asupra etimologiei rom. *cută* așa-zisul etimon bulgar *куma*, fără a pleda însă pentru originea latină a cuvântului, explicație care mai are nevoie de clarificări.

Gârliță s.f. este înregistrat în DA și în CIORĂNESCU cu următoarele sensuri : *1.* „lanț" *2.* „umflătură la gât (la porci)" *3.* „gâscă sălbatică *(Anser albifrons)*", având aceeași soluție etimologică : cf. sb. *ogrlica*, bg. *огърлица* „podoabă la gât, guler". În CADE și SCRIBAN sunt reținute numai sensurile *1* și *3* menționate, dar cu soluții diferite : v. sl. *grŭlo* (CADE) și dim. al lui *gârlă* „gât, guler" (SCRIBAN). În TIKTIN, DM și DEX *gârliță* apare cu o prezentare și mai sumară, anume cu sensul „gâscă sălbatică", fără nici o referire la originea sa în limba română.

După părerea noastră, avem de-a face cu trei cuvinte care trebuie tratate în mod separat :

1) *gârliță* s.f. „umflătură la gât (la porci)", pentru care găsim în bulgară corespondentul direct *гърлица* „idem", derivat slav (din *gărlo)*, înregistrat la GEROV, BTR și BER I ;

2) *gârliță* s.f. „lanț ; podoabă la gât", cunoscut în limba veche (CANTEMIR, IST. 377—cf. DA), care poate fi pus în legătură cu bg. *огърлица* sau sb. *ogrlica*, ambele cu același înțeles de „podoabă la gât ; guler", cu aceeași bază de formare, anume slavul *gărlo* ;

3) *gârliță* s.f. „gâscă sălbatică", pentru explicarea căruia propunem bg. *гърлица* „turturea" (onomatopeic), satisfăcător formal, dar nu și semantic.

ABREVIERI

ADDB	*Arhiva dicționarului dialectal al limbii bulgare* aflată la Institutul de Limbă Bulgară din Sofia
BER	*Български етимологичен речник*, I — III, Sofia, 1976—1986
BTR	*Български тълковен речник*, Sofia, 1955
DGO	Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990
GEROV	N. Gerov, *Речник на българския език*, I — III (Supliment de T. Pancev), Plovdiv, 1895—1908
RBR	*Румънско-български речник*, sub red. lui St. Romanski și St. Ilcev, Sofia, 1962
VAILLANT	I. A. Vaillant, *Vocabular purtăreț românescu-franțuzescu*, București, 1839

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ion Robciuc

NOTE ETIMOLOGICE

Pohár[1] (și : *povár*), cu circulație în Mold., Bucov., prin Transilv. și prin Banat, este înregistrat în CADE, DM și DLR, tomul VIII, partea a 4-a, la litera P, cu sensul „băiat angajat (ca ajutor al ciobanului) la diferite munci de la stână". Etimologia este, după cele trei izvoare lexicografice, necunoscută.

Atât forma, cât și sensul cuvântului în discuție ne fac să-l apropiem de unele limbi slave. După toate probabilitățile, drumul pe care trebuie să-l urmăm pentru a găsi etimologia justă a cuvântului românesc este varianta *povár*. În unele graiuri populare ucrainene din nordul țării *повáр* (format cu ajutorul prefixului perfectiv *по* + rădăcina verbului *варúти* „a fierbe ; a găti") înseamnă „cioban care fierbe urda" (în dicționarele ucrainene, ca de altfel și în cele ale limbii ruse, *повáр* este înregistrat numai cu sensul de „bucătar" (*Українсько-російський словник*, vol. I, Kiev, 1953, s.v.) ; cf. și pol. *powar*, glosat în dicționarul lui A. Kryński, J. Karłowicz și W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, (Varșovia, 1913), t. IV, s.v. „chłopiec gotujący jadło pasterzom tatrzańskim [= băiat care gătește mâncare ciobanilor din Tatra]".

În ceea ce privește forma din titlul articolului *(pohár)*, observăm că nu se justifică în întregime prin originalul ucrainean sau polonez. Se știe însă că mai ales în Moldova, Bucovina și Maramureș întâlnim în unele cu-

vinte schimbarea lui *v* în *h* ; de exemplu, *a horbí* în loc de *a vorbí*, *húlpe* în loc de *vúlpe*, *pohoáră* în loc de *povără* ș.a.

Povoráș, în sensul 2 („al doilea om din serviciul stânei"), înregistrat de DLR, nu are nici o legătură cu *povără*, ci este un derivat al lui *povár*, care trebuia, prin urmare, să fie tratat separat de sensul 1 („om de rând, iobag care poartă poveri").

Rus. Explicarea acestui cuvânt în dicționarele noastre este unul din exemplele cele mai elocvente pentru ușurința cu care s-a folosit materialul existent în acest domeniu. Nici din punct de vedere semantic și nici din punct de vedere etimologic cuvântul în discuție nu a fost soluționat, după părerea noastră, în mod satisfăcător.

Dicționarele noastre (Cihac, II ; TDRG ; CADE, DU ; Scriban, D. ; DM ; DEX) înregistrează etnicul *rus* cu sensul „persoană care făcea parte din populația de bază a vechii Rusii, (azi) persoană care face parte din populația de bază a Republicii Socialiste Federative Sovietice Ruse sau este originară de acolo" și-l explică din v. slav рѣскъ (Cihac, II ; TDRG) sau din rus. *русь* (CADE ; DU ; Scriban, D. ; DM ; DEX ; DLR).

Pe lângă sensul amintit, apelativul etnic *rus* are însă, în graiurile populare românești din nordul țării, și pe acela de „ucrainean" (vezi LR, XI, 1962, nr. 4, p. 407, din Larga-Năsăud). Această atestare este confirmată și de datele geografiei lingvistice, ALR SN, vol. II, h. 702, prezintă o arie nordică compactă pentru termenul *rúscă* „ucraineancă", care este femininul etnicului *rus* (Maramureș — pct. 353 și 362 ; Bucovina — pct. 365 ; nordul Ardealului — pct. 260 și nord-estul Moldovei — pct. 414, 530 și 537). În acest sens au făcut precizări și unii lingviști, cum ar fi, de exemplu E. Petrovici *(Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 212), care spunea că „în graiurile populare din Ardeal ucrainenii sunt numiți ruși".

Aceasta este situația actuală, dar și în epocile trecute *rus* se folosea cu aceeași accepțiune. Toate citatele din cronicarii noștri cu care e ilustrat cuvântul *rus* în DLR se potrivesc pentru sensul „ucrainean". Iată primul citat din N. Costin (ap. GCR II, 3/14) : *Aceste părți de lume unde trăiesc moscalii, rușii, tătarii*. După cum rezultă din context, „rușii" lui N. Costin nu sunt (velico)ruși, căci pe aceștia el îi numește *moscali*. De aceea, nici etimonul nu poate fi rusesc.

Dar etnicul *rus* trebuie să fi pătruns în dacoromână încă din perioada Rusiei Kieviene, adică din perioada de comunitate a slavilor estici. Cea mai veche atestare a cuvântului *rus* în dacoromână datează din 1451, în top. *Ruși* (vezi DERS, elaborat de membrii Colectivului de slavistică al Institutului de Lingvistică din București).

Cât privește originea rom. *rus*, la etimonul rusesc dat în dicționarele noastre moderne trebuie adăugate, în virtutea relațiilor istorice româno—est-slave, de asemenea cel vechi rus (adică est-slav comun) și ucrainean, știut fiind că după destrămarea Rusiei Kieviene ucrainenii sud-vestici, inclusiv cei din țara noastră, au continuat să se autodenumească (și să fie numiți de vecini) tot *рýсu* „ruși".

Sforác e înregistrat numai în DLR (tomul X, partea a 3-a, litera S), s.v. *sfîrlác* cu sensul regional „confluență a două râuri ; locul unde se întâlnesc două văi" (din Horodnicu de Sus — Rădăuți). La etimologie,

dicţionarul amintit îl pune în legătură cu magh. *forrás*, care înseamnă „izvor ; fântână ; şipot", dar nu corespunde din punct de vedere fonetic.

După părerea noastră, rom. *sforác* este un derivat normal de la *sfor* (cu suf. *-ac*), pentru care nu e nevoie să presupunem influenţa maghiară. De menţionat că în dicţionarul lui Scriban, în cadrul articolului *sfor*, apare şi derivatul *sforáş*, cu sensul „curent contrar, vârtej de apă" (din Tecuci), pe care DLR nu-l înregistrează.

Sin apare în DLR, tomul X, partea a 3-a, litera S cu sensurile : 1. (înv. ; precedă prenumele tatălui şi intră în componenţa numelui de familie al copiilor) „fiu, fiul lui . . .". 2. (Prin Maramureş) „fin" şi 3. (Prin Maramureş) „nepot".

La etimologie se indică „din slavonul сынъ, синъ", dar ultimele două sensuri (din Maramureş) nu sunt cunoscute în slavonă, cum s-ar putea deduce din această explicaţie.

La o analiză atentă se constată că, în cazul de faţă, a fost creată în DLR o falsă unitate lexicală, ceea ce a dus la o etimologie parţial greşită. Dacă în sensul 1 cuvântul este în mod cert un slavonism cancelaristic, în sensurile 2 şi 3 el reprezintă o variantă fonetică a rom. *fin*, apărută ca urmare a transformării labialei *f* în *s* în graiul din Maramureş. ALR I, vol. II, h. 218 „fin" şi ALRM I, vol. II, h. 301 „Sunetul *f* în *fin*" (ambele atlase rămase nevalorificate în DLR), prezintă o arie compactă în nordul ţării pentru forma *sin :* pct. 345, 347, 350, 351, 354, 361.

Actualul articol *sin* în DLR reuneşte deci în mod artificial două cuvinte omonime cu etimologie diferită : 1. *sin* „fiu, fiul lui . . ." (din slavonul *сынъ*) şi 2. *sin*, variantă fonetică a lui *fin* (din lat. **filianus*, DA), care înseamnă şi „nepot" (Vasile Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966, p. 257).

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Mihaela Popescu

DECODĂRI ALE UNUI TIP SPECIAL DE COMPARAȚIE

0. Figură care a constituit, încă din antichitate, obiectul a nenumărate studii, tratată din diverse puncte de vedere, comparația oferă încă subiecte de discuție, fiind redescrisă în termenii fiecăreia din noile teorii lingvistice ce și-au găsit aplicabilitatea în poetică și în stilistică, și aceasta în ciuda aparentei sale „tociri" prin uz.

În articolul de față ne-am oprit asupra unui tip special de comparație, semnalat și în alte lucrări [1], și am încercat să punem în evidență mai ales funcția pe care el o are în cadrul textului poetic, precum și rolul pe care îl deține în descoperirea corectă a acestuia.

1. Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, precizăm că, în demersul nostru, am avut în vedere comparația ca structură binară, alcătuită din c o m p a r a t , c o m p a r a n t și t r ă s ă t u r a s e m a n t i c ă c o m u n ă lor, în virtutea căreia este posibilă realizarea comparației, trăsătură a cărei prezență în text poate fi explicită sau implicită, poate fi exprimată deci sau poate lipsi formal.

1.1. Prin t r ă s ă t u r ă s e m a n t i c ă c o m u n ă c o m p a r a t u l u i și c o m p a r a n t u l u i , înțelegem acea bază reală, comună celor două obiecte, care face posibilă reunirea lor în cadrul aceleiași figuri — comparația. Mai exact, într-o comparație precum „*obrajii* ca *mărul*", asocierea dintre comparat și comparant a fost posibilă datorită trăsăturilor semantice comune /formă/, /culoare/, care pot apărea sau nu în text.

1.2. În ceea ce privește c o p u l a ce realizează formal legătura dintre comparat și comparant, am optat pentru lărgirea paradigmei acesteia, incluzând, alături de adverbele *ca*, *precum*, *cum*, verbele *a părea*, *a semăna* etc.

2. Tipul de comparație de care ne vom ocupa este caracterizat prin aceea că solicită, din partea receptorului (cititorului), o anumită c a n t i t a t e d e i n f o r m a ț i i și un anumit g r a d d e c u l t u r ă, fără de care figurile respective nu pot fi decodate, iar efectul scontat de autor rămâne inoperant. În consecință, acest bagaj de informații este nu numai indispensabil, ci el trebuie să fie c o m u n emițătorului (autorului) și receptorului (cititorului), lucru valabil și în cazul metaforei și al simbolului, figuri care impun însă o tratare separată.

2.1. Prin urmare, decodarea comparațiilor luate aici în discuție depinde deci de un fond informativ comun emițătorului și receptorului. Prin

[1] Gh. Bulgăr, în *Comparația la Eminescu*, în LL, 7, 1964, p. 227, a numit acest tip de comparație „comparație savantă". Denumirea „comparație nobilă" se găsește la Mircea Anghelescu, Emil Boldan, Margareta Iordan, Ion Oană, Pavel Ruxăndoiu, *Dicționar de terminologie literară*, București, Editura Științifică, 1970, p. 84.

f o n d i n f o r m a t i v c o m u n înţelegem totalitatea informaţiilor de ordin cultural sau noncultural pe care atât emiţătorul, cât şi receptorul le deţin din experienţa lor extralingvistică, informaţii care, privite global, trebuie să acopere aproximativ aceleaşi sfere, pentru a face posibilă comunicarea. Când însă această comunicare ia, într-un text poetic, forma lingvistică a comparaţiei, fondul informativ comun are, adesea, funcţia trăsăturii semantice comune comparatului şi comparantului. Mai exact, acea trăsătură semantică comună reprezintă un element din fondul informativ comun care capătă forma unei trimiteri la istorie, mitologie, literatură etc. Altfel spus, pentru a înţelege de ce autorul a comparat un obiect cu altul, cititorul trebuie să posede anumite cunoştinţe din cât mai multe domenii. Necesitatea preexistenţei unui bagaj informativ al cititorului este similară situaţiei receptării definiţiilor din dicţionar. Aşa cum înţelegerea, totală sau parţială, a definiţiilor enciclopedice este direct proporţională cu nivelul de cunoştinţe al receptorului [2], tot astfel înţelegerea asocierii celor doi termeni ai comparaţiei de acest tip este condiţionată de cultura şi de experienţa cititorului.

2.2. Să luăm, de pildă, următoarele versuri, în care trimiterea la literatură se situează atât la nivelul comparatului, cât şi la nivelul comparantului :

„Şi ca *Byron*, treaz ca vântul cel sălbatic al durerii,
Palid stinge-*Alexandrescu* sânta candel-a sperării"
(M. Eminescu, *Epigonii*)

Pentru ca cititorul să aibă acces la sensul acestei comparaţii — dincolo de „explicaţiile" furnizate de context („treaz ca vântul cel sălbatic al durerii", „stinge [...] sânta candel-a sperării") — este de dorit ca el să ştie cine a fost Byron, să-i cunoască, într-o oarecare măsură, opera.

Un exemplu de exact acelaşi tip, în sensul că trimiterea se face tot la literatură şi, în plus, vizează, deopotrivă comparatul şi comparantul, întâlnim la Minulescu :

„În faţa teatrului, *Vasile Alecsandri*
Se-ntreabă ca *Hamlet*: A fi, sau... a nu fi?"
(I. Minulescu, *Retrospectivă sentimentală*)[3]

[2] Vezi Emanuel Vasiliu, *Definiţia sensului sau definiţia obiectului?*, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 2, p. 85—92.

[3] Pentru a preveni eventualele obiecţii, precizăm că includem în categoria c o m p a r a ţ i e i toate acele contexte literare care respectă structura c o m p a r a t — c o p u l ă — c o m p a r a n t, independent de valoarea lor expresivă actuală sau în epoca în care au fost create.

De aceea, credem că nu este nevoie nici ca unul dintre termeni sau ambii termeni ai comparaţiei să constituie alte figuri, nici ca ei să fie însoţiţi de epitete, pentru ca structura respectivă să capete dreptul la numele de c o m p a r a ţ i e .

Este suficient, după părerea noastră, ca această structură să se conformeze celor trei principii care justifică naşterea unei comparaţii : a) respectarea tiparului formal comparat — copulă — comparant ; b) existenţa relaţiei de similitudine comparat şi comparant ; c) recurgerea la comparant să fie justificată de necesitatea punerii în relief a cel puţin unuia dintre aspectele comparatului.

Exemplele ar putea continua. Tot o trimitere literară, de data aceasta concentrată numai asupra comparantului, întâlnim în cadrul altei comparații eminesciene :

„Ca *Margareta din Faust ea* o floare ia în mână
Și șoptește : mă iubește... nu mă iubește... mă iubește."
(M. Eminescu, *Mitologicale*)

Observăm, în exemplul citat mai sus, că cititorul trebuie să dețină multiple informații extralingvistice : este necesar să știe cine este „Margareta din *Faust*", să știe că ea încerca să-și ghicească norocul în dragoste rupând petalele unei flori al cărei nume îl purta. Aceste cunoștințe constituie tot atâtea elemente în virtutea cărora a fost posibilă comparația dintre „ea" și „Margareta din *Faust*" și numai deținând aceste informații cititorul poate înțelege corect figura. Este clar, deci, că tot acest inventar de date devine indispensabil receptării. El este preexistent interpretării figurii și, în acest punct, fenomenul intertextualității îmbracă una din formele sale cele mai manifeste. În plus, bagajul informativ respectiv îndeplinește rolul de trăsătură comună celor doi termeni ai comparației, justificând asocierea acestora. Astfel, în versuri precum :

„Și ca *Diana* cea bălaie
Îți faci din codru mândru prag."
(M. Eminescu, *Dona Sol*)

pentru a înțelege comparația cu Diana, zeița vânătorii, cititorul trebuie să posede anumite cunoștințe de mitologie, pentru a completa informațiile furnizate de context („Îți faci din *codru* mândru prag").

Trimiteri la mitologie — de această dată, la cea biblică — întâlnim și la Minulescu, orientate tot asupra comparantului :

„Și amintește-ți seara-n care—
Sunt ani de-atunci—
Ca și-astă seară,
Veneam tăcuți ca *primii oameni*
Pe drumul celor dați afară
Din raiul primei fericiri."
(I. Minulescu, *Celei învinse*)

Și în acest caz, contextul furnizează informații care înlesnesc decodarea („Pe drumul celor *dați afară* / Din *raiul* primei fericiri").

Alteori, prin intermediul comparației, se fac trimiteri la istorie, cum putem observa în fragmentul de mai jos :

„*Noi* vom porni-ntr-o zi de sărbătoare [...]
Superbi, ca *cei învești mântați în zale*
Porneau pe drumul Sfântului Mormânt ..."
(I. Minulescu, *Spre soare*)

unde comparația dintre acel „noi" și cruciații evului mediu timpuriu are rolul de a spori forța de expresie a versurilor, de a sublinia mesajul în scopul persuadării cititorului. Observăm, în plus, în ultimele două exem-

ple citate, că aceste trimiteri de tip cultural, făcute prin intermediul comparantului, îmbracă o formă aparte. Altfel spus, comparantul nu este exprimat direct (Adam și Eva, cruciații), ci printr-o perifrază („primii oameni", „cei înveșmântați în zale"), ceea ce incită curiozitatea și interesul cititorului în timpul procesului de decodare.

Trimiterea la istorie o întâlnim și în fragmentul ce urmează :

„*Nicolae Iorga*
Se prăvălea
Asupra umbrei sale
Ca *o bibliotecă ucisă*."
(A. Păunescu, *Căderea unei bib ioteci*)

Compararea lui Iorga cu o bibliotecă presupune preexistența informațiilor despre cultura și opera acestuia, despre tragicul lui sfârșit, informații pe care trebuie să le dețină cititorul. Efectul artistic al acestui tip de comparații care cer un efort special în decodare din partea receptorului și, prin trimiterile pe care le presupun, conferă o notă academizantă textului în care apar nu este însă puternic.

În exemple cum ar fi :

„Români ! Dulce e minunea ! Ascultați,... glasu-i răsună...
De la fiii României cere patrie comună...
Steaua merge înainte-i, simbol sacru pe pământ ;
Cum în Vitleem odată *stea* din cer mântuitoare
Conducea pe-ncoronații cavaleri din depărtare,
De la marginile lumei, către leagănul cel sfânt."
(Gr. Alexandrescu, *Unirea Principatelor*)

comparația (dintre revista „Steaua Dunării", condusă de M. Kogălniceanu și steaua biblică) face trimiteri la istoria socio-culturală a României (prin comparat) și mitologie (prin comparant), dar, pentru cititorul actual, ea își pierde forța de expresie, chiar în condițiile în care el posedă cunoștințele extralingvistice necesare. Aceasta, între altele, pentru că legătura obiectivă dintre cititorul de azi și „Steaua Dunării" este foarte slabă, poate chiar nulă, ceea ce face ca figura să apară astăzi factice, deloc convingătoare. Alăturarea comparatului și comparantului, bazată, pe de o parte, pe identitatea de nume, iar, pe de altă parte, pe rolul comun al referințelor lor, acela de „a conduce" mulțimea spre ideal, pare forțată.

La fel se întâmplă și cu acele comparații în care se fac trimiteri la personalități obscure sau la nume fără rezonanță afectivă în conștiința cititorului :

„Sunt vrednici de vechimea din veacuri fabuloase,
Sunt mari cum fu robia în limpedele-i cer,
Și lupta și izbânda a Greciei frumoase,
Iar *Boțari, Miaulis*, colosuri fioroase
Se par ca *demizeii* eroi ai lui Omer."
(Gr. Alexandrescu, *Mormintele. La Drăgășani*)

Numele comandanților luptei pentru independența Greciei, Botzaris și Miaulis, sunt îndepărtate și nesemnificative pentru cititorul de azi și, deși comparate cu „demizeii lui Omer", ele mai mult dăunează textului

în care apar, neaducând nici o nuanță de expresivitate. Repetăm însă, aceasta se întâmplă doar în raport cu cititorul de astăzi, pentru care ocurența acestor nume în text nu mai produce același efect ca pentru contemporanii lui Alexandrescu. Este o situație similară, până la un punct, aceleia în care se află așa-numitele comparații cu limită idiomatică, ce au putere evocatoare doar în limba română [4].

Tot o comparație din clasa celor care fac apel la **fondul informativ** comun emițătorului și receptorului apare și în versurile :

„*Feodală cetățuie*, ce de turnuri ocolită,
Ce de lună colorată și privită de departe
Părea unul din acele *osianice palate*...”
(Gr. Alexandrescu, *Răsăritul lunei. La Tismana*)

Numai că, în această situație, trimiterea culturală este făcută într-un mod mai subtil, prin intermediul unui determinant adjectival al comparantului („*osianice* palate”). Dar, pentru a realiza decodarea, dincolo de această subtilitate formală, necesitatea rămâne aceeași : cititorul trebuie să știe cine a fost Ossian, în ce epocă a trăit și ce i se atribuie, ca poet.

Se întâmplă însă uneori — și aceasta mai ales în poezia contemporană — ca asocierea dintre comparat și comparant să nu mai fie făcută în baza unei trăsături reale, obiective, așa cum se petreceau lucrurile în comparație clasică. Realizarea noului tip de comparație se datorează altor rațiuni, cum ar fi, de pildă, faptul că, deși obiectele — comparatul și comparantul — nu au nimic comun, ele provoacă, în conștiința cititorului, același tip de emoție [5]. Sau, la fel de bine, se poate ca, obiectele fiind atât de diferite, tocmai această deosebire să fie speculată de autor pentru a frustra așteptarea cititorului sau spre a da naștere unor nuanțe ironice :

„Nici Biblia nu folosește,
Nici Biblia n-are conținut exemplar,
Experiența din Cântarea Cântărilor
Se pierde ca un *proces-verbal* de ședință...”
(A. Păunescu, *Iubiți-vă pe tunuri*)

În aceste condiții, comparațiile par „nemotivate” [6]. Trimiterea la Biblie și la celebrul text al Cântării Cântărilor vizează, de această dată, comparatul. Dar cunoștințele pe care trebuie să le posede cititorul nu mai sunt necesare decodării comparației ; cu cât sunt mai complete, în sensul cunoașterii textului Cântării Cântărilor, cu atât șocul provocat de asocierea acestuia cu un „proces-verbal” este mai mare. Deci cunoștințele extralingvistice ale cititorului, departe de a ajuta la decodarea comparației, o fac și mai dificil de înțeles. Aceste cunoștințe, aparținând fondului informativ comun, sunt, desigur, necesare și în astfel de cazuri. Dar nu pentru

[4] Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 126.

[5] Carlos Buosoño, *Teoria expresiei poetice*. Traducere de Ileana Georgescu. Tălmăcirea versurilor de Veronica Porumbacu. Studiu introductiv de Mircea Martin, București, Editura Cnivers, 1975, p. 134—135.

[6] Mihaela Popescu, *Comparație „nemotivată”?*, în LR, XLII, 1993, nr. 6, p. 300—304.

a dezvălui baza comună comparatului şi comparantului — ca în exemplele anterioare — , ci pentru a sublinia diferenţa lor, sporind, în acest fel, gradul de inexpectabilitate al textului poetic în care apar.

3. În urma acestei succinte analize a tipului de comparaţii ce presupun înţelegerea numai în condiţiile existenţei unui fond informativ comun autorului şi cititorului, se impun câteva concluzii, susceptibile de a fi completate pe măsură ce studiul asupra figurii luate în discuţie în articolul de faţă va fi aprofundat.

3.1. Există comparaţii care, în pofida apariţiei explicite a tuturor termenilor, nu pot fi receptate corespunzător fără apelul la un set de informaţii preexistent, comun autorului şi cititorului.

3.2. Acest set, pe care l-am numit fond informativ comun, îndeplineşte rolul trăsăturii semantice comune comparatului şi comparantului.

3.3. Figurile care se bazează pe fondul informativ comun, prin trimiterile pe care le presupun, constituie un spaţiu ideal de manifestare a intertextualităţii.

3.4. Prin faptul că apelează la gradul de cultură al receptorului, stabilind un raport de directă proporţionalitate între acesta şi înţelegerea figurilor, comparaţiile de acest tip aduc textului în care apar o notă academizantă.

3.5. Aşa cum rezultă din exemplele analizate, rolul extralingvisticului devine esenţial în receptarea figurilor descrise mai sus, efectul asupra cititorului depinzând însă de relaţia afectivă existentă între acesta şi referenţii comparatului şi comparantului.

3.6. Comparaţiile de acest tip nu sunt monopolul unui anumit, scriitor, nici al unei anumite perioade. De altfel, diferenţele interesante apar nu la nivelul frecvenţei, ci la acela al efectului produs de prezenţa lor în textele poetice respective.

BIBLIOGRAFIE

1. Coteanu, Ion, *Stilistica funcţională a limbii române.* [Vol.] II. *Limbajul poeziei culte,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1985.
2. Fontanier, Pierre, *Figurile limbajului.* Traducere, prefaţă, note de Antonia Constantinescu, Bucureşti, Editura Univers, 1977.
3. Mancaş, Mihaela, *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
4. * * * *Terminologie poetică şi retorică,* Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1994.

EDIŢII

Alexandrescu, Grigore, *Poezii. Proză,* Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1980, 255 p.
Eminescu, Mihai, *Opere.* I ş.u. Ediţie critică îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1939 ş. u.
Minulescu, Ion, *Versuri,* Bucureşti, Editura Minerva, [f. a.], 295 p. (col. *Arcade).*
Păunescu, Adrian, *Manifest pentru mileniul trei,* Bucureşti, Editura Eminescu, 1984, 824 p.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ion Ştefan

METAFORA ÎN CONCEPŢIA LUI LUCIAN BLAGA

În DLR, exemplele cu care este ilustrată folosirea cuvântului *metaforă* corespund definiţiei date termenului în dicţionar, deşi utilizarea lui are o sferă mult mai largă. Probabil că primul scriitor român care a extins semnificaţiile cuvântului *metaforă*, în literatura noastră, este Lucian Blaga, în lucrarea *Geneza metaforei şi sensul culturii*, din 1937, carte nu de retorică, ci de filozofie [1]. Deoarece mai persistă unele divergenţe în interpretarea opiniilor sale despre metaforă, considerăm utilă o revenire asupra lor.

Împărţirea metaforelor, aşa cum vom vedea că o face Blaga, e singulară în literatura românească. Cea mai răspândită clasificare a lor este cea care distinge metafore lingvistice, intrate în uz ca denumiri, cum ar fi „*poala* dealului", „*piciorul* scaunului", „*buza* ulciorului" etc., şi metafore poetice. Nicolae Manolescu vorbeşte de metafore topice şi atopice: primele îşi extrag predicatul nonpertinent dintr-un depozit accesibil oamenilor cultivaţi dintr-o epocă dată, iar celelalte au predicatul în creaţia originală a poetului [2].

Analizând „metaforele în accepţia obişnuită", „care se realizează cu mijloace de limbaj", deci la nivelul tropilor, L. Blaga deosebeşte două grupuri mari sau două tipuri, după criterii funcţionale. Tipul I cuprinde metafore p l a s t i c i z a n t e, care iau naştere din incongruenţa dintre lumea concretă şi cea a noţiunilor abstracte, neîmbogăţind cu nimic conţinutul faptului la care se referă; ele au un rol prin excelenţă expresiv. Tipul II este metafora r e v e l a t o r i e, având ca izvor existenţa specifică omului în orizontul misterului; ea tinde să reveleze o latură ascunsă a obiectului, prezentând un spor axiologic faţă de cea plasticizantă. După Blaga, metaforele au un rol ontologic, corectând anumite deficienţe funciare ale omului. Menite să compenseze neajunsurile expresiei directe pentru un obiect sau să reveleze semnificaţii ascunse ale unui lucru, metaforele nu sunt justificate dacă nu îndeplinesc asemenea funcţii.

Dar metaforele, în felul cum le concepe Blaga, mai presupun o clasificare, şi anume în metafore realizate cu mijloace ale limbii şi metafore extralingvistice. Metaforele plasticizante aparţin numai primei categorii, în timp ce metaforele revelatorii pot fi realizate atât cu mijloace ale limbii, cât şi cu mijloace din afara limbajului. Prin urmare, metaforele plasticizante îşi capătă expresia numai prin intermediul limbajului, iar cele revelatorii pot fi realizate atât prin mijlocirea tropilor propriu-zişi, fiind deci obţinute prin mijloace ale limbii, cât şi prin mijloace extralingvistice, cum ar fi culorile în pictură, sunetele în muzică etc.

[1] Am folosit Volumul *Trilogia culturii*, Bucureşti, Editura pentru Literatura Universală, 1969. A se vedea, ca bibliografie, şi Mircea Borcilă, *Paradoxul funcţiilor metaforice în poetica lui Blaga*, în „Tribuna", VI, 1987, p. 2; S. Micu, *Anamorfoză şi poetică*, Timişoara, Editura Facla, 1988, p. 178 şi urm. Ioana Em. Petrescu, *Eminescu şi mutaţiile poeziei româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 83 şi urm.

[2] N. Manolescu, *Despre poezie*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1987, p. 43—44.

Metaforele au stilul lor, care diferă de la un curent literar la altul — clasic, romantic, baroc etc.

În continuare, vom încerca să limpezim unele afirmații, unele interpretări ale teoriei lui Lucian Blaga despre metafore, care nu ni se par întotdeauna corecte.

S-a afirmat că metaforele plasticizante „sunt niște reluări lingvistice mai expresive, mai concrete, ale unor obiecte, acțiuni și calități pentru care există nume în limbă, iar cele revelatorii sunt numele unor realități încă nenumite... Altfel spus, în structura metaforei plasticizante termenul propriu există, în cea a metaforei revelatorii termenul propriu nu se poate realiza lingvistic decât prin metafora însăși" [3]. Dar din lucrarea lui Blaga nu rezultă această particularitate a metaforei revelatorii. El scrie că, în timp ce metafora plasticizantă nu sporește semnificația faptului la care se referă, ci întregește expresia lui directă, cea revelatorie sporește semnificația faptului însuși cu mijloacele puse la îndemână de lumea concretă și cea imaginară (p. 249). De exemplu, o metaforă revelatorie, care tălmăcește misterul somnului : *În somn sângele meu ca un val / se retrage din mine înapoi în părinți* (poezia *Somn* din *Lauda somnului*), nu îmbogățește limba cu un nume, ci tinde să tălmăcească taina unui fenomen.

În legătură cu articulația structurală a celor două tipuri de metafore, Blaga spune că, în timp ce în metafora plasticizantă interesul este absorbit de analogia celor două fapte, *a* și *b*, în cea revelatorie nu interesează doar analogia dintre *a* și *b*, ci și dizanalogia, destinată să completeze pe *a*, pentru a revela un $x : a + x = b$. În metafora revelatorie *a* nu pierde nimic, ci este absorbit într-un tot mai vast, de la care primește o nouă semnificație, ca în versurile din *Asfințit marin : Soarele, lacrima Domnului, / cade în mările somnului* (p. 309—310).

Este de notat că în metaforă Blaga își concentrează atenția nu atât asupra termenului figurat, cât mai ales asupra celui propriu și a obiectului denumit de acesta. În timp ce în metafora plasticizantă cei doi termeni rămân în echivalență, în cea revelatorie termenul propriu intră într-o viziune nouă, i se aduce un spor de înțeles de către cel figurat. Blaga respinge metafora datorată tabuizării obiectului, fiindcă ea doar suplinește un nume, dar nu adaugă nimic faptului în sine, nu tinde să-i descopere taina, este deci sterilă.

Metaforele realizate cu mijloace ale limbajului, după domeniile de aplicare, sunt poetice și mitice, filozofice sau metafizice și științifice. În timp ce în metaforele din prima categorie amalgamarea celor două conținuturi eterogene se realizează direct, fără elemente intermediare, în cele intercalate în procese teoretice (metafizice și științifice), amalgamarea conținuturilor asemănate se face prin intermediul unor factori accesorii. De exemplu, când teoria științifică afirmă că sunetul este vibrație, propoziție care este o metaforă, simțurile falsifică aspectul în sine al vibrației, comunicându-ne despre aceasta senzația sunetului, care ar fi pur subiectivă (p. 311—312) [4].

[3] E. Dorcescu, *Metafora poetică*, București, Editura Cartea Românească, 1975, p. 12.

[4] Blaga scrie că o metaforă științifică poate fi verificată și uneori contestată. Astfel, el contestă valabilitatea metaforei *organismul societății*, fiindcă societatea refuză „analogiile biologice". O deosebire importantă între organism și societate este aceea că primul are limite temporale, în timp ce a doua, în principiu, „are darul perenității" (*Ființa istorică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 73—74).

Blaga ilustrează cu exemple din lirica proprie cele două tipuri de metafore. Notând acest fapt, Mircea Borcilă reformulează teoria lui Blaga despre metaforă. Cum putem presupune, se întreabă el, în metafora poetică un proces plasticizant, definit prin aceea că nu sporește conținutul la care se referă? De aceea, M. Borcilă îi va zice tipului I metaforă lingvistică iar la tipul II disociază două funcții : A — plasticizantă și B — revelatorie. Procesul metaforic A va ilustra un cod semiotic cultural de tip sintactic, deoarece posibilitatea funcționării lui este bazată pe un model al lumii analog celei fenomenale, iar B implică un cod semiotic de tip semantic, fiindcă funcționarea lui presupune un model al unor lumi multiplu semiotizate [5]. Am menționa, însă, că în sistemul de valori al artei metafora este inclusă de Blaga în cadrul valorilor terțiare, esențiale pentru opera de artă, alături de ritm și rimă. Ea aparține exclusiv sensibilității. Iar „imaginarul metaforic propriu-zis", precizează filozoful, este subordonat menirii revelatorii în raport cu un mister [6]. Blaga vorbește, în lucrarea sa dedicată genezei metaforei, despre metafore izolabile ca atare dintr-o poezie. Este probabil că o metaforă plasticizantă izolată din context este doar expresivă, dar încorporată într-un poem se subordonează menirii revelatorii a întregii poezii și, deci, capătă statut de metaforă poetică. Cu aceasta trecem la lărgirea sensului cuvântului *metaforă* la Blaga.

Contrar părerii că limbajul poetic ar conține numai metafore propriu-zise, „noduri metaforice", Blaga afirmă că acesta este metaforic în însăși esența lui. Hölderlin, de exemplu, sărac în metafore în accepția obișnuită, excelează prin „caracterul total metaforic al limbii sale" (p. 314). Cuvintele limbajului poetic devin revelatorii, zice Blaga, prin substanța lor sonoră, prin ritmul lor. În materialitatea lor, cuvintele poetice sunt altceva decât o stare emotivă, ele prezintă și ceva analogic, scrie Blaga, stării emotive sau gândului. De aceea, prin latura sa materială, ritmică și sonoră ca atare, limbajul poetic este metaforic (p. 313). Pentru Blaga, un poem este o metaforă [7].

Ioana Em. Petrescu, referindu-se la concepția lui Blaga, afirmă că „sintaxa poetică sau substanța sonoră a materialului lexical, ordonat în poezie, reprezintă, în [. . .] accepție lărgită, constituenți ai metaforei poetice globale, care se articulează doar accidental pe nodurile metaforice — neesențiale — adică pe trop" [8]. Dar din opera lui Blaga nu rezultă că metaforele propriu-zise ar fi neesențiale, ci dimpotrivă. Ceea ce afirmă el este că aritmia și lipsa rimei în poezia modernă își au rostul lor, iar golul lăsat de aceste absențe este compensat „prin belșugul de inversiuni sintactice și mai ales prin abundența metaforelor propriu-zise", care nu mai sunt, însă, strict necesare într-un limbaj poetic rimat [9].

[5] SCL, XXXVIII, 1987, nr. 3, p. 187.

[6] L. Blaga, *Artă și valoare*, București, Editura Fundațiilor pentru Literatură și Artă, 1939, p. 147—148.

[7] Și T. Vianu scrie că opera poetică, în întregul ei, poate fi considerată o metaforă (*Opere*, vol. IV, București, Editura Minerva, 1975, p. 292). Invers, G. Călinescu spunea că metafora „constituie un poem mic" (*Universul poeziei*, București, Editura Minerva, 1971, p. 83). Și la Paul Ricoeur întâlnim formulări ca : metafora — „poem în miniatură" și poemul însuși — „metaforă mărită" (*Metafora vie*, București, Editura Univers, 1984, p. 374—375). La un nivel inferior cuvântului se vorbește și de metafora fonetică, cum ar fi aliterația (Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 106).

[8] Ioana Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 90.

[9] *Artă și valoare*, *ed. cit.*, p. 154—155.

Trecând frontierele limbajului, filozoful abordează sfera artelor plastice, a arhitecturii, a muzicii, a tuturor plăsmuirilor culturale realizate cu alte materiale decât limba, care sunt metafore. Rolul deţinut în poezie de limbaj revine în sculptură materiei şi volumului, în pictură pastei, liniei, formelor, armoniei. Creaţia, plăsmuirea de cultură, este metaforă (sau un ţesut de metafore) (şi stil totodată), zice Blaga. O catedrală este o metaforă a extazului întru divinitate al arhitectului. Pictura lui Kandinski este şi ea metaforă (p. 314—315, 386). Aceste metafore sunt numai revelatorii [10].

Cu acest înţeles larg cuvântul *metaforă* este curent folosit în publicistică. Şi fiindcă în DLR nu se dă nici un exemplu de acest fel, aducem aici câteva citate. Dan Hăulică, referindu-se la pânzele unui pictor, scrie : „Picturi respirând larg, aşternute cu o deciziune care se cumpăneşte între insidios şi brutal — aceste *metafore* apte de conceptualizare dejoacă totuşi aşteptările prea sistematice" [11]. Metafora are curs şi în scenografie : Liana Cojocaru spune că „există o poetică a spaţiului scenografic, o *metaforă* pe care scenograful o include în ea" [12]. Într-o cronică muzicală citim despre „imagini şi *metafore* muzicale inedite" [13]. Se foloseşte şi sintagma „*metaforă* cinematografică" [14]. Credem că într-un dicţionar tezaur trebuie să-şi aibă locul şi asemenea exemple. În orice caz, concepţia lui L. Blaga despre metaforă, căreia îi dă un înţeles mult mai larg decât cel definit de retorică, este, cum se vede, mereu actuală.

Bucureşti, Piaţa Naţiunile Unite nr. 3—5

[10] De metafora plastică vorbea, încă de la sfârşitul secolului trecut, Paul Valéry în *Introduction à la methode de Leonard da Vinci* (a se vedea p. 47 din ediţia : Paris, Gallimard, 1957). Şi Proust se referă, în celebrul său roman, la metaforele pictorului Elstir (cf. Hugo Friedrich, *Structura liniei moderne*, Bucureşti, Editura Univers, 1969, p. 89—90). Paul Ricceur precizează că metafora are un echivalent în sistemele nonlingvistice, dar ea apare în pictură o dată cu suprarealismul (*Metafora vie*, *ed. cit.*, p. 277).

[11] „România literară ", 17 XI 1988, p. 19.

[12] „România literară", 29 IX 1988, p. 18.

[13] „România liberă", 3 VIII 1976, p. 2.

[14] E. Simion, *Timpul trăirii, timpul mărturisirii*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1977, p. 218.

Ion Calotă

ORTOEPIA ANTROPONIMELOR ÎN *-IU*

Contribuția de față pornește de la articolul d-lui C. Dimitriu, intitulat **Ciubotáriu, Viériu** *sau* **Ciubotaríu, Vieríu ?** și publicat în revista LR, XLII, 1993, nr. 2, p. 69—76.

Înainte de apariția articolului pomenit, predasem la „Arhivele Olteniei", serie nouă, articolul *Antroponime terminate grafic în* **-iu**, care a și apărut în nr. 9, 1994, p. 153—167. Nu mai puteam și nici nu era de dorit să-l refac ținând cont de observațiile d-lui C. Dimitriu de la Iași, astfel că l-am lăsat să apară în paralel, ca o lucrare independentă de cea a cercetătorului ieșean, pentru o posibilă comparație. Observațiile la articolul d-lui C. Dimitriu mi le-am rezervat pentru această nouă intervenție.

Nu este cazul să reiau aici articolul meu din „Arhivele Olteniei". Trebuie să spun doar că, așa cum apare și în titlu, el se referă la toate categoriile de nume românești de familie terminate în *-iu* în forma lor grafică, a căror terminație *-iu* este precedată de :

1. litera *c*, în nume ca *Baciu*, *Danciu*, *Stanciu*, *Suciu*, *Viciu ;*
2. litera *g*, în nume ca *Gagiu* etc. ;
3. litera *d*, în nume ca *Badiu*, *Dediu* etc. ;
4. litera *ș*, în nume ca *Băieșiu*, *Boltașiu*, *Fărcașiu*, *Pleașiu*, *Pleșiu*, *Țurcașiu*, care au o variantă fără *i* *(Băieșu*, *Fărcașu*, *Pleșu)* și încă una fără același *i*, dar și fără *u* final, care îndeplinește rol de articol *(Fărcaș*, *Pleș* etc.) ;
5. litera *j*, în nume ca *Bleojiu* etc., cu o variantă *Bleoju ;*
6. litera *ț*, în nume ca *Bariții*, *Guțiu*, *Moțiu*, *Rațiu*, *Vlăduțiu*, unele dintre ele cu o variantă nearticulată terminată în *-ț : Bariț*, *Moț*, *Rațț*, *Vlăduț ;*
7. litera *r*, în nume ca *Boieriu*, *Căprariu*, *Ciubotariu*, *Funariu*, *Murariu*, *Olariu*, *Purcariu*, *Rotariu*, *Văcariu*, *Coșeriu*, *Funeriu*, *Vieriu*, care au și o variantă fără *i (Căpraru*, *Muraru*, *Olaru*, *Purcaru*, *Văcaru)*, precum și o variantă nearticulată *(Căprar*, *Funar*, *Murar*, *Purcar* etc.).

În toate aceste șapte categorii de antroponime se manifestă tendința mutării accentului spre sfârșitul cuvântului, pe *i* din terminație, care, din literă ajutătoare ori din element asilabic, semiconsonantic al diftongului [iu], devine vocală silabică, mărind astfel numărul silabelor cuvântului cu una : *Bací-u*, *Dancí-u*, *Gagí-u*, *Badí-u*, *Dedí-u*, *Boltași-u*, *Pleși-u*, *Țurcași-u*, *Bleojí-u*, *Guți-u*, *Moți-u*, *Boierí-u*, *Căprarí-u*, *Ciubotarí-u*, *Olarí-u*, *Purcarí-u*, *Văcarí-u*, *Coșerí-u*, *Funerí-u*, *Vierí-u*.

Referindu-se numai la ultima categorie din enumerarea de mai sus *(Ciubotariu*, *Vieriu)*, cu *i* ca element asilabic al diftongului ascendent [iu] făcând parte din sufixele *-ariu*, *-eriu*, cercetătorul ieșean folosește un material bogat, cules din „toate variantele temporale și spațiale ale limbii române" în ceea ce privește „substantivele comune a căror parte finală

LR, XLIII, nr. 5—6, p. 245—249, București, 1994

este *-ar(i)u(l)* sau *-er(i)u(l)*" şi, în general, bine comentat şi interpretat, cu câteva excepţii, cuprinse în pasajul pe care-l citäm în continuare : „Această abatere a limbii populare de la norma moştenită din latină şi care este încă acceptată de limba literară modernă considerăm că are două *justificări* [*subl. mea — I.C.*]. O primă justificare, de natură psihică, îi are în vedere pe purtătorii numelor — foarte transparente în privinţa sensului lor iniţial — de tipul *Bouariu*, *Vacariu*, *Bivolariu*, *Caldarariu*, *Perjeriu* ş.a., care purtători (tocmai atunci când în societate se vorbea de cultul muncii !) au început să se jeneze de ocupaţia străbunilor lor ce le-au dat numele de familie. În felul acesta, se ajunge la a doua justificare, de natură lingvistică : fără a fi înlocuite, numele respective de familie cu *-ariu/-eriu*, de tipul *Bouariu*, *Perjeriu*, care „dezavantajează" prin indicarea evidentă a ocupaţiei iniţiale a înaintaşilor, se aseamănă în partea lor finală — în sensul că se termină în *-iu* — cu alte substantive proprii, nume de familie, ca *Dimitriu*, *Constantiniu*, *Târziu* ş.a., care nu trimit la vreo ocupaţie evidentă a înaintaşilor şi, deci, sunt convenabile din acest punct de vedere" (p. 74).

Sunt, în citatul de mai sus, câteva idei inacceptabile, din punctul meu de vedere . Mai întâi, „justificările" fenomenului în discuţie. Însuşi termenul j u s t i f i c a r e include ideea de „legitimare", de „demonstrare a justeţei, a corectitudinii" pronunţării, cu schimbarea accentului şi cu mărirea numărului de silabe, de tipul *Ciubotarí-u*, *Vierí-u*, idee greşită, pe care autorul o şi formulează ca atare, în acelaşi text : „[. . .] abatere [. . .] care este încă acceptată de limba literară modernă." Această idee eronată apare şi în paragraful final al lucrării (§ 4, p. 75—76), în care fenomenul în discuţie este calificat drept „*normă populară*, care, cu diferite *justificări* [*subl. mele — I.C.*], transferă accentul de pe *á/é* pe *í* şi atunci când acest *i* există la varianta conservatoare de tipul *Bouariu*, *Vieriu*, şi atunci când acest *i* se reintroduce — conştient sau mecanic — la varianta evoluată, *Bouaru*, *Vieru* redevenind *Bouariu*, *Vieriu* . . ." (p. 75). Poziţia autorului este însă ambiguă. Dacă înţeleg eu bine, în momentul de faţă fenomenul este, după părerea autorului, o „abatere a limbii populare [. . .] care este încă acceptată de limba literară modernă" (p. 74), dar „este posibil ca într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat norma populară să fie admisă ca „dublet", alături de actuala normă literară (deci *Bouáru/Bouáriu/Bouaríu*, *Ciubotáru/Ciubotáriu/Ciubotaríu*, *Viéru/Viériu Vieríu* ş.a.) sau, poate, chiar să înlăture actuala normă literară, *Bouaríu*, *Ciubotaríu*, *Vieríu* ş.a. devenind literare, iar *Bouáru / Bouáriu*, *Ciubotáru/ / Ciubotáriu*, *Viéru / Viériu* ş.a. circulând popular sau regional" (p. 76).

Lăsând la o parte faptul că, în ipoteza C.Dimitriu, actualele „dublete" *Bouaru / Bouariu*, *Ciubotaru / Ciubotariu*, *Vieru / Vieriu*, prin acceptarea celei de a treia forme, ar deveni „triplete" *(Bouáru / Bouáriu / Bouaríu* etc.), adică variante literare libere cu trei forme (vezi p. 76, nota 19), mă opresc acum la calificarea tripletului drept „normă populară". După părerea mea, pronunţarea de tipul *Bouarí-u*, *Ciubotarí-u*, *Vierí-u* etc. nu este, în momentul de faţă, nimic mai mult decât o abatere de la norma necodificată. Dacă este abatere, ea n-a devenit, sau n-a devenit încă, o normă, nici măcar necodificată şi, cu atât mai puţin, codificată. Ea nu e nici normă subiectivă, acceptată prin convenţie de specialişti, nici normă obiectivă, generalizată prin uzul literar. Este, pur şi simplu, o variantă din uzul

necultivat, din limbajul nonstandard, așa cum l-am definit în lucrarea mea intitulată *Limbă literară și limbă-standard*, publicată în LL, 1984, I, p. 19—22, o variantă neadmisă și inadmisibilă în limba-standard, unul dintre exemplele tipice de ceea ce André Martinet și Henriette Walter au numit „mauvaises prononciations", adică „celles qui soudain vous rappellent, ne serait-ce qu'à un niveau très inférieur de la conscience, que votre interlocuteur est de telle origine, nationale, géographique ou sociale" *(Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel*, Paris, 1973, p. 17) și nicidecum o variantă cu caracter de normă, ba încă una care ar putea „să înlăture actuala normă literară", făcând ca aceasta din urmă să decadă printr-o circulație populară sau chiar regională. Previziunile d-lui C. Dimitriu sunt prea de tot sumbre și înspăimântătoare, nu neapărat irealizabile, căci evoluția lingvistică este un proces obiectiv care nu ține seama de părerile lingviștilor.

În ceea ce mă privește, cred că această tendință aberantă a limbajului nonstandard trebuie oprită și, în lucrarea *Antroponime terminate grafic în -iu*, am analizat căile prin care fenomenul poate și trebuie să fie stopat. Abaterea în discuție nu numai că nu are caracter de normă, dar nu este nici „populară", pe de o parte, pentru că nu afectează toate zonele țării, nefiind generalizată, iar, pe de altă parte, fiindcă reprezintă o greșeală de lectură, bazată pe ambiguități ortografice, anume pe caracteristica ortografiei noastre de a reprezenta prin aceeași literă *i* atât vocala silabică [i], cât și pe cea asilabică corespunzătoare, semiconsoana [i̯]. Abaterea nu s-a produs așadar în planul limbajului popular, ci în planul limbii literare nonstandard, în care vorbitorii, neavând cunoștințele lingvistice necesare, nu pot deosebi diferitele categorii de antroponime terminate în *-iu*, confundându-le într-una singură. Nu este cazul aici de „justificarea de natură psihică", de care vorbește dl C. Dimitriu, de faptul că purtătorii acestor nume ar fi „început să se jeneze de ocupația străbunilor lor ce le-au dat numele de familie" (p. 74), fiindcă, în general, numele se desprind de realitatea care le-a creat, iar unii dintre purtători au reușit cu timpul să „schimbe porecla în renume". Pe de altă parte, abaterea în discuție nu este creația purtătorilor numelor de care ne ocupăm, ci a tuturor vorbitorilor semidocți, care ignorează diferența specifică dintre diferitele feluri sau tipuri de nume terminate în *-iu*. În sfârșit, un argument foarte important : dacă, să zicem, purtătorii unor nume ca *Bouariu*, *Caldarariu*, *Vacariu* (ultimele două în varianta moldovenească citată de cercetătorul ieșean, cu *a* pentru *ă* înainte de accent) s-ar jena de ocupația străbunilor lor, nu văd de ce s-ar simți „dezavantajat" purtătorul unui nume ca *Perjériu*, sinonim cu *Prunáriu* „care cultivă pruni". Și dacă, totuși, ocupația de a păzi, de a păstori boii, vacile, oile, porcii etc. ar fi simțită ca „jenantă", în ce măsură schimbarea accentului de pe *a* / *e* pe *i* din terminație ar acoperi această „rușine" ? De ce ar fi mai „avantajos" ca purtătorii unor astfel de nume să-și spună *Bouarí-u*, *Oierí-u*, *Păcurarí-u*, *Vacarí-u* decât *Bouáriu*, *Oiériu*, *Păcurăriu*, *Vacáriu* ? Rezultă indubitabil că „justificarea de natură psihică" nu are nici un rol și nu poate fi invocată, cu atât mai mult cu cât abaterea în discuție a cuprins nu numai antroponimele derivate cu sufixul *-áriu* / *-ériu*, ci toate categoriile de nume de familie terminate grafic în *-iu*, precum *Baciu*, *Danciu*, *Gagiu*, *Dediu*, *Pleșiu*, *Țurcașiu*, *Bleojiu*, *Guțiu*, *Răduțiu* etc., care, din ignoranță, au devenit, în rostirea unor semi-

docţi, *Bací-u*, *Dancí-u*, *Gagí-u*, *Dedí-u*, *Pleşí-u*, *Ţurcaşí-u*, *Bleojí-u*, *Guţí-u*, *Răduţí-u* etc.

Ajungem acum la a doua „justificare", care e „de natură lingvistică" şi constă din „asemănarea în partea lor finală — în sensul că se termină în *-iu* — cu alte substantive proprii, nume de familie, ca *Dimitriu*, *Constantiniu*, *Târziu* ş.a." (p. 74). Nici această asemănare nu „justifică" abaterea, dar o explică. În termeni lingvistici, ea se numeşte analogie, iar dintre cele trei nume citate nu poate fi invocat decât primul, *Dimitriu*, cu care se poate face analogia, cel de al doilea, *Constantiniu*, fiind el însuşi analogic, aşa cum a arătat Al. Graur în cartea *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965. Enumerând trei argumente în favoarea ideii că numele greceşti sunt formate de la genitivul masculin în *-u* (*Apostólu* „al lui *Apóstol*", *Nikoláu* „al lui *Nikoláos*" etc.) chiar şi atunci când înainte de *-u* se găsea vocala *-i-*, care face parte din tema numelui de botez (*Dimitríu*, de la *Dimítrios*, *Gheorghíu*, de la *Gheórghios*, *Grigoríu*, de la *Grigórios*, *Vasilíu*, de la *Vasílios*), ceea ce a putut crea impresia că sufixul e *-iu*, nu *-u*, Al. Graur scrie, ca al treilea argument, că „există în greceşte nume în *-ios*, cu variantă în *-is*, de exemplu *Stamátios* şi *Stamátis*, („ferm", „solid"), devenit în româneşte *Stamáte*, astfel încât *Stamatíu*, derivat de la *Stamátios*, poate părea derivat de la *Stamáte*. În felul acesta se creează deprinderea de a forma nume de familie în *-iu* de la teme care nu se termină în *-i* : *Anghelíu*, *Constantiníu*, *Dimíu*, de la *Dima*, *Manoliu* (în greceşte numele e *Manólis*, dar genitivul e *Manólu*), *Teodoríu* (cu varianta *Tudoríu*)" (p. 84). Cel de al treilea, *Târziu*, nu face parte din aceeaşi categorie cu nici unul din primele două, terminaţia *-iu* fiind întâmplător aceeaşi. La numele grecesc *Dimitriu* se adaugă aşadar, după cum a arătat Al. Graur, şi alte nume greceşti de acelaşi fel ca *Anastasíu*, *Atanasíu*, *Gheorghíu*, *Grigoríu*, *Lefteríu*, *Vasilíu* etc., care au creat modelul, cu *i* şi *u* silabici, din care *i* este şi accentuat. În acest model grecesc s-au încadrat şi antroponimele de origine turcă, atât cele în *-giu*, de tipul *Abagíu*, *Boiangíu*, *Surugíu*, cât şi cele în *-iu*, de tipul *Cilibíu*, *Delíu*, *Paşalíu*, tot cu *i* şi *u* silabici, dintre care *u* final a fost simţit ca articol, preluând această funcţie, rostirea ultimei silabe fiind, de fapt, cu diftongul ascendent [u̯u]: *Abaĝí-u̯u*, *Delí-u̯u* etc. Paradigma cu *i* şi *u* finali silabici devine astfel completă şi, prin analogie cu aceasta, numele româneşti cu terminaţia grafică monosilabică [i̯u] din cele şapte categorii enumerate mai sus au început să se pronunţe după modelul grecesc. Toate cele şapte tipuri de nume au început să constituie, împreună cu modelul grecesc, o categorie unică, nediferenţiată, ceea ce corespunde tendinţei de simplificare şi regularizare a sistemului, de normalizare şi eliminare a „excepţiilor", dar aici „excepţiile" sunt mai multe şi mai vechi decât însuşi modelul, iar simplificarea aceasta, exagerată şi nelimitată, duce la uniformizare şi schematism, la sărăcie lingvistică şi simplism, ceea ce, din punctul de vedere al limbii-standard, este inacceptabil. În limbă s-au constituit de-a lungul timpului tot felul de categorii, clase şi subclase, paradigme, specii şi tipuri lingvistice (lexicale, semantice, morfologice, fonetice etc.) şi toate acestea funcţionează ca atare, cu asemănările şi, mai ales, cu deosebirile dintre ele, iar unificarea şi uniformizarea lor prin analogie nu poate fi nelimitată, mai ales la nivelul limbii de cultură, al limbii-standard. Tot astfel, numele româneşti vechi, de tipul *Căprariu*, *Păcurariu*, *Pescariu*, *Purcariu*, *Văcariu* sau *Murariu*, *Olariu*, *Prunariu*, *Rotariu*, *Sărariu*, *Coşe-*

riu, *Oieriu*, *Vieriu* și celelalte de alte origini, dar cu același sufix *-áriu / -ériu*, mult mai multe și mai vechi decât modelul grecesc sau turcesc, nu pot fi asimilate modelelor străine și nu pot fi pronunțate cu o silabă în plus și cu accentul pe *i*, după cum nici invers, într-un exemplu ca *Teodóriu*, în loc de *Teodorí-u*, așa cum am auzit la Radio București într-o emisiune din 27 noiembrie 1992, nu este acceptabil. O pronunțare cultivată nu poate amesteca și confunda numele românești cu cele străine într-o singură categorie. A accepta rostirea *Ciubotarí-u*, *Vierí-u*, ba, mai mult, a crede că această pronunțare semidoctă, izvorâtă din ignoranță, ar putea „să fie admisă, ca «dublet», alături de actuala normă literară", ba „chiar să înlăture actuala normă literară", cum susține dl C. Dimitriu, este, după părerea mea, o eroare lingvistică și, pe deasupra, o previziune sumbră, în fața căreia nu putem sta nepăsători. Acceptând o asemenea pronunțare, nu ne-ar mai rămâne decât să admitem și rostiri semidocte de tipul *consilíu*, *domicilíu*, *fotolíu*, *martiríu* etc., în care se dezvoltă același fenomen al deplasării accentului spre sfârșitul cuvântului, și anume pe *i* devenit silabic, din cauza aceleiași greșeli de lectură provocate de ambiguitatea pomenită a ortografiei românești și, evident, din cauza ignoranței unor vorbitori.

Închei cu observația că există în opera lui I. L. Caragiale un exemplu celebru de pronunțare diferită a cuvântului *domiciliu*, în funcție de gradul de cultură al personajelor. Deși în gura aceluiași personaj, Ghiță Pristanda, un actor cult, cu simțul limbii, rostește corect, *domicíliu*, când reproduce cuvintele lui Cațavencu, dar accentuează greșit, *domicilíu*, când vorbește el însuși. Este vorba de scena a III-a din actul al II-lea din celebra comedie *O scrisoare pierdută*, în care polițaiul, singur, zice pentru sine : „O făcurăm și p-asta ... și tot degeaba. Am pus mâna pe d. Cațavencu ... Când am asmuțit băieții de l-au umflat, striga cât putea : « Protestez în numele Constituției ! Asta e violare de *domicíliu* ! » — Zic : « Curat violare de *domicilíu* ! da umflați-l ! » Și l-au umflat".

Facultatea de Litere, Istorie și Drept
Craiova, str. Al. I. Cuza nr. 13

Alexandru Mareș

DOUĂ LECȚIUNI DIN *CODEX STURDZANUS*

1. Geroe

Singura atestare a cuvântului provine din versiunea sturdzană a *Morții lui Avram* : ꙟрачела ча арⷭхаггль се досе ꙟџероⷷе рапȣсȣⷧ соарелȣи. кънд(о) се адора. ꙟџерїи. ши се ꙟкирь доⷨнолȣи. гръи (B.A.R., ms. rom. 447, 78v/5 — 8). B. P. Hasdeu a consacrat lui *geroe* un ingenios excurs [1], din care prezentăm principalele opinii exprimate : secvența *se dose în geroe r'apusul soarelui* este un adaos al copistului, popa Grigorie ; *geroe* reprezintă o formă a lui *genune* sau a augmentativului *genunoie ; genune* poate fi pus în relație cu elinul ὠγενός ,,ocean'' sau cu celticul *genu* ,,gură'' (semnificație adecvată și ,,unei adâncimi''); pasajul respectiv ,,însemnează « arcangelul se duse în adâncul la apusul soarelui », sau chiar mai de-a dreptul : « a plecat în părțile Oceanului Atlantic »''[2], popa Grigorie consemnând aici o veche credință populară, precreștină, care plasa paradisul în apus, și anume în Atlantic.

În DA, *geroe* este înregistrat, potrivit opiniei lui B. P. Hasdeu, ca variantă a lui *genune*. Gh. Chivu îl glosează pe *geroe* prin ,,cer'', raportându-l la lat. * *gyronem* [3] (etimon propus de I. -A. Candrea pentru *genune* [4]).

După E. Turdeanu, *geroe* reprezintă o coruptelă. Fără a produce vreo explicație, dar întemeiat negreșit pe consultarea versiunilor slavone ale scrierii, Domnia sa a emendat lecțiunea lui B. P. Hasdeu : ,,Îr acela čas arhaggelu se dose în geroe [*sic:* cerĭure î]r'apusul soarelui...'' [5]. Sub forma *ceru⟨r⟩e*, această lecțiune a fost adoptată și în recenta *Crestomație a limbii române vechi* [6].

O reexaminare a pasajului semnalat ni s-a părut necesară, întrucât fiecare dintre lecțiunile avansate (*geroe*, respectiv, *cerĭure* și *ceru⟨r⟩e*) prezintă dificultăți de explicare. Prima lecțiune, *geroe*, nu poate fi acceptată, pentru că în contextul amintit îngerul nu s-a dus în ,,adânc'' sau în ,,ocean'' (ipoteza lui B. P. Hasdeu), ci în ,,cer'', așa cum va mai proceda

[1] *Cuvente den bătrâni*, Tomul II, București, 1879, p. 201—210.

[2] *Ibidem*, p. 204.

[3] *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de..., București, 1993, p. 211.

[4] I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, 1907, București, p. 140, nr. 924.

[5] *Le* **Testament d'Abraham** *en slave et en roumain*, în ,,Oxford Slavonic Papers'', New Series, Volume X, 1977, p. 28.

[6] Volumul I (1521—1639) alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Al. Mareș și Florentina Zgraon. Coordonator Al. Mareș, București, 1994, p. 108.

LR, XLIII, nr. 5—6, p. 251—264, București, 1994

în două împrejurări asemănătoare: ,,atuncea îngerul sui în ceriu" ($80^v/4$); ,,și duse elu (pe Avram; *n.n.)* îngerul în ceriu" ($80^v/7-8$). De altfel, secvența *se dose în geroe r'apusul soarelui* nu este un adaos al popii Grigorie și cu atât mai puțin expresia localizării paradisului păgân (vezi mai jos, p. 253). Pe de altă parte, felul în care s-a realizat transferul semantic de la ,,vârtej", sens atribuit în DA lui * *gyronem*, la ,,cer" (ipoteza lui Gh. Chivu) este greu de întrevăzut.

Lecțiunile *ceriure* și *ceru<r>e*, deși corespund întru totul lui нєбєса ,,ceruri" din versiunile slavone ale *Morții lui Avram*, nesocotesc un amănunt paleografic important: prezența spiritului lin deasupra lui є din finalul grafiei ѱєрѡѐ. Or, în versiunea sturdzană spiritul lin îl surmontează în mod constant pe є numai când acesta se află la inițială de cuvânt (ѐлꙋ $77^v/1$, 6, $78^r/8$, $80^v/7$; ѐшимоу $77^r/15-16$; ѐширѫ $77^v/4$; ѐщє $77^v/6$; ѐщи $80^r/19$; ѐоу $80^r/20$) sau de silabă, în corpul cuvântului (оушиѐн касѐѐн $78^v/18$). Devine limpede că ѐ nu poate aparține contextului grafic ѱєрѡѐ interpretat ca o alterare în scris a lui *cer(i)ure*.

Consultarea versiunilor slavone pe care E. Turdeanu le-a pus în relație cu textul românesc din *Codex Sturdzanus* clarifică întreaga chestiune. Reproducem pasajul care ne interesează după versiunea raguzană copiată în anul 1520: ꙋ нєдаинь часъ и паки анћєо поћє на нєбєса, за щє бнєшє заходь сꙋнчани, када сє поклонахꙋ анћєли ка пристолю божиємꙋ. и када доћє на пристолиє божиє и ꙋказа сє анћєломь и помоли сє господинꙋ и свємꙋ пристолю и рєчє[7] ,,*În același ceas* (moment), iarăși *porni îngerul în ceruri*, pentru că *era apusul soarelui când se închinau îngerii* la altarul lui Dumnezeu. Și când ajunse la altarul dumnezeiesc și se arătă îngerilor *și se rugă Domnului* și întregului altar și *zise*" (am subliniat în textul slavon acele cuvinte și înlănțuiri de cuvinte care se regăsesc în forme mai mult sau mai puțin apropiate în fragmentul din *Codex Sturdzanus*; în transpunerea noastră ele sunt redate cursiv). Traducerea românească s-a întemeiat pe o versiune slavonă oarecum diferită de cea raguzană, în care, în loc de анћєо поћє, сє поклонахꙋ, помоли сє, va fi fost архаггль ѿтидє, събирахꙋ сє și поклони сє. Această versiune conținea foarte probabil și unele omisiuni, deși nu poate fi definitiv exclusă intenția traducătorului român de a fi încercat pe alocuri să realizeze o transpunere abreviată a textului slavon avut la îndemână. Un fapt rămâne totuși neîndoielnic: pentru a cere permisiunea Domnului să mănânce bucatele pregătite de Isac, arhanghelul Mihail s-a suit *în ceruri* (на нєбєса), detaliu narativ pe care îl conțin toate textele slavone ale *Morții lui Avram*, indiferent că aparțin (după clasificarea lui E. Turdeanu [8]) versiunii scurte integrale [9],

[7] V. Jagić, *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, în ,,Arkiv za povjestniku jugoslavensku", Knjiga IX, Zagreb, 1863, p. 87.

[8] *Op. cit.*, p. 10–11, 21–22 și 29.

[9] Ms. sl. 636 (B.A.R.), f. 305^v; въздє михаиль на нбса ,,s-a înălțat Mihail în ceruri".

primei versiuni abreviate [10] sau celei de a doua versiuni abreviate [11]. Traducătorul român l-a transpus însă pe небеса prin forma de singular *ceriu*, dovadă că în alte două locuri ale scrierii небеса este echivalat *ceriu* (80v/4, 7—8). În forma inițială a traducerii sale, pasajul reprodus la începutul acestei note suna foarte probabil : *Într-acela ceas arhanghel se duse în ceriu. Era apusul soarelui, când se adura îngerii. Și se închiră Domnului, grăi.* Copistul textului din *Codex Sturdzanus* sau scribul unei copii intermediare a redat sintagma ·ѧ черю prin ·ѧѱерꙋ (scris ·ѧѱеро ; cf. notarea curentă a lui о pentru ꙋ în text), ca urmare a unei lecțiuni superficiale, la care a putut contribui și confundarea lui ч cu ѱ. Cât privește contextul grafic ѐрапꙋсꙋ̃, în care, până în prezent, ѐ inițial fiind considerat finalul cuvintelor *geroe* și *cer(i)ure*, рапꙋсꙋ̃ a fost reprodus *r* (<*î*>*r*, *în*<*r*>)*-apusul*, acesta a rezultat din ѐра апꙋсꙋ̃ (cf. биеше заходь) prin omiterea în scris a celui de al doilea а, un exemplu tipic de haplografie.

Așadar, transcrierea corectă a segmentului grafic ·ѧѱероѐрапꙋсꙋ̃ este *îngeru. Era* <*a*>*pusul*, cu specificația că *îngeru* reprezentă o lecțiune greșită a sintagmei *în ceriu* din originalul traducerii.

2. Să mă parde

În versiunea bilingvă a *Legendei Sfântului Sisinie*, diavolul este constrâns, în două rânduri, să se lege prin jurământ :

a) „Să mă parde (съ мъ паде) de tăria înfricatului scaun, iuo ruga aceasta grăi-se-va și numele tău pomeni-se-va, acole dracul să nu-l acopere" (61v/13—62r/6) ;

b) „Să-m parde (съм' паде) de tăria înfricatului scaunu și de brațele înalte și <de> cinstitul veșmântul ce acopere cinstitul capul lui și de tăria celor 40 de popi, celora ce țin înaltul Ierusalimului și rugă fac și dzua și noapte, iuo ruga aceasta grăi-se-va și numele tău pomeni-se-va" (62r/14—62v/12)[12].

B. P. Hasdeu, primul editor al textului, nu a putut preciza sensul sintagmei *să mă parde*, indicând, în schimb, că în ambele locuri acesteia îi corespunde în textul slavon adverbul тако „așa" [13].

După N. Drăganu, care, la rândul său, s-a raportat la textul slavon al versiunii sturdzane (тако ми си страшнаго прѣстола), *să mă parde* „nu-i corespunde lui тако, ci lui сил și trebuie să fie un verb cu înțelesul lui

[10] Vezi, mai sus, pasajul reprodus din versiunea raguzană.

[11] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, vol. II, p. 191 : изыде архггль невидимо и възыде на нбса „a plecat arhanghelul nevăzut și s-a înălțat în ceruri".

[12] Am adoptat punctuația după ed. Hasdeu, p. 290—291 ; cf. *Codex Sturdzanus* (ed. Chivu), p. 273—274, și, respectiv, *Crestomația limbii române vechi*, p. 133.

[13] *Op. cit.*, p. 297.

« opresc »" [14]. Acesta nu poate reprezenta o formă verbală a lui *pierde* din următoarele motive : 1) „o construcție cu *de* ar fi imposibilă", 2) verbul ar fi trebuit să prezinte formele *să (mă) pierd* sau *să (mă) piardă* și 3) admiterea unei construcții pasive *(să mă pierd de tăria înfricatului scaun)*, singura care ar justifica întrebuințarea prepoziției *de*, este improbabilă, „din pricină că în amândouă cazurile avem scris clar *a* în loc de *ie*" [15]. Mai plauzibilă i s-a părut lui N. Drăganu explicația potrivit căreia în contextele reproduse „avem de a face cu dittografia lui *de*", ele putând fi citite : „să mă par de tăria înfricatului scaunŭ". Dittografia lui *de* s-ar fi produs o singură dată, în originalul traducerii, iar copistul *Codicelui Sturdzan* „a repetat-o și în cazul al doilea deoarece nu mai înțelegea cuvântul pe care-l copia și prin dittografia lui *de* acesta ajungea mai înțeles pentru el fiind apropiat de *a pierde*" [16]. *Par* ar reprezenta o formă a verbului *păra* (<lat. *parare)*, atestat de lingvistul clujean într-un text scris de un sas la 30 aprilie 1736, unde *a para* (= *a păra)* a fost glosat „opri" [17].

Preluând raționamentul lui N. Drăganu, O. Densusianu nu excludea posibilitatea de a corecta pe *par* în *spar* (din *spărea)* „et le séparer de *de* (qui fut répété) ; *să mă spar de*... rendrait ainsi la phrase relativement intelligible" [18].

În ambele ipoteze se invocă repetarea în scris a prepoziției *de*, eroare grafică ce nu constituie un fapt neobișnuit pentru textele vechi. N. Drăganu greșea însă când considera că termenul slavon сѧ ar fi un verb, și încă unul „cu înțelesul lui « opresc » ". Prin raportare la textul slavon alăturat celui românesc, lecțiunile *să mă par de* și, respectiv, *să mă spar de* nu se justifică ; vezi mai jos, p. 255.

În DLR, *să (mă) parde* este considerat o formă a verbului *a parde* „a se apăra", neînregistrat până în prezent. Explicarea lui *d* din tema verbului ca urmare a contaminării dintre *păra* și *depăra* nu ni se pare plauzibilă. Sensul atribuit verbului *a parde* nu se potrivește în contextele precitate.

În sfârșit, ultimul care s-a referit la această lecțiune a fost Gh. Chivu : „forma *să parde*..., dacă nu rezultă dintr-o greșeală de scriere, constituie cel mai vechi exemplu de refacere a dentalei *d* în limba română" [19]. Ultima explicație nu poate fi reținută, chiar dacă în unele graiuri actuale au fost înregistrate câteva exemple de conjunctiv 3 sg. în *-e* și *-ĕ (să ucide, să-l ucîde, să uciĝĕ, să ucíjĕ)* [20]. Fonetismul cu *a* în loc de *i̯a* (*i̯e*) și prezența prepoziției *de*, aspecte asupra cărora a atras atenția N. Drăganu, nu susțin interpretarea lui *să parde* ca o formă de conj. 3 sg. a verbului *a pierde*.

Stabilirea lecțiunii corecte nu se poate realiza decât prin examinarea pasajului slavon corespunzător celui românesc. În ambele exemple reproduse la începutul notei de față, *să mă (să-m) parde* corespunde sintagmei

[14] *A păra și a depăra*, în DR, III, 1922—1923, p. 699.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*.
[18] *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, 1938, p. 559—560.
[19] *Op. cit.*, p. 211.
[20] ALR, SN, vol. V, h. 2056.

тако ми (61v/12 ; cf. тако ми, 62r/12), folosită într-o construcţie cu genitivul : тако ми си л (= сили ; *n.n.*) страшнаго прстола с (прѣстола). Transpunerea *mot à mot* în româneşte ar fi : „Aşa <să>-mi <fie> a puterii înspăimântătorului altar", verbul subînţeles fiind бꙑти „a fi", cu valoare de conjunctiv. Prin urmare, legământul diavolului nu exprimă intenţia de „a se opri" sau de „a se apăra" de puterea divină şi nici ideea de „a se speria" sau de „a fi pierdut", adică „nimicit", de aceasta.

În vechile texte slavone, construcţiile cu тако ми, întrebuinţate predominant cu genitivul (тако ми бога, тако ми моего живота, тако ми силы великихъ богъ etc.), mai rar cu nominativul (тако ми Христосъ) şi acuzativul (тако ми богы, тако ми великѫѭ богꙑнѭ артемѫ), sunt atestate pentru exprimarea unui jurământ [21]. În astfel de exemple, тако ми, al cărui sens primordial va fi fost „aşa să-mi fie (ceva, cineva)", poate fi echivalat „jur pe (ceva, cineva)" sau chiar, cu elipsa verbului, „pe (ceva, cineva)" [22]; vezi, de exemplu, тако ми сътворшаго ме цара и всоу вселеноу tradus de E. Turdeanu „Je le jure par Celui qui m'a fait empereur et, (qui a fait) le monde tout entier" [23], şi, respectiv, νὴ τὴν ὑγίειαν φαραώ „Da, pe sănătatea lui Faraon" (*Geneza*, cap. 42, v. 15), transpus în slavonă тако ми здравна фараоню [24]. Dialectal, în bulgară, *тако ти бога* înseamnă „jur pe Dumnezeu" [25], înţeles cu care expresia se regăseşte şi în limba sârbă [26].

Traducătorul *Legendei Sfântului Sisinie* a înţeles bine semnificaţia acestei sintagme sau, mai exact spus, locuţiuni adverbiale [27]. Fiind vorba de exprimarea unui jurământ (amănunt asupra căruia era avertizat şi prin cuvântul de declaraţie din propoziţia „Şi începu dracul a se giura"), el l-a redat pe тако ми printr-o expresie întrebuinţată în astfel de împrejurări : *să am parte de*, ce ar fi trebuit transcrisă съ амь парте де. Traducătorul, mai curând decât un copist, a scris însă съмъ sau съм', în loc de съ амь, elidarea lui *a* după *ă*, în condiţii de fonetică sintactică, întâlnindu-se şi în textul slavon al legendei : въ равїю (57r/13), în loc de въ аравїю (tradus *la Raviia*, 57v/1—2). Probabil că unui copist al textului îi datorăm modificarea lui *t* din *parte* în *d*, sub influenţa lui *d* din prepoziţia *de*, printr-o anticipare grafică sau printr-o asimilare regresivă (prima explicaţie pare mai îndreptăţită). Ne întemeiem această presupunere pe existenţa în textul slavon a grafiilor сътрори (61r/15), în loc de сътвори şi им е моє (62r/4), în loc de им е твоє, cărora în textul românesc le corespund, traducerile corecte *fece* (61r/16), şi, respectiv, *numele tău* (62r/14). Este dificil de stabilit dacă *parde* a fost scris de acelaşi copist în ambele pasaje

[21] Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum-graeco-latinum*, Vindobona, 1862, s.v. тако.

[22] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Svezak 75. 1 Osamnaestoga dijela. 1. TAJ—TESTAMENT, Zagreb, 1962, s.v. *2. tako.*

[23] *Le Dit de l'empereur Nicéphore II Phocas et de son épouse Théophano*, Thessalonique, 1976, p. 61 şi 84.

[24] Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v. тако.

[25] *Български тълковен речник*, Sofia, 1955, s.v. тако ми.

[26] D. Gămulescu şi M. Jivcovici, *Dicţionar sârbocroat-român*, Bucureşti, 1970, s.v. *tako.*

[27] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Tome I, Paris, 1964, p. 143; cf. şi p. 116.

sau dacă preluarea cuvântului alterat din primul în al doilea pasaj trebuie atribuită unui alt copist.

Pentru cele două modificări pe care presupunem că le conservă contextul grafic съмъ (съм') п^{р}аде, pot fi aduse exemple din textele vechi. Elidarea lui *a*, precedat de *ă*, prin fonetică sintactică, un fenomen cu totul rarisim astăzi (vezi *pă-mńázăz* dintr-un text dialectal din județul Sălaj) [28], este atestată în câteva manuscrise transilvănene din secolul al XVII-lea: къȣ д^{т}а (î.l.d. къ аȣ д^{т}а; B.A.R., ms. rom. 5032, 185^{r}/13) [29], къȣ скр^{с}и (î.l.d. къ аȣ скр^{с}и; B.A.R., Filiala Cluj-Napoca, ms. rom. 100, 167^{r}), съ^{р} фи (î.l.d. съ а^{р} фи; B.A.R., Filiala Cluj-Napoca, CRV 31/43, 35^{v}/13). Pentru anticipări grafice sau asimilări regresive, a se vedea до д^{м}онȣ (î.l.d. де д^{м}онȣ) [30], дȣмъ мине (î.l.d. дȣпъ мине) [31], ни н^{ȣ} в^{м}ѡ авѣ (apoi primul н modificat în ш) [32] etc.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

N. A. Ursu

ȘI TOTUȘI CINE ESTE TRADUCĂTORUL *FOLETULUI NOVEL* ? (I)

1. În trei studii publicate în anii 1982, 1988 și 1991 am încercat să demonstrăm faptul că *Istoria Țării Rumânești*, atribuită de N. Iorga stolnicului Constantin Cantacuzino, este opera mitropolitului de atunci

[28] M. Sala, *Câteva probleme de fonetică sintactică în «Textele dialectale» culese de E. Petrovici*, în SCL, VI, 1955, nr. 3—4, p. 229.

[29] *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și I. Gheție, București, 1977, p. 241 (facsimil); cf. și къȣ д^{т}а (185^{r}/11), cu а adăugat ulterior desaupra rândului (adaos semnalat de editori la p. 160, nota 18).

[30] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Al. Mareș, București, 1979, nr. LXXXIX, 2^{r}/16 (cf. și p. 181, nota 8).

[31] *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971, f. 229^{r}/15 (facsimil la p. 295); cf. și p. 169, nota 94.

[32] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, nr. XCIII, 1^{v}/3 (cf. și p. 184, nota 12).

al Țării Românești, Teodosie Veștemeanul (1620—1708), cum s-a mai afirmat în istoria noastră literară [1]. Cu acest prilej am atribuit mitropolitului Teodosie și alcătuirea *Foletului novel*, cunoscutul calendar tradus din limba italiană și oferit în fiecare an, din 1693 până în 1704, domnitorului Constantin Brîncoveanu [2]. Calendarele respective se elaborau în exemplare unice, probabil în cancelaria mitropoliei din București. Cinci dintre cele șapte calendare cunoscute până acum (pe anii 1693, 1694, 1699, 1701 și 1703) au prefețele semnate *Ioan Romanul*, iar prefața calendarului pe anul 1695 este semnată de copistul lui, popa Nicola, logofătul mitropoliei, cu numele *Ion Frîncul*.

Limba *Foletului novel*, îndeosebi a prefețelor lui, care sunt texte ale traducătorului, prezintă mari asemănări cu limba *Istoriei Țării Rumânești*, fapt care l-a determinat pe D. Mazilu să atribuie, în anul 1934, alcătuirea calendarelor respective stolnicului Constantin Cantacuzino, considerat de el, potrivit opiniei lui N. Iorga, drept autor sigur al *Istoriei* [3]. Atât *Istoria Țării Rumânești*, cât și *Foletul novel* au însă numeroase particularități lingvistice și stilistice comune cu prefețele semnate de mitropolitul Teodosie la următoarele cinci cărți : *Liturghier* (1680), *Minei* (1698), *Triod* (1700), *Penticostar* (1701) și *Învățătură de șapte taini* (1702), fapt care arată că toate aceste texte au fost redactate de o singură persoană, considerată de noi a fi mitropolitul Teodosie. N. Iorga a afirmat în repetate rânduri că prefețele semnate de Teodosie sunt de fapt redactate de stolnicul C. Cantacuzino, marele istoric încercând să explice astfel comunitatea unor comentarii și concordanțele lingvistice și stilistice între aceste prefețe și *Istoria Țării Rumânești*, atribuită de el Stolnicului.

În anul 1966, aflând dintr-o sursă documentară că secretar de limba italiană la curtea lui Constantin Brîncoveanu era, în 1694, un anume *Giovanni Candido Romano*, N. Vătămanu a afirmat că acesta era italian și că el este traducătorul *Foletului novel*. Giovanni Candido Romano — conchide N. Vătămanu — „nu făcea decât să-și dea pe românește numele, iscălind Ioan Romanul, adică de fel din Roma, din Italia, sau Frîncul, ceea ce pe limba noastră înseamnă « italianul »" [4]. Identificarea propusă de Vătămanu, deși bazată doar pe simpla apropiere a celor două nume, a fost acceptată de numeroși cercetători.

În studiul citat din anul 1988 am atras atenția asupra faptului că aceeași persoană care a scris *Foletul* din ms. *3213* de la BAR și scrisoarea către patriarhul Adrian a scris și textul chirilic (probabil și coloanele corespunzătoare cu litere latine) din ms. *61* (fondul Marsigli) de la Biblioteca

[1] Vezi *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al* **Istoriei Țării Rumânești,** *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica", XVII, 1982, nr. 32, p. 5, 8 (I), și nr. 33, p. 5, 8 (II); *Din nou despre paternitatea* **Istoriei Țării Rumânești,** *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", XXV, 1988, partea a II-a, p. 439—450; *Concordanțe lingvistice și stilistice între prefețele mitropolitului Teodosie,* **Istoria Țării Rumânești** *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino și* **Foletul novel,** în SCL, XLII, 1991, nr. 5—6, p. 231—249.

[2] Vezi Emil Vîrtosu, **Foletul Novel,** *calendarul lui Constantin vodă Brîncoveanu. 1693—1704*, studiu introductiv și ediție, București, 1942.

[3] Vezi *Alcătuitorul calendarelor lui Brîncoveanu*, în „Gazeta cărților", IV, 1934, nr. 9—10, p. 3.

[4] Vezi *Medici și astrologi la curtea lui Brâncoveanu*, în „Viața medicală", XIII, 1966, nr. 1, p. 53.

Universitară din Bologna, care conţine un fragment de terminologie italiano-română şi o listă de denumiri geografice în limba română trimise contelui Marsigli de un corespondent muntean anonim [5]. Manuscrisul a fost editat în întregime de Carlo Tagliavini, care l-a atribuit stolnicului C. Cantacuzino [6]. Această atribuire a fost însă respinsă de N. Iorga, pentru motivul întemeiat că scrisul textului respectiv (cunoscut din fotocopia unei pagini publicată de Tagliavini) nu este al lui C. Cantacuzino [7]. În anul 1974, Corneliu Dima-Drăgan a emis ipoteza că fragmentul respectiv de dicţionar ar fi fost întocmit înainte de 1660 „de un misionar catolic care a călătorit prin ţările noastre" [8]. Studiind mai bine acest text, Giuseppe Piccillo observă, pe drept cuvânt, că „la perfetta rappresentazione grafica delle voci romene nella sezione cirillica, da una parte, e loro translitterazione, spesso difettosa e incoerente, nella sezione latina, dall'altra parte, ci vietano di accettare l'ipotesi che attribuisce ad un missionario italiano la paternità di questo manuscrito. La presenza di errori, spesso grossolani, nella sezione italiana, le incertezze nell'uso delle semplici e delle doppie, fanno pensare più ad un romeno che aveva appreso discretamente l'italiano in qualche città del nord-Italia". Particularităţile lingvistice ale textului arată că acest român era muntean, „un uomo di notevole cultura, dotato anche di una certa sensibilità per i problemi linguistici", elemente care îl determină pe autor să conchidă că teza lui Tagliavini, potrivit căreia manuscrisul ar aparţine stolnicului C. Cantacuzino, „ci sembra la più verosimile e la più sostenuta dai fatti" [9]. Este însă greu de crezut că Stolnicul îi putea trimite contelui Marsigli, fie şi într-o copie a cuiva, un text cu numeroase cuvinte italiene scrise cu greşeli ortografice şi în care sunt repetate, în forme uneori diferite, unele informaţii din cunoscuta sa scrisoare adresată lui Marsigli.

Acestea sunt principalele date ale problemei de care ne ocupăm. Istoricul amănunţit al chestiunii precum şi reacţiile pozitive sau negative ale unor cercetători la opinia argumentată de noi, produse până în anul 1990, au fost prezentate în studiile citate. Nu este necesar să le reluăm aici. Unele afirmaţii greşite din argumentarea noastră au fost corectate de preopinenţi, cum este, de pildă, identificarea lui Teodosie cu Tudor spudei, preluată de noi dintr-un articol al lui A. Sacerdoţeanu. Alte afirmaţii greşite vor fi corectate de către noi înşine mai jos, în lumina unor informaţii documentare descoperite între timp. Afirmaţiile respective nu privesc însă fondul acestei complexe şi controversate probleme, pentru soluţionarea căreia trebuie date răspunsurile adevărate la următoarele întrebări : Cum se explică numeroasele concordanţe lingvistice şi stilistice între *Istoria Ţării Rumâneşti*, text anonim, *Foletul novel*, semnat Ioan Romanul (sau Ion Frîncul), şi prefeţele semnate de mitropolitul Teodosie la cele cinci cărţi? Cine a elaborat aceste texte? Stolnicul C. Cantacuzino? Mitro-

[5] Vezi *Din nou despre paternitatea...*, citat la nota 1, p. 441—446.

[6] Vezi *Un fragmento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico delle stolnic Const. Cantacuzino*, în „Revista filologică", I, 1927, nr. 1—2, p. 167—184.

[7] Vezi *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 92.

[8] Vezi *Un destin istoric : permanenţa latinităţii în cultura românească veche* (I), în „Studii şi cercetări de bibliologie", XIII, 1974, p. 34.

[9] Vezi *A proposito del ms. romeno Marsili 61 attribuito allo Stolnic Constantin Cantacuzino*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 5, p. 503—519.

politul Teodosie? Sau altă persoană, încă neidentificată? Poate fi atribuit stolnicului C. Cantacuzino, fiu de grec și, ca toți Cantacuzinii, un iubitor și sprijinitor al neamului său, necruțătorul pamflet la adresa grecilor, a întregului neam grecesc, din *Istoria Țării Rumânești*, făcut de pe o poziție atât de pasionat românească? Admițând că Stolnicul este autorul *Istoriei*, poate fi tot el și traducătorul *Foletului novel*? Este posibil ca stolnicul C. Cantacuzino să fi scris, în decursul a 22 de ani, cinci prefețe în numele mitropolitului Teodosie, iar acesta, care nu era un incult, să le publice sub semnătura sa? Poate fi mitropolitul Teodosie autorul *Istoriei Țării Rumânești* și traducătorul *Foletului novel*? Admițând că traducătorul *Foletului* este italianul Giovanni Candido Romano, căruia domnitorul Constantin Brîncoveanu i-ar fi cerut să-i pregătească în fiecare an câte un calendar, putea fi acest secretar din cancelaria domnească un apropiat al domnitorului, care să i se lamenteze în prefețele *Foletului*, cu totul neprotocolar, pentru boala și neputințele lui, iar în același timp să-l sfătuiască pe domnitor, cu o insistență la fel de nepotrivită, să nu creadă în pronosticurile aflate în calendarele pe care i le pregătea? Era acel Ioan Romanul, care semnează prefețele *Foletului novel*, într-adevăr un italian? În sfârșit, cum se explică faptul că unele calendare din seria *Foletului* sunt copiate de popa Nicola, logofătul mitropoliei? Vom relua unele dintre aceste întrebări în diferite locuri ale demonstrației de mai jos, încercând să le răspundem în lumina documentelor și a faptelor de limbă discutate acolo.

2. Într-un studiu publicat în anul 1993 [10], Alexandru Mareș a ajuns la concluzia că „traducătorul *Foletului Novel* a fost secretarul pentru limba italiană de la curtea brîncovenească, Giovanni Candido Romano; în prefețele calendarelor el se iscălea Ioan Romanul, iar contemporanii îi mai spuneau și Ion Frîncul". Era deci un *italian*, așa cum a afirmat prima dată N. Vătămanu în anul 1966 [11]. Domnia sa consideră că unele date biografice ale traducătorului aflate în prefețele *Foletului* concordă cu știrile documentare cunoscute până acum despre această persoană, iar din analiza limbii întregului text deduce că traducerea lui Ioan Romanul este în numeroase cazuri literală și conține unele forme și construcții greșite, care dovedesc faptul că traducătorul era străin; că, deși majoritatea particularităților lingvistice ale *Foletului* sunt muntenești, este posibil ca traducătorul să fi stat câtva timp în Moldova și în Transilvania, unde va fi deprins limba română; că era un om învățat, care știa și limbile greacă și latină.

Analizând concordanțele lingvistice și stilistice stabilite de noi între *Folet* și prefețele semnate de mitropolitul Teodosie, Al. Mareș le consideră în general neconcludente, pentru că multe dintre aceste fapte de limbă și stil apar și în alte texte muntenești contemporane sau mai vechi. Despre un clișeu stilistic din prefețele *Foletului*, care nu se mai găsește decât în prefața lui Teodosie la *Liturghierul* din 1680, unde mai apare și o comparație aflată de asemenea într-o prefață a *Foletului*, Al. Mareș crede că „în cazu acestor două concordanțe este posibil să avem a face cu o înrâurire exer-

[10] Vezi *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frîncul?*, în LR, XLII, 1993, nr. 2, p. 81—90 (I), nr. 3, p. 117—122 (II), nr. 4, p. 167—171 (III), și nr. 5, p. 247—254 (IV).

[11] *Ibidem* (IV), p. 254.

citată de prefaţa *Liturghierului* din 1680 asupra traducătorului calendarelor brîncoveneşti" [12]. În ultima frază a studiului Domnia sa anunţă că „o problemă importantă privind apropierile, sub raport lingvistic şi stilistic, dintre *Foletul Novel* şi *Istoria Ţării Rumâneşti*, scriere cu paternitate controversată, va constitui obiectul unei viitoare cercetări" [13]. Alte afirmaţii şi comentarii din studiul lui Al. Mareş vor fi aduse în discuţie mai jos, cu diferite prilejuri.

3. După cum am mai afirmat şi am încercat să demonstrăm în studiile menţionate, Ioan Romanul, traducătorul *Foletului novel* sau, eventual, persoana care se ascunde sub acest nume, este şi autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti* atribuită stolnicului C. Cantacuzino. În studiul publicat în anul 1991 am citat dintr-o prefaţă a *Foletului* un comentariu filozofic care se găseşte, în formulări identice sau similare, în câteva pasaje din *Istorie* [14] şi am semnalat următoarele concordanţe lingvistice şi stilistice (cuvinte, forme şi sintagme mai semnificative) între *Folet* şi *Istorie* : *(anul) de la naşterea Fecioarei* (**7. 17.**)[15], *la mână-mi au venit* (**7.18.**), *a se şti şi aceasta* (**7.19.**), *spânzură şi cură* (**7.20.**), *a se (putea) cunoaşte şi şti* (**7.21.**), *nemutat şi neschimbat* (**7.22.**), *oricum şi cum (cât) am putut* (**7.23.**), *le tac* (**7.24.**), *nu le (nu-i va) merge* (**7.25.**), *unii unele, alţii altele* (**7.26.**), *den sus zisă* (**7.27.**), *feliuri de feliuri* (**7.28**), *în cea de apoi* (**7.29.**), *a grijui* „a se îngriji" (**8.7.**), *a ţine* „a considera" (**8.8**), *nesărat* „fără conţinut, fără rost, prostesc" (**8.9.**) [16]. Pentru a nu lungi prea mult acel studiu, am renunţat la prezentarea altor concordanţe lingvistice şi stilistice semnificative între *Folet* şi *Istorie*, considerând exemplele citate dovezi suficiente că traducătorul *Foletului novel* este şi autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti*. Concluziile recentului studiu al lui Al. Mareş ne obligă însă să prezentăm aici şi alte concordanţe similare între cele două texte, pentru a se vedea şi mai bine că prezenţa în *Folet* şi în *Istorie* a unui număr atât de mare de particularităţi lingvistice şi stilistice comune nu poate fi întâmplătoare, nici nu se poate datora, eventual, influenţei *Istoriei* asupra traducătorului *Foletului*.

3.1. În *Folet* [17] : „un norod **ostaş**" (p. 18), „un obraz *ostaş*" (p. 41), „omor de oameni *ostaşi*" (p 64). În *Istorie* [18] : „valahii sunt fel gros, *ostaşi* şi hicleni" (p. 34, în traducerea următorului text din Cromer : „sunt autem Valachi gens dura, *bellicosa* et fraudulenta" ; cf. ed. Mioc, p. 83), „nu pogoară den *ostaşii* şi bunii romani" (p. 48), „cei mai aleşi şi *ostaşi* au fost gotii" (p. 65), „le zbura vestea petutindenea de *ostaşi* şi şi de bărbaţi" (p. 75). În DLR nu este înregistrat adj. *ostaş* „războinic, viteaz".

3.2. În *Folet* : „**primejduieşte** oarecine a se mufluzi" (p. 7), „cea ocolire de cetate *primejduieşte* a fi în zadar" (p. 73), „acel mare [...] *va*

[12] *Ibidem*, p. 253.
[13] *Ibidem*, p. 254.
[14] Vezi *Concordanţe lingvistice...*, citat la nota 1, p. 240—241.
[15] Între timp am întâlnit această sintagmă şi la Dimitrie Cantemir : „Aceasta au fost [...] *mai denainte de naştirea Ficioarei* cu 336 de ani", în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Bucureşti, 1901, p. 119.
[16] Vezi *Concordanţe lingvistice...*, citat la nota 1, p. 246—249.
[17] Trimitem la ediţia lui Emil Vîrtosu, citată la nota 2.
[18] Citâm după ediţia lui M. Gregorian, din *Cronicari munteni*, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 1—79. Numai în cazuri speciale apelăm la ediţia critică întocmită de Damaschin Mioc, cu studiu introductiv de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Bucureşti, 1991.

primejdui a pierde stăpânirea" (p. 91), „niște noroade [...] *primejduiesc* a schimba pre stăpâni" (p. 95); cf. și p. 98, 108, 112. În *Istorie :* „o parte mare de acea monarhie supt jugul turcului supusă este, și cealaltă parte încă așa a ajunge *primejduiește*" (p. 58). Singura sursă citată în TDRG și în DLR pentru folosirea verbului *primejdui* cu sens intranzitiv („a fi, a se afla în primejdie") este *Istoria Țării Rumânești.*

3.3. În *Folet* : „brațul puternic cel ce **strânge** cetatea" (p. 26), „gata este o armată *a strânge* o cetate" (p. 103). În *Istorie* : „să potolească și *să strângă* gâlcevile ce dese făcea sarmații" (p. 30, în traducerea textului următor din Carion : „*arcerent* tumultuantes Sarmatas"; cf. ed. Mioc, p. 80; lat. *arcere* „a reprima, a împiedica").

3.4. În *Folet :* „stă cumpănind un tractat carele i să **pune înainte**" (p. 31), „nu să lasă de a nu să *pune înainte* tractaturi de pace" (p. 39). În *Istorie :* „ce bine făcut va fi noi a urma să ne *punem înainte*" (p. 5, în traducerea următorului text din Nauclerus : „quid optime actum sit nobis *proponere* ad imitandum"; cf. ed. Mioc, p. 59).

3.5. În *Folet :* „Mars [...] nu zăticnește să nu facă armistițium, iar nu **pune jos** nici mânia, nici sabia" (p. 171). În *Istorie :* „[Decebal] au trimis de câteva ori la împăratul Traian ca să se împace [...], *puind* armele lui *jos*, și dare să lege" (p. 17).

3.6. În *Folet :* „merg la o crăie niște **capete** mari" (p. 103), „vrajbă naște între *capete* mari a unii tabere" (p. 110), „mari *capete* vor să moară" (p. 135, cf. și p. 157), „apucare de *capete* ostășești slăbește o tabără" (p. 147). În *Istorie :* „numai aleasa boierime și *capetele* cele mari otcârmuia împărăția" (p. 18), „crăie să nu mai fie, nici *capete* dintr-înșii poruncitori să nu rămâie" (p. 21), „puind *capete* și otcârmuitori toatei Dachii" (p. 24); cf. și p. 65, 74, 77, 78.

3.7. În *Folet :* „să taie capul unui **porâncitori**" (p. 10), „un *poruncitor* turc este robit" (p. 19), „*porâncitorul*, otcârmuitorul și păzitorul tuturor acestora" (p. 23). În *Istorie :* „vrând să stăpânească și ei și să se arate *poruncitori*" (p. 41 ; cf. și p. 21, în **3.6.**), „a să face stăpân osebi și din sineși *poruncitori*" (p. 59), „au ales să-și puie lor crai *unul poruncitori* pe Atila" (p. 78).

3.8. În *Folet :* „mulți [...] ai să ajungi a-i număra, cu **vârful** tuturor norocirilor" (p. 70), „când va fi în *vârful* slavei sale" (p. 123), „să gândea să fie sosit la *vârful* gândurilor sale" (p. 137) ; cf. și p. 165. În *Istorie :* „ajungând în *vârful* măriilor" (p. 63).

3.9. În *Folet :* „schimbări nu numai la lucrurile vremilor, ce și ale **lumeștilor**" (p. 163), „dăsărtăciunile omenești și *lumești*" (p.5), „întâmplările *lumești*" (p. 30, cf. și p. 156), „lucrările *lumești*" (p. 146, cf. și p. 151, 152), „trebile *lumești*" (p. 153, cf. și p. 156, 160, 171), „lucrurile *lumești*" (p. 158, cf. și p. 159, 168). În *Istorie :* „toate *lumeștile* supuse sunt mutărilor" (p. 9), „o ascunzătoare *lumească*" (p. 20), „înțelepciunea *lumească*" (p. 39), „lucrurile *lumești*" (p. 40).

3.10. În *Folet :* „în Țeara Leșească ar vrea să se ocolească un loc ; ce nu să face nici un **bun**" (p. 12), „în Țeara Leșească puțin *bun*" (p. 15). În *Istorie :* „și alte multe *bune* și ajutoare le-au făcut" (p. 46)[19].

3.11. În *Folet :* „cele numai ce de ale oștilor [...] **atingând**" (p. 16). În *Istorie :* „și ei de dânsa pomenesc, și încă can trecători *ating* și istorisesc" (p. 8), „can pe scurt, iară mai toate le *atinge* și le zice" (p. 35).

3.12. În *Folet :* „săvai turcul că stă tot **cuprins** de a strângerea oaste" (p. 34). În *Istorie :* „a trăi în voia și poftele sale, decât în legi și în direptate supus îi *cuprins* să fie" (p. 40).

3.13. În *Folet :* „**să despică** o veste bună de la o tabără" (p. 64). În *Istorie :* „de când *s-au despicat* și s-au despărțit de biserica Răsăritului" (p.60).

3.14. În *Folet :* „care să fie acea pricină de **mișcă** pre ca acești astrologhi a scrie" (p. 22), „buna pildă unui prințip *mișcă* supușii lui de a-l urma" (p. 42), „*va mișca* inimile acelor mari a să ațâța oștire" (p. 93) ; cf. și p. 23, 72, 83, 101, 120. În *Istorie :* „iar începe *a să mișca* spre turburări" (p. 22), „și scriitorii, *mișcați* de osebite poftele și voile lor..." (p. 35), „când fac mânăstirea, și cine o face, și din ce *s-au mișcat* a o face acolo spuind" (ed. Mioc, p. 60, r. 14, în aparatul critic).

3.15. În *Folet :* „un norod ostaș [...] **va simți** lucrările cele înfocate ale lui Mars" (p. 18), „prea aproape sunt cele oști ; da-vor *a simți* vești curioase" (p. 38) ; cf. și p. 92, 104, 138. În *Istorie :* „s-au sculat împotriva lor, și nu puține rele și stricăciuni *au simțit* ținuturile romanilor de dânsul" (p. 15).

3.16. În *Folet :* „vedem că nu ies, nici **vin** tocma cele ce ei spun" (p. 22), „este dară de a să teme cela căruia i-ar putea *veni* acelea" (p. 24), „nu atât de a vedea cele ce pot *veni*, cât a să păzi" (p. 72), „mai mult slăvit *vine*, când nevinovat să va afla" (p. 99) ; cf. și p. 7, 35, 40, 89, 94, 134, 146, 147, 153. În *Istorie :* „cu greu și cu năma[ă] este a da, zic, începătură [...], precum și mie acum să întâmplă *a veni*" (p. 4), „și aceasta [...] pare-mi-se că dintr-aceste pricini *vine*" (p. 5), „limba mai pe urmă stricând-o, într-acest feli *au venit* și au rămas" (p. 38), „pilde nenumărate[...] înaintea ochilor ne stau cum *vin* și la ce pogoară cei ce ..." (p. 62) ; cf. și p. 23, 50, 58.

3.17. În *Folet :* „tătarâi, **mult** groaznici, fac mare jaf" (p. 35), „bătaie pre mare, *mult* sângeroasă" (p. 37), „cei ostași, și *mult* osteniți, și rău răniți" (p. 40), „rămân *mult* amărâți tătarâi" (p. 86). În *Istorie :* „cetatea [...] acuma spartă și *mult* veche să vede" (p. 15). Cf. și prefața lui Teodosie la *Triod :* „prea înțeleapta și *mult* practică chivernisirea" (p. 405) [20].

3.18. În *Folet :* „oraș **prea vechi** și luminos" (p. 92). În *Istorie :* „acest *prea vechi* poet" (p. 36), „*prea veche* a lor osebită limbă având" (p. 38), „cele ce să citesc *prea vechi*" (p. 74).

[19] Vezi și Al. Mareș, *art. cit.* (II), p. 119—120.

[20] Citâm după *Bibliografia românească veche*, tomul I, București, 1903, unde sunt reproduse integral toate prefețele lui Teodosie.

3.19. În *Folet :* „semne **mai timpurie** de slava ...” (p. 46), „cine n-au gândit *mai timpuriu*, acum...” (p. 77). În *Istorie :* „sfătuind aceea *mai timpuriu* ei a o face” (p. 18), „cei ce *mai timpuriu* i să ruga ...” (p. 78).

3.20. În *Folet :* „ce s-ar auzi dentr-însele [...] **să se crează şi să se ţie**” (p. 50). În *Istorie :* „ale aceluia poveştile *să ţie şi să crează*” (p. 51), „noi într-alt chip de ai noştri [...] *ţinem şi credem*” (p. 52).

3.21. În *Folet :* „toate câte şi acestaş an au născut, **au adus şi au făcut**” (p. 117). În *Istorie :* „multe rele şi grozăvii *fac şi aduc*” (p. 42). Cf. şi prefaţa lui Teodosie la *Liturghierul* din 1680 : „Dumnezeu [...] hotărât au avut lumea *a aduce şi a face*” (p. 232).

3.22. În *Folet :* „astronomii obiciuitele lor **fac şi scriu**” (p. 117). În *Istorie :* „precum de alte ţări *fac şi scriu*” (p. 4). Cf. şi prefaţa lui Teodosie la *Liturghier :* „[Liturghia] pentru lungimea ei cum o *făcuse şi* o *scrisese*” (p. 232).

3.23. În *Folet :* „prognostice cari astronomii italiani [...] **fac şi arată**” (p. 50). În *Istorie :* „ca o povaţă *făcându-se* şi ca o luminare *arătându-se*” (p. 3).

3.24. În *Folet :* „toate câte sunt [...] Dumnezeu **să le aducă şi să le dea**” (p. 23). În *Istorie :* „Dumnezeu [...] ştie fieştecăruia den vrăjmaşilor lui a răsplăti şi *a da*, şi celora ce poruncile lui calcă *a aduce*” (ed. Mioc, p. 78, r. 13, în aparatul critic).

3.25. În *Folet :* „cele adecăte ce **pot veni şi să pot întîmpla** peste an” (p. 117). În *Istorie :* „şi tuturor celoralalte câte sunt aşa *să întâmplă şi le vin*” (p. 63).

3.26. În *Folet :* „relele ce **pot veni şi fi**” (p. 89). În *Istorie :* „acestea şi aceştia aşa *viind şi fiind*, iată ...” (p. 29), „acelea cum *sunt şi* cum *vin* foarte ascunse şi întunerec ne sunt” (p. 56).

3.27. În *Folet :* „Mars [...] încă va trimite **în foc şi fier** toate” (p. 25), „un mare căpitan pune-va *în fier şi în foc* multe locuri” (p. 31). În *Istorie :* „biruinţele romanii împărăţii [...] *cu foc, cu fier* şi cu robia le-au stricat” (p. 13), „[hunii] *cu foc, cu her* stingea tot” (p. 75).

3.28. În *Folet :* „ziduri [...] stricate şi făcute bucăţ **de sabie şi de foc**” (p. 157), „o ţară [...] este rău bântuită *de sabie şi de foc*” (p. 170). În *Istorie :* „mulţime de vrăjmaşi [...], pre carii *cu sabia şi cu foc* i-au stins” (p. 22).

3.29. În *Folet :* „vom auzi **gâlcevi, turburări**, amestecături” (p. 17), „*gâlcevi şi turburări* nu vor lipsi” (p. 144), „pricinuieşte a multe *gâlcevi şi turburări*” (p. 152). În *Istorie :* „să mai potolească acea *turburare şi gâlceavă*” (p. 27).

3.30. În *Folet :* „porâncitoriul, **otcârmuitoriul şi păzitoriul** tuturor acestora” (p. 23). În *Istorie :* „*păzitoriul şi otcârmuitoriul* Iliriii” (p. 66).

3.31. În *Folet :* „joc între **oameni mari**" (p. 12), „a fi acestea [...] la *oamenii cei mari* și înțelepți nu de crezut" (p. 22), „un *om mare* scapă într-o țară ..." (p. 27), „nedragostea stăpânește între *oameni mari*" (p. 97) ; cf. și p. 11, 14, 28, 53, 72, 158, 166. În *Istorie :* „mulți avea și den *oameni mari* prinși robi" (p. 17), „domirit și *mare om* fiind" (p. 21), „feciorii *oamenilor celor mari* și ai domnilor romani" (p. 41), „voievozi și *oameni mari*" (p. 44) ; cf. și p. 28, 29, 39, 70.

3.32. În *Folet :* „curiositas [...] este **poftitoare a ști** unele și altele" (p. 22). În *Istorie :* „care va fi [...] *poftitori* mai mult decât atâta *a ști* de acestea..." (p. 34).

3.33. În *Folet :* „acei **voitori de rău** nu să lasă..." (p. 102). În *Istorie :* „ca niște streini ce sunt, și și *voitori de rău* unii" (p. 8).

3.34. În *Folet :* „veste ce sosește [...] **dă pricină** a vorbi" (p. 104), „*să nu dea* neprietenilor *pricină* a râde" (p. 165). În *Istorie :* „cât *pricină* de a cerca și a iscodi adevărul alții *au dat*" (p. 4).

3.35. În *Folet :* „puiturile sau figurațiile (**cum le zic**) stelelor" (p. 50), „în calindarile, *precum le zic*, ce au făcut" (p. 118). În *Istorie :* „samoderjeții împărați, au mai bine tirani, *cum le zic*" (p. 19), „rumânii acestea au, *cum le zic* ei, valahii" (p. 31), „acești valahi, *cum le zic*" (p. 34), „i-au făcut obagi, *cum le zic* ei" (p. 49) ; cf. și p. 45,63.

3.36. În *Folet :* „ca cum sunt prognosticele [...], **și ca acestea** ce să vor vedea cum s-au pus" (p. 69). În *Istorie :* „acestea dară *și ca acestea lăsându-le...*" (p. 5), „*și ca acestea* Bonfinie de aceasta istorește" (p. 10), „*și ca acestea* acel Carion scrie" (p. 31), „orbi, blestemați, hoți *și ca acestea* le zic că sunt" (p. 46) ; cf. și p. 49.

3.37. În *Folet :* „spre Sava **este ce a să privi**" (p. 37), „chesarul *va avea ce a aștepta*" (p. 40). În *Istorie :* „ci dar așa lucrul fiind, *ce a face* eu *n-am* fără..." (p. 8) ; cf. și : „*nemairămîind* nimeni *cine a lăcui* aceste pământuri" (p. 21).

3.38. În *Folet :* „**unele** adecăte făcându-se, **altele** stricându-se, *unele* răsărind, *altele* perind" (p. 69), „norocul *o dată* i să arată cu obrazul râzând, *altă dată* mânios, *o dată* vesel îl bucură, *altă dată* trist îl mâhnește" (p. 120), „*unul* biruiește, *altul* pierde, *unul* pierde, *altul* dobândește" (p. 125) ; cf. și p. 17, 29, 30, 94, 96. În *Istorie :* „de la alții ce umblă, *unii* într-o parte, *alții* într-alta, *unii cu* neguțătorii, *alții* ca să vază numai lumea" (p. 23), „*unii* pierzând, *alții* găsind, *de la unii* fugind, *la alții* nemerind orbul noroc" (p. 57) ; cf. și p. 55, 56.

3.39. În *Folet :* „**nu-i va lipsi** prilej bun **de a nu să slăvi**" (p. 33), „*nu lipsesc de a priveghia și a găti* adaosuri oștești" (p. 55), „Mars [...] *nu va lipsi a sămăna* vrajbe" (p. 118) ; cf. și p. 129, 163. În *Istorie :* „unde și unde *nu lipsesc de a nu fi* de acei cruzi tigri" (p. 19), „*nu lipsesc* unii *a nu zice* că acest neam ..." (p. 37), „*nu lipsesc* unii *a zice* că..." (p. 73) ; cf. și p. 10, 64.

3.40. În *Folet :* „într-atâțea ani **te-ai nevoit și cu cheltuială** a crește acel frumos pom" (p. 92). În *Istorie :* „în tot chipul m-am trudit [...], și *cu cheltuială m-am nevoit*, ca doar aș fi aflat ..." (p. 4).

Iași, aleea Gr. Ghica Vodă nr. 9

FLORA ŞUTEU, ELISABETA ŞOŞA, **Dicţionar ortografic al limbii române**, Bucureşti, Editura Vestala — Editura Atos, 1993, 304 p.

În urma Hotărârii Academiei Române din 17 februarie 1993, a apărut, cum era şi firesc, o primă încercare normativă, care să aplice noile reguli, lucrarea Florei Şuteu şi a Elisabetei Şoşa — *Dicţionar ortografic al limbii române*.

Lucrarea a fost structurată într-un mod novator cuprinzând în plus faţă de cuvenita listă de cuvinte şi un compendiu de reguli fonetice şi morfologice. Dicţionatul începe, pentru legitimitate probabil, cu Hotărârea Academiei Române privitoare la „revenirile" ortografice *â* şi *sunt*, precum şi cu *Regulile „Sextil Puşcariu" pentru scrierea literelor „â" şi „î"*. Urmează apoi câteva lămuriri preliminare în legătură cu modul de folosire a dicţionarului, destinat în primul rând şcolii, precum şi două tabele. Primul redă alfabetul limbii române, împărţit în funcţie de „figura" literei (forma grafică propriu-zisă) şi „valoarea" ei (redată într-un sistem de transcriere propriu, precum şi în cel internaţional). Tabelul al doilea conţine explicaţii asupra abrevierilor şi semnelor speciale folosite de cele două autoare. Partea întâi a lucrării este un inventar de aproximativ 15 000 de unităţi lexicale, scrise în noua ortografie. Partea a doua cuprinde un compendiu de reguli cu sigla *R* subîmpărţite în reguli ortografice — *RO*, reguli fonetice — *RF* şi reguli gramaticale — *RG*. Dicţionarul se încheie cu o *Anexă*, în care se dă o „Listă cu propuneri de amendamente la ortografia oficială actuală".

Recunoscându-i lucrării utilitatea didactică de necontestat în urma schimbărilor impuse de Academie, nu putem însă să nu remarcăm unele deficienţe de organizare a listei de cuvinte şi a explicaţiilor cuprinse în articolele de dicţionar.

Prima ar fi modul de organizare a articolului propriu-zis. Dorind să inoveze modul tradiţional de prezentare a explicaţiilor, autoarele adoptă o manieră complicată de expunere, ceea ce îngreunează înţelegerea rapidă şi eficientă din partea lectorului. Spre exemplu, primul articol cuprinde următoarele : **a** „s.m. sau s.n. /a/ (denumirea literei şi a sunetului) ; v. *RO 65*". Pentru înţelegerea deplină a unui asemenea enunţ, trebuie deci consultată partea a doua a lucrării (regulile *R*, de ortografie *O*, secţiunea 6, subpunctul 5 — cel privitor la l o g o g r a m e). Pentru un şcolar, ca şi pentru un lector obişnuit, aceste referinţe încrucişate pot aduce confuzie, chiar şi neînţelegere în cazul noului concept de l o g o g r a m ă pe care îl propun autoarele. Menţionăm că autoarele dau l o g o g r a m e i următoarea definiţie : „semnul grafic care înlocuieşte un cuvânt fără să-i reproducă integral sau deloc sunetele prin litere" (p. 269).

Totodată, din raţiuni tipografice, probabil, autoarele preferă acest sistem de referinţe încrucişate şi pentru informaţiile morfologice. Astfel, lista de cuvinte cuprinde o serie de unităţi lexicale tip, care conţin paradigmele flexionare specifice, ordonate alfabetic. Pentru restul intrărilor din dicţionar, şi aici e cazul restului cuvintelor inventariate, se face trimitere la aceste unităţi-tip.

O altă nedumerire a cititorului o poate constitui însuşi criteriul de selectare a termenilor din dicţionar. Deşi se intenţionează descrierea ortografiei „celor mai folosite cuvinte româneşti" (p.8), lucrarea păcătuieşte printr-o selectare arbitrară a unităţilor inventariate. Alături de cuvinte foarte rare, cum ar fi *başbuzuc*, *bigi-bigi*, *borax*, *bourrée*, *cateter*, *volapük*, *wigwam*, *yardang*, *zenana* (şi multe altele), putem remarca de asemenea numărul mare al unităţilor lexicale ce aparţin unor terminologii ştiinţifice strict specializate (mai ales din chimie, botanică şi geologie). Neavenită este şi prezenţa unor termeni străini care nu au nici măcar statutul de împrumuturi lexicale. Amintim doar câteva : *quisling* „colaborator, trădător", cuvânt norvegian, *tomahawk* „armă", cuvânt englezesc, *yesman* „persoană servilă", cuvânt englezesc, *ylang-ylang* „arbore parfum", nu se indică originea, *water-balast* „tanc de apă", cuvânt englezesc.

Mult mai utilă ar fi fost semnalarea unor termeni cum ar fi : *bit*, *icon*, *hardware* (deşi *software* apare), *tastă*, cuvinte care au intrat deja în vocabularul uzual al elevului de azi. Înregistrarea lor ar fi fost utilă şi prin faptul că s-ar fi propus implicit şi o regulă ortografică de adaptare a cuvintelor englezeşti.

Apar de asemenea încorporate în lista de cuvinte o serie de substantive proprii, şi ele alese arbitrar. O semnalare separată a lor ar fi fost mult mai utilă, precum mult mai funcţională ar fi fost prezenţa unor nume proprii de tipul *Antim Ivireanul*, *Axinte Uricariul*, decât *America Latină*, *Baba Cloanţa* sau *Făt-Frumos*. La unele nume de personalităţi nu mai apare şi prenumele, ceea ce ar putea duce

uneori la confuzii. De pildă, în cazul lui *Spencer*, singura informație prezentă este „învățat englez". Nu se înțelege la care personalitate se referă autoarele, la *Herbert Spencer* (1820—1903), filozoful, sau la *Stanley Spencer* (1891—1959), pictorul. Există și un *Edmund Spenser* (? 1552—1559), poet, al cărui nume se pronunță la fel. Cu toate acestea, aflăm că *Quezon City* este un oraș în Filipine, *Quito* e capitala Ecuadorului, iar *Zau de Câmpie* e o comună în județul Mureș.

Un alt viciu de fond al lucrării este caracterul arbitrar al informațiilor semantice oferite. Deși nu este un dicționar explicativ, stârnește nedumerire lipsa oricăror explicații în cazul unor termeni cum ar fi : *actiniu, ansotonie, bourrée, sfrâncioc, yohimbină, zenana ;* la aceștia nu se indică nici măcar domeniul în care ar putea fi întâlniți. În schimb, aflăm că *bolgros* este o pasăre, că *America Latină* e un continent, iar *chiparoasă*, o floare.

Pentru unii termeni s-au preferat informații vagi, relative numai la domeniul din care provin, fără să ne lămurim ce ar putea însemna : *chiasmă* (în anatomie), *cuartă* (sport, telecomunicații), *software* (cibernetică), *wurn* și *yardang* (geologie), *zglăvoc* (botanică). Alte cuvinte conțin informații referitoare numai la limba din care provin : *cello* (it.), *charter* (engl.), *input* (engl.), *spiccato* (it.), *staccatto* (it.).

Surprinzătoare este și prezența unor informații greșite. *Comics*, de pildă, nu are sensul de „bandă desenată", ci de „revistă care e alcătuită din benzi desenate", la fel ca în engleză, unde *comic* (sg.) are și sensul de „bandă desenată", iar *comics* (pl.) pe acela de „revistă". Prefixul *ex-*, cu sensul de „fost", nu apare numai la substantivele care denumesc funcții, după cum afirmă autoarele ; *tranzistorul* este un „semiconductor", și nu un „conductor", cum întâlnim în lucrare ; iar în cazul cuvântului *tutun*, sensul de „pachet" este învechit și deci nu-și justifică prezența aici.

La nivelul informațiilor morfologice, în afara organizării lor defectuoase din lista de cuvinte, surprind afirmațiile de la *carioca* : este s.f. invariabil, nu are plural și este nearticulat (deși pluralul *carioci*, *cariocile* este folosit curent).

Cuvintele străine selectate în dicționar beneficiază și ele de un tratament ortografic arbitrar. Astfel, se admite grafia *cnocaut* și *spicher/spicheriță* (deci o ortografie adaptată), iar în cazul altor cuvinte se menține ortografia din limba de origine : *quisling, tomahawk* etc. În schimb, pentru cuvântul *container* se propune grafia *conteiner*, fără nici o acoperire în fapt, căci cuvântul provine din engl. *container* și nici în pronunțare nu se aude vreun *e* în a doua silabă.

Alfabetul fonetic adoptat de autoare nu permite redarea corectă a pronunției unor cuvinte străine, iar la unele cuvinte se dă chiar o transcriere greșită. De exemplu, *slow*, cu pronunția recomandată / s l o u /, deși se spune curent / sləu/, *ranch* (termen de altfel neintrat în limbă) are ca pronunție recomandată / r a n č/, și nu / r æ n t ʃ /, cum ar fi normal ; *after-shave* e descris ca /a f t ă - ș e v/, ceea ce e departe de pronunția uzuală /a f t ə : ʃ *i* - ʃ i v/ ; *Stokes* (numele unui fizician englez) se pronunță / s t ə u k s / și nu / s t o u k s/. Lista ar putea continua.

Partea a doua a lucrării *R*, suscită mai puține nedumeriri, concepția și structura ei fiind cele clasice, deși nu lipsesc nici aici inovațiile. Astfel, ortografia românească nu ar fi „fonetică", ci „corectivă". În primul subcapitol *RO* (reguli de folosire a literelor), autoarele optează pentru denumirea de „figură" în locul celei de „formă grafică" a literelor. Astfel, literele se deosebesc „prin figură" („*e* de *i*, *p* de *b*"). Împărțirea tradițională a literelor după criteriul fonologic, în consoane și vocale, are la autoare valoare de „postulat".

Grupurile de litere *ch, gh* au statut de „litere compuse", deși nu se definește nicăieri „litera simplă". Tot „litere compuse" sunt și diftongii. Mai întâlnim totodată și conceptul de „literă compusă de circumstanță". Vechea denumire de grupuri de litere este și ea folosită (p. 254) cu aceeași valoare, deși „literele compuse" nu sunt în fond același lucru cu „grupurile de litere".

Tot o inovație este și distincția între semnele ortografice *(RO5)* și mărcile ortografice *(RO6)*. Astfel, „semne" ortografice ar fi a p o s t r o f u l , p u n c t u l și l i n i a d e p a u z ă , iar „mărci" sunt c r a t i m a , literele *k*, q, w, x și y, m a j u s c u l a , b l a n c u l și l o g o g r a m a .

Autoarele mai propun, de asemenea, ca pronumele personal *eu*, folosit cu valoare substantivală (mai ales în filozofie și psihologie), să fie scris ca majusculă, căci „scrierea cu majuscule e singurul mod de a deosebi substantivul de pronume" (p. 269). Aceasta însă e o falsă problemă, pentru că diferența se face morfologic, *eu* cu valoare substantivală apare întotdeauna însoțit de articol, deci schimbarea valorii gramaticale e percepută printr-o marcă morfologică și nu printr-una ortografică.

Nou este și conceptul de l o g o g r a m ă , prezentat de noi în prima parte a recenziei. Este surprinzător totuși că nu s-a discutat conceptul de o r t o g r a m ă , cu care elevii sunt obișnuiți încă din clasa a doua *RO7* cuprinde regulile de despărțite în silabe, deși mult mai util ar fi fost ca lista de cuvinte să conțină la fiecare articol, eventual chiar în transcrierea fonetică, și despărțirea cuvântului în silabe.

Următoarele două subcapitole, *RF* (regulile fonetice) și *RG* (regulile gramaticale), conțin o succintă trecere în revistă a principalelor

cunoştinţe care trebuie să existe în cultura lingvistică a vorbitorului de limba română.

Privit în ansamblu, dicţionarul, a cărui utilitate îi compensează parţial lipsurile, mai ridică o nedumerire : are această lucrare un statut normativ de tipul DOOM şi ÎOOP ? Publicarea lui la editurile Vestala şi Atos, şi nu la Editura Academiei, cum ar fi fost normal, întăreşte acestă nedumerire.

Pe de altă parte, reforma ortografiei româneşti e o sarcină mult prea mare pentru lăudabila bunăvoinţă a celor două autoare. Pentru acest deziderat, de a cărui necesitate însă cercetătorii români nu sunt nici pe departe convinşi, e nevoie ca un întreg colectiv de specialişti să consacre o perioadă mai îndelungată de studiu, de precizare a noii ortografii, precum şi a modului ei de aplicare.

OTILIA DRAGOMIR
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

TOMA GRIGORIE, **Verbe româneşti**, Craiova, Editura Universitaria, 1994, 184 p.

Lucrarea semnată de Toma Grigorie, universitar craiovean cu competenţă şi experienţă didactică, *Verbe româneşti*[1], pe care o prezentăm în recenzia de faţă, este structurată în trei părţi : *I. Conjugarea verbelor româneşti (Îndrumar teoretic)* (p. 8—44), II. *Verbe conjugate model* (p. 45—61) şi III. *Dicţionar* (p. 62—179).

De la bun început ne exprimăm părerea că necesitatea unui astfel de dicţionar — sursă de informare şi instrument util de învăţare — nu mai trebuie demonstrată, dacă avem în vedere obiectul lui, bogata flexiune a verbului românesc, care constituie partea de vorbire fundamentată pentru nucleul propoziţiei. Analizându-l, ne propunem să avem în vedere : scopul şi utilitatea ; 2) selecţia materialului 1) prezentat ; 3) realizarea propriu-zisă.

Într-un succint *Cuvânt înainte* suntem avertizaţi de intenţiile ambiţioase ale lucrării, care se adresează elevilor şi studenţilor dornici să stăpânească „perfect" limba română. De asemenea, ea este destinată elevilor sau cetăţenilor străini care învaţă româna şi chiar profesorilor de limba română, ca „material didactic".

Referitor la selecţia listei de verbe, ni se precizează că aceasta a avut la bază *Vocabularul minimal al limbii române* al Mariei Iliescu, apoi o listă pentru un dicţionar român-arab (dar deja folosită de *Vocabularul...!)* şi un adaos de cuvinte considerate de autor cu o „frecvenţă" mare în limba română (fără să ni se spună după ce criterii a fost stabilită această frecvenţă s u p l i m e n t a r ă în comparaţie cu lucrarea citată : anchete, texte sau numai simţul lingvistic al autorului, care, se ştie, fatalmente, este subiectiv).

În capitolul I, *Conjugarea verbelor româneşti (Îndrumar teoretic)*, se prezintă cele patru conjugări tradiţionale (la T.G. denumite grupe), formarea timpurilor, modurilor şi a diatezelor.

Capitolul al II-lea, intitulat *Verbe conjugate model*, ne descrie paradigma verbelor regulate şi a principalelor verbe neregulate.

În sfârşit, *Dicţionarul* propriu-zis (având coautor pe Valeriu Grigorie) reprezintă partea cea mai întinsă a lucrării (p. 62—179), inserând 1659 de verbe din vocabularul fundamental şi din limbajele de specialitate, „conjugate la diateza activă, modurile, timpurile şi persoanele de care depinde învăţarea conjugării lor" (p. 62). Articolele *Dicţionarului* (în continuare vom utiliza sigla VR) cuprind la fiecare cuvânt-titlu (în fapt, forma de infinitiv cu menţiunea, la unele verbe, *act./refl.)* formele de indicativ prezent şi imperfect, conjunctiv prezent pers. 3 şi 6, imperativ, gerunziu şi participiu. În cazul câtorva verbe polisemantice — restrânse ca număr — , se evidenţiază sensul prin sinonime.

Lucrarea se încheie cu o *Bibliografie* adecvată scopului urmărit de autor.

Elaborarea unui asemenea dicţionar ridică o serie de probleme variate şi complexe, el având, prin forţa lucrurilor, şi un pronunţat caracter normativ. De aceea, orice eroare sau inexactitate poate avea consecinţe nebănuite. În acelaşi timp, când se încearcă cuprinderea întregii problematici a verbului, nu poţi fi ferit de anumite obiecţii sau lipsuri :

— T.G. „descoperă" patru tipuri ale viitorului românesc (p. 28), cu o obsedantă reliefare a formelor populare irelevante : *te-i odihni, s-a odihni* etc., dar omite (la p. 48) viitorul cu *a avea* + c o n j u n c t i v (de asemenea, niciodată nu apare menţiunea că *a avea*, utilizat ca auxiliar, are forme scurte : *a, am, aţi,*

[1] De fapt, o nouă variantă a celei apărute în 1987, sub titlul *Verbe româneşti conjugate—pentru studenţii străini. Pentru uzul studenţilor*, Reprografia Universităţii (Craiova), despre care, inexplicabil, acum nu ni se aminteşte niciunde.

iar la viitor, formele de plural sunt mai rar folosite).

— La p. 9 timpul apare fără mod și invers.

— Exemplele „fabricate" (autorul preferă forma *exemplu*, deși sunt . . . mai multe) creează o supărătoare uniformitate, fiind preponderent la pers. 1 (*După cursuri voi merge la cantină. Pot să scriu o scrisoare*).

— Prezentarea diatezei pasive (p. 40) poate fi acceptată sub forma *sunt așteptat(ă)*, dar notația *suntem așteptați (e)* este total derutantă pentru un lector străin (citindu-se *suntem așteptație!*).

— Verbele *a preceda* și *a transforma* sunt trimise eronat la *a ceda* și, respectiv, la *a forma; a însemna* și *a schiopăta* sunt înregistrate numai cu o singură formă la prezent, iar *a suspenda* e conjugat cu *-ez*.

Dintre formele admise în variație liberă *ghici/ghicește* la imperativ, T.G. o înregistrează numai pe a doua; tot forma de imperativ este absentă la peste 20 de verbe (v. *a crede, a diminua, a exploata, a ieftini* etc.,) creându-se falsa impresie că ar fi . . . defective de acest mod.

— Accentul este cel mai adesea pus anapoda, lucrarea fiind împânzită de forme ca: *află'm, continuă'm, semănă'm, plecă'm, cumpără'm, apăsă'm, iertă'm*, extrase numai din p. 19.

Ne exprimăm dezacordul cu T.G., care, în dorința de a da cât mai mult, încalcă orice criteriu de frecvență, acordând articole de dicționar unor verbe ca: *a piti, a piui, a năduși, a râcăi, a ursi, a vămui, a păli* și lista ar putea continua.

Reproșăm, de asemenea, autorului o anumită grabă în trimiterea la tipar a lucrării, numai astfel explicându-se următoarele deficiențe, neglijențe în exprimare (bunăoară, „*marcăm* accentul, deși în limba română nu se *marchează (subl. ns.— F.-L.I.)*", de la p. 13); unele enunțuri fără subiecte sau ambigue; grava inversare a casetelor de la p. 34 și 35; omiterea unor variante specializate pentru întrebuințările tranzitive (v. verbele *a minți, a plânge, a trece* și altele); utilizarea în corpul VR a unor abrevieri ca: *recip(r), impers.*, fără să fie explicate în listă; articole de dicționar, de tipul: *reparan, clipit, ospătat*, generatoare de confuzii.

În fine, o observație de fond. Ținând cont de cei cărora li se adresează lucrarea, mai potrivită ar fi fost marcarea la verbe — acolo unde era cazul — a indicelui de reflexivitate *se* sau *își*, în locul insuficientului *act./refl.*

În încheiere, ne exprimăm convingerea că — în pofida acestor minusuri și a altora posibile, unele de amănunt, semnalate aici și din perspectiva unei eventuale reeditări — VR reprezintă, chiar în forma actuală, o lucrare didactică utilă, cu caracter accesibil, destinată mai puțin specialiștilor, cât mai ales publicului larg.

FLORIN-LAZĂR IONILĂ
Facultatea de Litere și Istorie Craiova, str. A. I. Cuza nr. 13

MIOARA CĂLUȘIȚĂ-ALECU, **Limba românilor**, București, Editura Miracol, 1994, 144 p. (colecția „Tezaurul românilor")

Lucrarea se adresează publicului larg, neavând pretenția de a fi un studiu lingvistic, așa cum ar sugera titlul: „În fapt, prin cartea de față nu am urmărit să realizez un studiu lingvistic, cât să ne cunoaștem mai bine pe noi înșine" (p. 6). Autoarea însăși recunoaște vulnerabilitatea punctului său de vedere: „Evident, este probabil ca studiul *Limba românilor* să fie contestat de lingviști. Aceasta, deoarece el a fost efectuat de un om de știință din afara lingvisticii (inginer electronist — *n.n.*), fapt care poate fi ușor sesizat și atacat de profesioniști" (p. 6).

Studiul este structurat în zece capitole: *Un nou punct de vedere în studiul limbii românilor, Limba românilor păstrează cuvinte arhaice, Limba românilor are un caracter unitar, Semantica unor cuvinte și rădăcinile de vorbire, Rădăcini indo-europene ale limbii și spiritualității românilor, Limba românilor exprimă gândirea românilor în decursul timpului, Ipoteze privind generarea și evoluția cuvintelor, Puterea de sugestie a sunetelor din limba românilor, Dezvoltarea limbii române, Perspective în studiul limbii românilor*. Cartea are un *Cuvânt înainte* și două anexe; în prima anexă, se enumeră membrii unor familii de cuvinte pornind de la o rădăcină comună, iar în a doua, se dau indicații de scriere și pronunțare a cuvintelor sanscrite.

Lucrarea nu se ocupă de istoria limbii române, ci de „raportul dintre oamenii creatori ai limbii și opera lor" (p. 4). Așadar, este vorba de un studiu mai degrabă antropologic — în care nu se analizează relația om-mediu înconjurător, ci om-mediu lingvistic — decât de un studiu de cercetare diacronică. Principiul de bază al acestui studiu este identificarea cuvintelor care corespund spiritului și sensurilor limbii române și încadrarea lor într-un tot

unitar. Scopul este de a demonstra ,,cum și-au pus amprenta în limbă ocupațiile, credința, organizarea, evenimentele istorice, adică întreaga viață a strămoșilor românilor" (p. 5). Premisele de la care pornește autoarea sunt originale. Mioara Călușiță-Alecu ignoră cercetările lingvistice[1] soldate cu rezultate coerente și veridice și oferă numai i p o t e z e, pentru că demonstrația sa este mai degrabă poetico-simbolistă decât științifică. Astfel, strămoșii noștri nu mai sunt considerați dacii și romanii, care prin contopirea lor au dat naștere unui nou popor, ci urmașii d i r e c ți ai indo-europenilor care s-au aflat pe teritoriul acesta. Ei vorbesc o limbă indo-europeană, autohtonă, numită ,,convențional, preromână" (p. 4); bazele limbii române deci nu mai sunt puse de substratul dac și de stratul latin, iar româna, după concluziile Mioarei Călușiță-Alecu, nu mai este o limbă romanică, ci rezultatul a două idiomuri indo-europene neprecizate însă (p. 4). Latinitatea structurii gramaticale, dovedită de numeroși cercetători și faptul că elementul latin moștenit constituie baza lexicului nostru nu i se par revelatoare autoarei, ea conchizând că ,,latina este limba cunoscută cea mai asemănătoare cu româna, *dar aceasta nu implică descendența limbii române din latină, așa cum adesea se face greșeala să se considere*" (p. 3 — sublinierile ne aparțin). Fundamentul ,,împrumuturilor" din latină și din limbile neolatine este compatibilitatea acestora cu sensurile limbii române și cu gândirea românilor. Mioara Călușiță-Alecu susține că ,,limbile preromână și latină au evoluat dintr-o limbă indo-europeană, din care s-au despărțit înainte de cristalizarea latinei clasice cunoscute de noi, deci înainte de cucerirea Daciei de Împăratul Traian. Nu este exclus ca această limbă indo-europeană protolatină să fi fost limba latina vulgară, dar este mai probabil că aceasta a fost o limbă mai veche, poate limba tracă sau chiar limba pelasgă" (p. 52).

În această lucrare se analizează l e x i c u l limbii române pornind de la româna contemporană, fără nici un fel de referire la dialectele acesteia pentru a putea preciza o perioadă a românei comune și fără să se ia în discuție structura gramaticală. Or, o limbă nu se poate încadra într-o familie atâta vreme cât i se analizează numai vocabularul. Studiul în paralel al limbilor se face pe principiul asemănării fonetice și al corespondențelor semantice, însă nu se ajunge la o formă finală care să fi existat în indo-europeană sau în preromână, fie ea și prespusă.

Autoarea își construiește demonstrația pe o serie de metode și concepte pe care le conjugă, cu cunoștința sa ori fără să le cunoască, fiindcă pretinde că bibliografia este nefolositoare și ,,imprimă idei preconcepute" (p. 6). De altfel, nu se indică nici un fel de bibliografie, iar numele menționate în notele capitolelor nu sunt de referință. Aparent constructivă în sine, ideea de a nega rezultate bine susținute și fondate, pentru a oferi o cu totul altă rezolvare, în cazul de față nu are justificare, fiindcă este bazată pe o ipoteză greu credibilă, nesusținută istoric, iar demonstrația este neștiințifică și fantezistă. Aplicarea metodei deductive, pe care o invocă autoarea, nu este o noutate ; a dat roade atunci când a constituit veriga esențială în metoda comparativ-istorică, aplicată pentru controlul etimologiilor. Însă numai susținută veridic, aceasta poate fi luată în considerare. Autoarea operează cu câteva concepte proprii : limba preromână, sensurile sugerate de foneme, rădăcini de vorbire și raportul dintre oamenii creatori ai limbii și opera lor (p. 4). Demonstrația este clădită pe criterii ipotetice, iar limba este tratată dintr-un unghi în care se conjugă vechea concepție naturalistă cu un fel de metodă comparativ-istorică. Spunem ,,un fel de" pentru că autoarea ignoră, în fapt, cele două principii fundamentale ale acesteia : arbitrariul semnului lingvistic și regularitatea schimbărilor fonetice. Așadar, ea tratează limba ca pe un organism viu, intervenind asupra acestei concepții cu factorul psihic al individului creator de limbă — unde prin individ se înțelege, în fapt, masa de preromâni care acționează asupra limbii ca un singur om — și adaugă metoda de comparare a limbii sanscrite cu româna contemporană (neluând în calcul forme intermediare în evoluția temporală), cu latina și cu rusa, conform unui criteriu personal de alăturare. Cunoștințele sale de limba rusă au determinat-o pe autoare, probabil, să facă niște raportări la această limbă și nu fondul slav prezent în limba română. Se utilizează nejustificat lingvistic verbul *a corespunde* acolo unde e vorba fie de un fond indo-european comun, fie de împrumut. Sub titlul *Cuvinte românești intermediare ca sens sau formă între latină și slavă*, găsim : ,,Verbului latin *prosto* (a fi scos la vânzare, a se prostitui, a fi pângărit) îi **corespunde** *(subl. ns. — V.N.)* în română *prost*, iar în rusă *prostoi* (simplu)" (p. 53). Autoarea ignoră faptul că primul sens al cuvântului românesc *prost* a fost ,,simplu, obișnuit" și că el a fost

[1] Amintim numai pe câțiva : Ovid Densusianu, *Istoria limbii române* (vol. I, II), București, Editura Științifică, 1961, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, Ion Coteanu, *Structura și evoluția limbii române — de la origini până în prezent*, București, Editura Academiei, 1981.

folosit astfel chiar de generația pașoptistă. Termenul are origine slavă, *prostŭ* (vezi DEX).

Pe de altă parte, Mioara Călușiță-Alecu, pentru a aplica științific metoda comparativ-istorică, trebuia să facă referire la forme atestate în texte; or, pentru perioada preistorică la care aceasta se referă în lucrare, nu există texte scrise descoperite pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, ci doar nescrise (paleontologice, antropologice și arheologice), iar despre o atare descendență directă din preromâni nu avem informații istorice care să poată fi coroborate cu dovezile lingvistice depistate și reconstruite de autoare. Reconstrucția se face pe un teren nesigur, pornindu-se de la limbile moderne spre izvor; se riscă astfel descoperirea unor forme care să nu fi existat niciodată. Se pune în paralel limba română cu limba indo-europeană, aceasta fiind exemplificată cu limba albaneză, franceză, cu limba galilor, germană, hitită, italiană, latină, rusă, sanscrită, spaniolă (p. 45—50). Înțelegem că similitudinile cu fondul geto-dac au făcut ca prima în această comparație să fie analizată limba albaneză. Ne scapă însă criteriul ordonării celorlalte. Baza cercetării acestor limbi a fost în primul rând asemănarea fonetică. Dar simplele apropieri de formă pot conduce la concluzii fanteziste. Mergând și noi pe firul logicii autoarei, am putea crede că termenul românesc *pastramă* provine din latinescul *postrema* (ultima), fiindcă *pastrama* este u l t i m u l lucru făcut din carne ! ! ! Așadar, apropierea fonetică, am mai spus-o, este elementul esențial în acest studiu, pentru construirea etimologiei indirecte. Autoarea însă ignoră „cerințele unei etimologii indirecte duse până la ultimele ei consecințe, precum și complicațiile unui proces de reconstruire a unei forme indo-europene, pentru care e nevoie de cunoașterea diferențelor fundamentale de tratament fonetic, dintre limbile de tip centum, ca latina, greaca, gotica, germana, engleza și cele de tip satem, ca vechea indiană" [2].

Mioara Călușiță-Alecu folosește în demonstrația ei semantica „rădăcinilor de vorbire" care, pretinde autoarea, sunt identice cu cele din sanscrită (p. 16—44), și capacitatea sunetelor de a fi purtătoare de sens (p. 91—98). Deficiența metodologică constă în drumul invers străbătut de autoare. Aceasta pleacă de la modelul sanscrit și caută cu obstinație în limba română asemănări cu limba respectivă. Segmentarea cuvântului în funcție de așazise rădăcini purtătoare de sens și apoi refacerea acestuia conform mecanismului logic de gândire al poporului român duc la concluzii fanteziste: „Însuși *cuvânt* arată ceva însoțit de vânt (sic !) și, în adevăr, pronunțarea cuvântului se realizează prin suflu, adică vânt" (p. 11). În DEX se precizează două etimologii, ambele latinești: *conventus* (adunare, întrunire) și *conventum* (înțelegere). Autoarea susține că datorită „modului de gândire" al strămoșilor noștri s-a ajuns la astfel de creații. Dar oare alte popoare, în procesul vorbirii, nu articulează sunetele ? Să credem că numai preromânii au avut inteligența să facă asocierea amintită ? Ne-am putea imagina și că francezii au avut un cuvânt asemănător sau că englezii spuneau „with wind", apoi aceste forme s-au pierdut ! Dacă am fi întâlnit aceste afirmații în cartea *Limba românilor* nu ne-ar fi surprins: sunt în spiritul său. Tot conform acestor raționamente, *chindie* înseamnă „chinul zilei" (p. 12), de unde deducem că autoarea explică acest cuvânt din *chin*, combinat cu o formă apropiată de lat. *dies* (> rom. *zi*); în fapt etimologia este turcească, *ikindi* (vezi DEX).

Simboliste sunt și explicațiile semantice ale „rădăcinilor" care au concurat la închegarea cuvintelor: „*Fereastra* este o trecere strâmtă *-stră* (între înăuntru și afară), cu scopul de *a feri*" (p. 34). Sau, la aceeași pagină: „În *groapa*, *pa* arată sciziune, discret, *gr-* greutate, iar *o-* unitatea". Investirea cu sens a sunetelor este făcută sub influența limbii sanscrite și a poeticii simboliste, mizând pe „forța magică a sunetelor" (p. 84): „A, vocala cea mai deschisă, reprezintă creația, dilatarea"; „E este vocala existenței, a extragerii esenței"; „L este sunet cu oscilații legate, lente, lenețe. Este sunetul legăturii și al Pământului pe care se sprijină L din alfabetul latin" (sic !) (p. 85). În analiza așa-numitelor rădăcini compuse (p. 95) și duale (p. 96) se utilizează același sistem. Mioara Călușiță-Alecu plasează deci raționamentul de asociere a sunetelor cu noțiunea în această primă perioadă de formare a limbii, dar e greu de crezut că presupunerile sale au legătură cu realitatea. Pentru a convinge, autoarea apelează și la argumente de ordin „socio-folcloric": „Cuvintele rusești *pil* (a băut) și *pili* (au băut) și-au apropiat sensul de cel imprimat de rădăcina *pi*, care în română sugerează mișcare, micșorare, slăbire și au luat sens peiorativ. În română, *s-a pilit* înseamnă s-a îmbătat. Aceasta corespunde și părerii românilor că rușii sunt beți" (p. 78) ! !

Nu se argumentează nicăieri de ce limba slavă în care se găsesc „corespondențe" este rusa contemporană (p. 78), mai ales că termenii reliefați și puși pe același plan trebuie discutați din diverse perspective: rom. *covrig* nu are corespondent în rus. *kovriga*, ci are etimon bulgar; *nauka* (știință, în limba rusă) nu are corespondentul *năuc* (acesta având eti-

[2] Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei, 1987, p. 68.

mon slav, după DEX); cazul lui *prostoi* a mai fost discutat, iar rus. *sila* (forță) nu are corespondent în cuvântul românesc *silă*, pentru că etimonul slav a imprimat un prim sens, de „forță", și apoi a avut loc o deviere semantică, însemnând azi „dezgust".

În capitolul *Dezvoltarea limbii române* (p. 101—105), conform celor dezbătute în lucrare, se face o analiză psiholingvistică, de la apariția limbajului predeterminat de mantre și înzestrat cu valoare magico-religioasă, explicarea procesului de simplificare a limbii văzut sumar la nivelul foneticii și al gramaticii până la enunțarea principiilor după care s-a dezvoltat limba românilor. Ele sunt în număr de opt: (1) Principiul sugestiei sunetelor; (2) Principiul asocierii sunetelor în rădăcini; (3) Principiul asocierii rădăcinilor; (4) Principiul formării cuvintelor; (5) Principiul contracției; (6) Principiul memorării filogeniei; (7) Principiul reacției; (8) Asimilarea cuvintelor străine. Toate acestea sunt ipotetice și dificil de acceptat ca veridice, având în vedere că demonstrația din cartea *Limba românilor* este construită pe dovezi intuite și deduse, dându-se o importanță covârșitoare sugestiei. Ignorarea rezultatelor anterioare obținute de lingviști și filologi renumiți, pe baza unor demonstrații viabile, susținute și din punct de vedere istoric, nu a fost benefică unei alte opinii serioase în ceea ce privește istoria limbii române. Soluțiile oferite în *Limba românilor* sunt, de cele mai multe ori, fanteziste, deși „probele" au o aparență de coerență fonetică și, uneori, semantică. Formarea unor familii de cuvinte, potrivit concepției personale a autoarei, sintetizează maniera de tratare a istoriei limbii din această „cercetare" (vezi anexa I, p. 117—122). Dacă unele cuvinte — foarte puține — sunt derivate corect, asocierea altora este bizară: de la cuvântul *cale* se formează, bine, derivatele *călător*, *călători*, *călătorie*, dar alăturarea multor alte cuvinte care conțin segmentul *cal* (*calcul*, *calcan* etc.) nu își are nici o justificare din punctul nostru de vedere (p. 118).

Din perspectivă stilistică, lucrarea este redactată în termeni poetici: „Am constatat că limba română este un monument mai fascinant ca Marea Piramidă de la Gizeh, căci în ea, ca și dimensiunile Marii Piramide, se găsesc uluitor de multe informații" (p. 5); „Limbile sunt chei măiastre, care ne permit să coborâm spre subconștientul națiunilor" (p. 6). Predomină formulările simpliste și repetițiile: „Limba română este opera cea mai de seamă a unui popor": „Dar limba română nu este ca un sac în care s-au băgat cuvintele diferitelor popoare care au trecut peste meleagurile românești" (p. 3). Se folosesc termeni simpli de specialitate, explicații sumare și deseori greșite: „Am început lucrarea prin a analiza cuvintele românești, pentru a descifra sensurile sugerate de *fonemele* (grupurile de sunete care le compun" (p. 4). Autoarea își începe abrupt capitolele, nedând decât rareori explicații introductive; fiecare capitol este însoțit de un motto, de cele mai multe ori în versuri. Nu lipsesc nici greșelile de tipar; pentru a da un singur exemplu, capitolul III are ca titlu în cuprins (p. 142), *Limba românilor are un caracter umanitar*, în loc de *unitar* (cf. p. 15).

Instrumentele de lucru au fost trei dicționare depășite, ai căror autori nu sunt precizați: *Dictionarul latin-român*, *Dictionnaire classique sanscrit-français* și *A pratical Sanscrit dictionary*.

Lucrarea concepută de M. Călușiță-Alecu dintr-un sentiment al datoriei („Datorez această lucrare românilor și lungului lor lanț de strămoși <...>" — p. 6) și construită prin numeroase analogii cu științele exacte — cu teoria probabilisticii (p. 4), cu geometria (p. 9), cu psihologia consonantistă (p. 107) și cu cibernetica (p. 107) — oferă, cu adevărat, un alt punct de vedere asupra limbii române, dar susținerea acestuia este neconvingătoare. Lipsa dovezilor și a seriozității argumentelor, precum și insistența asupra unor fapte care nu țin de domeniul limbii, conturbând cercetarea lingvistică, fac din *Limba românilor* un pseudostudiu.

Am analizat numai câteva aspecte ale acestuia, fiindcă, pentru a aduce toate contraargumentele care se impun, ar fi trebuit să scriem o carte și să indicăm o foarte lungă listă bibliografică.

VERA NĂSTASE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
RO-76100 Bucureşti 1
ROMÂNIA

Founded in 1952
12 issues every year

Editor in Chief : I. Coteanu

Assistant Editor : Mioara Avram

Associate Editors :
Gh. Bolocan, Gr. Brâncuş, Gh. Chivu, Ion Gheţie, Valeria Guţu Romalo, Theodor Hristea, Marius Sala, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language : grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address : Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Calea 13 Septembrie nr. 13, RO—76100 Bucureşti 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to : RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33—57, Bucureşti, România ; ORION SRL, Splaiul Independenţei 202 A, Bucureşti 6, România, P. O. Box 74—19, Bucureşti, Tx 11939, CBTx R, Fax (40)13122425 ; AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Bălcescu, nr. 29 A, ap. 66, sector 3, C.P. 57—88, Fax 3124569, Bucureşti, România.

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesați de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române : gramatică, vocabular, limbă literară și stilistică, istoria lingvisticii românești, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică și filologie. Revista publică, de asemenea, o bibliografie anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în țara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultații și recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile în două exemplare, dactilografiate la două rânduri. Revista nu publică într-un număr articole mai mari de 10 pagini bătute la mașină. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hârtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe, figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, în tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul colegiului de redacție al revistei cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

R—76117 București, Calea 13 Septembrie nr. 13

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Sub redacția IORGU IORDAN, ALEXANDRU GRAUR, ION COTEANU, **Dicționarul limbii române** (DLR), serie nouă, tom XI, partea a 2-a, litera **T** (t — **tocăliță**), 1982, 380 p., 75 lei; tom XI, partea a 3-a, litera **T** (**tocăna** — **twist**), 1983, p. 377—764, 77 lei; tom VIII, partea a 5-a, litera **P** (**presin** — **puzzolană**), 1984, p. 1343—1866, 105 lei; tom X, partea 1, litera **S** (**s** — **șelabuc**), 1986, 400 p., 79 lei; tom X, partea a 2-a, litera **S** (**șeladă** — **semințărie**), 1987, 304 p., 64 lei; tom X, partea a 3-a, litera **S** (**semn** — **șiveică**), 1990, 1042 p., 130 lei; tom X, partea a 4-a, litera **S** (**slab** — **sponghios**), 1992, 1412 p., 143 lei.

*** **Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte**, seria IV, tom VIII (1986), 1987, 262 p., 21 lei; tom IX (1987), 1989, 196 p., 16,50 lei; tom X (1988), 1990, 232 p., 25 lei; tom XI (1989), 1993, 258 p., 65 lei.

*** **Studii clasice**, tom XXIII, 1986, 160 p., 15,50 lei; tom XXIV, 1987, 186 p., 17 lei; tom XXV, 1988, 176 p., 17,50 lei; tom XXVI, 1989, 168 p., 17,50 lei; tom XXVII, 1991, 156 p., 119 lei.

Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina, vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. (broșură), 382 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, vol. I, 1987, LVIII + 476 p., 53 lei; vol. II, 1992, XLVII + 534 p., 300 lei.

*** **Dicționar german-român**, ediția a II-a, 1989, XLVIII + 1182 p., 400 lei.

*** **Formarea cuvintelor în limba română**. Vol. III. **Sufixele**. 1. **Derivarea verbală**, de LAURA VASILIU, 1989, 190 p., 18,50 lei.

MIOARA AVRAM, **Ortografie pentru toți. 30 de dificultăți**, 1990, 168 p., 19 lei.

ANDREI AVRAM, **Nazalitatea și rotacismul în limba română**, 1990, 248 p., 45 lei.

LILIANA IONESCU RUXĂNDOIU, **Narațiune și dialog în proza românească**, 1990, 184 p., 30 lei.

EMANUEL VASILIU, **Introducere în teoria limbii**, 1992, 114 p., 70 lei.

Noul Atlas lingvistic al României. Transilvania, vol. I, 1992, XXIV + 356 p. + 250 p. (broșura), 550 lei.

Codex Sturdzanus. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de GHEORGHE CHIVU, 1993, 522 p., 980 lei.

H. MIHĂESCU, **La romanité dans le Sud-Est de l'Europe**, 1993, 600 p., 1000 lei.

ISSN — 0024—3523

LR, XLIII, nr. 5—6, p. 177—272, București, 1994

S.C. UNIVERSUL S.A.—c. 1269 **Lei 400**

BIBLIOTECA ASTRA — SIBIU —

5484

Astra (91)

2022

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE FILOLOGIE ȘI LITERATURĂ

LIMBA ROMÂNĂ

1 - IUL 2005

XLIII

APARE LUNAR

Sibiu

DIN CUPRINS:

• ION DĂNĂILĂ, De ce este nevoie de un MDA • MIOARA AVRAM, J. Byck și gramatica limbii române • EUGEN PAVEL, Mihai Iștvanovici și normele limbii române literare (I) • N. A. URSU, Și totuși cine este traducătorul *Foletului novel* ? (II) •

9-10/1994

51417.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COMITETUL DE REDACŢIE

Acad. I. COTEANU — redactor-şef
MIOARA AVRAM — redactor-şef adjunct
GH. BOLOCAN
GR. BRÂNCUŞ
GH. CHIVU
ION GHEŢIE
VALERIA GUŢU ROMALO
THEODOR HRISTEA
MARIUS SALA
Membru corespondent al Academiei Române
LAURA VASILIU
RODICA ZAFIU

Responsabil de număr : VALERIA GUŢU ROMALO

Apare de 12 ori pe an

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistelor, apelaţi la serviciile de abonamente prin oficiile poştale şi factorii poştali.

În ţară, revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33—57, Fax (401)222 64 07, Tel. (401) 618 51 03; (401)222 41 26, Bucureşti, şi la ORION PRESS INTERNAŢIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35—37, Sect. 4, P.O. Box 61—170, Fax (401) 312 24 25; (401) 634 71 45, Tel. (401) 634 63 45, Bucureşti. Vă puteţi adresa şi firmei AMCO PRESS S.R.L, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, Sector 3, P. O. Box 57—88, Fax (401) 312 51 09, Tel. (401)643 93 90; (401)312 51 09, Bucureşti (pentru cărţi şi reviste).

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se pot trimite pe adresa comitetului de redacţie al revistei „Limba română".

La revue „Limba română" paraît 12 fois par an.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Editions de l'Académie Roumaine sera addressée à :RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33—57, Fax (401) 222 64 07, Tel. (401) 618 51 03; (401) 222 41 26, Bucureşti, România ; ORION PRESS INTERNAŢIONAL S.R.L., Şos Olteniţei 35—37, Sect. 4, P.O. Box 61—170, Fax (401) 312 24 25, (401) 634 71 45, Tel. (401) 634 63 45, Bucureşti, România.

Adresa redacţiei :
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76100 Bucureşti
telefon : 410 32 00, 410 38 46
int. 2311

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13
R—76117 Bucureşti
telefon : 410 32 00, 410 38 46
int. 2116, 2119

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

București,
Nr. 1514/31.III.1994

0 - DEC. 2014

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECRETAR GENERAL

Către,
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

Vă facem cunoscut că, în ședința din 23 februarie 1994, Biroul Prezidiului Academiei Române, luând în discuție modul în care se aplică hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, privind revenirea în grafia limbii române la *â* și *sunt*, a constatat că nu toate institutele și publicațiile editate de Academie aplică această hotărâre.

Atragem atenția că normele ortografice aprobate de Academia Română sunt obligatorii de la 1 ianuarie 1994 și că ele trebuie aplicate cu strictețe.

SECRETAR GENERAL
Acad. Marius Peculea

71102 — Calea Victoriei, 125 — Tel. (01) 6 50.76.80

LIMBA ROMÂNĂ

Anul XLIII Nr. 9—10
septembrie—octombrie

SUMAR

CULTURĂ ŞI LIMBĂ

ION DĂNĂILĂ, De ce este nevoie de un *MDA* 397

ISTORIA LINGVISTICII

MIOARA AVRAM, J. Byck şi gramatica limbii române 407

ISTORIA LIMBII

EUGEN PAVEL, Mihai Iştvanovici şi normele limbii române literare (I) 413

LINGVISTICĂ GENERALĂ

ALEXANDRA GHERASIM, Probleme actuale ale analizei textuale 431

GRAMATICĂ

ŞTEFAN GĂITĂNARU, Note pe marginea unui studiu despre numeral 441

VIAŢA CUVINTELOR

ANDREI AVRAM, Note etimologice 445
EMIL VRABIE, Etimologii 450
GHEORGHE MOGA, Lexic sadovenian (II) 453

FILOLOGIE

N. A. URSU, Şi totuşi cine este traducătorul *Foletului novel?* (II) 455

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 393—488, Bucureşti, 1994

ONOMASTICĂ

ADRIAN REZEANU şi FILOFTEIA MODORAN, Toponimia urbană 471

RECENZII

INSTITUT FÜR DONAUSCHWABISCHE GESCHICHTE UND LANDESKUNDE — TÜBINGEN, *Materialien*, Heft 4 : *Interferenzen in Sprachen und Dialekten Südosteuropas*, Herausgeber : Hans Gehl / Maria Purdela Sitaru, Tübingen, 1994 (Ştefan Munteanu) 477
GH. CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1994 (Vera Năstase) 480
ŞTEFAN AVĂDANEI, *La început a fost metafora*, Iaşi, Editura Virginia, 1994 (Mihaela Popescu) 483

NOTE BIBLIOGRAFICE

GABRIEL ŢEPELEA, *Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1994 (Magdalena Georgescu), p. 485 ; G. GRUIŢĂ, *Gramatică normativă (77 de întrebări, 77 de răspunsuri)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994 (Onufrie Vinţeler), p. 485

CRONICĂ

MARIA DOBRE, Al VIII-lea Colocviu de Patronimie Romanică (Mănăstirea Sâmbăta—Bucureşti, 25 septembrie—2 octombrie 1994) 487
M.A., Comemorarea lui Jacques Byck (1897—1964) (Bucureşti, 10 octombrie 1994) . . 488

Ion Dănăilă

DE CE ESTE NEVOIE DE UN *MDA*

0. MDA este sigla pentru *Micul dicţionar academic al limbii române*, un proiect propus Academiei Române, în 1993, de către Institutul de Lingvistică din Bucureşti, aprobat de Adunarea Generală a Academiei Române din 11 mai 1994 şi introdus în programul sectorului de lexicografie şi lexicologie al institutului la 1 iunie 1994.

1. Esenţa proiectului constă în a comprima, într-un volum (de, cel mult, 1 700 de pagini de tipar), t o a t e i n f o r m a ţ i i l e l e x i c a l e, (o r t o) g r a f i c e, (o r t o) e p i c e, m o r f o l o g i c e, s i n t a c t i c e, s t i l i s t i c e, e t i m o l o g i c e, de a r i e d e r ă s p â n d i r e şi de d o m e n i u cuprinse în cele 32 de volume (însumând cca 14 000 de pagini de tipar), rezultate prin tipărirea a d o u ă lucrări complementare: *Dicţionarul limbii române*, cunoscut şi sub numele de „dicţionarul lui Sextil Puşcariu", prescurtat DA (= Dicţionarul Academiei), şi *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Aceste două lucrări formează ceea ce se obişnuieşte a fi denumit de filologi „Dicţionarul tezaur al limbii române" sau „Dicţionarul Academiei".

1.1. Istoria DA a fost studiată şi prezentată excelent de Mircea Seche [1], iar cele cinci volume tipărite [2], care însumează 3 143 de pagini de tipar (dintre care 2 841 de dicţionar propriu-zis, restul reprezentând diverse anexe), au apărut în 36 de ani (din 1913 până în 1949).

1.2. Istoria DLR nu a fost încă scrisă [3], iar cele 18 volume apărute până astăzi [4] (din 1965 şi până în 1994, deci în 29 de ani) au 7 813 de

[1] Vezi primul capitol din Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*. Vol. II. *De la 1880 până astăzi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

[2] Tomul I. Partea I. *A—B*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913, [IV] + LXX + 716 p.; Partea II. *C*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940, [VIII] + 1066 p.; Partea III. Fascicula I. *D—DE*, Bucureşti, Universul Întreprinderea Industrială a Statului, 1949, 80 p.; Tomul II. Partea I. *F—I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1934, 955 p.; Partea II. Fascicula I. *J—LACUSTRU*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universului" S. A., 1937, 80 p.; Fascicula II. *LADĂ—LEPĂDA*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940, p. 81—160 (80 p.); Fascicula III. *LEPĂDA—LOJNIŢĂ*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1944—1945, p. 161—240 (80 p.).

[3] Am publicat o scurtă prezentare de trei pagini de tipar, **El Diccionario de la lengua rumana (DLR)**. *Serie nueva. Breve presentación*, în „Boletín del Instituto Caro y Cuervo", Bogotá, XXXIII, 1978.

[4] Vezi *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili ai lucrării: Iorgu Iordan, membru al Academiei Române, Alexandru Graur, membru al Academiei Române, Ion Coteanu, membru al Academiei Române, Bucureşti, Editura Academiei Române, Tomul VI. Litera *M*, 1965—1968, CXXXVI + 1074 p. (apărut, mai întâi, în 14 fascicule şi, apoi, în volum legat, cu o singură foaie-titlu); Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, 1971, [IV] + 584 p. (redactate la Bucureşti); Partea a 2-a. Litera *O*, 1969, [IV] + 400 p. (redactat la Cluj); Tomul VIII. Partea 1. Litera *P*. *P—PĂZUI*, 1972, [IV] + VIII + 357 p.; Partea a 2-a. Litera *P*.

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 397—406, Bucureşti, 1994

pagini de tipar (7 545 cu textul dicţionarului şi 268 cu anexe), în timp ce nouă volume, netipărite încă [5], însumează cca 3 000 de pagini de tipar şi este de aşteptat să fie date spre publicare până în anul 2000.

1.3. Complementaritatea celor două dicţionare menţionate *supra*, sub **1.**, are în vedere faptul că DLR va cuprinde literele nepublicate în DA (*M—Z* şi *E*) şi va relua literele *D* şi *L* publicate incomplet în acesta din urmă.

Altminteri, cele două dicţionare formează o s i n g u r ă lucrare, cu aceleaşi principii de bază.

1.4. În cele 18 volume din DLR apărute până acum, apar 80 370 de cuvinte şi variante lexicale, iar volumele aflate încă în manuscris (unele dintre ele în faza de definitivare pentru tipar, cum ar fi prima parte din litera *V*) pot avea cca 30 000 de cuvinte şi variante, ceea ce înseamnă că întregul DLR va avea, după tipărire, cam 110 000 de cuvinte şi variante.

Dacă la cifra de mai sus adăugăm cele aproximativ 65 000 de cuvinte şi variante lexicale incluse în DA tipărit, rezultă un total estimat la 175 000 de intrări, dintre care 125 000 vor fi cuvinte propriu-zise, iar restul de 50 000 vor reprezenta variante lexicale.

În sfârşit, presupunând că fiecare cuvânt din inventarele celor două dicţionare, DA şi DLR, ar avea o medie de cinci sensuri, rezultă că cele 125 000 de cuvinte vor putea însuma cca 625 000 de sensuri şi, atunci, *Dicţionarul* Academiei, în ambele sale versiuni, îşi merită, pe deplin, denumirea de „dicţionar tezaur".

1.5. Din datele expuse *supra*, sub **1.1.—1.4.**, rezultă că proiectul MDA va cuprinde, într-un volum, 175 000 de cuvinte şi variante, cu 100 000 mai multe decât cel mai bogat dicţionar explicativ monolingv românesc de care dispunem la ora actuală, adică decât *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), cu suplimentul lui cu tot [6].

2. Ideea elaborării unui dicţionar academic într-un volum nu a apărut pe neaşteptate şi nici nu este de dată recentă. În 1984, am avut prima discuţie cu acad. I. Coteanu asupra eventualităţii şi a modalităţii

PE— PÎNAR, 1974, [IV] + p. 359—693 + erata (355 p.); Partea a 3-a. Litera P. *PÎNĂ— POGRIBANIE*, 1977, [IV] + p. 695—948 + erata (254 p.); Partea a 4-a. Litera *P. POGRIJENIE— PRESIMŢIRE*, 1980, [IV] + p. 949—1341 (399 p.); Partea a 5-a. Litera *P. PRESIN— PUZZOLANĂ*, 1984, [IV] + p. 1343—1866 (523 p.) (redactate la Bucureşti); Tomul IX. Litera *R*, 1975, [IV] + 641 p. + erata (redactat la Cluj); Tomul X. Partea 1. Litera *S. S— SCLABUC*, [XI] + 388 p.; Partea a 2-a. Litera *S. SCLADĂ— SEMÎNŢĂRIE*, 1987, [IV] + p. 389—690 (cu erată; 302 p.); Partea a 3-a. Litera *S. SEMN— SÎVEICĂ*, 1990, [IV] + p. 691—1041 (cu erată; 350 p.); Partea a 4-a. Litera *S. SLAB— SPONGHIOS*, 1992, [VI] + p. 1039—1412 (cu erată; 383 p.); Partea a 5-a. Litera *S. SPONGIOS— SWING*, 1994 (apărut în 1995), [VI] + p. 1413—1728 (cu erată la partea a 4-a şi la partea a 5-a; 383 p.) (redactate la Bucureşti); Tomul XI. Partea 1. Litera *Ş*, 1978, [IV] + 271 p. + erata (redactat la Iaşi); Partea a 2-a. Litera *T. T— TOCĂLIŢĂ*, 1982, [IV] + 376 p.; Partea a 3-a. *TOCĂNA— TWIST*, 1983, [IV] + p. 377—763 (387 p.); Tomul XII. Litera *Ţ*, 1994 (apărut în 1995), [XLII] + 240 p. (redactate la Cluj).

[5] Sunt în această situaţie literele *U*, 1 volum, redactat la Cluj, *V— Y*, 2 volume, redactate la Iaşi, *Z*, 1 volum, şi *D*, 3 volume, redactate la Bucureşti, *E* şi *L*, fiecare cu câte 1 volum, redactate la Iaşi.

[6] Este vorba de dicţionare publicate, pentru că Institutul de Lingvistică din Bucureşti a redactat un nou dicţionar explicativ, care se apropie de 100 000 de cuvinte şi variante, *Noul dicţionar explicativ al limbii române* (NEX), care va fi predat la tipar la sfârşitul anului 1996.

de a „comprima" cele 32 de volume ale *Dicționarului* Academiei într-un volum unic. Exact în aceeași perioadă, dr. N. A. Ursu, de la Iași, ne-a vorbit despre un eventual proiect de versiune prescurtată a DLR, dar în trei volume.

2.1. Lucrul la versiunea *in extenso* a DLR, precum și alte preocupări lexicografice au făcut ca proiectul versiunii într-un volum a *Dicționarului* Academiei să nu-și găsească loc în programele sectorului decât 10 ani mai târziu.

2.2. La sfârșitul anului 1993, într-o discuție pe care am avut-o cu acad. I. Coteanu și cu acad. Eugen Simion, președintele de atunci al Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române, despre stadiul elaborării DLR, a fost abordată și eventualitatea redactării unui dicționar academic într-un volum, pe baza DA și a DLR.

În mai 1994, institutul a trimis secției amintite a Academiei Române o situație exactă a dicționarului tezaur al limbii române și o versiune prescurtată a principiilor generale pentru un proiect de *Mic dicționar academic al limbii române* (MDA), versiune concepută de acad. I. Coteanu și de semnatarul acestor rânduri.

În sfârșit, publicația „Academica". Revistă de știință, cultură și artă, București, anul IV, nr. 8 (44), iunie 1994, publică, la p. 20, *Situația dicționarului tezaur al limbii române (DLR — Dicționarul Academiei)*, iar, la p. 19 din același număr, acad. Eugen Simion prezintă **Micul dicționar academic al limbii române (MDA).** *Principii generale*, menționând, evident, că textul provine de la Institutul de Lingvistică din București (ca, de altfel, și *Situația* de la p. 20, menționată mai sus).

Cu acestea, proiectul MDA a prins viață și, la data când scriu aceste rânduri, unele instrumente de lucru sunt gata, proiectul a fost discutat și aprobat de către consiliul științific al institutului și în Adunarea Generală a Academiei din 11 mai 1994, iar sectorul însărcinat cu redactarea proiectului a primit trei calculatoare (la care se vor adăuga, în curând, altele), dispune de programe adecvate elaborării și editării de dicționare cu ajutorul ordinatorului și a început redactarea propriu-zisă, autorii pregătind o machetă a noului dicționar.

3. Necesitatea elaborării MDA pleacă de la însăși existența *Dicționarului* Academiei în două versiuni complementare, DA și DLR, de la numărul foarte mare de volume pe care le va avea acest dicționar, precum și, evident, de la condițiile în care au fost publicate aceste volume.

3.1. Cum este și firesc, între DA și DLR există atât similitudini, cât și diferențe.

Primele sunt generate de principiile comune ambelor versiuni ale *Dicționarului* Academiei, iar ultimele provin nu numai din decalajul de 50 de ani care le desparte, ci și din modul în care au fost aplicate principiile de la baza lor.

3.2. De altfel, scurgerea timpului a dus la apariția unor diferențe între volumele a c e l e i a ș i versiuni a dicționarului academic, indiferent dacă este vorba de DA sau de DLR.

Nu numai lingviștii, ci chiar și cititorii mai atenți pot sesiza diferențe sensibile între volumul *A — B* (apărut în 1913) și tomul cu litera *C*,

(publicat în 1940) din DA, de pildă, majoritatea diferențelor fiind, evident, în defavoarea volumului mai vechi.

Apar însă diferențe și între primele volume din DLR (literele *M*, *N*, *O*, *Ș*) și aproape tot restul volumelor apărute ulterior, ca să nu mai vorbim de volumele recent apărute (ultimele părți ale literei *S*, litera *Ț*).

3.3. Cea mai importantă similitudine între DA și DLR este aceea că au a c e l e a ș i caracteristici de bază.

Deoarece Sextil Pușcariu a conceput DA ca un dicționar g e n e r a l, e x p l i c a t i v, i s t o r i c, e t i m o l o g i c și n o r m a t i v, redactorii responsabili și autorii DLR au avut grijă ca toate aceste trăsături să se regăsească și în versiunea lor, care, în fond, o continuă pe aceea a lui S. Pușcariu și a colaboratorilor lui [7].

O altă trăsătură comună celor două versiuni ale *Dicționarului* Academiei este grija deosebită pentru valorificarea limbii române din izvoarele vechi, populare sau regionale, iar citatele și variantele lexicale înregistrate dovedesc cu prisosință că autorii celor două dicționare și-au onorat această preocupare.

3.4. Diferența cea mai ușor de sesizat pentru cititorul de astăzi este atitudinea față de terminologia tehnico-științifică.

În *Raportul către Comisiunea dicționarului*, în secțiunea intitulată *Neologismele*, din primul volum al DA, literele *A*—*B*, p. XIX—XXIII, Sextil Pușcariu accepta, cu o oarecare prudență, neologismele pentru care limbajul popular nu avea și nici nu putea să aibă corespondente (*noțiune*, *formă*, *telefon* etc.), dar bara ferm accesul lui *gambă*, *maladie*, *busculadă* etc., pentru care româna avea *picior*, *boală*, *învălmășeală*.

Introducerea primului volum din DLR, litera *M*, condiționează accesul termenilor tehnico-științifici de atestarea lor „în cel puțin două stiluri diferite ale limbii" (p. IV).

Din fericire, autorii ambelor lucrări au amendat, tacit, restricțiile mai mult sau mai puțin severe pe care și le-au impus inițial, astfel că litera *C* din DA (în comparație cu literele *A*—*B*) și volumele de la litera *P* încolo din DLR sunt mai generoase cu terminologia neologică.

Deosebirile dintre DA și DLR în ceea ce privește tratarea neologismelor nu sunt numai de ordin cantitativ, ci și calitativ : articolele termenilor neologici din DA, comparate cu celelalte articole, sunt elaborate mai expeditiv, fără epuizarea descrierii sensurilor și fără corelarea semantică și sinonimică cu alte cuvinte (neologisme sau nu), ceea ce nu se întâmplă în DLR.

3.5. Există diferențe notabile și în structura generală a articolului de dicționar. În DA, derivatele unui cuvânt figurează și sunt tratate în articolul destinat termenului care a servit ca bază de formare, dar ele apar — numai ca trimitere însă — și la locul lor alfabetic, în timp ce DLR a preferat redactarea separată, independentă a derivatelor, ceea ce a permis corelarea lor nu numai cu baza de formare, ci și cu alte cuvinte cu care sunt în raport de sinonimie sau de antonimie.

[7] Lectura *Raportului către Comisiunea dicționarului* al lui Sextil Pușcariu din primul volum al DA și a *Introducerii* din volumul cu litera *M* din DLR dovedește că autorii ambelor versiuni au menționat explicit trăsăturile de bază ale lucrărilor lor, iar lista de cuvinte, structura articolelor, organizarea istorică a sensurilor și a citatelor ilustrative arată că autorii celor două dicționare au fost consecvenți în a respecta principiile de bază pe care le-au stabilit.

Spre deosebire de DA, ordinea secțiunilor care urmează după izvoare și citate este, la articolul din DLR, fixă și bine delimitată grafic.

În sfârșit, DLR a stabilit unele tipuri de definiții obligatorii pentru toți membrii unei clase morfologice sau / și semantice (la adverbe, adjective, substantive, verbe, prepoziții etc. sau la nume de animale, de plante, de păsări, de grade profesionale și militare, de instituții, de unități de măsură etc.), tipizarea definițională fiind destul de restrânsă în DA (mai ales în primul volum).

3.6. Nu dispun de date privind tirajele tomurilor, părților și fasciculelor din DA, dar Editura Academiei Române a putut pune la dispoziția celor interesați zeci de seturi complete cu partea tipărită din acest dicționar, seturi care s-au epuizat până în 1993.

Cât despre tirajele celor 18 volume din DLR apărute până acum, acestea au variat de la 600 la 3 000 de exemplare per volum, cele mai năpăstuite fiind cele cinci părți ale literei *P*, unde aproape fiecare volum a avut alt tiraj. În aceste condiții, este foarte posibil să se constate că nu se vor fi putut alcătui mai mult de 600 de seturi complete cu volumele tipărite din DLR și asta în cel mai bun caz, ceea ce explică, în parte, de ce mulți colegi de breaslă mi s-au plâns că nu au putut să-și procure toate volumele din DLR apărute până acum.

3.7. Cum de s-a ajuns la această situație paradoxală pentru un „dicționar tezaur al românei din toate timpurile"?

Mai întâi, se știe că, până în 1989, tirajele cărților nu aveau nici o legătură nici cu valoarea lor și nici cu cererea de pe piața cărții. Din păcate, se pare că nici după 1989 raportul dintre valoarea unei cărți și tirajul ei nu este, întotdeauna, cel care ar trebui să fie, dar, de data aceasta, nu mai poate fi învinuită cenzura, ci, culmea ironiei, o anumită piață a cărții, și anume aceea a prostului gust.

În al doilea rând, este foarte posibil ca nici publicul și nici instituțiile care ar fi putut fi sau, mai bine spus, care ar fi trebuit să fie interesate de o lucrare ca DLR (mă gândesc, de pildă, la cele peste 10 000 de biblioteci școlare, orășenești, municipale, centrale etc. existente în România de dinainte și de după 1989) să nu fi aflat măcar de existența acestui dicționar. Această presupunere are, din păcate, destule șanse să fie adevărată, deoarece DLR nu a avut parte niciodată de o lansare a vreunuia dintre cele 18 volume apărute (nici la apariția primului volum, dar nici chiar la apariția, în 1994, a recentelor volume), cum ar fi fost de așteptat. Fiecare volum a apărut — și continuă să apară și astăzi! — într-un anonimat penibil, aproape „conspirativ", de parcă nu ar fi vorba de tezaurul lexical al românei din toate timpurile, aflat sub auspiciile Academiei Române.

În ultimul rând, este foarte adevărat că atât DA, cât și DLR, prin conținutul lor și, mai ales, prin numărul mare de volume pe care îl au, volume ce au fost elaborate și tipărite de-a lungul câtorva zeci de ani, nu sunt lucrări care să se preteze la vânzări rapide de tiraje foarte mari, ca dicționarele într-un volum, de tipul DEX, de exemplu, care este, indiscutabil, cartea cu cel mai mare succes la publicul din România [8].

[8] În 19 ani au fost vândute peste 500 000 de exemplare, ceea ce înseamnă că, practic, la fiecare grupă de 46 de locuitori ai țării revine câte un DEX.

4. Dacă MDA va include toate informaţiile specificate *supra*, sub **1.**, şi dacă lungimea globală a textului din versiunea *in extenso* trebuie să fie redusă cu 90% ca să poată încăpea într-un volum, se pun două probleme :

a) la ce informaţii din DA şi din DLR se va renunţa şi

b) ce surse de economisire a spaţiului grafic oferă cele două dicţionare.

4.1. Răspunsul la cele de sub **4.a.-b.** îl dă structura articolului din MDA. Virtual, acest articol va putea să aibă următoarele secţiuni, în ordinea succesiunii lor :

a) cuvânt-titlu ;

b) indicarea categoriei gramaticale a cuvântului-titlu sau, la cuvintele polisemantice, a sensului respectiv ;

c) o paranteză dreaptă, aldină care cuprinde :

aa) sursa primei atestări de care a dispus DA sau DLR la cuvântul respectiv ;

bb) variantele lexicale ;

cc) variantele de accentuare, de scriere sau de pronunţare ale formei-titlu ;

dd) pluralul la adjective, la substantive etc. sau prezentul indicativ, persoana întâi (sau, după caz, alte persoane, alte moduri şi alte timpuri) la verbe ;

ee) etimologia cuvântului-titlu (sau, la nevoie, a variantei lexicale) ;

d) numărul de ordine al sensului (la cuvintele polisemantice) ;

e) o paranteză rotundă cu explicaţii şi informaţii :

aa) despre domeniu ;

bb) despre aria de răspândire ;

cc) despre procesele semantice care au generat sensul respectiv ;

dd) despre formele morfologice în care apare exclusiv sensul (articulat, la plural, la singular etc.) ;

ee) despre construcţiile sintactice specifice sensului (determinări, construirea cu anumite prepoziţii sau conjuncţii etc.) ;

ff) despre variantele lexicale în care apare exclusiv sensul ;

f) tipul de unitate frazeologică (sintagmă, compus, locuţiune, expresie, construcţie) în care apare, eventual, sensul, inclusiv forma ca atare a acestei / acestor unităţi frazeologice ;

g) definiţia (analitică, adică prin perifrază, sau sintetică, adică prin sinonim unic) ;

h) sinonimele (propriu-zise, analogiile sau asociaţiile) pe care le are sensul respectiv.

4.2. Comparând structura articolului din MDA cu aceea a articolului din DA şi din DLR, se constată că, dincolo de unele schimbări în ordinea secţiunilor, în noul dicţionar lipseşte secţiunea destinată citatelor şi izvoarelor care se referă la sensul respectiv.

4.3. Sub **1.4.**, am apreciat că MDA va putea să aibă cca 625 000 de sensuri. Estimând că fiecare sens ar putea avea, în medie, cinci citate,

rezultă că MDA va lăsa la o parte cam 3 125 000 de citate, care vor reprezenta aproximativ 88% din totalul textului care trebuie să fie redus [9].

4.4. Restul de 2% (până la 90%) va putea fi obţinut din următoarele surse (prezentate în ordinea descrescândă a importanţei lor în economisirea de spaţiu grafic):

a) eliminarea rândurilor albe dintre intrările din dicţionar (articole propriu-zise sau variante trimise la locul lor alfabetic) [10];

b) prescurtarea fiecărui tip de informaţie din paranteza explicativă descrisă *supra*, sub **4.1.e.aa.-ff.**, prin abrevieri formate din cel mult patru semne tipografice [11];

c) reducerea unor definiţii prea lungi din DA şi din DLR la versiuni exacte, corecte, dar mai concise [12];

d) codificarea ariilor de răspândire prin abrevieri de cel mult patru semne tipografice [13];

e) abrevierea mai raţională, cu cel mult patru semne tipografice, a indicaţiilor de categorie gramaticală la cuvinte şi la sensuri [14];

f) reducerea celor trei alineate ale articolului din DLR (la cuvântul-titlu, la indicarea formelor morfologice şi a variantelor şi la etimologie) la unul singur (acela al cuvântului-titlu) [15];

g) reducerea corpului grafic al variantelor lexicale la tranşele grafice care diferă de grafia cuvântului-titlu [16];

h) reducerea formelor morfologice menţionate *supra*, sub **4.1.e.dd.**, la tranşa grafică ce diferă de grafia cuvântului-titlu [17];

i) folosirea literelor minuscule (în loc de majuscule, cum apar în DLR) în scrierea cuvintelor-titlu din articole şi în grafia variantelor care trimit la forma de bază [18];

[9] Considerând că media per citat (inclusiv sigla) ar fi de 35 de semne tipografice, rezultă că lungimea totală, iniţială, a textului din DA şi DLR, estimată la 123 970 000 de semne tipografice (77 de rânduri a 115 semne pe pagină × 14 000 de pagini de tipar, culese cu corp 8 × 8) va fi redusă cu 109 375 000 de semne tipografice.

[10] Eliminând spaţiul de un rând dintre cele 175 000 de cuvinte şi variante trimise la cuvântul de bază din DA şi DLR, noul dicţionar va economisi cca 20 125 000 de semne tipografice (115 de semne × 175 000 de rânduri).

[11] La o medie de 20 de semne pentru fiecare paranteză rotundă şi presupunând că lucrarea va avea cca 200 000 de astfel de paranteze explicative, rezultă o economie de 4 000 000 de semne tipografice.

[12] Cu numai 5 semne reduse din fiecare definiţie din cele cca 625 000 de sensuri din MDA, am ajunge la 3 125 000 de semne tipografice scoase din textul *in extenso* al dicţionarelor de la baza noului dicţionar.

[13] Admiţând că s-ar economisi 4 semne la fiecare indicaţie de arie de răspândire de la cele aproximativ 300 000 de sensuri care ar avea astfel de indicaţii, rezultă 1 500 000 de semne tipografice economisite.

[14] La 200 000 de sensuri care vor avea indicaţia de categorie gramaticală, se vor putea economisi cca 800 000 de semne tipografice.

[15] Considerând că s-ar obţine o reducere de cca 5 semne pentru fiecare dintre cele 125 000 de articole din MDA, totalul ar reprezenta o economie de 625 000 de semne tipografice.

[16] La o medie de 10 semne pentru cca 50 000 de variante, se obţine o reducere a textului iniţial de cca 500 000 de semne tipografice.

[17] Dacă am reduce cu 4 semne cca 120 000 de forme morfologice, am obţine o scurtare a textului iniţial cu cca 480 000 de semne.

[18] Cu 2 semne scoase de la 175 000 de cuvinte-titlu şi variante, rezultă un total de 250 000 de semne tipografice economisite.

i) prescurtarea formulelor introductive pentru variaţiile de scriere, de accentuare şi de pronunţare [19];

j) reducerea corpului fonetic al variaţiilor de scriere, de accentuare şi de pronunţare la tranşa grafică ce diferă de forma-titlu [20].

5. Principiile generale ale MDA au fost publicate, sub semnătura acad. Eugen Simion (vezi *supra*, sub **2.2.**) şi, în consecinţă, nu le mai enumer.

5.1. Studiul de fundamentare elaborat pentru proiect a dus la concluzia că unele principii trebuie să fie modificate după cum urmează:

a) Variantele regionale ale unităţilor frazeologice literare nu vor fi date în totalitatea lor, ci numai în măsura în care apar la scriitori, spre deosebire de variantele populare, învechite sau familiare, care vor fi incluse toate. În schimb, unităţile frazeologice care nu au formă literară vor fi introduse în MDA cu toate variantele lor, indiferent dacă acestea sunt populare, învechite, familiare sau regionale.

b) Derivatele termenului de bază, indiferent dacă au sau nu sensuri în plus faţă de acesta, vor fi lucrate la locul lor alfabetic.

Plasarea derivatelor la sfârşitul articolului dedicat termenului de bază prezintă dezavantajul că ele nu pot fi corelate semantic şi sinonimic nici cu cuvântul-titlu, nici cu alte cuvinte şi nu avem dreptul să prezentăm parţial sinonimia foarte bogată din limba română, prin excluderea derivatelor din circuitul sinonimic.

c) Principiul „circuitului închis" (după care fiecare termen din orice definiţie trebuie să fie lucrat în dicţionar la locul lui alfabetic) are excepţii care sunt nu numai permise, dar chiar obligatorii: numele proprii (Europa, Eminescu, Cristos etc.) care pot să apară într-o definiţie nu vor figura şi la locul lor alfabetic, deoarece atât DA, cât şi DLR — prin urmare, şi MDA — au în lista lor de articole exclusiv nume comune.

d) Sinonimia din MDA va respecta poziţia ei din DA şi din DLR, astfel că noul dicţionar academic va include nu numai sinonimele propriu-zise, ci şi analogiile şi asociaţiile.

e) Principiul „eine Etymologie = ein Wort" are efect şi asupra etimologiei multiple, aceasta din urmă generând polisemie, şi nu omonimie, atât în DLR, cât şi în MDA.

5.2. La principiile generale publicate în „Academica" vor mai fi adăugate şi următoarele:

a) Unităţile de bază ale MDA (articolele propriu-zise, precum şi variantele trimise la cuvântul-titlu de care aparţin) vor fi dispuse în ordine alfabetică, ceea ce înseamnă că formele compuse — cu sau fără cratimă — vor fi considerate ca o tranşă grafică continuă şi, prin urmare, *ad litteram*, de pildă, va fi plasat înainte de *adnota*; omonimele vor fi plasate în ordinea alfabetică a indicaţiei privitoare la partea de vorbire, iar elementele de compunere vor fi plasate la sfârşitul seriei omonimice, având un semn grafic în plus (*micro-* [2] faţă de *micro* [1]).

[19] Acceptând cca 10 semne pentru aproximativ 25 000 de articole care vor avea formule introductive la variante, pronunţări etc., rezultă o scurtare a textului iniţial cu cca 250 000 de semne.

[20] Scoţând 4 semne de la cca 4 000 de variaţii de scriere, de pronunţare, de acentuare, se ajunge la un total de 16 000 de semne grafice reduse în MDA.

b) Antonimia va fi prezentă în MDA în măsura în care ea este semnalată în DA și în DLR.

6. Pentru ca cititorul să poată face o comparație între articolele din DA, din DLR și acelea din MDA, dau, mai jos, pe două coloane, trei articole succesive luate la întâmplare din *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S*. *SLAB—SPONGHIOS*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 1230—1231, pe coloana din stânga, iar, pe coloana din dreapta, versiunea corespunzătoare din *Micul dicționar academic al limbii române* (MDA).

Abrevierile și siglele folosite în textul din DLR sunt explicate la p. XIX—XCVIII din Tomul VI. Litera *M*, la p. V—VIII din Tomul VIII. Partea 1. Litera *P*. *P—PĂZUI*, la p. V—XI din Tomul X. Partea 1. *S—SCLABUC*.

Pentru abrevierile folosite în articolele din MDA de mai jos, cititorul se va folosi de textul corespunzător, abreviat sau *in extenso*, din articolele redate din DLR, în coloana stângă :

SONÁTĂ s. f. **1.** (Învechit) Orice bucată muzicală executată la instrumente. Cf. I. GOLESCU, C., IVELA, D. M., DER.

2. Compoziție muzicală pentru unul sau mai multe instrumente, alcătuită din trei sau patru părți deosebite între ele ca structură, tonalitate, ritm, dar care se îmbină într-o succesiune logică și unitară. Cf. I. GOLESCU, C. *În singurătate mă încerc la vreo sonetă d-ale vestitului Mozart.* VOINESCU II, M. 46/16, cf. VALIAN, V., STĂMATI, D. *Sonetele lui Beethoven, fanteziile lui Haydn... pentru ea sunt o jucărie.* NEGRUZZI, S. I, 75, cf. POLIZU, ANTONESCU, D. [Artistul] *ne sta bucuros la dispoziție pentru o ședință de sonate.* CARAGIALE, O. VII, 185, cf. DDRF, BARCIANU. *Ancuța, cum e motivul din sonata noastră?* D. ZAMFIRESCU, R. 109, cf. ALEXI, W., TIM. POPOVICI, D. M., ȘĂINEANU [2]. *Îmi cânta la pian sonata care-ți place dumitale.* BRĂTESCU-VOINEȘTI, I. 38. *Dar ce să-ți cânt? Desigur că tot sonatele, valsul, preludiile...și mazurca.* IBRĂILEANU, A. 75, cf. RESMERIȚĂ, D. IVELA, D. M. CADE. *Cânta sonata în la bemol pentru piano... a lui Beethoven.* TEODOREANU, M. III, 328. *Trei țigani... cântau ceva cu totul străin de valsuri și de sonate.* SADOVEANU, O., XII, 518. *Pe același instrument muzical, poate fi executată o sonată sau o gavotă.* PUȘCARIU, L. R. I, 102, cf. BUL. FIL. VI, 33, SCRIBAN, D. *Virtuosul Oistrah... a cântat „Sonata* [sic!] *diavolului" în sol minor de Giuseppe Tartini.* CĂLINESCU, C. O. 162. *Am început să cânt ca o nebună la pian, nu-mi aduc exact aminte ce, un prestissimo, cred, ca dintr-o sonată... de Scarlatti.* id. s. 83. *S-a spus că forma sonatei, cu cele trei sau patru mișcări ale ei, generându-se una din alta, este o expresie muzicală hegelian-dialectică.* VIANU, L. U. 291. *„Sonata lunii" de Beetho-*

sonátă *sf* [At.: I. GOLESCU, C. /V: (înv) **-netă, sun-**/Pl: *-te* /E: it ***sonata,*** fr ***sonate,*** ger ***Sonate*** **1** (Înv) Orice bucată muzicală executată la instrumente. **2** Compoziție muzicală pentru unul sau mai multe instrumente, cu trei sau patru părți deosebite între ele ca structură, tonalitate, ritm, dar care se îmbină într-o succesiune logică și unitară.

ven e însăşi luna coborâtă pe pământ. BLAGA, P. 303, cf. DL, DM, DER, DN^2. *Cineva a fost întrebat de câte ori se repetă sunetul de la mâna stângă într-o sonată de Beethoven.* CINEMA, 1968, nr. 2, VII. *Dădea recitale de sonate.* M 1968, nr. 6, 30. *Învăţară rapid, unul vioara, şi altul pianul, dădură recitaluri de sonate.* ROMÂNIA LITERARĂ, 1970, nr. 32, 16/3, cf. M. D. ENC., DEX.

— Pl.: *sonate.* — Şi: (învechit) **sonétă, sunátă** (VALIAN, V.) s. f.

— Din it. **sonata**, fr. **sonate**, germ. **Sonate**.

SONATÍNĂ s. f. Sonată de proporţii mai mici Cf. ANTONESCU, D., TIM. POPOVICI, D. M., IVELA, D. M. *Un clavecin... cânta o sonatină.* TEODOREANU, M. II, 274, cf. DL, DM, DER, DN^2, M. D. ENC., DEX.

— Pl.: *sonatine.*

— Din it. **sonatine**, fr. **sonatine**, germ. **Sonatine**.

SONĂRÍE, s. f. v. **sonerie**.

SONCÍ vb. IV. Refl. (Prin vestul Mold; despre oameni) A se vânzoli. Cf. I. CR. VI, 252.

— Prez. ind.: *soncesc.*

— Etimologia necunoscută.

sonatînă *sf* [At.: ANTONESCU, D. / Pl: *-ne* / E: it ***sonatina***, fr ***sonatine***, ger ***Sonatine***] Sonată scurtă şi facilă.

sonărie *sf* vz **sonerie**

sonci *vr* [At.: I. CR. VI, 252 / Pzi: *-cesc* / E: nct] (Mol.; dom) A se vânzoli (2).

6.1. Eşantionul de redactări de sub **6.** este prea scurt şi, în plus, nu este reprezentativ ca să pot trage concluzii cât de cât corecte referitoare la raportul de lungime dintre articolele din DLR şi cele din MDA de mai sus.

6.2. Totuşi, constat că raportul dintre numărul rândurilor articolelor din DLR (95) şi acela al rândurilor din MDA (20) este de 4,75, textul din MDA fiind de 4,75 de ori mai scurt decât textul corespunzător din DLR.

6.3. Este adevărat că, pentru a se obţine un singur volum din cele 32 ale DA şi DLR (vezi *supra*, sub **4.**), este nevoie de un raport de 9/1, nu de unul de 4,75/1, dar, pe de o parte, textul copiat mai sus din DLR nu este semnificativ pentru întregul dicţionar, iar, pe de alta, formatul MDA va fi de 32 × 22,5 cm, deci mai mare decât formatul 22,5 × 19 cm pe care îl au DA şi DLR.

7. Revenind de unde am plecat, adică la titlul acestui articol, îndrăznesc să cred că am arătat nu numai de ce este nevoie de un dicţionar academic al limbii române într-un singur volum (vezi *supra*, sub **3.**—**3.8.**), ci şi modalitatea de elaborare a unui astfel de proiect.

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Mioara Avram

J. BYCK ŞI GRAMATICA LIMBII ROMÂNE *

1. Gramatica limbii române a fost domeniul principal de preocupare al lui J. Byck ca cercetător şi ca profesor. Preluând un epitet folosit în caracterizări referitoare la reprezentanţii altor profesii, aş spune că el a fost un g r a m a t i c i a n t o t a l, întrucât l-au interesat diverse feluri de gramatici: diacronică şi sincronică; descriptivă, normativă şi corectivă; teoretică şi aplicativă; academică şi didactică. Iar cât despre compartimentele gramaticii, a îmbrăţişat nu numai pe cele două la care se reduce ea în accepţia cea mai strictă — morfologia şi sintaxa —, ci şi compartimente care ţin de accepţii mai largi ale gramaticii: fonetica — în special ortoepia —, ortografia şi punctuaţia, ca şi formarea cuvintelor sau stilistica.

2. Din păcate, numai pentru gramatica d e s c r i p t i v ă ne-a lăsat o expunere de ansamblu, care — în ciuda faptului că se adresează unor cititori de nivel mediu şi, ca atare, este deliberat redusă la esenţă — pune în evidenţă în mod coerent concepţia sa asupra structurii gramaticale a limbii române şi asupra studierii ei. S-a înţeles, desigur, că am în vedere lucrarea *Gramatica limbii române*, apărută în 1943 sub semnătura exclusivă a coautorului ei, Al. Rosetti (dacă voi spune că această soluţie editorială a fost la vremea sa b i n e c u v â n t a t ă, calificativul trebuie receptat conform frumoasei explicaţii etimologice a lui J. Byck [1] şi avertismentului său de a nu confunda grupul de două cuvinte *bine cuvântat* însemnând „bine motivat, bine întemeiat" cu omofonul compus *binecuvântat* cu sensul „blagoslovit" !); abia în 1945 ediţia a doua, revăzută şi adăugită, a putut apărea şi cu numele celui care era, de fapt, principalul ei autor, căci este evident pentru oricine cunoaşte opera celor doi mari prieteni că lui Al. Rosetti nu-i aparţin decât *Introducerea* şi capitolul de *Fonetică*, cel mult colaborarea şi la cel de *Stilistică* (capitol constând în texte clasificate după stilul ilustrat şi analizate din acest punct de vedere), în timp ce *Morfologia* şi *Sintaxa*, deci secţiunile de bază, au fost scrise în întregime de J. Byck.

Principala caracteristică a felului în care înţelegea J. Byck să trateze gramatica este locul acordat problemelor pe care le grupa într-o secţiune numită „sintaxa părţilor vorbirii", adică valorilor formelor flexionare (de caz, timp, mod etc.), ale speciilor pronominale sau ale prepoziţiilor; în gramatica din 1945 această secţiune ocupă cinci şesimi din întreaga sintaxă: 52 de pagini (125—176) faţă de 11 (176—186) pentru

* Comunicare prezentată, la 10 octombrie 1994, în sesiunea comemorativă închinată lui J. Byck la 30 de ani de la moarte.

[1] *Din istoria vocabularului românesc*, în LR, VII, 1958, nr. 5, p. 19—20.

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 407—412, Bucureşti, 1994

sintaxa propoziției și a frazei. Indiferent dacă i se recunoaște sau nu autonomia între secțiunile gramaticii — căci este înglobată de unii la morfologie, de alții la morfosintaxă — și indiferent dacă este numită astfel sau nu — căci i se spune adesea și semantică gramaticală — , sintaxa părților vorbirii este o componentă fascinantă a gramaticii în care se evidențiază nu numai relațiile intragramaticale ale morfologiei cu sintaxa, ci și cele ale gramaticii cu alte compartimente ale limbii — lexicul, fonetica — și cu elemente extralingvistice.

În articolul său din 1951 *Derivație și sintaxă* — rămas o raritate bibliografică din cauza nedifuzării volumului respectiv din revista „Studii și cercetări lingvistice", interzis de cenzură, și din cauza absenței lui din volumul postum de opere alese editat de Florica Dimitrescu [2] — se găsesc, exprimate într-o formulare sintetică, accepția largă pe care o dădea J. Byck sintaxei și opinia sa despre relațiile de interdependență cu alte compartimente ale limbii : „sintaxa are în vedere nu numai fraza, propoziția și părțile propoziției, ci și părțile vorbirii, ba chiar lexicul, de vreme ce sintaxa unui cuvânt poate cuprinde întreg câmpul semantic al cuvântului [...] Ba nici fonologia și fonetica nu pot fi desprinse de sintaxă (amintim rolul sintactic al alternanțelor fonetice și schimbările datorite așa-zisei « fonetici sintactice »" [3].

Concepția lui J. Byck asupra sintaxei s-a transmis în mare parte Gramaticii Academiei, la elaborarea căreia a avut o contribuție de seamă, recunoscută oficial prin atribuirea titlului de laureat al Premiului de Stat clasa a II-a : la ediția I a răspuns de toată secțiunea de sintaxă și a colaborat la revizia finală a întregii lucrări [4], iar la ediția a II-a a participat într-o primă fază de discuții asupra morfologiei [5]. Chiar dacă în gramatica academică sintaxa părților vorbirii este tratată la *Morfologie*, ponderea acordată problematicii respective se datorește în bună măsură lui J. Byck, după cum tot lui i se datorește tratarea dezvoltată, în secțiunea de *Sintaxă*, a unor capitole absente în gramaticile anterioare, ca *Elipsa*, *Repetiția*, *Accentul*, *intonația*, *pauza și ritmul*. De altfel, acolo unde existau studii publicate de J. Byck ele au constituit substanța capitolelor corespunzătoare din gramatica academică : este situația capitolului *Repetiția*, care este o versiune aproape neprelucrată a amplului articol *La répétition en roumain*, publicat de J. Byck în 1934 în „Bulletin linguistique" II [6].

Studiul lui J. Byck asupra procedeului sintactic al repetiției este un model de cercetare complexă a unui fenomen lingvistic, cu distincții riguroase între aspectele formale și cele semantice sau între întrebuințările obiective (gramaticalizate) și cele subiective (afective) și cu o analiză detaliată a valorilor semantice mergând până la înregistrarea separată a unora foarte apropiate între ele, ca : durata, continuitatea, frecvența și chiar intensitatea (la verbe) ; distribuția și repetiția ; intensitatea (la substantive), cantitatea și chiar densitatea. Studiul lui J. Byck constituie o lucrare de pionierat și prin observațiile, oricât de sumare, asupra unor

[2] Jacques Byck, *Studii și articole. Pagini alese*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Florica Dimitrescu, traduceri de Mihai Nasta, București, 1967.

[3] SCL, II, 1951, p. 129.

[4] Vezi *Gramatica limbii române*, București, 1954, vol. al II-lea, p. 349.

[5] Vezi *Gramatica limbii române*, ediția a doua, București, 1963, vol. I, p. 2.

[6] P. 67—85 ; reprodus, în traducere românească, în *Studii și articole*, p. 151—165.

fenomene fonetice implicate în repetiţie : lungimea vocalelor, accentul, intonaţia.

Interesul pentru asemenea probleme nu este străin de calităţile de meloman ale lui J. Byck, organizatorul serilor muzicale de neuitat din anii '50—'60 de la Casa Universităţii. Studiul său din 1937 despre folosirea afectivă a pronumelui personal în română [7] este important nu numai prin soluţia concretă pe care o dă construcţiei discutate (tipul *Vine el tata*), ci mai ales prin demonstrarea rolului intonaţiei în limbajul afectiv, făcută cu notaţii grafice ingenioase şi elocvente.

Cele trei studii menţionate până acum (în ordinea cronologică a publicării : despre repetiţie, despre folosirea afectivă a pronumelui personal şi despre derivaţie şi sintaxă) sunt principalele contribuţii ale lui J. Byck în domeniul gramaticii descriptive a limbii române. Din acelaşi domeniu şi de acelaşi rang ca importanţă este studiul din 1937 consacrat unui interesant mijloc de exprimare a intensităţii prin termeni care redau noţiuni neplăcute [8]. Contribuţii de mai mici dimensiuni, dar nu mai puţin pertinente, sunt cele consacrate femininului peiorativ [9], acordului prin atracţie al verbului cu obiectul său direct sau indirect [10] şi dativului cu funcţie de locativ [11]. După cum a rezultat din enumerarea temelor tratate, toate contribuţiile de gramatică descriptivă ale lui J. Byck se ocupă de sintaxă (în accepţia largă pe care am văzut-o că i-o dădea).

3. În schimb, în studiile de gramatică i s t o r i c ă locul preponderent îl are morfologia, în care se încadrează amplul studiu scris în colaborare cu Al. Graur despre influenţa pluralului asupra singularului substantivelor şi adjectivelor [12], ca şi studiile despre imperativ [13], despre originea infinitivului scurt [14] şi despre pronumele continuatoare ale lat. *ipse* [15] sau notele consacrate schimbărilor de conjugare [16], alternanţei *d*/*ž* [17] şi desinenţelor duble [18]. Singurele contribuţii de sintaxă istorică sunt

[7] *L'emploi affectif du pronom personnel en roumain*, în BL, V, 1937, p. 15—32 ; în *vol. cit.*, p. 114—130.

[8] *„Désagréable" comme moyen de renforcement*, în BL, V, 1937, p. 43—55 ; în *vol. cit.*, p. 102—113.

[9] *Le féminin péjoratif*, în BL, I, 1933, p. 108—110 ; în *vol. cit.*, p. 93—95.

[10] *Etudes de syntaxe et de stylistique roumaines.* I *L'accord du verbe avec l'objet*, în BL, VII, 1939, p. 140—144 ; în *vol. cit.*, p. 166—169.

[11] *Etudes de syntaxe et de stylistique roumaines.* III *Le datif en fonction de locatif*, în BL, VII, 1939, p. 150—153 ; în *vol. cit.*, p. 175—178.

[12] *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I, 1933, p. 14—57 ; în *vol. cit.*, p. 49—92.

[13] *Sur l'impératif en roumain*, în BL, III, 1935, p. 54—64 ; în *vol. cit.*, p. 131—142.

[14] *Origine de l'infinitif abrégé en roumain*, în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, Bucarest, 1959, p. 9—12 ; în *vol. cit.*, p. 145—150.

[15] *Despre câteva pronume personale din limba română*, în „Cum vorbim", III, 1951, 6, p. 20—23 ; *Lat.* ipse *în limba română* [rezumat], în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane", I, 1964.

[16] *Sur les changements de conjugaison en roumain*, în BL, III, 1935, p. 188—189 ; în *vol. cit.*, p. 143—144.

[17] *L'alternance* d/ž, în BL, II, 1935, p. 189—190 ; în *vol. cit.*, p. 100—101.

[18] *Doubles désinences en roumain*, în BL, IV, 1936, p. 200—203 ; în *vol. cit.*, p. 96—99.

cele despre expresiile *ca acela* [19] și *cu tot* [20], la care se poate adăuga cea despre originea negației *deloc* [21], care este la granița dintre lexicologie (etimologie) și sintaxă.

4. Încadrarea unora dintre studiile lui J. Byck la gramatica descriptivă (2.) sau la cea istorică (3.) poate fi controversată, multe dintre ele având, de fapt, un caracter mixt. Atât cele (predominant) descriptive, cât și cele (predominant) istorice nu sunt de obicei pur constatative, ci propun explicația lingvistică, psihologică sau sociologică a fenomenelor discutate, iar în acest scop autorul utilizează o informație bibliografică — românească și străină — la zi, la care se referă nu numai pentru opiniile altor cercetători, ci și pentru paralele din diverse limbi [22]. Prin paralelele cu alte limbi și prin încercarea de a găsi explicații și concluzii de domeniul lingvisticii generale, unele studii de gramatică românească ale lui J. Byck conțin în același timp elemente de gramatică t e o r e t i c ă universală. Dacă în studiul scris în colaborare cu Al. Graur despre influența pluralului asupra singularului nu putem ști în ce măsură interpretarea finală „din punctul de vedere al lingvisticii generale" [23] aparține ambilor autori, studiile la care J. Byck este autor unic indică fără echivoc interesul său pentru degajarea unor „principii" gramaticale a căror valabilitate depășește sfera unei singure limbi sau familii de limbi. Semnificativă este încheierea micului studiu despre femininul peiorativ: „Cred că faptele din limba română pe care le-am semnalat vor înlesni formularea unui principiu general al femininului peiorativ" [24]. Fără să o spună la fel de explicit, tot ca principiu general este prezentată și asocierea noțiunii de ceva neplăcut cu cea de superlativ sau de cantitate [25]. Cât despre studiul *Derivație și sintaxă* — care tratează raporturile dintre formarea cuvintelor (= derivare în sensul larg, incluzând compunerea) și sintaxă sub ambele aspecte: 1. derivate din sintagme și 2. sintaxa derivatelor și în care autorul însuși își afirmă prioritatea pentru studierea celui de al doilea aspect (sintaxa sau regimul derivatelor) — , concluzia, citată parțial mai sus [26], are și aici valoarea unui principiu general al interdependenței dintre sintaxă și alte compartimente ale limbii.

5. În domeniul gramaticii n o r m a t i v e, pe lângă rolul amintit deja pe care l-a avut la elaborarea Gramaticii Academiei, trebuie menționat și faptul că J. Byck a colaborat la redactarea *Micului dicționar ortografic* din 1953 [27] și a *Dicționarului ortoepic* din 1956 și că a conceput

[19] *Etudes de syntaxe et de stylistique roumaines.* II **Ca acela** *en fonction de qualificatif*, în BL, VII, 1939, p. 144—150; în *vol. cit.*, p. 169—175.

[20] *Etudes de syntaxe et de stylistique roumaines.* IV **Cu tot** *„avec"*, în BL, VII, 1939, p. 178—180.

[21] *Negația rom.* **de loc**, în SCL, I, 1950, p. 80—86; în *vol. cit.*, p. 217—224; este unicul fragment publicat dintr-o proiectată cercetare de ansamblu asupra „procedeelor de negație" în limba română (vezi Al. Graur, în prefața la Jacques Byck, *Studii și articole*, p. 2), subiect de care vorbea cu pasiune.

[22] Vezi, în special, studiile citate în notele 8 și 21.

[23] *Studii și articole*, p. 91.

[24] *Ibidem*, p. 95.

[25] Vezi nota 8.

[26] Vezi p. 408 și, mai pe larg, locul citat în nota 3.

[27] Ediții ulterioare: 1954, 1955.

și condus, ca redactor-șef, *Îndreptarul de punctuație* din 1956, care au fost înglobate ulterior, din 1960, în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, folosit practic și astăzi [28]. Nu trebuie uitate nici contribuțiile sale la justificarea normelor ortografice și / sau ortoepice: studiul din 1934 despre ortografia și pronunțarea cuvintelor intrate recent în limba română [29] și studiul din 1954 *Noua ortografie și istoria limbii literare* [30], atât de actual prin dezvăluirea adevăratei istorii a scrierii cu *î/â* și *sînt/sunt* și prin demonstrarea implicită a legitimității literei *î* și a formei *sînt*. Preocupările pentru scriere și efectele ei sunt ilustrate și de interesantul articol din 1959 *Procedee grafice în umorul lui I. L. Caragiale* [31].

6. În domeniul gramaticii c o r e c t i v e se înscriu articolele publicate de J. Byck în revista „Presa noastră" [32], în ultimii șase ani de viață, articole în care a întreprins analize critice ale limbii și stilului presei contemporane.

7. În sfârșit, în domeniul gramaticii d i d a c t i c e a publicat nu numai manuale școlare (în colaborare) — pentru învățământul secundar: gimnazial și liceal — în perioada interbelică și imediat după 1944 [33], ci și articole cu îndrumării generale [34] sau cu modele de predare a unei anumite probleme (propoziția subiectivă și cea predicativă [35]) și chiar recenzia unui manual pentru clasa a IV-a elementară [36].

La toate acestea trebuie adăugate, desigur, cursurile sale universitare de gramatică descriptivă și istorică, de care au beneficiat atâtea serii de studenți ai actualei Facultăți de Litere a Universității din București [37]. Faptul că ele nu au luat o formă multiplicată cât de rudimentar este o pierdere de neînlocuit pentru disciplina noastră. Chiar dacă învățătura predată a rămas în memoria foștilor studenți, e regretabil că nu se pot împărtăși din ea și alții.

[28] Ultima ediție — a patra — datează din 1983.

[29] *Orthographe et prononciation des mots récents en roumain*, în BL, II, 1934, p. 242—245; în *vol. cit.*, p. 253—256.

[30] LR, III, 1954, nr. 6, p. 22—39.

[31] „Gazeta literară", 1958, nr. 9.

[32] *Limba ziarelor noastre*, în II, 1959, nr. 11; *Câteva observații în legătură cu limba și stilul presei*, în III, 1960, nr. 11—12; *Probleme de stil, probleme de gramatică. Limba din „Înainte"*, în VI, 1963, nr. 7, p. 19—20; *Stil și compoziție*, în VI, 1963, nr. 8—9, p. 27—28; *Câte ceva despre telegramele „Agerpres"*, în VI, 1963, nr. 10, p. 29—31; *Note de lectură: „Flacăra Iașului"*, în VI, 1963, nr. 11, p. 27—29; *Spicuiri din reportajele „Făcliei" de la Cluj*, în VI, 1963, nr. 12, p. 12—13; *„Viața nouă" — Galați*, în VII, 1964, nr. 1—2, p. 14—16; *Revista „Lumea" și stilul ei*, în VII, 1964, nr. 3; *Despre ziarul „Informația Bucureștiului" și ... altele*, în VII, 1964, nr. 6—7, p. 28—30.

[33] Al. Rosetti și J. Byck, *Manual de literatura română*, București, 1935, ediția a doua 1946.

[34] *Despre studiul gramaticii*, în „Gazeta învățământului", XVI, 1964, nr. 755, p. 41.

[35] *Propoziția subiectivă și propoziția predicativă*, în „Gazeta învățământului", VII, 1955, nr. 316.

[36] *Despre un manual de gramatică*, în „Scânteia" 1962, nr. 5405, p. 4.

[37] De asemenea, prelegerile ținute pentru participanții străini la cursurile de vară de la Sinaia ale Universității din București (vezi Florica Dimitrescu, *Studiu introductiv* la Jacques Byck, *Studii și articole*, p. 32).

8. Cei care l-am avut profesor în facultate şi îndrumător în cercetare [38] ne bucurăm de privilegiul de a putea face să trăiască paginile lucrărilor sale publicate prin impresia că-l ascultăm citind, cu dicţiune şi intonaţie de adevărat actor, bogăţia de citate cu care îşi ilustra expunerile şi pe care îşi întemeia demonstraţia.

Poate că principala lecţie deprinsă de la profesorul meu pentru studiul gramaticii şi al limbii în general este obligaţia ca orice afirmaţie să fie susţinută de o bază documentară solidă. La el documentaţia era într-adevăr uluitoare prin cantitate şi varietate, cuprinzând limba veche şi cea actuală, literatura scrisă şi cea populară, dialectele sud-dunărene, graiurile dacoromâne şi vorbirea bucureşteană. De bogatul său fişier — din biblioteca personală şi dintr-o prodigioasă memorie — au profitat din plin şi marile lucrări colective la care a colaborat [39]. Tocmai profunda cunoaştere a varietăţii sub care se prezintă realitatea uzului limbii îl făcea să ne înveţe că existenţa unui fapt de limbă nu poate fi niciodată negată, ci numai afirmată, bineînţeles cu atestarea corespunzătoare.

9. Iar ca lecţie morală primită de la J. Byck, nu pot să nu amintesc faptul că, într-o perioadă marcată de mari răsturnări politice şi ideologice, cu implicaţii directe asupra disciplinei noastre, el a fost profesorul care a îndrăznit să-i spună unei studente din anul I derutate de brusca trecere oficială de la marrism la stalinism, în vara anului 1950, că toate acestea nu au importanţă şi că trebuie să creadă doar în adevărurile ştiinţei lingvistice.

Nu puţine dintre aceste adevăruri se găsesc în lucrările — devenite clasice — ale lui J. Byck.

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[38] În cadrul sectorului de gramatică al Institutului de Lingvistică din Bucureşti, unde, pe lângă lucrările amintite deja, J. Byck a colaborat la *Limba română. Fonetică — Vocabular — Gramatică*, Bucureşti, 1956, şi a fost coredactor responsabil al celor trei volume de *Studii de gramatică* (1956, 1957, 1961) şi al primelor două volume de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (1959, 1960).

[39] Vezi şi mărturia lui Al. Graur, *loc. cit.*

Eugen Pavel

MIHAI IŞTVANOVICI ŞI NORMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE (I)

1. Persoana tipografului

Unul dintre ultimii meşteri tipografi care şi-au legat numele de oficina bălgrădeană poate fi considerat şi cel mai prodigios, în comparaţie cu predecesorii săi. Cel care va semna prefeţele sau epilogurile tipăriturilor sale cu numele de Mihai Iştvanovici — sau cu variantele onomastice Mihai Ştefanovici, Mihai Iştvanovici Ipodiaconul, Mihai Ungrovlahul, fiul lui Ştefan, Mihail Stefaneşvili sau Stefanidze — ilustrează, în mod simptomatic, condiţia tipografului medieval, în persoana căruia se întâlneau, adeseori, atât editorul, cât şi traducătorul sau prelucrătorul, diortositorul sau gravorul cărţilor scoase la lumină. Un astfel de cărturar a fost şi Iştvanovici, un adevărat „tipograf literat", cum a fost calificat [1], demersurile sale de impunere a normelor limbii literare fiind demne de remarcat.

Dacă vom adăuga şi ipostaza de stihuitor a acestui contemporan al lui Dosoftei, cultivând nu fără virtuţi literare specia barocă a versurilor la stemă [2], vom fi tentaţi să acceptăm că apelativul care i s-a conferit cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la apariţia *Chiriacodromionului* este pe deplin adecvat.

Originea acestui tipograf a suscitat nu puţine discuţii contradictorii, în lipsa unor informaţii documentare care să elucideze definitiv descendenţa sa. Cei mai mulţi autori au fost înclinaţi să vadă în Iştvanovici un ardelean, pornind de la forma specifică a numelui său [3]. Acestor supoziţii li se adaugă şi o mărturie din Tbilisi, unde ajunsese cândva şi tipograful peregrin, o relatare trimisă la 7 iunie 1883 de un naturalist sas din Ardeal, Friedrich Bayern. Acesta semnala pentru prima dată existenţa

[1] L. Rus, *Un tipograf literat. Evanghelia învăţătoare de Bălgrad, an 1699 şi Mihai Iştvanovici, tipograful din Ungrovlahia*, în „Tribuna", nr. 191, 31 august/12 septembrie 1899, nr. 132, 1/13 septembrie 1899.

[2] Vezi şi Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976, p. 153—155.

[3] Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolite de Valachie*, în „Nouveaux Mélanges Orientaux", Paris, 1886, p. 522; Ghenadie Enăceanu, *Evangheliile. Studii istorico-literare*, Bucureşti, 1895, p. 74; N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 211; Virgil Molin, *Contribuţiuni noi la istoricul relaţiilor culturale cu Orientul ortodox (1709—1712). Un ipodiacon ungrovlah, Mihail, fiul lui Ştefan, meşter de tipar în ţări străine*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXIX, 1961, nr. 3—4, p. 319; Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 108.

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 413—430, Bucureşti, 1994

unei cărți scoase de ungrovlahul Mihai Stefaneșvili, pe care îl consideră „un compatriot, ca să zic așa, al meu, căci eu însumi sunt transilvănean" [4].

Respingând originea ardeleană a lui Mihai Ițtvanovici, Dimitrie Coravu pledează în favoarea provenienței acestuia din Țara Românească [5]. În susținerea unei asemenea ipoteze sunt aduse mai multe argumente, printre care și faptul că tipograful nu a semnat numai cu numele de Ițtvanovici, ci și cu alte formule, în componența cărora intra un calificativ, autograful obișnuit fiind uzitat, de regulă, în Țara Românească, iar adăugirile, atunci când trecea dincolo de granițe. Dacă ar fi fost transilvănean, nu ar fi trebuit să se autointituleze la Bălgrad „cel din Ungrovlahia". Se susține, de asemenea, că în comunicarea naturalistului sas Fr. Bayern se fac de fapt referiri la Ungrovlahia, și nu la Transilvania.

O supoziție de dată mai recentă încearcă să clarifice descendența tipografului, deși nu se depășește nici de data aceasta stadiul unor conjecturi. Văzând în persoana ieromonahului sârb Ștefan din Ohrida pe unul dintre tipografii *Noului Testament de la Bălgrad*, opinie ce mai fusese lansată anterior [6], Pavel Binder [7] presupune că acesta ar putea fi tatăl lui Mihai Ițtvanovici, semnificația numelui fiind aceea de „fiul lui Ștefan". Există elemente cu ajutorul cărora se poate reconstitui o întreagă dinastie de tipografi, inaugurată de Meletie Macedoneanul de la Govora, tatăl lui Ștefan, și încheiată de Mihai, care ar fi trăit, probabil, între anii 1650 și 1720. Dacă acceptăm genealogia propusă, precum și ipoteza că Ștefan din Ohrida ar fi lucrat și la imprimarea *Psaltirii* din 1651, locul de naștere al lui Mihai ar putea fi chiar Bălgradul, centrul de cultură care îl va consacra, peste aproape cinci decenii, ca tipograf. El ar fi deci bălgrădean prin naștere și sârb prin origine, ceea ce ar explica adăugarea sufixului patronomic *-ovici* la numele maghiarizat al tatălui său.

Credem că ipoteza descendenței ardelenești este mai plauzibilă, din moment ce și în tipăriturile de la Râmnic va semna tot cu același nume. În plus, nici unul dintre tipografii munteni și moldoveni care au activat la Alba-Iulia nu apare cu numele maghiarizat, cum este cazul lui Ițtvanovici, fapt care poate fi pus pe seama unor oficianți de stare civilă. Supranumele pe care îl adoptă în finalul predosloviei cărții de la Bălgrad, „Tu ex Uggrovlahia", nu este atât un indiciu al originii sale, cât al credibilității de care dorea să se bucure în lumea ortodoxă transilvană, atât de zguduită atunci. Apartenența la un spațiu în care se formase ca tipograf iscusit, ajungând să se considere muntean prin adopțiune, i se părea, probabil, un semn de autoritate mai convingător decât afirmarea originii sale propriu-zise.

Cert este că Ițtvanovici își va începe ucenicia în Țara Românească, deprinzând meșteșugul tipografic pe lângă Antim Ivireanul. Probabil că

[4] Vezi „Buletinul Societății Geografice Române", IV, 1883, p. 73.

[5] Dimitrie Coravu, *Tipografi de la Râmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei", XIX, 1967, nr. 1—2, p. 46—47.

[6] Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, p. 23; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. CXVI; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 107, nota 527.

[7] Pavel Binder, *Din istoria legăturilor tipografice dintre Țara Românească și Transilvania. Ștefan tipograful Noului Testament din Alba Iulia (1644—1648)*, în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 247—248; vezi și Eugen Pavel, *Meșteri tipografi bălgrădeni între 1567—1702*, în „Apulum", XVII, 1979, p. 304—307.

inițierea sa a început, sub îndrumarea aceluiași mentor, încă de la București, adevărată pepinieră de renumiți meșteri tipografi [8], după care îl va urma pe Antim, în 1694, la Mănăstirea Snagov. Aici își face Iștvanovici debutul tipografic, prin imprimarea, în 1696, a cărții *Orânduiala slujbei Sfinților Constantin și Elena*, în românește și grecește. Cartea este însoțită de opt versuri politice închinate lui Constantin Brâncoveanu și de o prefață în care discipolul își exprimă devotamentul față de dascălul său, care l-a călăuzit pentru această „pârgă și roadă noao a meșteșugului tipografiei".

După trecerea acestui examen tipografic, urmează etapa bălgrădeană, când sosește, în 1698, ca mesager al domnitorului mecenat, care își confirma, astfel, prerogativele de „patronaș adevărat al sfintei Mitropolii de aici din Ardeal", fapt pe care Iștvanovici îl va sublinia în predoslovia sa la *Chiriacodromion*. Iată cum consemnează Samuil Micu, în *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, acest moment: „Era pe vremile acelea la Bălgrad un Ștefan Iștvanovici din Țara Românească venit tipograf, bun meșter, carele au dires tipografiia și au tipărit și cazanii, pentru care lucru la vlădica Atanasie au fost în plăcere și după moartea vlădicului la Bălgrad au rămas el în mitropolie ca un epitrop al tipografiei" [9]. De precizat că Iștvanovici nu a adus aici și material tipografic, cum s-a acreditat uneori, el însuși arătând în epilogul la *Chiriacodromion* că tiparul „au fost foarte vechi și tocit", ceea ce înseamnă că funcționa încă tiparnița rămasă de la Teofil [10].

După acest episod transilvănean, marcat prin cele două apariții notabile din 1699, *Bucoavna ce are în sine deprinderea învățăturii copiilor la carte* și, respectiv, *Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare*, îl regăsim la Râmnic, alături de dascălul său, ajuns acum episcop, unde va primi rangul de ipodiacon și va scoate într-un interval record, între 1706 și 1707, șapte cărți, dintre care două în grecește [11]. Părăsește Râmnicul, împreună cu Antim, care ajunsese în 1708 în scaunul Mitropoliei Ungrovlahiei, pentru ca în scurt timp să pornească, însoțit de ucenicii săi, înspre țara Iviriei, spre Georgia, locul de baștină al mentorului său. Ajuns la Tiflis (Tbilisi), el tipărește, la cererea regelui Vahtang al VI-lea, între anii 1709 și 1711, un număr de 10 cărți [12]. Activitatea sa de cărturar nu se încheie aici. Pelerinajul său va mai cuprinde un popas în Olanda, după cum se menționează într-o scrisoare a lui Antim Ivireanul, din 6 aprilie 1713, către patriarhul Ierusalimului, Hrisant Notaras: „Elevul nostru Mihail are astăzi un an de când a ieșit din Ivir și, după cum am auzit, a trecut

[8] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 321.

[9] Ms. rom. 439, vol. IV, f. 216^{r}—216^{v}, de la BAR, filiala Cluj.

[10] Virgil Molin, *loc. cit.*

[11] La Râmnic a tipărit: *Molitvenic cu Liturghie*, 1706, *Octoih*, 1706 (în slavonă și română), *Adunare Slujbei a Adormirei Născătoarei de Dumnezeu*, 1706 (în slavonă și română), Radu Brâncoveanu, *Cuvânt panegiric la Sf. Nicolae*, 1706 (în grecește), Gheorghe Maiota, *Cuvânt la Patima Domnului*, 1706 (în grecește), urmată de versiunea românească a acestei ediții, în 1707.

[12] Pentru cărțile scoase la Tbilisi a se vedea: C. [Damian P. Bogdan], *Legăturile Țărilor Române cu Georgia*, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie", IV, 1951, nr. 4, p. 158—160; Dan Dumitrescu, *Activitatea tipografică a lui Mihail Ștefan în Gruzia*, în „Studii. Revistă de istorie", XI, 1958, nr. 4, p. 135—138; Ion S. Nanu, *Stemele Georgiei și Țării Românești. Ornamente comune în grafica unor cărți tipărite la București— Tbilisi— Iași, în secolul al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie", VIII, 1966, nr. 2, p. 231—235; Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Iași, 1982, p. 49—53.

foarte greoi calea până la Stolitza; dar cu ajutorul lui Dumnezeu și cu rugăciunile voastre sfințite, a sosit sănătos și de aicea, pentru dorința de o mai mare învățătură, s-a dus în Olanda, dar nu știm cât timp va sta în acele locuri" [13]. Într-o scrisoare anterioară, datând din 21 ianuarie 1713, Antim se referea la progresele ucenicului său, Mihail, în legătură cu înțelegerea pe care o avusese cu Hrisant de a înființa o tipografie grecească la Constantinopol [14]. Motivele călătoriei lui Ștvanovici prin Moscova spre Olanda pot fi puse pe seama necesității de a procura caractere pentru tiparnița georgiană, precum și a dorinței de perfecționare în arta gravurii [15]. Amsterdamul constituia, într-adevăr, un miraj pentru tipografii vremii, care vor face carieră aici, asemenea unui Tótfalusi Kis Miklós, creatorul în oțel al alfabetului gruzin. Tot din această metropolă își procurase țarul Petru I, prin August Demé, în 1706, noile caractere de litere „civile", pe baza cărora se va reforma alfabetul rusesc.

Rămân încă neclare aspectele legate de activitatea lui Ștvanovici în Olanda, precum și de o posibilă revenire a sa la Tbilisi, neexistând suficiente mărturii contemporane în acest sens. Trebuie luată în considerare mențiunea făcută de Dimitrie Cantemir, în 1715, în *Istoria Imperiului Otoman*, privind aducerea în Georgia, „de vreo trei ani încoace", deci în jurul anului 1712, a tiparului grecesc și tipărirea unei cărți cuprinzând laudele Fericitei Fecioare Maria [16]. Întrucât această perioadă se suprapune cu aceea a călătoriei în Olanda a lui Ștvanovici, îl putem identifica în persoana care s-a implicat într-o asemenea acțiune culturală. Reiterând destinul de umanist călător al unui Nicolae Milescu sau Teodor Corbea, biografia lui Mihai Ștvanovici circumscrie un moment de referință al istoriei noastre culturale. Nu întâmplător, periplul său cărturăresc se încheie, în lumina informațiilor care ni s-au transmis, tot în Ardealul care l-a propulsat în circuitul tiparului național și european. Reîntors în locurile natale, la Alba-Iulia, probabil chiar înainte de moartea, la 19 august 1713 [17], a lui Atanasie Anghel, în grațiile căruia intrase, Ștvanovici se va implica, în calitatea sa de epitrop, în construirea bisericii din Măierii Bălgradului, ridicată în 1714, după dărâmarea Mitropoliei lui Mihai Viteazul, reproșându-i-se însă șubrezenia noului edificiu [18]. Ulterior, va primi, în anul 1717, din partea împăratului Carol al VI-lea, titlul de nobil [19], ca o recunoaștere a meritelor sale în consolidarea schimburilor culturale din spațiul românesc medieval.

[13] C. Erbiceanu, *Material pentru complectarea istoriei bisericești și naționale. Documente inedite*, în „Biserica Ortodoxă Română", XV, 1891—1892, p. 391; vezi și E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privind istoria românilor*, vol. XIV, partea a III-a, București, 1936, p. 112.

[14] C. Erbiceanu, *art. cit.*, p. 390.

[15] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 335—337; D. Teodor [Damian P. Bogdan], *Despre Antim Ivireanul*, în „Studii teologice", VII, 1955, nr. 3—4, p. 242—244.

[16] Vezi Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, tradusă de Ios. Hodoșiu, partea I, București, 1876, p. 290, nota 73; vezi și D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 160; Virgil Molin, *art. cit.*, p. 336.

[17] Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Œniponte, 1885, p. 390.

[18] Samuil Micu, *loc. cit.*; cf. și Tim. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 89—90.

[19] Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, Arad, 1918, p. 314; idem, ediția a II-a, Sibiu, 1935, p. 405.

2. Versiunea *Chiriacodromionului* din 1699. Surse principale și secundare

Referințele asupra *Chiriacodromionului* [20] de la Bălgrad nu sunt la fel de numeroase ca acelea despre *Noul Testament* din 1648, de care se leagă notorietatea centrului tipografic transilvan. Cartea s-a bucurat însă de o largă răspândire, cu nimic mai prejos decât aceea a monumentelor literare care au premers-o. Fiind concepută, după cum se arată în predoslovie, „pentru folosul și luminarea neamului nostru rumânesc", tipăritura din 1699 a cunoscut o circulație intensă, astfel că Vasile Pop constata, în disertația sa, că, „după un timp de 130 de ani și mai bine, încă să află mai în toate bisericile Ardealului" [21].

Identificarea izvoarelor care au stat la baza textului nu s-a făcut însă cu aceeași promptitudine, mulți autori, din epoci mai îndepărtate sau mai apropiate, minimalizând importanța și originalitatea cărții. Unele incertitudini îl determinau pe autorul disertației despre tipografiile românești să se întrebe care sunt sursele cărții, întrucât tipograful arată numai că „s-au tipărit de pe alta veche, dar de pe care, de pe cea din Brașov, din anul 1580, sau cea din Bălgrad de la anul 1641, sau după cea din Govora de la anul 1642, sau după cea din Iași de la anul 1643, nu spune. Spune numai că în stil și ortografie s-au făcut oareșicare mutări" [22].

Primele precizări filologice mai exacte ne sunt oferite de către Timotei Cipariu. Cărturarul blăjean sesizase că textul este după cel al *Cazaniei* din 1643, cu „limba și ortografia modernizată", iar *Cazania a doua de la Rusalii* o atribuia lui Mihai Ștvanovici [23]. I. G. Sbiera [24] se raliază opiniei lui Cipariu. Aceste păreri sunt ignorate ulterior, astfel că va căpăta credit, la un moment dat, opinia lui N. Iorga, după care *Chiriacodromionul* nu ar fi decât „o nouă ediție a Cazaniei calvine" [25], adică a *Cazaniei* de la 1641, o retipărire de fapt a celei coresiene din 1580—1581, „în care s-au schimbat la izvodul cel vechi numai unele cuvinte și forme" [26]. Cartea va fi omisă de către unii autori de sinteze, precum N. Cartojan, sau amintită doar tangențial de G. Pascu [27] sau Ovid Densusianu [28].

[20] Titlul este conferit pentru prima dată la noi unei tipărituri, deși nu este întru totul adecvat, având în greceşte semnificația de 'Duminiscescul drum'; cartea ar fi trebuit deci să cuprindă numai cazaniile duminicale, nu și pe cele consacrate sărbătorilor; a se vedea și Nestor Vornicescu, *Cazaniile noastre*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXXVII, 1961, nr. 3—4, p. 193, nota 34; alte tipărituri cu acest titlu vor apărea, în secolele al XVIII-lea—al XIX-lea, la București, în 1732, 1801 și în 1803, la Râmnic, în 1806, la Mănăstirea Neamț, în 1811, și la Iași, în 1816.

[21] Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 27.

[22] *Ibidem.*

[23] Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 118—119.

[24] I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 66.

[25] N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, 1930, p. 25.

[26] Idem, *Istoria literaturii românești. De la 1688 la 1780*. Ediția a II-a revăzută și larg întregită, vol. II, București, 1926, p. 79.

[27] G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 176; este semnalată prima atestare, în epilogul *Chiriacodromionului*, a cuvântului *ortografie*, neconsemnată însă în DLR s.v.

[28] Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea*, în *Opere*, vol. III, București, 1977, p. 61.

O cercetare riguroasă îi va dedica Ştefan Ciobanu[29], care va depista între omiliile lui Ioannykij Haleatovskyj (Galeatovski), editate parţial în *Cheia înţelesului*, scoasă la Bucureşti, în 1678, sau rămasă în versiuni manuscrise, modelul pentru unele dintre cazaniile care nu apăreau la Varlaam.

Unele dintre studiile consacrate *Cărţii româneşti de învăţătură* a lui Varlaam vor face referiri şi la reeditările acesteia, începând cu cea din 1699. Astfel, o abordare exhaustivă datorată lui Florea Mureşanu[30] aduce unele date demne de reţinut în privinţa descrierii *Chiriacodromionului*, menţionându-se dependenţa faţă de izvorul utilizat, cazaniile care apar în plus faţă de original, precum şi sursa introducerilor de la unele cazanii. Cartea i se înfăţişează şi lui I. Lupaş ca „o nouă ediţie, revizuită şi pe alocuri modificată, a textelor din *Cazania* de la Iaşii anilor 1641—1643"[31], cu care face câteva paralele.

Aceste precizări nu îl vor convinge pe I. Coteanu, care va socoti ediţia bălgrădeană doar „o simplă copie tipografică"[32]. Remarca îi va prilejui lui Jacques Byck o intervenţie cu tentă polemică, în care demonstrează că *Chiriacodromionul* este în fond „o ediţie amplificată în ceea ce priveşte numărul textelor şi indicarea izvoarelor; este o ediţie modificată în ceea ce priveşte limba. Modificările de limbă în această carte sunt de aşa natură încât descoperim în ea unul din cele mai importante monumente legate de evoluţia limbii literare româneşti"[33].

Cercetările mai recente întreprinse asupra particularităţilor lingvistice ale *Chiriacodromionului*, analizate în contextul variantei literare sud-vest-ardeleneşti, datorate lui Ion Gheţie[34] sau cele care au încercat o comparaţie între limba originalului şi a celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea[35] au fixat cu exactitate locul acestei tipărituri în istoria scrisului românesc.

S-a impus faptul că ediţia din 1699 nu este o simplă reproducere, o transpunere mecanică a *Cazaniei* lui Varlaam, tipograful însuşi mărturisind în epilog că a supus textul original la o serie de modificări, căci „pre multe locuri nu precum în izvodul cel vechi am lăsat, ce am schimbat au faţa cuvântului, au a vremii, au am mai scăzut, au am mai adaos". Din colaţionarea textelor constatăm că ediţia bălgrădeană cuprinde 81 de cazanii, faţă de 75 în ediţia din 1643, fiind adăugate următoarele şase cazanii: *Cazanie a 2⟨-a⟩ iarăşi la Înviiarea Domnului nostru Isus Hristos*, f. 66^{v} — 73^{v}; *Cazania a 2⟨-a⟩ iarăşi la Dumineca Rusaliilor*, f. 110^{v} —121^{v};

[29] Ştefan Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioannichie Galeatovschi şi literatura românească veche*, Bucureşti, 1938, p. 56—61.

[30] Florea Mureşanu, *Cazania lui Varlaam. 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 131—142.

[31] I. Lupaş, „*Cartea românească de învăţătură" de la 1643 retipărită într-o ediţie transilvană la Alba Iulia în 1699*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 792.

[32] I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 36.

[33] Jacques Byck, *Studii şi articole. Pagini alese*, Bucureşti, 1967, p. 195—196.

[34] Ion Gheţie, *Evoluţia normelor literare în tipăriturile ardeleneşti de la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 443—452; idem, *Baza dialectală a românei literare* (abreviat în continuare: Gheţie, BD), Bucureşti, 1975, p. 351—359.

[35] Constantin Frâncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea*, în SLLF, vol. III, p. 47—80 (abreviat: Frâncu).

Cazanie a 2⟨-a⟩ iarăşi la naşterea Domnului nostru Isus Hristos, f. 310ᵛ — 319ᵛ; *Cazanie a 2⟨-a⟩ iarăşi la botezul Domnului nostru Isus Hristos*, f. 329ʳ — 337ᵛ; *Cazanie la 9 zâle a lui martie pentru muceniia sfinţilor patruzeci de mucenici*, f. 352ʳ — 357ʳ; *Cazanie la 20 de zâle a lui iulie la sfântul şi slăvitul proroc Ilie*, f. 384ᵛ — 391ᵛ.

Pentru cinci dintre aceste cazanii, exceptând-o pe cea din 9 martie, sursa o constituie versiunea românească a omiliilor lui I. Haleatovskyj, apărute în ediţie definitivă la Lvov, în 1665 [36]. Astfel, atât Cazania de la naşterea Domnului, cât şi cea de la botezul Domnului au fost puse de Ştefan Ciobanu în relaţie directă cu cele din *Cheia înţelesului*, apărută la Bucureşti, în 1678. În ceea ce priveşte *Cazania a doua de la Învîere*, s-a stabilit o filiaţie cu textul similar dintr-un manuscris copiat de egumenul Ştefan de la Bistriţa, în 1712, care conţine alte 12 cazanii traduse din culegerea lui Haleatovskyj, aflate în continuarea celor din *Cheia înţelesului*, fiind de altfel coligat [37].

Traducerea românească a omiliilor, iniţiată de mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, fusese încredinţată acelor „dascali luminaţi", amintiţi în predoslovia *Cheii înţelesului*, în cuprinsul căreia au fost imprimate doar 18 cazanii. Tipărirea întregii versiuni realizate în cercul lui Varlaam ar fi continuat, probabil, dacă acesta nu ar fi fost îndepărtat în anul următor, în 1679, din scaunul mitropolitan. Există şi o altă traducere independentă, conservată în manuscrisul BAR 2878, care continuă şirul omiliilor tipărite, în care apare şi *Cazania de la Învierea Domnului*.

Vom reda, pentru exemplificare, câteva pasaje din aceste cazanii, în paralel cu textul corespunzător din izvoarele aduse în discuţie [38].

Cazanie la Naşterea Domnului

Cheia

Într-acela ceas mănâncă omul poamele den pomul den carele fu poruncit să nu mănânce şi pentru aceea scoase Dumnezeu pre om den raiu. Că aşa easte scris în Cartea Bitiei, în 3 capete: „Scoase pre dânsul Domnul Dumnezeu den raiul al hranei ca să lucreze pământul dentru care fu luat". Iară acuma Dumnezeu omului dăruieşte mila sa, că firea lui cea căzută au luat spre sine. (f. 67ʳ)

Ch.

Întru acela ceas mâncă omul poamele din pomul din carele fu lui poruncit să nu mănânce şi pentru aceaea scoase Dumnezău pre om din raiu. Că aşa easte scris în Cartea Bitiii, în 3 capete, stih 23: „Scoase pre dânsul Domnul Dumnezău din raiul al hranii ca să lucreaze pământul dintru carele fu luat". Iară acuma Dumnezău omului dăruieşte mila sa, că firea lui cea căzută au luat spre sine. (f. 311ʳ — 311ᵛ)

[36] Vezi Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 56—59; Dan Horia Mazilu, *Proza oratorică în literatura română veche*, partea a II-a, Bucureşti, 1987, p. 165—169.

[37] Ms. nr. 4648 de la BAR.

[38] Utilizăm următoarele abrevieri ale surselor:

BB — *Biblia*, Bucureşti, 1688.
Caz. — *Carte românească de învăţătură* (*Cazania* lui Varlaam), Iaşi, 1643.
Caz. D. — *Evanghelia învăţătoare*, Mănăstirea Dealu, 1644.
Caz. G. — *Evanghelia învăţătoare*, Govora, 1642.
Ch. — *Chiriacodromion sau Evanghelie învăţătoare*, Bălgrad, 1699.
Cheia — *Cheia înţelesului*, Bucureşti, 1678.
Ev. B. — *Evanghelie*, Bucureşti, 1682.
Ev. B.¹ — *Evanghelia greco-română*, Bucureşti, 1693.
Ev. S. — *Evanghelie*, Snagov, 1697.
NT — *Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
PM — *Poveste la 40 de mucenici*, Bălgrad, 1689.

Carele om dentru voi având şaptezeci de oi şi pierzând una dentr-însele, de au nu va lăsa ceale noaozeci şi noao în pustie şi mearge în urma celi pierdute până când o află pre dânsa şi aflând pre dânsa o pune spre spatele sale, bucurându-să. (f. 67v)

Carele om dintru voi având o sută de oi şi pierzând una dintru dânsele, de au nu va lăsa ceale noaozeci şi noao în pustie şi mearge în urma celi pierdute până când o află pre dânsa şi aflând pre dânsa o pune spre spatele sale, bucurându-să. (f. 311v — 312r)

Cazanie la Botezul Domnului

Cheia

Când au făcut Moisei pentru lăcaş lui Dumnezeu cortul ştiinţii, într-aceaea vreame au făcut o medelniţă de spălare dentru oglindele a fămeilor, întru care medelniţă să spăla preoţii când vrea să între în cortul ştiinţii ca să aducă jârtvă lui Dumnezeu. Cortul easte beseareca creştinească, că aşa zice Duhul Sfânt întru Cartea Cântecilor: „Bune [39] sunt featele Ierusalimului, ca nişte sate a Chidarului şi ca o pliale ce să chiamă solomon". Medelniţa aceaea însămna Sfântul Botez, căci carele om va vrea să între în cortul beseareci, ca să să închine pre sine sângur lui Dumnezeu, în veaci, întâiu să cade lui ca să să speale cu Sfântul Botez, că creştinilor cu oamenii cei necredincioşi şi nebotezaţi să nu cade a avea prieteşug. (f. 81v — 82v)

Ch.

Când au făcut Moisi pentru lăcaş lui Dumnezău cortul ştiinţii, întru aceaea vreame au făcut o medelniţă de spălare dintru oglindele a fămeilor, întru care medelniţă să spăla preoţii când vrea să între în cortul ştiinţii ca să aducă jârtvă lui Dumnezău. Cortul easte beseareca creştinească, că aşa zice Duhul Sfânt întru Cartea Cântecilor: „Bune sânt featele Ierusalimului, ca nişte sate a Chidarului şi ca o pliale ce să chiamă solomon". Medelniţa aceaea însemna Sfântul Botez, căci carele om va vrea să între în cortul beseareci, ca să să închine pre sine sângur lui Dumnezău, în veaci, întâi să cade lui ca să să speale cu Sfântul Botez, că creştinilor cu oamenii cei necredincioşi şi nebotezaţi nu să cade a avea prieteşug. (f. 329r — 329v)

Cazanie la Înviiarea Domnului

Ms. 4648

Văzut-au Sfântul Ioan, cuvântătoriul de Dumnezău, pre un înger pogorând den cer, carele era îmbrăcat într-un nor şi curcubeul era în capul lui, iar faţa lui era ca soarele şi picioarele lui era ca nişte stâlpi de foc. Şi ţinea întru mâna lui o carte deschisă şi stătu cu un picior pre pământ, iar cu altul pre mare şi strigă cu glas mare cu un leu când răcneaşte, precum mărturiseaşte în Apocalipsis, în 10 capete. Deci îngerul acela să înţăleage Hristos, că aşa-l numeaşte pre dânsul proroc Isaia, grăind: „Îngerul sfatului celui mare". Norul însemna trupul omenescu cu care au îmbrăcat Hristos dumnezeirea sa, după cum

Ms. 2878

Vădzut-au Sfântul Ioan Bogoslov pre un înger pogorând din ceriu, carele era îmbrăcat în nuor şi curcubău peste capul lui şi faţa lui lumina ca soarele şi picioarele lui ca stâlpii de foc. Şi ţinea în mâna lui o carte deschisă şi au pus picioarele lui cel drept pre mare, iar cel stângu pre pământ şi au strigat cu glas mare, cum răcneaşte leul. Prin acesta înger să înţăleage Hristos, că aşea l-au numit prorocul Isaiia, dzicând: „Îngerul a marelui sfat". Nuor easte trupul omului cu carele Hristos au îmbrăcat dumnedzăirea sa, precum dzice Apostol Pavel: „Dumnedzău s-au arătat în trup". Curcubău să înţăleage pacea carea

Ch.

Văzut-au Sfântul Ioan Bogoslov (precum scrie la Apocalipsis, în 10 capete, stih 1, 2) un înger pogorându-să din ceriu, îmbrăcat în nuor, şi pre capul lui era curcubeu, şi faţa lui era ca soarele, şi picioarele lui era ca stâlpii de foc. Şi avea în mâna lui o carte deschisă, şi puind piciorul lui cel direpţ pre mare, iară cel stâng pre pământ şi au strigat cu glas mare, ca un leu răcnind. Prin acest înger să închipuiaşte Hristos, că aşa îl numeaşte prorocul Isaiia, zicând: „A mare sfat înger". Nuorul easte trupul omenesc cu carele au îmbrăcat Hristos dumnezeirea sa, precum şi Apostolul Pavel zice că „Dumnezău s-au

[39] Adnotat marginal: *frumoase.*

scrie Apostolul Pavel, grăind: „Dumnezeu să arătă în trup". Curcubeul însemna pace care au dat Hristos oamenilor, că aşa zise către apostoli: „Pacea mea dau voao". Faţa lui Hristos era luminoasă ca soarele că Hristos lumina în lume cu învăţătura sa şi cu lucrurile lui ceale bune. Pentru aceaea au zis: „Eu sânt lumina lumii". Iar cartea să chiiamă tainele lui Dumnezeu, care au descoperit Hristos oamenilor, că singur zise către Dumnezeu, părintele său: „Arătai numele tău oamenilor". (f.118r–118v)

Hristos au dat oamenilor, că au dzis către apostoli: „Pacea mea dau voao". Faţa lui Hristos au fost luminată ca soarele, că Hristos au luminat în lume cu învăţătura sa şi cu fapte bune. Pentru aceaea au dzis: „Eu sânt lumina lumii". Cartea însămneadză tainele dumnedzăieşti, carele Hristos au arătat oamenilor, cum au dzis sângur către Dumnedzău, părintele său: „Am arătat numele tău oamenilor". (f. 20r)

arătat în trup". Curcubeul însemnează odihna carea o au dat oamenilor, precum au zis apostolilor: „Pacea mea dau voao". Faţa lui Hristos au fost luminoasă ca soarele, că Hristos au luminat pre lume cu învăţătura sa şi cu faptele ceale bune. Pentru aceaea au zis: „Eu sânt lumina lumii". Cartea să chiiamă tainele ceale dumnezăieşti, carele le-au descoperit Hristos oamenilor, precum au zis singur către părintele său; „Arătai numele tău oamenilor". (f. 66v–67r)

Compararea acestor fragmente pune în evidenţă raportul care există între *Cheia înţelesului* şi versiunile manuscrise ale omiliilor, pe de o parte, şi ediţia din 1699, pe de altă parte. Cele două cazanii despre care s-a afirmat că descind din ediţia bucureşteană sunt mult mai dependente de original, cu deosebiri aproape insesizabile. O singură inadvertenţă textuală care apare în *Cazanie la naşterea Domnului*, în ediţia din 1678, *şaptezeci de oi*, în loc de *o sută de oi*, este corectată în *Chiriacodromion*. Remarcăm tot în această omilie o nouă echivalenţă a citatului biblic din *Geneză*, sintagma *raiul al hranei* având corespondente *raiul dulceţiei*, în *Palia de la Orăştie*, şi *grădina desfătăciunii*, în *Biblia de la Bucureşti*.

În *Cazanie la botezul Domnului*, identităţile sunt generale, cu menţiunea că o adnotare din *Cheia înţelesului*, *frumoase* pentru *bune*, nu este preluată şi de Iştvanovici. De altfel, procedeul glosării nu este adoptat, în aceste cazanii, şi în ediţia bălgrădeană, deşi va fi folosit, cu intermitenţe, în cuprinsul altora. În situaţiile în care anumiţi termeni sunt explicaţi marginal în *Cheia înţelesului*, în *Chiriacodromion* se optează, de regulă, pentru cuvântul din textul propriu-zis. Astfel, în ediţia din 1678, în *Cazanie la naşterea Domnului*, f. 66v – 74v, apar: *nu periră toţi* — glosat: *nu era periţi*, *pierdută* — *perită*, *oborî* — *rupseră* (cf. *oborâia* Ch. 312v/12), *strica* — *împuţi*, *speaie* — *obroc*, *nepriceperea* — *nebunie*, *păşi* — *călca*, *curvie* — *necurăţie*. Iştvanovici preferă primul termen, la fel cum va proceda şi în *Cazanie la botezul Domnului*, cu următoarele adnotări în tipăritura bucureşteană: *viteaz* — *voinic* (Cheia 83v/7) — *viteaz* (Ch. 331r/13), *fărâmituri* — *bucăţeale* (Cheia 84r/25) — *fărâmituri* (Ch. 332r/11–12), *libovul* — *dragoste* (Cheia 89r/12) — *liubovul* (Ch. 337v/2–3); în trei cazuri este preluată totuşi glosa: *candile*, cu două ocurenţe, este adnotat *făclii* (Cheia 82v/7, 10), cf. *făclii* (Ch. 330r/5-6,9); *deprinde* — *înţeleage* (Cheia 84v/23) — *înţeleage* (Ch. 332v/12); *supt dânsul* — *supt biruinţa lui* (Cheia 86v/14–15) — *supt biruinţa lui* (Ch. 334v/20). Aceste opţiuni lexicale ar putea clarifica şi unele probleme de filiaţie, sugerându-ne posibilitatea ca Iştvanovici să fi utilizat numai o versiune manuscrisă a traducerii omiliilor lui Haleatovskyj pe care au fructificat-o,

parțial, și editorii *Cheii înțelesului*, de care a putut să aibă cunoștință încă din perioada uceniciei sale în tipografia bucureșteană. Mai mult, necesitatea unor surse pentru celelalte cazanii care nu apăruseră în *Cheia înțelesului* impunea folosirea unor traduceri rămase în manuscris. În cazul *Cazaniei la Înviiarea Domnului*, similitudinile de text par să oscileze între cele două versiuni cuprinse în ms. 4648 și 2878. Existența unei alte variante, urmărită mai îndeaproape de Ișvanovici, cu o fidelitate pe care a manifestat-o și în celelalte două cazanii, pare să fie plauzibilă. În această variantă tradusă s-ar regăsi, desigur, și modelul pentru alte două texte care nu sunt atestate în versiunile menționate : *Cazania a doua la Rusalii* și *Cazania la Sf. Ilie*. Cele două cazanii au fost considerate de Ștefan Ciobanu „simple traduceri, frază cu frază" [40] după ediția de la Lvov din 1665.

În ceea ce privește *Cazania de la 9 martie*, se poate stabili o relație cu textul corespunzător din *Evanghelia învățătoare* de la Dealu, din 1644, reluat în cuprinsul *Cazaniei* copiate de popa Ursu din Cotiglet, în 1680 [41], pe care îl întâlnim reprodus și în *Poveste la 40 de mucenici*, scoasă la Bălgrad, în 1689. Corespondențele dintre acest ultim text și *Chiriacodromion* sunt evidente :

Caz. D.

Deaca auzi aceastea Eghimon răcni ca un leu și învață în obeade și în sangiriu să-i bage și să-i ducă în temniță. Sfântul Scrion zise : „N-ai tu nice o voie să ne muncești pre noi, numai a ne întreba". Atunce învață Eghimon dezlegații să-i bage în temniță și învață temnicearii cu tărie să-i păzească și aștepta de venirea craiului. (f. 66r II)

Candin zise : „Ia-ne brânele noastre și trupurile, că nemic noao decât Hristos nu ne trebuie cinste. Atunce craiul zise și învață cu pietri pre gură și pre fețele lor să fie bătuț. Sfintul Candid zise : „Tocmitoriul întunearecului și toate fărădelegile învățătorule, începe de fă să-ți vedem muncile tale". Răcni craiul spre slugile lui și zise : „O, rele slugi, pentru ce nu curând faceți învățătura mea, cum v-am învățat eu ?" (f. 66v II)

PM

Deacă auzi aceastea Eghimonul răcni ca un leu și învață în obeade și în lanțuri să-i bage și să-i ducă în temniță. Sfântul Chirion zise : „N-ai tu nici o voie să ne muncești pre noi. numai a ne întreba". Atunci învață Eghimon dezlegați să-i bage în temniță și învață pre temniceari cu tărie să-i păzească și aștepta venirea craiului. (f. 3r)

Candid zisă : „Ia-ne brânele noastre și trupurile, că nemică noao decât Hristos altă cinste nu ne trebuie. Atuncea craiul zisă și porunci cu pietri pre guri și pre fețele lor să-i bată. Sfântul Candid zisă : „Tocmitoriule întunearecului și a toate fărădelegile învățătoriu, începe de fă să-ți vedem muncile tale. Răcni craiul pre slugile lui și zisă : „O, reale slugi, pentru ce nu faceți curund învățătura mea, cum v-am poruncit ?" (f. 4r)

Ch.

Deci deaca au auzit aceastea Eghimonul, au răcnit că un leu și au învățat în obeade și în lanțuri să-i bage și să-i ducă în temniță. Sfântul Chirion au zis : „N-ai tu nice o voie să ne muncești pre noi, numai a ne întreba". Atuncea au învățat Eghimonul dezlegați (adecă slobozi) să-i bage în temniță și au învățat pre temniceari cu tărie să-i păzască și aștepta venirea craiului. (f. 353v)

Iară unul din voinici, anume Candit, au răspuns zicând : „Ia-ne brânele noastre și trupurile, că nemică noao decât Hristos altă cinste nu ne trebuie". Atuncea craiul au zis și au poruncit cu pietri preste guri și preste fețele lor să-i bată. Iară Sfântul Candid au zis : „Tocmitoriul întunearecului și a toate fărădelegile învățătoriu, începe de fă să-ți vedem muncile tale". Și răcnind craiul pre slugile lui, le-au zis : „O, reale slugi, pentru ce nu faceți curând învățătura mea, cum v-am poruncit ?" (f. 354v)

[40] Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 58.
[41] Ms. nr. 4182 de la BAR.

Raportându-ne la izvorul principal al *Chiriacodromionului*, vom mai evidenţia câteva extensii ale textului faţă de originalul moldovean, completări efectuate de Iştvanovici potrivit acelei precizări din epilog în care arată că, „unde am mai adaos câte ceva, am socotit mai spre întărire". Aşa cum remarca Florea Mureşanu [42], la cele opt cazanii, care la Varlaam începeau direct cu textul Evangheliilor, s-a adăugat, în ediţia din 1699, câte un scurt „cuvânt înainte". Aceste introduceri noi apar la următoarele texte: *Cazanie la Dumineca vameşului şi a fariseului*, f. 1^{r}; *Cazanie la Dumineca feciorului celui curvariu*, f. 4^{v}; *Cazanie la Dumineca lăsatului de carne*, f. 10^{v}; *Cazanie la Dumineca lăsatului de brânză*, f. 14^{r} — 14^{v}; *Cazanie la Dumineca a doa a Sfântului Post*, f. 25^{v} — 26^{r}; *Cazanie la Dumineca a treia a Sfântului Post*, f. 28^{v} — 29^{r}; *Cazanie la Dumineca a patra a Sfântului Post*, f. 34^{v}; *Cazanie la Dumineca a cincea a Sfântului Post*, f. 37^{r}. La celelalte cazanii duminicale, în care textul introductiv exista şi la Varlaam, se adaugă, de asemenea, subtitlul *cuvânt înainte*.

Aceste succinte introduceri sunt preluate din *Cazania* de la Govora, din 1642, sau din cea de la Dealu, din 1644, cu unele modificări, după cum rezultă din exemplul următor:

Cazanie la Dumineca a treia a Sfântului Post

Caz. G./D.

Dumnezeu cel de oameni iubitoriu şi blând pre toţi-i chiiamă cătră sine cu glas dulce pentru făgăduiala veacilor celor dulci. Şi carii vin cătr-însul îi răpaosă în cămara slavei sale. Iară celui ce va să margă dup-însul îi porânceaşte să se leapede de sine şi nemică să nu facă pre voia lui, ce numai voia Domnului său. Deacii şi crucea sa înveţă să ia şi cu aceaea să se într-armeze spre răbdare şi împotriva puterilor celor ce stau împrotivă, cum mai chiar să auzim astăzi întru Evanghelie. (p. 173)

Ch.

Dumnezău cel blând şi iubitoriu de oameni pre toţi îi chiiamă cătră sine cu glas dulce pentru făgăduinţa veacilor celor buni. Şi carii merg cătră dânşul îi odihneaşte în cămara slavei sale. Iară celui ce va să meargă după dânsul îi porunceaşte să să leapede de sine şi nimic să nu facă (din ceale reale) pre voia sa, ce numai voia Domnului său. Decii şi crucea sa înveţă să ia şi cu aceaea să să înarmează spre răbdare şi împotriva puterilor celor ce stau împonciş noao, cum mai chiiar vom auzi acum dintru Evanghelie. (f. 28^{v}—29^{r})

Editorul bălgrădean realizează astfel o simetrie compoziţională în cadrul lucrării. Structura cazaniilor este întregită prin aceste mici prefeţe, care constituiau, potrivit tratatelor de omiletică, acea parte indispensabilă denumită *exordium*, după care se succedau tema şi propoziţiunea, cuprinzând ideea centrală dogmatică sau morală a omiliei, pericopa evanghelică, dispoziţiunea, constând în împărţirea pe idei a textului oratoric, apoi naraţia sau tratarea propriu-zisă şi, în final, epilogul sau peroraţia, cu o recapitulare a principalelor idei, însoţite uneori de exortaţie, un îndemn la transpunerea în fapte a adevărurilor expuse. Definită ca o formă specială de predică, omilia constă în interpretarea practică a pericopelor biblice, în timp ce predica se poate sau nu lega de pericopa zilei [43].

[42] F. Mureşanu, *op. cit.*, p. 138.

[43] Vezi, în acest sens, Petre Procopoviciu, *Omilia şi predica (studiu istoric-omiletic)*, Oradea, 1933, p. 68—71; Dan Horia Mazilu, *Proza oratorică...*, p. 147—151.

Cazaniile duminicale din cărţile lui Varlaam şi Iştvanovici alternează caracteristicile omiliei analitice, în care pericopa este tălmăcită verset cu verset, cu cele ale omiliei sintetice, în care se face o exegeză a pericopei, în general, având deci configuraţia unei omilii combinate. În ediţia din 1699, cazaniile duminicale au o structură simplificată, la fel ca la Varlaam, fiind alcătuite din cuvântul înainte, pericopa (zaceala) evanghelică şi naraţia, divizată, de regulă, în două învăţături. Un număr de 46 de cazanii urmează această linie compoziţională, iar alte opt încep direct cu predica, fără ca ea să mai fie precedată de introducere şi de fragmentul evanghelic. Acestea sunt cazaniile la Sâmbăta lui Lazăr, Joia Mare şi noaptea spre Vineri, Sâmbăta cea Mare, Înviere, Înălţarea Domnului, Duminica Sfinţilor Părinţi, Duminica Rusaliilor şi Duminica Mare a tuturor sfinţilor. Această structură o întâlnim şi în cazaniile, din partea a doua a cărţii, privitoare la praznicele împărăteşti şi ale sfinţilor, o suită de predici tematice. Fiecare cazanie se încheie cu epilogul, foarte concis şi înglobat în text, care este introdus prin sintagma concluzivă *pentru aceaea*. Cele cinci cazanii care provin din versiunea românească a omiliilor lui Haleatovskyj diferă sub raport compoziţional de celelalte; ele se deschid printr-un verset biblic, care constituie tema, urmat de *exordium*, mai extins decât cuvântul înainte din cuprinsul cazaniilor duminicale. Naraţia are o întindere mult mai mare decât aceea a cazaniilor preluate din ediţia ieşeană. Concluzia, cuprinsă într-un paragraf aparte, este introdusă, de regulă, prin formula de adresare *pravoslavnicilor creştini* şi este alcătuită atât dintr-o peroraţie, cât şi dintr-o exortaţie.

Completările aduse textului din 1643 sunt sesizabile şi în alte compartimente. Astfel, sunt traduse toate cuvintele şi contextele redate în slavonă. Se indică fragmentele evanghelice nu numai prin pericopele (zacealele) împărţite pentru uzul liturgic, ca în *Cazania* ieşeană, ci şi prin capitole şi versete. În plus, parafrazările şi referinţele la pasajele biblice din comentariile omiletice ale lui Varlaam sunt reluate şi amplificate prin citate complete din *Vechiul* şi *Noul Testament*. În special, în cadrul cazaniilor la Duminicile Triodului, textele lui Iştvanovici au o amploare mai mare, cu lecţiuni frecvente preluate din *Biblia de la Bucureşti* şi, uneori, din *Noul Testament de la Bălgrad*. Aceste adăugiri, cum ar fi cele din *Cazanie la Dumineca lăsatului de carne* sau din *Cazanie la Dumineca lăsatului de brânză*, lasă să se întrevadă o prelucrare mult mai minuţioasă la începutul cărţii, în comparaţie cu predicile de la sărbătorile împărăteşti şi ale sfinţilor, care sunt transpuse din ediţia lui Varlaam aproape identic.

Vom prezenta, în paralel, câteva pasaje din versiunile *Cazaniei la Dumineca lăsatului de carne*:

Caz.	Ch.	BB
Aşe-au giudecat Dumnedzău Sodomul şi Gomorul şi pre ceia ce să rădicase prè Moisi proroc să deschise pământul de-i înghiţi de vii.	Întru acesta chip au giudecat Dumnezău Sodomul şi Gomorul. (Precum scrie la Facere în 19 cap., stih 24, 25, de zice: Şi Do-	Şi Domnul au plouat pre Sodom şi pre Gomor iarbă pucioasă şi foc de la Domnul den ceriu. Şi au surpat cetăţile aceastea şi tot împre-

Şi pre Navan ce făcea rău lui David îl certă aşea, cât mulţămi David lui Dumnedzău, dzicând: „Blagoslovit să hie acela carele au giudecat răutatea mea despre Navan". (f. 26r)

mnul au plouat pre Sodom şi pre Gomor iarbă pucioasă şi foc de la Domnul din ceriu. Şi au surupat cetăţile aceastea şi tot împrejurul şi pre toţi câţi lăcuia în cetăţi şi toate câte răsar den pământ). (p. 13a)

Aşijderea şi pre ceia ce să rădicasă asupra lui Moisi proroc s-au deşchis pământul de i-au înghiţit de vii. (Precum mărturiseaşte la Cartea Numerilor, în 16 capete, stih 32, 33, de zice: Şi s-au deşchis pământul şi înghiţi pre dânşii şi casele lor şi pre toţi oamenii ce era cu Core şi dobitoacele lor. Şi s-au pogorât ei şi toate câte era la dânşii vii în iad şi i-au acoperit pre dânşii pământul şi au perit din mijlocul adunării).

Şi să deşchise pământul şi înghiţi pre dânşii şi casele lor şi pre toţi oamenii ce era cu Core şi dobitoacele lor. Şi se pogorâră ei şi toate câte-s la dânşii vii în iad şi-i acoperi pre dânşii pământul şi periră den mijlocul adunării. (p. 108a, b)

Şi pre Naval carele făcea rău lui David l-au certat cât au mulţămit David lui Dumnezău şi au zis: „Blagoslovit Domnul carele au giudecat giudecata ocărâi meale din mâna lui Naval". (Precum scrie la întâia Carte a împăraţilor, cap. 25, stih 39). (f. 12v)

„Blagoslovit Domnul carele au judecat judecata ocării meale den mâna lui Naval". (p. 216 a)

Caz.

A treia giudecată va hi după svârşitul aceştii lumi, când va purcede glasul lui Dumnedzău în bucinul acel îngeresc, carele va bucina de va deştepta morţii şi-i va chema la giudeţ. (f. 26v)

Ch.

A treia giudecată va fi după săvârşitul aceştii lumi, când va purceade glasul lui Dumnezău în bucinul acel îngeresc, carele va bucina de va deştepta morţii şi-i va chiema la giudeţ. (Precum grăieşte Pavel Apostol, mărturisind la Carteă cea dintâi către soloneani, în patru capete, stih 16, zicând: Că însuşi Domnul, cu strigarea îndemnării, cu glasul arhanghelului şi cu trâmbiţa lui Dumnezău, pogorî-va din ceriu şi cei morţi întru Hristos vor învia întâiu). (f. 13r)

NT

Că însuşi Domnul, cu strigarea îndemnăriei, cu glasul arhanghelului şi cu trâmbiţa lui Dumnezău, pogorî-va den ceriu şi cei morţi întru Hristos vor învia întâiu. (f. 275v)

BB

Căci acesta Domnul, cu poruncă, cu glas de arhanghel şi cu trâmbiţa lui Dumnezău, să va pogorî den ceriu şi cei morţi întru Hristos vor învia întâiu. (p. 893b)

Se observă că pentru pasajele biblice din Vechiul Testament Iştvanovici apelează, fără rezerve, la BB, în timp ce pentru Epistolele pauline, de exemplu, acordă credit NT. Opţiunile sale nu sunt totuşi fixe, pentru că în alte citate similare revine la BB. Iată un exemplu :

Ch.	NT	BB
Grăieşte fericitul Pavel Apostol la întâia Carte către corinteani, cap. 13, stih 12, zicând : Pentru că vedem acum prin oglindă ca într-o gâcitură, iară atunci faţă la faţă. (f. 110^{v})	Că vedem acum ca prin oglindă şi prin cuvinte întunecate, iară atunce faţă făţiş. (f.235^{r})	Pentru că vedem acum pren oglindă, ca întru o gâcitură, iar atuncea faţă la faţă. (p. 872a)

Citatul anterior este prezent în tema *Cazaniei a doua de la Rusalii*, text care descinde dintr-o traducere a omiliilor lui Haleatovskyj şi nu constituie un adaos al lui Iştvanovici. Citatele existente deja în izvorul utilizat sunt deseori transferate ca atare, fără a mai fi confruntate şi, eventual, modificate potrivit versiunii din BB. Vom exemplifica cu un fragment din *Isaia*, cap. 53, versetul 5, din *Cazanie la Gioi Mari :*

Caz.	Ch.	BB
Acela easte rănit pentru nedireptăţile noastre şi easte ucis pentru răutăţile noastre şi cu ranele lui sintem tămăduiţi. (f. 101^{r}—101^{r})	Acela easte rănit pentru nedireptăţile noastre şi easte ucis pentru răutăţile noastre şi cu ranele lui sântem tămăduiţi. (f. 52^{r})	Şi el să răni pentru păcatele noastre şi să bolnăvi pentru fărădelegile noastre, învăţătura păcii easte noao întru el, cu rana lui noi ne-am vindecat. (p. 484b)

Întru-un grupaj de cinci citate din *Noul Testament* dispus după predoslovie, apar similitudini cu ediţia din 1648, însă unele diferenţe ne conduc la BB : în fragmentul din *Apocalipsis*, cap. 22, găsim formele *ce fac poruncile* şi *să între în cetate*, care concordă cu BB, pe când în NT avem *ce ţiu poruncile* şi *să între în oraş ;* finalul versetului 19 din cap. 14 al Epistolei întâi către corinteni este *în limbă streină*, ca în BB, faţă de *într-altă limbă*, în NT.

Chiar dacă schimbările în cadrul textului din 1699 nu s-au efectuat în mod consecvent, plusurile şi remanierile pe care le-am pus în evidenţă confirmă calităţile de revizor şi de editor ale lui Iştvanovici.

Una dintre sursele de bază pe care acesta le foloseşte în cuprinsul *Chiriacodromionului*, nesemnalată până în prezent, este *Evanghelia* de la Snagov, din 1697. Observând diferenţe mai mari în textul pericopelor, faţă de cele din cadrul cazaniilor, am exclus posibilitatea ca numai aceste părţi să fie rezultatul unei prelucrări mai radicale sau al unei noi traduceri. O confruntare cu versiunile tipărite ale *Evangheliei* din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea ne-a permis să identificăm în ediţia lui Antim Ivireanul izvodul pe care tipografiul de la Bălgrad l-a urmat cu o mare fidelitate. Noua versiune a evangheliilor, transpusă după originalul grec, care fusese inaugurată prin ediţia de la Bucureşti, din 1682, şi continuată prin *Evanghelia greco-română*, apărută tot la Bucureşti, în 1693, era considerată de Iştvanovici mult mai adecvată şi de o mai mare autoritate. Împărţirea

evangheliilor pe zile şi sărbători, potrivit tipicului grecesc, constituia un argument în plus [44]. Tipăritura de la Snagov, „diortosită mai cu multă nevoinţă", după cum se arată în titlu, era, în acelaşi timp, opera dascălului său, în al cărui cerc s-a format înainte de venirea la Alba-Iulia.

Această preferinţă pentru *Evanghelia* lui Antim Ivireanul pare să nu fi fost determinată numai de afinităţile existente între discipol şi mentor, având un suport de ordin confesional şi cultural. În îndreptarul dogmatic, liturgic şi canonic, în 22 de puncte, alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, împreună cu mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, pe care arhiepiscopul Atanasie îl semnase, în ianuarie 1698, cu prilejul hirotonisirii sale de la Bucureşti, se recomanda în mod expres : „Trebuie, arhieria ta, Evanghelie ce pui să se citească, au sloveneaşte, au rumâneaşte, precum s-au tipărit în zilele blagoce ⟨stivului⟩ şi luminatului domn, Io. Costandin Basarab Voievod a toată Ungrovlahia" [45]. Adoptând această mărturisire de credinţă, Atanasie Anghel îi va cere, desigur, lui Iştvanovici să urmeze, în noua ediţie a *Cazaniei*, instrucţiunile din paragraful respectiv, ceea ce venea în consonanţă cu opţiunile iniţiale ale tipografului.

Vom ilustra această filiaţie directă prin câteva exemplificări :

Cazanie la Dumineca feciorului celui curvariu
(*Evanghelia* de la Luca, cap. 15, vers. 11—17)

Caz.

Dzise Domnul : Un om oarecarele avea doi feciori. Şi dzise cel mai tânăr tătâne-său : „Părinte, dă-mi ce mi să vine partea de avuţie". Şi le împărţi lor avuţiia. Şi nu după multe dzile, strânsă tot feciorul cel mai mic şi să duse într-o lature departe şi acolo adăvăsi avuţiia sa petrecând cu curvele. Şi deaca adăvăsi el to*t*, fu foamete mare într-aceaea lature şi acela începu a flămândzi. Şi să duse de să lipi de unu*l* ce lăcuia într-aceaea lature. Şi-l tremise pri îns în holdele sale să pască. Şi jeluia să-ş sature pântecele său de rădăcinele ce mânca porcii şi nime nu-i da lui. Şi veni întru sine şi dzise : „Câţi nămiţi la părintele mieu le prisoseaşte pâine, iară eu moriu de foame". (f. 8^{r}—8^{v})

Ev. S.

Zis-au Domnul pilda aceasta : Un om avea doi feciori. Şi au zis ce*l* mai tânăr di*n* ei tătâne-său : „Tată, dă-mi partea ce mi să cade de avuţie". Şi le-au împărţit lor avuţiia. Şi nu după multe zâle, adunând toate, feciorul cel mai tânăr s-au dus într-o ţară departe şi acolo au răsipit toată avuţiia sa vieţuind întru dezmierdăciuni. Şi chieltuind el toate, fost-au foamete mare întru acea ţară şi el au început a să lipsi. Şi au mers de s-au lipit lângă un lăcuitoriu dentru acea ţară. Şi l-au trimis pre el la satul său să pască porcii. Şi doriia să-ş sature pântecele său de rădăcinile ce mânca porcii şi nime nu da lui. Iară viindu-şi în fire, au zis : „Că*t* argaţi ai tătâne-mieu să satură de pâine, iară eu pieiu de foame". (f. 89^{r})

Ch.

Zis-au Domnul pilda aceasta : Un om avea doi feciori. Şi au zis cel mai tânăr din ei tătâne-său : „Tată, dă-mi partea ce mi să cade de avuţie". Şi le-au împărţit lor avuţiia. Şi nu după multe zile, adunând toate, feciorul cel mai tânăr s-au dus într-o ţară departe şi acolo au răsipit toată avuţiia sa vieţuind întru dezmierdăciuni. Şi chieltuind ei toate, fost-au foamete mare întru acea ţară şi el au început a să lipsi. Şi au mers de s-au lipit lângă un lăcuitoriu dintru acea ţară. Şi l-au trimis pre el la satul său să pască porcii. Şi doriia să-ş sature pântecele său de rădăcinile ce mânca porcii şi nime nu da lui. Iară viindu-şi în fire, au zis : „Câţi argaţi ai tătâne-mieu să satură de pâine, iară eu pieiu de foame". (f. 4^{v}—5^{r})

[44] Vezi Ghenadie Enăceanu, *art. cit.*, p. 9 ; Tit Simedrea, *Evanghelia — Carte liturgică în limba română*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1114—1117.

[45] T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 244.

Parcurgerea acestor pasaje paralele evidenţiază discordanţele faţă de ediţia ieşeană şi, în acelaşi timp, identitatea sub raport textual a pericopelor cuprinse în *Evanghelia* din 1697 cu cele aşezate de Iştvanovici în faţa cazaniilor din ediţia de la Bălgrad. Referindu-ne la fragmentul evanghelic reprodus, vom consemna câteva concordanţe lexicale în textele corespunzătoare din secolul al XVII-lea, menite să releve similitudini şi diferenţe edificatoare în această privinţă :

a) *părinte* (Caz., Caz. D.) — *tată* (NT, Ev. B., BB, Ev. B.[1], Ev.S., Ch.);

b) *să duse* (Caz., Ev. B., BB, Ev. B.[1]) — *să delungă* (Caz. D.) — *s-au dus* (Ev. S., Ch.);

c) *lature* (Caz.) — *laturi* (Caz. D.) — *ţânut* (NT) — *oraş* (Ev. B., Ev. B.[1]) — *ţară* (BB, Ev. S., Ch.);

d) *adăvăsi* (Caz.) — *răsipi* (Caz. D., NT, Ev. B., BB, Ev. B.[1]) — *au răsipit* (Ev. S., Ch.);

e) *petrecând cu curvele* (Caz.) — *veţuind curveaşte* (Caz. D.) — *vieţuind cu răsipeală* (NT) — *vieţuind curveaşte* (Ev. B., Ev. B.[1]) — *vieţuind* (BB) — *vieţuind întru dezmierdăciuni* (Ev. S., Ch.);

f) *adăvăsi* (Caz.) — *pierdu* (Caz. D.) *amistuind* (NT) — *cheltuind* (BB, Ev. B.[1]) — *chieltuind* (Ev. B., Ev. S., Ch.);

g) *unul ce lăcuia* (Caz.) — *cetăţeanii* (Caz. D.) — *oroşan* (Ev. B., Ev. B.[1]) — *lăcuitoriu* (NT, BB, Ev. S., Ch.);

h) *holdele sale* (Caz.) — *satele sale* (Caz. D.) — *câmpul său* (NT, BB) — *câmpul lui* (Ev. B., Ev. B.[1]) — *satul său* (Ev. S., Ch.);

i) *rădăcinele* (Caz.) — *mâncare* (NT) — *mâncarea* (Ev. B.) — *roşcovi* (BB) — *rădăcinile* (Caz. D., Ev. B.[1], Ev. S., Ch.);

j) *nămiţi* (Caz.) — *năiemnici* (Caz. D.) — *năimiţi* (NT, BB) — *argaţi* (Ev. B., Ev. B.[1], Ev. S., Ch.).

Elementele convergente, care sunt constante numai în *Evanghelia* de la Snagov şi în *Chiriacodromion*, probează, în mod indubitabil, raportul de dependenţă pe care l-am identificat.

În susţinerea acestei afirmaţii, vom mai aduce un exemplu :

Cazanie la Dumineca a 13⟨-a⟩ după Rusalii
(*Evanghelia* de la Matei, cap. 21, vers. 33—44)

Caz.

Dzise Domnul pilda aceasta : Un om oarecarele era căsaş şi răsădi o vie şi o îngrădi cu gard şi săpă într-însă călcătoare şi zidi turn şi o deade *lucrătorilor şi să duse. Iară deacă să apropie vremea culesului, trimise slugile să ia roada. Şi prinsără* lucrătorii slugile. Deci pre unii bătură, pre alţii ucisără, iară pre alţii cu pietri-i ucisără. Şi iarăş tremise alte slugi mai mulţi decât întâiu şi le făcură lor aşijdere. Mai

Ev. S.

Zis-au Domnul pilda aceasta : Un om oarecarele era casnic, carele au sădit vie şi o au îngrădit cu gard şi au săpat întru dânsa teasc şi au zidit turnu şi o au dat lucrătorilor şi s-au dus. Iară când s-au apropiat vreamea roadelor, trimis-au pre robii săi către lucrători ca să ia rodurile ei. Şi prinzând lucrătorii pre robii lui, pre unul l-au bătut, pre altul l-au ucis, pre altul l-au ucis cu pietri. Şi iară au trimis şi

Ch.

Zis-au Domnul pilda aceasta : Un om oarecarele era casnic, carele au sădit vie şi o au îngrădit cu gard şi au săpat întru dânsa teasc şi au zidit turn şi o au dat lucrătorilor şi s-au dus. Iară când s-au apropiat vremea roadelor, trimis-au pre robii săi către lucrători ca să ia rodurile ei. Şi prinzând lucrătorii pre robii lui, pre unul l-au bătut, pre altul l-au ucis, pre altul l-au ucis cu pietri. Şi iară au trimis şi

apoi tremise la dânşi fiiul său, dzicând că ,,să vor ruşina de fiiul mieu". Iară lucrătorii, deacă văzură fiiul, dziseră ande sine: ,,Acesta easte moşnean. Veniţi să-l ucidem pri-ns şi să ţinem ocina lui". Şi-l scoasără afară din vie şi-l ucisără. Deaci deaca va veni domnul viei, ce va face lucrătorilor acelora? Şi dziseră lui: ,,Răii rău-i va piarde şi viia va da altor lucrători carii vor da roada în vreamea sa". Şi grăi lor Isus: ,,N-aţ cetit vrodată în scripturi, piiatra care nu o socotiră ziditorii, aceasta fu în capul unghiului? De la Dumnedzău fu aceasta şi easte minunată între ochii noştri. Pentr-acea grăiesc voaă că să va lua de la voi împărăţiia lui Dumnedzău şi va hi dată limbiei ceiia ce va da roada ei. Şi cela ce va cădea pre aceasta piatră să va zdrobi, iară pre cela ce va cădea sfărâma-l-va pri ins". (f. 278^{v} — 279^{v})

pre alte slugi mai multe decât dintâi şi le-au făcut şi acelora aşijderea. Iară mai pre urmă au trimis către dânşii pre fiiul său, grăind că ,,să vor ruşina de fiiul mieu". Iară lucrătorii, văzând pre fiiul, au zis întru sine: ,,Acesta easte moşteanul. Veniţi să-l ucidem pre dânsul şi să ţinem moşiia lui". Şi apucând pre dânsul, l-au scos afară din vie şi l-au ucis. Deci când va veni stăpânul viei, ce va face lucrătorilor acelora? Zis-au lui: ,,Pre cei răi cu rău va piiarde şi viia o va da altor lucrători carii vor da lui rodurile la vremea sa". Zis-au lor Isus: ,,Dară n-aţi citit niciodinioară în scripturi, piiatra care nu o socotiră ziditorii, aceasta s-au făcut în capul unghiului? De la Domnul s-au făcut aceasta şi easte minunată întru ochii noştri". (f. 46^{r})

pre alte slugi mai multe decât dintâi şi le-au făcut şi acelora aşijdirea. Iară mai pre urmă au trimis către dânşii pre fiiul său, grăind că ,,să vor ruşina de fiiul mieu". Iară lucrătorii, văzând pre fiiul, au zis întru sine: ,,Acesta easte moşteanul. Veniţi să-l ucidem pre dânsul şi să ţinem moşiia lui". Şi apucând pre dânsul, l-au scos afară din vie şi l-au ucis. Deci când va veni stăpânul viei, ce va face lucrătorilor acelora? Zis-au lui: ,,Pe cei răi cu rău va piiarde şi viia o va da altor lucrători carii vor da lui rodurile la vremea sa". Zis-au lor Isus: ,,Dară n-aţi cetit niceodinioară în scripturi, piiatra carea nu socotiră ziditorii, aceasta s-au făcut în capul unghiului? De la Domnul s-au făcut aceasta şi easte minunată întru ochii noştri. Pentru aceaea grăiesc voao, că să va lua de la voi împărăţiia lui Dumnezău şi va fi dată limbii ceiia ce va da roadele ei. Şi cela ce va cădea pre aceasta piiatră să va zdrobi, iară pre cela ce va cădea sfărâma-l-va pre dânsul". (f. 178^{v}—179^{r})

Compararea versiunilor acestui fragment evanghelic indică aceeaşi relaţie a ultimelor două texte. Sesizăm că versetele finale 43—44 nu sunt redate în *Evanghelia* de la Snagov, fapt care l-a determinat pe Iştvanovici să le completeze cu cele din versiunea lui Varlaam. Vom menţiona, în subsidiar, că în *Cazania* lui Varlaam, în exemplarele de tipul B, apare un *bourdon*, pe care l-am subliniat în text, omisiunea fiind corectată în exemplarele aparţinând variantei A [46]. În schimb, în *Cazania* de la Dealu este perpetuată această lacună, ceea ce denotă că tipografii munteni au avut la dispoziţie numai un exemplar din seria B.

Înlocuirea fragmentelor evanghelice este efectuată de editorul de la Bălgrad în toate cele 46 de cazanii care au în structura lor o pericopă. Am specificat anterior că prima parte mai conţine opt cazanii, în care predica nu este precedată de o lecţiune biblică (vezi *supra*), la fel ca la Varlaam, la care se adaugă cele de la Înviere şi Rusalii, preluate după colecţia lui Haleatovskyj.

[46] Saltul de tip ,,bourdon" a fost semnalat de Gavril Hango, *Carte românească de învăţătură*, în ,,Telegraful român", L, nr. 135, 3/16 decembrie 1902, p. 549; vezi şi Florea Mureşanu, *op. cit.*, p. 125—126; în ediţia diplomatică a *Cazaniei lui Varlaam*, din 1943, p. 224, J. Byck înregistra lacuna, ceea ce arată că a folosit numai un exemplar B, dar propunea o reconstituire aproximativă a textului.

O precizare se impune aici. Două fragmente evanghelice se abat în *Cazania* din 1643 și în *Chiriacodromion* de la pericopa zilei. La Duminica a 23-a după Rusalii, la Varlaam și Iștvanovici, se prevede lecțiunea din *Evanghelia* lui Luca, cap. 12, vers. 33—40, față de cap. 8, vers. 26—29, din ediția lui Antim Ivireanul. Aceeași inadvertență apare și la Duminica a 30-a după Rusalii, unde citatul este din *Evanghelia* lui Luca, cap. 9, vers. 57—62, în edițiile de la Iași și Bălgrad, și din cap. 18, vers. 18—27, în ediția de la Snagov. Iștvanovici nu mai înlocuiește conținutul pericopelor de la cele două duminici, în conformitate cu tipicul grecesc adoptat în *Evanghelia* din 1682 și urmat și în cea din 1697. O modificare atât de radicală ar fi antrenat o inadecvare cu textul comentariului omiletic și, concomitent, necesitatea de a compune sau prelucra cazanii noi, ceea ce ar fi amânat publicare cărții. El a preferat să păstreze același conținut cu cel din *Cazania* lui Varlaam, dar a preluat versiunea pericopei tot din *Evanghelia* din 1697, după cum urmează : la Duminica a 23-a după Rusalii, lecțiunea prevăzută în ediția de la Snagov pentru Sâmbătă, la 28 de săptămâni după Rusalii ; la Duminica a 30-a a recurs la zaceala pentru Sâmbătă, la 26 de săptămâni după Rusalii.

Elementele de critică textuală au reliefat cu pregnanță modul laborios în care Mihai Iștvanovici a conceput noua ediție a cazaniilor. El nu s-a limitat la o transpunere *tale quale*, cum au procedat tipografii de la Mănăstirea Dealu, ci a prelucrat izvodul moldovenesc cu o anumită minuție, chiar dacă nu în mod consecvent, a înlocuit toate pericopele evanghelice și a adăugat noi texte din alte culegeri ale epocii. Sursele principale și secundare, pe care le-a utilizat, într-o proporție mai mare sau mai mică, au fost, așadar, *Cazania* lui Varlaam, o versiune a omiliilor lui Haleatovskyj, apropiată de aceea din *Cheia înțelesului* (1678), *Cazania* de la Govora sau Dealu, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Biblia de la București*, *Poveste la 40 de mucenici* (1689) și *Evanghelia* de la Snagov (1697).

Tipograful editor de la Bălgrad a realizat, prin această alăturare, o adevărată sinteză a literaturii noastre omiletice, liturgice și hagiografice de la sfârșitul secolului al XVII-lea, pe care o vor lua drept model reeditările de la București și Râmnic.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu"
Cluj, str. E. Racoviță nr. 21

Alexandra Gherasim

PROBLEME ACTUALE ALE ANALIZEI TEXTUALE

Vasta şi complexa problematică a textului include în sine un şir întreg de aspecte dominate de întrebarea ce conţinut trebuie să atribuim noţiunii de text; în speţă, care este natura mărcilor constitutive ale textului. Sunt emise variate ipoteze referitoare la chestiunea dacă considerăm textul drept proces ori rezultat, produs al actului comunicativ. Aplicăm oare noţiunea de text sferei vorbirii orale sau o legăm fără excepţie de formele scrise?

În diferite ţări studierea textului a dus la detalieri ca : lingvistica textului, structura textului, hermeneutica textului, gramatica textului. Statutul ontologic al disciplinelor sus-numite nefiind relevant, putem vorbi despre o disciplină mai generală — teoria textului.

Studiind bibliografia problemei, deducem că cercetările s-au bifurcat : există o tendinţă de a crea o gramatică formalizatoare a textului, în virtutea căreia se emit reguli, proceduri, scheme după care pot fi modelate structuri ale textului; o altă tendinţă este de a elabora o teorie generală a textului în concordanţă cu studierea (concretă) a actelor de vorbire, a legilor organizării şi funcţionării lor, cu descrierea diversităţii indicilor categoriali ai fiecărui tip de text.

1. Ca orice obiect de studiu nou, textul a fost interpretat şi definit în diverse moduri. Vom prezenta doar câteva definiţii, începând cu cele generale, propuse în dicţionare de specialitate.

T e x t u l — scriere originală, autentică. Se caracterizează prin autonomie şi limitare (3, p. 423) — o înlănţuire de semne legate semantic, ale cărei însuşiri de bază sunt unitatea şi integritatea (28, p. 507). În unele studii textul se ia fie ca unitate de comunicare, fie ca succesiune de enunţuri, fie, în general, ca produs al unei activităţi lingvistice. E. Coseriu, în volumul *Teoria del lenguaje y linguistica*, spune : „în particular, vorbirea ca produs este tocmai textul şi din punct de vedere istoric se identifică mai nou cu limba" (6, p. 286). În accepţia lui R. Jakobson textul este forma lingvistică prin care se actualizează funcţiile limbajului — referenţială, emotiv-poetică, fatică, metalingvistică şi conativă —, în strânsă corelaţie cu cei şase constituienţi ai actului de comunicare : contextul, destinatorul, mesajul, contactul, codul şi destinatarul (23, p. 214). Corelând noţiunile de „text" şi „stil", P. Guiraud consideră că textul reprezintă o structură unitară închisă în cadrul căreia semnele generează relaţii determinante ale efectelor lor stilistice (21, p. 59). Tratarea multilaterală a noţiunii „text" ne obligă să relevăm ceea ce are ea esenţial, să-i depistăm trăsăturile ontologice şi funcţionale : astfel, „textul este opera procesului comunicativ-creativ marcat printr-un sfârşit, proces

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 431—439, Bucureşti, 1994

concretizat sub formă de document scris, stilizat în funcţie de tipul documentului, operă constituită din titlu şi un şir de unităţi superfrastice, înlănţuite prin diverse mijloace lexicale, gramaticale, logice, stilistice, subordonată unui anumit scop şi având o orientare pragmatică" (19, p. 18).

Se observă tendinţa cercetătorilor lingvişti de a releva parametrii generali ai textului. Astfel, Tz. Todorov (40, p. 32) deosebeşte trei categorii principale, pe care le numeşte, respectiv, verbală, sintactică şi semantică. Parametrul verbal se actualizează prin propoziţii concrete ce alcătuiesc textul, cel sintactic — prin relaţiile interfrastice, iar parametrul semantic reflectă sensul global al textului.

N. E. Enkvist reduce parametrii textului tot la trei principali: tema (engl. *topic*), focalizarea *(focus)* şi legătura *(linkage)* (18, p. 57). Tema reprezintă conţinutul esenţial al textului, focalizarea relevă elementele marcate (cuvinte, sintagme, propoziţii, procedee stilistice), legătura — mijloacele ce asigură sudarea posibilelor fragmente ale discursului.

Definiţia dată de R. de Beaugrande şi W. Dressler consideră textul o ocurenţă comunicativă, care satisface şapte standarde de textualitate: coeziunea, coerenţa, intenţionalitatea, acceptabilitatea, informativitatea, situaţionalitatea şi intertextualitatea (11, p. 15).

2. Variaţii parametri ai textualităţii au generat şi diverse perspective şi orientări în definirea obiectului text. O bună parte din cercetători urmează tripartiţia făcută de Morris (32, p. 78) — sintaxă, semantică, pragmatică —, cu accepţia uzuală dată celor trei termeni: sintaxa se referă la relaţiile care se stabilesc între semne, semantica se referă la relaţiile dintre semne şi obiectele din domeniul discursului, pragmatica se referă la relaţiile dintre semne şi vorbitori. Morris atrage atenţia asupra faptului că cele trei dimensiuni sunt doar aspecte ale unui proces unitar. În unele lucrări se preferă termenului *sintaxă* cel de *gramatică* (13, p. 39).

Din perspectiva g r a m a t i c a l ă, textul este considerat, pe de o parte, ca o unitate lingvistică superioară propoziţiei sau frazei, iar, pe de altă parte, ca o unitate autonomă, închisă, care satisface funcţia de comunicare, fiind purtător de semnificaţie. Caracterul transfrastic al textului este remarcat de Dubois şi Klinkenberg, în *Retorica generală* (16, p. 31), în baza următoarei ierarhii: fonemul, cuvântul, sintagma, fraza, textul. Din această perspectivă textul se constituie ca o unitate de semnificaţie care concretizează actul comunicării, în timp ce unităţile care aparţin celorlalte niveluri se prezintă ca unităţi de construcţie sau de modelare a textului, acţionate de mecanismele gramaticale într-un sistem integrator recursiv (13, p. 187). P. Cornea observă că este mai adevărat să spunem că enunţul e o subdiviziune a textului decât că textul e o adiţiune de enunţuri (4, p. 15).

Dimensiunile unui text sunt determinate de doi factori: unul obiectiv, care are în vedere obiectul comunicării, nucleul referenţial, şi altul subiectiv, reprezentat de posibilităţile de comunicare ale emiţătorului, de competenţă, în strânsă corelaţie cu situaţia în care se produce textul (13, p. 187). Vorbind despre delimitarea sintactică a textului, dis-

tingem două categorii de texte: emice și etice [1]. Se admite ca lungimea minimă a unui text să se reducă la o singură frază. H. Plett consideră că chiar și un singur fonem (*O !*), un singur morfem *(Afară !)* sau o singură propoziție *(Vremea este frumoasă)* pot să aibă statutul de text (36, p. 57). Textualitatea este asigurată aici numai de unitatea funcționalității acestuia. I. Coteanu susține că sfârșitul textului este hotărât de autorul lui. El este determinat, pe de o parte, de cunoștințele celui care prezintă obiectul, iar, pe de altă parte, de nivelul la care se află auditorii sau cititorii lui. Capacitatea emițătorului de a construi un text, constrângerea produsă de acumularea de fraze, nucleul referențial și receptorul sunt factorii care, prin convergența lor, decid asupra sfârșitului unui text. Un text se sfârșește acolo unde nici o conexiune inversă nu mai este pretinsă de lectură, când conexiunea inversă nu mai aduce nici o informație importantă (10, p. 117).

Din perspectivă s e m a n t i c ă, textul este definit în virtutea relațiilor care se stabilesc între semnele unui limbaj și obiectele realității la care acest limbaj se referă. Dressler consideră textul „cel mai mare semn lingvistic" (11, p. 12). Organizarea semantică are în vedere procesele de selecție a semnelor semantice în concordanță cu referentul, cu faptele pe care vrem să le relatăm, aceasta fiind o operație extrinsecă cu caracter referențial (17, p. 375). Relațiile dintre sintaxă și semantică au un suport de intercondiționare: sintaxa operează cu unități sintactice marcate printr-un sens, iar semantica operează cu semne a căror semnificație se actualizează numai în context, prin angajarea lor în procesul combinării de natură sintactică. Ordonarea semnelor și conexiunilor lor se produce în baza unor reguli care formează un cod împreună cu semnele însele. Când într-un semn există marca tranzitivitate, chiar prin aceasta el are capacitatea de a se asocia, iar când nu-și valorifică marca, el devine absolut (11, p. 77).

P r a g m a t i c a reprezintă următorul nivel prin prisma căruia este definit textul. Ea este domeniul complementar semanticii, al cărui obiect îl constituie contribuția contextului la procesul de semnificare prin limbaj (25, p. 9). Menirea pragmaticii este de a soluționa următoarele probleme: ce scop urmărește autorul, cui îi este adresat textul, în ce situație se produce actul comunicării, care sunt predispozițiile implicite și modul de prezentare ales. T. A. van Dijk consideră drept obiect al pragmaticii textului cercetarea relațiilor care se stabilesc între semne și cei ce utilizează aceste semne. Corelând problemele pragmaticii textului cu teoria actelor comunicării, autorul face o distincție netă între micro- și macropragmatică. Micropragmatica trebuie să-și limiteze studiul la problemele pragmaticii propoziției și la ansamblurile de propoziții, pe când obiectivul macropragmaticii este să cerceteze succesivitatea actelor de comunicare și a contextelor lor în funcție de structura textului (14, p. 17).

[1] În *Știința textului și analiza de text* (p. 60), H. Plett consideră „etic" un text care este determinat intern prin lipsa unor semne la începutul sau la sfârșitul lui care să facă trimitere la cele spuse mai înainte sau mai apoi. Ne aflăm în fața unui text „etic" când există caracteristici de determinare transcendente textului (de exemplu: la texte scrise, titluri sau semnale postpuse, cum ar fi *SFÂRȘIT*; la texte formulate oral, pauze sau situații de vorbire deictice).

3. Oricât de diverse ar fi problemele cuprinse în cadrul teoriei textului, se observă o convergenţă absolută atunci când e vorba de conectori : nu încape nici o îndoială că un text nu poate exista în afara unei suduri integratoare la toate cele trei niveluri despre care am vorbit mai sus. Constituirea unui text necesită prezenţa unor elemente de legătură, clasificate în literatura de specialitate în conectori de natură explicită şi conectori de natură implicită. Conexiunea explicită se realizează prin diverse mijloace lingvistice (lexicale, morfologice, sintactice), cea implicită nerealizându-se prin anumiţi indici specializaţi (43, p. 60). Integritatea unui text este concepută la două niveluri : al coeziunii, ca totalitate a dependenţelor gramaticale, îndeosebi din perspectiva sintactică, şi al coerenţei, ca totalitate a relaţiilor logico-semantice.

M. A. K. Halliday şi H. Rugaiya definesc coeziunea în felul următor : o suită de relaţii semnificative, care este caracteristică pentru toate textele, distinge textul de „nontext" şi serveşte drept instrument pentru decodarea interdependenţelor de conţinut ale diverselor secvenţe. Coeziunea nu relevă ceea ce spune textul : ea relevă modul de organizare al textului într-un tot semantic (22, p. 21). Galiperin susţine că mijloacele care asigură coeziunea unui text pot fi clasificate după diverse criterii. În afară de cele tradiţional gramaticale, el mai distinge conectori logici, asociativi, figurativi, stilistici, conectori generaţi de identitatea tiparelor ritmice ori sintactice (19, p. 78). Conţinutul acestora din urmă a fost cuprins în conceptul de conexitate, înţeles ca o coeziune mai slabă şi introdus de Hata Keyama, Petöfi şi Soter [2]. Em. Vasiliu nu le consideră propriu-zis condiţii ale textualităţii, ci un fel de simple accesorii ale acesteia (41, p. 37).

4. Un procedeu interesant de studiere a mijloacelor de înlănţuire a propoziţiilor şi frazelor în texte este acela bazat pe conceptul de temă şi remă, care îndeplinesc rolul de a face legătura cu cele spuse anterior sau posterior în text. Tema este elementul cunoscut, rema este elementul care conţine noul. Textul ar fi o suită de informaţii coordonate prin teme şi reme şi prin transformările lor.

Cercetătoarea G. A. Zolotova menţionează dubla orientare funcţională a remei : în cadrul propoziţiei ea e opusă temei, corelând informaţia cunoscută cu cea nouă, semnificativă pentru actul comunicării : într-un cadru transfrastic rema propoziţiei respective stabileşte relaţii semantice cu remele propoziţiilor succesive, relevând o remă dominantă a secvenţei textuale şi semnalizând unitatea ei semantică (42, p. 131). Din punctul de vedere al valorii informaţionale, rolul determinant în constituirea unui text îl joacă rema, pe când pentru structura textului mai relevantă este tema (12, p. 51). Unitatea tematică constituie coeziunea globală care marchează textul.

5. Prin definiţie, coerenţa e un indice de natură semantică al textualităţii, ea vizează un sens global al textului şi are drept suport structura de adâncime a acestuia, în timp ce coeziunea este tratată tradiţional prin prisma sintaxei. Dar ar fi imprudent şi simplificator să considerăm coerenţa un fenomen de natură exclusiv semantică, iar coeziunea unul de natură exclusiv sintactică, conchide pe bună dreptate Solomon Marcus (30, p. 34).

[2] Vezi Paul Cornea, p. 32.

În pragmatică, motivul primordial al constituirii textului nu-l formează combinarea lineară a semnelor, ci actul textualizării, respectiv actul receptării textului. Subiectul emițător, respectiv receptorul, este cel care pune baza unității și coeziunii textului (36, p. 92). Conjugând pragmatica cu teoria actelor de comunicare, conchidem că structura de adâncime poate varia, în principiu, dacă în actul de comunicare sunt aduse orizonturi ale experienței de viață diferite. E drept că există o anumită limită a variabilității. Acesta este contextul lingvistic cu toate posibilitățile de implicație textuală, care de fapt constituie primele două tipuri de context în clasificarea lui J. Petöfi [3]; contextul verbal al unei expresii (contextul enunțului) și contextul extralingvistic al expresiei verbale (contextul enunțării). Al treilea tip este contextul situativ, care are în vedere așa-numitele presupoziții. În funcție de datele situației de comunicare în care este emis, un enunț poate exprima mai mult decât sensurile literale însumate ale constituenților săi. T. Slama-Cazacu remarcă forma adecvată a definirii contextului la J. Vendryes: „Cuvântul este situat într-o ambianță care îi fixează de fiecare dată și pentru orice moment valoarea" (39, p. 34).

I. Lotman (27, p. 219) consideră, judicios, că textul are o existență de sine stătătoare, fiind în mod inevitabil inclus într-un context oarecare (de realitate istorică sau convențională). Textul există în calitate de parte contractantă alături de elementele structurale extratextuale, legătura dintre text și ele fiind cea dintre termenii unei opoziții. De pildă, contextul operei poetice se caracterizează prin două tendințe diametral opuse: tendința de a reduce la maximum tablourile lumii referențiale a textului și tendința de amplificare a poeticității și emotivității. Simplificând textul, autorul tinde să creeze o operă a cărei simplitate aparentă necesită la decodare recunoașterea celor mai complexe implicații extratextuale. Studiind problema identității textuale la lecturi multiple în parametrii corectitudinii / incorectitudinii în gramatică, ai adevărului și falsului în semantică și ai eficienței / ineficienței (sau reușitei / nereușitei) în pragmatică, cercetătoarea M. R. Mayenowej consideră că unul și același text poate fi adevărat și fals în diferite perioade, în locuri diverse și la o eventuală coreferire diferită (29, p. 69). Or, deosebirile de ordin sociocultural, psihic, etnic, de vârstă etc. au importante repercusiuni în planul receptării. Decodarea este un proces creativ și conlucrarea emițătorului cu receptorul începe la o lectură multiplă; astfel se descoperă variate implicații ale structurii de adâncime. Paul Ricoeur observă, pe bună dreptate, că o semiologie nu poate exista fără o hermeneutică, iar ambele pot fi evaluate numai la o eventuală integrare în cultură și raportate la o structură socială.

6. S-a încercat o tipologie a textelor (4, p. 45). Relevantă pentru noi este distincția dintre textele literare și textele neliterare, formulată și soluționată în moduri diferite de-a lungul întregii istorii a gândirii lingvistice. Această distincție este reluată în cele mai noi cercetări și teorii, care au ca obiect de studiu actele comunicării. Van Dijk consideră că textele literare alcătuiesc o clasă distinctă și se identifică cu „intersecția a două mulțimi: mulțimea tuturor textelor (posibile) ale limbajului na-

[3] *Ibidem*, p. 104.

tural şi mulţimea tuturor obiectelor estetice ale culturii umane". Sistemul specific al acestei clase nu poate fi determinat decât în cadrul teoriei generale a textelor. Acest sistem specific este definit de I. Lotman drept o structură secundă complementară de tip artistic cu implicaţii intra- şi extratextuale.

În continuare vom urmări modul stabilirii „literarităţii" textelor în lucrările de specialitate. Jakobson afirmă că obiectul ştiinţei literare nu este literatura, ci literaritatea, adică ceea ce face dintr-o operă dată o operă literară. Considerând textul operei literare o sumă de semne grafice, iar opera literară un dat real sub formă de text (27, p. 218), cercetările se plasează în domeniul semiologiei şi converg, cu mici deosebiri, spre analiza câtorva categorii ale literarităţii socotite fundamentale: mimesis-ul sau ficţionalitatea, expresivitatea, receptivitatea şi retorica, corelate cu componentele procesului semiologic: emiţătorul, receptorul, referentul şi codul (4, 36, 26, 8). Tzvetan Todorov scria că poetica dispune de două definiţii concurente ale literarităţii: una prin ficţiune, cealaltă prin poezie (17, p. 72), adică un text trebuie să satisfacă în acelaşi timp două criterii de literaritate: prin conţinutul ficţional şi prin forma poetică. Dacă noţiunea de textualitate a fost elucidată prin raportare la diverse domenii ale lingvisticii, aceeaşi cale este firesc să o urmăm şi în definirea literarităţii textului.

Opera literară este rezultanta intercondiţionării elementelor ei constitutive, a modului lor de a funcţiona estetic, adică a semnelor antrenate în complicatele relaţii ale procesului de creaţie. Expresivitatea textului literar la nivel gramatical se realizează prin deviaţiile sau distorsiunile limbajului de la normă, explorând implicaţiile virtuale ale procesului creativ. Dezvoltând acest deziderat, Chomsky introduce noţiunea de „grad de gramaticalitate", iar Bierwisch pe cea de „scală a poeticităţii". Şi mai categorică este afirmaţia lui E. Coşeriu, conform căreia limbajul poetic, în care se actualizează ceea ce ţine deja de semn, este limbajul cu toate funcţiunile lui, adică este plenitudinea funcţională a limbajului, şi, dimpotrivă, limbajul de toate zilele şi limbajul ştiinţific sunt devieri, fiindcă sunt rezultatul unei drastice reduceri funcţionale a limbajului ca atare[4] (7, p. 153). Iar Van Dijk consideră că o teorie a textului poetic trebuie să se ocupe nu de „greşelile gramaticii", ci de o „gramatică a greşelilor". Ca trăsătură a esteticităţii, deviaţia are un caracter referenţial şi poate fi înţeleasă doar pe fundalul unor fenomene lingvistice nondeviante. Ea are şi un caracter sistematic, adică nu este înţeleasă arbitrar ca orice abatere de la text, ci are o structură internă (36, p. 134). Deviaţiile studiate din perspectiva diferitelor domenii ale lingvisticii au generat sistemul de clasificare al figurilor retorice (16, 36, 26, 20, 15).

Supusă convenţiei ficţionalităţii, literaritatea la nivel gramatical se actualizează prin prisma principiului proiectării echivalenţei de pe axa selecţiei pe axa combinării. Această teză a lui R. Jakobson a condus la determinarea funcţiei poetice a limbajului, care e orientată spre forma mesajului şi vizează caracterul lui reflexiv.

[4] Eugenio Coseriu susţine că „toate «efectele» unui text rezultă din textul însuşi (incluzând contextele sale), prin relaţii semantice actualizate" (*Tesis sobre el tema „Lenguaje y poesia"*, în „Linguistica española actual", I, 1979, 1, p. 181—186).

Vorbind despre problema complicată a raportului dintre valoarea referenţială, cognitivă şi ficţiunea lingvistică, R. Jakobson, în articolul *Poezia gramaticii şi gramatica poeziei*, susţine ideea că există un domeniu al activităţii verbale unde ficţiunile gramaticale se realizează pe deplin — în ficţiunea literară, în arta cuvântului.

Este evident că noţiunile gramaticale — sau, ca să folosim terminologia nuanţată a lui Fortunatov, „sensurile formale" — sunt utilizate cel mai frecvent în poezie, deoarece aceasta reprezintă „manifestarea lingvistică cea mai puternic formalizată" (24, p. 361).

Un model de echivalenţă gramaticală ar fi fenomenul conversiunii, studiat sub alt aspect, dar relevant şi pentru cazul nostru, în *Stilistica funcţională a limbii române*, II, *Limbajul poeziei culte* de I. Coteanu, în capitolul despre concentrarea expresiei cu referire la adverbializare (8, p. 122). Ficţiunea gramaticală în planul conţinutului este materializată în planul expresiei prin intermediul figurilor sintactice, care au la bază echivalenţele gramaticale.

Universul imaginar al operei literare actualizează o ficţiune la nivel semantic fundamental teoretizat în articolul lui Lotman *Problema semnificaţiilor în sistemele modelatoare secunde*. Structurile modelatoare secunde de tip artistic îşi construiesc un sistem propriu de denotate, care reprezintă nu o copie, ci un model al lumii denotatelor în sensul limbii comune (26, p. 61). Echivalenţa unităţilor semantice ale unui text artistic presupune o comparaţie opoziţională între unităţile lexicale care la nivelul structurii primare sunt evident neechivalente. Originalitatea şi expresivitatea rezultate în urma acestui procedeu sunt direct proporţionale cu diferenţa semantică a denotatelor din relaţie. Aceasta generează o structură semantică secundă (artistică), în cuprinsul căreia unităţile respective sunt dispuse într-un paralelism reciproc; se realizează astfel un semnal care ne arată că, în sistemul dat, ele trebuie analizate ca echivalente. Întrucât structura artistică stabileşte o stare de echivalenţă între elementele deosebite între ele, subiectul receptor presupune existenţa unui alt sistem semantic, deosebit de cel al limbii comune, în componenţa căruia aceste elemente se dovedesc a fi în aceleaşi relaţii cu contextul semantic. Deci echivalenţa unor elemente neechivalente, care la nivelul limbii au denotate deosebite, dar par a avea la nivelul sistemului secund un denotat comun. Acesta este principiul metaforei, capabil să stabilească similitudini între noţiuni total diferite la nivelul limbii comune.

Sfidarea codului lingvistic relevează posibilităţile valorice ale ambiguităţii şi deschiderii, fenomene capabile să exprime caracterul aluziv al trimiterii la referent, corelat cu posibilitatea unei interpretări multiple a semnului. Modul de a transmite şi, respectiv, de a descoperi semnificaţia unui enunţ literar presupune operaţia codării şi decodării mesajului. Aici ficţiunea ca trăsătură a literarităţii textului se realizează deja prin legile pragmaticii, care, precum bine menţionează Paul Cornea (4, p. 59), scindează personalitatea autorului şi a receptorului, impunându-le nişte reguli fictive, a căror trăsătură principală e că n-au nimic comun cu realitatea, că se definesc prin norme liber consimţite ale participării la o activitate imaginară.

Cel mai avizat receptor este critica literară, care are menirea de a interpreta relaţia creator—operă—receptor şi este obligată să urmărească

constituirea calității textului literar prin subordonarea tuturor funcțiilor limbajului funcției poetice (34, p. 81), să judece situațiile sau lumile imaginate din operă.

I. Coteanu distinge trei modalități de abordare a acestei probleme: una bazată pe compararea lumii din opera literară cu lumea contingentă, a doua care compară lumile din opere între ele, fără referiri explicite la contingent și a treia care compară rezultatele din operația anterioară cu aspectele generale sau parțiale ale contingentului (9, p. 31).

Considerând textul literar un semn, critica literară îl decodează prin metalimbaj — o terminologie de specialitate. Ca metalimbaj, critica literară echivalează exprimarea din arta literară cu una din afara acesteia, preferabilă fiind cea științifică.

Încercarea noastră de a urmări consecutivitatea operațiilor de structurare și a celor logico-semantice în constituirea unui text literar invocând multiple teorii, care să poată argumenta procesul creativității lingvistice, implică și unele concluzii:

1. Studiați din variate perspective: sintaxă, semantică, pragmatică, parametrii textualității se proiectează definitoriu în semantica textului, celelalte domenii integrându-se și subordonându-i-se acesteia.

2. Considerarea operei literare ca un dat real sub formă de text exclude revenirea autorului asupra celor spuse — o restricție determinată de multe ori de factorii timp și spațiu. Toate acestea solicită autorului o codare virtuală sub aspect i l o c u ț i o n a r și viabilă din punct de vedere p e r l o c u ț i o n a r.

3. Eficiența descifrării echivalențelor vizibile și sugerate într-un mesaj presupune o corelare triplă: între codul adoptat de scriitor, codul poetic general și componența interpretativă a receptorului. Or, subestimarea unui context sociocultural istoricește variabil ar fi fatală în procesul analizei textului literar.

4. Valoarea estetică a echivalențelor în procesul interpretării textului va depinde de reușita jocului între locutoriu, ilocutoriu și perlocutoriu, joc în care sunt antrenați autorul și cititorii.

BIBLIOGRAFIE

1. Austin J. L., *Zur Theorie der Sprechakte*, Stuttgart, 1972, în Plett H. F., *Știința textului și analiza de text*, București, 1983.
2. Bahtin M. M., *Metoda formală în știința literaturii. Introducere critică în poetica sociologică*, București, 1992.
3. Constantinescu-Dobridor Gh., *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, București, 1968.
4. Cornea P., *Introducere în teoria lecturii*, București, 1988.
5. Corti M., *Principiile comunicării literare*, București, 1981.
6. Coseriu E., *Teoria del lenguaje y linguistica general*, Madrid, 1956, în I. Coteanu, *Ce fel de știință este filologia*. Extras din *Buletinul Societății de Științe Filologice din România pe anii 1991—1992*, București, 1992.
7. Coșeriu E., *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994.
8. Coteanu I., *Stilistica funcțională a limbii române*, II, *Limbajul poeziei culte*, București, 1985.
9. Coteanu I., *Cum vorbim despre text*, în *Analize de texte poetice. Antologie*, București, 1985.
10. Coteanu I., *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 2, p. 115—124.
11. Coteanu I., *Ce fel de știință este filologia*, cit. la pct. 6.
12. Dannes F., Viehweger D., *Probleme der Textgrammatik*, în *Исследования по теории текста*, Moscova, 1979.

13. Diaconescu I., *Sintaxa limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1992.
14. Van Dijk T. A., *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discours*, L. -N. Y. Longman, 1977.
15. Dragomirescu Gh., *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Bucureşti, 1975.
16. Dubois J., *Retorica generală*, Bucureşti, 1974.
17. Ducrot O., Todorov Tz., *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langages*, Paris, 1972.
18. Enkvist N. E., *Text. Cohesion, and Coherence, Cohesion and Semantics*, Publications of the Research Institute of the Abo Akademi Fondation, 1979.
19. Гальперин И., *Текст—объект лингвистического исследования*, Moscova, 1980.
20. Genette N., *Figuri*, Bucureşti, 1978.
21. Guiraud P., *Les stilistiques et leurs problèmes*, în *Essais de stilistique*, Première partie, Paris, 1969.
22. Halliday M. A. K., Rugaiya H., *Cohesion in English*, Longman, 1976.
23. Jakobson R., *Essais de linguistique générale*, 1966.
24. Jakobson R., *Poezia gramaticii şi gramatica poeziei*, în *Poetică şi stilistică. Orientări moderne*, Bucureşti, 1972.
25. Leech G. N., *Principles of Pragmatics*, L.-N. Y.-Longman, 1983, după Ionescu-Ruxăndoiu L., *Naraţiune şi dialog în proza românească*, Bucureşti, 1991.
26. Лотман Ю.М., *Структура художественного текста*, Moscova, 1970.
27. Lotman I., *Lecţii de poetică structurală*, Bucureşti, 1970.
28. *Лингвистический энциклопедический словарь*, Moscova, 1990.
29. Mayenowej M. R., *Семантика текста и языка*, în *Исследования по теории текста*, Moscova, 1979.
30. Marcus S., *De la propoziţii la text*, în *Semantica şi semiotică*, Bucureşti, 1986.
31. Mihăilă E., *Receptarea poetică*, Bucureşti, 1980.
32. Morris C., *Fondations of the Theory of Signs*, în *Encyclopedia of Unified Science*, vol. I, N. 2, Chicago, 1955.
33. Neţ M., *Metalimbajul textului literar*, Bucureşti, 1989.
34. Oomen U., *Linguistische Grundlagen poetischer Text*, Tübingen, Niemeyer, 1973, în *Исследования по теории текста*, Moscova, 1979.
35. Parfene C., *Teorie şi analiză literară*, Bucureşti, 1993.
36. Plett H., *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, 1983.
37. Ricoeur P., *Le conflit des interprétations*, Paris, Seull, 1969.
38. Searle J. R., *Speech Acts*, Cambridge, 1969.
39. Slama-Cazacu T., *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959.
40. Todorov Tz., *The Place of Style in the Structure of the Text*, în *Literary Style : A Simposium*, L.-N. Y., 1971.
41. Vasiliu Em., *Introducere în teoria textului*, Bucureşti, 1990.
42. Злотова Г.А., *Роль ремы в организации и типологии текста*, în *Синтаксис текста*, Moscova, 1979.
43. Кожевникова К., *Об аспектах связности в тексте как целом*, în *Синтаксис текста*, Moscova, 1979.

Chişinău

Ştefan Găitănaru

NOTE PE MARGINEA UNUI STUDIU DESPRE NUMERAL

Referitor la unele probleme de amănunt cu implicaţii în înţelegerea sistemului gramatical al limbii române, se pot face următoarele note pe marginea studiului *Categoria gramaticală a genului la numeralul cardinal* semnat de Marina Rădulescu în LR, XLIII, 1994, 1—2, p. 6—16:

— Se păstrează denumirea veche, numeral cardinal propriu-zis (p. 6), ceea ce presupune existenţa altor numerale cardinale [1]. Dacă se ţine cont de faptul că numeralul cardinal alcătuieşte împreună cu ordinalul, iterativul şi adverbialul subclasa numeralelor fundamentale, iar celelalte sunt numerale operaţionale, distincţia (denumirea) se dovedeşte inutilă.

— S-au trecut în revistă atât teoriile care susţin indiferenţa numeralului la exprimarea categoriei de număr, cât şi cele care descriu într-o oarecare măsură modalităţile de exprimare a ei. Opţiunea este pentru ideea că *unu*, *una* şi ordinalele numerice reprezintă singularul, iar toate celelalte, pluralul (p. 6, 13) [2].

Ar fi trebuit subliniat că numeralul, care e caracterizat prin trăsătura semantică + exactitate, nu poate prelua de la nume opoziţia de număr singular—plural, deoarece aceasta are o componentă inexactă, plural. Prin urmare, cel puţin pentru limbi care au altfel distribuită categoria de număr, *doi* nu poate reprezenta pluralul, din moment ce exprimă dualul. În mod similar s-ar putea vorbi de trial, catrial. De unde rezultă că numeralul are, cel cardinal în orice caz, tot atâtea opoziţii cantitative câte numere există, pentru care a adoptat procedee specifice de exprimare (plasarea unităţii în algoritmul structural).

— În ceea ce priveşte cazul, se consideră, în conformitate cu tradiţia gramaticală, că numeralele pot avea toate cazurile dacă sunt precedate de articolul demonstrativ-adjectival sau de prepoziţiile *a* şi *la* (p. 6).

Trebuie remarcat că articolul demonstrativ-adjectival, antepus numeralelor, a încetat să mai fie articol, specializându-se ca morfem de gen şi caz. Că este aşa se poate demonstra prin proba articolului (alăturarea unui substantiv şi substituţia cu un substantiv), ce nu caracterizează expresiile cu numerale (*Cel înalt aleargă — Băiatul cel înalt aleargă — Băiatul înalt aleargă; Cei trei aleargă — *Băieţii cei trei aleargă — *Băieţii trei aleargă*), dar şi prin observarea raportului de distribuţie comple-

[1] Cf. GLR, I, 1966, p. 182, 190.

[2] Sanda Golopenţia Eretescu, *Delimitarea clasei numeralului*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 390.

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 441—443, Bucureşti, 1994

mentară în care morfemul analitic se află cu flexiunea sintetică de la primul numeral (*unui/a — unei/a*, dar **celui unu — *celei una*).

Referitor la a doua posibilitate, este adevărat că *a* şi *la* reprezintă morfenul prepoziţional, dar, în privinţa cazului pe care-l reprezintă ele, lucrurile se cuvin nuanţate.

A exprimă sensul genitivului, dar nu realizează o construcţie prepoziţională cu acuzativul care echivalează semantic un genitiv, ci este chiar o prepoziţie cu genitivul, pentru că poate fi întâlnită cu desinenţă specifică (*Fotografiile a câtorva copii*) [3].

La exprimă sensul dativului, dar, neacceptând în nici un context desinenţă specifică de dativ (**Dau la câtorva copii*), este o prepoziţie cu acuzativul. Că distincţia este necesară se poate dovedi şi prin observarea comportamentului lor diferit în enunţ (crearea unor contexte paralele, cu eliminarea succesivă a substantivului şi a adjectivului numeral determinant): *Dau la trei copii — Dau la trei — Dau la copii; Fotografiile a trei copii — Fotografiile a trei — *Fotografiile a copii.*

— Pe baza unor date de ordin strict formal se ajunge la concluzia că numeralele care exprimă un număr abstract (*Trei minus doi fac unu*) „au gen fix — genul masculin — , comportându-se în raport cu categoria gramaticală a genului similar cu substantivele" (p. 9).

Că au gen fix este adevărat, nu se poate însă generaliza că acesta este masculin: *Una şi cu una fac două* (cf. şi p. 16).

— Deşi în studiile de gramatică mai noi a fost propusă sintagma necesară de adjectiv numeral [4], similară cu cea de adjectiv pronominal (*Aceştia merg — Aceşti copii merg*: pronume — adjectiv pronominal; *Trei merg — Trei copii merg:* numeral — adjectiv numeral), este preferată denumirea mult mai complicată „numerale care exprimă determinarea numerică a obiectelor denumite de substantive" (p. 7, 10 ...), chiar în locul celei de numeral folosit adjectival, utilizate uneori de alte studii. Se constată însă despre cele cu gen mobil că „se comportă ca nişte adjective variabile", iar despre cele cu gen comun că „se comportă ca nişte adjective invariabile" (p. 10). Ele sunt chiar adjective numerale şi, aşa cum pronumele nu devin toate adjective pronominale (persoanele nedeterminative), există şi numerale care nu devin niciodată adjective numerale din cauza inversiunii sintactice.

— Se reia cu bune argumente demonstraţia că expresiile *zeci*, *sută/sute*, *mie/mii*, *milion/milioane* şi *miliard/miliarde* sunt substantive. Argumentul semantic pune problema contextului diagnostic interogativ aşa cum a fost preluat el de gramatica tradiţională în limitele căreia se face demonstraţia. Nu se observă că adevăratul context diagnostic, în varianta sa simplificată, este *cât anume?*, aşa încât este nevoie să se recurgă din nou la problema pronumelor nehotărâte cantitative şi la categoria aproximării.

Aproximarea este o categorie specifică numeralului, aspectul negativ al trăsăturii lui fundamentale (+exactitate), şi are opoziţii bine organizate (aproximaţia prin lipsă, circumscrisă, prin adaos şi limitată).

[3] G. G. Neamţu, *Flexiunea cazuală a numeralului*, în LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 249—253.
[4] G. C. Neamţu, *Numeralul. Trei note morfosintactice*, în CL, XXV, 1980, nr. 2, p. 202.

Enumerându-se câteva dintre modalităţile de exprimare a acesteia, se consideră că *peste* este prepoziţie, fără să se observe că prepoziţiile implicate în aproximare *(sub, la, peste)* comportă, prin echivalare a sensului, conversiunea în semiadverbe: *sub (= mai puţin de) douăzeci; peste (= mai mult de) douăzeci.*

Consecinţa importantă este că ele şi-au pierdut regimul cazual (nu mai cer acuzativul), aşa încât enunţurile considerate până nu demult cu subiecte în acuzativ *(Au venit peste douăzeci; Au venit la oameni)* [5] trebuie trecute de la excepţii reale la false excepţii. (*La* implică problema folosirii numerelor/numeralelor mari nedeterminate [6], când din motive afective se păstrează semiadverbul şi se renunţă la numeral, pentru a se exprima ideea de cantitate imensă.)

Adevăratul argument semantic ne poate fi oferit, la rigoare, de analiza raporturilor distributive (contextuale).

Frege [7] a demonstrat că, prin natura lor de substitute, numerele/numeralele sunt concepte de rangul I şi că, în cazul în care din acestea se obţin concepte de rangul al doilea (clase de numere), ele sunt substantive (*unităţi, zeci, sute, mii, zeci de mii...*), concepte numerice. Folosirea acestui argument semantic ar fi extins demonstraţia şi asupra conceptelor subnumerice (*jumătate, doime, treime, sfert...*), care au acelaşi statut, neputând fi numerale decât atunci când sunt precedate de numere /numerale din clasa unităţilor (concepte de rangul I).

— Considerăm că aceste note sunt necesare, întrucât permit o înţelegere mai nuanţată a demonstraţiilor propuse, dar şi o implicare a lor adecvată în explicarea sistemului morfologic al limbii române.

Universitatea din Piteşti
Piteşti, str. Gh. Doja nr. 42

[5] Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, Editura Academiei, 1986, p. 262.
[6] Cf. Al. Graur, *Puţină aritmetică...*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 63—77.
[7] G. Frege, *Scrieri logico-filozofice*, I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1977, p. 300—305.

Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

Primul dintre cele două cuvinte discutate mai jos, *stingher*, figurează în *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul X. Partea a 5-a. Litera *S. Spongiar — swing*, Bucureşti, 1994, cu menţiunea „etimologia necunoscută". Al doilea, verbul *stingheri*, este titlul unui articol la sfârşitul căruia, în partea rezervată etimologiei, citim : „V. *stingher*". S-ar părea deci că originea verbului nu pune probleme. Vom încerca însă să arătăm că altfel se prezintă lucrurile în lumina unei analize amănunţite a formei şi a sensurilor acestor cuvinte. Analiza ne va permite, totodată, să aducem o contribuţie la stabilirea etimologiei lui *stingher*, chestiune care constituie obiectul primei note, întemeiată, în mod necesar, şi pe o parte a materialului de fapte din articolul *stingheri*.

Stingher. După DLR (şi după alte dicţionare) acest adjectiv este membru al unei familii de cuvinte din care mai fac parte, în afară de verbul *stingheri*, substantivele *stinghereală*, *stingherire* şi adjectivele *stingherit*, *stingheritor*. Din indicaţiile date în articolele de dicţionar în cauză rezultă că *stingher* este socotit baza celorlalte cuvinte : din el provine direct verbul, iar de la verb derivă celelalte patru cuvinte citate.

Din punctul de vedere al formei nu se poate aduce nici o obiecţie interpretării adoptate de DLR. Situaţia se schimbă însă când avem în vedere latura semantică a chestiunii. O examinare, chiar superficială, a conţinutului celor şase articole de dicţionar la care ne referim ne conduce la constatarea că sensurile şi subsensurile înregistrate (şi ilustrate cu numeroase citate) nu sunt reductibile la un nucleu semantic de bază, fie prezent în toate cuvintele, fie identificabil numai în *stingher*, dar cu care să poată fi puse în legătură sensurile derivatelor, prin ipoteze verosimile asupra unor evoluţii semantice, analogii, contaminări etc. De exemplu, este imposibil de demonstrat că sensul „a nu lăsa să acţioneze, a împiedica" al lui *stingheri* sau sensul „care împiedică, care deranjează, care jeneză" al lui *stingheritor* se leagă în vreun fel de sensurile „(care este) de unul singur ; (care se află) izolat sau la distanţă de alte lucruri sau fenomene (de acelaşi fel)" sau „retras, singuratic, solitar, însingurat" ale lui *stingher*.

După părerea noastră, în sensurile cuvintelor în discuţie sunt prezente două elemente semantice fundamentale distincte : „piedică (obstacol)" (vezi sensul 1 al lui *stinghereală*) şi „singurătate (izolare)". Acestora le corespund nu una, ci d o u ă familii de cuvinte ; în cazul unora dintre termenii enumeraţi la începutul prezentei note avem a face, în realitate, cu câte două cuvinte omonime. Deşi însăşi omonimia a favorizat producerea unor întrepătrunderi ale sensurilor termenilor care formau o pereche de omonime, distincţia propusă aici se dovedeşte necesară în urma unei examinări atente a faptelor. Una este *stinghereală* cu înţelesul

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 445—454, Bucureşti, 1994

(1, în DLR) de „piedică" şi alta este *stinghereală* cu înţelesul (2, în DLR) indicat, după definiţia propriu-zisă, şi prin sinonime ca *sfială* sau *sfiiciune* (ale căror sensuri par a avea o oarecare legătură cu ideea de „singurătate"). După opinia noastră, *stingheri* cu sensul menţionat mai sus („a nu lăsa să acţioneze, a împiedica"; în DLR, 1) nu are în comun decât forma cu *stingheri* „a despărţi" (în DLR, 2, în acelaşi articol, care ar corespunde deci unui cuvânt polisemantic). Acest al doilea *stingheri*, al cărui sens este indicat, corect, pe baza a două citate din texte folclorice — „Casele le pustieşti, Voinici tineri stingherești" şi „Pe doi fraţ ni-o stingherit" — este, evident, legat de *stingher* „singur(atic)": despărţit de ceilalţi (de celălalt), fiecare dintre voinicii (fraţii) despre care este vorba în citatele reproduse ajunge singur; cuvântul nu aparţine însă familiei lui *stingherit* dintr-un citat ca „Oamenii, stingheriţi în înghesuiala lor liniştită, întorceau capetele" (din context reiese că este vorba despre o situaţie opusă celei care ar putea fi denumită cu termenul *singurătate*).

În rândurile următoare ale notei de faţă ne vom pronunţa numai asupra originii lui *stingher* şi a derivatelor lui din familia de cuvinte caracterizată prin prezenţa în sensurile acestora a ideii de „singurătate (izolare)".

Menţionăm, pentru început, că explicaţia conform căreia am avea a face cu un derivat din *stinghie* întâmpină dificultăţi; cf. TDRG, s.v. *stingher*: „*Et.* Ansch. zu *sti'nghie*. Nach Form u. Begrif, schwierig".

Ţinând seamă de forma şi de înţelesul cuvântului, unii cercetători au susţinut că la originea lui *stingher* se află lat. *singularius* sau *singularis*. Prezenţa în termenul românesc a consoanei [t], inexistentă în presupusul etimon, a fost explicată prin contaminare. G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti / Leipzig / Viena, 1916, p. 89, consideră probabilă contaminarea cu un verb: „*stingher* ... < *singularius* + *stau*?". Explicaţia propusă de G. Giuglea (DR, II, 1921—1922, p. 823, 901) şi acceptată de S. Puşcariu (DR, VII, 1931—1933, p. 114) este diferită: *stingher* < lat. *singularis* + *stinghe* (la originea acestuia din urmă — fără etimologie în DLR — s-ar afla, după G. Giuglea, *loc. cit.*, p. 400, vechiul germanic **stangila* sau **stengila*). În sfârşit, după ce se referă la cea de a doua explicaţie prin contaminare, Al. Graur, *Alte etimologii româneşti*, Bucureşti, 1975, adaugă una de acelaşi tip: „mai aproape mi se pare că e familia lui *stâng* (cf. *stângaci*)".

Ipoteza unei contaminări în care unul dintre termeni ar fi fost *stingh(i)e* — la fel de neconvingătoare ca şi celelalte două prezentate mai sus — este respinsă, cu contraargumente valabile, de Ov. Densusianu, GS, IV, 1929—1930, 2 (1930), p. 390: „amestecul formei din urmă ca să i se explice sensul [lui *stingher* — *n. n.*] rămâne neînţeles; pe de altă parte, *singularis* sau *singularius* dacă s-ar fi păstrat la noi, nu ar fi putut, prin semnificaţia lui, să se izoleze de *sângur*, deci sincopa lui *u* nu s-ar fi putut întâmpla şi am fi avut **sângurar*". În continuare, acelaşi savant propune o etimologie cu care, după părerea noastră, nu putem să nu fim de acord, mai ales dacă ţinem seamă de cele două argumente pe care le vom aduce în discuţie ceva mai departe.

Iată acum explicaţia datorată lui O. Densusianu, *loc. cit.*: „Pentru că *stingher* e întrebuinţat când se vorbeşte de un bou care rămâne la o

parte, neînjugat, mi se pare că aici trebuie căutat înţelesul lui iniţial şi sântem duşi atunci spre un derivat **extra-iugularius*, adică « afară de jug, nepus la jug »" ; sub influenţa lui *iungere*, în acest derivat a fost introdusă o consoană nazală (**extra-iungularius*), s-a produs „reducerea în latina vulgară a lui *iu* la *i*", iar [u] s-a sincopat, aşa încât „s-a ajuns la **extrainglarius*, de unde **strîngl'ariu* [sic], **stringl'eriu*, **stringheriu* şi, prin disimilarea primului *r*, *stingher*" (am adăuga că socotim mai probabilă transformarea secvenţei [ai] în [i] — prin intermediul fazei [ă(i)i] — , nu în [î] : **extrainglarius* > *[stră(i)iŋgl'eriu] > *[striŋgl'eriu] ; cf. lat. **excambiare* > rom. *schimba*).

Primul argument suplimentar pe care putem să-l invocăm în sprijinul etimologiei propuse de O. Densusianu este echivalent cu înlăturarea unei posibile obiecţii. Dacă se iau în consideraţie sensurile cele mai obişnuite ale lui *stingheri*, în care este inclusă ideea de „piedică", şi, totodată, se admite că verbul cu aceste sensuri şi *stingher* „singur(atic)" aparţin aceleiaşi familii, este greu de imaginat o evoluţie de la „afară de jug" la sensurile lui *stingheri* avute în vedere aici. Dificultatea a fost sesizată de O. Densusianu, care însă nu o consideră de netrecut : „Cât despre *a stingheri*, cu toate că semantismul lui, cum observă şi Tiktin, s-ar părea că-l desparte de *stingher*, totuşi îşi găseşte legătură : « a lăsa la o parte, stingher » a putut evolua spre « a nelinişti, a da nemulţumire, a turbura »". În ce ne priveşte, nu credem că este cazul să fim de acord mai curând cu presupunerea lui O. Densusianu decât cu rezerva exprimată în TDRG, la sfârşitul articolului consacrat lui *stingheri*, cu traducerea „(in etw.) stören, behindern, (von etw.) abhalten" : „*Et.* Ansch. zu *stinghe'r*. Die begriffliche Entwicklung ist schwierig". Este însă evident că problema posibilităţii unei evoluţii de la sensul lat. **extra-iungularius* la cel de „a împiedica, a stânjeni" al rom. *stingheri* nu se mai pune în momentul în care admitem că verbul cu acest sens nu provine din adjectivul *stingher* „singur(atic)", ci este un cuvânt aparţinând unei alte familii.

Al doilea argument în sprijinul etimologiei propuse de O. Densusianu ne este oferit de unele dintre sensurile şi subsensurile lui *stingher* pe care savantul nu le menţionează, atestate în limba populară şi, fără îndoială, explicabile, direct sau indirect, prin sensul lat. **extra-iungularius*. De la „afară de jug, nepus la jug" — în DLR „(despre vite ; mai ales despre boi) fără pereche la plug" — s-a ajuns la „(despre vite) fără stăpân, de pripas", „(despre oi) sterp" şi la sensul substantivului *stingheră*, „oaia căreia i s-a tăiat mielul". Cum se poate constata, cu aceste sensuri, *stingher* este un element al terminologiei referitoare la păstorit şi agricultură, calitate pe care o poseda şi etimonul, lat. **extra-iungularius*. Populare (întâlnite în diverse graiuri, chiar dacă nu pretutindeni) sunt şi sensurile „(despre fiinţe ; mai ales despre oameni) fără pereche, fără soţ ; (prin extensiune) necăsătorit" şi „(despre numere) impar" (vezi, pentru toate sensurile menţionate în rândurile precedente, DLR, s.v. *stingher*, 2 şi 4). Aşa stând lucrurile, este clar că A. Cioranescu, DER, nr. 8189 (s.v. *stânjeni*), nu are dreptate când afirmă despre *stingher* — tradus „desemparejado, descabalado ; aislado, solitario" — că are „un semantismo . . . anormal", care „es invención literaria, sin curso en la lengua popular" ; această apreciere ar putea fi, eventual, considerată corectă în ce priveşte sensul „deranjat, stânjenit" al lui *stingher*, dar nu şi aplicată la sensurile

corespunzătoare celor patru cuvinte care apar în traducerea termenului românesc.

De la *stingher* „singur(atic), fără soț(i)" nu se putea ajunge la *stingheri* „a nu lăsa să acționeze, a împiedica", dar nu este deloc surprinzător faptul că de la același adjectiv s-a format verbul *stingheri* „a despărți".

În concluzie, etimologia lui *stingher* „singur(atic)" propusă de O. Densusianu este satisfăcătoare.

Stingheri. După cele arătate în nota precedentă, se înțelege că în rândurile următoare ne va preocupa stabilirea etimologiei lui *stingheri* numai cu sensul care, în articolul corespunzător din DLR, figurează sub 1 : „a nu lăsa să acționeze, a împiedica" (sub 2 apare „a despărți", sens propriu, potrivit părerii noastre, unui verb *stingheri* omonim cu cel din titlul acestei note).

Partea inițială a cuvântului care ne interesează aici (și a cuvintelor din familia lui) prezintă o asemănare evidentă cu radicalul vechiului slav *sŭtęgnǫti* (ind. prez. 1 sg. *sŭtęgnǫ*), ceea ce sugerează posibilitatea ca aceasta din urmă să se afle la originea lui *stingheri*. Este adevărat însă că, la prima vedere, nu este clară, nici pe plan semantic, nici sub aspect fonetic, legătura dintre v. sl. *sŭtęgnǫti* și rom. *stingheri*.

Echivalentele latinești ale verbului slav date de Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, sunt *tendere*, *contrahere*, *stringere*, *comprimere*. Printre sensurile acestora figurează — după G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983— „a întinde (strângând, încordând)" *(tendere)*, „a strânge *(contrahere)*, „a strânge tare" *(stringere)*, „a presa, a opri" *(comprimere)*. După părerea noastră, de la aceste sensuri s-a putut ajunge la cel al lui *stingheri*, din a cărui amplă definiție dată în DLR (sub 1) reproducem aici o parte : „a nu lăsa să acționeze, să se desfășoare în voie ; a deranja, a incomoda, a împiedica, a încurca, a jena, a stânjeni". Este ușor de observat că aceste nuanțe de sens au putut să aibă ca puncte de plecare elemente din conținutul semantic al v. sl. *sŭtęgnǫti ;* cf. bg. *stjagam* (imperfectiv *stegna*), care înseamnă, printre altele, „(despre îmbrăcăminte/încălțăminte) a strânge, a jena" (Tiberiu Iovan, *Dicționar bulgar-român*, București, 1994, s.v. *стягам*). Altfel spus, putem admite o evoluție de la „a strânge (tare)" la „a deranja, a jena prin strângere" și, după aceea, la „a deranja, a jena, în general". Este de menționat aici, pentru comparație, și raportul dintre sensurile lui *stânjeni* și sensul etimonului slav indicat în DLR : „cf. v. sl. сътѧжєнъ « apăsat, strâmtorat » (part. vb. сътѧжатн)".

După opinia noastră, v. sl. *sŭtęgnǫti* a devenit în română **stigni*, printr-o evoluție fonetică și o încadrare morfologică normale, cu excepția faptului că, prin disimilare totală, a dispărut prima nazală dintr-o presupusă formă inițială **stingni*. Ulterior, de la **stigni* s-a ajuns, prin metateză, la **stinghi* (în mod necesar, ca urmare a metatezei, s-a schimbat locul de articulație al celor două consoane ale grupului : [gn] > [ŋǵ]). Prin derivare cu sufixul *-ări*, a apărut forma *stingheri* (la început, probabil, numai ca verb iterativ, cum, de altfel, este și astăzi în unele contexte). Raportul formal dintre **stinghi* și *stingheri* este identic cu cel dintre termenii unor perechi ca *împleti — împleteri* „a împleti ceva din răchită", *șuchi — șuchiri* „a șterpeli" (pentru diversele variante și va-

loarea iterativă a sufixului *-ări* vezi *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul al III-lea. *Sufixele*. 1. *Derivarea verbală*, de Laura Vasiliu, [București], 1989, p. 37—44; exemplele reproduse aici se găsesc la p. 39).

Cum rezultă din cele arătate în alineatul anterior (și cum am spus și în nota consacrată lui *stingher*), nu credem că *stingheri* „a deranja, a stânjeni" a fost format în românește plecându-se de la *stingher*. Dimpotrivă, suntem de părere că *stingher* — numai adjectivul cu un sens care poate fi pus în legătură directă cu cel al lui *stingheri* < **stinghi* (de origine veche slavă), nu și omonimul lui, *stingher* „singur(atic)" ! — este un postverbal (ceea ce susține și A. Cioranescu, DER, nr. 8189, care însă are în vedere un singur cuvânt *stingher* și un singur cuvânt *stingheri*, nu câte două omonime; vezi și SDLR): *stingher* < *stingheri(t)*, după modelul oferit de perechi ca *murdar* — *murdări(t)* și — poate că în primul rând — de *stingher* „singur(atic)" — *stingheri(t)* „a despărți (despărțit" (unde însă punctul de plecare este adjectivul, nu formele verbale). Un *stingher* care aparține neîndoielnic familiei verbului format de la un cuvânt împrumutat din slavă apare, după părerea noastră, numai în trei dintre citatele date în DLR, s. v., 3: „S-a oprit... din fluierat; stingher oarecum, rușinat parcă de sine"; „Cei mai mulți dintre tractoriști se tot învârtiră pe lângă tractoare, fără de nici un gând, ... stingheri, parcă neîndrăznind să se apuce de ceva"; „Își închipuia că sunt beat și asta făcea să mă simt mai puțin stingher"; în celelalte citate de sub 3 apare exclusiv sau, cel puțin, este predominantă ideea de „singurătate" (prezentă și în *stingher* din citatele date sub 1, 2, 4). Avem a face deci cu un *stingher* — să-i spunem *stingher* [2] — care înseamnă „stânjenit (de cineva sau de ceva)", alături de un *stingher* (= *stingher* [1]) cu sensuri asupra cărora ne-am oprit în nota precedentă (sau sensuri strâns legate de acestea).

Judecând după conținutul citatelor, putem spune că în DLR sunt înregistrate familiile de cuvinte *stingher*[1], *stingheri* [1] „a despărți" și *stingher* [2], *stingheri* [2] „a împiedica, a stânjeni", *stingherească*, *stingherire*, *stingherit*, *stingheritor* (evident, celei de a doua familii i-a aparținut și **stinghi*). În ce privește pe *stingherească*, despre care am afirmat (în nota *stingher*) că, atunci când înseamnă „sfială", pare a fi în legătură cu *stingher* [1] „singur(atic)", trebuie să menționăm că în articolul corespunzător din DLR cuvântul apare numai în citate care ilustrează — fie exclusiv și cât se poate de clar (sub 1, „piedică, obstacol"), fie mai curând (sub 2, „stare și senzație de a nu se simți în largul său") legătura lui cu *stingheri* [2] (în mod direct), respectiv, cu *stingher* [2] (în mod indirect). Iată câte un exemplu pentru fiecare dintre aceste situații: „Celor ce au trebuință de chereste și de lemne pentru foc, încă să nu li se dea stingherească... să eie ori din care feliu ar avea trebuință" (text din anul 1794); „Scăpată de stingherea la ce o simțea acolo lângă Gheorghe, începu să se neliniștească" (I. Agârbiceanu). De remarcat că expresia „a nu se simți în largul său", la care se recurge în DLR s.v. *stingherit* (definiția de sub 2) și s. v. *stingherească*, are un sens care concordă cu un element semantic prezent în v. sl. *sŭtęgnoti* și în rom. *stingheri* [2] și este oarecum contrariul elementului de bază din conținutul semantic al lui *stingher* [1].

Faptele de ordin semantic analizate mai sus pledează, credem, în favoarea părerii că *stingheri* „a împiedica, a stânjeni" este un derivat format pe teren românesc de la un cuvânt împrumutat din slavă (**stigni*>

**stinghi ; *stinghi + -ări > stingheri* [2]), nu un derivat de la *stingher* [1], de origine latină.

A mai rămas să facem câteva precizări cu privire la raportul dintre *stingheri* [2] și *stânjeni*. În articolul consacrat acestuia din urmă găsim în DLR, sub 1, o definiție identică cu cea a lui *stingheri* considerat de noi a fi *stingheri* [2], iar sinonimele înșirate sunt aceleași (se înțelege, cu deosebirea că s. v. *stingheri* apare sinonimul *stânjeni* — și viceversa). Formele *stingheri* și *stânjeni* sunt tratate de A. Cioranescu, DER, nr. 8189, ca variante ale aceluiași cuvânt : alte două variante menționate în același loc sunt *stânjini* și *stângăni* (ambele, înregistrate și în DLR, s. v. *stânjeni*). Este însă evident că etimologia dată de A. Cioranescu — „esl. *sŭtęgnąti*, participio *sŭtęženŭ* « comprimir, oprimir »" — nu este satisfăcătoare pentru toate variantele (reale sau numai aparente) ale lui *stânjeni*. Din *sŭtęženŭ* (în DLR dat ca participiu al lui *sŭtężati*, nu al lui *sŭtęgnąti*, respectiv, în transliterația uzuală astăzi, *sŭtęgnǫti*) s-a putut ajunge, fără îndoială, la *stânjeni*, iar prin forma de infinitiv a verbului slav menționată de autorul citat (și prin formele asemănătoare, cu grupul consonantic [gn]) se explică satisfăcător *stângăni* (cu anaptixă ; cf. v. sl. *gnoj* > rom. *gunoi*), dar *stingheri* — după A. Cioranescu o variantă care „no es clara" — nu poate să provină direct din nici una dintre formele verbului vechi slav. Cum am încercat să demonstrăm, din acesta provine direct numai un cuvânt românesc (neatestat) care, la rândul lui, a fost baza unui derivat. Prin urmare, socotim că în DLR s-a procedat bine când *stânjeni* și *stingheri* (= *stingheri* [2], conform părerii noastre) au fost tratate nu ca variante ale aceluiași cuvânt, ci ca sinonime.

Institutul de Fonetică și Dialectologie
„Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Emil Vrabie

ETIMOLOGII

Termenii regionali de mai jos au fost cuprinși în *Dicționarul limbii române* (DLR) și sunt considerați cuvinte cu etimologia necunoscută.

1. Nádră (anat., regional) 'placentă'. DLR îl apropie, în mod corect, de ucr. *nádro* 'sân'. Ceea ce nu se potrivește însă cu ucraineana este sensul. În schimb, e de observat că rus. *nédro*, de aceeași origine cu ucr. *nádro* (Vasmer, *Etimol. slovar' russk. jaz.* III, Moscova, 1974, p. 58), înseamnă, între altele, și 'placentă'. Prin urmare, rom. *nádră* < ucr. *nádro* 'sân' influențat semantic de rus. *nédro* 'placentă'.

2. Nadvíc 'pasăre de pradă cu pene şi aripi mari, asemănătoare cu coroiul, nedefinită mai de aproape' (comunicat de la Vicovu de Sus, Rădăuţi). Şi acest termen provine de la slavii de est. Radicalul slav *dvig-* 'mişcare', 'deplasare dintr-un loc în altul, orizontal sau vertical' se regăseşte în rus. *nadvígat' (sja)* 'a veni, a se mişca asupra a ceva sau asupra cuiva'. Substantivul verbal (cu sufixul zero) de la acest verb este *nadvíg* [nadvík] (Dal' s. v.). Asemenea substantive, care desemnează, în general, acţiuni şi sunt, deci, substantive abstracte, au uneori şi sensuri concrete, ca în *naród* 'popor' (de la *narodít' (sja)* 'a se naşte'), *pobég* 'copileţ, ramură tânără' (de la *pobégat'* 'a ieşi' etc.). Est-slav. *nadvíg* cu sensul nominal abstract 'venit asupra' va fi însemnând în unele graiuri şi 'căşunătorul', adică unul care vine să prade, să atace, să cadă asupra cuiva. Tocmai acesta este sensul cuvântului nostru regional *nadvíc*. Situarea geografică a localităţii de unde a fost cules cuvântul este în sprijinul acestei explicaţii.

3. Najdalóg 'om sau flăcău înalt', comunicat din Andrieşeni — Iaşi, aminteşte bine de rus. *dolgonóžka* 'lung de picioare' (Dal' I : 461). În *dolgonóžka* se disting două elemente tematice aglutinate într-un singur cuvânt : *dolg-* 'lung' şi *nož-* 'picior'. Aceste componente sunt contopite într-un singur substantiv cu ajutorul sufixului de compunere *-o-* şi cu sufixul de individualizare *-k-*, la care s-a adăugat desinenţa epicenă *-ă*. Morfematic, cuvântul rus poate fi rescris ca /dolg-o-nož-k-a/. Morfemele *dolg-* şi *nož-* sunt fundamentale pentru obţinerea sensului 'lung de picioare'. Aceste două elemente, cu ordine inversată, se întrevăd şi în cuvântul regional românesc de care ne ocupăm : *naj-* (probabil formă coruptă de la *noj-*) < rus. *nož-* < *nog-* 'picior') şi *dológ*, formă asemănătoare cu rus. *dólog* 'lung', în care însă accentul s-a deplasat pe partea finală, probabil sub influenţa unor cuvinte româneşti ca *pintenóg*, *slăbănóg*, *cotonóg* etc.). Este de presupus că termenul a pătruns mai întâi în româna vorbită în stânga Prutului, unde contactul cu ruşii a fost, după 1812, mai mare decât în dreapta Prutului.

4. Poşălătáte 'om ticălos sau care nu este bun de nimic' (cu trei ilustrări) trebuie să fi fost preluat tot de la slavii de est. Cf. rus. *póšlyj*, care înseamnă 'vulgar, grosolan, ordinar'. Substantivul abstract corespunzător, *póšlost'* 'vulgaritate, grosolănie, josnicie' constă din tema adjectivală *póšl-* şi sufixul arhiproductiv *-ost'*, cu care ruşii şi ucrainenii formează curent substantive abstracte. Inovaţia unui sau unor români bilingvi a constat în înlocuirea sufixului *-ost'* (neanalizabil în împrumuturile vechi de la slavii de sud, ca *dragoste*, *pacoste* etc.) cu „omologul" său românesc *-ătate*. Vocala *ă* (dintre *ş* şi *l*) este de natură epentetică, mecanică, şi nu afectează planul înţelesului.

5. Addendum la noiţă (vezi LR, XLIII, 1994, nr. 1—2, p. 40—41) Un exemplu de falsă decupare, şi mai bun decât fr. *luette*, în sprijinul etimologiei pe care am propus-o pentru *oiţă* 'mică pată albă sub unghie' mi se pare engl. *newt* 'salamandră de apă', care provine din sintagma mai veche *an ewte* 'o salamandră de apă' (*Webster's New Collegiate Dictionary*, 1975, p. 774), cu articolul nehotărât *an* devenit *a* şi cu *-n* transferat la începutul temei vechiului cuvânt *efeta* 'şopârlă'.

6. Oiţă. Pentru explicarea sensului rar 'nouraş alburiu aducător de ploaie', pe care îl are rom. *oiţă*, DLR sugerează : „cf. germ. *Schäfchen*,

magh. *bárányfelhö*''. Această sugestie provoacă însă o mică nedumerire : de ce tocmai germana şi maghiara ar trebui avute în vedere, iar nu şi alte limbi cu care româna a venit în contact? Cf. ucr. *barancí*, care înseamnă atât 'berbecei, mieluţi', cât şi 'norişori' (M. Kalynovyč, *Rosijsko-ukrainskŷ slovnyk*, Kiev, 1956, şi B. Hrinčenko, *Slovar' ukrainskogo jazyka*, Kiev, 1907, vol. I, s. v.). Aceeaşi metaforă (miel : nor) există în rusă *(baráşki)*, în polonă *(baranki)*, în cehă *(beránky)*, în italiană şi friulană (*cielo a pecorelle*, Zingarelli' s. v.), în franceză (*ciel moutonné*, N. N. Condeescu şi G. Haneş, *Dicţionar francez-român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967), în spaniolă (*borrego*, *Cassell's Spanish-English Dictionary*, London, f. a.) şi, desigur, şi în alte limbi. (La 3 mai 1995 l-am cunoscut pe poliţistul Iuri Picma, n. 1952 la Parnu, în Estonia, şi venit în USA la un stagiu de antrenare. L-am întrebat englezeşte cum se spune în estonă la norişorii albi sau alburii care plutesc uneori pe cer în pâlcuri şi răspunsul a fost *lambad*, care e pluralul de la *lammas* 'oaie'.) Aşadar, analogia dintre oi sau miei şi nori e prea la îndemână ca să avem motive să bănuim că metafora noastră s-ar putea datora contactului românei cu maghiara sau, şi mai puţin, cu germana. În subsidiar s-ar mai putea nota că primul component al cuvântului maghiar nu este din fondul lexical ungro-finic, ci reprezintă un împrumut din slavă.

7. Regionalismul **opcişte**, bazat pe o comunicare din localitatea Straja, Rădăuţi, înseamnă 'femeie cu moravuri uşoare' şi 'casă rea'. În DLR cuvântul e dat ca fiind cu accent necunoscut şi cu etimologie necunoscută. Am auzit termenul în judeţul Suceava, cu accentul pe prima silabă, adică tot aşa cum e dat şi în *Dicţionar invers* (*obcişte*, p. 373, col. 3). În structura cuvântului se pot distinge două componente : *obşt-* (cf. *obşte*, *obştesc*, DLR, s. v.) şi sufixul *-işte*, care formează termeni abstracţi (cf. *linişte* din *lin* + *-işte*) şi termeni care indică locul (cf. *gunóişte*, din *gunoi* + *-işte*, iar nu direct din slav. *gnoişte*, cum indică *Dicţionarul explicativ*, p. 387). Apar însă dificultăţi fonetice. Probabil că **óbştişte* (rostit [óp-]) a devenit *ópcişte* prin disimilarea primului *şt* faţă de cel de al doilea. La aceasta va fi contribuit şi *č* din cuvintele ucrainene *občeskýj* 'comun, public', *občestvó* 'comunitate, societate', al căror radical e *obč-*.La Straja şi în împrejurimi mulţi români şi ucraineni sunt bilingvi. Pentru aspectul semantic al termenului, cf. engl. *common jack* 'harlot' (E. Partridge, *A Dictionary of Slang and Unconventional English*, ediţia a 7-a, New York, Macmillan, 1974, p. 174) şi *commoner* 'an ordinary harlot' (idem, *The Macmillan Dictionary of Historical Slang*, New York, 1974, p. 205). E de adăugat că în ucraineană termenul **občyšče* (posibil, dar neatestat în dicţionare) poate fi semnatizat şi ca 'loc unde eşti curăţat de bani, curăţătorie', ca formaţie latentă de la *občýstyty* 'a curăţa complet'. N. Pavliuc, profesor de lingvistică ucraineană la universitatea din Toronto, pe care l-am consultat în legătură cu această ultimă interpretare, a acceptat-o din primul moment. Dar pentru românii din zonă care nu ştiu bine ucraineana, adică pentru majoritatea bilingvilor din nordul ţării, acest sens adiţional probabil că nu există.

Fort Lauderfale, Florida, SUA

Gheorghe Moga

LEXIC SADOVENIAN (II) *

Automedon, -i, s. m. „călăuză, conducător, vizitiu" : „Lucrul cel mai de căpetenie în înfăţişarea acestui *automedon* nu era atât barba lui zbârlită, din care priveau ochi rotunzi şi spăriaţi, cât căciula, pe care o purta încă în dricul verii. [...] Titlul năcăjitului meu conducător era Iacov" (*Opere*, vol. XI, Bucureşti, ESPLA, [1957], 567).

Sadoveanu transformă în substantiv comun un nume propriu din *Iliada* lui Homer. Vizitiul lui Ahile şi apoi al lui Pirus, fiul lui Ahile, se numea *Automedon*.

Măcinător, -i, s. m. „distrugător, devastator" : „Sfatul s-a mai prelungit cu alte vorbe şi cu alcătuirea acelei măiestrite cărţi împotriva marelui stăpânitor al seminţiilor, strălucind ca luceafărul, bucurându-se de toate harurile lui Dumnezeu şi de bunurile pământeşti, *măcinătorul* noroadelor, biciul sfânt, prealuminatul mare Sultan-Han" (*ibidem*, 246).

Neînregistrat la litera M în DLR, tomul VI, fascicula a 3-a, cuvântul nu ridică probleme de derivare : *măcina* + suf. *-(ă)tor*.

Milionistru, -i, s. m. : „Acest vânător şi scriitor, cu numele C. Rosetti-Bălănescu, arată că un năcăjit şi păcătos buhnaci, pomenind despre un personagiu, proprietar mare şi un om cu situaţii importante la Bucureşti, l-a rezumat într-un singur vocabul compozit : « *milionistru* »" (*Opere*, vol. XV, Bucureşti, ESPLA, [1959], 330).

Contaminare între *milionar* şi *ministru*.

Parpadoi, -i, s. m. „sitar" : „În unele părţi am căutat sitarii cu prepelicari, în alte părţi cu bătăiaşi. Cu deosebire în satele vechi tătărăşti găseam ajutători. Băieţi şi fete în şalvari ieşeau în păduri tinere, cu ţipete ascuţite şi hăuliri lungi [...]. Am împuşcat destui « *parpadoi* » în locurile bune" (*Opere*, vol. XXI, Bucureşti, Minerva, 1970, 619).

Dintr-un alt context aflăm şi originea cuvântului : „La Ţibana, goana se face totdeauna cu acelaşi trib de ţigani, care strigă numele sitarului în limba lor : Parpadoi ! parpadoi !" (*Opere*, vol. X, Bucureşti, ESPLA, [1957], 469).

Repezuş, -uri, s. n. „pantă, clin" : „Culi trase de la şoldul drept binoclul şi cercetă cu el îndelung amândouă repezuşurile ponorului şi fundul" (*Opere*, vol. XV, Bucureşti, ESPLA, [1959], 20).

Cuvântul figurează în DLR, tomul IX, cu alte sensuri (1. incursiune, năvală ; fig. izbucnire, precipitare ; 2. urmă săpată de apă în pământ, făgaş) ; pentru sensul „pantă abruptă, povârniş ... prăpastie" vezi *repeziş*.

Toloşcan, -ă, adj. „care iese din toloacă ; bine dezvoltat" : „Mi-a mâncat optsprezece răţuşte — *toloşcane* de patru luni" (*Opere*, vol. VI, Bucureşti, ESPLA, [1959], 636).

* Vezi şi LR, XLII, 1993, nr. 11—12, p. 524—526.

Cuvântul este un regionalism înregistrat în DLR, în tomul XI, partea a 3-a, ca s. m. și f., cu indicația „etimologia necunoscută". După părerea noastră, cuvântul este un derivat de la regionalismul *toloacă* „teren liber între case sau la marginea unei localități, unde pasc vitele, unde se joacă copiii" : „Dar eu nu eram crescut pe *toloacă* și-n prundul Moldovei ca moș Vasile ; n-avusesem de dus mioare și gâște cu boboci la păscut..." (*Opere*, vol. XII, București, ESPLA, [1958], 613).

În DLR sensurile indicate sunt : „1. Copil dolofan, durduliu ... ◆ Boboc de gâscă sau de rață bine dezvoltat... 2. Persoană leneșă, trândavă, greoaie, proastă".

Ordinea firească a sensurilor cuvântului, în concordanță cu etimologia propusă, ni se pare a fi următoarea : 1. „animal care iese pe toloacă și (prin urmare) care se dezvoltă bine" ; 2. „copil dolofan, durduliu" ; 3. „persoană leneșă, trândavă, greoaie".

Jibou, str. Garoafelor nr. 13

N. A. Ursu

ŞI TOTUŞI CINE ESTE TRADUCĂTORUL *FOLETULUI NOVEL*? (II)

3.41. În studiul introductiv al ediţiei *Foletului novel*, Emil Vîrtosu observă că acest text are „o limbă românească greoaie, insuficientă, nu întotdeauna sigură" şi citează o serie de exemple [21]. Al. Mareş preia afirmaţia şi exemplele citate de Vîrtosu, enumerând şi alte cuvinte, forme şi construcţii „care par nefireşti pentru un traducător de origine română" [22]. Între acestea sunt numeroase cazuri de abatere de la regulile acordului, datorate în general traducerii l i t e r a l e a frazelor respective [23]. Asemenea cazuri se întâlnesc şi în *Istoria Ţării Rumâneşti*. De exemplu: „minciuni şi basne, dupre cari umblă **norodul** acesta rătăcindu-se şi **cred** cele ce niciodată de crezut nu-s" (p. 7; cf. şi în *Folet*: „cu mare glas **dau** semne de veselie **acel norod** care au auzit veste bună", p. 141), „aceste trei mari **oştiri** făcând el [= Traian, *n.n.*] cât au împărăţit, adecăte **al** dachilor, cum s-au zis, **al** armenilor, **al** partilor. Şi acesta **al** ovreilor, de ar mai fi trăit, l-ar fi săvârşit" (p. 26, într-un pasaj rezumat după Carion, în care lat. *bellum* este tradus prin *oştire*; vezi ediţia Mioc, p. 76), „despre acea parte a Sarmaţiii, **carea noi Rusia şi Podolia este**" (p. 31—32, în traducerea următorului pasaj din Cromer: „ab ea Sarmatiae parte, *quae nobis Russia et Podolia est*"; vezi ediţia Mioc, p. 81. Tot prin *noi*, în loc de „nouă, pentru noi", este tradus lat. *nobis* şi într-un citat din Nauclerus, reprodus mai sus, în **3.4.**), „nici **rod** dintr-înşii **să mai pomenesc** şi **să mai ştiu**" (p. 42), „toţi aceştea ale **bisericii**, cum zic ei, **ai Apusului** dogme au apucat" (p. 61), „din răsipirea acei fără de veste **loviri ai lor** (p. 76; cf. şi în *Folet*: „cu multă **vărsare de sânge ai cetăţenilor** ei", p. 44), „viind [. . .] şi în **Panonia**, carea era de ceasta parte de Dunăre, şi prinzând a-l aşeza şi a-şi face gătire de lăcuinţă. . ." (p. 75; cf. şi în *Folet*: „ţapăn ocol a unii mari **cetăţ** [. . .], dară a-l lua nu este nădejde", p. 122).

Nerespectarea acordului în gen, în cazul unor numerale ordinale, ca în exemplul citat din *Folet* („**a patra cântec**", p. 17)[24], se explică de regulă tot prin traducerea literală a sintagmelor respective (în cazul de faţă, cuvântul italian tradus prin *cântec* este probabil de genul feminin). Cazuri similare se întâlnesc frecvent în textele vechi româneşti, mai ales în traducerile din greceşte. De exemplu, în traducerea cronografului tip Danovici aflat în ms. *3517* de la BAR: „svântul **săbor a şesea**" (f. 323^{v}), „**al opta săbor**", „**al patra an**" (f. 584^{r}); în *Viaţa şi petrecerea svinţilor* a lui Dosoftei: „den **a treia ceas** până **a noua ceas**" (29 septembrie,

[21] Vezi *op. cit.* la nota 2, p. LVII—LVIII.

[22] Vezi *art. cit.*, (II), p. 119—122.

[23] Procedeu frecvent întâlnit în traducerea *Vechiului Testament* şi în cea a *Mântuirii păcătoşilor*, făcută de Nicolae Spătarul (Milescu). Vezi N. A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5.

[24] Vezi Al. Mareş, *art. cit.*, (II), p. 121.

f. 36v); în traducerea cronografului lui Matei Kigalas făcută de Dosoftei şi copiată în ms. *3456* de la BAR : „**al zecea an**" (f. 334r), „**a patra** svânt **săbor**" (f. 339v), „**al patra** svânt **săbor**", „**al şesea** svânt **săbor**" (f.340r, 343r), „**a patra feli**" (f. 346r), „**a patra obraz**" (f. 356r); în traducerea *Mântuirii păcătoşilor*, părţile I şi a II-a, din ms. *2517* de la BAR : „cum zice dumnezeiescul Zlatoust la **cea** ot Matei **cuvânt a unsprăzece**" (f. 84v).

Construcţii nefireşti în limba română au şi alte numeroase fraze din *Istoria Ţării Rumâneşti*. Ele se datoresc fie traducerii literale a unor pasaje din izvoarele latineşti sau greceşti citate în text, fie dislocărilor de diferite tipuri folosite de autor (ca şi de traducătorul *Foletului*, mai ales în prefeţele scrise de el). De exemplu : „ale acelui pod **stau tot de patru laturi cioplite pietri picioarele lui**, a cărora nălţimea de 150 de picioare este, fără temeliile lor, lăţimea de 60 de picioare cuprinde, **şi de la unul până la altul sunt depărtate picioare 170 şi cuprinde de la unul până la altul cu colaci**" (p. 16, într-un pasaj cu descrierea podului făcută de Traian peste Dunăre, tradus din Dio Cassius ; vezi textul grecesc reprodus în ediţia Mioc, p. 67), „a doa oară sculându-se Traian **cu mai mare mult decât întâi putere**" (p. 18), „dintr-acea amestecătură a romanilor şi a varvarilor [...], valahii au răsărit, **limbă noao din cea veche a lor varvară şi romană ruptă şi amestecată au** şi cu aceea să slujesc" (p. 33, traducerea textului următor din Cromer : „ex illa colluvie Romanorum et barbarorum [...], Valachi orti, *lingua nova ex veteri sua barbara et Romana confusa ac corrupta utuntur*" ; vezi ediţia Mioc, p. 83), „în mai stricate şi **în mai slăbiciune** să se afle" (p. 40), „zicea că **mai bine mult** va a păzi pe un cetăţean..." (p. 54), „şi împărăţia de la Roma la Vizandia a să muta, unde şi Noaoa Roma, şi Constandinopolis, **şi numai Ţarigrad sârbii**, şi împărăteasa tuturor cetăţilor să chema" (p. 58), „nici nici o ţară n-au fost carea, **rob de a-l ţinea, ca în izbândă să nu aibă got**" (p. 67, traducerea următorului text din scrisoarea împăratului Claudius către Iunius Broccus : „nec ulla fuit quae *Gothorum servum triumphali quodam servitio non habent*" ; vezi ediţia Mioc, p. 110).

3.42. În *Folet* apar de câteva ori formele articulate ale unor substantive, în locul celor nearticulate cerute de context (de exemplu : „o **dama** ce este fată unui cap iscusit", p. 147) [25]. Un caz similar se întâlneşte şi în *Istorie* : „şi unii, şi alţii mai mult pentru **slava** bătându-se" (p. 77).

3.43. Adverbul de cantitate *cât*, folosit ca determinant al unui adverb sau adjectiv, fără a fi legat de acestea prin prepoziţia *de*, cum apare într-o frază din *Folet* („**cât tare** cad în jos", p. 149)[26], se întâlneşte şi în *Istorie* : „apoi cum găsiia **cât puţină** vreme, atunce..." (p. 17).

3.44. Al. Mareş consideră edificatoare pentru stabilirea originii italiene a traducătorului *Foletului novel* derivatul *cercător*, din sintagmele *Cercătoriul stelelor* (p. 157, 163—166) şi *Cercătoriul de stele* (p. 158—159, 166—171). „În ambele sintagme — afirmă Al. Mareş — *Cercătoriul* reprezintă adaptarea românească a termenului italian *cercatore*, titlul probabil al almanahului respectiv fiind *Il Cercatore di Stelle*. Un român ar fi tradus acest titlu printr-una dintre sintagmele consacrate în secolul al

[25] *Ibidem*, p. 120.
[26] *Ibidem*, p. 121.

XVII-lea pentru denumirea astrologilor : *Cititor(i)ul de stele, Numărător(i)ul de stele* sau, eventual, *Căutător(i)ul de stele*" [27]. Acest termen putea fi însă creat şi de un român, în mod firesc, de la *cerca* „a căuta, a cerceta" + suf.-*(ă)tor ;* în cazul de faţă, eventual, şi sub influenţa it. *cercatore*. Verbul *cerca* apare atât în *Folet*: „Holandia face o *cercare* pre taină" (p. 9), „nu-i este dăstul o oaste mică, ce *cearcă* mai mari" (p. 81), cât mai ales în *Istoria Ţării Rumâneşti*: „pricină de *a cerca* şi a iscodi adevărul" (p. 4), „câte mai în sus vom umbla scurmând şi *cercând* acele vechituri" (p. 10), „de altele [...] lăsăm *a* mai *cerca*" (p. 40), „noao atâta de dânşii *a cerca* nu e" (p. 72), cf. şi p. 5, 11, 52, 56, 67. În *Folet* se găsesc şi alte derivate similare create, probabil, de traducător : *crăitor* (p. 81) [28], *ocolitor* „asediator" (p. 94), *oştitor* „luptător" (p. 92), *săritor* „escalador" (p. 34), eventual tot sub influenţa unor termeni italieni corespunzători din original. În *Istorie*, probabil creat de autor este derivatul similar *spuitor :* „eu încă până astăzi nici acel scriitori, nici acel *spuitor* n-am aflat" (p. 4).

3.45. În studiul introductiv al ediţiei din 1991 a *Istoriei Ţării Rumâneşti*, Damaschin Mioc citează (p. 33—34) următorul pasaj din *Istorie* în care expunerea este făcută „aproape sub formă de versificaţie", adică frazele respective conţin unele segmente oarecum ritmate şi cuvinte care rimează [29] (pentru a le evidenţia, marcăm aceste segmente cu câte o bară oblică şi subliniem cuvintele care rimează) :„ci cine asupra lor *veniia*, / şi ei împotriva acelora *sta*, / şi atâta, cât mulţi *să îngroziia* / [...] Şi necum să-i mai bântuiască *să ispitiia*, / ci în prieteşugul lor îi *chema* / şi cu dânşii *să lega* / [...] nici grijă lor de alte domnii şi crăii măcară *era*, / căce multă şi puternică oaste *avea*, / şi încă că toţi ostaşi buni *era*, / şi nici de împăraţii Ţarigradului *să temea*" (p. 68). Fraze asemănătoare se întâlnesc şi în alte pasaje din cuprinsul *Istoriei :* „[Dacii] nimănui supuşi nu *era*, / şi mulţi încă de dânşii *să îngroziia*, / şi vecinii lor foarte de dânşii *să spăriia*" (p. 12), „[Traian] dese bătăi cu vrăjmaşii săi *făcea*, / şi prăzi, arsuri şi alte rele pren tot locul *să vedea*. / Decheval încă nu într-un loc *şedea*, / nici fără de mare grijă *să afla*, / ci şi el cu toate puterile câte *avea*, / şi tare *să apăra*, / şi de multe ori şi *izbândiia*" (p. 16), „Ci învârstat norocul izbândelor *veniia*, / că, când unii, când alţii *biruia*" (p. 65), „La prânzare rar *şedea*, / iară la cină mult *mânca*" (p. 79).

Acelaşi procedeu stilistic este frecvent folosit şi în traducerea *Foletului novel :* „O, cât de bine *ai face*, / de ai şădea în *pace*, / şi să laşi pretensiile celor ce le *pohtesc*, / şi nu căuta celor slăvite duhuri cari te *îmblânzesc* !" (p. 92), „În Roma, să fac trebi *bisericeşti*, / iar puţin *politiceşti*" (p. 10), „va trimite în foc şi fier *toate*, / cu nespusă *cruditate*" (p. 25), „Soare *luminos*, / şi ceriul *seninos*" (p. 36), „Şi să teme şi de cel om *mare*, / că-i va fi boală delungată şi *supărătoare*" (p. 44), „carea de i *să va întâmpla*, / cum mi să pare că poate *urma*..." (p. 93), „nu să lasă acei cu gândul *rău* / a urzi hicleşuguri mai marelui *său*" (p. 100), „Stare de arme puţin *va ţinea*, / şi lucrurile tot aşa *vor urma*" (p. 110), „Lăsaţi, o, mâhniţilor, să lucreze ceriul *a* vă *bucura*, / care bucurie mult *va ţinea*" (p. 113),

[27] *Ibidem*, p. 121—122.
[28] *Ibidem*, (III), p. 169.
[29] După cum se ştie, acest procedeu stilistic se întâlneşte şi în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir.

„să răsară maslinul de *pace*, / că mai mult ne *place* !" (p. 122), „[otrava] de *să va slobozi*, / groaznici loviri *vom auzi*" (p. 151).

3.46. Alături de numeroase cuvinte de proveniență italiană sau latină, datorate faptului că textul este tradus din limba italiană, iar traducătorul știa și latinește, în *Folet* apar multe cuvinte de proveniență greacă (sau tot de proveniență italiană sau latină, dar cu aspect fonetic influențat de pronunțarea grecească). De exemplu[30] : *Acfilon*, *afieromata*, *cfadrant*, *chesar*, *chiclu*, *Chipru*, *colf*, *comită*, *Crit*, *diastimă*, *discolie*, *ecfatore*, *elefterie* (și *lefterie*), *epanghelie*, *ex ananghis*, *Ghenova*, *ghigant*, *Haron*, *ipopsie*, *irou*, *laverint*, *Machedone*, *marghiol*, *melanholic*, *melanholie*, *Norveghia*, *perierg*, *pierierghie*, *planită*, *politie*, *practicos*, *procatarctichi*, *pronie*, *prosehi*, *prosohee*, *schiptru*, *Sichelia*, *strataghemă*, *trachi*, *Trachia*, *visectos*, *Vizandia* (și *Vizandiul*), *Vosfor*, *Zefs*, *zilos*.

Numeroase cuvinte de proveniență greacă, sau de proveniență latină, dar cu aspect fonetic influențat de pronunțarea lor grecească, apar și în *Istoria Țării Rumânești*. De exemplu : *afierosi* (p. 7), *Athine* (p. 41), *Cfintus* (p. 57), *Constandinopolis* (p. 58), *Dechie* (p. 66), *Eftropie* (p. 32), *epigramata* „inscripții" (p. 12), *evlavie* (p. 62), *evsevis* „pios" (p. 55), *Ghenova* (p. 59), *Ipir* (p. 45), *melanholie* (p. 64), *Nafclir* (p. 5), *politie* (p. 39, 42, 50, 60), *Stravon* (p. 9), *Tarcfinie* (p. 19), *terata* „monștri" (p. 19), *Vizandia* (p. 39, 58, 59) și altele.

Ca și în traducerea *Foletului*, unele nume proprii aflate în pasajele traduse din diverse surse în limba latină citate în *Istoria Țării Rumânești* păstrează, cu adaptările specifice limbii române, aspectul lor fonetic latinesc, în timp ce altele au aspect fonetic influențat de pronunțarea grecească. De exemplu : „în ce chip den *Scandia* au *Scanția* s-au pornit" (p. 10, într-un pasaj tradus din Bonfini : „quonam pacto e *Scandia* sive *Scantia* prorupere" ; vezi ediția Mioc, p. 63) ; „tot *Muisia* și *Mysia* îi zic" (p. 10, într-un pasaj tradus din Cluverius : „*Moesia* etiam *Mysia* dicitur aliis" ; vezi ediția Mioc, p. 63) ; „*Țesar* Avgustu" (p. 13, într-un pasaj tradus din Bonfini : „*Caesar* Augustus" ; vezi ediția Mioc, p. 65) ; „den *Britania*" (p. 27, într-un pasaj tradus din Carion : „ex *Britannia*" ; vezi ediția Mioc, p. 77) ; „supt Galianu și apoi supt *Aurelianu* împărații" (p. 32, într-un pasaj tradus din Cromer : „sub Galieno, ac deinde sub *Aureliano* imperatoribus" ; vezi ediția Mioc, p. 81) ; „zicând pururea cuvântul lui *Știpion*" (p. 54, într-un pasaj tradus din Carion : „Saepe repetivit dictum *Scipionis*" ; vezi ediția Mioc, p. 100) ; „*Baltasar*, cel dupre urmă crai al Vavilonului" (p. 57, într-o frază tradusă după Sleidanus : „Ultimus Monarcha Babyloniorum fuit *Balthasar*" ; vezi ediția Mioc, p. 102) ; „ale hunilor, vandalilor și ale *gepidilor*" (p. 70, într-un pasaj tradus din Bonfini : „Unnorum, Vandalorum et *Gepidarum*" ; vezi ediția Mioc, p. 113) ; „mai marea parte a *Austrii*" (p. 72, într-un pasaj tradus din Cluverius : „majorem partem *Austriae*" ; vezi ediția Mioc, p. 115) ; „*Lichinie* [...] *Vithinia*" (p. 22, într-un pasaj tradus din Carion : „*Licinius* [...] *Bithynia*" ; vezi ediția Mioc, p. 72) ; „până la *Chilichia* mergând" (p. 26, într-un pasaj tradus din Carion : „profectus in *Ciliciam*" ; vezi ediția Mioc, p. 76) ; „*Veturon*, *Vencohab*, *Vencozba*" (p. 27, într-un

[30] Paginile la care se găsesc aceste cuvinte și sensurile lor sunt menționate în amănuntitul *Indice de nume, lucruri, lexic* al ediției *Foletului novel*, citată la nota 2.

pasaj rezumat după Carion : „*Bethoron, Bencochab, Bencosba*" ; vezi ediția Mioc, p. 77) ; „în Mysia, vecina *Trachiii*" (p. 37, într-un pasaj tradus din Toppeltin : „in Moesiam, *Thraciae* vicinam" ; vezi ediția Mioc, p. 87) și altele.

Prezența în *Folet* și în *Istorie* a numeroase cuvinte de proveniență greacă și aspectul fonetic influențat de pronunțarea grecească pe care îl au în ambele texte unele cuvinte latinești sau italiene poate constitui o dovadă că traducătorul *Foletului* este și autorul *Istoriei Țării Românești*. Am arătat cu alt prilej că și în prefețele lui Teodosie apar cuvinte de proveniență latină sau greacă, unele neobișnuite în scrierile epocii, precum *coloană, patrie, persoană, țeremonie, asilon, catadiadohin, catafighion, evlavie, evlavitichi, ipochimen(on), microcosmos, miston, politie, pronie* și altele [31].

3.47. În *Folet* apare forma *nimunui* (genitiv-dativul pronumelui negativ *nimeni*) : „nu dau *nimunui* ajutori" (p. 11), „nu poate să rânduiască bine *nimunui*" (p. 150). Probabil că această formă se găsea și în manuscrisul *Istoriei Țării Românești* ; ea apare în ms. *3190* de la BAR, tot o copie directă după originalul *Istoriei* : „*nimunui* nici el vrând atâta a să mai supune" (ediția Mihoc, p. 111 ; cf. și *nimului*, p. 64). În ambele locuri, în copia din ms. *3443* de la BAR : *nimănui*).

Forma *nimunui* se găsește și în alte texte muntenești ale vremii. De exemplu, în *Varlaam și Ioasaf* (ms. *3339* de la BAR, f. 26r, 28v, 169r), în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* (ms. *109* de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, f. 66r, 84r), în traducerea *Vechiului Testament* din ms. *4389* de la BAR, atribuită de noi lui Daniil Panoneanul (f. 131v, 1 Reg. *12*, 4 ; f. 219v, Neem. *2*, 12 ; f. 234r, 238v, 244r, 3 Ezd. ; f. 256r, Est. *4*, 16 ; f. 323v, Sir. *18*, 1 ; f. 320v, Sir. *40*, 7) și în *Dioptra* tradusă de grămăticul Staicu (ms. *2472* de la BAR, f. 27r).

3.48. Adverbul *încotro* are în *Folet* forma *încătroo* : „*încătroo* va umbla" (p. 7), „*încătroo* va să meargă" (p. 99) ; cf. și *încotroo* (p. 170). Aceeași formă se găsea, probabil, și în manuscrisul *Istoriei*, fiind transmisă în copia din ms. *3190* : „*dencătroo* vrea să meargă" (ediția Mioc, p. 117 ; în ms. *3443* : *dincotro*). Forma *încătroo* apare și în traducerile grămăticului Staicu (ms. *312*, f. 89v ; ms. *2472*, f. 45v, 129r ; ms. *1429*, f. 46v, 63v) [32].

3.49. *Foletului* și *Istoriei* le sunt comune și cuvintele *amistui* (*Fol.*, p. 118 ; *Ist.*, p. 20), *bălmăji* (*Fol.*, p. 19 ; *Ist.*, p. 7, cf. și *bălmăjitor*, p. 50), *blagorodn* (Fol., p. 23 ; *Ist.*, p. 53, 66, cf. și *blagorodnie*, p. 45), *coneț* (*Fol.*, p. 35, 51 ; *Ist.*, p. 63, 77), *crudătate* (*Fol.*, 25, 58, 147 ; *Ist.*, p. 42), *cursoare* (*Fol.*, p. 36 ; *Ist.*, p. 29), *greime* (*Fol.*, p. 92 ; *Ist.*, p. 14), *neprestan* (*Fol.*, p. 52, 53, 95 ; *Ist.*, p. 15), *soțiire* (*Fol.*, p. 4 ; *Ist.*, p. 50), *stepenă* (*Fol.*, p. 80 ; (*Ist.*, p. 8, 42, 63), *zăticni* (*Fol.*, p. 14, 43, 52, 73, 74, 76, 84, 93, 103, 104, 106, 109, 110 ; *Ist.*, p. 26, 74), *zăticneală* (*Fol.*, p. 90, 94, 101, 107 ; *Ist.*, p. 21).

3.50. În sfârșit, presupunem că aceeași punctuație în general defectuoasă din *Folet*, unde virgulele cad frecvent între subiect și predicat sau între predicat și obiect, o avea și manuscrisul original al *Istoriei Țării Românești*. Primele copii ale *Istoriei* atestă acest lucru, mai ales în frazele mai lungi, cu diferite dislocări.

[31] Vezi *Teodosie Veștemeanul...*, citat la nota 1, nr. 32, p. 8, și nr. 33, p. 5.

[32] Vezi N. A. Ursu, *Paternitatea unor traduceri atribuite grămăticului Staicu de la Târgoviște*, în LR, XXX, 1981, nr. 5, p. 515—528.

4. Numeroasele concordanţe lingvistice şi stilistice între *Folet* şi *Istoria Ţării Rumâneşti*, menţionate mai sus, arată că ambele texte au fost elaborate de aceeaşi persoană. Aceasta nu poate fi însă un i t a l i a n, respectiv Giovanni Candido Romano, căruia i s-a atribuit traducerea *Foletului*, căci el nu ar putea fi şi autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti*, scriere originală, redactată în limba română. De altfel limba *Foletului* arată că traducătorul ei este un r o m â n, nu un italian care ar fi învăţat târziu româna şi care mai întâmpina dificultăţi în folosirea ei. Felul în care sunt adaptate numeroasele neologisme de provenienţă italiană şi latină aflate în *Folet*, potrivit normelor fonetice şi morfologice specifice limbii române literare a epocii [33], precum şi folosirea unui mare număr de grecisme, a unor turcisme şi a unor slavonisme sunt edificatoare în acest sens. Puţinele cuvinte, sintagme sau construcţii „care par nefireşti pentru un traducător de origine română", semnalate de Emil Vîrtosu şi Al. Mareş[34], sunt, în majoritatea cazurilor, calcuri după textul italian corespunzător, pe care le putea crea oricare traducător român de atunci. Exemple similare se găsesc şi în unele traduceri din greceşte, din latineşte sau din slavoneşte făcute de români. Aşadar, cine poate fi traducătorul *Foletului novel*? Stolnicul Constantin Cantacuzino, căruia i s-au atribuit *Istoria Ţării Rumâneşti* şi prefeţele semnate de Teodosie? Mitropolitul Teodosie, pe care Samuil Micu îl considera autor al unei istorii a începuturilor neamului românesc şi ale cărui prefeţe la cinci cărţi au particularităţi lingvistice şi stilistice aflate atât în *Istorie*, cât şi în *Folet*? Sau, eventual, o altă persoană, un cărturar din anturajul mitropolitului Teodosie, care a putut să scrie *Istoria* şi să colaboreze cu superiorul său la elaborarea celor cinci prefeţe semnate de el?

4.1. În studiile precedente am expus mai pe larg principalele motive pentru care considerăm că stolnicul C. Cantacuzino nu poate fi autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti*. Aceste motive sunt : 1. Atitudinea denigratoare a autorului *Istoriei* faţă de grecii contemporani, care alunecă în pamflet la adresa întregului neam grecesc, ni se pare i n c o m p a t i b i l ă cu calitatea de fiu de grec a Stolnicului, aşa cum a observat Dimitrie Onciul încă din anul 1908. 2. *Istoria* are particularităţi lingvistice şi stilistice comune cu prefeţele semnate de Teodosie şi cu *Foletul novel*. 3. Este puţin probabil ca cinci prefeţe semnate de mitropolitul Teodosie să fi fost scrise de stolnicul C. Cantacuzino. 4. După toate probabilităţile, *Foletul* se elabora şi se copia pentru domnitor la mitropolie. Este deci puţin probabil ca el să fi fost tradus de Stolnic.

4.2. Am încercat să demonstrăm, în anii 1982 şi 1988, că *Foletul novel* era scris, în mod obişnuit, de către mitropolitul Teodosie, care îl şi elabora. Numai când el nu-l putea scrie personal, din cauza bolii, îl copia popa Nicola, logofătul mitropoliei. De asemenea, credem că tot personal a scris mitropolitul Teodosie scrisoarea sa în slavoneşte, din anul 1700, adresată patriarhului Adrian al Moscovei. Grafia *Foletului* şi a acestei scrisori are numeroase trăsături comune cu cea a coloanelor scrise cu caractere chirilice din listele de cuvinte româneşti şi de terminologie geografică privitoare la Transilvania, Ţara Românească şi Moldova tri-

[33] Vezi Marin Z. Mocanu, *Două tipuri de adaptare a neologismelor latino-romanice atestate în* **Foletul novel**, în SCL, XXXII, 1981, nr. 2, p. 159—163.

[34] Vezi *art. cit.*, (II), p. 119—122.

mise de un român anonim din Muntenia contelui L. F. Marsigli (ms. *61*, fondul Marsigli de la Biblioteca Universitară din Bologna). Şi aici, ca şi în scrisoarea lui Teodosie către patriarhul Adrian, predomină semiuncialele, dar apar relativ des şi corespondentele cursive ale unor slove, care au desenul şi ductul identice cu cele ale slovelor corespunzătoare din *Folet*. Acestea, mai ales, arată că cele trei texte sunt scrise de aceeaşi persoană, pe care noi o consideram a fi mitropolitul Teodosie, pentru că unele slove din textele respective au particularităţi grafice comune cu slovele corespunzătoare din semnăturile sale şi din puţinele fragmente de text scrise de mâna lui, cunoscute până acum [35]. După cum vom vedea mai jos, în prezentul articol n e r e v i z u i m a c e a s t ă c o n c l u z i e.

Considerentele grafologice invocate de noi i s-au părut lui Al. Mareş neconvingătoare. Pentru Domnia sa, calendarele pe anii 1693, 1694, 1699, 1701 şi pagina din cel presupus a fi pe anul 1700 conţin în mod sigur scrisul lui Ioan Romanul (Giovanni Candido Romano), căruia i s-a atribuit traducerea *Foletului novel*. Despre scrisoarea adresată patriarhului Adrian al Moscovei, „redactată în slavonă de redacţie răsăriteană şi scrisă într-o frumoasă semiuncială cu influenţe ale cursivei", Al. Mareş crede că „aceasta este fără îndoială creaţia unuia dintre logofeţii mitropoliei [...] Chiar dacă am presupune că a fost scrisă de Teodosie, asemănările invocate de N. A. Ursu între literele acestui act oficial şi literele corespunzătoare din ms. rom. *3213* [adică *Foletul* pe anul 1701, *n.n.*] nu pot atenua deosebirile tranşante dintre cele două maniere de scriere" [36]. Domnia sa nu se referă şi la grafia textului cu litere chirilice din ms. *61* Marsigli. Vorbind despre „deosebirile tranşante" dintre maniera de scriere din *Folet*, predominant cursivă, şi cea din scrisoarea către patriarhul Adrian, predominant semiuncială, lui Al. Mareş îi scapă însă din vedere v a r i e t a t e a f o a r t e m a r e a a s p e c t u l u i g r a f i c a l m u l t o r s l o v e folosite în cele două texte (unele dintre ele, mai ales cele cursive, au două, trei sau chiar mai multe desene diferite), fapt care face posibilă constatarea că aceste texte sunt totuşi scrise de aceeaşi persoană.

4.3. Pentru că demonstraţia grafologică făcută de noi în articolul din anul 1988 are unele neajunsuri, pentru care a putut să pară în întregime neconvingătoare, o refacem aici în lumina unor informaţii documentare descoperite între timp.

4.3.1. În anul 1984, Biblioteca Academiei Române a achiziţionat vechea *Condică sfântă* a mitropoliei din Bucureşti, iniţiată în secolul al XVII-lea, care se considera pierdută [37]. Avem astfel posibilitatea să cunoaştem scrisul unor logofeţi de atunci ai mitropoliei şi să cercetăm în mod nemijlocit semnăturile unor ierarhi aflate în ea. Căci reproducerea prin xilografiere a acestor semnături de către Ghenadie Enăceanu, în ediţia din anul 1886 a *Condicii sfinte*, este în general nesatisfăcătoare. Semnătura lui Teodosie de sub actul din 21 mai 1668 privitor la alegerea sa în funcţia de mitropolit a suferit chiar şi o modificare, fiind reprodusă pe trei rânduri, în loc de două, cum este în original.

4.3.2. În anexa XLIX a unui studiu din anul 1912, Silviu Dragomir a publicat integral (în slavoneşte şi în traducere românească) scrisoarea

[35] Vezi *Din nou despre paternitatea...*, citat la nota 1, p. 440—446.
[36] Vezi *art. cit.*, (I), p. 84—89.
[37] Vezi ms. rom. *4972*.

mitropolitului Teodosie către patriarhul Adrian al Moscovei [38], iar la sfârşitul studiului fotocopia primei pagini a ei, de unde am reprodus-o noi în articolul din 1988 şi Al. Mareş în articolul citat [39]. La Biblioteca Academiei Române, în colecţia de documente fotocopiate, am găsit însă, în două exemplare, fotocopia întregii scrisori a lui Teodosie [40]. Grafia cursivă a semnăturii lui Teodosie, în limba slavonă, de la sfârşitul acestei scrisori este identică cu grafia slovelor corespunzătoare cursive din întreaga scrisoare a lui Teodosie către patriarhul Adrian, din *Foletul novel* pe anul 1701 (ms. *3213* de la BAR) şi din ms. *61* Marsigli. Putem deci aduce o serie de probe noi că aceste trei texte sunt scrise de aceeaşi persoană.

4.3.3. Pentru a dovedi cu exemple cât mai variate identitatea grafică a textelor respective şi a putea fi comparată grafia lor cu cea a semnăturilor lui Teodosie (şi a unor scurte fraze care le însoţesc, scrise de mâna lui), am alcătuit fotomontajele alăturate (fig. 1—4). În primul fotomontaj reproducem câteva dintre semnăturile sigure ale lui Teodosie, din diferite perioade, precum şi semnătura din scrisoarea sa către patriarhul Adrian (care, după cum vom vedea, nu este autografă, ci scrisă de logofătul care a copiat această scrisoare), iar în fotomontajele 2—4 reproducem cuvinte decupate din scrisoarea lui Teodosie către patriarhul Adrian, din *Foletul novel* pe anul 1701 şi din ms. *61* Marsigli, pentru a demonstra identitatea desenului şi a ductului unor slove în aceste trei texte. Menţionăm mai jos documentele din care am reprodus, în fotomontajul 1, semnăturile lui Teodosie, precum şi paginile la care se găsesc în textele respective cuvintele reproduse în fotomontajele 2—4. Pentru textele a căror grafie o comparăm folosim următoarele sigle : S = scrisoarea lui Teodosie către patriarhul Adrian ; **F** = *Foletul novel* pe anul 1701 (ms. *3213* de la BAR) ; **M** = Ms. *61* din fondul Marsigli de la Biblioteca Universitară din Bologna.

Fotomontajul (fig.) 1 : 1. „Teodosie ieromonah cozian", semnătură pe un act din 12 ianuarie 1661 [41]. 2. „Teodosie ieromonah ig[umen] Argiş", semnătură pe un act din 14 aprilie 1666 [42]. 3. „Teodosie ieromonah ig[umen] Ar[giş] mărturie", semnătură pe un act din 1 aprilie 1667 [43]. 4. „Teodosie mitropolitul", semnătură pe un act din 21 iunie 1686 [44]. 5. „Teodosie, cu mila lui Dumnezeu rânduit la sfânta mitropolie a Ţării Munteneşti, cu mâna mea supt aceasta am iscălit", semnătura de la sfârşitul actului din 21 mai 1668 privitor la alegerea sa în funcţia de mitropolit [45]. 6. „Teodosie mitropolitul Ugrovlahiei", semnătură pe un act din 17 ianuarie 1684 [46]. 7. „Smirennâi Teodosii mitropolit vseia Zemli Ugrovla-

[38] Vezi *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", seria II, tom. XXXIV, 1911—1912, p. 1122—1129.

[39] Vezi (I), p. 88.

[40] Sub cotele Doc. F 17/XXVIII şi F 20/XXII.

[41] Arhiv. Stat. Bucureşti, fond Episcopia Râmnicului, XXXIX/8.

[42] Arhiv. Stat. Bucureşti, fond Doc. ist. CCI/24.

[43] Arhiv. Stat. Bucureşti, fond Mănăstirea Radu Vodă, XIX ter /16.

[44] Arhiv. Stat. Bucureşti, fond Doc. ist., CXLI /68.

[45] *Condica sfântă* a mitropoliei Ţării Româneşti. Ms. rom. *4972* de la BAR, f. 9r.

[46] Arhiv. Stat. Bucureşti, fond Episcopia Argeşului, XL/11.

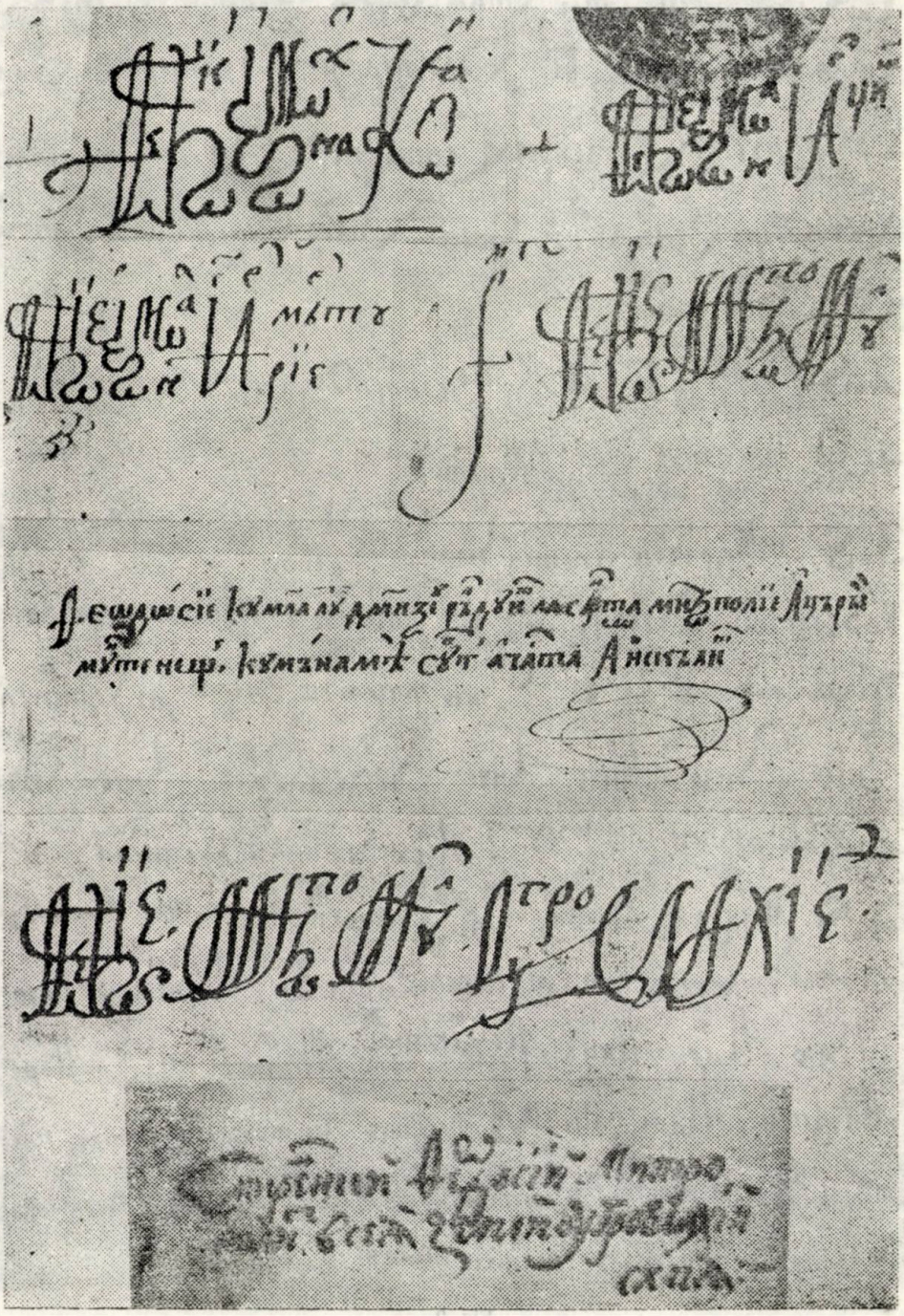

Fig. 1.

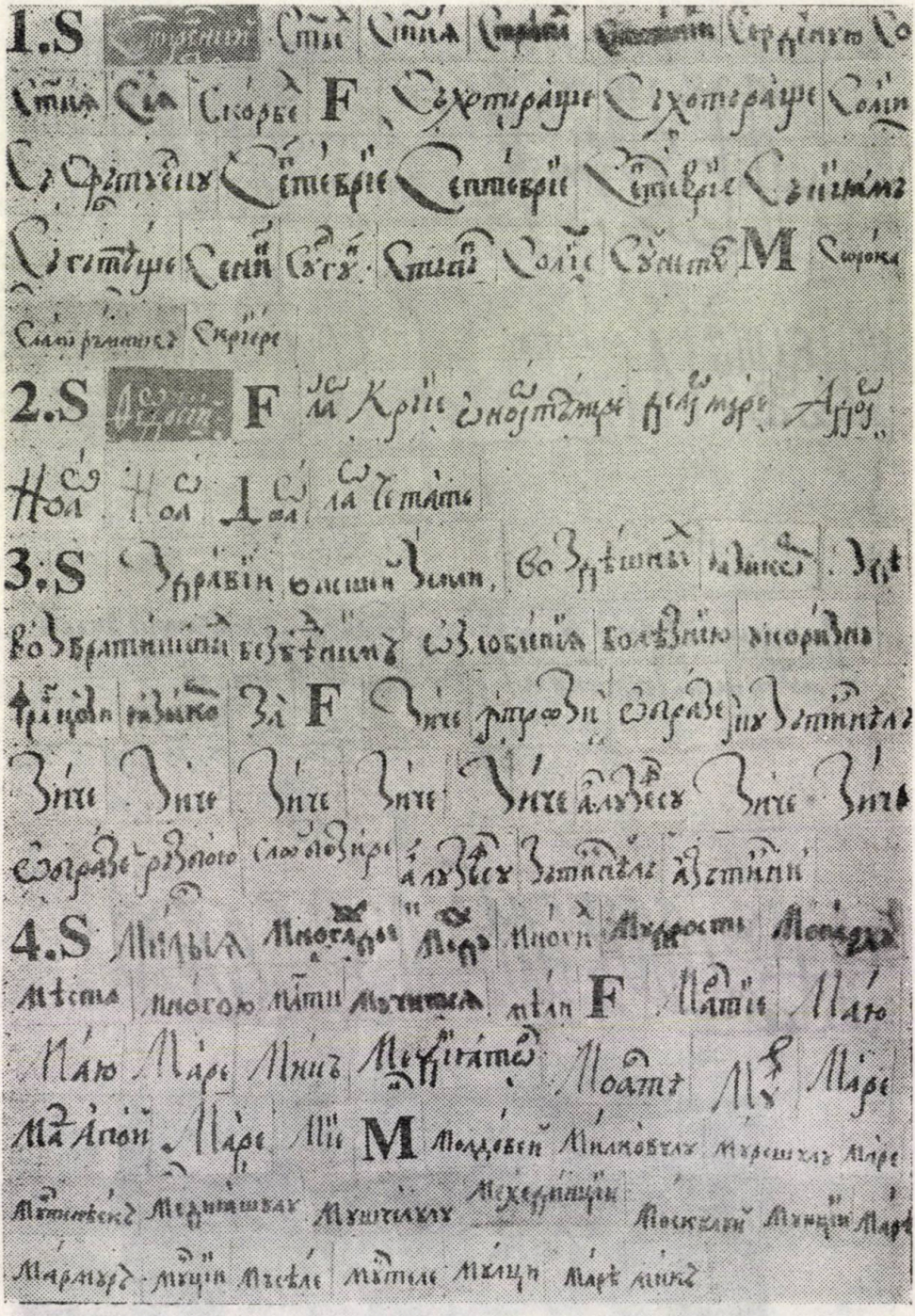

Fig. 2.

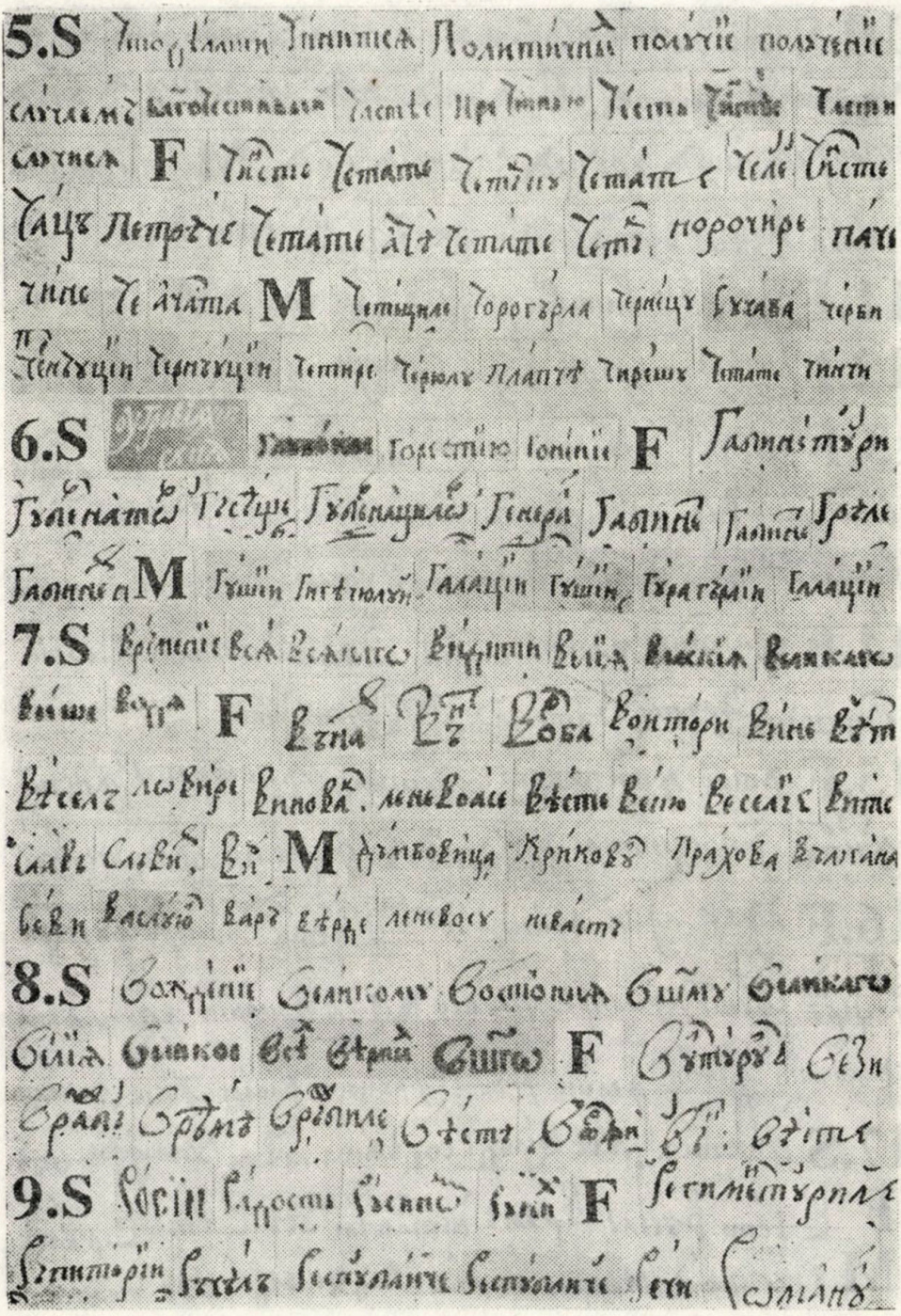

Fig. 3.

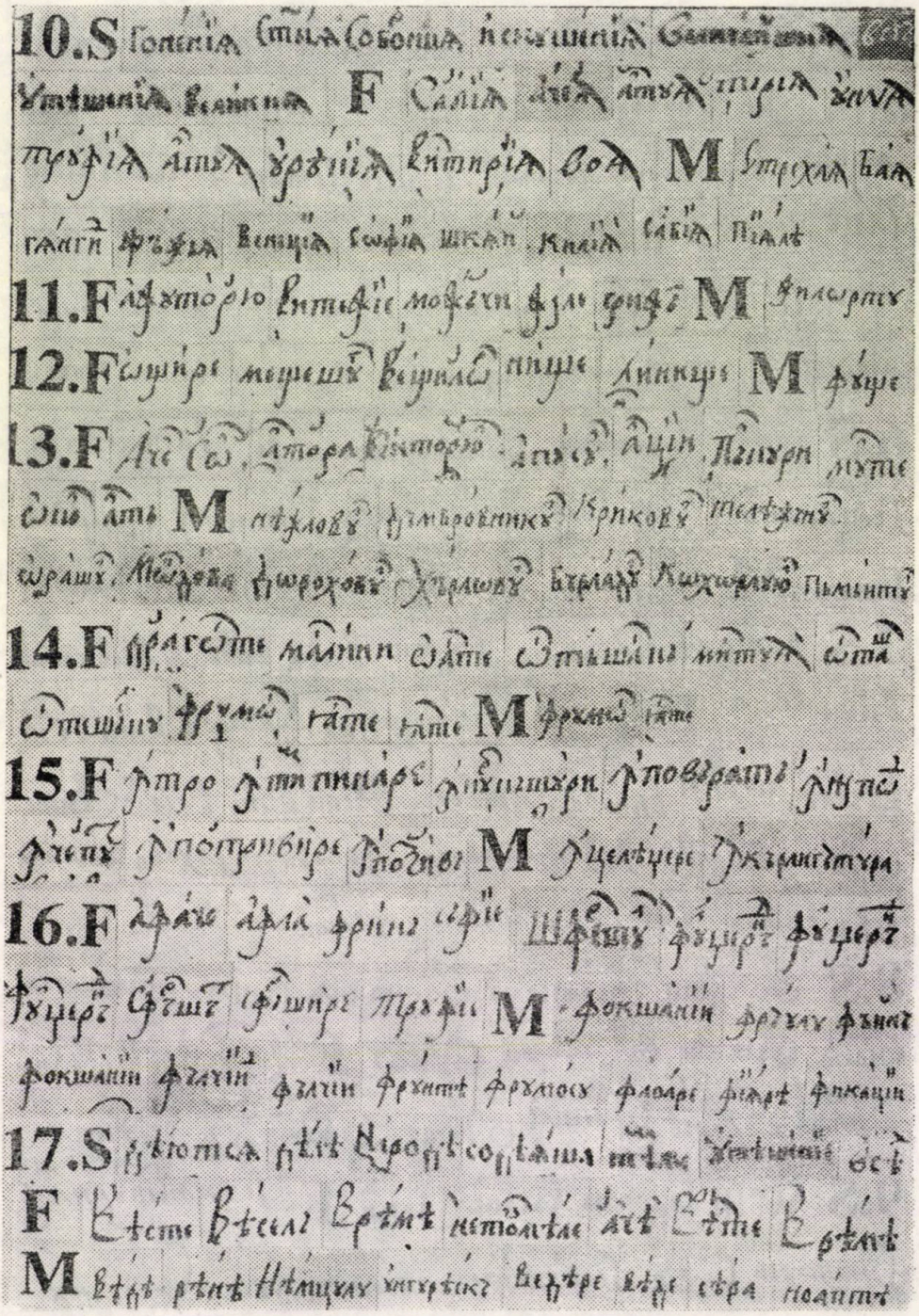

Fig. 4.

hiiskiia", semnătura din scrisoarea trimisă de el, la 20 noiembrie 1700, patriarhului Adrian al Moscovei[47].

Fotomontajul (fig.) 2 : 1. Slova с (slovo). **S** : smirennâi (p. 5), sveatâh (p. 1), sveatâia (p. 2), stranah (p. 2), stujenii (p. 4), serdecinuiu (p. 1), so (p. 1), sveatâia (p. 4), siia (p. 3), scorbeh (p. 1) ; **F** : să hotăraște (f. 15v), să hotăraște (f. 24v), solii (f. 6v), să sfătuiescu (f. 34r), septevrie (f. 27r), septevrie (f. 28v), septevrie (f. 28r), să chiiamă (f. 27v), să gătește (f. 26v), senin (f. 14v), surgun (f. 12v), stăpân (f. 34r), solie (f. 9r), sunetul (f. 6v) ; **M** : Soroca (p. 27), Slam Râmnic (p. 4), scriere (p. 17). 2. Slova ѡ (ot), suprascrisă. **S** : Teodosii (p. 5) ; **F** : la o crăie (f. 19r), o noao temere (f. 15v), de la o mare (f. 11v), a doao (f. 1r), noao (f. 10r), noao (f. 15r), doao (f. 9r), la o cetate (f. 23v). 3. Slova з (zemlia). **S** : zdravii (p. 1), vâsșei zemli (p. 2), vo zdeașnâh (p. 1), iazâkom (p. 4), zdea (p. 2), vo zvratitelnâh (p. 1), bezbeadniem (p. 1), ozlovleniia (p. 1), boleazniiu (p. 1), ukoriznu (p. 2), franțozi (p. 2), iazâkom (p. 3), za (p. 1) ; **F** : zice (f. 3v), într-o zi (f. 26r), obraze (f. 10r), cu zăticneală (f. 23v), zice (f. 10v), zice (f. 30v), zice (f. 10r), zice (f. 24v), zice (f. 30r), al lu Zefsu (f. 24v), zice (f.14r), zice (f. 17r), obraze (f. 29r), războiu (f. 8v), slobozire (f. 7v), al lu Zefsu (f. 10v), zăticneală (f. 23r), a zăticni (f. 26r). 4. Slova м (mislite). **S** : malâia (p. 1), mnogajdî (p. 4), mejdu (p. 3), mnoghih (p. 1), mudrosti (p. 4), monarhu (p. 4), measta (p. 2), mnogoiu (p. 2), milosti (p. 1), mucitsea (p. 4), meali (p. 1) ; **F** : martie (f. 13r), maiu (f. 17v), maiu (f. 19v), mare (f. 17v), mică (f. 2v), mediator (f. 18r), moartea (f. 24r), mult (f. 33r), mare (f. 34v), mai apoi (f. 13r), mare (f. 10v), mie (f. 1r) ; **M** : Moldovei (p. 21), Milcovulu (p. 6), Mureșulu (p. 2), mare (p. 2), muntenească (p. 1), Mediiașulu (p. 1), Mușcelulu (p.4), Mehedinții (p. 4), Moscului (p. 22), munții (p. 23), marea (p. 23), marmură (p. 3), munții (p. 20), măsele (p. 8), muntele (p. 2), mulți (p. 3), marea (p. 26), mică (p. 2).

Fotomontajul (fig.) 3 : 5. Slova ч (cervu). **S** : cito dealati (p. 1), cinitsea (p. 1), politicinâh (p. 1), polucie (p. 1), polucenie (p. 1), sluceaem (p. 1), blagocestivâi (p. 3), ceasteae (p. 1), pre cistnuiu (p. 2), cesti (p. 2), cisteae (p. 2), ceasti (p. 4), slucisea (p. 2) ; **F** : cinste (f. 3r), cetate (f. 29v), cetăți cu (f. 8v), cetate (f. 18v), cele (f. 10r), cinste (f. 10r), ceață (f. 31v), petrece (f. 30r), cetate (f. 32v), acea cetate (f. 21r), cetăți (f. 28v), norocire (f.35r), pace (f. 31r), cine (f. 24r), ce (f.20v), aceasta (f. 1v) ; **M** : cetățile (p. 29), Ciorogârla (p. 7), Cerneţu (p. 6), Suceava (p. 29), cerbi (p. 13), Cernăuții (p. 27), Cernăuții (p. 29), cetire (p. 17), ceriulu (p. 12), Plapcea (p. 7), cireșu (p. 14), cetate (p. 25), cinci (p. 19). 6. Slova г (glagoli). **S** : Ugrovlahiiskiia (p. 5), glubokoe (p. 3), gorestiiu (p. 1), gonenie (p. 2) ; **F** : gabinituri (f. 7r), gubernator (f. 19v), găsește (f. 20v), gubernaților (f. 7r), gheneral (f. 3r), gabinet (f. 33v), gabinet (f. 8v), grele (f. 29r), gabinet (f. 13r) ; **M** : Gușii (p. 30), Ghigheciului (p. 31), Galații (p. 30), Gușii (p. 27), Gura Gârlii (p. 26), Galații (p. 28), 7. Slova в (vede). **S** : vremenie (p. 1), vsea (p. 1), vseakago (p. 1), viditi (p. 1), veliia (p. 1), vlaskiia (p. 3), velikago (p. 4), vâșe (p. 4), vodea (p. 2) ; **F** : vânat (f. 29v), vânt (f. 32v), vorba (f. 6r), voitori (f. 18r), vine veste (f. 28v), veselă (f. 15r), lovire (f. 17v), vinovați (f. 12v), lenevoase (f. 27r), veste (f. 29v), vechiu (f. 5r), veselie (f. 27v), vite (f. 30r), slavă (f. 8v), slăvit (f. 14r), viu (f. 1r) ;

[47] Biblioteca Academiei Române, Doc. F 17/XXVIII și 20/XXII, p. 5.

M : Dâmboviţa (p. 6), Cricovul (p. 6), Prahova (p. 6), Vâlcana (p. 6), Sevi (p. 28), Vasluiul (p. 27), vară (p. 18), verde (p. 20), lenebosu (p. 20), nevastă (p. 18). 8. Slova ѕ (vede), cu alt desen, în formă ovoidală. **S** : vojdenie (p. 1), velikomu (p. 1), vostocinâia (p. 1), vaşemu (p. 1), velikago (p. 4), veliia (p. 1), velikoe (p. 4), vseah vearnâh (p. 5), vaşego (p. 5) ; **F** : vulturul (f. 29^{v}), vezi (f. 2^{r}), vrajbă (f. 28^{r}), vremea (f. 27^{r}), vrăjbile (f. 1^{v}), vestea (f. 28^{v}), vor fi (f. 5^{r}), vânt (f. 27^{v}), veste (f. 20^{r}). 9. Slova ꙋ (riţi), cu un desen mai puţin obişnuit, ridicată deasupra rândului. **S** : Rosii (p. 1), radosti (p. 1), rusinom (p. 2), rukih (p. 2) ; **F** : reghimenturile (f. 10^{v}), răpitorii (f. 19^{r}), răceală (f. 29^{r}), respublice (f. 3^{r}), respublice (f. 3^{v}), reci (f. 16^{r}), Romanul (f. 2^{v}).

Fotomontajul (fig.) 4 : 10. Slova ѧ (ia). **S** : goneniia (p. 1), sveatâia sobornâia (p. 1), iskuşeniia (p. 1), veliceaişâia (p. 3), vseia (p. 5), uteaşeniia (p. 4), velikiia (p. 4) ; **F** : sabiia (f. 8^{r}), aceea (f. 3^{v}), altuia (f.4^{v}), tăriia (f. 18^{r}), unuia (f. 6^{v}), trufiia altuia (f. 22^{r}), urechiia (f. 33^{v}), vistiriia (f. 10^{v}), voia (f. 16^{r}) ; **M** : Strehaia (p. 6), Baia (p. 6), Ghianghii (p. 31), Jâjiia (p. 28), Veneţiia (p. 23), Sofiia (p. 24), Şchiai (p. 25), Chiliia (p. 30), sabiia (p. 15), piialea (p. 8). 11. Slova ж (jivete). **F** : ajutoriu (f. 10^{r}), vitejie (f. 10^{v}), mojâci (f. 30^{r}), jale (f. 7^{v}), grijă (f. 4^{v}) ; **M** : Jilortu (p. 7). 12. Slova ѱ (şti). **F** : oştire (f. 18^{r}), meşteşug (f. 27^{r}), veştilor (f. 19^{r}), nişte (f. 26^{r}), linişte (f. 35^{r}) ; **M** : fuşte (p. 15). 13. Slova ѫ (liudie), suprascrisă, cu vârful rotunjit. **F** : acel sol (f. 9^{r}), altora (f. 17^{v}), viitoriul (f. 4^{v}), apusul (f. 4^{r}), alţii (f. 2^{r}), pâlcuri (f. 17^{r}), multe (f. 2^{r}), ocol (f. 7^{r}), altă (f. 6^{v}) ; **M** : Neajlovul (p. 7), Dâmbrovnicul (p. 7), Cricovul (p. 6), Teleajănul (p. 6), oraşul (p. 5), Moldova (p. 28), Dorohovul (p. 28), Hârlovul (p. 28), Bârladul (p. 30), Cohorluiul (p. 28), pământul (p. 2). 14. Slova с (slovo), suprascrisă, în forma neobişnuită de accent ascuţit. **F** : dragoste (f. 34^{v}), maslini (f. 11^{v}), oaste (f. 14^{v}), ostăşască (f. 21^{r}), mistuia (f. 8^{v}), ostaş (f. 19^{v}), osteşăscu (f. 21^{v}), frumos (f. 4^{v}), iaste (f. 13^{v}), iaste (f. 22^{r}) ; **M** : frumos (p. 29), iaste (p. 30), 15. Slova ѵ (în). **F** : într-o (f. 26^{r}), întimpinare (f. 23^{v}), încurcături (f. 10^{r}), împovărată (f. 30^{v}), înapoi (f. 23^{v}), început (f. 19^{v}), împotrivire (f. 15^{r}), împotrivă (f. 10^{r}) ; **M** : înţelegere (p. 17), încârligătură (p. 27). 16. Slova ѳ (fîrtă). **F** : a face (f. 14^{r}), afla (14^{r}), frică (f. 22^{r}), să fie (f. 17^{v}), şfertul (f. 32^{r}), fulgerând (f. 20^{r}), fulgerând (f.19^{r}), fulgerând (f. 10^{r}), sfârşit (f. 12^{r}), sfârşire (f. 7^{v}), trufie (f. 4^{r}) ; **M** : Focşanii (p. 30), frâul (p. 15), făină (p. 12), Focşanii (p. 28), Fălcii (p. 27), Fălcii (p. 30), fruntea (p. 8), frumosu (p. 20), floare (p. 14), fiiarea (p. 14), ficaţii (p. 10). 17. Slova ѣ (eti). **S** : deaiutsea (p. 1), dealea (p. 1), narodea (p. 1), sodeaiaşa (p. 2), teamje (p. 3), uteaşenie (p. 5), vseah (p. 1) ; **F** : veste (f. 20^{r}), veselă (f. 18^{r}), vremea (f. 11^{v}), netocmele (f. 28^{v}), acea (f. 32^{r}), veste (f. 25^{r}), vremea (f. 30^{r}) ; **M** : Vedea (p. 7), Renea (p. 30), Neamţulu (p. 29), ungurească (p. 21), vedere (p. 17), vede (p. 5), seara (p. 18), noaptea (p. 18).

Firește, lista slovelor care probează identitatea grafiei celor trei texte ar putea fi mult îmbogăţită. Noi am citat doar câteva exemple. După cum se poate lesne observa, desene şi ducturi identice în textele comparate au şi alte slove care apar în numeroasele cuvinte reproduse în cele trei fotomontaje alăturate.

4.4. Comparaţia fiecărei slove din semnătura lui Teodosie aflată în scrisoarea către patriarhul Adrian cu slovele corespunzătoare din semnă-

turile sale anterioare (vezi fig. 1) dovedește că semnătura din scrisoare nu este autografă. Nu cunoaștem încă un text mai mare cu scrisul sigur al mitropolitului Teodosie. Semnătura sa cu caractere cursive din scrisoare are însă, după cum am văzut, unele particularități grafice aflate în întreaga scrisoare către patriarhul Adrian, în *Foletul novel* din ms. *3213* de la BAR și în ms. *61* Marsigli, fapt care demonstrează că aceste trei texte sunt scrise de aceeași persoană. Este semnificativă prezența în scrisoare, după semnătura lui Teodosie, a semnului grafic : — (semnul de punctuație *două puncte* urmat de o scurtă linie orizontală, dreaptă sau în formă de tildă), care apare în *Folet* după semnătura lui Ioan Romanul [48] sau la sfârșitul multor fraze. Descoperirea la BAR a fotocopiei întregii scrisori a lui Teodosie către patriarhul Adrian, în care semnătura lui nu este autografă, ne obligă, așadar, să ne revizuim afirmația făcută în anul 1982 că scrisoarea, *Foletul* și textul chirilic din ms. *61* Marsigli sunt scrise de el. Admițând presupunerea lui Al. Mareș că scrisoarea către patriarhul Adrian a fost copiată de un logofăt al mitropoliei și având în vedere faptul că această scrisoare și *Foletul* au particularități grafice comune, se naște întrebarea : putea fi copistul scrisorii în slavonește a lui Teodosie un i t a l i a n, Giovanni Candido Romano, presupusul traducător al *Foletului novel*? Probabil că nu. Cine este deci Ioan Romanul (Ion Frâncul) sau, eventual, cine se ascunde sub acest nume? Este posibil ca *Foletul* pe anii 1693, 1694, 1699 și 1701 să fie scris de un copist, nu de traducătorul lui.

Iași, aleea Gr. Ghica Vodă nr. 9

[48] Cum a remarcat Al. Mareș, în *art. cit.*, (II), p. 119.Cf. și fotocopiile din (I), p. 86 și 87.

Adrian Rezeanu şi Filofteia Modoran

TOPONIMIA URBANĂ

1. Cercetarea denumirilor de locuri din oraşe a preocupat într-o măsură mai mică pe specialişti, atât din cauza inexistenţei unui instrument adecvat de normare a acestor toponime, cât şi din cauza intervenţiei, adesea neinspirate, a unor factori de natură extralingvistică (politici, administrativi etc.) în procesul denominaţiei urbane. Neglijarea studiului toponimiei urbane a avut urmări nefaste pentru ansamblul şi structura denumirilor de locuri din oraşe.

Parţial, situaţia este modificată astăzi, astfel încât cercetătorul poate interveni în sensul clarificării statutului „urbanonimului" în contextul multiplelor prefaceri notabile din structura edilitară; avem în vedere aici relativa pierdere a individualităţii oraşelor, dispariţia punctelor de reper, extensiunea urbană prin înglobarea aşezărilor periurbane şi transformarea lor în mahalale, respectiv cartiere, apariţia altor repere urbane cu denumiri neadaptate, nemotivate, neconforme cu specificul local, dar şi general istoric al aşezărilor urbane, perpetuarea unor denumiri cu statut aberant prin ruperea şi chiar pierderea unor verigi legate de motivaţia toponimică.

2. Apariţia unor lucrări de sinteză monumentală, ca de exemplu *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia* [1], reprezintă un moment de referinţă în domeniu; prin intermediul lor, specialistul poate interveni în sensul normării toponimiei urbane, dar de aici şi până la un ansamblu coerent şi motivat în urbanonimie este un drum lung, care implică în primul rând istoria locurilor, raportarea urbanonimului la cerinţele limbii române, la unitatea, dar şi la diversitatea sistemului toponimic românesc.

3. Studiile arhivistice, fundamentale pentru toponimia urbană, au constituit o preocupare constantă a colectivului de cercetători de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti şi s-au extins asupra perioadei cuprinse între secolele al XV-lea şi al XX-lea. S-au putut stabili astfel perioade certe în procesul de urbanizare a localităţilor româneşti, precum şi configurarea unui sistem unitar, cu elemente aberante extrem de rare în perioada de până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru un oraş mare, cum e Bucureştiul, istoria ultimelor trei secole, aşa cum apare în documentele istorice originale [2], este edificatoare pentru ceea ce am

[1] Vol. I, Craiova, 1993.

[2] Arhiva Mitropoliei Ţării Româneşti, pachetele 1—300, ale mânăstirilor Radu Vodă, Stavropoleos, Greci, Zlătari, Cotroceni, Văcăreşti de la Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti; *Planul lui Fr. I. Sulzer (1780)*, în *Geschichte des transalpinischen Daciens*, 1781;

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 471—476, Bucureşti, 1994

putea numi structura toponimului urban românesc în schimbare datorită unei evoluţii fireşti, dar şi într-o stagnare şi degringoladă evidentă.

4. Analiza denumirilor de străzi, mahalale (structurate în jurul unei biserici sau pe grupuri de meseriaşi), poduri, grădini, parcuri, fântâni, hanuri (mai târziu hoteluri şi cafenele), căi de acces din afară, palate boiereşti sau domneşti indică faptul că un oraş ca Bucureştiul nu s-a deosebit prea mult de sate până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Secolul al XIX-lea, cu Regulamentul Organic [3], cu Revoluţia de la 1848, dar mai ales cu Războiul de Independenţă de la 1877, a marcat schimbări fundamentale în direcţia urbanizării, ilustrând o modă în stabilirea numelor de locuri din oraşe.

Esenţial pentru statutul urbanonimului românesc, în sensul motivaţiei lui, este faptul că, în diferite etape istorice, se creează pentru aceeaşi entitate geografică un lanţ de denumiri care se pot suprapune, pot coexista, unele dintre verigi îşi pot pierde puterea de răspândire, în timp ce altele se transmit mai departe, până astăzi. Această stratificare marchează evoluţia urbanonimului în sensul restrângerii sau lărgirii circulaţiei lui, încadrarea în etape istorice fiind, la rându-i, un document de epocă. Un exemplu :

Calicii (loc, 1668) = *Maidanul Calicilor* (1690)
↓
Piatra Calicilor (1668)
↓
Puţul Calicilor (1668, 1672)
↓
Mahalaua Calicilor (1728) *Bariera Caliţii* (1856)
↓ ↑

Podul Calicilor (1794)	= *Calea Prundului* (1693)	= *Podul Caliţii* (după 1800)	= *Calea la Măgurele* (1780)	= *Calea Craiovei*	= *Calea Mehedinţului*	= *Calea Rahovei* (1878 şi azi)	
	↓						
	Mahalaua Prundului (1708)	= *Mahalaua Livedea Gospod*	= *Mahalaua Domniţa Bălaşa* (1780)	= *Mahalaua Domniţa Bălaşa din Prund* (1798)			

Planul maiorului Rudolf Artur Borroczyn (1844—1846), în colecţia de hărţi a Academiei Române; *Planul Yung (1856)*, în colecţiile Muzeului de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Planul oraşului Bucureşti*, lucrat de Institutul Geografic al Armatei pentru Primăria Capitalei, 1899; *Ghidul străzilor municipiului Bucureşti*, 1969.

[3] Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, Bucureşti, 1915; George Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, vol. I, II, Bucureşti, 1893—1894.

În acest proces de stratificare există situaţii în care o verigă se dezvoltă prin derivări semantice, poziţia ei se consolidează în epocă, se transmite chiar până azi, în ciuda dispariţiei motivaţiei iniţiale :

Uliţa Calicească (1639) = *Uliţa Gorganului* (1696) = *Uliţa Izvor* (1740)

↓	↓	↓
Mahalaua Calicească (1639)	*Movila Gorganului*	*Mahalaua Izvor*
	↓	↓ (1798)
	Biserica Gorganului (1791)	*Podul Izvor* (Azi : staţie de metrou, sală de teatru, hotel.) În cazul acestor denumiri motivaţia iniţială a dispărut.
	↓	
	Mahalaua Gorganului (1791)	
	↓	
	Plasa Gorganului (1798)	

Cercetarea lanţurilor toponimice urbane relevă dezvoltarea acestora atât pe verticală, prin capacitatea de a forma arii geografice noi, legate semantic, prin transfer toponimic, cât şi pe orizontală, în sensul stratificării de ordin istoric, ca în :

Podul cel Mare (1650) *(Uliţa cea Mare)*	=	*Uliţa Veche* (1702)	=	*Podul Şerban Vodă* (1721)	=	*Podul Beilicului* (1776) *Casele Beilicului* (1776)	=	*Calea Şerban Vodă* (1750) ↓ *Mahalaua Şerban Vodă* (1761)

Uliţa Stejarului (1691) = *Uliţa Şipotul Fântânilor* (1750) (şi azi) ← *Şipotul Fântânilor* (cişmea)

Stratificarea în toponimia urbană este strâns legată într-o perioadă mai veche de istoria locală, de moda unor etape istorice, de poziţia entităţii denumite în cadrul comunităţii, de formele geografice cuprinse teritorial. De exemplu :

Fântâna Boului

↓								
Uliţa Fântâna Boului (1700)	= *Uliţa Fântânii* (1798)	= *Uliţa Cişmeaua Roşie* (1852)	= *Uliţa Fântânii*	= *Str. Dr. Lueger*	= *Str. Berthelot*	= *Str. Popov*	= *Str. Nuferilor*	= *Str. Berthelot* (azi)
↓		↑						
Mahalaua Fântâna Boului (1724)		*Cişmeaua Roşie* (han, cişmea)						

Stratificarea apare ca o necesitate în contextul individualizării cât mai pronunţate a locului denumit în cadrul unităţii administrativ-urbane. Important este faptul că în acest proces există denumiri care dispar sau sunt estompate de vorbitori sau de administraţia locală, lanţul toponimic format fiind vitregit în continuitatea sa de verigi de bază. Considerăm că fiecare din segmentele alcătuitoare ale lanţului toponimic urban reprezintă elemente ale unei istorii locale, structuri care trebuie luate în consideraţie în ansamblul toponimiei urbane în evoluţia sa. De exemplu :

Mahalaua Săpunarilor (1609) ↓ *Biserica Săpunarilor* (1695) = *Mahalaua Măcelarilor* (1695) = *Mahalaua Scaunelor* (1702) ↓ *Uliţa Scaunelor* (1764) ↓ *Podul Scaunelor Vechi* (1830) ↓ *Str. Scaune* (azi)

Mahalaua Mânăstirii Târnovului (1615) = *Mahalaua Cilibiului* ↓ *Podul Cilibiului* = *Mahalaua Cantacuzinului* = *Mahalaua Arhimandritului* = *Mahalaua Sfinţii Apostoli* (1843) = *Mahalaua Dudescu*

Nu e mai puţin adevărat că oraşul a preluat denumiri ale satului originar sau ale satelor periurbane încorporate, din care n-au mai rămas decât vagi urme, sau ale altor aşezări. Urmărind acest lanţ de stratificări toponimice sesizezi denumiri de aşezări rurale dispărute sau încorporate, neatestate în surse administrative sau catagrafii de după 1840. Toate acestea se produc în procesul îndelungat al dezvoltării oraşelor, prin extinderea hotarelor dincolo de vechea vatră. Denumirile vechilor sate au individualizat ulterior mahalale şi străzi, ca în exemplele :

Broşteni (sat, 1650)
↓
Mahalaua Broştenilor (1696, 1744) = *Mahalaua Slobozia Domnească* (1744)
↓
Groapa Broştenilor (1750)
↓
Balta Broştenilor
↓
Plasa Broştenilor (1775, Sulzer), urbanonimul nefiind motivat fără lanţul toponimic anterior, cu segmente în parte dispărute.

Creţuleşti (sat, 1700)
↓
Mahalaua Creţulescului (1760)
↓
Uliţa, Podul, Biserica Creţuleşti.

Postăvari (sat, anterior 1600)
↓
Mahalaua Postăvari (1810) = *Mahalaua Schitul Maicilor* = *Mahalaua Bisericii Albe* (toate dispărute).

Cărămidarii de Jos (sat, 1744)
↓
Mahalaua Cărămidarii de Jos (1777, 1805, 1806)
↓
Moşia Cărămidarilor (1806)
↓
Drumul Cărămidarilor (1812)
↓
Cărămidarii de Jos (cartier, stradă azi).

Bârzeşti (sat, 1577)
↓
Bârzeştii de Sus, de Jos, de Mijloc (sate, 1598, 1623)
↓
Bârzeşti (mahala, 1898)
↓
Lunca Bârzeşti (stradă azi)
↓
Bârzeşti-Vitan (mahala, lac azi).

Măicăneşti (sat pe Colentina, 1582) = *Ţurloaia*
↓
Măicăneşti (moşie, câmpie, 1854)
↓
Drumul, Pădurea Măicăneştilor (1898).

5. Evoluţia urbanonimelor implică în mod obligatoriu problematica motivaţiei toponimice. Legat de motivaţie, în toponimia urbană trebuie să se accepte, în primul rând, un criteriu istoric local. Schimbarea rapidă a numelor de locuri din oraşe, concomitent cu dispariţia locurilor desemnate, operă regizată în mare parte de către oficialităţi, atrage după sine aspectul artificial al toponimiei oraşelor româneşti. Numărul impresionant de exemple întăreşte opiniile multor specialişti că toponimia urbană e golită de conţinut, că este inaptă să-şi creeze denumiri proprii [4], potrivite cu un statut clar al urbanonimului :

Hotel Negoiu (actual) ← *Hotel Stănescu* = *Hotel Regal*
↓
Strada Regală
↓
Palatul Regal

Denumirea actuală a hotelului este total aberantă, inoperantă într-un lanţ toponimic, unde trebuie să găseşti motivaţia şi de aici etimologia. Dar în :

Livedea Văcărescului (1740) = *Grădina Episcopiei*
↓ ↓
Mahalaua Văcărescului (1781) = *Mahalaua Episcopiei*
↓
Strada Episcopiei (de azi),

[4] Cf. Al. Graur, *Nume de locuri*, Bucureşti, 1972, p. 93—94 ; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 313 ; Adrian Rezeanu, *Principii de atribuire şi modificare a numelor de străzi*, în *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1987, p. 381—382.

cum se motivează denumirea de stradă (de lângă Ateneul Român), fără prezenţa întregului lanţ ?

Mânăstirea Mihai Vodă (1600)
↓
Calea Mihai Vodă (1780)
↓
Podul Mihai Vodă (de azi). În acest lanţ toponimic ultimul urbanonim, izolat în spaţiul urban prin dispariţia celorlalte denumiri, rămâne nemotivat.

Lipsa unui criteriu istoric local şi preponderenţa unei mode efemere (ca, de exemplu, a anului 1877) vor atrage serioase perturbaţii în sistemul toponimic urban, ca în cazurile :

Uliţa Belvedere (1780, *Casa Belvedere* a lui Dinicu Golescu) = *Podul de Pământ* = *Calea Plevnei* (de azi).

Drumul Târgovişteî = *Calea Griviţei* (de azi).

Uliţa Işlicarilor (1720) = *Uliţa Germană* = *Strada Smârdan* (de azi).

Nu înseamnă nimic pentru locul desemnat din Bucureşti numele unui alt oraş străin, chiar dacă acesta are rezonanţe istorice, dar nespecifice pentru capitala noastră. Nu acelaşi lucru se poate spune despre lanţul toponimic :

Podul Braşovului = *Podul Mogoşoaiei* = *Calea Victoriei*
↓ ↓
Grădina Podul Mogoşoaiei *Piaţa Victoriei*
↓ ↓
Restaurantul Podul Mogoşoaiei *Palatul Victoriei*,
↓
Galeriile Podul Mogoşoaiei

unde toate segmentele sunt motivate local.

Secolul nostru a întărit caracterul nemotivat al toponimiei urbane. De cele mai multe ori sistemul denumirilor urbane se opune artificialului denumirilor impuse arbitrar. Denumirea *Piaţa Lahovary* (piaţă cu grupul statuar Lahovary) s-a transformat în *Piaţa Kuibîşev* (pentru o perioadă circumscrisă politic), apoi în *Piaţa Cosmonauţilor ;* întrucât în acest timp grupul statuar Lahovary a rezistat, locuitorii vorbeau numai de *Piaţa Lahovary* (cu derivatele (*Strada Lahovary, Spitalul Lahovary*).

6. Această scurtă analiză ridică problema necesităţii unor principii care să guverneze existenţa de moment, dar şi perenitatea denumirilor de locuri în spaţiile urbane, în condiţiile în care extinderea lor teritorială, ca şi mutaţiile demografice creează perturbaţii.

Dicţionarul toponimic al României, ca instrument şi de normare a unor astfel de denumiri, analizează caracterul lor motivat şi le înregistrează ca articole de dicţionar numai pe acestea [5]. În acest sens, cercetarea făcută în imensitatea denumirilor urbane, pornind de la criterii valabile pentru un număr cât mai mare de aşezări, confirmă caracterul profesionalist al procesului de denominaţie urbană.

Rămân însă deschise discuţiile legate de graniţa dintre motivat şi nemotivat în toponimia urbană, precum şi în ce măsură se poate ajunge la stabilirea unei formule toponimice urbane, cu caracter normativ pentru oraşele româneşti.

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[5] Vezi *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia*, vol. I, Craiova, 1993, p. 238.

INSTITUT FÜR DONAUSCHWÄBISCHE GESCHICHTE UND LANDESKUNDE— TÜBINGEN, **Materialien**, Heft 4 : **Interferenzen in Sprachen und Dialekten Südosteuropas**, Herausgeber : Hans Gehl/Maria Purdela Sitaru, Tübingen, 1994, 341 p.

Cel de-al IV-lea caiet, „Materiale", editat de Hans Gehl (Tübingen) şi Maria Purdela Sitaru (Timişoara) şi intitulat „Interferenţe în limbile şi dialectele sud-est-europene", cuprinde : un „Cuvânt înainte" *(Vorwort)* de Horst Förster, o „Introducere" *(Zur Einführung)* de Hans Gehl, urmate de câteva contribuţii cu caracter general în legătură cu tematica numărului. Acestea sunt (în traducerea românească a titlurilor) : „Reflecţii introductive cu privire la interferenţele lingvistice" (Hans Gehl/Maria Purdela Sitaru), „Interferenţe lingvistice în teritoriul colonizat de şvabii dunăreni şi valorificarea lor de către vorbitori" (Heike Gloning), „Premise referitoare la interferenţele lingvistice sud-est-europene" (Hans Gehl). Celelalte studii, în număr de şapte, sunt semnate, unul de Hans Gehl, restul de cadre didactice din Banat şi de cercetători ai Centrului de Studii Socio-Umane al Academiei Române, Filiala Timişoara. Notăm în continuare titlurile articolelor, în traducere : „Influenţe româneşti în graiurile germane din Banat" (Ştefan Binder) ; „Expresii de origine germană în domeniul artei culinare. Observaţii lexicale şi etimologice" (Maria Purdela Sitaru / Livia Vasiluţă) ; „Împrumuturi germane în terminologia medico-farmaceutică *(der Heil- und Arzneimittelkunde)* a graiurilor româneşti din Banat" (Maria Purdela Sitaru) ; „Interferenţe lingvistice germano-maghiare" (Hans Gehl) ; „Despre împrumuturile latiniste şi romanice de origine maghiară şi germană în limba română " (Doina Babeu) ; „Toponime *(Orts- und Flurnamen)* de origine germană în Banatul românesc" (Rodica Sufleţel) ; „Toponime bănăţene ca oglindă a relaţiilor istorice, economice şi lingvistice germano-române" (Vasile Ioniţă, Reşiţa).

Recentul caiet se încheie cu o „Bibliografie", o listă de „Abrevieri", un bogat „Indice de nume" repartizat pe originea cuvintelor, o listă a localităţilor cercetate din România, Ungaria, Serbia şi Croaţia, precum şi două hărţi. Sunt aspecte ce învederează caracterul riguros ştiinţific al publicaţiei de la Tübingen. Ea este aptă să servească drept un important izvor de informaţii şi un model de interpretare a faptelor dintr-o direcţie a lingvisticii pe cât de bogată în consecinţe de ordin teoretic, pe atât de actuală, şi care va rămâne mereu actuală, nu numai din punct de vedere lingvistic, ci şi sub aspectul implicaţiilor sociale, economice şi psiho-sociale pe care le evidenţiază.

După cum rezultă chiar din simpla înşirare a titlurilor, recentul număr impresionează prin varietatea unghiurilor din care este tratată tema interferenţelor lingvistice pe teritoriul Banatului locuit de români, germani, maghiari, sârbi, pentru a nu menţiona decât principalele etnii ale căror relaţii în procesul de lungă durată a convieţuirii au favorizat transferuri sau „împrumuturi" reciproce, purtând reflexe ale naturii în general material-economice prin care se caracterizează aceste contacte.

Se procedează metodic, pornindu-se de la abordarea teoretică a conceptului lingvistic de i n t e r f e r e n ţ ă, urmată de o strictă definire a termenilor : t r a n s f e r, t r a n s f e r a t, c o n t a c t l i n g v i s t i c, s u b s t i t u ţ i e, c u v â n t s t r ă i n *(Fremdwort)*, c u v â n t i m p r u m u t a t *(Lehnwort)* — statut pe care noul cuvânt îl dobândeşte după asimilarea lui de lexicul naţional, adică după efectuarea unui stagiu care se încheie, atunci când se încheie, cu i n t e g r a r e a lui în tezaurul lexical naţional. (Fenomenul se aseamănă cu obţinerea dreptului de cetăţenie al unui individ ajuns într-o ţară străină, unde stabilirea lui definitivă este condiţionată, între altele, de satisfacerea unui stagiu provizoriu de şedere în care timp el figurează ca străin.) Se fac apoi referiri generale la Europa de sud-est (Gehl/Sitaru), cu privire specială asupra interferenţelor lingvistice în regiunile şvăbeşti (Heike Gloning). Se iau apoi în discuţie premisele ce trebuie avute în vedere în legătură cu interferenţele lingvistice specifice acestei zone a Europei (Gehl).

Cea mai mare parte a Caietului (160 p.) este rezervată însă, cum era şi firesc, descrierii faptelor care ilustrează conceptul de interferenţă în spaţiul geografic menţionat. Interesul cititorului poate fi solicitat, cum se vede din titlul lucrărilor amintite, de trei compartimente ale cercetărilor având ca obiect : 1) influenţe ale limbii române asupra graiurilor germane (Binder) ; 2) influenţe ale germanei asupra românei, sub diverse aspecte (Maria Purdela Sitaru / Livia Vasiluţă, Rodica

Sufleţel, Vasile Ioniţă); 3) interferenţe germano-maghiare (Gehl) şi elemente savante (latiniste şi romanice) de origine germană şi maghiară în limba română (Doina Babeu), singura contribuţie din sfera exterioară graiurilor, adică din domeniul limbii literare.

Caracterul variat al tematicii Caietului face, ca urmare, dificilă o prezentare amănunţită a materialelor publicate. De aceea voi semnala doar câteva aspecte care mi se par demne să fie relevate, lăsând astfel loc şi altor comentarii, din alte perspective, la care reflecţiile şi analizele autorilor se pretează cu prisosinţă.

Este de remarcat faptul că influenţa limbii române asupra graiurilor germane din Banat atinge, lucru altminteri firesc, sectorul pragmatic al vieţii materiale, ca şi sfera limbajului familiar sau de conservaţie (*Umgangssprache*), cu implicaţiile şi motivarea lui afectivă, care presupune o apropiere, un contact nu numai între două categorii de vorbitori diferenţiaţi lingvistic, ci şi ca modalitate de a reacţiona prin procedee de exprimare transferate şi însuşite, aşadar i n t e g r a t e în mijloacele lexico-gramaticale proprii limbii-gazdă. Dar să notăm mai întâi câteva din numeroasele elemente din vocabularul referitor la viaţa practică a existenţei cotidiene, denumită prin „realii" ca: *Dultscheatze*, *Flujer*, *Hodaje*, *Klake* (clacă), *Kokosch*, *Lapte akru*, *Malaj*, *Mamalige*, *Pretin*, *Sches* „ebener Platz", *Teaka*, *Traista* etc. Alta este situaţia în exemple ca *Salasch*, cu varianta *Zallasch*, *Kukuruz*, *Kartoffel*, *Paprika*, *Winete*, unde, exceptând împrumutul românesc, interferenţele lingvistice implică participarea mai multor limbi: orientale, slave, pe lângă maghiară (Gehl, 43—50).

Cea de-a doua categorie de elemente lexicale şi îmbinări sintactice, precum şi formule exclamative ţinând de limbajul emoţional este de asemenea bogat reprezentată prin transferuri din româneşte: *Bažokure*, *Kriesche* (rom. *grijă*), *Nakas* (rom. *necaz*), *Zatze* (rom. *faţă*), *Omenije;* şi tot astfel în frazeologisme: *das Kind is sei Vater in Talp* (rom. *în tălpi*), *jemandem mit dem Aug mache* (rom. *a face cuiva cu ochiul*). Puternic încărcate emoţional sunt formulele exclamative: *O Tomnje*!, *O Mama Pedure*!, *Tutsche la trako*! sau *la dracu*!, cu sens afectiv concesiv de „treacă de la mine", ca în exprimarea unei „Mundartsprecherin", în 1972: „Aso, laaßt doch *la dracu* wie'r wollt" (Binder, 99—101). În aceeaşi ordine de idei se cuvine să fie subliniată îmbinarea *mein Kopf ist mir Kalender*, tradusă din româneşte, cum lesne se vede, desigur, pentru că este simţită ca fiind mai plastică, aşadar mai puţin abstractă decât varianta corespunzătoare din germană: *ich bin ganz durcheinander* (exemplu dat de Mantsch, citat de Heike Gloning (21) pentru ilustrarea fenomenului de interferenţă lexicală, spre deosebire de interferenţa sintactică dintr-un exemplu ca *ich habe 25 Jahre*, în loc de structura germană *ich bin 25 Jahre alt*). În sfârşit, merită să fie amintită formula emfatică *tschine ka mine*?! (Binder, 103) ca expresie sugestivă a unei afişări ostentative a ... fuduliei, sentiment pentru care germana nu are un corespondent lingvistic pe măsură.

Să rămânem în continuare pe tărâmul faptelor din categoria din urmă, dar sub înfăţişarea lor aşa-zicând pozitivă. Voi aminti în acest sens substantivul *Omenije*, greu de tradus, dovadă înţelesul de „Ehre" cu care a trecut în germana dialectală. (De altfel nici *Menschlichkeit* nu corespunde conţinutului exprimat de cuvântul românesc.) Invers, *lanţman*, *lanţmani* din germ. *Landesleute* exprimă sentimentul de familiaritate, de simpatie şi de solidaritate nu lipsită de o anumită mândrie a locuitorilor de pe acelaşi teritoriu, dincolo de deosebirile de natură etnică. Hans Gehl (34) citează în acest sens o frază dintr-o scrisoare a lui Constantin Daicoviciu către poetul Hans Diplich, care tradusese din poezia românească în germană. „Ce bine-mi pare, scrie fostul rector al Universităţii din Cluj, că sântem amândoi bănăţeni — lanţmani — cum zicem noi. Eu mi-s din Caransebeş (Căvăran)".

Din aceeaşi serie stilistic-afectivă, cu substrat psihologic şi valoare morală, face parte substantivul *Pretschin* (*Bretschine* şi *Pretin*) în pronunţia dialectală germană din Banat, cu sensul final de „om de încredere dintr-un sat românesc învecinat", cu o accepţie semantică specială, cum se vede (Binder, 87). Cuvântul s-a bucurat, între altele, de atenţia unui cercetător, Walter Konschitzky, într-o anchetă întreprinsă de el în 1972 şi 1973, ale cărei rezultate le-a publicat în 1975. O caracterizare interesantă a semnificaţiei termenului află anchetatorul din răspunsurile date de subiecţii anchetaţi, ca să zicem aşa. Iată două aprecieri despre înţelesul special, concret şi îmbogăţit, aş zice, pe care vorbitorii germani din Banat îl atribuie împrumutului sau t r a n s f e r a t u l u i din română: „⟨Pretschin⟩, des is Freind, des sin Leit aus die Derfr um Bakova, mit deni wu mr sich gut versteht...", adică: „⟨Pretschin⟩ este Freund, sunt oamenii din satele învecinate cu Bacova, cu care noi ne înţelegem bine"; „Die Leit han in mehr Derfer ⟨Pretschins⟩ ghat, awer aane, mit dem sich am beschte verstan, des war ihr Interessenvertreter in seim Dorf" („Oamenii au avut în mai multe sate ⟨Pretschins⟩, dar unul cu care s-au înţeles cel mai bine acela era reprezentantul intereselor lor în acel sat" (Gehl, 35).

Cu *Omenije*, amintit mai sus, se aseamănă, prin caracterul în româneşte idiomatic, germ. *urât* „langweiling", după rom. *mi-e urât* (Binder, 89), deşi propoziţia românească este mult mai bogată şi mai diversă în conţinut decât germ. *ich langweile mich*.

Exemplele de acest fel, pe lângă numeroase altele înregistrate şi discutate de autori, sunt o dovadă a contactelor apropiate şi directe dintre vorbitori de limbi diferite, care îşi transmit reciproc astfel de mijloace de expresie pe care le-au găsit, în procesul convieţuirii, mai proprii, mai apte pentru a desemna anumite realităţi sau nuanţe ale gândirii şi sensibilităţii, cu atât mai pregnante când apar în forme de manifestare a stărilor emoţionale spontane.

Este cunoscută şi de dată veche influenţa masivă a terminologiei germane în domeniul meseriilor, şi nu numai în Banat, ci şi în Transilvania şi Bucovina. *Şnaider*, *Şloser*, *Şuster* (*Şuşter*), ca şi *maistru*, *maistor*, variantă în română din Banat asupra căreia voi reveni, fac parte din vocabularul uzual, cu tentă familiară, în zonele de interferenţă lingvistică româno-germană.

Cu deosebire interesant în sistemul onomasiologic privitor la ocupaţii este, din punct de vedere sociologic, termenul *păuăr* sau *paur(e)* după germ. *Bauer* „ţăran, plugar". Adoptarea de către vorbitorii români ai satelor bănăţene a cuvântului german în locul celui răspândit pe întreg teritoriul lingvistic românesc, cu excepţia unei părţi a Transilvaniei, unde s-a impus sinonimul neologic *econom*, se explică, de bună seamă, susţin lingviştii, prin practicarea de către colonişti a unei agriculturi cu mijloace şi rezultate superioare în comparaţie cu localnicii. Această constatare l-a făcut pe ţăranul cultivator de pământ să facă distincţie între el şi colonistul german, cu care, căutând să-l imite, s-a simţit cu timpul „egal" în materie de tehnică agricolă, ceea ce îl îndreptăţea să-şi fi însuşit denumirea generică a îndeletnicirii lui. Tot astfel, adică datorită gradului ridicat de profesionalism al locuitorilor şvabi, dar şi conştiinciozităţii şi onestităţii lor în exercitarea diverselor meserii, trăsături caracteristice spiritului german în general, românii bănăţeni au împrumutat germ. *Meister* sub formele *maistur*, *maistor*, care au înlocuit mai vechiul *meşter*, din magh. *mester* — acesta, la rândul lui, din lat. *magister* — , uzual în restul teritoriului românesc (Gehl, 34, 35). Tot aici ar trebui amintit, cred, *a fierbe*, folosit în Banat cu sensul de „a găti", după germ. *kochen*, care are, pe lângă sensurile „a fierbe, a clocoti", şi pe acela de „a găti".

Există însă şi tendinţe contrarii, de modificări semantice „în jos", adică de o anume degradare a înţelesului o dată trecut cuvântul din germană în română. Tipică mi se pare în această privinţă alterarea semantică suferită în româneşte de verbul german *wandern*, al cărui corespondent mai recent, datând de vreo 60 de ani, ar fi în româneşte *a drumeţi*, dar întrebuinţat de obicei sub forma substantivului *drumeţie*, cuvânt propus de scriitorul Em. Bucuţa şi rămas în limba literară cu sensul pozitiv şi special „a călători, a străbate drumurile cu piciorul". Hans Gehl (55) discută verbul punându-l în legătură cu procesul migrării meseriaşilor din bresle, al deplasării lor spre alte zone, unde a avut loc transferul de cunoştinţe şi de terminologie de la o comunitate germană la altă comunitate, maghiară, sud-slavă sau românească. Revin la modificarea semantică a verbului german, menţionând că în unele părţi ale Transilvaniei, de pildă în zona Munţilor Apuseni, este curentă expresia *a se duce în vandră*, dar cu înţelesul peiorativ de „a umbla fără rost, a pierde vremea pe drumuri". Dacă pentru vorbitorii ardeleni cuvântul a putut să vină prin intermediul maghiarei, în schimb la românii din Bucovina *a umbla handra* (*v* iniţial devine *h* în aceste graiuri, ca în *vulpe* — *hulpe*) etimologia împrumutului este desigur germană. Confuzia între *Wandern* (rom. *drumeţie*) şi pierderea de vreme reflectă o mentalitate conservatoare caracteristică în mare parte comunităţii româneşti rurale.

Un sector important al împrumuturilor româneşti din germană este în graiul bănăţean cel reprezentat de terminologia artei culinare. Noutăţile în această materie nu puteau să nu atragă atenţia vorbitorilor români, în speţă a gospodinelor, ca şi invers (vezi mai sus nume româneşti de alimente în graiurile şvăbeşti). Studiul consacrat de Maria Purdela Sitaru şi Livia Vasiluţă acestui vocabular se remarcă prin bogăţia informaţiilor dialectale culese pe teren prin cercetări proprii de lungă durată. De semnalat aici că unii termeni împrumutaţi, cu modificările fonetice impuse de procesul adaptării, au rămas, ca arie de întrebuinţare, la nivelul graiurilor, adică în mediul rural. Aşa sunt, după toată probabilitatea, *crumpir* (rom. *cartof*) (121), *crofnă* (rom. *gogoaşă*) (125), cu numeroase alte variante; în schimb, altele, ca *dinstui* (129), *fruştuc* (130), *nudli* (rom. *tăiţei*) (131), au o răspândire mai largă, atingând şi bucătăriile mediului urban din Banat, unde au câştigat prestigiu de limbaj special, de *Fachsprache*. Este de remarcat capacitatea de derivare a unor astfel de împrumuturi pe terenul limbii române. Un exemplu convingător este, între altele, *fruştuc*, care dă naştere, urmând uneori şi modele străine, la numeroase derivate verbale: *fruştucui*, *fruştucălui*, *fluşturca* etc. (Vezi şi variantele tot atât de numeroase ale substantivului de bază, 130.)

Cele spuse mai înainte despre răspândirea diferențiată a vocabularului artei culinare sunt valabile, în mare, și pentru terminologia medico-farmaceutică. Astfel, dacă *hectică* (149), de asemenea în multe variante dialectale, este simțit ca local, în schimb *hexenșus* (150), *reumă* (153), *șlog* (154) sunt, pare-se, destul de vii și deci uzuale și în cercuri mai largi de vorbitori, probabil pentru plasticitatea „etimologiei" unora și expresivitatea altora. Între acestea din urmă este și *hiț*, ca element al expresiei *a da hiț* (150), al cărei sens nu este numai „a ațâța focul", cum explică V. Arvinte, ci, prin extensiune, și „a se strădui, a depune eforturi, a-i da zor", cum atestă graiul din Bucovina cunoscut de mine.

Etnografia reprezintă un domeniu nu mai puțin ilustrativ, unde interferențele lingvistice sunt evidente ca urmare a transferului unor practici ținând de modul de viață diferit de la o etnie la alta. De menționat în acest sens termenul *clacă*, împrumutat de graiurile șvăbești sub forma *Klack* și variantele *Klacka*, *Klacke* (Gehl, 37, 38). Un cercetător consideră *die Klack* „unul dintre împrumuturile cele mai prețioase și mai dragi din domeniul limbii și al vieții vecinilor noștri români" (Anton Peter Petri, apud Gehl, 38). Sensul cuvântului transferat în germană desemnează însă o acțiune mai concretă și mai pragmatică, anume „ajutorul dat de vecini la construirea unei case". În românește, cum se știe, *claca* este denumirea dată participării voluntare și fără plată a vecinilor și a prietenilor la o acțiune comună, de grup: torsul lânii (cânepei), desfăcatul porumbului etc. într-o atmosferă de voie bună, încheiată cu o „gustare". Dar, cum acest gen de lucrare benevolă nu poartă totdeauna și pecetea lucrului bine făcut, *a face ceva de clacă* a ajuns să însemne „a lucra superficial"; și pentru că discuțiile din seara *de clacă* sunt în mod obișnuit destul de libere, sintagma *vorbe de clacă* înseamnă „afirmații gratuite, pe care nu se poate pune temei".

Menționez și contribuțiile pe teme de toponimie, în care interferențele, cu deosebire împrumuturile din germană, sunt clasificate cu rigoare de cercetătorul reșițean Vasile Ioniță. Alături de acest studiu se situează articolul de dimensiuni mai reduse semnat de Rodica Sufletel.

Singura contribuție în care sunt discutate împrumuturile occidentale (latinisme și elemente romanice) intrate în limba română de cultură prin intermediul germanei și al maghiarei este cea semnată de Doina Babeu. Raportul net disproporționat între dimensiunea pragmatică a spectrului lingvistic și cea culturală își are, de bună seamă, explicația ei istorică și sociologică, dar care nu face obiectul acestor pagini.

O remarcă necesară, în încheiere. Toate materialele cuprinse în prezentul Caiet au ca obiect cercetarea lexicului, în sensul larg al cuvântului, fapt explicabil, întrucât acesta este compartimentul cel mai permeabil și cel mai deschis, deci, la efectuarea de schimburi interlingvistice. Influențele gramaticale sunt în realitate, ca și în paginile recentului număr despre care am vorbit, cu totul periferice. De notat, totuși, câteva „abateri" din sintaxa germanei dialectale determinate de influența sintaxei românești. Intră aici renunțarea la topica ramei și păstrarea negației duble, astfel încât în dialectele germane din Banat se poate auzi spunându-se *niemand ist net kumm*, adică „nimeni nu a venit". (Această din urmă trăsătură, dubla negație, este de fapt cunoscută în germana medie și azi în unele graiuri germane. Româna a favorizat doar menținerea acestei trăsături vechi și dialectale a germanei, neadmisă însă de limba literară.)

Închei amintind cuvintele lui Peter Polenz, citate de Heike Gloning (29): „Puriștii cred, ca și astăzi mulți critici ai limbii, că trebuie să protejeze limba de întrebuințările date ei de către comunitatea lingvistică, de parcă limba ar fi o ființă mitică și căreia vorbitorul ar trebui să-i slujească. Limba aparține într-o măsură mult mai mare comunității lingvistice și slujește ca mijloc de înțelegere și de exprimare". Or, Banatul este în această privință un exemplu elocvent. Este meritul lingviștilor bănățeni din Germania și din țară de a fi pus la îndemâna cititorilor un material extrem de prețios și fundamental pentru cunoașterea unei astfel de realități bogate în învățăminte nu numai strict lingvistice.

ȘTEFAN MUNTEANU
Facultatea de Litere
Timișoara, B-dul V. Pârvan nr. 4

GH. CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, **Sintaxa limbii române**, București, Editura Științifică, 1994, 603 p.

Autorul a răspuns așteptărilor specialiștilor și ale publicului larg, completând informațiile și comentariile din *Morfologia limbii române* (apărută la Editura Științifică, București, 1974) cu o necesară lucrare despre *Sintaxa limbii române*.

Lucrarea se adresează, în primul rând, profesorilor de limba română, dar o pot con-

sulta şi elevii de liceu, studenţii filologi, candidaţii la examenele de admitere în liceu şi în facultăţi de specialitate, ca şi toţi cei interesaţi de problemele limbii române (*Cuvânt înainte*, p. 9).

Volumul este structurat în patru capitole, care acoperă toate compartimentele sintaxei, iar ultimul aduce în atenţia cititorului o privire de ansamblu asupra acestei părţi a gramaticii, autorul trăgând concluzii viabile asupra sintaxei limbii române contemporane: I. *Introducere* (aspecte teoretice — p. 21—57), II. *Sintaxa propoziţiei* (A. *Noţiuni generale*; B. *Descrierea părţilor de propoziţie* — p. 57—275), III. *Sintaxa frazei* (A. *Noţiuni generale*; B. *Descrierea propoziţiilor subordonate şi apozitive din frază* — p. 275—554), IV. *Tendinţe în sintaxa limbii române contemporane* (p. 554—571). La sfârşitul lucrării, beneficiarii acesteia pot găsi şi o bibliografie selectivă (p. 571—603), care cuprinde studii şi cercetări lingvistice apărute până la 31 decembrie 1987, atât la noi, cât şi în străinătate. Nu putem să nu apreciem bogăţia de surse informaţionale de care s-a servit autorul, bibliografia indicată fiind deosebit de utilă pentru cei interesaţi.

Volumul este conceput unitar, informaţia fiind conjugată cu o analiză critică, serioasă şi ştiinţifică. Expunerea este sistematică, logică şi, mai ales, didactică. Nu lipsesc punctele personale de vedere, care sunt foarte interesante, în special pentru clasificările de diverse tipuri, deşi nu de fiecare dată necesare. Autorul evită expunerea abstractă, având grijă întotdeauna ca formularea normelor să fie explicită şi detaliată, căzând câteodată chiar într-un soi de „manierism". Exemplificările sunt luate atât din creaţia literară (din operele lui M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, C. Hogaş, A. Mateevici şi ale altor scriitori), cât şi din limba vorbită. Însă ceea ce particularizează cu adevărat tratarea din acest volum este plasarea sintaxei într-o strânsă relaţie cu alte discipline lingvistice, şi nu numai: istoria limbii, morfologia, lexicul, formarea cuvintelor, semantica, psiholingvistica, fonetica, stilistica, logica, ortografia, punctuaţia, cultivarea limbii. Dacă legătura cu cele mai multe din aceste discipline apare şi în alte multe studii, trimiterile la istoria şi cultivarea limbii nu pot decât să ne bucure, pentru că istoria limbii române, cel puţin, a fost neglijată în multe lucrări de specialitate.

Primul capitol, *Introducerea*, ilustrează cel mai bine spusele de mai sus pentru partea de istoric al obiectului cercetării de faţă. Nu rareori elevii îşi însuşesc noţiuni de sintaxă fără să ştie ce înseamnă acest termen şi care este obiectul clar al ei. Apar, de asemenea, trimiteri la concepţiile filozofice care au stat la baza studiilor de sintaxă, precum şi menţionarea metodelor care se folosesc în studierea ei (metoda descriptivă, istorică şi comparativă — p. 22). Capitolul aduce o informaţie bogată, o abordare modernă, însă în maniera unei gramatici tradiţionale, subcapitolele fiind: *Obiectul sintaxei*, *Unităţile sintaxei*, *Tipuri de raporturi (relaţii) sintactice*, *Raporturile sintaxei cu alte discipline*. Autorul dă şi indicaţii cu aplicabilitate imediată pentru cei care vor să se instruiască şi să conceapă enunţuri fluente şi comprehensibile: „Lungimea excesivă a enunţurilor împiedică însă comunicarea ideilor şi de aceea enunţurile lungi trebuie evitate" (p. 25). Totodată se nuanţează clasificarea enunţurilor, propunându-se noi tipuri ale acestora: enunţuri sinonime, enunţuri omonime (p. 26—31). Cum era de aşteptat pentru ţinuta unei lucrări serioase, se abordează şi probleme mai dificile din sintaxa românească, netratate în manualele şcolare: elementul predicativ suplimentar, atributul circumstanţial (p. 35—36), raportul (relaţia) apozitiv(ă) (p. 40—42), relaţia de interdependenţă sintactică (p. 42), raportul de inerenţă (p. 43). Remarcăm şi intenţia autorului de a introduce terminologia modernă în circuitul şcolar.

Capitolul al doilea, *Sintaxa propoziţiei*, este structurat prin respectarea unei logici interne: istoric, caracteristici, definiţie, obiect, tipuri, unităţi. Gh. Constantinescu-Dobridor demonstrează relativismul definiţiilor, acesta fiind un fapt constructiv pentru cei cărora li se adresează. Astfel, el semnalează caracterul controversat al definiţiei propoziţiei (p. 60). De asemenea, sunt introduse noţiuni noi pentru elevi: imperativul prohibitiv (p. 63), modul prezumtiv (p. 67); în ce priveşte propoziţia interogativă imperativă (p. 67), e destul de dificil să acceptăm un astfel de tip de propoziţie, fiind vorba în acest caz, după opinia noastră, mai degrabă de o nuanţă stilistică decât de un fel aparte.

Autorul vădeşte calităţi didactice în finalul subcapitolului *Noţiuni generale*, unde găsim concluzii recapitulative, necesare în aplicarea noţiunilor învăţate (de exemplu: „Propoziţiile integrate în frază, în relaţia gramaticală cu alte propoziţii se clasifică după următoarele criterii ⟨...⟩" — p. 75). De asemenea, sunt prezente schemele, utile pentru sintetizare şi vizualizare, satisfăcând un scop pedagogic. Foarte interesant este şi subcapitolul *Cuvinte şi construcţii intercalate, cuvinte şi construcţii de umplutură, ticuri verbale în structura propoziţiei* (p. 94—99), în care autorul semnalează cuvintele „golite de conţinut prin întrebuinţare repetată, care întrerup şirul comunicării de bază, fără ca să aducă vreun plus de informaţie în legătură cu aceasta" (p. 98), şi atrage atenţia asupra

faptului că ticurile verbale ilustrează sărăcia de vocabular (p. 99). Găsim totuşi nepotrivit termenul de „umplutură", deşi acesta apare şi în *Gramatica limbii române*[1], fiind necorespunzător, după opinia noastră, cu o denumire ştiinţifică.

În secţiunea de descriere a părţilor de propoziţie sunt tratate subiectul, predicatul, atributul, complementul, elementul predicativ suplimentar şi apoziţia. Pentru toate se indică simbolurile. Structura prezentării părţilor de propoziţie este consecventă pentru fiecare situaţie: definiţie, caracteristici, întrebări, mijloace de exprimare, clasificare, topică, punctuaţie, valori stilistice (unele foarte sofisticate). Se introduc noţiuni noi pentru elevi (construcţiile relative infinitivale — p. 124), dar şi criterii proprii de clasificare; astfel, autorul vorbeşte despre subiect complex, subiect dezvoltat, subiect cu două expresii, subiect intern şi extern (p. 126—127), despre atributul simplu, complex, multiplu sau dezvoltat (p. 183) şi apoziţia complexă, dar nu semnalează un termen ca *apozemul*, introdus de I. Diaconescu[2] şi care ne pare important. Este utilă precizarea distincţiei dintre subiectul şi numele predicativ exprimate prin substantive, numerale sau pronume în cazul nominativ sau prin verbe la infinitiv prezent (p. 146). Şi, tot pe această linie, este nelipsită regula „să nu confundăm" (p. 206, 213, 221, 223, 225, 229, 234, 238, 243, 247). Observăm şi că autorul optează, în cazul controversatei funcţii a dativului posesiv, pentru atribut pronominal (p. 180) şi că anticipează capitolul al treilea prin semnalarea corespondenţelor la nivelul frazei.

Capitolul *Sintaxa frazei* începe şi el cu *Noţiuni generale*, în care se prezintă informaţii despre istoricul, caracteristicile, definiţia şi obiectul sintaxei frazei, unităţile sintactice — clasificare, topică, punctuaţie —, tipuri de relaţii sintactice, construcţii sintactico-stilistice, accent, pauză, ritm, raporturile dintre frază şi judecată, dintre frază şi raţionament. Autorul atrage atenţia asupra celor trei unghiuri din care poate fi privită fraza: al formei, al conţinutului şi al relaţiilor sintactice (p. 276—277). Se analizează şi subordonatele circumstanţiale netratate în manualele şcolare: circumstanţialele de instrument, de asociere, de relaţie, de opoziţie, de cumul şi de excepţie (p. 289).

Gh. Constantinescu-Dobridor conjugă şi în acest capitol punctele personale de vedere cu cele tradiţionale. El vorbeşte despre suficienţă şi insuficienţă semantică (p. 279—281), valoare unică şi valoare dublă (p. 291—293), coordonare contextuală (p. 310); sub raportul intonaţiei, există fraze întregi şi fragmentate, iar o propoziţie subordonată poate avea două sau mai multe regente, cu elemente determinate identice, asemănătoare sau diferite ca valoare morfologică. De exemplu, la pagina 295, avem un caz de asemănare: *Se cuvine*[1] / *şi e important*[2] / **să mai aşteptăm**[3]/. Reprezentarea grafică e prezentată şi ea:

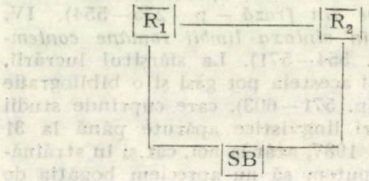

La p. 296 se exemplifică un caz de diferenţă: *El poate*[1] / *şi trebuie*[2] / **să facă acest efort**[3]/.

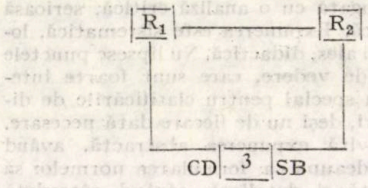

Trebuie să menţionăm şi constatarea că, în subcapitolul *Raporturile dintre frază şi judecată, dintre frază şi raţionament*, autorul subliniază un fapt esenţial, acela că limba este un fenomen social.

Descrierea propoziţiilor subordonate şi apozitive din frază este făcută din aceleaşi perspective: istoric, caracteristici, clasificare, valori stilistice, părţi de propoziţie şi componente ale acestora care formal fac parte dintr-o propoziţie subordonată, iar relaţional depind de partea de vorbire din altă propoziţie, concordanţa timpurilor, procedee sintactice de redare a comunicării. În privinţa descrierii subordonatelor, procedeul este cel tradiţional.

Trebuie să adăugăm şi faptul că lucrarea conţine numeroase indicaţii practice: „nu trebuie să greşim" (p. 388), „trebuie evitat" (p. 390, 403, 458), „trebuie să facem distincţie" (p. 422).

În ultimul capitol, autorul sesizează faptul că există unele tendinţe de revenire la trăsăturile general romanice de care limba română se îndepărtase în evoluţia ei istorică: tendinţa de întărire a infinitivului în concurenţă

[1] *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., ed. a II-a 1966, p. 425—427.

[2] Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române*, vol. II, Bucureşti, T.U.B., 1993, p. 89—91.

cu conjunctivul (lucru de care ne îndoim); de asemenea remarcă tendința de întărire a pasivului cu auxiliarul *a fi*, tendința spre brahilogie și influențarea tot mai marcată a sintaxei limbii scrise de către sintaxa limbii române vorbite ș.a.

Volumul *Sintaxa limbii române* al lui Gh. Constantinescu-Dobridor aduce, așadar, o informație bogată și o interesantă analiză critică a acesteia, poate câteodată prea detaliată, și pune la îndemâna cititorilor dornici să învețe sau dornici de noutate, într-un domeniu care părea familiar, o lucrare științifică utilă atât prin organizarea sistematică și didactică, cât și prin tratarea de proporții ample. În timp ce se publică tot mai multe lucrări schematice de gramatică, un studiu ca *Sintaxa limbii române* se evidențiază cu ușurință.

VERA NĂSTASE
Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

ȘTEFAN AVĂDANEI, **La început a fost metafora**, Iași, Editura Virginia, 1994, 272 p.

Abordând o temă pe cât de veche, pe atât de complexă, autorul ne propune în cartea sa un subiect de meditație care a constituit, dintotdeauna, un prilej de controverse, impunându-se ca obiect de studiu în multiple domenii și ca instrument de gândire și de creație — METAFORA.

Sub un titlu cu rezonanțe biblice — care parafrazează, în mod inspirat, versetul întâi al *Evangheliei* după Ioan, „La început a fost cuvântul", și care sugerează existența unui punct de intersecție între filozofia limbii și filozofia religiei —, Ștefan Avădanei ne propune o investigație a metaforei din diverse perspective, în funcție de numeroasele domenii în care aceasta își face simțită prezența, dar și în funcție de diferitele teorii și metode cu care a fost abordată de-a lungul vremii.

Incitant și plin de sugestii, titlul are la bază și o idee interesantă. Este vorba de o premisă ce stă, de altfel, la baza lucrării, și anume că „la început a fost metafora și nu limba sau cuvântul, pentru simplul (sic!) motiv că și limba a fost creată printr-un proces de metaforizare" (p. 5).

Autorul atrage însă atenția deopotrivă asupra pericolului de a crede că putem identifica pretutindeni metafora, pericol dificil de evitat, cu atât mai mult cu cât mecanismul și structura metaforică, indiferent de formele sub care se actualizează, pot fi regăsite în sfere atât de diferite: artă, limbaj, teologie, filozofie, cibernetică etc.

În ceea ce privește teoriile asupra metaforei, Ștefan Avădanei trece în revistă, pe rând, principalele orientări, subliniind ideea, destul de răspândită, că, în fond, nici una dintre ele nu ar fi altceva decât un comentariu detaliat al celor afirmate, pe această temă, de Aristotel în lucrările sale *Retorica* și *Poetica*.

Sunt rezumate, în primul capitol al cărții, concepțiile potrivit cărora metafora este „substituție" de sens, „transfer", „interacțiune", „deviere", „anomalie", „intersecție" între denominație și predicație etc.

Se discută, deopotrivă, relația metaforei cu comparația, precum și diferitele ipostaze în care metafora se poate înfățișa și sub care a fost studiată de către lingviști, teoreticieni ai literaturii, filozofi, istorici ai mentalităților etc.: „metafora ca eroare" și „metafora ca adevăr", „licență poetică", „principiu unificator", „model", „ecuație", „paradox", „revelație", „magie" etc. Invocând numele unor autorități în domeniu, tot primul capitol acordă spațiu problemei „adevărului metaforic". De altfel, dată fiind natura extrem de complexă a subiectului, unele probleme sunt recurente în spațiul cărții, căci funcția metaforei îl interesează, deopotrivă, pe poetician, pe filozof și pe teolog.

Cartea rezumă, în titlurile celor zece capitole, problematica abordată, lăsând să se întrevadă însă și propriile concepții în legătură cu relația dintre domeniile diferite pe care o mediază metafora: I *Tranzacția între contexte: metafora.* II *Trop al asemănării, substituirii, invenției și strategiei: metafora retorică.* III *Devierea și surplusul de semnificație: metafora poetică.* IV *Procesul articulării verbale a existenței: metafora lingvistică.* V *Dialectica diabolică a autoreflectivității: metafora psihologică.* VI *La intersecția dintre cuvânt și lume: metafora filozofică.* VII *Cunoaștere, informație, comunicare, artă: metafora reprezentativă.* VIII *Între analogie și model: metafora științifică.* IX *Istorie, sociologie, antropologie* [...], *educație: metafora culturală.* X *Misterul ca vehicol: metafora religioasă.*

Lucrarea este, totuși, în cea mai mare parte, o trecere în revistă a punctelor de vedere ale unor literați, lingviști, filozofi, istorici, antropologi, etnologi, psihologi etc. asupra metaforei; dar ea se susține prin coerența cu care sunt prezentate, prin capacitatea autorului de a opera asociații și analogii între

ideile şi teoriile expuse, ceea ce sporeşte interesul pentru carte.

Bazat pe o bibliografie foarte amplă, ce conţine titluri şi autori „clasici", dar şi de ultimă oră, volumul conţine multe lucrări care reţin atenţia. De aceea, nu subscriem decât parţial afirmaţiei făcute de Ştefan Avădanei în prefaţă: „Foarte puţin din această carte este absolut original, probabil şi pentru că foarte puţin mai poate fi original în acest moment, aşa că s-ar fi putut plasa ghilimelele înainte de primul cuvânt şi după ultimul cuvânt, autorul fiind scutit astfel de folosirea altor sute de asemenea semne" (p. 4).

E adevărat că, întocmai ca şi despre cuvânt, semn, sens, simbol, se pare că nimic nu mai poate fi spus nou despre metaforă sau, mai bine zis, că oricâte lucruri noi s-ar scrie, nu se va putea ajunge la o definiţie precisă şi completă a ei. Părerea noastră este că natura însăşi a acestor entităţi exclude reuşita unei astfel de tentative. Ceea ce nu înseamnă că o carte precum *La început a fost metafora* nu trebuie să existe şi că ea nu este de folos atât cititorului familiarizat cu literatura de specialitate ce tratează problematica metaforei, cât şi celui pur şi simplu fascinat de faţa nevăzută a lumii.

MIHAELA POPESCU
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

GABRIEL ŢEPELEA, **Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi**, Bucureşti, Editura Tehnică, 1994, 285[—286] p.

Volumul reuneşte o parte din studiile tipărite anterior în diverse publicaţii de specialitate sau în lucrări ca *Studii de istorie şi limbă literară*, Bucureşti, 1970, *Corelaţia limbă — literatură*, Bucureşti, 1971, *Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, 1973, *Opţiuni şi retrospective*, Bucureşti, 1989, şi *Rememorări de istorie literară şi cultură naţională*, Bucureşti, 1994. Prin reunirea într-un singur volum a părţilor pe care le socoteşte a fi cele mai semnificative din lucrările sale mai vechi, profesorul Gabriel Ţepelea urmăreşte să atragă atenţia asupra unui important capitol din istoria noastră culturală, pe care îl consideră insuficient cercetat şi mediatizat de specialişti şi, în consecinţă, prea puţin intrat în conştiinţa marelui public.

Într-un vibrant *Cuvânt înainte* (p. 7—13) şi în *Redimensionarea literaturii şi culturii române vechi* (p. 15—29), autorul pledează pentru sistematizarea, valorificarea ştiinţifică şi popularizarea cunoştinţelor obţinute în actualul stadiu al cercetărilor de către specialiştii unor domenii conexe: lingvişti, literaţi, istorici ai fenomenului cultural românesc.

Prin ceea ce publică în acest volum, profesorul Gabriel Ţepelea doreşte să-şi aducă propria contribuţie la jalonarea unor momente importante din istoria limbii şi a culturii noastre vechi, abordând probleme dintre cele mai diverse, cum sunt: *Scrieri româneşti în limba latină* (p. 30—80), *Noul Testament de la Bălgrad, 1648* (p. 81—161), *Contribuţia* **Noului Testament de la Bălgrad, 1648**, *la dezvoltarea limbii române literare* (p. 162—168), *„Limba veche şi-nţeleaptă" — Texte originale din epoca lui Matei Basarab* (p. 169—174), *Sicriul de aur, 1683* (p. 175—181), *Valenţe literare în* **Biblia de la Bucureşti, 1688** (p. 182—188), *O simplificare a ortografiei cu caractere chirilice în Transilvania (1784)* (p. 199—208), *O ediţie necunoscută a* **Alexandriei** (p. 209—226), *Manualele şi cărţile de popularizare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea* (p. 227—235), *Mineele de la Râmnic* (p. 236—269).

În capitolul final, *Premise lingvistice şi literare în interpretarea vechilor texte româneşti* (p. 270—285), care reproduce textul unei comunicări prezentate în 1972, profesorul Gabriel Ţepelea subliniază necesitatea elaborării unor instrumente de lucru, absolut indispensabile pentru cercetarea culturii vechi. În cei 23 de ani trecuţi de la prezentarea acestei comunicări, profesorul Gabriel Ţepelea a putut să aibă bucuria de a asista la apariţia a numeroase ediţii de texte vechi, prea numeroase pentru a le enumera aici pe toate, a multor dicţionare, dintre care amintim *Dicţionarul limbii române* (literele *P, R, S, Ş, T, Ţ*), *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640—1780). Termeni regionali*, 1987, şi *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche*, 1992. Toate aceste lucrări, la fel cu multe altele, pe care nu le-am amintit, constituie o dovadă că profesorul Gabriel Ţepelea nu este singur în lupta sa pentru aprofundarea cercetării istoriei limbii vechi. *Dicţionarul limbii române vechi* şi *Dicţionarul latinei medievale din Principatele Române* au fost mereu în atenţia specialiştilor de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti şi, probabil, nu doar a lor. Din păcate, aşa cum bine se ştie, astfel de lucrări se fac cu colective mari de cercetători, pentru a căror formare este nevoie de timp îndelungat şi de un consistent suport material.

Cartea prezentată în rândurile de faţă este o pledoarie pentru intensificarea cercetărilor de istorie a limbii române vechi şi, în acelaşi timp, o interesantă contribuţie la dezvoltarea disciplinei.

MAGDALENA GEORGESCU

G. GRUIŢĂ, **Gramatică normativă (77 de întrebări, 77 de răspunsuri)**, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 166 p.

Editura Dacia ne-a oferit în toamna anului 1994 o lucrare cu totul remarcabilă: *Gramatică normativă (77 de întrebări, 77 de răspunsuri)* a cunoscutului lingvist clujean G. Gruiţă. Performanţa autorului constă, în primul rând, în faptul că face dintr-o ştiinţă „aridă" (gramatica) un domeniu de o surprinzătoare atractivitate. Acest efect benefic este rezultatul unei abordări inspirate: cititorul este pus în faţa unor alternative lin-

gvistice, concrete, invitat să se pronunțe asupra variantei/variantelor corecte. Câteva exemple: *Cartea* ***va apare*** *în curând* sau *Cartea* ***va apărea*** *în curând*? (întrebarea 1); *Maria este* ***avocat*** sau *Maria este* ***avocată***? (întrebarea 36); *Ne întâlnim la sfârșitul anului* ***acesta*** sau *Ne întâlnim la sfârșitul anului* ***acestuia***? (întrebarea 59) și altele.

În acest fel incitant, problematizant, este provocat orgoliul lingvistic și cultural al cititorului. Orice vorbitor care se respectă este tentat să-și confrunte „gramatica sa", competența sa lingvistică, cu exigențele limbii literare.

Autorul oferă, de fiecare dată, soluția optimă, dar nu se limitează la atât. Norma este explicată, justificată, i se analizează perspectivele, iar structurile discutate sunt încadrate permanent în „familia", în grupa unor cazuri similare. Prin aceasta, fiecare subcapitol devine o micromonografie a fenomenului ilustrat de întrebarea din titlu. De pildă, răspunsul la prima întrebare (*Cartea* ***va apare*** *în curând* sau *Cartea* ***va apărea*** *în curând*?) se constituie într-o amplă și foarte interesantă analiză a verbelor de conjugarea a II-a. Constatându-se tendința acestora de trecere la conjugarea a III-a (de exemplu: *a apărea* > *a apare*), sunt evidențiate cauzele acestui fenomen, limitele sale, stadiul în care se află evoluția fiecărui verb în direcția amintită etc.

Se înțelege din cele arătate mai sus că lucrarea pe care o comentăm nu este una de „popularizare" ieftină, ci o veritabilă cercetare lingvistică, de o incontestabilă originalitate. Aserțiunea aceasta nu vizează numai subcapitolele care tratează probleme de acord, domeniu în care G. Gruiță este, categoric, un specialist recunoscut (a se vedea monografia *Acordul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, 200 p., precedată de peste 20 de articole, publicate în CL, LL, LR, StUBB). Avem în vedere, între altele, contribuțiile aduse la studiul clasei numeralului: a lansat conceptul de „numeral de identificare" — bine definit și extrem de util; lămurește statutul de postpoziție al lui *de* în structuri ca „douăzeci *de* elevi", cu importante consecințe în interpretarea morfosintactică; precizează regimul lui *cel* în fața numeralului etc, (cf. în acest sens și articolele: *Contribuții la studierea numeralului românesc* și *Inversiuni sintactice în diacronie*, în CL).

De asemenea, între contribuțiile teoretice remarcabile menționăm elucidarea fenomenului de „flexiune mixtă" și a consecințelor acesteia asupra sistemului morfematic românesc (vezi formele „hibride" de tipul *frumușică—frumușele*, rezultate din combinarea unor variante paralele: *frumușică—frumușici* și *frumușea—frumușele* etc. (pe această temă cf. *Sintagmatizarea declinării românești*, în StUBB, 1979; *Două aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, în „Studii", II, Dej, 1980; *Consecințe ale flexiunii mixte asupra sistemului morfematic românesc*, în LL).

Autorul afirmă în *Prefață* că lucrarea se poate citi la două niveluri, recomandând celor care nu dispun de o pregătire lingvistică specială să se oprească la nivelul întâi, cel al soluțiilor și al exemplificărilor concrete. Discuțiile explicative, de specialitate, ar fi rezervate inițiaților. Noi considerăm că, așa cum este scrisă această carte, cu o deosebită claritate și fără un limbaj tehnic excesiv, poate fi citită integral de către orice intelectual român interesat de corectitudinea exprimării sale, indiferent de natura profesiei. Firește, *Gramatica normativă* este recomandată în primul rând celor care ar trebui să fie un model de corectitudine în exprimare: profesori (de toate specialitățile), ziariști, scriitori, juriști, oameni politici, demnitari de orice rang etc. În general, sunt avuți în vedere toți cei care, prin importanța pozițiilor sociale, culturale, politice etc., nu au voie să coboare sub un anumit nivel de competență lingvistică. Pe această linie autorul a publicat peste 20 de studii, între care menționăm *Observații asupra caracterului normativ al GLR* (LL, 1973); *Conective gramaticale — conective semantice* (LR, 1980).

Editura „Dacia", care trebuie felicitată pentru această apariție, a greșit, după părerea noastră, incluzând cartea lui G. Gruiță în colecția „Bibliografie școlară". Nu pentru că elevii ar trebui excluși din sfera cititorilor acestei cărți, ci pentru caracterul restrictiv și derutant al acestei indicații de pe copertă. Repetăm, destinatarul acestei lucrări este, înainte de toate, publicul adult, acea parte a intelectualității românești care dorește să-și perfecționeze cunoașterea normelor „limbii culte". N-ar fi fost rău, de asemenea, dacă cititorul ar fi găsit, la sfârșitul lucrării, un indice de materii, care l-ar fi ajutat să se descurce mai ușor în identificarea rapidă a elementelor care îl interesează la un moment dat. Toate acestea sunt, desigur, simple sugestii pentru o eventuală reeditare, care, dat fiind interesul publicului pentru această excelentă carte, n-ar trebui să întârzie prea mult (în câteva zile a dispărut tot tirajul din librării).

În încheiere, îl felicităm pe autor (unul dintre cei mai buni gramaticieni clujeni actuali), care a prins ideea ce plutea în aer de mult, dar n-a avut nimeni curajul s-o abordeze.

ONUFRIE VINȚELER

AL VIII-LEA COLOCVIU DE PATRONIMIE ROMANICĂ

(Mănăstirea Sâmbăta – București, 25 septembrie–2 octombrie 1994)

În perioada 25 septembrie –2 octombrie 1994, România a fost gazda unei manifestări științifice internaționale în domeniul antroponimiei romanice, prilej de întâlnire a unor specialiști in romanistică și onomastică din unsprezece țări europene : Belgia, Elveția, Franța, Germania, Italia, Iugoslavia, Olanda, Portugalia, Republica Moldova, România și Spania. Lucrările colocviului s-au desfășurat în două etape.

În prima parte, 25–28 septembrie, comitetul de redactare panromanică a *Dicționarului istoric de antroponimie romanică* s-a întâlnit la Mănăstirea Sâmbăta, vechi lăcaș de cult, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, situată la poalele Munților Făgăraș. Tematica reuniunii de la Sâmbăta a constituit-o onomastica creștină, despre care au vorbit : Eva Büchi (Elveția), Ana Cano Gonzales (Spania), Dieter Kremer, Norbert Weinhold (Germania), Max Pfister (Elveția).

Partea a doua a colocviului a avut loc la București, între 28 și 30 septembrie, sub patronajul Academiei Române.

În ședința de deschidere, din 29 septembrie, la Casa Oamenilor de Știință, au ținut alocuțiuni : Virgiliu Constantinescu, președintele Academiei Române, Dieter Kremer, inițiatorul Proiectului PatRom, Badia I Margarit, președintele centrului de la Barcelona, Marius Sala, directorul Institutului de Lingvistică și președintele centrului PatRom de la București. Din cuvântul domniilor lor s-a conturat un scurt istoric al PatRom-ului, proiect lingvistic european inițiat în 1987 cu scopul elaborării primului *Dicționar istoric de antroponimie romanică*. Colocviile internaționale anterioare s-au ținut la Pisa — 1983, Trier — 1987, Barcelona — 1989, Dijon — 1990, Lisabona — 1992, Neuchâtel — 1993. Colaborarea românească a început din 1988, sub îndrumarea romanistului Marius Sala, cu participarea unor cercetători din București, Cluj, Iași, Timișoara și din Chișinău (Republica Moldova). Tot în adunarea generală președintele Proiectului PatRom, Dieter Kremer, a făcut cunoscute asistenței stadiul actual de redactare a *Dicționarului istoric de antroponimie romanică* și a versiunii reactualizate a *Caietului de norme redacționale* (CDN).

În continuare, lucrările s-au desfășurat pe două secții, potrivit domeniilor lingvistice : domeniul francofon și domeniul italo-hispanofon. Ambele secții au abordat aceeași problematică, a instrumentelor de lucru : dicționare tezaur ale limbii, dicționare etimologice, tratate de dialectologie și de istoria limbii, atlase lingvistice, dicționare antroponimice și toponimice. Au participat la discuții : Catherine Hanton, Jean Germain (Belgia), Eva Büchi, Max Pfister (Elveția), Marius Sala (România).

În ziua următoare au continuat lucrările pe secții privitoare la sintezele regionale, analize și comentarii de articole, subliniindu-se ideea că reușita redactării panromanice este determinată de buna documentare și de modul unitar în care sunt elaborate articolele de dicționar din fiecare țară în parte. Au participat la discuții : Maria Giovana Arcamone (Italia), Claudia Maas-Chauveau (Germania), Reina Bastardas, Ana Cano Gonzales (Spania).

La adunarea în plen din după-amiaza zilei de 30 septembrie s-au făcut observații asupra stării actuale a bibliografiei, ca și despre publicațiile de sub egida PatRom-ului și s-au tras concluzii asupra lucrărilor colocviului. De asemenea, s-au conturat atribuțiile care revin echipei de redactori regionali și panromanici până la lucrările viitorului colocviu, care va avea loc în 1995 la Oviedo (Spania).

MARIA DOBRE
Institutul de Lingvistică
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

LR, XLIII, nr. 9–10, p. 487–488, București, 1994

COMEMORAREA LUI JACQUES BYCK (1897—1964)

(București, 10 octombrie 1994)

La inițiativa Stelei Toma, un grup de foști studenți ai profesorului J. Byck au organizat o sesiune comemorativă, care a avut loc, în sala de consiliu a Facultății de Litere a Universtății din București, în ziua de 10 octombrie 1994, la 30 de ani de la moartea celui omagiat.

După cuvântul introductiv al profesorului Paul Cornea, decanul Facultății de Litere, s-au prezentat comunicări despre diversele aspecte ale preocupărilor științifice ale lui J. Byck — gramatică (Mioara Avram[1]), lexicologie și formarea cuvintelor (Laura Vasiliu[2]), filologie (I. Rizescu, Gh. Mihăilă) — , despre activitatea sa didactică (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu) și despre personalitatea sa umană (Stela Toma). S-au citit de asemenea fragmente din mesaje primite de la foști studenți sau / și colaboratori ai lui J. Byck aflați în străinătate : Florica Dimitrescu-Niculescu, Sorin Stati.

Amintirile personale ale prof. Al. Balaci și Mihai Șora au încheiat într-o notă emoționantă această reuniune, care a prilejuit în același timp contribuții la istoria lingvisticii românești și împlinirea unei datorii de suflet.

M.A.

[1] Vezi în numărul de față, p. 407—412, articolul *J. Byck și gramatica limbii române.*

[2] Vezi, sub genericul *Jacques Byck, 30 de ani de la moarte,* articolul *Formarea cuvintelor și vocabularul limbii române,* în „România literară", 1994, nr. 41, p. 19.

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesaţi de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române: gramatică, vocabular, limbă literară şi stilistică, istoria lingvisticii româneşti, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică şi filologie.

Revista publică în nr. 7—8 bibliografia anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în ţara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultaţii şi recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile în două exemplare, dactilografiate la două rânduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hârtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe, figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, în tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe o pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul comitetului de redacţie cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R—76117 Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Sub redacţia IORGU IORDAN, ALEXANDRU GRAUR, ION COTEANU, **Dicţionarul limbii române (DLR)**, serie nouă, tom XI, partea a 2-a, litera **T** (**t — tocăliţă**), 1982, p. 1—376, 75 lei; tom XI, partea a 3-a, litera **T** (**tocăna — twist**), 1983, p. 377—764, 77 lei; tom VIII, partea a 5-a, litera **P** (**presin — puzzolană**), 1984, p. 1343 — 1866, 105 lei; tom X, partea 1, litera **S** (**s — sclabuc**), 1986, p. 1—400, 79 lei; tom X, partea a 2-a, litera **S** (**scladă — semințărie**), 1987, p. 401—704, 64 lei; tom X, partea a 3-a, litera **S** (**semn — siveică**), 1990, p. 705—1042, 130 lei; tom X, partea a 4-a, litera **S** (**slab—sponghios**), 1992, p. 1043—1412, 143 lei; tom X, partea a 5-a, litera **S** (**spongiar—swing**), 1994, p. 1413—2150, 5000 lei; tom XII, litera **Ţ**, 1994, 240 p., 5000 lei.

* * * **Memoriile Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte**, seria IV, tom VIII (**1986**), 1987, 262 p., 21 lei; tom IX (**1987**), 1989, 196 p., 16,50 lei; tom X (**1988**), 1990, 232 p., 25 lei; tom XI (**1989**), 1993, 258 p., 65 lei.

TIMOTEI CIPARIU, **Opere**, vol. I, 1987, LVIII + 476 p., 53 lei; vol. II, 1992, XLVII + 534 p., 300 lei.

MIOARA AVRAM, **Ortografie pentru toţi. 30 de dificultăţi**, 1990, 168 p., 19 lei.

ANDREI AVRAM, **Nazalitatea şi rotacismul în limba română**, 1990, 248 p., 45 lei.

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, **Naraţiune şi dialog în proza românească**, 1990, 184 p., 30 lei.

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE" — IAŞI, **Tezaurul toponimic al României. Moldova. Repertoriul istoric al unităţior administrativ-teritoriale 1772—1988**, vol. I, partea 1, 1991, 828 p., 1000 lei, vol. I, partea a 2-a, 1992, 1703 p. + 16 hărţi, 1000 lei.

EMANUEL VASILIU, **Introducere în teoria limbii**, 1992, 114 p., 70 lei.

GRIGORE RUSU, VIOREL BIDIAN, DUMITRU LOŞONŢI, **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania**, vol. I, 1992, XXIV + 356 p. + 250 p. (broşura), 550 lei.

* * * **Codex Sturdzanus**. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, 1993, 522 p., 980 lei.

H. MIHĂESCU, **La romanité dans le Sud-Est de l'Europe**, 1993, 600 p., 1000 lei.

* * * **Crestomaţia limbii române vechi**. Vol. I (**1521—1639**), coordonator Al. Mareş, 1994, 246 p., 3000 lei.

SEXTIL PUŞCARIU, **Limba română**, vol. II, **Rostirea**, 1994, 476 p. + 53 hărţi, 8000 lei.

ION GHEŢIE, **Introducere în dialectologia istorică românească**, 1994, 176 p., 1800 lei.

ISSN — 0024—3523

LR, XLIII, nr. 9—10, p. 393—488, Bucureşti, 1994

S.C. UNIVERSUL S.A.—c. 1299

Lei 400